

SKANDINAVIENS JAGT,
DJURFÄNGE OCH VILDAFVEL

JEMTE

JAGTLEXICON

AF

GEORG SWEDERUS

Med nutida kommenterande artiklar

Redaktör Håkan Tunón

GEORG SWEDERUS

SKANDINAVIENS JAGT, DJURFÄNGE OCH VILDAFVEL

jemte

JAGTLEXICON

Med nutida kommenterande artiklar

SKANDINAVIENS JAGT,
DJURFÄNGE OCH VILDAFVEL

JEMTE

JAGTLEXICON

AF

GEORG SWEDERUS

Med nutida kommenterande artiklar

Redaktör Håkan Tunón

KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN
SKOGS- OCH LANTBRUKSHISTORISKA MEDDELANDEN 81
SUPPLEMENT TILL KUNGL. SKOGS- OCH
LANTBRUKSAKADEMIENS TIDSKRIFT

Boken citeras:

Håkan Tunón (red.) 2025, *Skandiniaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon af Georg Swederus*. Med nutida kommenterande artiklar.
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 81.

Utgiven av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
Redaktör för SOLMED-serien: Jimmy Lyhagen

Boken utgiven med ekonomiskt stöd av:

Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Kungl. Patriotiska Sällskapet,
Magnus Bergvalls stiftelse, Stiftelsen A.W. Bergstens donation,
Stiftelsen Carl-Fredrik von Horns fond & Åke Wibergs stiftelse

Framsidas omslag:

Illustrationen från titelbladet från
Skandiniaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon af Georg Swederus.

För- och eftersättsblad:

Teckningen *Landskap med jägare och hundar* från 1850 av Axel
Leopold Cantzler (1832–1875). Kungl. Biblioteket, KoB Kempe
115 (1:70) © LIBRIS – Nationella bibliotekssystem

Beställning av boken kan göras från:

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek (KSLAB)
Box 6806, 113 86 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 95 B
Tel: 08-54 54 77 20 E-post: kslab@ksla.se

© 2025 Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Grafisk form: Håkan Tunón

Tryck:

ISSN 1402-0386 (SOLMED)
ISBN 978-91-990004-0-4

INNEHÅLL

JAN STENLID

Jakthistoria ger oss perspektiv på framtiden – ett akademiföretal 7

På jakt efter en gammal bok. Redaktörens förord av Håkan Tunón 11

SKANDINAVIENS JAGT, DJURFÄNGE OCH VILDÄFVEL,

JEMTE

JAGTLEXICON,

av

Georg Swederus

Tryckt i Stockholm år 1831.

16

(Innehållsförteckning till Georg Swederus jakthandbok

21)

Illustrerad med Swederus originalillustrationer, planscher ur Theodor Hahrs Album för jägare och jagtvänner, innehållande afbildningar af flertalet bland de inom Sverige förekommande jagtbara däggdjuren (1869) och illustrationer av Magnus Körner ur Llewellyn Lloyds Field sports of the North of Europe (1840) och The game birds and wild fowl of Sweden and Norway (1867) och Sven Nilssons Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna (första bandet 1832 & andra bandet 1840) samt Fritz von Dardel ur Lloyds Scandinavian adventures, during a residence of upwards of twenty years (1854).

Litteraturförteckning av Linnea Bring Larsson & Lars Ljunggren 252

Kompletterande ordlista av Linnea Bring Larsson & Håkan Tunón 254

Mått-, vikt- och myntordlista av Linnea Bring Larsson 256

Recension av Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildäfvel och Swederus respons... En verbal slagväxling i Stockholms Posten våren 1832, med nutida kommentarer av Roger Bergström och Kjell Danell 257

*Swederus liv och publiceringsverksamhet
belyst i 6 artiklar av nutida forskare*

GUNNAR BROBERG

Nimrods vänner och ett gammalt jaktlexikon 283

JAKOB CHRISTENSSON

Georg Swederus 289

ROGER BERGSTRÖM & KJELL DANELL	
Jakt, jaktvård och svenska jakthandböcker 1682–1882 – utgående från Georg Swederus och hans jakthandbok	309
ANNA WESTMAN	
Swederus skrifter om de areella näringarna	351
ANDERS LINDKVIST	
Jaktvapen och vapentillverkning på Swederus tid	3611
STAFFAN THORMAN	
Reflektioner över hundar – på Swederus tid och i jaktboken	3831
<i>Hundens sjukdomar och deras botemedel</i> av Håkan Tunón	389
Författare	401
Akademiens historiska verksamhet	403

JAKTHISTORIA GER OSS PERSPEKTIV PÅ FRAMTIDEN

ETT AKADEMIFÖRETAL

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien publicerar ett kommenterat nytryck av *Skandinaviens Jakt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon*, utgiven första gången 1832 av skriftställaren Georg Swederus. Boken är en av jakt- och viltvårdshistoriens verkliga klassiker och en förnämlig källa till det tidiga 1800-talets kunskaper om vilt, jakt och fångst.

Frågeställningar runt jakt och viltvård är fortfarande i högsta grad aktuella vilket bland annat uppmärksammats i akademiens kommitté för viltförvaltning. Älgen och övriga vilda hjortdjur (kronhjort, dovhjort, rådjur) har ett stort värde för bland annat friluftsliv, jakt och turism. Samtidigt som de orsakar mångmiljardskador för jord- och skogsbruk och i trafiken.

Enligt jaktlagen definieras alla vilda däggdjur och fåglar som *vilt*, vilket omfattar drygt trehundra reproducerande arter i Sverige. Det är välkänt att viltvård måste ske med kontinuitet för att ha effekt. Populationer av djur växer till och krymper baserat på födotillgång, sjukdomar, predation och jakt. Förutsättningarna för viltet påverkas såklart också av klimatförhållanden. För många viltarter är jakt det huvudsakliga sättet att aktivt reglera populationen, men även födotillgången är en viktig faktor att ta hänsyn till. För att få perspektiv på dessa processer kan vi göra tillbakablickar på hur vi sett på viltet under historisk tid. Förändringar i attityder och lagstiftning påverkar vårt sätt att förhålla oss till viltförvaltning. I vilken utsträckning dessa attityder baseras på säker kunskap om viltpopulationernas storlek och gedigen förståelse av hur populationsdynamiken fungerar är något som har utvecklats genom åren.

Jakten som en del av hushållningen i bondesamhället var viktig för att begränsa rovdjurspopulationerna, men också som födotillskott. Jakten hade sedan medeltiden varit reglerad i lag så att allmogen hade fått ägna mycket kraft åt rovdjurskontroll. På grund av den hårda jakten minskade antalet rovdjur kraftigt under 1800-talet, men rovdjurens nedgång påverkades också av den låga tillgången på vilda bytesdjur. Under 1800-talet idkades hård jakt på många arter som rådjur, älg, vildren, många fåglar och bäver vilka minskade kraftigt eller utrotades. Från att förvaltningen av arter har styrts av människans primära behov av utrymme och föda har viltförvaltningen blivit mer komplex och tar i dag hänsyn till ekosystemet och ett flertal nyttigheter som exempelvis bevarande av biologisk mångfald.

Viltförvaltningen har blivit en ekosystemförvaltning, och frågorna engagerar många fler än de aktiva jägarna. Viltstammarna har utvecklats från 1800-talet då de var på mycket låga nivåer fram till nu, då en del viltpopulationer i stället anses ha blivit mycket stora. Förutsättningar för detta har bland annat varit storskaliga förändringar i skogsbruket med ett ökat utbud av föda för klövvilt, men också ett

Det finns flera anledningar till jakt, antingen direkt nytta i form av kött, skinn eller päls eller indirekt för att minska skador på exempelvis tamdjur genom att reglera rovdjursstammar. Under 1800-talet var vargjakten ett exempel på den senare. Illustration av Magnus Körner ur Sven Nilssons Illuminerade figurer till Skandinavians fauna (1832).

flertal återintroduktioner av tidigare utrotade arter som bäver och vildsvin. Att vilt förutom inkomster också medför utgifter har blivit alltmer aktuellt genom de ökade viltstammarna. Det handlar framför allt om de stora klövdjurens skador på skog och rovdjurens skador på tamdjur och renar men också åtgärder för att minska viltskador i trafiken. Det är viktigt att kunna balansera olika värden och åsikter för att ta hänsyn till en komplex bild som inkluderar viltet, jakten, tamdjurshållning samt skogsbrukets och samhällets behov av en frisk och välväxande skog. Denna aktuella balansakt får ett värdefullt historiskt perspektiv genom Swederus bok.

Den som idag söker äldre historisk kunskap om viltvården och dess utveckling har inte många källor att vända sig till. Litteraturen saknas ofta i bibliotekens samlingar och man är hänvisad till den antikvariska marknaden med ofta höga priser för mycket svåråtkomliga boktitlar. Insikter i historiska förhållanden innebär att man i arbetet med dagens frågor har en välförankrad och position att utgå ifrån. Att veta hur föregångarna resonerade och agerade och hur de försökte lösa sina

problem, inte sällan samma eller likartade problem som möter oss idag, bidrar till att stärka självbilden och gör oss bättre rustade i arbetet att ta itu med våra egna frågor.

Georg Swederus verksammanfattar på ett brasätt den kunskap och de erfarenheter som var gällande under en period i jakt- och viltvårdens historia som var synnerligen händelserik och dynamisk och då många frågor diskuterades med relevans även för moderna sammanhang som till exempel för högt jakttryck, utrotningshot och viltets tillbakagång. De nyskrivna artiklarna av olika forskare ger Swederus verk ett brett historiskt sammanhang och en bakgrund som bidrar till ökad förståelse av originaltexten för en modern läsare.

Inget uppstår som bekant direkt ur ett vakuum utan allt har en utveckling, ofta med rötter längre tillbaka i tiden än man kanske förväntar sig. Att känna till denna utvecklingshistoria är att ha kunskap om de drivkrafter och faktorer och dolda samband som påverkat och drivit en process fram till en viss punkt, exempelvis jaktstadgan från 1808 eller den nu så ofta omdiskuterade allemansrätten. Boken utgör en viktig del av det svenska skogliga kulturarvet, något som Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien är angelägen om att bevara.

Jan Stenlid

Vice preses Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Professor i skogspatologi, Sveriges lantbruksuniversitet

Axel Leopold Cantzler (1832–1875) var en svensk konstnär som bland annat gjorde landskapsmålningar. Till denna boks för- och eftersidor har vi valt hans teckning Landskap med jägare och hundar från 1850. Det är en rofylld, nästan tidlös studie av två jägare som kanske dividerar om vart man ska gå härnäst samtidigt som hundarna väntar tålmodigt. Man kan fråga sig vad är de ute efter för villebråd? Svenska jägareförbundet skriver på sin hemsida: "Förr var jakten ett sätt att överleva. Idag är jakten ett sätt att komma nära naturen och ta tillvara på det överskott som naturen ger, och att följa näringskedjan från gräs till gryta. Det är även ett ekologiskt alternativ till kött från tamdjur." Kanske är männen på bilden inte så annorlunda även om de troligen använde andra ord för att beskriv varför de jagade?

PÅ JAKT EFTER EN GAMMAL BOK

REDAKTÖRENS FÖRORD

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien har en lång tradition av att synliggöra de Kareella näringarnas historia i bokform och många epokgörande svenska böcker inom ämnet har återutgivits, främst från 1700- och 1800-talen. Man kan nämna verk såsom Magnus Henric Brummers *Försök til et Svenskt Skogs- och Jagt lexicon* (2010), Axel Cnattingius *Svenskt Skogslexikon* (2010), P.M. Hebbes *Den svenska lantbrukslitteratur en från äldsta tid till 1850* (2014), Bengt Bergius *Tal om läckerheter* (2015), Reinerus Reineri Broocmans *En fulständig Svensk hus-hålds-bok* (2016) och Stads-majorens Anders Rosenstens *Grundeliga underwisning om skogars skötsel, jämte bihang om allahanda fruktbarande träns wård, hwilka höra til trågårdens af professor Clas Blechert Trozelius* (2017). Det har blivit en diger samling spännande alster som har damrats av för att synliggöra olika aspekter av den agrara historien. I och med utgivningen av svenska översättningar av Lucius Junius Moderatus Columellas *Tolv böcker om lantbruk* (2009) och Marcus Porcius Catos *Om jordbruket*, Marcus Terentius Varro *Samtal om lantbruket* (2015) har KSLA inte heller glömt bort de antika författarna.

Men nu har alltså turen kommit till en kommenterad nytugåva av Georg Swederus *Skandinaviens jagt, djurfänge och vild-afvel jemte jagtlexicon* (1831/32), vilken kan sägas vara den första sammanhållna boken om svensk jakt. Även om Georg Swederus (1796–1888) hade viss egen erfarenhet av jakt var han inte sen att komplettera den med boklig kunskap för han var kanske ändå först och främst en mycket aktiv publicist. Således är boken en välformulerad sammanställning av den samtida kunskapen om jakt och villebråd och med gryende men framsynta tankar rörande viltvård och naturvård. Swederus önskan var nämligen ett långsiktigt hållbart nyttjande av viltet som resurs för att använda ett nutida språkbruk. Därför skulle viltet fredas under fortplantning och uttaget skulle ske ansvarsfullt. I förordet konstaterar han att: ”Den [jakten] kunde också allmängöras utan all skada, nu, sedan grundsatserne förbjuda missbruk af de genvägar som kunna begagnas vid fången och jagt.” Naturligtvis så låg det en samhällsekonomisk baktanke i detta eftersom Swederus var synnerligen socialt engagerad och gav även ett antal skrifter om att gynna de svaga i samhället. Han menade att viltet borde ses som en långsiktig och betydande inkomstkälla för nationen som inte skulle förödas genom ett obetänksamt missbruk av resursen.

Man kan undra över vad Swederus, som förefaller ha varit en man med ganska god tilltro rörande sin egen förmåga och samtidigt med ett behov av omgivningens uppskattning, skulle säga om att en nytugåva av hans jaktbok ges ut nästan tvåhundra år senare. I denna upplaga av jakthandboken har vi inom hakparenteser i brödtexten markerat originalutgåvans sidnumreringar (numret markerar nederkanten av

originalet) vilket underlättar en eventuell jämförelse med originalet. I de olika av Swederus uppställda registren återges också såväl hänvisningen till originalsidorna som de som gäller för denna utgåva i syfte att inte någon information ska gå förlorad. Det kan noteras att vi i produktionen av denna skrift har konstaterat en del felaktigheter i Swederus sidhänvisningar. I denna volym föreligger Swederus egen jakthandbok i nytryck (s. 16–251). Insprängda i Swederus text ligger illustrationerna från originalet men också en del relativt samtida illustrationer ur jakt- och viltböcker, särskilt kan nämnas Theodor Hahrs planscher ur *Album för jägare och jagtvänner* (1867–1869) och dessutom med beskrivande citat och jaktbilder ur den engelske jägaren och författaren Llewellyn Lloyds bokproduktion, varav Swederus har översatt flera till svenska, men också Magnus Körners målningar till Sven Nilssons *Illuminerade figurer till Skandinavien Fauna* (1832 & 1840). Syftet härmed är att i bild och skrift ge en inblick i det samtida kunskapsläget om såväl villebråden som jakten men också att det ska vara dekorativt.

Efter originalboken följer en översikt över den litteratur som Swederus använde sig av, vilken är sammanställd av Linnea Bring Larsson och Lars Ljunggren och en kompletterande ordlista respektive en översikt över mått, vikter och mynt av Linnea Bring Larsson. Boken blev vidare föremål för en ingående och mycket intressant publik skriftväxling mellan en anonym recensent och Swederus i *Stockholmsposten* 1832, vilken återges i sin helhet med kommentarer (s. 257–281). Denna recensionsstrid är en märkligt brutal diskussion om bokens kvaliteter och dess författares kunskaper som fördes i form av elva inlägg i tidningen under en dryg månad.

Den nutida delen av denna bok består av sex bidrag som belyser olika aspekter och reflekterar över boken utifrån olika perspektiv. Vetenskapshistorikern Gunnar Broberg ger en kort historisk introduktion till jaktens kulturella dimensioner (s. 283–288), vilken följs av en idéhistorisk biografi över Swederus av Jakob Christensson (s. 289–308). Detta följs av ett längre bidrag skrivet av viltbiologerna Roger Bergström och Kjell Danell som ger en samlad bild av svensk historia utifrån perspektivet jakt och jaktlitteratur vilket positionerar Swederus och hans jaktbok (s. 309–350). Kulturhistorikern Anna Westman presenterar Swederus skriftställande rörande de areella näringarna (s. 351–360) varpå vapenhistorikern Anders Lindkvist berättar om den tekniska utvecklingen vad gäller jaktgevär (s. 361–382). Denna kommenterande del av boken avslutas med en reflektion över jakthundar under Swederus tid av zoologen och kynologen Staffan Thorman (s. 383–389). Som en extra bonus har undertecknad skrivit ett kort bidrag om Swederus beskrivning av hundens sjukdomar och deras botemedel (s. 389–392).

Stort tack riktas till de nutida författarna som har bidragit med sina kunskaper för att sätta 1800-talsboken och dess författare i ett klarare ljus och ett tydligare sammanhang. Jag är tacksam för värdefulla inspel om Swederus jubeldoktorat från universitetshistorikern Carl Frängsmyr. Tack även till de som har bidragit med illustrationsmaterial och Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens bibliotekarier Lars Ljunggren och Jimmy Lyhagen som har varit behjälpliga på alla de sätt under produktionens gång. En tanke av tacksamhet riktas tillika till Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Kungl. Patriotiska Sällskapet, Magnus Bergvalls

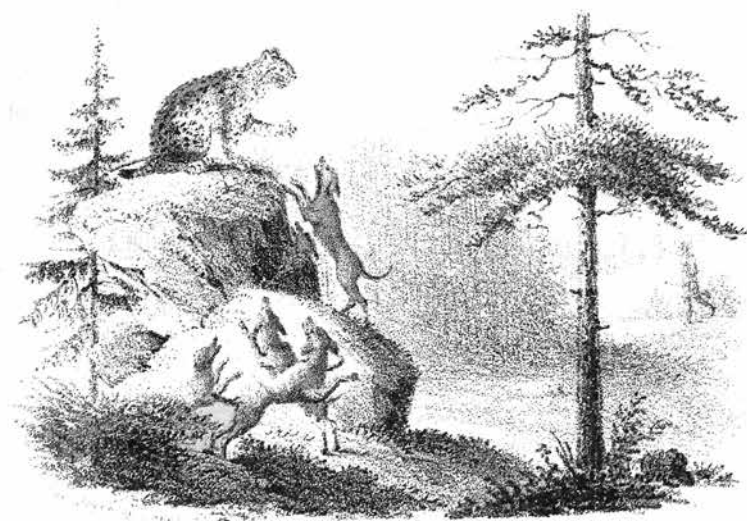

*Febril aktivitet i kungliga bibliotekets läsesal på kungliga slottet. Stilstudie av Nils G. Janzon publicerad i Ny illustrerad tidning 1877. Från vänster: [anonym kvinna], **Georg Swederus** (sittande), prosten Anders Fryxell (stol 1 i Svenska akademien 1841–1881), överbibliotekarie Gustaf Edvard Klemming, författaren och poeten Lotten von Kræmer, norske religionsforskaren Johannes Belsheim, juristen Pehr Erik Bergfalk, folkloristen Richard Bergström, bibliotekarien Johan August Ahlstrand (läsande), publicisten Harald Wieselgren, e.o. amanuens Olof Magnus Sundbom och skriftställaren Christian Eichhorn.*

stiftelse, Stiftelsen A.W. Bergstens donation, Stiftelsen Carl-Fredrik von Horns fond och Åke Wibergs stiftelse vilka har bidragit med den nödvändiga finansieringen och på så sätt möjliggjort genomförandet av hela detta arbete.

Håkan Tunón
Ledamot Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Föreståndare, SLU Centrum för biologisk mångfald

Skandinaviens
JAGT
Djurfänge och Vildafvel.
jente
JAGTLEXICON
af
G. Swederns.

Stockholm,
1832.

SKANDINAVIENS
JAGT
DJURFÄNGE OCH VILDAFVEL.

JEMTE

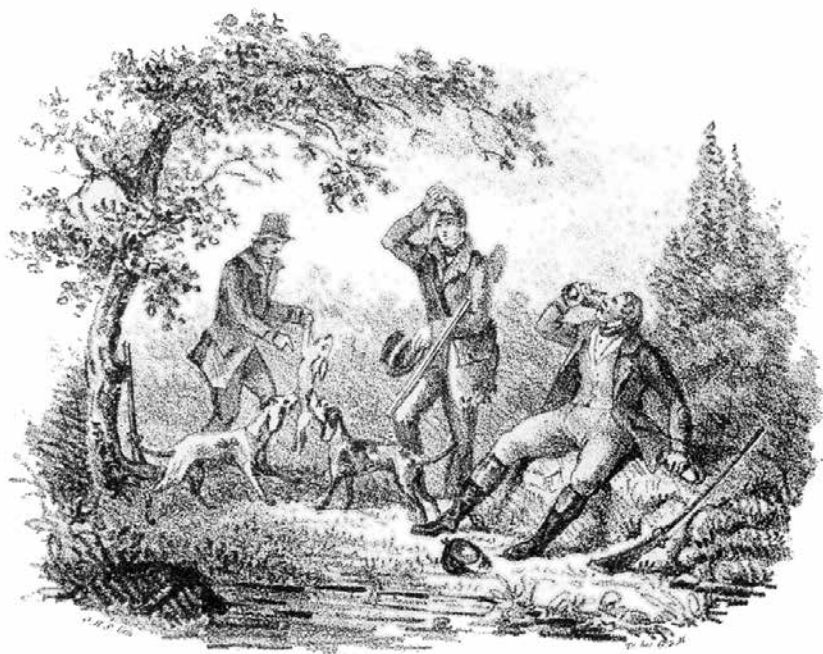
JAGTLEXICON

AF

G. SWEDERUS.

STOCKHOLM,

1832.

Ur *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* utgifven af Jägare-förbundet,
januari 1834, vol. 3, nr 1.

FÖRE TAL.

Sedan jagtnöjet börjat bli föremål för en allmänare uppmärksamhet, och man tillika fullt insett behovet att tillfredsställa detta nöje på ett sätt som både motsvarar ändamålet genom sin varaktighet och gör jagten till en nationalvinst, behöfdes också för yngre jägare en mera omfattande afhandling om jagtens många olika förhållanden och villkor. Den kunde också allmängöras utan all skada, nu, sedan grundsatserne förbjuda missbruk af de genvägar som kunna begagnas vid fången och jagt.

Redan ifrån yngre åren tillgifven detta nöje har jag så mycket lättare fattat beslutet att utgifva en samlad öfversigt af jagtens närvarande tillstånd och fordringar. Men första anledningen gaf den lilla anmälan hvarmed Hr HOLMERS börjar sin monografi om Skäljagten i Roslagens Skärgård. Jag har på denna vink samlat de källor som varit tillgängliga i bokhandeln eller hos enskilde, och med dem kontrollerat mina uppgifter. Läsaren finner dem angifna i Bokens sista afdelning som på en gång är register och detta förökadt till Lexicon öfver förekommande jagttermer.

En och annan nyare utländsk författare har jag äfven rådfrågat, och deribland i synnerhet för [I] afhandlingen om bössor begagnat uppgifter af den i England och Frankrike beryktade Engelske skytten, Öfverste HAWKER. Derigenom har ett och annat tillkommit som äfven kan intressera den erfarna jägaren, som eljest icke kunde hemta några upplysningar i denna handbok.

Att jagten kan vara en vigtig nationalvinst har nyligen blifvit allmänne bekant genom uppgiften om den bevillning som Svenska landtmannen får skatta till rofdjuren, och som, enligt Öfverhofjägmästaren m. m., Baron Sprengtportens meddelande till Svenska Jägare-förbundet för hvilket han är Ordförande, skall på sistförflutne fem år sammanräknadt uppgått till – en million Riksdaler banco. Då man dertill å andra sidan erinrar att fordna accisuppgifterne endast för Stockholm upptogo en årlig införsel af 120,000 Orrar och Hjerpar, hvartill torde kunna läggas halfva detta antal af Tjäderfogel, och högt sannolikt denna summa tredubblad för alla öfriga delar af riket tillsammans, så uppkommer en värdesumma utaf ganska betydligt belopp. Denna summa är en ren behållning för landet, och kan lätt ökas anseeligt om hvar och en börjar förstå värdet af en förständig hushållning med det nyttiga villbrådet.

Redan lärer Wermland ha föregått de öfriga provinserne med ett hedrande exempel. Enallmän [II] öfverenskommelse har der blifvit fastställd af Landshöfdinge-Embeter; den innefattar att ingen jagt tillåtes i förbuden tid, och att ingen under samma tid ens köper ett redan skjutet villbråd. Förutan denna takt att utan förbehåll afhålla sig från jagt efter nyttigt vildt i förbuden tid kan ingen tillväxt bli möjlig för fogeln; men åter med allmän lydnad för sådana grundsatser skulle antalet af vildbrådet snart tillväxa i betydlig mån, landet få en ökad inkomstkälla, och jägaren särskilt vinna ett mångdubbelt nöje af den rikare jagt han kan ega vid den årtid då ingen särskild anledning hindrar honom att tillfredsställa sin favoritböjelse.

Att befordra sådana principers allmänne antagande lärer vara Svenska Jägarförbundets syfte, och man kan vänta sig att hvarje sann vän af jagten skall med

glädje sluta sig till samma grundsatser och vaka öfver deras efterföljd, då ändtligen nu den tid kommit att den som ifrar för den gemensamma saken, icke behöfver stå ensam emot de öfverhandtagande missbruken.

Men först då, när alla andra provincerne följt det efterdöme som Wermlands invånare gifvit, kan en allmännare tillväxt på det vilda bli märkbar, men också fordras dertill icke lång tid, men desto allvarligare öfverenskommelser. Då bör likväl den enskilde icke anse sig nedsatt af skyldigheten att [III] inför lagen åklaga hvarje förbrytelse mot stadgarne och mot den särskilta lag man i denna väg underkastat sig. Och ifrån våra torg och försäljningsplatser måtte väl allt härefter förvisas de skamlösa utbudningar af färskt vildbråd om våren. Den fattige bör underrättas att han i egenskap af angifvare blir tilldömd corpus delicti, och den förmögnare kan åt närmaste fattiga lemna den orrhöna hvars förtidiga död han beifrat. – Om afsättningen hos den förmögne och bildade upphör, så upphör också största retmedlet för allmogens förföljelser emot det vilda.

Efter dessa förutskickade anmärkningar anser jag mig utan skada för jagten kunna meddela de samlade underrättelser som närvarande handbok innehåller.

Stockholm den 17 Dec. 1831. [IV]

INNEHÅLL.

	sid. denna bok		
INLEDNING pag. 1-5.	23-24	Gräfsvinet pag. 91-94.	71-74
FÖRSTA AFDELNINGEN pag. 5-78.	25-61	Vargen pag. 94-112.	74-85
Bössor pag. 5.	25	Räfven pag. 112-123.	86-91
Hagelbössor pag. 6-9.	25-27	Varglon pag. 123-127.	91-94
Lodbössor pag. 9-13.	27-28	Mården pag. 127-130.	94-96
Pipor för Flintlås		Uttern pag. 130-133.	96-99
Borrning pag. 13-17.	28-31	Bäfvern pag. 133-135.	99-100
Pipors längd pag. 17-19.	31-33	Skålen pag. 135-138.	101-103
Fånghålet pag. 19.	32	Haren pag. 138-165.	103-115
Pipors färg pag. 19.	32	Harhundars dressering pag. 157-165.	112-115
Pipors rengöring pag. 20-21.	32	Elgen pag. 165-171.	115-119
Svansskrufvar pag. 21-22.	33-34	Renen pag. 171-172.	119-120
Stockar pag. 22-27.	34-36	Rådjuret pag. 172-173.	119-122
Lås pag. 27-32.	36-38	Roffoglarne pag. 173-184.	122-129
Pipor och lås för antändning med knallkrut. (Percussionsbössor. Detonatorer.) pag. 32.	38	Tjädern pag. 185-193.	130-135
Systemets företräden och fel pag. 32-34.	38-39	Orren pag. 193-199.	135-139
Antikorrosiva Slagkrutet pag. 34-35.	39-40	Rackelhanen pag. 199-200.	139
Borrningen på piporna pag. 36.	40	Hjerpen pag. 200-202.	139-141
Svansskrufvarne pag. 37.	40	Snöripan pag. 202. [VI]	141
Vanligt Slagkrut pag. 38.	40-41	Dufvor pag. 203.	141-142
Hanens beskaftenhet pag. 39-40.	42	Blåkråkan pag. 203.	142
Laddningen pag. 40.	42	Morkullan pag. 204-207.	142-144
Åkersteinska Patentbössan pag. 41.	43	Rapphöns pag. 207-228.	144-156
Krut pag. 42-45.	43-45	Rapphöns hundarnas dressering pag. 208-220.	145-152
Hagel pag. 46-49.	45-46	Åkerhöns eller Brockfogel pag. 228-230.	156-157
Förladdning pag. 49-50. [V]	46-47	Lärkan pag. 230-231.	157-158
Laddning (för båda antändningssätten) pag. 50-51.	47	Åkerknarren pag. 231-232.	158
Skjutning pag. 51-56.	47-49	Beccasiner pag. 232-234.	158-160
Diet. Klädsel. Smygdräkter. pag. 56-64.	50-53	Vipor pag. 234.	160
Hundar pag. 64-69.	53-57	Vattenspofvar pag. 235.	160
Hundens Sjukdomar pag. 69-74.	57-59	Tranor pag. 235.	161
Om djuren i allmänhet pag. 74-77.	59-61	Trappar pag. 236.	161
Rofdjuren pag. 77-78.	61	Hägern pag. 236.	161
		Staren pag. 237.	162
ANDRA AFDELNINGEN pag. 78-268.	62-	Snöskatan pag. 237.	162-163
Jagten (reflexionier deröfver) pag. 78-81.	62-63	Siebensvansen pag. 238.	162
Björnjagten pag. 81-90.	63-70	Småvaktlar pag. 238.	162
Jerfven eller Filfrasen pag. 90-91.	71	Kramsfogel pag. 238-240.	162-164
		Sjöfoglar (i allmänhet) pag. 240-242.	164-183
		Utrustning och förberedelser för sjöfogelsjagten pag. 242-251.	166-

Sjöbössor pag. 246.	171-173
Allmänna föreskrifter för sjöfogelsjagt i	
större scala pag. 251-254.	173-174
Svanen pag. 254-256.	174-175
Vildgäsen pag. 256.	176
Eidern pag. 256-257.	176 (165)
Knipanden pag. 257-259.	176-177 (167)
Skräckan pag. 259-260.	177-178
Gräsanden pag. 260-266.	179-181
Årtan pag. 266-267. [VII]	181
Alfogeln pag. 267.	182-183
Fransyska sjöfogelsskjutningen från kojor	
pag. 267-268.	182

TREDJE AFDELNINGEN

pag. 269[-375].	184-
Vildafvel (Djurgårdar) pag. 269-279.	184-188
Kronhjorten pag. 279-280.	188-191
Dofhjorten pag. 281.	190-191
Rådjuret pag. 281-283.	191-192
Vildsvinet pag. 283.	192

Rapphöns pag. 283-285.	192-193
Röda Rapphönan pag. 285-287.	193-194
Tjäder och Orre pag. 287-290.	194-195
Hjerpen pag. 290.	195
Änder pag. 290-292.	195-196
Fasaner och Perlhöns pag. 292.	196
Djurs och foglars beredande till förvaring i	
Kabinetter pag. 293-299.	196-199
Djurhudars aftagande beredning och för-	
varing till afsalu pag. 300-303.	199-202
Vildbråds förvaring till mat pag. 303-304.	202
Jagtlagar pag. 304-320.	202-213

REGISTER OCH JAGT-LEXICON

pag. 321-373.	214-247
---------------	---------

FÖRTECKNING PÅ PLANCHER OCH FIGURER pag. 374-375. [VIII] 248-251

INLEDNING.

Jagtens historia är lika gammal som människosläktets. Hvad nöjet i en sednare tid föranledde, beverkades fordom uteslutande af behovet. Den hungriga eller frysande lärde sig snart att genom försåt eller på annat sätt öfvervåldiga djur som eljest genom snabbhet eller krafter och naturliga vapen voro människan öfverlägsna.

Det djur som man ej förmådde besegra med klubban (sannolikt det första bland alla *vapen*) förkrossades snart under gillrade tyngder; och då det flydde, *kastades* klubban efter den flyende; snart lärde man sig att ett *styg*n är både kraftigare och i synnerhet hastigare är *slaget*; man gjorde sig spjut; äfven dessa kastades snart, och då hade man således öfvervunnit afståndets förhinder.

Efter vidare förökad erfarenhet fann man snart att en fremmande och lånad kraft ännu mera skulle öka den redan vunna segern öfver afståndet och djurens hastiga rörelse. En spänstig gren, sammanböjd ifrån båda sina ändar, medelst en remsa af hud, blef snart ett nytt medel att afslunga ett kort spjut till mer aflägsna föremål än dem man förut kunnat hinna med spjutet, kastadt med armens ensamma styrka. Nu var således skjutkonsten uppfunnen. Båge och pil voro sedan länge [1] – i många tusende generationer – det enda medlet att på afstånd fälla ett djur, eller (hvilket ofta var liktydigt) en fiende.

Bågens första enkla form bibehöll sig till dess en långt stegrad handverksskicklighet lärde människan behandla jernet. Då behöfdes snart för den ökade styrkan hos bågen, en lika förökad styrka hos skytten. Då uppfann man särskilda medel att *spänna* honom, sedan man förut funnit att pilen säkrare rigtades från ett urkålkadt stöd, en ränna, der han fick sin bestämda rörelse i mån af stödets egen ställning, och denna kunde efter ögats befäl försättas fullkomligt rakt framför det åsyftade föremålet, i stället att skjutningen förut skedde mera genom blandad inverkan af instinkt och konst. Nu var början gjord till den *rätliniga* skjutningen – en förberedelse till den stora förändring som sedermera uppkom, då den använda rörelsekraften till sin natur var helt annan än den mekaniska spänstighet som hos bågen verkade på den afgående pilens fart.

Krutet uppfanns; det jemnade förmågan vid människans inbördes strider, till hån för hjeltekraften, till rättvis näpst för en öfvermodig armstyrka; – det gaf slutinseglet på fullmakten till herraväldet öfver djuren.^{1 [2]}

1 Historien har icke med visshet förvarat hela serien af denna underverksuppfin-
ning. Det Europeiska snillet, som yfves af så stora framsteg på vetandets gebit, har också
velat tillmäta sig denna stora uppfin-
ning; det är likväl med skäl betvivladt: med visshet
känner man åtminstone att krutet varit i China både känt till sin sammansättning,
och *begagnadt till skjutgevär*, långt för än det var känt i Europa. Traditionen förmäler
äfven, att missionairer som återkommit från Indien, medfört kännedomen om krutet,
eller åtminstone ett prof. Men uppfin-
ningen kunde möjligen också skett här oberoende
af Chinesernes bruk. Redan Roger Baco omnämner i sina skrifter krutets exploderande
egenskap. Bartholomeus Schwartz var den första som använde det för projectil, föranledd

Det var likväl icke samma ögonblicks verk att använda uppfinningen med framgång till handgevär. Efter en mängd gradationer hade man äntligen kommit derhän att vapnet genom mekaniska tillägg sjelfständigt medförde elden, vilkoret för krutets verkan. Århundraden fordrades likväl ännu innan vapnet blef så sjelfständigt och oberoende af elementerne, att det utan afseende på luftens och vattnets inflytelser, kunde, när som helst, med visshet göra sin tjänst. Högre framsteg i naturvetenskaperna framställde en mängd exploderande ämnen, som redan endast genom en stark mekanisk inverkan fattade eld, och snart använde man flere ibland dem för att i skjutgevärs antända skottet. Ett sådant ämne kallas *slagkrut*, och är förmodligen för lång tid den sista väsendtliga förbättringen af sådana vapen som vid jagt kunna brukas.

Emot förändringarne i vapen, svara förändringar vid jagten. Så länge pilen var det hufvudsakliga [3] medlet att fälla ett djur, kunde människan icke med samma framgång som sedan, begagna till sitt biträde det djur, som nästan ensam i hela skapelsen, frivilligt sällat sig till henne. Endast vid stora tillrustningar begagnades *hunden* med fördel vid jagt, men med vilkor att stora sträckor af skogen bekläddes med nät, det enda medel att i större mängd få öfvermakt med det vilda.

Säkrare, vid en mindre jagt, använde man roffoglar som både upptäckte och genast grepo det upptäckta djuret. Man öfvade falkar och hökar, förnämligast de förre. All sådan jagt var likväl endast den mäktiges sak.²

Men sedan skjutning med bössor blef öflig, förblef jagten ej mera en uteslutande tillhörighet för den rike och väldige. Man behöfde icke använda en mängd människor för att från aflägsna länder anskaffa falkar och med konstnärstakt öfva dem; och man behöfde icke med stora tillrustningar, såsom emot statens fiender, samla människomassor eller med nät omsluta hela landssträckor för att ega nöjet af en jagt. Den nya uppfinningen inföll, till sin verkan i samma riktning som hela det sednare tidehvarfvens bemödanden, att göra den enskilde allt mera i förmåga och rättighet likartad med sina likar, allt mera [4] oberoende och fri. En enda människa kunde nu, åtföljd af sin hund, som tillika var, eller snart i skogarne blef, hans vän, gå ut i den fria naturen och öfva detta herravälde öfver djuren som lemnades oss af naturens Herre.

af den erfarenheten att en sten, hvarmed blandningen i en jernmortel omblandades, blef, då massan genom en vådlig händelse tog eld, utkastad med en våldsamhet och en verkan som för den tidens människor voro oerhörda. Morteln (Mörsaren) blef första urformen för kanoner.

2 Kejsar Fredrik II (Barbarossa) har lemnat oss en utförlig beskrifning på sin tids jagt med falkar, äfvensom på sättet att öfva dem. Hos oss var Olof Skötkonung känd för att idka detta tidsfördrif på lika vis.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

BÖSSOR.

Till skjutning med handgevär nyttjades först kula. Sednare erfarenhet lärde oss att med hagel, eller som är det samma, med flere små kulor, vinna ändamålet för skjutningen.

I förra fallet begagnas, nu för tiden, vid jagt, sådana bössor som äro ämnade att föra en enda, trångt passande kula. De böra ega en ganska betydlig groflek i *godset*, d.ä., med andra ord sagdt, i det jern hvaraf pipan är gjord.

En bössa i allmänhet består af följande hufvudsakliga delar. *a)* Pipa *b)* Lås *c)* Stock. Bland dessa tre hufvuddelar äro piporna, men ännu mera låsen, väsendtligt olika, om de förra äro ämnade att antändas med stilla eld, eller om de tändas med slageld. Till de förra höra lås med flinta och stål; för de sednare deremot en vida enklare mekanik och ett preparat som genom hård påtryckning tar eld och slår, såsom blixten, in i fånghålet. Vi skola serskildt meddela beskrifning på gevär af hvardera systemet, men upptaga första hvad som kan vara gemensamt för båda. [5]

HAGELBÖSSOR.

Pipan. Dess yttre form kunde vara mera likgiltig, om den icke tillika, så snart den är fullt riktig, vore en kontroll på borrningsens rigtiga beskaffenhet. Fördenskull bör en pipa svarfvas emedan hennes utvidgning under skjutningen blir regelbunden eller ojemn, i mån efter som pipan är lika tjock öfver allt, eller åtminstone i jemt och regelbundet aftagande. Är pipan rätt borrad inuti och rätt svarfvad utpå, så märkes ingen ojemnhet i *godset*, hvarken vid mynningen eller svanskrufven. Man håller den emot dagern och observerar att inga ojemna ringar synas utpå eller ini.

En allmän erfarenhet, har bedömt såsom önskvärdare den form der öfra sidan af pipan slutar med en egg, som fortgår jemt ifrån svansskrufven till mynningen. Sådana pipor kallas *svinryggar*, och torde måhända till en stor del ha vunnit sin rygtbarhet derigenom att de, såsom verkligt goda, utgått ifrån mästare hvilka varit sin sak fullkomligt vuxna, och emedan denna form ej så lätt kunnat eftergöras af andre än verkligt skickliga bössmeder. Har en sådan pipa också en motsvarande egg på undersidan, så får hon namn af *dubbel Svinrygg*.

En annan äfvenledes företrädesvis omtyckt form, som likväl långt mera sällan förekommer, är den fyrkantiga, der åtminstone en tredjedel af pipans längd från svansskrufven är af denna form; vanligtvis hafva de tre djupa ränder längs öfra sidan af denna fyrkant. Dessa kallas *Kist-pipor*. [6]

Oberoende af formen, kistpipa, rund, *svinrygg*, m. fl. kan pipan vara *damascerad*, hvori *godset* är en sammansvetsning af jern och stål; deras utmärkande egenskap är att skjuta skarpt, emedan stålet ej ger efter för krutets utvidgande verkan vid skottet.

De böra likväl vara något gröfre än pipor af endast jern, emedan de, tvert emot den vanliga tanken om dem, icke hafva samma styrka.³

Dubbla pipor äro en uppfinning från sednare tider. Deras sammanlödning är en ganska vigtig omständighet, dels emellan sigtningen är gemensam för de båda, hvarföre de borde vara fullkomligt parallela till sjelfva kul-loppen, dels också emedan en viss förmedling dervid måste ega rum, derför att godset, då det vid afskjutningen utvidgas, determinerar en kastning åt utsidan. De skola fördenskull båda sammanlödvas något snedt emot hvarandra; således venstra pipan ligga så att den *ensam* skulle skjuta till höger, den högra åter så att den skulle skjuta något till venster, hvarigenom båda gå rätt; men detta *lagom* utgör just sjelfva svårigheten. Naturligtvis måste pipornas lutning inåt ökas i mån som de tilltagas längre eller kortare, af skäl som vid artikeln om sigtningen komma att närmare antydvas. [7]

I sjelfva kul-loppet kunna bössor vara antingen släta eller refflade. De sednare skjuta alltid bättre, om räfflingen är behörigt gjord. Då man med kula kan begagna både rak-refflade och sådana der refflorna äro vridne (*krokrefflade*, *vindrefflade* och hvarvid vridningen vanligtvis utgör tre fjerdedels hvarf ifrån svansskrufven till mynningen), kan man deremot aldrig begagna så refflade bössor till skjutning med hagel, emedan dessa då genast i pipan få en sned rigtning och sprida sig utomordentligt vidsträckt.

Ämnet till bösspipor har man i Sverige ofta valt af gammalt jern, söm, spikar, m.m. och trott sig finna förträffligheten deraf, ”*emedan det rostat ut.*” Hela denna tanka är bevis på fullkomlig okunnighet om jernets natur. Det förrostas endast på ytan; det inre blir lika godt eller dåligt som förut. Att det en gång förut varit uppsmidet till finare arbeten, bevisar blott att det varit *mjukt*. Riktigt väl gjord sammansvetsning af stålstänger och jernstänger, hvarigenom ett äkta damascenerjern uppkommer, måste vara det bästa gods till pipor, men får ej tilltagas för svagt, af skäl som nyss är anfördt.

Ett annat ämne till bösspipor har man funnit, af utmärkt godhet, i de så kallade *Hammarpenorne*, eller sjelfva eggen af en länge nyttjad stångjernshammare, som skall visat sig förträffligt till skarpskjutning, men deremot sakna styrka.

Sigtningen blir säkrast ju längre *korn* och *sigte* äro skilda från hvarandra; det vore fördenskull [8] rättast att sätta kornet på kanten af sjelfva mynningen, men vanan gör att man finner det mera prydligt på det ställe der det nu vanligen sättes, två eller tre tum tillbaka. Äfvenledes begår man alltid det vida större felet att göra kornet för stort. Sigtet bör nödvändigt sättas högre än kornet, och *desto högre, ju längre pipan är*, hvilket erfarenheten bevisat vara en gyllene regel.

Pipornas tjocklek, eller *groflek*en i *godset*, är olika efter kalibern. Vid svansskrufven böra de vara ganska tjocka och helst aftaga i jemn progression. Ändamålet dermed är dubbelt: först att vinna säkerhet, och sedan derför att rigtningen derigenom blir

3 Namnet är af Damascus, hvarifrån så beskaffade sabelklingor först kommo till Europa. Damascerade pipor hafva deremot i långliga tider tillverkats i Frankrike (i St. Etienne) och utgjort en exportvara till Levanten.

något hög, hvilket alltid (vid hagelbössor) är det fördelaktigaste. Groflekken af godset har sin gräns utstakad af behovet att kunna handtera bössan med lätthet. Är hon för tung, så kan hon icke röras med samma hastighet som eljest.

LODBÖSSOR.

Då hagelbössor endast kunna nyttjas på korta håll, högst 60 steg, (å 1½ aln hvarje) kan man deremot med kula skjuta på 2 till 300, eller mera.

För att skjuta säkert med kula får intet spelrum existera, men då måste sjelfva kulan vara gjord af bly som lämpar sig efter den trängsel hon måste passera.

Man har två sorter bössor för skjutning med kula. Den ena sorten kallas vanligen lodbössor, [9] den andra stutsare.⁴ De äro icke väsendtligen olika. Lodbössorna äro vanligtvis längre och mindre grofva i godset. Stutsaren långt gröfre, kortare och äfvenledes vanligen gröfre i kalibern. Båda äro refflade, antingen rakt eller i vridning.⁵ Deras bruk är att recommendera framför hagelbössornes, emedan ett sådant skott är ojemnförligt mer afgörande, kan nyttjas med lika framgång och utan ändring i laddningen antingen man vill skjuta en hjerpe eller en björn.

Kornet kan aldrig göras för tunnt, så vidt det icke fordras någon stadga för att ej förderfvas vid minsta vidrörande. Men mot ett korn af sådan finhet svarar ett sigte af samma bredd som eggen af en rakknif. De skiljas så långt som möjligt ifrån hvarandra, då afståndet just utgör säkraste kontrollen på en noggran rigtning. Utom dessa sigtningsmedel har man i sednare tider med utmärkt fördel tillagt en diopter. Den anbringas på kolfven och har formen af ett segment af en sfer, som midti är genomborradt med ett hål ej gröfre än en synåls-spets. Detta segment som innefattas i en något stadig ram, är tillika försedt med en fot som nedstickes i ett dertill afpassadt hål på öfra sidan af kolfven så lagom djupt att sjelfva [10] dioptern kommer midt framför sigte och korn. Det lättar anläggningen, instänger sigtpunkterna, föremålet inbegripet, och hindrar alla falska dagrar att villa ögat. I brist deraf bör bössan hafva *solsigte* – en täckbåge öfver sigtet.

Emedan laddningen betydligt afviker från den som brukas med hagelbössor vill jag här beskrifva sättet för laddning med kula.

Först pålägges fångkrutet, pannan igenslås, varhaken pålägges, (just för att undvika våda vid laddningen bör ett lodgevär icke sakna varhake). Laddstocken har i ena ändan en hylsa som utgör krutmåttet; detta fylles med krut; geväret uppnedvändes; laddstocken föres in ända till svansskrufven och kvarhålls medan geväret åter omvändes; nu lyfter man laddstocken en tum, knäpper lindrigt emot den med fingrarna, upplyfter den sedan åter något och knäpper åter på den så att

4 Afordet *stützen*, stödja. Emedan man i början alltid nyttjade stöd för dessa gevär.

5 Andra åtskilja dem så att den vridna refflingen utgör karakteren för Stutsare, hvaremot de raka refflorne skulle vara den utmärkande egenskapen hos Lodbössor.

krutet med säkerhet utfaller i krutkammaren; derefter uttages laddstocken, och på mynningen, som bör vara skarpfilad, lägges en tunnt talgad skinnlapp och derofvanpå en kula *som bör vara något större* än den största genomskärningen af kalibern. Man ger nu ett slag med en trädklubba; dervid afskäres det öfverflödiga så väl af skinnlappen som af kulan, och refflorna bli fullkomligt fyllda utaf lappens små flikar äfvensom af blyet. För att neddrifva kulan, fordras två starka trädpinnar, den ena af 6 å 8 tums längd, den andra dubbelt så lång; vid båda begagnar man klubban; derefter [11] kan man nyttja laddstocken hvarmed man då kan stöta ned kulan. När man hunnit nära krutkammaren stöter man lindrigare, ty kaliberna är der mindre trång, följaktligen skulle kulan genom vårdslös påstötning kunna komma att trycka på krutet och *packa* det, hvarigenom dess tändning sker långsammare. Ett märke på laddstocken, i förhand ditsatt efter äldre erfarenhet, utvisar när kulan hunnit komma ned till krutet, hvarefter all stötning måste upphöra. Går kulan ned så lätta att man kan ladda endast med laddstocken, så har man ej att vänta samma rättskjutning och drift.

Vid dessa pipors borrhning kan ingen utvidgning vid mynningen komma ifråga. Endast vid krutkammaren bör spelrummet vara något större, dels för att låta kulan komma i rörelse emot det trängre, dels också för att lätta krutets anrändning som går fortare för sig i mån af utrymmet.

För öfrigt har skjutningen med kula i sednare tiden ej blifvit bevärdigad med samma uppmärksamhet som skjutningen med hagel. Den sker ännu efter samma method som vi ärft af våra fäder, och behöfver viktiga förbättringar. Måhända torde sådana snart kunna framläggas, men ännu torde de behöfva vidare pröfning, hvarföre man spar uppgiften tills vidare. Emellertid kan man ej nog recommendera kulskjutning för unga jägare. Den är på en gång den säkraste öfning och den säkraste utväg att komma från skogen med fylld väska. [12]

Härmed sluta vi beskrifningen på piporna allmänna egenskaper. Det serskilda, som ytterligare derom behöfver anföras, måste framställas i sammanhang med det ena eller andra tändningssystem till hvilket pipan hör.

Efter sednaste erfarenhet och i kraft af oräkneliga försök har man nu i England kommit till bestämda grundsatser för borrhningen. Jag förbigår det theoretiserande som dervid blifvit fästadt, men som ej sjelft föranledt methoden. Förhållandets grunder äro icke tillräckligt bestämda för att lemna rum åt en rent vetenskaplig tolkning; jag anför således blott en och annan anmärkning, der den ej synes innebära fröet till sin egen motsägelse.

PIPOR FÖR FLINTLÅS.

Borrhningen på pipor af vanlig längd (34 tum) göres så att ungefär $\frac{3}{8}$ delar af pipan äro en fullkomlig cylinder, och den återstående fjerdedelen till mynningen en kon med sjelfva mynningen till basis; men denna utvidgning måste göras i utomordentligt jemn progression, och så liten, att den okunnige icke ens kan uppträcka det. Man finner lätt orsaken hvarför den tro blifvit allmän, att goda pipor äro en

fullkomlig cylinder ifrån svansskrufven ända igenom; det är emedan man ej utan serskild sakkännedom och idkelig öfning märker den lindriga utvidgningen. Längst ned vid krutkammaren göres pipan något trängre än cylindern. Utvidgningen åt mynningen har den verkan att bössan skjuter så tätt som möjligt [13] *med bibehållande af erforderlig styrka och hastighet*, hvilka egenskaper dessutom böra befordras medelst svansskrufvens construction, hvarom längre fram.

För grofva gevär, der man ej egentligen åsyftar qvickaste skjutningen, utan hufvudsakligen önskar den skarpast och på längsta håll, göres borrningen vid svanskrufven vidast, sedermera afsmalnande, i ytterst noggran och jemn förminskning till det ställe der, vid vanlig laddning, förladningen på haglen kommer att ligga. Ifrån denna punkt göres borrningen fullkomligt cylindrisk, till tre fjerdedelar af hela pipan, räknadt ifrån svansskrufven, och den sista fjerdedelen ut till mynningen vidgas åter coniskt och med lika jemnt tilltagande utvidgning, så att själfva mynningen blir en trettiofvådel till 1/16 vidare än den cylindriska delen af pipan. Genom denna borrning skjuter bössan kraftigare, emedan krutet har ett större rum vid antändningen, men själfva skottet, eller haglen med förladdningarne liksom tränges derifrån in i den cylindriska delen, hvarvid ett motstånd uppkommer, och genom denna lilla fördröjning får krutet tid att fullkomligare tändas och verka. Under skottets passage genom den regelbundna cylindern får det sin raka riktning, och när det kommer till den utvidgade delen af pipan, minskas frictionen *småningom*, under det att krutet hunnit fullkomligt tända sig och således ytterligare kan meddela hagelskottet den rörelse det själf teger. Följden häraf är således att skottet [14] fått all den rörelsehastighet som möjligen kan åstadkommas, och då de hagel, som under passagen genom cylindern lågo i trång beröring med pipan, blifvit småningom befriade från frictionens inverkan, blir deras spridning jemnare, och kärnskottet går ostördt sin linea. Då en god pipa just utmärker sig med dessa egenskaper, skarp skjutning och en *regelbunden* fördelning af haglen, har man således med denna borrhningsmethod kommit så nära som möjligt till fullkomligheten.

För en pipa med cylindrisk borrning genom hela dess längd är ofta en mindre dimension svarande mot en större med utvidgad mynning. Man tog sig deraf anledning till påståendet att en kort bössa skjuter lika väl som en längre. T.ex. en pipa om 26 tum (med jemn cylindrisk borrning till hela sin längd) befanns skjuta lika väl (*på korta håll*) som en annan med utvidgad mynning och en längd af 32 tum. Orsaken är den, att om den cylindriska borrningen fortsattes för långt, skulle den sednare delen af öfverflödig friction just vara det som motverkade ändamålet; men då man tillskarfvat en sådan ytterligare 6 tum med här nämnda utvidgning (i stället för 6 tums cylinder) har den befunnits skjuta ojemförligt bättre än förut då den blott bestod af en 26 tums cylinder.

Fem de utvaldaste gevär i London, hvilkas värde var allmänt erkänt efter mångfaldiga prof både på målskjutning och på djur, undersöktes till sina dimensioner; jag anför dessa för att visa [15] huru långt de alla afveko ifrån den cylindriska formen:

N:o 1. *vigt* 62 skålpund.⁶

	Fot	Tum
Utvidgning från Svansskrufven till cylindern		6½
Cylindern		8
Utvidgningen derifrån till Mynningen	4	1
Summa längd, utom Svansskrufven	7	3½

Hela utvidgningen var vid mynningen en tjugondels tum, vid svansskrufven en 24 dels tum.

N:o 2. *Dubbelbössa. vigt* 193 skålpund.⁶

	Fot	Tum
Utvidgningen vid Svansskrufven aftagande till Cylindern	1	3
Cylindern	2	9
Utvidgningen från Cylindern tilltagande till Mynningen	4	2
Summa (oberäknadt svansskrufven)	8	2

Utvidgningen en 16 dels tum vid mynningen; något mindre vid svansskrufven.

N:o 3. *Enkel. vigt* 69 skålpund.⁶

	Fot	Tum
Utv. vid Svansskrufven		10
Cylindern	2	7
Utv. vid Mynningen	4	4
	7	9

Genomskärningen vid svansskrufven 1 9/32 tum

Genomskärningen vid Cylindern 1 8/32 tum

Genomskärningen vid Mynningen 1 10/32 tum [16]

N:o 4. *Enkel. Vigt* 16 skålpund.

	Fot	Tum
Utv. från Svansskrufven		7½
Cylindern	1	10½

6 Dessa tunga gevär voro båtbössor, om hvilka jag skall nämna mera vid artikeln om sjöfogelsjagten.

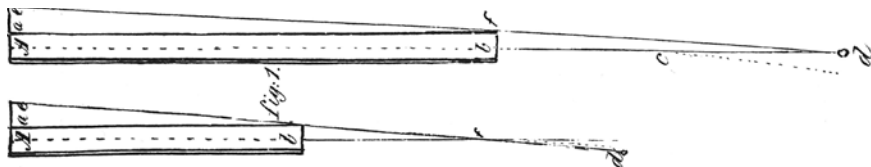
Utv. vid Mynningen	1	
	3	6
N:o 5. <i>Dubbel. Vigt</i> 8½ skålpund.		
	Fot	Tum
Trängre vid Svansskrufven		6
Cylindern	1	9
Utv. vid Mynningen		5
	2	8

Härvid anmärkes att den sistnämnda, som var en liten vanlig jagtbössa, behöfde egenskapen att skjuta *quickt*, och ej var ämnad att begagnas på långa håll, att den således ej egde den kraft i skottet, men också kunde tillåta repeterad skjutning en hel dag utan att genom förorening *stöta* eller, genom skottets sammanträngning från ett större rum vid svansskrufven till ett trängre, utsättas för att genom den starka frictionen af haglen.

Ehuru en bössa med utvidgning i båda ändar ej skjuter fullt så tätt som den eljest kan bringas att göra, har den mångdubbelt företräde för de andra, genom den kraft hvarmed den drifver haglen, ej allenast kärnskottet utan också de yttre haglen. Man betänke härvid att en bössa som slår rätt i målet, och tillika regelmässigt fördelar sidohaglen, är vida fördelaktigare än en som med mindre fart förer hela svärmen något tätare tillsammans.

Pipans längd. Fordom brukade man allmänt göra bössorna till 7 à 8 quarters längd, äfven då de [17] hade fin kaliber; men sedan man vid profskjutning på kortare afstånd funnit att en pipa om 30 tums längd sköt lika bra som den längre af samma kaliber, gick man till en annan ytterlighet och gaf dem ej större längd än dessa 30 tum, äfvensom 28 och ännu mindre. En sådan bössa bringar likväl äfven en god skytt att gå miste om skott, ty, allt annat oberäknat, blir sigtningen med en längre bössa mycket noggrannare än med en kort, den förra ligger stadigare i handen än den sednare, och stöten blifver mindre märkbar; dertill kommer också verkan på längre håll. Man villas lätt i omdömet öfver en bössas rättskjutning. Försök ha visat, att 32 tums pipor skjuta lika väl på 48 alnars håll som 34 tums, och försvaret för de längre pipornas större värde tycktes således vara påtagligen origtigt. Men sedan man vunnit den erfarenhet att alla under trettiotvå-tums längd (med dithörande kaliber) oföränderligt, på nyss anförda håll, sätta in skottet *under* målet, och då sigtets elevation var lika, blef naturligt att den pipan som hade två tums öfverskottslängd hade större mehn af sigtningen än den kortare, hvilket bäst upplyses af **fig. 1, pl. 1**, der man öfverdrifvit proportionen för att få saken att falla så mycket lättare i ögat.

A, b, c, är skottets kärnlinie; *d* är målet; *ea* är sigtets höjd öfver kärnlinien. Om man nu drager en linie från sigtet *e* öfver kornet *f*, till målet *d*, eller med andra ord, då man sigtar med den kortare pipan så kommer kärnlinien att *höjas* öfver målet, och man har derigenom på förhand en rättelse emot den sänkning som ett hagelskott lider [18] vid passagen från mynningen till ett 48 alnar aflägsset mål; der kommer det således att träffa in.

Figur 1, plansch 1.

Med den längre pipan åter blir sigtningen mera precist på målet (eller såsom vi här för tydlighetens skull tecknat), fullt precist, men haglens sänkning inträffar här i ungefär lika mån som vid skottet från den kortare pipan; det kommer således att träffa *under* målet.

Fänghålet bör vara ganska fint, för att åstadkomma både hastigare antändning och kraftigare drift. Helst nyttjar man det *ternadt* med platina, som är hård emot nötning och alldeles icke bortbrännes under längre tids begagnande; äfvenledes är den mindre dyr än guldet.

Pipans färg. För att gifva pipan en vacker brun färg har man nyligen börjat använda följande sätt: Pipan tvättas och skuras med kläde och lut, sköljes sedan så väl att ej ringaste återstod af ett eller annat vidhängande ämne kan förefinnas, och får ej handteras med bara handen. Nu öfverstrykes hon, medelst en svamp, med en upplösning af 1 del blå vitriol i 4 delar rent vatten, (helst destilleradt) hvartill man satt $\frac{1}{2}$ del æther martialis, hvarefter pipan får torka. Befinnes den nu vara fläckig, uppblöter man den nybildade rosten med vatten, stryker den jemt öfver hela pipan och lemman henne åter att torkas, hvarefter samma behandling ännu en gång förnyas. Är den ändå icke jemn efter aftvättning; bestrykes hon åter med upplösningen, lemnas att torka, den nybildade rosten fördelas åter o. s. v. tills den fått sin fulla färg. Afgnides [19] med sugpapper, poleras med hårdt träd och fernissas med målarefernissa, som fästes under polering.

Då pipor skola *rengöras*, uppblöter man krutskorpan först med kallt vatten, och tvättar dem dermed väl rena; derefter fyllas de med kokhett, som utstjelpes genom mynningarnes uppnedvändning. Den värme som jernet härvid får, bidrager betydligt att underlätta torkningen. Använder man det heta vattnet först så uppkommer en sammanbakning hvarefter rengöringen långsammare går för sig.

Är pipan starkt *blyad*, kan man, likväl ej utan synnerligaste varsamhet, använda lindrig skurning med den finaste hafssand, (hvars korn alla äro runda, hvaremot sanden i jorden är kantig och hvass); då bör likväl också svansskrufven vara urtagen, och sedan omsorgsfullt tillses att intet sandkorn får kvarstadna mot pipans inkanter eller i skrufvens gevinder. — Bättre är likväl att genom en lindrig bestrykning med mercurialsalva, eller quicksilfver i annan form, som under en tid af några timmar får verka i stillhet, borttaga det bly som afnött sig mot pipans insida. (se vidare härom art. *hagel* och *förladdning*).

Till skurning och tvättning begagnar man eljest vanligen en krats, fastskrufvad på laddstocken och omlindad med blånor. Sker denna omlindning torrt och till sådan tjocklek att den fyller kalibern, kan man vara temligen säker att ej få ut den

på annat sätt än medelst svansskrufvens urtagande, ty en sådan propp sväller då den kommer i vattnet och låter icke utdrage sig; pålindningen [20] bör derföre ske småningom med emellanåt gjorda försök huru det aflöper. Men bättre än blånor är kläde; det sväller icke, och gör förträfflig tjenst genom den lagom hvassa skurning det åstadkommer. Någon gång har en slutlig torkning med blånor kvarlemnad en tåg, som sedan vid första skott antändts, fortfar att obemärkt glimma i botten, och genast derefter vid ny laddning antändt det nedfallande krutet och åstadkommit olycka. Kläde är också renligare och bekvämare att medföra.

SVANSSKRUFVAR.

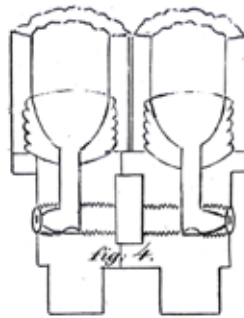
De första svansskrufvarne voro med en slät botten öfverst, ämnade helt enkelt att täppa pipans bakre ända. Näst ofvanför den inkom fänghålet i pipan. Se **fig. 2, pl. 1.**

Den närmaste väsentliga förändringen var att krutskottet inlades i sjelfva skrufven; antändningen från fänghålet gick igenom både pipans och svansskrufvens gångor och gjorde antändningen i botten och i sjelfve kärnlinien. Se **fig. 3, pl. 1.**

Genom en mängd af förbättringar kom man till den af Joseph Manton uppfunna skrufven, (se **fig. 4, pl. 1.** der den är föreställd sådan den befinnes i en dubbelbössa). Denna skruf är nu i England den allmännaste, men fordrar deremot svarande construction i låset.

De sednaste fransyska bössorne hafva en svansskruf der antändningen äfvenledes sker nära kärnlinien, men på det sättet att fänghålet sitter ofvanpå pipan och genom en böjning utan någon rätlinig vinkel går in vid botten af svansskrufven [21] och antänder i kärnlinien. Äfven der fordras således en förändring i låsets construction, så att hanen är böjd inåt, hvarmedelst den är ställd att slå på sjelfva pipan, der knallhatten är fästad, och kan således icke användas vid flintlås.

Man har genom antändningen i kärnlinien trott sig finna all fullkomlighet upphunnen, men långt derifrån! Den är så vida förträfflig att skottets verkan ej blir, såsom förut mot ena sidan af geväret, men hvar man må anbringa den först

Figur 2, 3 och 4, plansch 1.

antändande gnistan är det dock onekligt att den kraftigaste explosionen nödvändigt skall åstadkommas om man förmår tända midti krutet. Det torde låta göra sig dermed att man låter antändningsröret gå fram ända till medelpunkten, hvarigenom explosionen skulle blifva dubbelt hastigare och fullkomligare. Sättet är emellertid svårt att utföra emedan ett sådant rör snart vill täppa sig, då fråga är om skjutning med flintlås, och med den andra kan ej den idéen vara begägnelig alldenstund knallkruts antändningens hastighet snarare behöfver minskas än förökas.

STOCKAR.

Fordom gjordes stocken alltid så lång som pipan; ändamålet dervid var då att äfven tjena pipan till försvar emot stötar och annat yttre våld. Erfarenheten har likväl lärt, att pipan bör vara så mycket möjligt fri från all beröring med andra kroppar i det ögonblick hon af skottet utvidgas. Man har fördenskull gjort dem allt mera förkortade, och blott med nödigt afseende på att gifva [22] pipan tillräckligt stöd. Alla nyare, Franska och Engelska bössor göras fördenskull hvad man förut kallade halfstockade. Man har till och med gått ända derhän att alldeles umbära stock utom den egentliga kolfven. Såsom detta innefattar en alldeles ny uppfinning förbigår jag den här, och anför endast en vanlig stocks nödiga egenskaper och form.

Stocken göres så nätt som möjligen kan förenas med styrka och pålitlighet, den afsmalnas i synnerhet bakom låset; stycket från detta sistnämnda till kolfven kallas anslag och bör hafva den form att hon faller lätt i handen, eller ligger väl; detta åstadkommes dermed att den afviker ifrån räta linien och gör en vinkel emot sin förra del, just så afpassad att handens tre sista fingrar med lätthet kunna omfatta den utan att det första fingret, som böjer sig omkring trycket, må komma i en besvärad ställning. Ju mera stocken på detta ställe är böjd, desto lättare och naturligare blir fingrarnes ställning till hvarandra.

Noga räknat behöfver hvarje skytt en stockning som svarar emot hans kroppss ställning – en lång eller kort hals, ett bredt eller smalt hufvud, m. m. Men om man får en bössa som icke fullt svarar deremot, bör man genom öfning, innan man utgår på jagt, vänja sig vid den tvungna ställning som med en sådan uppkommer vid anläggningen. Någon gång kan missförhållandet vara så stort att man alldeles icke kan sigta. Äfven mot denna olägenhet har man funnit hjälpande utvägar, [23] hvarom längre fram, under rubriken *Åkersteinska patentbössan*.

Passar bössan i öfrigt väl vid anläggning, fordras ännu en egenskap – ett väl lämpadt förhållande af båda ändarnes tyngd jemförda med hvarandra under anläggningen. Vill man i detta fall vara utmärkt noggran, har man ett medel att fullkomligt bestämma denna egenskap äfven såsom föränderlig efter behovet. En framtung bössa ändrar icke så lätt sin ställning vid aftryckningen, förutsatt att kolfven hålles med behörig stadighet emot axeln. Man låter för sådant ändamål urgräfva kolfven under fotbeslaget. Vill man åter begagna bössan till snabbskott, låter man balancen väga öfver åt stocken genom ingjutet bly, efter föregående försök-anläggning med pålagda tyngder; slutligen kan man genom en lång och

grof skruf som går ända till nära föreningen mellan anslag och kolf justera bössan för olika skjutning, medelst en eller flere, eller hvarandra längst intill botten af trädskrufven successivt inflyttade två-tums blyskrufvar som fylla gängorna i den så urborrade kolfven. Afvägningen passas efter som man håller venstra handen, antingen några tum in på pipan, hvilket skänker den säkraste anläggningen på stillastående föremål, eller med samma hand näst framför den högra, omfattande verbögeln, hvilket medför två högst väsendtliga fördelar: först att handen aldrig skadas om bössan möjligen springer, för det andra en långt qvickare skjutning på föremål som röra sig, emedan man desto hastigare [24] svänger mynningen genom en kortare rörelse på handen, ju närmare denna verkar intill stödpunkten, som här är skyttens axel.

Mången jägare som haft den ledsamheten att afbryta stocken till en favoritbössa, får den nystockad, efter yttre utseende alldeles lik den förra, men vid anläggningen är den såsom en helt främmande. Den svarar i intet afseende mot den förra, och man blir åter liksom rekryt, efter att hafva förut så alldeles inöfvat sig med den gamla bössan att anläggningen ej kändes såsom ett serskildt tempo. För att vinna ändamålet att genast få en gammal stock med visshet ersatt af en ny, behöfver man endast iakttaga följande omständigheter. Trädet väljes af samma tyngd som den man förlorat. Bitarne af den förra sammanfogas noggrant medelst limning; derefter lägges den på ett bräde, der man med ett ritmått noga aftecknar den, först på sidan, och sedan med öfverkanten vänd ned emot brädet. Dervid får man en fullt noggran afteckning af stockens form. Men detta oaktadt kan bössan bli fullkomligt olik den anläggning som hon hade med den förra stocken; orsaken ligger deri att pipans infällning kan bli djupare eller grundare än den var i den förra; i ena fallet får anslaget och kolfven en starkare böjning än förut, i sednare händelsen åter blir den mindre böjd; och af dessa förändringar uppkommer en olikhet som stundom kan göra bössan nästan oanvändbar, eller åtminstone långt ifrån så treflig som förut för dess egare. Man förekommer [25] detta med full visshet om man med en såg gör tre genomskärningar på den gamla stocken, en vid pipans stöd emot stocken invid svansskrufven, en midtpå rännan och den tredje vid slutet; inskärningen göres något djupare än rännan; man har nu ganska lätt att på jemnt passande trädskrifvor göra afteckning af stockens öfre kant, hela skålighet, botten och sidor, denna trädskrifva nyttjas sedan som tolk då man utholkar rännan. På sådant sätt får man stocken så som den var förut, hvilket eljest icke inträffar. Men man bör dervid ej glömma den omständigheten att trädets tyngd blir lika.

Stockens fot, eller yttersta delen af kolfvens vid anläggningen nedre ända bör gå långt ut, och vid den öfra kanten göres äfven en liten utväxt. Den djuphet som således uppkommer i midten af kolfvens ända, gör att den svara bättre mot axeln och utan betydlig tryckning får ett fastare läge.

Om en stock har alla andra goda egenskaper, men är för rak eller för mycket böjd i anslaget, kan den hjälpas medelst långvarig kokning i vatten, eller i vattenångor, då den låter böja sig på samma sätt som en skeppsplanka. Dervid sätter man honom i bänd förmedelst skruf, och tillser att den långsamt får torka, säkert tvingad på alla sidor, för att icke hvarken spricka eller bli sned åt någon sida.

Till *polering* på stockar nyttjas linolja, som i ganska liten quantitet påstrykes och får fästa sig under idkeligt polerande med en propp af hårdt [26] sammanrullade klädeslappar. Till både betsnings och polering begagnas följande fernissa:

Kallprässad linolja $\frac{1}{4}$ kanna
Gummi Arabicum 1 lod (uppl. i varmt vatten)
Alkanna-rot 4 lod
Färnbock med krita 1 lod
Vinättika 6 jungfrur.

Dessa ämnen kokas tillsamman i en glaserad lerpanna och lemnas sedan ett par dagar att hvila innan blandningen nyttjas.

Vid användning strykes fernissan tunnt på stocken, som lemnas att insupa deraf under en natt, hvarefter det öfverflödiga borttages om morgonen medelst gnidning. Förfarandet upprepas flera gånger, hvarigenom snart uppkommer en förträfflig polering.

Laddstocken bör väljas af något segt träslag, alm eller rönn, och om man har mindre afseende på nyttan än prydligheten bör den ej vara hyflad, utan helst vald af en passande telning, som fått långsamt segtorka med barken. Har man mera afseende på den regelbundnare formen, och således föredrager en snickrad laddstock, skall man åtminstone tillse att den på intet ställe innehåller *tvärträd*, i hvilket fall den aldrig är pålitligt stark. För hagelbössor begagnas groft fiskben.

Lås. Dess delar äro blecket eller plåten, hanen, stål, stålfjäder, fångpanna, slagfjäder, nöt, studel, stång, stångfjäder, tryckpinne. Vid dess tillverkning kommer arbetsskickligheten i fråga nästan till och med mera än vid piporna. Fjädernes [27] styrka och oljaktigt jemna spänstighet; proportionerne mellan verkan och motstånd, allt är ytterst kinkigt att afmäta för att få på en gång varaktighet, qvickhet, säker eldning, smidighet i rörelserne och ledighet att handteras.

I äldre tider begagnades en inrättning kallad *hjul-lås*, der en kringsnurrande refflad stålvals i sjelfva fångpannans botten åstadkom eld genom gnidning mot en deremot spänstigt anbragdt flinta. Denna inrättning hade två förträffliga egenskaper, att aldrig klicka, och att ej genom sin rörelse göra någon dallring på bössan. Denna sednare fördel saknades deremot till hög grad hos de så kallade snapphanelåsen. Ingendera kunde spännas utan serskildt handgrepp vid anläggningen. En lägre hane, som kunde omfattas med tumändan och dragas tillbaka under det bössan höjdes till axeln vid anläggningen, uppfyllde den fordran att hela anläggningen skulle ske med sådana handgrepp, som kunde utföras på *samma tid*. Med dervid fordrades större styrka i slagfjädern, för att kunna vid hanens svängning inom en mindre cirkel gifva ett tillräckligt kraftigt slag med den isatta flintan emot stålet. Såsom väsendtligen nyttigt för att minska frictionen på alla andra ställen än der flintan skrapar emot stålet, har man gjort den viktiga förbättringen med *kedjelås*, der slagfjädern förmedelst en mellanlänk verkar på nöten. En rulle mellan stålet och stålets fjäder ökar ledigheten och gagnar i synnerhet dermed att den hindrar fjädern från nötning, hvaraf den eljest [28] med tiden gör ett sträft motstånd vid stålets vändning.

En mängd försök att inrätta låsen med ett fängkrutsmagasin i stålet, hvarigenom man sparade sig denna del af laddningen, hafva hittills alla utfallit ofördelaktigt och tillika ofta visat sig mer eller mindre vådliga. Äfvenså otillförlitliga äro, i ett annat afseende de flintlås som man uppfunnit för att med visshet afhålla väta. Det kan lyckas för en hastigare pågjutning med vatten, men man finner dem icke stå emot en längre inverkan af *fuktig luft*.

Vid *Stålet* är att anmärka det de *omstälade* äro säkrare än de nya, ur det skäl att denna operation, hvarvid man använder *lödning*, fordrar en långt svagare eldgrad än vid det nya stålets förfärdigande, der man, egentligen endast för utseendets skull *sammansväller* stålskifvan med den jernstomme hvaremot den hvilat, och under denna operation stiger hettan till en grad, som verkar menligt på stålets beskaffenhet.

Pannan skall sättas under fänghålet, så att detta blir just i sjelfva kanten af fängkrutets öfre yta, emedan tändningen då blir qvickast.

Trycket eller *tryckpinnen* bör, jemte hela gillret, d. ä. *stången*, *kotan* och *stångfjädern* göra ett måttligt emotstånd vid aftryckningen; är låset hvad man kallar hårdtryckt, uppkommer lätt en vickning som förändrar bössans läge just under det skottet går; är det för löstryckt kan den händelsen inträffa, att man skjuter förr än [29] bössan hunnit till ögat och axeln. Man skjuter alltid bäst, om man bringa alla sina lås till samma grad af hårdhet vid aftryckningen. Jemkningen kan åstadkommas medelst varsam filning på helpännskotan, större vekhet på stångfjädern eller tvertom mellanläggning af en liten jernbit i denna fjäders knä, om den är för vek; äfvenledes dermed att tryckpinnens skifva böjes mera inåt, hvarigenom den kommer att verka på stången längre ned och närmare invid läsblecket.

Till qvick eldning fordras att flintan genom lagom underläggning (helst med tunna blyskifvor eller skinn), så fästes i hanens käftar, att hon, då hanen är nedfälld, ligger med hela sin egg långs utåt och inpå den höjd fängkrutet intager i pannan. Flintans hvässning bör vara hufvudsakligen gjord i städ, emedan hackning under det hon är insatt i hanen, skämmer dennes fäste på nöten, och gör honom rankig. Under jagt kan det emellertid ofta icke undvaras, hvarför man uppfäller stålet, lägger ett papper öfver pannan och tillklämmer dess ena ända omkring hanen. Ändamålet dermed är tvåfaldigt, dels att söka förekomma en vådlig antändning, förmedelst gnistor som framtvingas vid hackningen, dels också för att upptaga och sedan varsamt bortskaffa de flintskärfvor som vid hackningen affalla. – Härvid bör emellertid anmärkas, att vid intet tillfälle blir så nödvändigt som här, att hålla bössmynnningen undan från människor eller djur, ty ganska ofta har skottet under denna operation vådligen afbrunnit. [30] Minsta våldet på hanen göres dermed att man sätter en nyckelpipa på flintans kant, och ger ett hastigt och kort slag på nyckelns öfre ända; dermed fortfares utåt flintans hela kant, med små mellanstånd, emedan eldningen blir starkare om eggen är tandad, än om den är aldeles rätlinig.

Då man rengör lås, (hvilket aldrig bör ske utan behof) och nödgas söndertaga dem, förfar man sålunda: låset fråntages, stålet uppslås, hanen helpännas under behörig varsamhet att icke åtkomma tryckstången; ett fjäderess lägges omkring slagfjädern, ett omkring stål fjädern, och ett omkring stångfjädern, hvarefter man

lösskrufvar och urtager nötskrufven, eldstålsskrufven, stångskrufven, stångfjäder-skrufven, och alla till dem hörande bitar, hvarvid man iakttager att lägga alla tillsammanshörande bitar på ett ställe, och i synnerhet aktar sig att förblanda skrufvarne.

Sedan bitarna äro tagne hvar för sig, torrkas de med omsorg så att intet hårdnadt öfverdrag af gammal oljning får qvarsitta. Helst bör man under hela operationen nyttja handskar, på det handens utdunstning ej omedelbart må träffa jernet, ty deraf föranledes lätt rostning. — Sedan alltsammans är noggrant afputsadt, smörjer man alla sådana delar som äro ämnade att röras, och följaktligen nöta mot hvarandra. Till smörjningen är ingen olja så god som det så kallade klöffettet, hvilket hemtas ur fotläggen af slagtrade boskaps kreatur; det härskar sent, och tilldanar aldrig det sega, fernissartade öfverdraget som oljorna; [31] sämst äro nötolja och linolja. Under hopsättningen bör hvarje fjäder vara väl tillklämd af esset, på det de till densamme hörande skrufvar måtte kunna insättas utan bändning på gångorna.

*PIPOR OCH LÅS FÖR ANTÄNDNING MED KNALLKRUT
(Percussionsbössor. Detonatorer).*

Percussionsbössorne hafva så många fördelar och en så egen trefflighet för skytten, att man efter att hafva en gång smakat på denna kunskapsträdets frukt, ej gerna återgår till sina forna långmodiga öfningar med en flintlåsbössa. Antändningen sker så i ett ögonblick att den skjutande i början af sina försök med en percussionsbössa, icke begriper huru den kom att afbrinna.

Emellertid synes man ha låtit fördela sig af det behag som åtföljer skjutningen enligt det nya systemet, och i följd dermed öfversett de fördelar som åtföljde det äldre, och hvaribland egentligen var att räkna den jemna styrka som tillhörde dess långsammare explosioner.

Det förekommer såsom en motsägelse att percussionsbössorna skjuta hastigare, men ändock i skottets drift öfverträffas af flintbössan. Man nödgas söka en förklarings grund deri att knallkrutets blixst som slår in i fånghålet, bringar det närmaste krutlagret så hastigt till explosion att det sätter hagelskottet genast i rörelse, hvarigenom det undkommer inverkan af den öfriga krutportionen, eller [32] liknelsevis att säga, på samma sätt som om man ville drifva en boll med ett slag af en käpp, men i stället att på en gång slå till med hela sin styrka som finge verka på honom medan han låg stilla, skulle sätta honom i rörelse med ett hälften så starkt slag, och sedan slå efter med ett dylikt, då han redan var bragt i rörelse med nästan samma hastighet som det efterföljande slagets; detta måste då verka intet eller föga, emedan bollen behöfver genom sin massa göra *motstånd* mot äfven det sednare slaget, om han skall sålunda vinna en större quantitas motus, men han kan icke göra ett sådant motstånd om han förut går undan med samma hastighet som det efterföljande slaget.

Ett annat exempel kan äfvenledes tjena till motvigt mot den fördomen att en qvickare antändning nödvändigt skall medföra en starkare fart åt kulan. Alla

knallpreparater ensamma, använde såsom krut, ej blott till antändning, utan för att också drifva kula, ha sprängt kanonerne och knappast drifvit kulan längre än de creverade styckena. Förhållandet är väl icke i allo jemförligt med hvad här yttrades om antändningen med slagkrutet, men det visar att qvickhet och styrka ej höra tillsammans.

Ännu har denna åsigt af detonationssystemets beskaffenhet ej hunnit bli allmän hos oss.⁷ Men [33] i England hafva nyligen försök blifvit anställda, hvarvid samma pipa blef antänd ömsom med flintlås och med percussionseld; *det sednare antändningssättet gaf en femtedel svagare verkan*. Detta har likväl sedermera blifvit afhjelpat förmedelst ändrad form på svansskruf och borrhning.

Ett annat fel som åtföljer detta system, är att piporna långt hastigare utbrännas i krutkammaren genom verkan af slagkrutet. Detta inträffar i synnerhet då antändningen sker på pipans sida; också har man, på den korta tid systemet i Sverige varit känt, redan hunnit göra denna erfarenhet. På sådant sätt skulle ett förträffligt gevär icke vidare såsom förr kunna gå i arf immerfort från far till son, i flera leder; det skulle tvertom kunna med temlig visshet hinna gå sin förvandling till mötes redan i första innehafvarens tid, förutsatt att räcka en vanlig mansålder. Men äfven häremot har man funnit ett hjälpmedel i de nya svansskrufvarne, hvilka lätt nog kunna ersättas med nya, då de hunnit skadas genom förbränning. – Ett så kalladt *anticorrosive percussion powder* har nyligen blifvit uppfunnet och patenteradt i London.⁸ Dess egenskap, som utmärkes [34] af namnet, skulle vara att motverka

7 Under en längre tid skild ifrån jagtlifvet, har jag ej nyligen varit i närmare beröring med utmärktare Svenska jägare; men en man som var i uppväxt vid bössan, sedermera varit i tillfälle att förskaffa sig insigter och ägde af naturen skarp urskillning och observators egenskaper, försäkrade mig (1829), att han funnit percussions-antändningen förminska skottets styrka. – Härvid erinras att hans försök voro anställda med pipor borrhade på vanligt sätt och omgjorda till begagnande efter den nya metoden.

8 Sammansättningen af denna slagkrut-sort hålles hemlig. Men i Frankrike tillverkas äfven anticorrosiva knallhattar. Preparatet till dem beredes efter Barruels föreskrift sålunda.

1 del qvicksilfver löses i 12 delar salpetersyra (af 0,85 e.v.) i rymligt kärl, och hålles i vattenbad till en stark utveckling af hvita ångor inställer sig, hvarvid kärlet upptages ur vattenbadet och blandningen lemnas att kallna; de hvita ångorna utvecklas derunder alltfört och en fällning uppkommer. Lösningen afhålles och fällningen tvättas ganska noga med kallt vatten utan att upptagas; man låter den endast emellanåt sjunka, och afhåller sedan det klara. Sist rifves fällningen i glasmortel med pågjutet vatten, slammas i flera omgångar, och vattnet fränsilas i en glastratt, i hvars pip man instuckit fylliga bomullsvekar. Då vattnet afrunnit lägges fällningen (ännu våt) på sugpapper och får torka i luften i 12 timmar. Det torkade innehåller likväl ännu vatten, hvars quantitet man undersöker genom afvägning af en liten portion som sedan torkas fullkomligt. Sedan afväger man så mycket af det i luften torkade som svarar mot 60 gran fullt torrt, och blandar det med 40 gran finrifvet, vanligt krut. Denna blandning inlägges sedan i

en sådan förbränning, men det är redan tillräckligt dyrbart om det sjelft endast är fullkomligt skonsamt. [35]

För skjutningen med percussionsbössor måste pipan nödvändigt hafva den borring hvarom förr är taladt. Så långt rum som hela skottet jemte förledningarne intager, bör pipan vara koniskt borrar till större kaliber än det cylindriska kullopp, som sedan vidtager och fortsättes till tre fjerde delar af pipans längd, hvarefter den åter borrar vidare till mynningen. Ifrån antändningspunkten och fram till cylindern skall den afsmalna i jemnt förhållande, och äfvenså noga likartadt utvidgas på sista fjerdedelen. Emellertid kunna proportionerne vara olika. En 32del vidare vid svansskrufven och en 24del vid mynningen blir en medelväg emellan de olika dimensioner man med framgång försökt.

Ändamålet härmed är att öka skottets styrka derigenom att det fördröjes under sin passage in i cylindern, och krutet får således tid att allännare rända sig, men i samma mån fordras också starkare, d. ä. gröfre, gods omkring krutkammaren. Men med detsamma har man också motverkat den förvånande hastigheten i explosionen. Vill man bibehålla denna för att vid särskilda tillfällen endast göra ytterst qvicka skott och på nära håll der man icke behöfver hushålla med kraften, blir bäst att göra krutkammaren *något trängre* än det öfriga kulloppet; vid skjutning ur en sålunda borrar pipa utdrifves hagelskottet och en del af krutet redan i första explosions ögonblicket, hvarigenom en mindre mängd hinner verka på sjelfva haglen. [36]

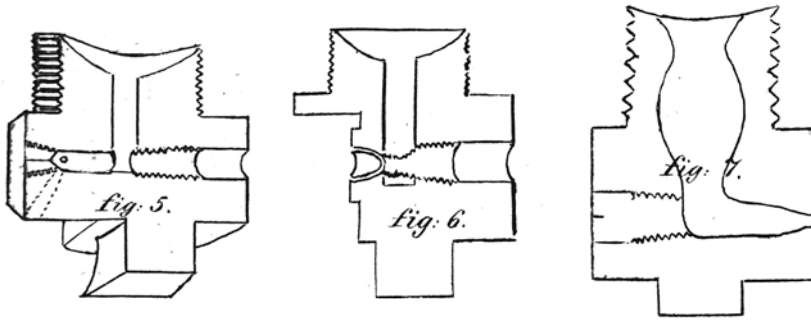
Svansskrufvarne för detta ändamål hafva fått mångfaldiga ändringar. Den idé som nu allännast utföres på nya gevär, uppfanns af Joseph Manton och inhämtas af **fig. 5, pl. 1**, då antändningen sker med så kallade hattar; och med någon förändring **fig. 6, pl. 1** för antändning med rör. Figurerne föreställas i genomskrifning och det är skrufvens öfra sida som på teckningarne är vänd inåt taflan.

Har man åter en pipa med vanlig borring, men som för öfrigt, genom styrkan i godset, kan låta aptera sig till percussionsbössa, förtjenar Wilkinsons patentsvansskruf att försökas: Se **fig. 7, pl. 1**.

Den contraction som öfverst hindrar krutet att genast utdrifvas af slagkrutets inverkan, åstadkommer således att hela krutskottet kan tändas innan hagelskottet sättes i rörelse. Att detta ändamål är möjligt att ernå, beviste Wilkinson genom en särskild apparat, der resultatet blef till den grad tydligt att till och med en stor del af

en glasmortel, der den arbetas med 12 delar gummivatten, som utgöres af 12 d. gummi arabicum och 88 d. vatten. Den erhållna massan begagnas sedan i kopparhattarne.

Härvid erindras att ingen stötning eller hvass påtryckning får ske med pulvret under alla dessa operationer. Till omrörningar begagnar man en spade af horn, ty glas emot glas kan ge så hvass tryckning, att blandningen afbrinner. Då massan intryckes i hatten sker det väl förmedelst ganska stark prässning, men den är långsam. Deremot behöfves ofta endast en ganska lindrig beröring, allenast den är vass. Emellertid må ingen göra försöket, som ej förut behandlat dylika ämnen, ty det skulle sannolikt kosta honom lifvet.

Figur 5, 6, 7, plansch 1.

krutet ej brann upp, utan qvarblef och utpetades oförändradt, ehuru väl krutet eljest var lättantändligt, och *ehuru väl knallkruts-slaget gått midtigenom hela massan*.

För att motverka stöten har man på särdeles stora gevär anbragt ett lufthål midtemot antändnings stället. Det är borraradt i en skruf af platina som emotstår förbränningen. Deraf minskas väl kraften något, och kan undvikas i fall bössan är så grof i godset att hon genom sin tyngd tillräckligt [37] motverkar stöten, men är eljest af mycken nytta; derjemte förekommes dermedelst bössans förbränning af knallkrutets åverkan på den punkt som ligger midtemot antändningsstrålen. Denna inrättning behöfves likväl icke på små gevär, der stöten i alla fall ej är särdeles betydlig.

Slutligen ett ord om sjelfva slagkrutet.⁹ Det fylles i de så kallade kopparhattarne, der det med en stamp, ännu vått, fastprässas i botten. Då hatten begagnas till antändning sker det dermedelst att den påsättes uppnedvänd på en liten afstympad kon hvari fånghålet är borraradt. Då hanen med sin särskilda, för ändamålet lämpade form, slår ned på kopparhatten, afbrinner slagkrutet och slår in en blix i fånghålet samt tänder [38] skottet. Men dess egen explosion är så ytterst våldsam att den först alltid spränger den lilla hatten, och sedermera äfven ofta kastar skärfvorne utaf

9 Det göres af öfversyrsatt saltsyradt kali, (Chlorsyradt kali) kol och svafvel, i olika proportioner, men säkrast af 5 delar kali, 2 delar svafvel och 1 del kol. Alla tre ingredientierne stötas först hvar för sig till ytterst fint pulver, som sigtas genom flor. Sammanblandningen sker medelst rifning med trädstöt i trädmortel, men i små portioner emedan det ganska ofta händt att massan under sammanrifningen helt oförmodadt afbrinner, hvarå man redan sett månet olyckligt exempel. Det fuktas med svag upplösning af gummi arabicum i vatten. Emellertid är bäst att lemna all sådan beredning åt dem som ega tillräcklig vana, insigt och medel att vid bearbetningen af denna farliga sammansättning skydda lif och lemmar.

Joseph Manton var den förste som använde slagkrutet till antändning. Den beryktade Engelske skytten, Öfverste Hawker var den förste som föreslog bruket af kopparhattar, fästade på en genomborrad cylinder; förslaget verkställdes sedan af samme Manton som förut på annat sätt anbragt knallkrutet.

densamma rundtomkring. Det blir fördenskull alltid nödvändigt att hanen är så inrättad, att den hindrar skärfvorna slå åt sidan, emedan eljest skyttens öga lätt kan gå förloradt – en olycka som redan på sådant sätt händt flere, till följd af oriktig construction på låset.

Hanen bör fördenskull, vid den plan som träffar knallhatten, vara omgifven af en djup kant som hindrar skärfvornas spridning. Lika viktigt är att slagfjädern är så hård att den håller ned hanen, om möjligt kvar på hatten; är densamma vek så uppkastas hanen af slagkrutet och det i geväret på samma gång antända krutets gemensamma kraft, och skärfvorne af hatten få således ändå tillfälle att sprida sig. I all händelse bör låset vara så construeradt att någon särskild skärm försvarar ögat. Olyckan händer mera sällan med svagt krut än med starkare som hjälper till att i första ögonblicket åter lyfta hanen. Der har till och med händt att hanen sprungit tillbaka i halfspänn då krutet varit starkt och slagfjädern vek. Men jag har sett en sådan skärfva redan endast från knallhatten, på tom bössa, slå in i ansigtet på den som tryckte af geväret. Till sednaste förbättringen af väsendtligaste beskaffenhet hör att hanen på slagkrutslåsen, vid ställningen i halfspänn ännu med sjelfva mulen öfvertäcker en del af knallhatten. Derigenom förekommas olyckor [39] af stötar på hanen och derigenom vållade vådskott. – Men i synnerhet kan man aldrig med nog uppmärksamhet tillse att sjelfva mulen är tillräckligt djup för att vid hattens explosion afhålla kopparskärfvornas spridning, hvaraf så många skytt haft den olyckan att förlora ögat. Den djupa kanten på hanen tillskrufvas sedan denne blifvit vid tillverkningen säkert rigtad att med sin plan slå parallelt på den plan som utgöres af den lilla fänghåls cylinderns öfre härdade yta; ty då mulen är ini och utpå botten svarfvad blir den, med föga förmedling, lätt parallel med de båda öfriga. Skulle hammaren och dess tillskarfning ej vara säkert rigtade på detta sätt, så kan man vara viss att låset ofta klickar.

I stället för hattarne nyttjas äfven rör; de tända kanske med större pålitlighet; äfven är deras explosion icke vådlig för skyttens öga, men deremot kan olycka ske om någon person står på sidan om honom, ty bitarna af röret utkastas våldsamt.

Vid Laddning, då man har en bössa som är inrättad för percussionseld, måste man taga en fjerdedel mindre krut än för flintbössor. Såsom nödig varsamhet dröjer man till sist med att påsätta knallhatten; man undviker på det sättet också en påföljande klickning som kan uppkomma derigenom att krutkorn utfalla vid laddningen och lägga sig på öfra kanten af fänghåls cylindern, då följden blir att knallkrutets tryckning emot denna förmildras af krutkornen, och antändningen uteblir. [40] Att hanen skall vara nedfälld på cylindern och täppa för krutet är den naturligaste metoden. Har man god tid bör man först lägga hattarne på en varm kackelugn, då de efter en half timma hunnit befrias från den fukt slagkrutet kunnat draga till sig ur atmosfären; derefter äro de vida säkrare till antändning.

ÅKERSTEINSKA PATENTBÖSSAN.

Utom förut uppräknade gevär, har en flerfaldigt ny uppfinning inom gevärstillverkningen nyligen blifvit belönad med ett uteslutande femtonårigt privilegium för uppfinnaren, den i skjutkonsten och gevärsfabrikationen så utmärkt förtjente Ryttmästaren Åkerstein. Hans bössa har följande hittills saknade fördelar. 1) Den har ingen stock utom sjelfva kolfven. 2) Anläggningen kan lämpas efter kroppsställningen hos hvilken skytt som helst. 3) Vid rengöring behöfver man ej röra mer än en skruf. 4) Laddningen ske ganska fort och utan laddstock. 5) Hammarens planum justerar sig sjelft vid slaget emot knallhatten, så att ingen klickning uppkommer af felaktig sammanjemkning af hanens och cylinderns plana. Dess enkla konstruktion och många öfriga samlade fördelar (såsom i kammar-svansskruf och slagkrutsantändning i kärnlinien) göra denna gevärsmo-
dell i hög grad värd jagtälskares och skyttars uppmärksamhet. [41]

KRUT.

Jag ingår ej i någon vidlyftigare afhandling om detta viktiga ämne – grunden för närvarande tids skjutning och krigskonst. Dess beståndsdelar äro endast tre, kol, salpeter och svafvel, blandade i olika proportioner efter bruket i olika länder. Allmänaste förhållandet är 15 delar af det förstnämnda, 76 d. af det andra och 9 delar af den sist omtalade beståndsdel. Af dessa är svaflet tillsatt endast för att göra krutet lätt antändligt, eller hvad man kallar qvickt. Proportionen af salpeters tillsats är ämnad att jemnt kunna uppbränna allt kolet och svaflet. Ju mera kol, desto starkare är krutet; ju mera svafvel desto säkrare att kunna antändas.

Hufvudsakligen fordras en ren salpeter, ty vissa föroreningar uti den gifva krutet fallenhet att draga åt sig fukt ur luften. Man pröfvar det i sådant afseende bäst genom försöket att för en tid af tre veckor lemna det i öppen luft. Har det bestått detta prof utan att vidare än i en viss ringa mån ha dragit till sig fukt, så kan man trygga sig till åtminstone denna dess egenskap. *Styrkan* undersökes med profvare, som består af en liten stark jernpipa, om ett par tums längd, med lock som fasthållas af en ytterst kraftig fjäder. Vid locket är fästad en visare, som på en bifogad skala utmärker huru långt det undansköts af krutladdningen. Ett vanligt fint fånghål vid botten ger en möjlighet för afbränningen. Tre prof göras på hvarje sort, och medeltalet af alla [42] räknas såsom resultat, emedan ofta en icke obetydlig olikhet inträffat.

För att torka krut i smått använder man två jernplåtar, som i ett särskildt rum upphettas och derefter aftorkas med linne på båda sidor, så att man är säker för vidföljande gnistor m. m. Nu slås krutet på den ena plåten och hålles sedan derifrån på den andra o. s. v. tills plåtarna kallnat då de åter uppvärmas. Härvid gör man dem icke hetare, än att man kan handtera dem med händerna och en mellanläggning af linne. – Finner man, genom vägning före och efter torkning, att krutet förlorat mer än 6 eller 8 procent, bör det anses odugligt ehuru åter torrt, men ett sådant prof får ej ske genom torkning efter nyssnämde method, då bortdamningen gör irring.

Till yttre utseendet är krutet kantigt, aflångt, spheriskt, m. fl. mellangrader utaf dessa former, beroende af sättet att vid beredningen trycka den segvåta krutmassan genom sigtar, hvarvid kornen formeras. Låter man det halftorkade krutet, genom omsvängning i en tunna gnida sig slätt, får man det *poleradt*, hvarigenom ytan således saknar den oräkneliga mängd små ojemnheter på hvarje korn; men följdén deraf är att det förlorar något af sin qvickhet, och det är således bäst att alldeles umbära denna lyx.

Man har funnit behovet af att välja krut af olika groflek i sjelfva gryningen, allt efter en viss betydligare skiljaktighet i kaliberns groflek. Man har använt finkornigt krut i kanoner, men ej [43] funnit det svara så väl för ändamålet som ett gröfre. Om ett gevär skall hållas länge laddadt så genomtränges också det finkorniga förr af den fuktiga luften än det som inom hvarje korn innefattar en större massa. – Ett lösare krut afbrinner långt hastigare, men drifver kulan i samma mån – *svagare*. Så t. ex. göres mörsarkrutet finkornigt och löst, för att brinna så hastigt som möjligt, och således kunna med hela sin kvantitet verka på bomben under dess lyftning genom det korta kul-loppet. Samma krut, använt till jagtgevär, gör hastiga skott, men drifver kulan på långt när ej så långt och kraftigt som ett hårdare. Är krutet åter så hårdt att det endast med svårighet låter krossa sig med nageln så tändes det för trögt. Dess större styrka härleder sig från dess sammanprässning, hvarigenom hvarje korn måste, inom en gifven rymd, innehålla en större massa än det lösare och mindre sammanprässade.

Krutets godhet beror nästan lika så mycket på den mekaniska bearbetningen som af en riktigt träffad sammansättning. Vid den förra ingå följande omständigheter; de särskilda beståndsdelarnes renhet, ytterst fina fördelning, särskilda fördelaktiga egenskaper, deras fullkomliga sammanarbetning, och afpassade prässning för att bestämma hårdheten. Kolets beredning, lösa bränning så att det kan bringas till det finaste doft, rensning från hårdare delar och aska, varsam anfuktning m. m. – Och oakadt fullkomligt lika afvägda kvantiteter af samma beståndsdelar och då [44] dessa varit af samma kvalitet, kan en stor skillnad uppkomma hos krutet, utan att märkliga skiljaktigheter egt rum vid beredningen.

Hos oss har det så kallade Husby bondkrutet tillvunnit sig största anseendet hos jägare, således blott till begagnande vid små gevär. Såsom bevis för denna erfarenhet, i fall sådant skulle anses nödigt, kan Öfverste *v. Greiffs* auktoritet åberopas. Han fann detta krut i styrka öfverträffa det engelska, ehuru ej fullt så qvickt.

Krut förvaras helst i dosor af bly eller träd, båda helsvarfvade och försedda med tätt slutande proppar. Rummet, der de ställas, bör vara torrt och svalt; de få ej ställas i solen, ty deraf blir det dammigt. Alla tillsatser af hvitlöksklyftor m. m. äro rent af löjligen skyddsmedel emot dess försämring. Ensamt och väl slutet från inverkan af ombytt luft och starkt vexlande temperatur synes det kunna oförändradt bibehålla sin godhet, hvarpå man fått bevis genom jämförelseförsök mellan en mängd in- och utländska krutsorter, hvarvid äfven försöktes ett prof på 130 år gammalt Svenskt krut, och som befanns vara det bästa ibland alla de vid samma tillfälle försökta sorter.

Då krut blir *förlegadt*, har det sannolikt så blifvit af fukt som det dragit till sig, och hvilket sker lättare i mån efter som salpetern varit mer eller mindre förorenad af jordsalter, under hvilket förhållande krutet nästan aldrig kan hållas torrt, så snart det emellanåt blottas för luftens tillträde. [45]

HAGEL.

Om sättet att göra hagel behöfva vi ej vidlyftiga underrättelser sedan Sveriges jagtvänner förses med denna vara utaf förträfflig beskaffenhet från tillverkningen i Fahlu grufva der det smälta blyet gjutes ned från dagöppningen och hinner i luften formera sig till korn som stelna innan de hunnit till botten. De som antaga en oregelbundnare form, taga en sned rigtning och upphämtas särskildt till omgjutning; endast de runda falla rätt ned. Vid gjutning i vatten försättes blyet med arsenik för att runda sig bättre; men vattenhagel få aldrig den täthet som de förra.

Joseph Manton's nya patent-hagel äro af största värde. Denna hans uppfinning består i att tillägga lite quicksilfver, som näst före gjutningen tillsättes det smälta blyet. Hagel af denna sammansättning får deraf tre förträffliga egenskaper; förökad *tyngd*, förökad *hårdhet*, och sist den, att icke vid skjutningen *blya* pipan. Deras ut-seende blir silfverhvitt som bibehåller sig, så att de icke svärta ifrån sig.

Fina hagel ega det företräde att ligga mera compact i pipan; de gröfre drifva starkare, men slå ej så tätt. Man väljer storlek med förmedladt afseende på den jagt man tillämnar och den kaliber pipan har. Hvarje kaliber skjuter bäst med en bestämd groflek af haglen. Ju finare den är, desto finare är den hagelsort som är lämpligast för den. I afseende på de vilda som för tillfället är jagtens egentliga föremål gäller i nordliga [46] klimat stor skillnad efter årstiden. Under det foglar och djur hafva sin vinterbeklädnad som är långt tätare än sommardräkten, fordras åtminstone ett, om ej två nummer, gröfre hagel för att på samma afstånd kunna med behörig kraft genomtränga fjädern eller pälsen. — En temligen allmän erfarenhet har lärt oss att blandade hagel skjuta bäst; de finare väljas då i mindre mängd, och gagna förnämligast derigenom att de fylla mellanrummen mellan de större och således sammanlagdt medverka dertill att drifkraften kommer att verka mera vinkelrätt på de särskilda kornen, emedan de, i pipan inpackade, ej så lätt och ofta, komma att ombyta läge mot hvarandra. För öfrigt har man två grundsatser att följa, vid valet af hagel. De grofva drifva skarpare, de små träffa säkrare för det de alltid slå tätare, men om de väljas för fina i förhållande till djurets storlek anskjuter man oftare utan att fälla.

För att sammanhålla hagel för skjutning på långa afstånd begagnas patroner. Redan vanliga papperskarduser som äro upplindade på en pinne, lämpad efter bössans kaliber, tjena rätt bra för ändamålet; men man bör med dem likväl hafva förladdning på krutet, för täthetens skull.

Ibland de sätt som sednast blifvit dervid begagnade är att innesluta hagelskottet i en gles väf af fin messingstråd, som har erforderlig groflek efter pipan; i botten

lägges en korkskifva och det hela öfverklistras med papper. Flera sådana inventioner ha i England blifvit patenterade. [47]

Ett enklare sätt, som, för att dömma efter sannolikheten, bör ännu säkrare motsvara ändamålet är att först göra en patron af mjukt papper så stor att den jemnt fyller pipan. I denna patron gjutes smält talg, och åter i talgen den hagelquantitet man behöfver. De bör vara så uppvärmda att de icke vid ihållningen öfverdraga sig med en stelnad skorpa, hvaraf de skulle hindras att falla tätt. Man knäpper på patronen, på det kornen måtte lägga sig så tätt det ske kan. Papperet uppklipptes vid öfra ändan så att den öfverflödiga talgen får afrinna tills en liten öfverstående hinna qvarblifver, då papperets flikar öfvervikas inåt och talgen får stelna. Denna uppfinning är af Öfverste Hawker.

Vid skjutning med sådana patroner, måste man likväl ihågkomma att rättskjutningen dermed försvåras eller nästan blir omöjlig så framt man skjuter ovårdigt, ty naturligtvis måste sigtningen vara så mycket precisare då skottet ganska länge sammanhålls; deremot är uppfinningen alldeles förträfflig när man vill skjuta på längre håll, ty man kan dermed gerna med framgång försöka håll som det eljest vore rent af omöjligt att nå med vanlig hagel-laddning.

Ett annat sätt att genom hagelskottets omsqualpning med några droppar quicksilfver få ytorna amalgamerade, och derigenom mera sammanhängande, kan väl nyttjas då man skjuter rofdjur, men får aldeles icke begagnas för matnyttig fogel, emedan en förgiftning lätt kan bli följden deraf. [48]

För att på jagt medföra hagel är en pung ej tjenlig; bäst är en liten flaska utaf tunnt läder, som icke faller tillsammans och i snöre bäres öfver axeln. Proppen fasthålls af sin fjäderkraft.

FÖRLADDNING.

Denna del af laddningen behandlas ofta temligen oförståndigt. Man lägger ett tunnt papper sammanhysadt ofvanpå krutet; deremot en stor pappersudd ofvanpå hagelskottet. Följden blir att bössan stöter vid skottet, driften minskas och haglen tvingas att sprida sig, genom den fördelning de få innan de hunnit arbeta sig igenom den tjocka förladdningen. Krutet bör ligga så tätt som möjligt öfvertäckt af sin förladdning, och denna bör ega en viss fasthet för att med oföränderlig jemnhet under passagen genom pipan föra hagelskottet stadigt framför sig; men på haglen bör ej läggas mer än jemt så mycket att de qvarhållas.

Hattfilt eller mjukt papp, uthugget med stamp så att skifvorna passa tätt intill kalibern, uppfylla ändamålet bäst. Man väljer pappets tjocklek, eller antalet af skifvorna, efter kaliberns groflek, så att förladdningens tjocklek svarar emot dess större yta, eller bestämdt sagdt, tjockleken en tredje del af bredden. Huggas skifvorne af papp, måste de aktas för väta, emedan de eljest sammankrympa under torkning och bli för små. Hurudane de än äro beskaffade böra de icke användas på haglen, der väl krossadt gråpapper gör långt [49] bättre gagn. Har man likväl lösa förladdningsskifvor för haglen, böra de ligga i särskild ficka och vara af

annan färg än de som begagnas till krutet, på det man må undvika förblandning och misstag.

Till Engelska prakten i laddning hör nu för tiden en tunnare och stelare förladdning på haglen; denna är i kanterne tandad för att säkrare hålla sig qvar och likväl vara otät, äfvenså är den, för samma ändamål (att icke göra motstånd mot luften), försedd med fina hål i sjelfva skifvan, hvilket allt göres i ett slag, förmedelst den form som stampen har. Den första skifvan är i kanten nätt bestruken med någon sort qvicksilfversalva, för att vid hvarje nytt skott afhjelpa olägenheten af det bly, som vid det föregående fäst sig emot pipans insida.

LADDNING.

För flintbössor af vanlig kaliber utgör hagelladdningen omkring 3 lod; det mått dessa 3 lod hagel (af N:o 7) intaga, blir det precisa måttet för krutladdningen. Man har äfven ett annat sätt att bestämma krutmängden, nemligen efter pipans kända vikt, förnämligast med afseende på reculen. En vikt af 6 marker tål den här upptagna qvantiteten hagel och $1\frac{1}{2}$ qvintin krut; – för en bössa om 12 marker – dubbelt – 18 marker tredubbelt, förutsatt att kalibrarne vidgas i behörig proportion och att godset alltid har tillräcklig styrka. – Det vanligaste måttet för krutet är i flintbössor en knapp tums höjd, och samma mått af hagel, men för percussions-bössor en fjerdedel mindre mängd [50] krut. Denna mätning kan likväl icke ske för hvarje gång, emedan undersökningen med laddstocken endast lemna pålitligt resultat då pipan är torr; har man deremot aflossat ett skott så fäster sig en stor del af krutet emot bössans hela insida.

Vill man bringa bössan att skjuta så tätt som möjligt, tilltages hagelkvantiteten i för stor myckenhet; vill man bringa henne att skjuta det skarpaste som för henne blir möjligt, mäter man mer än vanligt krut och mindre än vanligt hagel. Att säkerheten förbjuder sådant utöfver en viss grad, förstås af sig sjelf, äfvensom att möjligheten att *träffa* motväges af en för stark spridning. Den förr angifna proportionen blir därför alltid den rättaste.

För percussionsbössor är proportionen sådan att en fjerdedel minde krutskott iläggas mot förr anförda kvantitet hagel. Detta måste ske både för säkerhetens skull och för bättre skjutning, då, såsom förr är sagdt, explosionen är långt hastigare, *ehuru icke starkare* än vid antändning med flintlås. Om sjelfva sättet för denna laddning hänvisas läsaren till hvad jag nämt derom under artikeln percussionsbössor.

SKJUTNING.

Efter allt föregående komma vi till hufvudsaken eller skjutningen. – En yngre läsare, som nyss tagit bössan i hand, erinna vi att detta nöje icke är någon lek; erinna honom att den som vill dela manliga nöjen också skall iakttaga mannased, så att förstånd, värdighet och stadga bli [51] första vilkoren för en sysselsättning som,

i sig sjelf ej blott oskyldig utan också nyttig, likväl genom missbruk och oförstånd kommit så många olyckor åstad.

Första regeln, och som nästan ensam är tillräcklig att afvärja all ofärd, är den, *att aldrig hålla bössmyningen åt den sida der menniskor äro*. En gammal skytt iakttagert denna regel af vana, och om man någon tid uppmärksamst vakat öfver troheten mot denna regel, så faller sig detta sätt så naturligt att det snart går liksom af sig sjelf.

Det oskick som man någon gång ser en skytt tillåta sig, att stödjande hand eller arm emot mynningen, är ett tanklöst afvikande från denna regel. Det förekommer likväl nu förtiden sällan hos en rätt skytt.

För sjelfva handgreppen vid laddningen erinras att man derunder aldrig bör byta om händer, emedan det då går oredigt och långsamt.

Är låset (flintlåset) misstänkt, bör man uppslå fängpannan och nedfälla hanen deri på en pappers rulla som tillika täpper före fänghållet. Förladdningen på krutet nedstöttes till dess laddstocken tydligt återstudsar, hvaraf man då säkert vet att förladdningen slutar tätt intill krutet.

Nedstöttes icke förladdningen ända till krutet, så händer lätt olycka genom pipans sprängning, hvartill orsaken är både att krutet lättare tändes allmänt och således verkar starkare på en punkt, och att det luftlager som ligger emellan krutet [52] och förladdningen bringas i glödnings tillstånd. Under hela operationen måste bössmyningen hållas framåt och undan ifrån kroppen.

För att inöfva en ung skytt, eller omöfva en som redan inhemtat ett förvänt sätt, förfar man på följande sätt.

Man väljer en lätt bössa, både för att vinna hastighet i rörelserne och stadighet vid anläggningen, som just pröfvas af en lätt bössa, hvilken vid minsta osäkerhet på handen röres ur sitt läge. En tyngre bibehåller bättre sin ställning och kan ej så lätt bringas åt ena eller andra sidan vid ovårdig aftryckning, m. m.

Tvert emot den eljest gällande regeln, och såsom det enda undantaget, och just för lärotiden, tillåtes nyläringen att lägga an på den undervisande, som än sätter sig, än åter stiger upp, eller annorlunda förändrar sin längd, och låter eleven alltid sigta på ögonstenen; derigenom är läraren i tillfälle att fullt precist kontrolera huruvida eleven riktigt *tar korn*.

Vid anläggning äro fyra punkter, hvilka måste bringas i en linie om skytten skall kunna vara viss att skottet skall träffa. De äro: föremålet, kornet, sigtet och skyttens öga. När de alla kommit i en linie och låset genast aftryckes, utan någon annan rörelse än med pekfingret på trycket, så är man säker på att skottet träffar.

Det går lättast för nyläringen att först se på sigtet och sedan genom venstra handens medverkan bringa kornet i sigtet och sedan ytterligare [53] stadigt, genom pipans rörelse, bringa dessa tre förenade punkterna till den fjerde – eller föremålet, då pekfingret på trycket genast nedfäller låset. Men med en sådan skjutning, som kan vara tillåten och lämplig med lod, blir man ingen snabbskytt, ty föremålet kan röra sig, och ögat som vill fasthålla korn och sigte, har svårighet vid att tillika fasthålla föremålet, hvaremot man, om detta först fixeras, lätt följer detsamma, ehuru hastigt dess rörelse må vara; korn och sigte mellankomma då (genom vanan)

så lätt att en sådan skytt slutligen, just endast genom det att han säkert fixerar sitt föremål, liksom instinktlikt får bössan upp i rätta sigtningen; och först då är han en riktig skytt.

Sedan nyläringen inhemtat vanan att *få korn*, låter man honom skjuta med löst krut emot ett mål som ej får vara betydligt större än kornet. Sedermera laddar man stundom skarpt, men utan att man låter honom veta när han har hagel uti eller ej. Härigenom förekommes den hetsiga åtrån att träffa; han sigtar lugnare och får ifrån första stunden en kallblodighet som måste snart göra honom till duglig skytt.

Emellanåt repeterar man öfningarne i rum och mot ögat, så att man ej tillåter honom att förfalla till bristande vårdighet. Så länge det pröfvas nödigt bör han visa sin förmåga att lägga an blott med högra handen fastän hanen står i helspänn; han får ej trycka af, ehuru pekfingret är böjdt omkring trycket. På sådant sätt blir detta [54] finger tillvandt att verka eller hvila, oberoende af handens öfriga ansträngningar.

Småningom låter man honom försöka sig på småfoglar, då han snart får förtroende till sin förmåga. Sist på rörliga föremål.

I Sverige har jag aldrig hört omtalas någon som icke vid anläggningen tillslutit ena ögat; tvertom har jag hört en och annan klaga öfver oförmågan att blunda med det ena, utan att det andra blir i lika belägenhet, hvilket jag också ansett som ett afgjort förhinder för rättskjutning. Nu deremot har jag försökt den method som i England användes – att *hålla båda ögonen öppna* under sigtningen. Vid första försöken ser man två korn, men sedan man öfvat sig något, kommer man derhän icke uppfatta bilden af mer än det som presenterar sig för det högra. En afgjord öfverlägsenhet uppkommer af denna method, så snart man hunnit öfverstå rekrytmödorna. Men det *måste* ske i sammanhang med det förr nämnda sättet att *först hufvudsakligen* och oafåtligt fästa ögat på föremålet och sedan låta bössan med korn och sigte komma emellan. Ett öga bedömmar aldrig afståndet och dess proportioner rätt; dertill fordras båda, men då har man också, vid hvarje förändring, fullt begrepp om föremålets förhållanden. Genom noga inhemtad vana vid dessa båda metoder blir sigtningen en bisak som man aldrig gör sig reda för, utan som sjelf tillkommer blott såsom en ovilkorlig lydnad för ögats befallningar. [55]

Man må med skäl förundra sig deröfver att en motsatt fördom kunnat göra sig så allmänt gällande!

Sist öfvas den nya skytten att finna den olika hastighet hvarmed skottet träffar, om det går löst från en flintbössa eller från en med slagkrutslås. Men utom den stora skilnad som åtföljer dessa båda slag förekommer äfven en skiljaktighet hos den sednare sorten. Man har således (vid skjutning på rörliga föremål) att erinra sig följande omständigheter: Bössans lås, krutets antändlighet (då hon har flintlås) och borrhningen. Efter alla dessa sammanlagda omständigheter rättar man sigtningen på rörliga föremål, hvarvid dessutom, såsom det vigtigaste, tillkommer föremålets egen hastighet och afståndet, emedan haglen ej fordra endast dubbla tiden för att hinna öfver ett dubbelt afstånd, utan ännu mera, emedan de i sin fart allt mera hejdas ju längre de hunnit.

För rätt många jagare har dieten under skogsvandringarne varit en anledning till både fysiskt och borgerligt förfall, i thy att de ihållande mödorna, oftare påminna om behof af förfriskning; och då ätning alltid förutsätter mera ledighet, blir flaskan ofta den lättare tillflykten; man återfår genast den lifaktighet som nyss var försvunnen och denna tillflykt blir snart åter anlitad, och förr och behöfligare än eljest, till följd af alla retmedels väl kända verkan att för kortare tid sätta [56] lifskraften i starkare uppvallning, och sedan dess äggelse upphört, lemna krafterne ännu mera förslappade än förut.

På sådant sätt har många Jägare under sina mödor danat sig *behofvet* af styrkande medel. Brännvinet, den äkta nordiska pesten, som, brukadt med sans, är vid många tillfällen af högst välgörande användning, blir genom detta missbruk ett förgift, så mycket vådligare som det ifrån början vinner insteg under skepnaden af ett viktigt helsomedel. Men man behöfver endast göra försök huru mycket mera mödor man förmår uthärda med än utan brännvinets biträde, så skall man snart komma i erfarenhet deraf, att ju mera sådant man förtär, dess mindre står man emot både strapatser och, hvad man vanligtvis ännu mindre antager, emot köld och hetta, så snart frågan är om att hålla ut en hel eller flere dagar, och ej blott för några timmar.

I en tid sådan som vår, då man mer och mer söker, om icke just att förädlas, åtminstone att undvika det som synes smutsigt och lågt, är väl den öfverdrifna oseden i denna väg ej att befara; ruset börjar att allt mer och mer förbehållas de sämre uppfostrade eller dem som förut hunnit på annan väg förfalla; men den vådliga diet som leder till detta slut, och som under tiden förminskar den uthålliga styrkan, är hvad vi mest behöfva bekämpa. Lycklig den som aldrig vänjer sig vid detta styltmedel för krafterne! han skall snart komma i erfarenhet af att han i jemförelse [57] med andra kan uthärda betydligt mer, och aldrig behöfva känna en dags följande opasslighet efter en stark ansträngning, emedan den ej, genom konstlad styrka för ögonblicket, var drivven öfver dess naturliga gräns.

Vexlingar af värme och köld äro farliga för den förklemmade och bortsämda. För den som är väl vand vid dem betyda de naturligtvis långt mindre; men äfven den härdade kan förkyla sig, ty menniskokroppen är icke alltid lika frisk och stark. En omärklig oordning i dess helsotillstånd, kan den ena gången föranleda en hastigare inverkan af skadliga inflytelser än man en annan gång skulle röna någon känning utaf. Det är fördenskull nödigt, i synnerhet för den som icke dagligen eller åtminstone ofta pröfvar sig i olika luft och värmegrader, att genom varsam klädnad tillse att han ej för ett enda försök må bortskänka sin helsa. Naturligtvis måste man rätta klädnaden efter årstiden: väderleken blir ej alltid rätta grunden, ty den kan lätt ändras på en dag, men man vet ungefär hvad man hafva att vänta under en viss årstid. Äfvenledes bestämmer man sig efter den sorts jagt man tillämnar. Om man under vintern gör en spårsnöjagt, förnämligast i egenskap af spårgångare, passar jemförelsevis lättare klädnad än om man vartiden skall i en koja passa på en orrlek. Så snart man ämnar emellanåt stadna och fördröja sig, måste man således vara betydligt varmare klädd, och emellanåt gå varsamt för att undvika upphettning. [58]

Känner man sig ha blifvit förkyld så har man i brännvinet ett medel som ej af något annat öfverträffas eller ens uppväges. Men det bör då brukas utvändigt. Ett kvarter uppvärms hastigt i en panna; undertiden frotteras kroppen starkt med ylle, och genast derefter påblöter man med det ljumma brännvinet och omlindar delarne straxt med ylle hvartefter de blifvit påstrukna, ty eljest kyler det i stället för att hetta. Man lägger varmt på sig, och efter några timmars sömn, vaknar man utan minsta känning af föregående opasslighet, och utan de följder för mage och hufvud som alltid tillhöra brännvinets invertes bruk i större mängd. Olika hudorgan och absorptionsförmåga göra visserligen skilnad i framgången vid användandet af detta universalmedel, men ett starkare brännvin, eller också större mängd påblött, jemnar förhållandet. Har man tillgång till stark sprit är det så mycket bättre.

Färgen på kläddräkten kan stundom, men icke alltid, vara likgiltig. Den gröna är visserligen vacker, men skrämmar långt mera än den grå. Huru lång tid af året äro marken och träden ljusgröna? Men gråa stubbar förekomma äfven midt i vintern och öfverallt. På snö är hvita färgen naturligtvis den bästa. Den brukas också stundom vid Elgjagter, men kunde gerna begagnas vid många flera tillfällen. Svårigheten består egentligen deri att man ej kan nyttja annat än linne och bomull, om man vill hafva en färg som någorlunda liknar snön; men dessa tyger smutsar lätt, och [59] sönderrifvas äfven lätt. De äro likväl de enda man har att tilltaga, emedan ylletyg aldrig får den rätta hvitheten. (Om vattentäta kläder se stöflor af samma egenskap pag. 63).

Fötterne måste med särskild omsorg vårdas aldenstund man förutan deras helbregda beskaffenhet, som bekant är, ej *kommer långt*. Liktornar och skafsår äro de vanligaste följderna af uthållig gång, i förening med olämplig skobonad. De läsare som icke är jägare, eller annorlunda varit i tillfälle att erfara hvilket qual stundom kan vållas af en sådan, fötternas beskaffenhet, anser visst öfverflödigt att nämna derom. Men den som under smärtor och en qvalsam oro släpat sig fram, mångdubbelt mattad genom den besvärade gången, hvarunder han med kinkigaste omtanka vid hvarje steg fått uppmärksamma huru foten skulle sättas ned för att orsaka minsta plågan, – den vet huru dyrbart det är att genast bli befriad från alla känningar af sådant ondt. Medlet deremot är ganska enkelt och består endast i följande. Linne, bestruket med häftplåster, utklippes så att ett hål blir uttaget i midten, af sådan storlek att det jemnt passar efter liktornen eller det skafda stället; denna lapp ditlägges så att de omgifvande delarne betäckas och den skadade fläcken blir bar. Är det skafsår, läggas två sådana lappar på hvarandra, och sjelfva stället betäckes med guldslagarhinna om man har tillgång derpå; är det en liktorn lägges flere, allt efter dess höjd, och med den uppmärksamhet att sjelfva upphöjningen blir bar. [60] Sist påläggas en *hellapp*, äfven bestruken med häftplåster. Dessa häftor kallas i chirurgien fenestrerade, och verka endast derigenom att de afvärja all vidare skafning eller tryckning på samma ställe. Deras nytta är så förträfflig och afgörande att man ej nog kan förundra sig deröfver att deras begagnade ej är mera allmänt, ty med dem behöfver man aldrig klaga öfver liktornar m. m. – Äro fötterne *brände* utaf en mera uthållen marsch, men icke såriga, utgör åter brännvin eller helst sprit det förträffligaste medlet. Då man om aftonen lägger sig, påläggas det skadade stället, eller, om mera behöfves, omlindas hela

foten med en yllelapp eller dubbelt linne dränkt i spriten, och en ullstrumpa drages derutanpå, hvarefter man kan vara säker att följande morgon åter vara marschfärdig, men för säkerhetens skull påstrykes strumpans insida med litet sprit, och äfven foten tvättas dermed näst förrän stöfveln påtages.

För att undvika de svårigheter som uppkomma vid gåendet är oftast tillräckligt att hafva lämpliga stöflor. Då de efter föregående uppblötning lemnas att hastigt torka, bli de hårda och hopträngda. Fördenskull ställas de i långsam segtorkning och smörjas innan de ännu hunnit bli fullt torra, hvilket helst bör gå för sig på en passande läst. Såsom värn både mot skafning och köld nyttjas äfven med mycken förmån tunna sockor af skinn utanpå strumporna. [61]

Vill man hafva stöflor vattentäta begagnar man upplösning af Kautschuk¹⁰ (resina elastica), som beredes sålunda: Sex lod kautschuk, sönderklippt i små bitar, kokas tre timmar i 6 jungfrur linolja, och försättes sedan med något therpentinspirituss för att hastigare torka. – Ett annat sätt att bereda denna lösning, är att i täckt kärl upplösa kautschuken blott i therpentinspirituss; kärlet ställes i solen eller på en varm kakelugn och omskakas ett par gånger om dagen; lösningen är användbar efter 14 dagar, eller så snart den hunnit få stadgan af en välling; den påstrykes med en grof pensel på lädret både utan och innan. Till sålornas insidor och kanter begagnas lösningen jemte tillsats af någon hartsfermissa (tillredd af harts och sprit). Denna påstrykning bör då ske näst förr än sålorna tillsys. Alla sömmar bestrykas äfven, i mån som syarbetet fortgår. Vill man hastigt använda denna påstrykning och ej behöfver göra afseende på kostnaden, tager man æther i stället för therpentin.; den gör likväl preparatet långt dyrare. Vattentäta kläder göras äfven med denna lösning. Antingen påstrykes den på det färdiggjorda plagget, eller, hvilket är bättre, hopläggas två ytor af detsamma, med lösningen påsmord på det ena styckets insida, hvarefter de sammanläggas och tillklippningen göres sedan fernissan torkat. Sker det med behörig noggrannhet, utehåller man med ett så beredt plagg, ej allenast [62] vätan utan också luften. Följaktligen bli sådana kläder utmärkt varma. Om sommaren är fördenskull bäst att endast nyttja en lös krage af linne eller bomullstyg bestruket med lösningen.¹¹

För vadande i kärr, måssar och myror har man stundom måst taga sin tillflykt till små skidor, men de hafva den olägenheten att ej tillåta skytten en hastig vändning. Om bottnen ej är alltför lös och djup har man derföre en annan method af vida lättare användning. Den består i att under fötterna binda två stycken tunna brädlappar, af åttkantig form, 12 tum i längd och något smalare. De hindra foten tillräckligt från att nedsjunka i dyn. De fästas med genomdragna snören, dock så att de lätt kunna lossas.

Hvar ock en som behöfver använda sin hand till mekanisk eller skön konst, bör aldrig gå utan handskar, emedan eljest den finare känsligheten i fingerändarne

¹⁰ Vanligen, och orätt, kallad *kautscha*.

¹¹ Fabriksmässigt beredas sådana dubbla tyger i Stockholm af Herrar Lamm & Comp.

försvinner; äfven kan man efter sådan härdning åter framkalla nödig ömtålighet i huden, derigenom att händerna tvättas i varmt vatten med stark tvål.

Till klädedrägter för att obemärkt nalkas vildt, som man ser men ej på annat sätt kan komma nära, kan man med något skäl räkna *Greiff's skjutko*. En kofigur af målad väf utspännes på tunband och passande spjälor. Horn och ögon lemna öppningar för bössmyningen. Bakdelen utgöres af skyttens bakdel, och hans fötter föreställa [63] kons bakfötter. Öfriga delar af skyttens kropp äro gömda inom skråfvet. Kons framfötter röras på en rulle, och böra hafva sådan stadga, att skytten kan stödja sina armbågar, emedan hans ställning i alla fall är ganska tröttande.

Med mindre förmån nyttjas en platt skärm, bestående af utspänd väf, formad och målad till utseende af ett nötkreatur. På den åt jägaren vända sidan är en tillräckligt stark ram som håller väfven utspänd. På midten är en spetsad käpp, som nedstickes i jorden då man vill dröja. Hela skärmen bäres med ett handtag. Ett hål vid bogen lemnar öppning för bössan.

I brist af dessa tillställningar öfverbinder man sig med löf, granris o. s. v. samt undandöljer i synnerhet ansigtet, emedan djuren aldramest skrämmas deraf. En lös ombindning af grönt eller gråt vaxtaft, med små öppningar för ögonen, gör god nytta. — Man går aldrig rakt på föremålet, utan i riktning *förbi* det. Äfvenså får man icke gå ojemnt eller ännu mindre stadna så länge man är i tillstånd att kunna ses af villebrådet. En sedig häst som man leder, och af hvilken man bortskymmes, är ofta ett säkert skydd, men äfven då får man icke stadna förrän man skjuter.

HUNDAR.

Bland daggande djuren förekommer intet släkte med så mångfaldiga species-varieteter som hundens. Både form, storlek och färg variera på det [64] mångfaldigaste sätt, både till följd af klimater, lefnadsätt, sannolikt äfven ursprungligen skilda arter, och sist blandningar mellan alla dessa. Vi, som ej betrakta hunden egentligen i dess sammanhang med den öfriga serien af djurverlden, uppmärksamma här egentligen blott de arter hvilkas biträde påkallas vid djurens uppletande eller förföljande.

Dessa arter äro: 1) *Rapphönshunden*. Färgen olika, antingen enfärgad, hvit, svart, eller brun, eller också med någondera af dessa till hufvudfärg, och stora inblandade fläckar af en annan, stundom också tigrerad med svart eller brunt på hvit botten. Hufvudet ganska tjockt och stort, nosen tvär och trubbig, näsan stundom klufven, öronen stora, mjuka och hängande, läpparne stora, mångflikiga och slappa, samt mycket hängande, kroppsbyggnaden i allmänhet ganska stark och skönt fyllig. — Ehuru man ej får "*skåda hunden efter håren*" har man likväl trots sig finna någon skilnad i lynnet hos de slåthåriga och dem som äro något raggiga, hvilket sednare sannolikt antyder en blandning med annan ras. Dessa sednare äro mer ihärdiga, men svårare att dressera för deras tredskare lynne.

2) *Stöfvaren*. Färgen svart, med ljusbruna ben, hvit buk och en ljusbrun prick öfver hvardera ögat. Denna färg var förmodligen ursprunglig. Sedermera hafva

genom blandningar uppkommit de mest olika färger, äfvensom storleken [65] högst betydligt varierar. Till formen är stöfvaren i allo spädare än rapphönshunden, har tunna läppar, smal, ofta spetsig nos, öronen små och hängande. Femte tån på bakfoten sitter högt upp på benet, stundom dubbel, och kallas sporre. Nackknölen mera utstående än på andra hundar. – Bland dem hafva de Småländska och Gottländska tillvunnit sig största ryktbarheten, de sednare med större skäl, emedan de efter väl inhemtad öfning på sitt hemlands torra kalkgrund, lättare kunna följa spåren på annan mark. Men följden af detta anseende har varit att oduglingar från båda dessa orter utskickats till afsalu och betalats efter härkomsten, men ofta ej på något sätt i värde svarat emot ryktet och priset.

3) *Taxen*. Kroppen lik stöfvarens, men hufvudet ofta gröfre. Benen, som på långt afstånd utvisa rasen, äro oproportionerligt korta, vanligast krokiga men starka.

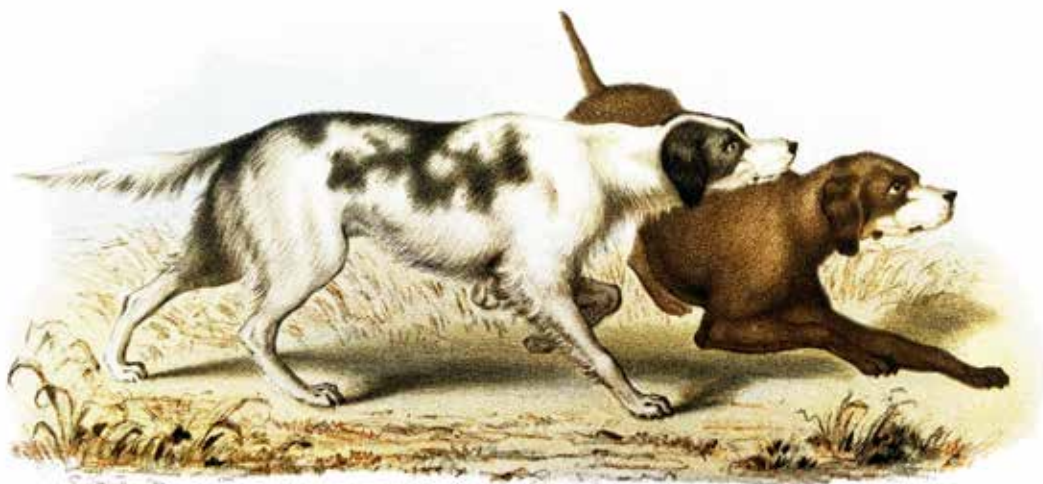
4) *Vindhunden*. Ytterst fin och smärt, oftast hvad man kallar gånglig, ryggen krökt, nosen fin och särdeles spetsig, svansen lång, smal, till första hälften nästan rakt nedhängande och resten i en stark krökning omböjd. Hans ben äro vida längre än någon af de andra rasernes, öronen halfhängande, buken uppdragen, och hela hans habitus med ett afgjort utseende af magerhet. Denna art är den mest klassiska. Dess afbildning träffas bland forna grekiska konstens afteckningar. [66]

5) *Blodhunden*. (Doggen) Utseendet i det hela likt mopsens, men med gigantiska proportioner. Tjockt trubbigt hufvud, kort och tvär nos, tjock hals, bredt bröst, öronen små och hängande. Storleken som vargens, men med större styrka.

6) *Newfoundlänska hunden*. Denna finnes icke i Skandinavien, men är värd att af en jagtålskare införskrifvas. Den rätta sorten kommer ifrån St. John. Storleken såsom en vanlig stöfvares; hufvudet och nosen långa, öronen små och hängande, bröstet starkt, benen fina, håret rakt, kort och fint, svansen lång, afsmalnande och spetsig, fullhårig på undersidan, bäres nästan rakt utåt med obetydlig böjning uppåt; färgen allmänast svart. (Bör ej förblandas med den större hundsarten från Labrador, och som der endast nyttjas till lastdragare).

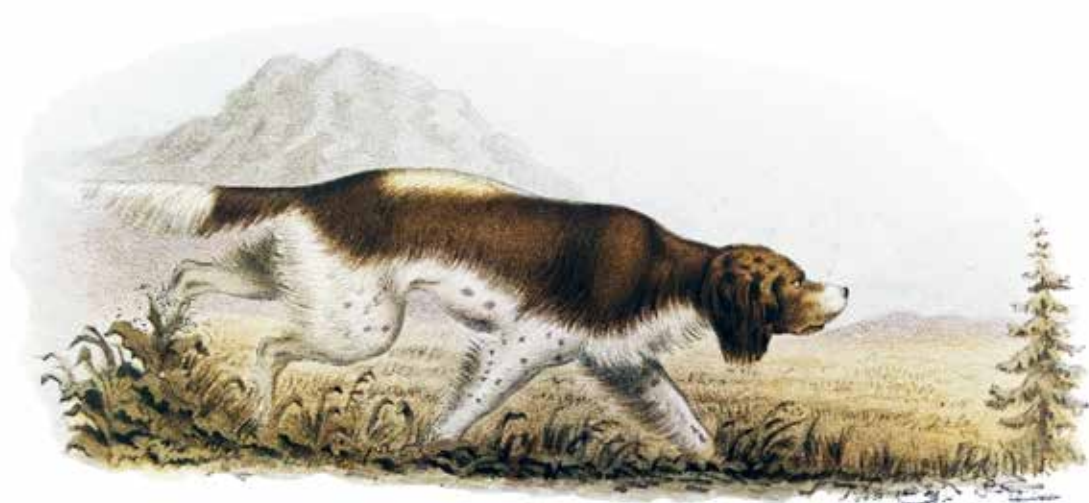
Denna hundras har en så utomordentligt fin lukt, att han midt ibland det största antal fogel urskiljer och följer en anskjuten, och vida öfverträffar alla andra hundraser i afseende på detta viktiga sinne. Han går på alla sorter vildt, utan undantag, är snabb, modig, af naturen lättlockad och lydig, snäll simmare och skarpbiten. De uppköpas i Poole (i England), antingen dresserade eller med sina blotta naturliga anlag. I sednare fallet har man mycket att vidare öfverstå, emedan de vanligen genom hunger drifvas till de stor kunskaper de ega. Vid dresseringen får man banna och äfvenledes lindrigt straffa honom för fel, men för att bringa honom till något, måste [67] man uppmuntra honom och bruka ett vänligt sätt, ty eljest blir han nedslagen och tredsk. –

Ehuru hundens föda naturligen hemtas ur djurriket, kan han likväl, men helst efter föregående vana från ungdomen, födas med vegetabilier, och håller då ganska godt hull vid sådan föda. För att på en gång afse den lindrigaste kostnaden och hundens bibehållande vid styrka och hull, begagnar man blandsädesmjöl. Råg duger alldeles icke; och äfven hafra eller korn, hvar för sig, yttra en ofördelaktig verkan på hans mage, men förmedlas förträffligt genom bådas sammanblandning

Gen. Stab. Lit. Anst

ENGELSK SETTER OCH TYSK SLÄTHÅRIG HÖNSHUND.

Gen. Stab. Lit. Anst

FRANSYSK LÅNGHÅRIG HÖNSHUND.

Engelsk setter, tysk släthårig hönshund (heter i dag vorsteh) och fransysk långhårig hönshund (oklart vilken ras detta motsvarar). (Theodor Hahr, *Handbok för jägare och jagtvänner*, 1881–1882, försättsplanscher. 2:a upplagan)

Gen. Stab. Lit. Anst.

POINTER.

Gen. Stab. Lit. Anst.

STÖFVARE.

Både pointer och stöfvare heter fortfarande samma. (Theodor Hahr, *Handbok för jägare och jagtvänner*, 1881–1882, försättsplanscher. 2:a upplagan)

till blandsädesmjöl. Men redan som valp bör han tillvänjas denna diet, ty om han blir uppfödd med små läckerbitar vänjes han att bli kinkig, svälter förr än han beqvämer sig att äta det sämre, och blir aldrig mer än lifnärd. Af en sådan beskaffad hund kan man aldrig vänta sig någon uthållighet.

Vid hundens diet bör man påminna sig att det icke är hungern som drifver honom till jagten, utan en innerlig lust, hvilken ej kan i samma grad finnas om han är svag. Ett gammalt ordspråk säger väl att tomma hundar jaga bäst, och att en hungrig och mager hund är lättare. Det förra har jag nyss tillräckligt emotsagt, och om det sednare yttrar jag att han visserligen är lättare på *våg*, men ej till uthållig rörelse. Han bör väl ej vara egentligen fet, men hans magerhet måste uppkomma utaf hans ständiga rörelse under det han bekommer fullt upp af föda, men ej deraf att han [68] lider brist derpå; då har han bibehållit hela sin styrka, musklarne äro tunnare men ega mera fasthet, hvaremot han under stark rörelse och bristande föda får dem både tunna och svaga. Med ett ord: samma förhållande inträffar med honom som med menniskor. Den arbetande blir aldrig fet, men i hans tunnare senor är vida större fasthet än hos den stillasittande och fylliga eller feta, men båda skola då förutsättas haft fullt upp af föda, ty eljest kan ingen biständig kraft vara att förvänta.

HUNDENS SJUKDOMAR.

Hundens vanliga sjukdomar äro 1) *Valpsjukan*. Den yttrar sig med nedslagenhet, Hsvansen ligger inåt magen mellan bakbenen, stundom infinner sig hosta, och slemflytning ur näsan, ögonen bli dunkla och variga; hunden ser hastigt åt buken, till tecken af kolikplågor.¹² Småningom mattas han allt mer och mer, bakdelen slänger åt sidan och djuret förmår slutligen ej mera gå. Detta tillstånd räcker stundom i 10, 12 till 16 veckor och slutas ofta med döden. Sjukdomen smittar ofta ifrån sig.

Kuren består hufvudsakligast i kräkmedel och laxativ. Till det förra nyttjas ett eller två gran Tartarus antimonialis, (allt efter hundens storlek), eller sex till tio gran Helleborus albus, som tillika återställer den förlorade matlusten. Förstår man att öppna ådern, bibringar man honom på den vägen ett mera verksamt kräkmedel, bestående af [69] en tinctur, som tillredes af $\frac{1}{4}$ lod helleborus albus och halfannan matsked brännvin, som fått stå i ljum digestion 24 timmar. Den utspädes sedan så att 12 gran af (den förut silade) tincturen blandas med en jungfru vatten, och användes på en gång. Insprutningen i ådern sker förmedelst en horntratt med fin pip som instickes, lösningen hålles i tratten, och denna uttages hastigt då den blifvit nära tömd. I annat fall medföljer luft, hvaraf svåra convulsioner bli följden. Kräkning infinner sig efter några minuter. Har man ingifvit Tart. Antim. i magen uppkommer tillika laxering. Eljest ingifves ett lod väl utbrända och pulveriserade grankol och $\frac{1}{4}$

12 Jag har vid en obduction funnit magens och tarmarnes hinnor punktvis inflammerade på en hund som dött i denna sjukdom.

till ½ lod bittersalt. Följande dagen gifves ½ till ett helt piller, tre gånger dagligen af följande: Theriac 1 quintin, Merc. Dulcis, 10 gran, Kina ½ lod, och flädermos så mycket som behöfves för att formera pillermassan, hvilken fördelas i 30 stycken piller; härmed fortfares tills förbättring följer.

Tillfrisknar hunden ej inom få veckor, så lönar det sällan mödan att vidare plåstra med honom, så framt han icke är ämnad till sällskapshund, ty såsom jagthund är han vanligen förlorad om sjukdomen räcker länge, emedan hans fina luktsinne derunder blir försvagadt.

2) *Galenskap*. Uppkommer af heta somrar, hvarunder kreaturet ej får tillräckligt af friskt vatten; äfvenledes sannolikt genom medverkan af förutgående utomordentligt sträng vinter eller annorlunda åkommen förkylning. Den yttrar sig med [70] afsky för vatten, samt vexelvis ilska och fruktan. Såsom den vådligaste af alla hundens sjukdomar, både i anseende till dess smittsamhet på andra utaf samma slägte och för dess smittsamhet på menniskor, förmedelst bitt af den sjuka, är bäst att utan dröjsmål döda en sådan hund. Helt nyligen i Paris gjorda försök med hydrofobiska hundar, hafva likväl så utfallit att sjukdomen häfdes, men lemnade en annan eftersjukdom hvari djuren afledo. Man var ej i tillfälle att repetera försöken med flere än två. Det skedde medelst insprutning af friskt vatten i en öppnad åder, *hvarefter hunden genast fick begär efter sådant och drack betydligt*. Men kuren medförde döden genom ledvattensot. Likväl skulle måhända en lindrigare injection förminskat de svåra följderna; men man hade insprutat 24 uns.¹³

3) *Bett af galna hundar eller giftiga ormar*. Kan man lemna hjälp straxt efter sedan skadan har skedd, förekommas alla betydligare följder, medelst bruket af frätande ämnen, sådana som Caustik Ammoniak (*Stink-spiritus eller eau de luce*), spansktflugpulver, skedvatten, stark lut, chlorkalkslösning [71] m. fl. som drypes i såret och genast förstör giftet, men efter en minut anses det för sent. Jag har en gång försökt ammoniak på en hund som blef ormbiten i min närvaro; men med applicationen af ammoniaken dröjde kanske 10 minuter. Bettet hade träffat i hufvudet som jemte halsen starkt uppsvällde, men efter tre dagar märktes intet vidare spår af hvarken svullnad eller illamående. Ovisst dock om till följe af medlets verkan, (då det så sent anbragtes) eller emedan våra huggormar ej äro så särdeles giftiga och att hunden var stor. Mot bitt af galna hundar göra frätmedel äfvenledes afgjord verkan om de genast kunna påläggas. Bränning med rött jern göra samma nytta.

3) *Sårnader*. Sårade eller ömsprungna fötter tvättas med ättika, brännvin och vatten, lika delar afhvardera. Stickor eller glasskärfvor, som blifvit intrampade i foten,

13 För menniskor som fått vattuskräck efter bitning af galna hundar, har man under de sednare åren, uti Bengalen, genom repeterade försök funnit åderlåtning, flera gånger förnyad ända till dänning, återställa den sjuka. Men en sådan kurmethod fordrar den yttersta varsamhet under tillfriskningen, ty eljest kan man temligen bestämdt anse sig ha slagtat patienten, då kroppen deraf blir så ytterligt försvagad att han icke emotstår den minsta skadliga inverkan under convalescensen.

uttagas, hvarefter läkningen lätt fortgår under stillhet och den renhållning på såret som hunden själf besörjer medelst slickning. Äro främmande ämnen qvarlemnade i såret underhjälpes bulningen med varma linfrögrötter som ombytas då de kallna. Så kallade slampsår der flikarna äro åtskilda, böra sammansys med krokig nål och vaxade trådar, som läggas tre á fyra i bredd för att ej äta sig ut; de afklippas sedan och urtagas då sårkanterna växt tillsamman. Blyvatten är ett kraftigt sammandragande medel på färska sår; men då måste de tillika sorgfälligt förbindas, och tillsyn lemnas hunden så att han ej äter sönder [72] förbandet och uppslickar blyvattnet, som är ett förgift då det kommer i magen. För stötar passar påblötning med blyättika, hvilket likväl afslickadt medför mångdubbelt vådlig verkan.

Äfven kan man påsätta hundens fot en dubbel strumpa, i hvars mellanrum man fyller kolpulver. Foten, med socka och allt, doppas sedan, 2 á 3 gånger om dagen i svag ättika eller något tillämnadt läkemedel, som genomtränger kolpulvret och verkar helande på skadan.

5) *Förgift.* Af hvilket slag detta än må vara, blir alltid första och hufvudsakliga åtgärden att genom kräkning bortskaffa det ur kroppen. Tre till sex gran Tartarus Antimonialis eller femton till tjugofem gran Ipecacuanha ingifvas, det förre löst, det sednare blandadt med vatten i en trädsked; sedan detta gjort verkan gifves ljun mjölk och olja.

6) *Skabb.* På yngre hundar botas den med svafvelblomma, hvaraf en half thesked ingifves två gånger om dagen, i 8 dagar, jemte smörjning utvändigt med salfva utaf ister och svafvel. På gamla hundar, der den röjer sig medelst skafning, eller som man säger, att hunden äter sig, är den obotlig och utgör endast en ålderdomskrämpa.

7) *Ohyra.* Försvinner genom bruket af Sabadillfrö, som torrt inpudras intill hullet; emellanåt användes tvättning med såpa.

8) *Urinstämma.* Lindras medelst hundens omlindning kring korset och buken med en våt och varm garnhärfva. [73]

9) *Obstruction.* Ett halft lod rhabarber.

10) *Långvarig diarrhé.* Emot den ger man ett quintin Cascarillbark på en gång, eller 25 droppar *tinctura thebaica*, två gånger på dagen.

Hundars dressering skall afhandlas vid beskrifningarne om de åtskilliga jagtsätten.

OM DJUREN I ALLMÄNHET.

Allt lefvande i naturen antyder en helhet i hvilken det utgör en integrerande del, som aldrig kan fullt riktigt betraktas ensamt för sig, utan endast i sammanhang med de öfriga. Allt går derpå ut att det hela ska bibehålla sig. För detta stora ändamål nödgas all enskildhet vika. Stora slägter, hos hvilka sträfvandet att skydda den individuella tillvaron synes vara lika kraftigt som hos öfriga, skenbart mera fristående, individualisationer, förekomma likväl för reflexionen, såsom vore deras egen tillvaro mindre påräknad i och för sig själf än såsom lifsmedel för ett, om man så vill kalla det, viktigare slägte.

Småningom uppstigande från lägre eller på annat sätt obetydliga organisationer, är, inom djurverlden, den ena arten immerfort ett vilkor för en eller flere andras bibehållande, till dess, på sista trappsteget, menniskan framstår med anspråk att de alla skapades för henne.

Om rätt kan aldrig inom djurverlden uppstå en fråga. Menniskan själf, betraktad i denna dess lägre egenskap behöfver blott sörja för sitt [74] uppehälle; känner endast behofven af föda och värn mot den oblida luften. Dess behof finner hon snart tillfredsställda genom segern öfver de andra djuren i skapelsen. Hon begagnar sin öfverlägsenhet, d. ä. i ett annat afseende, hon låter allt gå efter dess egen inneborna möjlighet. Så äfven djuren emellan sig, ej blott artvis, utan äfven emellan individerna inom hvarje art. Hvar och en måste hufvudsakligen sörja för sig, emedan just derigenom att det enskilda består, också det hela kan ega bestånd.

Så, som menniskorna, i stöd af ädlare grunder och rättsfördrag, dela emellan sig jordens lotter, fördela också djuren, utan afseende på menniskornas besittningar, jordens lotter bland sig. Ett himmel af herravälden öppna sig förr oss då vi betrakta denna delning och strid om gåfvorna från den fostrande jorden. Endast närmare uppmärksamhet kan följa denna fördelning, som än uppkommer flockvis, än mera gifvet för en i sender, i mån efter djurartens lynne och vanor – samhälliga lefnadssätt eller enstaka tillhåll.

Ökad antal af det vilda föranleder utflyttningar då de gamla försvara sitt af ålder innehafda gebiet. Vanligtvis äro de äldsta inom hvarje släkte mest afviga mot de yngre som sålunda genom sin närvaro försvåra deras uppehälle. Man kan ej på annat sätt förklara hvarför eljest menlösa djur förfalla till grymhet emot sitt eget släkte, hvarpå verkligen förekomma talrika prof.¹⁴ [75]

En närmare kännedom om vidden af deras distrikter kan man ej förskaffa sig; förmodligen gå djuren hvarandra så nära tills de träffas, då gammal häfd afgör segern emot den nykomne, om ej hungern är för denne en mäktigare sporre än vanan och öfvermodet hos den äldre.

Den trakt, der djuret föddes, blir eljest, om intet tvång det förbjuder, också dess framtida vistelseort. Äfven de djur som fortplanta sig i en verdsdel, och tillbringa sin öfriga tid i en annan, komma, ledde af kärleken till födelsebygden, tillbaka till den ort som var skådeplatsen för deras första tillväxt.¹⁵ Utan denna hemkärlek skulle ett

14 Då bikupan blir för trång utdrifves den unga kullen, och en *svärm* utkommer. Förökar man utrymmet i tid så stadnar affödan vanligtvis qvar, om ej bristen på föda blir den andra bevekelsegrunden. – Då unghararne bli för många, ihjälbitas de af den gamla hanen som är herre öfver trakten. – En gammal och slug räf, som länge går och vaktar åt läckmaten, hindrar undertiden alla andra sina samslägtingar från att gå fram och låta fanga sig.

15 Änder, svanor, storkar, m. fl. hafva, ofta under en tid af många efter hvarandra följande år, kommit tillbaka till den punkt der de första gången anmärktes hafva kläckt, och der de förmodligen själfve voro födde. Bref, fästade på storkar, hafva, till följe af denna vana hos djuren, blifvit följande året besvarade – i correspondance mellan Asien eller Africa och Europa.

djur, som förföljes af menniskan, fly bort i rak linie för att aldrig mera synas i samma trakt, hvilket dock icke är händelsen, ehuru det icke lika lätt kan märkas på alla, emedan deras distrikter äro vidsträcktare.¹⁶ [76]

Är trakten, ur ett eller annat skäl icke passande för någon viss djurart, så träffas den också icke der, om ej tillfälligtvis under ett utflyttningståg. Man måste fördenskull, för att finna de djur man vill finna, väl göra sig hemmastadd med beskaffenheten af sådana trakter på hvilka de under olika förhållanden kunna trivas. Förutan denna kunskap blir det en fruktlös möda att söka dem.

ROFDJUREN.

Emedan menniskan ensam vill vara rofdjur, söker hon att *utrota* de öfriga som hafva samma instinkt. Visst är också, att det matnyttiga vildbrådet på långt när icke lider så mycken förminskning genom jagt som genom rofdjurens förödelser. Om man antager att hvarje hök, uggla, uf eller örn, behöfver minst en orre (eller motsvarande mängd annat vildt) hvarje vecka, och att deras jagt fortgår i hvarje årstid, kan man göra sig ett begrepp om huru mycket större skada förorsakas af dessa jägare än af oss.¹⁷ Näst roffoglarne [77] är räfslägtet, för sin talrikhets skull, i hög grad förödande. Vargarne göra väl, hvar och en för sig, större skador, men dessa djur äro ojemnförligt mindre talrika än de båda förstnämnda djurarterne.

Man ser af detta, att det matnyttiga vildbrådets förökande mindre beror af vår egen skonsamhet emot dem, än af vår stränghet emot rofdjuren. Det bör således utgöra hvarje förständig jägares grundsats, att vid valet mellan skott på ett matnyttigt vildt och ett rofdjur, fälla det sednare, så framt icke skottet särskildt skulle göra ett hinder i den jagt man har för händer. Äfvensom det torde kunna bringa landtmännen att genom fången och giller, hvar och en på sin gård bidraga till att förminska det stora antalet af vargar, räfvar och roffoglar. Jag skall längre fram uppgifva flera föga kostsamma sätt att fånga de sistnämnda, som, ehuru mindre bemärkta, likväl göra den största skadan.

16 Äfven de valda hemvisten respeceras af djuren. Jag har en gång sett tvenne elgar, som sårades, efter tre dagars förföljelse öfvergåfvos, (emedan ett töväder borttog spårsnön), och som sedan återgingo till *ståndet* och dogo der.

17 Enligt underrättelser som af Jägareförbundet blifvit meddelade, hafva rofdjuren, inom ett år anställt följande förödelser bland hemdjuren i Sverige: Hästar 654; Kor och Oxar 4,389; Får och Getter 26,972; Svinkreatur 3,533. Sammanräknade värdet af dessa hemdjur är beräknadt till 185,549 R:dr B:co.

Härvid är icke upptagit hvad roffoglarne plundrat. Om allenast *två* sådane funnes på hvarje kvadratmil, (12,000) och hvarje behöfde årligen 50 orrar eller deras equivalenter, skulle deraf uppkomma en åtgång af 600,000 orrar.

Sannolikt ödelägges det matnyttiga vildbrådet i större mängd än hemdjuren.

ANDRA AFDELNINGEN

JAGTEN.

Hvari består nyttan eller nöjet af jagten? Hvarför äflas man att döda ett oskyldigt kreatur? Är det ej ett bevis på råhet i känslan at finna nöje i en sådan sysselsättning? – Så frågas vanligen [78] af kammarsittande män, för hvilka en dags jagtmödor vore en botöfning, – och så frågas af känsllosamma qvinnor, som likväl gerna sjelfva spisa en bit rapphöna eller ungfogel, och finna sig oändligt fromma, oakadt deras sköna tänder villigt låna sig åt odjurens diet.

Jag svarar på dessa frågor: Jagtens egentliga väsende är icke sublimt. Det är naturtillståndet återkalladt i den närvarande tiden. "Det är alltså en sysselsättning som tillhör råheten eller för den med sig?" Ja! om man så vill! Men det är icke sublimare att *äta*, och likväl måste vi göra äfven det, i likhet med vildarne och djuren. Slutet af alla inkast och alla gensvar mot dessa, blir det att människan är af blandad art – en varelse hos hvilken det höga och det naturliga vexlar, och att endast öfverspända begrepp yrka en alltid uteslutande sublim rigtning.

Men, hvad blir själen, under jordelifvets förhållanden, utan stöd af en i allo kraftig och sund kropp? Denna styrka skänker jagten då den öfvas med måtta och sans. Huru mången sjuklig tanke blef icke *förjagad* från sitt rotfäste, då blodet, genom en måttlig och förnyad rörelse i fria luften, återfick sitt ledigare omlopp och nervkraften bragtes till jemn och lugnad verksamhet? Sådan är den *påtagliga nyttan* af jagten. En annan, mer opåräknad för dess motståndare, består i den *inre förädling* som deraf *kan* blifva en följd, då vinsten förbises, och sinnet lemnas att, under njutningen af ett [79] ostördt umgänge med naturen, sammansmälta med vår varelses upphof.

Dödandet utgör icke ett nöje; men vid jagtens lyckliga framgång, har man en påminnelse att man icke bortskänkt det herravälde öfver djuren, som en gång blef människan gifvet. De vexlande formerne, den kufvade styrkan eller den öfvervunna snabbheten, skänka en egen art af förnöjelse, efter en spänd väntan och ovisshet om utgången.

Drag ut till skogarne, du jagtens vedersakare! och se träden vänligt nicka sin inbjudning emot dig! gå och hör stormens dunder omkring de vaggande stammarne; och fråga dig sedan om icke naturen eger ett språk som talar till ditt hjerta. Eller gå ut i en rikare natur, der sol och dagar och vexlingar af oräkneliga former hvarje ögonblick verka på dig med nya intryck; hör derunder, och dela sjelf det verkligt lefvande lif som andas i jagten och skotten! – Då frågar du icke mer: "hvad är nöjet af jagten". – Än måste den förstärkta känslan af din egen tillvaro mana dig vexelvis till yttring och till uppfattning af din inneboende kraft, än åter väcka dig till tacksamhet och undergifvenhet för den allmakt från hvilken den utgick och som just då i så många naturens under gör sig känbar för ditt sinne.

Det är från släktets eller individens barndom som dessa känslor äro ett genljud; de kunna sällan fullkomligt förqväfvast; och ifrån sina bekymmer, [80] sin myckna åtrå och sina tvångsband flyr samhällsmenniskan ännu stundom ut i den fria naturen och låter dess lif åter ingjuta friskhet i kropp och ande, munterhet, helsa och kraft.

Men all njutning upphör att vara en sådan, när man sanslöst öfverlemnar sig deråt. Det eljest fåvitska klandret får rätt, om man behandlar detta nöje såsom vore det ändamålet för all vår verksamhet. Onekligen blir det klandervärdt då man ifrån skyldiga sysselsättningar stryker ut till ett tidsfördrif, i stället att hylla allvarliga pligter. Men detta är icke jagtnöjets fel; det är alldeles likt hvarje annat misstag om pligtens bud och nöjenas väsende. Allt blir ett ondt genom öfverdriften. Men det är ett omätligt svalg emellan den som stundom uppfriskar sig med denna hugnad, och å andra sidan de dagdrifvande narrar, af alla stånd, hos hvilka en värdigare och högre verksamhet får stå tillbaka för en håg, som under sådana omständigheter blir endast föraktlig.

BJÖRNEN.

Björnen, de nordiska skogarnes konung, måste äfven räknas bland rofdjuren, ehuru hans allmännast mildare lynne borde skänka honom äran att framställas i ett bättre sällskap. Bär äro hans käraste föda, eljest myror, örter, och rötter. Men tillfället till föda ur djurriket och kanske äfven åldern bringa honom att *slå*; och sedan han en gång vant sig dervid, blir han förfärlig för hemdjuren, dem [81] han eljest ofta ser och lemnar i fred. För menniskan är han nästan aldrig farlig, då han ej sjelf blir ofredad, men en gång bragt till förtvifladt motstånd känner han icke mer någon fruktan, ehuru likväl ofta ännu mycken skonsamhet mot sin fiende.

Allmännaste sättet att skjuta honom är att uppsöka honom i sitt ide. Två eller tre personer åtfölja hvarandra och tillstänga ingången om det kan ske, samt skjuta björnen då han vill rusa ut. Om snö faller tidigt, i slutet af October eller början af November, spårar man och vänger honom, men uppsöker honom ej förrän han med visshet gått till hvila. Ty vanligtvis ligger han några dagar på *brott*, d. ä. färdig att uppbryta, och om han derunder funnit trakten säker, går han trygg i sitt vinterquarter; blir han deremot störd så lemnar han stället och uppsöker sig i ett ide på annan tjenlig plats, ofta flera mil bort. — På barmark spårar man honom i rimfrosten eller på sankta platser, samt efterser hvar han upprifvit mossor och afbrutit qvistar, hvaraf man dömmar att hans ide är i grannskapet.

Kan man icke skjuta honom i idet, jagar man honom med hund. Vanligtvis äro desse en art lappländska stöfvare med uppstående öron, men eljest kunna alla sorter stöfvare inöfvas dertill. Är hunden rask och starksprungen, så att han upphinner björnen, (hvilket lättast går för sig under första timman, medan han tyckes vara yrvaken och omorgnad) så *sätter* han honom [82] snart, ty björnen är rädd om bakdelen, och retas af det ständiga hacket af hunden, hvarför han sätter sig och slår åt båda sidor med framtassarne, likt katten; hunden kastar sig undan och söker sig immerfort hålla sig åt bakdelen. Under dessa uppträden, som idkeligen förnyas, hinner skytten fram och skjuter. I nödfall blir hunden nu hans försvar, och i alla fall blir björnen vanligtvis jägarens byte, så snart denne

hunnit till stället då hunden *satt* björnen. För att hinna dit gör jägaren genskjutningar på drefvet, hvilket låter göra sig emedan björnen går undan i krokår.

Skallefter björnen äro af två slag, nemligen: 1) *Dref-skall*, der man med en mansstyrka utaf 500 till 2000 personer formerar två halfcirklar, hvaraf den ena (*drefvet*) under långsamt framtåg möter den andra (*hållet*). Afståndet emellan hvarje karl är 10, 15 till 20 alnar. Drefvet sätter sig i rörelse ju tystare desto bättre. Endast vid afmarschen skjutes signal af anföraren. Då både drefvet och hållet hunnit förena sig, och skallet således hunnit bli *slutet*, sammantränges cirkeln allt mindre, hvarvid medlersta punkterne af hållets halfcirkel ej ändra ställning. Såsom högst nödvändigt fordras att skallet är i rund form, emedan björnen sällan kan hindras att gå ut så snart en vinkel uppkommer i skallfolkets linie, helst ingen skjutning då kan få ske. Platsen bör helst vara beväxt med buskskog, ty eljest ser björnen lätt hvar öppning är och undflyr der, innan drefvets halfcirkel hunnit framkomma och sluta upp emot hållets. [83]

Stundom fälles han vid hållet, men likväl oftare under det han söker tränga sig ut genom drefvet. Också händer att han mången gång lyckas att undkomma dermed att han springer omkull de drifvande. Detta förekommes genom raskhet hos folket, ty om de icke afvagta anfallet, utan tvertom sjelfve rusa våldsamt emot honom, flyr han alltid undan. — 2) *Knäppt Skall* tillställes på sådant sätt att hela trakten (hvars omfång rättas efter mansstyrkan, och kan vara betydligt mindre än drefskallets, emedan man vid dem vanligtvis har björnen bestämdt *ringad*) omslutes af manskap, som, fördeladt i två lika stora delar, afgår åt hvar sin sida för att under fortfarande marsch instänga platsen, hvilket tillgår på det sätt att immerfort den eftersta i tåget stadnar på tio stegs (eller kortare) afstånd från den som förut stadnade o. s. v. — Om det blåser, bör den afdelningen som skall stadna på vindsidan först uppställa sig, ty bullret och lukten följa lättare med vädret; den andra uppställer sig likväl endast något sednare. Då båda liniernes slutändar sammanträffat, är skallet knäppt; d. ä. platsen är då regelbundet omringad. Nu börjar drifningen långsamt och på en gång från alla punkter inåt ringen dock med undantag af det egentliga hållet; härigenom kommer folket att stå allt tätare. När ringen sammandragit sig till en viss grad, göres halt, på lagom afstånd så att man vid skjutningen ej kan löpa fara att skjuta midtöfver och göra olycka på motstående skallfolket. [84]

Lafve eller *Gäll*. Då björnen *slagit* ett större boskapskreatur som han ej hunnit förtära, uppsättes i ett träd en art läktare, omsatt med granris; den får då ett af föregående namn. Här afbidar man hans ankomst, som vanligen inträffar i solgången, morgon eller afton. Ju högre denna läktare är belägen upp i träden, desto svårare blir det för björnen att känna lukten af folket och deras gevär.

Gillerbössor eller *Ställbössor*. Kring ett af björnen slaget djur göres en instängning af fällda träd som läggas på hvarandra utan af afqvistas. I denna omstängning, hvars storlek tilltages efter behag, gör man två öppningar eller *led*, innanför hvilka hvardera man uppgillrar en laddad bössa, som bör vara ganska stadigt fästad i klufna stolpar eller stubbar i hvilka man med en vigg gjort öppning för bössans ditläggande; då bössan är passad i klykan borttages vigggen. Tryckpinnen ombindes med en glödgad, således svart, messingstråd, som trådes igenom rembygeln, eller om denna icke sitter bakom trycket, igenom en särskildt för detta ändamål i stocken inslagen liten merla.

Björn (*Ursus arctos*). Theodor Hahr skriver att:

”Björnen har en grof och undersåttig kroppsbyggnad, hvilken i förening med hans tjocka pels gifver honom utseende af att vara klumpig och långsam, ehuru han i sjelfva verket är både vig och snabbfotad, så att han kan klättra uppför trädstammar och t.o.m. springa ifatt en häst. [...]

Oaktadt sitt klumpiga utseende är björnen, som vi nämnt, ett ganska vigt djur, och han eger dertill en ofantlig styrka, så att han, gående upprätt på bakfötterna, kan bära en fullvuxen häst eller ko, hvilka han då håller mellan framtassarne. Man har sett honom i denna belägenhet passera både sankar kärr och öfver strömmar på en smal stock. Med ett eller ett par slag af sin väldiga ram slår han den största oxen till marken. »Björnen har tolf männens kraft» säger ordspråket, men likväl har det funnits flera oförfärade män, som ensamma vågat ett nappatag med honom, hvarvid likväl den tvåfotade parten merändels medfört ganska svåra märken ifrån striden.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 5–6)

Vidare ledes tråden till någon fast punkt på andra sidan om ledet. Så väl rigtningen, som bössans läge öfver marken, och trådens höjd öfver densamma, rättas efter björnens storlek, hvarvid man har spårets proportioner till ledning, efter följande förhållande. Äro hans framfötter 7 till 8 tum breda, bör skottets rigtning ställas fem kvarter från marken. Mot 6 tums bredd svarar en alns [85] hög rigtning. Då spåren endast hafva 4 till 5 tums bredd, ställs bössan att skjuta 21 tum högt. Bössorna böra vara grofva, så väl i gods som i kaliber, och laddas med två passkolor och deremot svarande krutskott. Låsen få icke vara hvarken för löstryckta eller för hårdtryckta. Både sträng, pipor och lås gnidas starkt med krossadt granris sedan de förut blifvit väl rengjorda. Man undersöker före laddningen huru mycket messingstråden töjer sig då man trycker på den så starkt att låset nedfälls; efter den erfarenhet man dervid får, rättar man sidorigtningen, som alltid bör göras så att skottet träffar rätt bakom bogen. Bössorna öfvertäckas helst med en passande afflädd granbark, eller i brist deraf näfver, då alltsammans öferskyles med fina granrisqvistar. Sedan allt är färdigt, borttagas spånor och öfriga lemningar efter arbetet. Hanarne spännas om aftnarne, och nedfällas om dagarna för att förekomma olycka. Derjemte bör man i hela orten låta göra saken bekant på det ingen måtte gå till den trakten.

Led. Är lika med föregående, endast med den skillnad att man i stället för uppgillrade bössor har ett spjut, som då gillringen lösgår, framdrifves af ändan utaf en bågformigt bänd stång, hvars spänstighet tillbakahålles af en gillring vid hvilken messingstråden är fästad såsom i föregående. Rigtningen göres efter samma grunder som der omnämdes.

Flaka. En fyrkantig stark ram, beslagen med jernpinnar. Den lägges uppvänd såsom en [86] afvig harf, med den skillnad att pinnarne äro försedda med hullingar och något finare än harfpinnar. Den öfvertäckes med mossor, till likhet med den öfriga marken. I detta grymma giller fäster björnen sina ramar, och kan endast arbeta sig ytterligare fast, men ej löskomma.

Stock eller Läm. I detta fänge faller björnen lätt, om det är väl tillståndt, och han ej förut i någon dålig gillring lärt sig vaksamhet. Det anlägges vid små stigar i skogen, på ett ställe der man finner tre stora träd stående i en trekant med ungefär fyra alnars afstånd mellan hvarje. Bottenstocken, af minst 6 tums tjocklek och $4\frac{1}{2}$ alns längd, nedgräfvdes till hälften i jorden, näst framför de två främsta träden. Innanför, och med ändarne emot, bottenstocken läggas två lika tjocka klabbar, af 10 quarters längd, med halfannan alns afstånd emellan dem båda; öfver deras inre ändar inhugges en fjerde stock, alla nedgräfvas lika djupt. Tillsammans kallas de gillerkistan. Den stock, på hvilken sjelfva gillerstocken skall nedfalla, lägges att ega stöd utaf ett af de främre träden. Den sistnämnda, eller gillerstocken, skall i sitt fall styras af ett par stolpar vid hvardera ändan; de tilltagas af fyra till fem tums tjocklek. Ytterligare uppläggas smalare klabbar af fyra tums tjocklek, hvilka med sin ena ända fastpinnas i gillerstocken, och med den andra hvilas på marken, der ett bräde, eller nedfälld stock hindrar dem från att af tyngden nedtryckas i jorden. Sådana läggas så många tills de utgöra fullt så mycket som gillerkistans [87] bredd, d. ä. halfannan aln. Ofvanpå dem läggas stenar till en sammanlagd tyngd af 30 pund. Det kan sedan gillras såsom rättfällor, eller huru man lämpligast finner, men på alla ställen der snören eller rep skulle erfordras, begagnar man i deras ställe vidjor. Gillret

Llewellyn Lloyd, 1830. *Field sports of the north of Europe*. London. Vol. 2, s. 350–351.

”De hade icke gått mer än några hundra alnar, förrän en hund, som de medtagit, gaf ståndskall på Björnen som låg såsom död. När de kommo på trettio stegs afstånd, rusade han upp, men sprang omkring på samma ställe. Henrik och en af de andra aflossade sina skott på en gång. Båda träffade men utan afgörande verkan. Nu framrusade Björnen emot ynglingarne. Henrik släppte sin bössa och sprang lyckligt undan; men den andra brodern som sköt, sök te sin räddning bakom ett träd, der lik väl Björnen snart tog honom med ena ramen, och sårade honom illa. Den tredje brodern, som hade sitt skott kvar, sprang fram till stället, men vågade icke skjuta förr än hunden genom sina anfall förmått vända Björnen ifrån sitt rof, hvarefter han genast sköt en kula genom honom. Men den gjorde icke slut på striden, ty Björnen blef allt mera uppretad och störtade nu emot sin sista förföljare, som likväl lyckligen undvek honom. Då rände Björnen tillbaka till den sårade, som hunnit resa sig upp, men var så utmattad att han icke hann undan, hvarigenom han åter blef farligt biten. Nu laddade åter den andre, och sedan det skett, sprang han ända in på Björnen och gaf honom ännu ett skott. Detta blef det sista anfallet, ty ehuru Björnen ännu en gång kom emot honom, föll han snart ned af kraftlöshet, och man kunde nu med full frihet gifva honom den sista kulan genom hjertat.”

(Lloyd, L. 1831. *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, s. 190)

Llewellyn Lloyd, 1854. *Scandinavian adventures, during a residence of upwards of twenty years.* London. Vol. 1. s. 258–259. Illustration av Fritz von Dardel.

”Den Björnen, som jag slutligen nedlade, var en stor hane; de andra två voro honor. Jag undersökte dem icke noga, men efter hvad jag tyckte, hade de icke träffats af många kuler. Detta skulle ha gjort mig förvånad, om jag icke förut vetat huru klena skottar bönderne äro, då frågan är om att skjuta på något som rör sig. Jag hade visst hört tvåhundra skott lossas på Björnarne under detta Skall. Deras bössor, i synnerhet låsen till dem, äro äfven ganska dåliga, och jag hörde den dagen i mitt grannskap nästan lika så många klickningar som smällar. Många bland Svenska bönderne skjuta förträffligt på stillasittande föremål, men hafva föga begrepp om att träffa djur under hastig rörelse.

Det blef ett snöpligt hemtåg för alla dessa femtonhundra man, som, till följd af deras långa väg, redan till mötesplatserne, fått tillsätta fem eller sex dagar. Jag hörde kostnaden, genom tidsförlusten, beräknad till femtusende Riksdaler, som i Sverige icke är någon obetydlig summa.”

(Lloyd, L. 1831. *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, s. 51)

kringbygges med en gärdesgård så att det ej kan åtkommas från mer än framsidan. Till bete nyttjas ett mindre kreatur eller en deremot svarande del af ett större. Allt verke begagnas obarkadt, men väljes så jemnt och slätt som möjligt, och hela gillret belägges eller beklädes öfverallt med fint granris. Inga spånor eller andra märken efter menniskoåtgärd få kvarlemnas.

Grop. Den bör vara 7 alnar djup. Till bete nyttjas honing. Men detta fånge torde vara bland de osäkraste.

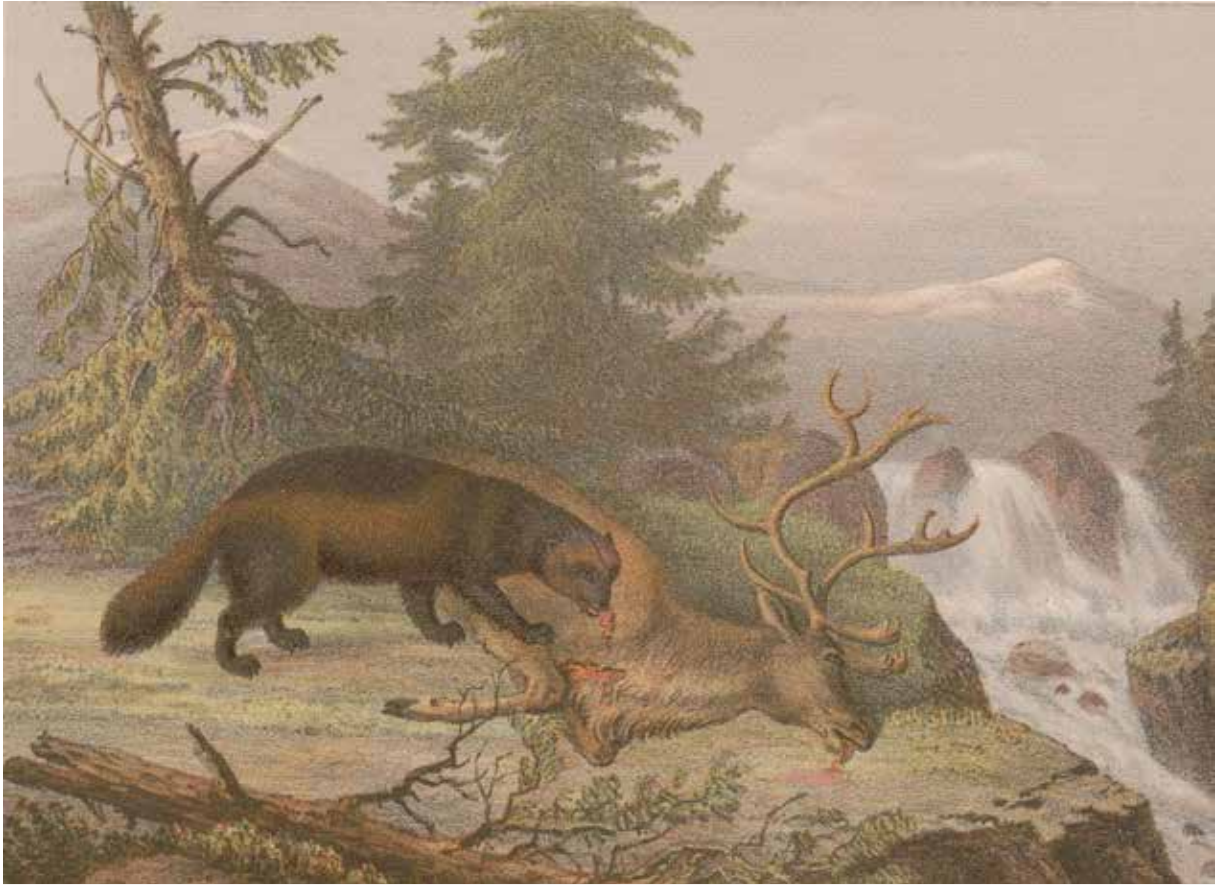
Ett sätt som skall brukas i Siberien är att i ett träd uppsätta en bikupa (eller en trädburk med honing) och der nedanför en grof klabb som hänger på en vidja. Då björnen vill uppklätra, hindras han af klabben, och slår undan honom med tassens, men får naturligtvis ett slag igen då klabben återtager sin strällning; nu blir björnen uppretad och ger sin motståndare ett vida allvarligare slag, och får det i samma mån starkare tillbaka. På detta sätt narras han att mörbulta sig sjelf och så utmatta sig att han faller ur trädet.

Brännvin och honing till förgifning. Detta sätt skall brukas i Finland, särdeles i Karelen der man till och med skall fånga honom ensamt med [88] brännvin, hvaraf han tar sig rus. Kärlet, vanligen en väl skurad kopparkettel nedgräfvjes jemt med jordytan. Man passar på honom så att han ej får tid att sofva af sig ruset.

Bland besynnerligheter i björnens natur är, att han, under sin fem månader långa vinterhvila, ej förlorar hullet. Man har funnit hans mage och tarmar alldeles toma, endast med en så kallad *tapp* i ändtarmen. Förmodligen medverkar denne att hindra inelfvornas vanliga krälände rörelse, ty då djuret blir uppjagadt och faller tappen, afmagrar han hastigt. Uppgiften att björnen skall bli allt fetare under sin vintersömn, innebär en påtaglig omöjlighet. Det är redan nog underligt att blodomloppet kan vara till sådan grad afstannadt, att han icke magrar. För att komma till viss kunskap om det förra måste man haft en björn flere gånger under samma vinter på vågen. Att ingen hona skjutes med ungar i lifvet är också en märkvärdig omständighet. Bland 57 björnhonor som Hofjägmästaren **Schönberg** i Kon. **Fredriks** tid skjutit, fanns ingen som hade ofödda ungar. Hofjägmästaren **Falk**, som upphunnit den förre i rykte såsom björnjägare, har gjort samma erfarenhet. Endast Engelsmannen Hr **Lloyd** som under en tid af några år vistats i Wermland och andra Svenska skogstrakter, har skjutit en sådan, men det var i sjelfva idet.

Björnens spår, i synnerhet efter bakfötterna, likna människans, ehuru på de fullvuxna en tredjedel bredare, och äro jemt afrundade i ändarne, [89] hvarförutan de fem grofva klorna göra skillnaden lätt märkbar äfven i sand eller mull. Honans spår äro plattare inunder och tvära på sidorne; hanens mera urgräfdä – efter en mer kullrig fot, – samt äro äfven i kanterne mera rundade. Sjelfva sålorna ombytas straxt efter jultiden. Blir han då uppjagad, lägger han sig snart åter, emedan fötterna då äro ganska ömtåliga.

Emellan djurkännarne råder en tvist huruvida *slagbjörnen* och *myrbjörnen* äro två skilda arter, eller endast olika stora individer. Fördens skull bör hvar och en som faller en björn förvara hans hufvud, rengjort från kött, (hvilket beqvämligast sker om det får tre månader ligga i en myrstack), hvarefter det kan afskickas till någon bland våra zoologer.

Järv (*Gulo gulo*). Theodor Hahr skriver att: "Uti de nordliga delarne af både nya och gamla verden återfinna vi den i hög grad rofgiriga och glupska jerfven. Ehuru betydligt mindre har han till sin yttre kroppsform en viss likhet med björnen genom den i allmänhet undersåtsiga kroppsbyggnaden, den korta och tjocka halsen m.m. Likaså har han en särdeles yfvig pels och spåren likna helt och hållet björnens fastän naturligtvis i förminskad skala. Men uti tandbyggnaden liknar jerfven de s.k. mårdartade djuren, hvarföre han äfven i vetenskapligt hänseende räknas till dessa i allmänhet ytterst rofgiriga djur. [...]"

Då jerfven är, som redan blifvit nämnt, både stark, vig och uthållig i att förfölja sitt rof, begåfvad med god hörsel, syn och lukt samt derjemte utmärkt för sin rofgirighet och glupskhet, kan han utan tvifvel räknas till de skadligaste rofdjur i de trakter, der han förekommer. [...]"

Jerfven är ytterst mordlysten, så att, om han på en gång påträffar en mängd djur, t.ex. en skock får eller getter, så mördar han det ena efter det andra så fort han hinner. Mindre djur förtär han helt och hållet med bull och hår. Utaf större undangömmar han i någon bergsklyfta eller snår hvad han för tillfället ej orkar förtära; någon gång händer det äfven, att han gömmer sitt förråd upp i träden, sannolikt för att skydda det för räfvarne."

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 23–24)

JERFVEN ELLER FILFRASEN.

Enligt Prof. *Nilssons* derivation, anförd i dess Skandinaviska Fauna, är Filfrasens namn icke af tyskt ursprung eller med betydelse af *storätare*, utan betyder Fjellfras eller Fjellkatt. Hans onaturliga matlust skall också icke vara sannt berättad, utan lärer djuret i detta afseende ej på något sätt öfverträffa våra öfriga rofdjurs arter. Egentligen äro fjällen hans hemtrakt, blott sällan aflägsnar han sig åt slättländerna och medlersta delen af Sverige. — Märkvärdigt nog skiljer han sig från sina samsläktningar björnen och gräflingen dermed att han icke ligger i vintersömn. [90]

Jagten lär vara försvårad deraf att hundarne ej länge drifva honom, emedan han, i faran att af dem upphinnas, lemnar ifrån sig en så vidrig lukt att de ej vilja nalkas. Hans sätt att i öfrigt undvika förföljelsen liknar emellertid varglons, att helst söka höjderne och i nödfall rädda sig i träden. Lapparne jaga honom på skidor, men äfven det har sina svårigheter emedan hans särledes breda fötter uppehålla honom ganska lätt på snön, äfven då ingen skare finnes.

Giller nyttjas med framgång emot honom, emedan han alltid är hungrig och snål. Både saxar (ehuru då gröfre än för vargen) och ställbågar, båda med kött till bete, skola med framgång användas i de norra orterne för att fånga honom.

Jerfvens spår skola, med någon skillnad i storleken och i synnerhet för afståndet mellan hvarje, fullkomligt likna björnens.

GRÄFSVINET.

Lynne och vanor antyda hos gräfsvinet en släktskap med björnen. Håg för enslighet, födoämnen till en stor del hämtade ur växtriket, fredlighet då ingen vållar honom ofred men deremot förtviflans motstånd emot närgångna fiender, och sist den långa vinterhvilan, sammanstämma hos båda dessa djurarter. Deremot har gräfsvinet, eller *gräflingen*, såsom han af oss jägare kallas, en skiljaktighet, den att vara ett nattdjur, som äfven om sommardagarne vistas i sin kula eller *gryt*. [91]

Gräflingen är nästan aldrig föremål för jagt, utom vid något enda undantagstillfälle då han sträckt sina nattvandringar för långt och måst söka sig något extra kvarter till skygd för dagsljuset. Ofta sätter han sig då till motvärn i stället att fly hvarvid hans tröga lopp ej lemnar honom något afgörande biträde. Äro hundarne oförståndige få de gemenligen dyrt betala sina anfall, ty han är utmärkt skarpbiten, hvaremot han själf ej lätt kan såras dödligt, i synnerhet om hösten, då hans tjocka späckbeläggning är honom ett förträffligt harnesk emot hundarnes bett.

Utgräfning. Detta sätt brukas mycket i Tyskland och Frankrike. Hos oss deremot långt mera sällan, förnämligast till följd deraf att gräflingen här begagnar den förmånligare lokalen af berggryt, hvilka således utgöra hans naturliga fästningsverk. På trakter der inga sådana finnas sker utgräfning med någon

förmån, ehuru det mera är ett dikningsarbete än jägare-värf. Dervid äro Taxhundarne⁸ skyttens enda hjälpreda. De insläppas endast två i sender för att ej tränga hvarandra i gräflingens gångar, och ledas af sitt mod att anfalla honom. De klokaste ligga invid honom, och utmärka, genom sitt skall, den punkt der han befinner sig. Jägaren börjar då gräfva midt öfver stället, likväl något mera framåt, emedan den förföljde vanligtvis, om hundarne ej hålla väl efter honom, gräfvit sig allt längre in. [92] Har man hunnit försänka schachtet ned till hunden, utvidgar man hålet något, sedan man spärrat det tillräckligt för att hindra gräflingen att springa tillbaka, och möjligen komma till en annan gång. – Hos oss förekomma åtminstone icke i de bergiga orterna sådana gräflingslyor der man kan råka dem endast genom gräfning. Det är fastmera ett högst mödosamt stenläggare-arbete, och föga jägare-mässigt, såsom öfverhufvud allt äflande med denna djurart. – Taxarne som användas, äro nästan endast genom naturen inöfvade till sin förrättning. Det enda man dervid gör är att låta valpen följa med en äldre och modig hund. Men han får ej heller sjelf vara alltför ung, ty det fordras både förstånd och hårdighet om han skall reda sig med sin öfvermåktiga motståndare. Har det en enda gång lyckats att besegra gräflingen finner man nästan alltid sedan en ytterst ihärdig håg hos hunden; fördenskull är det önskligt att harhundar ej måtte få vanan att strida med dem, ty ju mera de lidit dervid, desto envisare bli de; vanligen blir också ett gryt slutligen en sådan hunds bane, och i alla fall får man ganska lätt hela sin dagsjagt bortskämd då hunden gifvit sig in i ett gryt, der man då mången gång, utan minsta sannolikhet om framgång, får tillbringa sin tid under fruktlösa försök att locka ut honom från sitt envisa sträfvande.

Då man vet gräflingen vara utgången, således sent om aftnarne eller tidigt om morgnarne, släpper man stöfvare som snart jaga honom till grytet, [93] der man skjuter honom. – *Hetsning*. Ser man icke skjuta, och har hetshundar, är det också snart ute med gräflingen, då man släpper en så beskaffad hund på honom. – Med *krypskytte* får man honom på det sätt att man utan hund väntar honom då han näst före gryningen återkommer till grytet, men man får icke gifva sig god tid, ty han springer efter all sin förmåga gerad in i gången.

Stock. Lur. Sax, m. fl. giller, äro lättaste sättet att fånga gräflingen. De uppsättas vid hufvudgången, och de öfriga gångarne igenstoppas så vidt man kan finna dem. Vanligtvis är han följande morgon tagen. Stockarne, både den öfra och undra beslås med tums långa spikar. Äfvenså böra saxarnes skalmar vara försedda med taggar, såsom hök- och uttersaxarne. I stället för bete hvarvid gillret i dem är fästadt, har saxen här en vickande trädbotten. Se **fig. 13 pl. 1.**

Gräflingköttet har, rätt, en ganska obehaglig lukt, och stekt – efter förvällning i hö – en för de flesta ej särdeles angenämare smak, utom hos de unga, men bör ej ätas varmt. Istret, som höstetiden fås till 6 à 8 marker eller derutöfver hos de gamle, och

¹⁸ Vanligen kallade *Taxar*, af ordet *Dachs* gräfsvin.

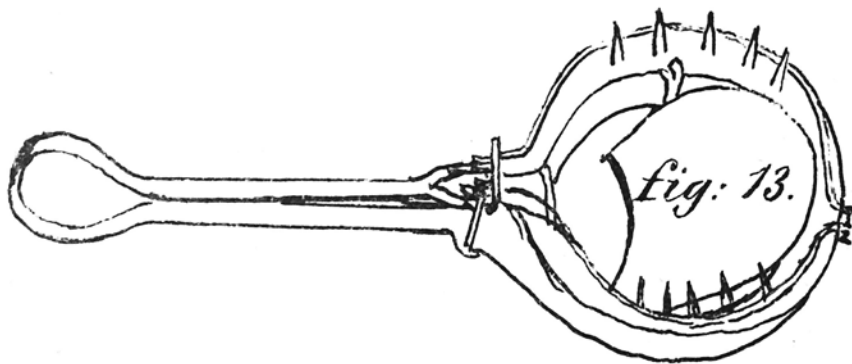
Grävling (*Meles meles*). Theodor Hahr skriver att:

”Grävlingen kan ej springa serdeles fort utan upphinnes lätt af en något skarpsprungen hund. Han är i allmänhet skygg och flyr undan vid hvarje förmodad fara, men satt i trångmål försvarar han sig med största raseri och utdelar dervid ganska svåra bett. Till lynnet är han för öfrigt trög och dyster, så att han helst trivdes i ensligheten och tillbringar en stor del af sin tid i fullkomlig stillhet.

Grävlingens kött är ätligt, men af större värde är det rika fettlager, som i synnerhet under senhösten betäcker hans kropp och hvilket användes till flerfaldiga ändamål. Äfven skinnet har sin användning men finner nu mera ej stor efterfrågan. [...]

Der markens beskaffenhet så tillåter plägar man äfven gräfva ut grävlingen, då han ligger uti lyan, sedan man dit insläppt en mindre hund, som med sitt skall ger tillkänna hvar djuret finnes. Man kan jemväl dölja sig invid grävlingens boning och skjuta honom, då han går till och ifrån densamma. Vill man fånga grävling, sker det bäst i framför hufvudöppningen till grytet gillrade trampsaxar eller stockfällor, sedan man förut tilltäppt alla öfriga öppningar.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 50–51)

Figur 13, plansch 1.

det efter torkning vattentäta skinnet, äro de ytterligare fördelarne af fångst eller jagt efter detta arma djur.

VARGEN.

Denna roflystna djurart har på sednare år ej obetydligt förökad sig, men också genom förbättrade [94] fången under tiden blifvit fångad till större mängd än förr.

Hans tillhåll är om sommaren i stora skogar, om vintern i granskapet af bebodda slätter, till hvilka han emellanåt gör sina utfarter, oftast i skockar af fem, ända till tio à tolf stycken, eller mera.

Varghonan ynglar (sätter) i Maji månad, då således rätta tiden är inne att genomsöka skogen, der man vet dem ungefär kunna hafva sina lyor. I stora berggryt, under stenar o. s. v. träffar man då hela kullen – eller såsom det i jagtterm kallas, vexeln. Ett säkert tecken att man kommit i granskapet af lyan är, att man finner buskskogen på sidorne skattad, eller att vargen, såsom man säger, *bitit quist*.

Den enskilda jagten efter vargen lyckas sällan. För hund går han, de flesta tiderna af året, icke undan. Endast om sommaren kan detta hända, men sällan gör också någon hund försök dermed, om ej i jägarens granskap, och återvänder snart från det vådliga drefvet.

Säkrare lyckas jägaren, om han vintertiden får underrättelse att vargarna rifvit svinkreatur och fått tid på sig, så att de hunnit bli väl mätta utaf fläsket. Man efterfrågar antalet af vargarne som deltagit i måltiden, mängden och storleken af hvad som åtgått. Hafva t. ex. endast två vargar uppåtit ett svin om sex till åtta pund, kan man med visshet antaga att de derefter sofva i två dygn, äfvensom att de icke gått långt förr än [95] de lagt sig. Man går då tyst efter på spåret tills man finner dem. Gifves tillfälle till skall, är det likväl långt säkrare, och man bör fördenskull hellre göra anstalt derom. Efter getter och hundar, alldrahelst om de varit delade på flere vargar, gå de icke till djup hvila.

Varg (*Canis lupus*). Theodor Hahr skriver att: "Är björnen vårt lands största och starkaste rofdjur, så kan man säga, att vargen är det skadligaste i följd af sin rofgriga och glupska natur, sin, vidsträckta utbredning och den talrika mängd, i hvilken han på vissa trakter förekommer. ... påminner om hunden i allmänhet. Men vid ett närmare betraktande skall man dock genast iakttaga en märkvärdig skillnad i uttrycket hos det vilda, förslagna rofdjuret och hos människans tillgifnaste vän ibland djuren. De snedt sittande ögonen göra vargens blick skelande och vederstygglig, så att dess intryck på betraktaren måste blifva alldeles motsatt mot det, som framkallas af hundens trogna och tillgifna blick. [...]"

Vargens lynne synes vara dystert och skyggt; derjemte är han feg och bakslug. Äfven härutinnan visar han således en skarp motsats till hundens muntra och tillmötesgående väsende samt dennes modiga och öppna natur. I fall af stark hunger blir dock vargen mera djerf."

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtväänner*, 1867–1869, s. 14–15)

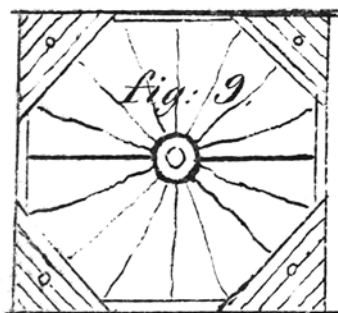
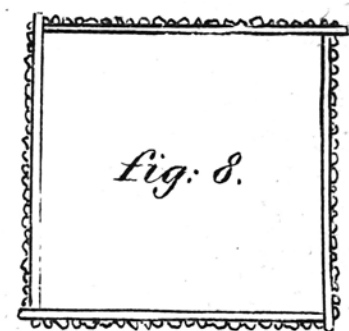
Äfven brukas att två eller flera personer sätta sig i en släda, med väl rengjorda bössor, på hvilka piporna utvändigt äro tunnt bestrukna med vittring. Hästen skall vara sedig och vand vid skott. En gris medtages instoppad i en säck så att endast trynet blir utanföre. Man åker till de trakter der man förmodar varg finnas, helst utpå sjöar. Grisen nypes i öronen så att han oupphörligt skriker. Finnas vargarne nära, och de icke nyss fått rof, kan man vara säker att de framkomma. Men mången sådan resa göres förgäfves, troligast af det skäl att dessa vidsökta odjur ej varit nog nära under den stund tåget passerar.

Vakglugg. Någon gång går vargen fram på luder, nära gårdarne, men likväl sällan; han skall då vara drifven af ytterlig hunger. Oftare går han i granskapet men utan att våga sig tillräckligt nära för att påhälsas från gluggen. Ludret lägges, på samma sätt som för räf, med bakdelen åt gluggen, på det intet djur måtte finna skydd deraf, ifall det är af ett större kreatur. Nalkas vargarne, så måste man varsamt sätta bössmyningen i gluggen, utan minsta buller, och genast skjuta, [96] ty ehuru djuren egentligen icke skrämjas af ljudet, (då kreaturen i samma hus kunna stöta med hornen i väggarne och skramla med kedjorna utan att det väcker farhåga ens hos den varsamma räfven) bringas odjurens syn till uppmärksamhet på det ställe hvarifrån ljudet hördes, och sedan är det vanligen försent att kunna skjuta, i skymning och trängsel.

Förgiftning. Ibland alla sätt att fånga djur, är förgiftning det som man aldraminst kan rekommendera, emedan olyckor eller skador, så lätt derigenom uppkomma, redan endast dermed att giftämnen handteras af ovarsamma personer. Sällan utlägges någon förgiftad åtel, utan att något husdjur derigenom omkommer. Stycken af sådana åtlar bortsläpas och kunna till någon del quarlemnas, hvarigenom skadan ofta kan inträffa långt derefter. – Bland de förgifter som med minsta våda kunna begagnas, är *räfkakan* (Nux vomica), som endast på blindfödda djur yttrar en hastigt dödande verkan. Svin, menniskor, m. fl. tåla deraf långt större doser, ehuru den också för dem är farlig. Detta slags djurfänge kan väl någon gång lyckas och då vanligen rätt bra, men är vådligt för hundar som ströfva omkring. För att undvika fara för dem skulle en hund väljas till luder. Bäst är att en sådan skjutes i hufvudet med kula; (strykning vore eljest den enda öfriga utvägen för att få blodet kvar inom kroppen). Huden afflås ifrån buken upp till en tum från ryggraden, der den blir quarsittande. I köttet [97] göras, tätt invid hvarandra, djupa och regelbundna inskärningar som inpudras med finraspadt pulver af räfkakor. Buken uppskäres derefter varsamt och tarmarne inpudras på lika sätt, hvarefter bukbetäckningarne åter sammansys; sist lägges också huden tillbaka i sitt förra läge och sammansys. Ingnidningen och allt öfrigt vidrörande bör ske med ullvantar, så att ingen lukt af menniskor quarlemnas på ludret. Tobak och snus måste alldeles förvisas från denna operation. Ludret föres med mellanläggning af hästspilling, och utlägges långt ifrån gården på tjenligt och öppet ställe. – Små korfvar af hundkött och hundtarmar, invändigt väl kryddade med räfkakspulver, utkastas här och der omkring ludret, och förtäras långt begärligare än detta.

Grop. Ehuru vargen ej på långt när så lätt som räfven faller för detta fänge, händer det likväl stundom. Den bör anläggas på öppna slätten, helst på en liten

sandkulle, hvarigenom gräfningen lättas och gropen blir fri från vatten, hvilket är ett hufvudsakligt vilkor. Den bör ej göras alltför nära gården, utan åtminstone några hundra alnar derifrån. Först bortskäres torfven och förvaras till återläggning der det behöfves. Djupleken gräfvdes $5\frac{1}{2}$ aln och vidden så stor att gropen, sedan beläggningen skett invändigt, håller $5\frac{1}{2}$ aln i bredd. I botten timras ett stockhvarf, äfvenså upptill, der knutarne göras så långa att de äga säkert stöd ini jordvallen. Emot denna timring göres en beläggning invändigt, af 4 tums tjocka [98] stammar, som skrädas på de båda sidor der de ställas bredvid hvarandra, eller också något gröfre och oskrädt. I hörnen upptill läggas plankor eller skrädt virke, så att öppningen blir en årtkant. Midtöfver lägges en stock af 8 tums djuplek men endast 4 tums tjocklek på hela nedre kanten, och tälgd trekantig så att den slutar med en egg. Midtpå denna stock fastspikas en rund skifva om en half alns bredd, med ett stort hål midti, och 16 små hål rundtomkring i sjelfva kanten, inborrade till en tums djuplek. I det stora hålet sättes sedermera foten af den trissa på hvilken ankan är bunden, och i de 16 små insticker man ändarna af de spön hvarmed sjelfva gillringen sker. Då timringen är färdig borttagas alla spånor, och jorden fylles tillbaka vid kanterne, till lagom höjd, hvarefter torfven pålägges så att allt utomkring blir såsom förut. Se vidare **fig. 8 och 9, pl. 1.** Arbetet göres om våren, gropen öfvertäckes sommartiden med stockar och halm, hvarvid odjuren få vänja sig, ty står hon någon tid öppen, kommer åtminstone aldrig någon räf dit, hvilket likväl bör vara ändamålet på samma gång som man gillrar för varg. Af detta skäl bör också icke hund användas till lockmat. I slutet af October gillrar man gropen; 16 spön, så tjocka att de kunna bära halmen, instickas i den fasta skifvan. Den gamla halmen pålägges varsamt och utbredes jemntjockt med ett något starkare spö, och sist beströs alltsammans med strö ur fårhuset. Om aftnarne utsättes ankan, och intages om morgnarne. Hon [99] fästes på en särskild skifva medelst ett ylleband, hvaraf en ögla lägges öfver halsen invid bröstet, en ögla öfver vingarne och en öfver stjerten. Alla tre sammanfästas öfver ryggen, och från undra sidan af öglorne drages ett band hvarmed ankan fastbindes vid skifvan. Denna sednare har en fyra tums lång pinne som passar i hålet på den förr omtalade skifvan och går något ned i stocken. Sedan allt är i ordning går man derifrån, eller om man

Figur 8 och 9, plansch 1.

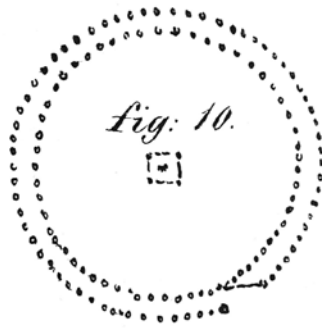
så vill, går med *släp* (en halfstekt katt eller kråka) från flera trakter till gropen. Då varg (eller räf) kommer ned, upptages han med snara på en stång, och dödas långt ifrån gropen, förmedelst ett yxhammarslag midtemellan öronen.

För att locka rofdjur till trakten är nyttigt att på samma tid hafva luder, men detta skall då ligga vid vakglugg, så att man kan skjuta det djur som ditkommer.

Saxar. Om sättet att fånga med sax, hänvisas läsaren till räffångsten med sax. Men sjelfva saxen bör vara större, och till bete nyttjas en skata eller ett harhufvud. Detta fånge är likväl kinkigt och osäkert emedan vargarne ej tillräckligt lockas af så liten åtel. Vida bättre än detta sätt är fångsten med följande inrättning.

Varggårdar. Jag skall anföra dem efter de flere idéer som dertill uppgifvits eller blifvit utförda. a) **Sonnini's.** Denna method har äfven fordom med någon förändring varit försökt på flere ställen i Dalarne, men är ursprungligen en Fransysk uppfinning. I Frankrike rekommenderas [100] den ännu. Den består i en cirkelrund och dubbel pålning, af 50 alnars omkrets, som lemna ett rum af 18 tums bredd emellan hvaradera raden, med fyra tums afstånd emellan hvarje påle. Dessa sednare äro nio till tio kvarter höga. Innanför den inre pål-ringen blir en liten öppen plats af fyra eller fem famnars diameter endast försedd med nödigt skjul för får, svin eller getter, som der hållas såsom lefvande lockmat. I den yttre pålringen är en grind, af två alnars bredd och lika utseende med den öfriga hägnaden, men som af en lätt trädfjäder hålles ständigt öppen så att den stöder sig emot den inre pålningen. Då vargen går in emellan de båda ringarne, går han immerfort framåt till dess han hunnit rundtomkring hela ringen och kommer till grinden som står öppen för den inkommande, men stänger passagen för den som redan är inne; när han nu tränger på grinden så viker den undan och fyller således den yttre öppningen medan vargen passerar förbi, hvarefter den slår tillbaka i sin förra ställning och lemna ingången öppen, (se fig. 10, pl. 1). — I Dalarne brukades fordom äfvenledes två sådana ringar inom hvarandra, men utan den qvickt uttänkta grinden. Dessa ringar utgjordes af vanlig gärdesgård, på lika nära afstånd, så att en stor gris kunde ledigt springa emellan båda. Vargarne ditlockades efter grisen, nedhoppade, och kunde icke åter hoppa ut; men man borde snart passa på så att de icke hunno bita sig igenom. — b) **Greiff's.** Lokalen väljes så att en grop kan [101] upptagas derinvid. Trakten får icke vara alltför öppen, emedan i sådant fall snö, under starka yrväder, lägger sig så högt på insidan att odjuren gå ut. Omkretsen omkring 600 alnar. Formen oval, men med ett rakt hörn, der gropen göres straxt utanför. Skogen utomkring gärdesgården lemnas att växa ju tätare desto bättre. Alla kullfallna träd m. m., på insidan, undanröjas, men på utsidan låter man alla dylika trappsteg kvarligga. Sjelfva hägnaden göres på lut, olika efter olika lokal, men på slätten till minst fyra alnars höjd från marken. Stör och gärdsel väljas grofva; det sednare reses något för att försvåra utgången.

Gärdesgården sammanslås tätt, och stängerne jemkas noga så att intet hål får finnas deri. Vid foten utvändigt beklädes den med gärdslin som fasthålls med pålning. På öfra kanten fästes invändigt en stångrad horisontelt med vidjor, hvilken sednare tillställning döljes med granrisqvistar som ligga öfver med fina ändarne på gärdesgårdens utsida. En port hvarigenom ludren införas, öfverskyggas med

Figur 10, plansch 1. Varggård ur Charles Nicolas Sigisbert Sonnini de Manoncourts bok
Beskrifning på en ganska enkel inrättning, att fånga wargar (1809).

granbuskar. En stor och lätt hund instänges för att pröfva gårdens tillförlitlighet. – I det förr omtalade hörnet göres en 6-qvarters hög trumma, öfvertäckt med spänstiga granrisqvistar. Derunder är en vanlig varggrop, som således är till resten af sin öfra öppning öfverbyggd. Då ett djur nedfaller, under passagen genom trumman, uppstiga granrisqvistarne åter och dölja hålet, så att äfven de efterkommande djuren ej finna det öppet. Trumman skyddar äfven granriset [102] från att nedtyngas af snö. – Jemte luderhästar, som först läggas utom, och sedan ini gården, ditsläppas äfven lefvande hemdjur, helst bockar, hvilkas starka lukt locka odjuren på långa afstånd, och som, då de om aftnarna instängas i särskilda små kyffen, oupphörligt bräka efter hvarandra.¹⁹ c) *Hamnströms*. Ännu icke utförd; af honom sjelf kallad vargfälla. Instängningen består af en, fem alnar hög, störgård, till en cirkelrund omkrets af 600 alnar. Omkring medelpunkten är ännu en rundel, lika beskaffad till inhägnaden, men endast af 45 alnars omkrets. På en punkt af yttre ringen bygges en, 4 alnar hög, och 20 alnar lång gärdesgård, (i stället för hägnaden med stör), som lutar inåt och har väl gjorda, nedåt och inåt sluttande trädkammar som hindra vargen att åter utgå. Emot denna gärdesgård lutar en trädbro från utsidan; medelst denna, som äfvenledes har 20 alnars längd, ega vargarne en ganska lätt ingång öfver hägnaden. I den inre ringen är ett litet svinhus, som är öppet så att kreaturen kunna gå ut och in, men öppningen är inåt den inre ringen [103], så att de bli fredade för odjuren, hvilka, då de äro fångade, ändå icke komma intill dem. På yttre ringen, på andra sidan af och midtemot den förr omtalade lutade gärdesgården och trädbron, är en, fem alnar bred grind, som står öppen och gillrad med en spiat-tråd, spänd ifrån svinhusknuten. Då

19 Vid Hr. *Greiff's* varggårds-inrättning har jag hört yttras, att man hellre kunde inrätta den så, att endast tre och en half alns rät gärdesgård utan lutning skulle uppfylla ändamålet, om 4 breda led, af vanlig höjd och lagda stänger, lättade för vargen möjligheten att inkomma i en *grop* anlagd på insidan framför hvardera ledet. Den borde i sådant fall täckas med stadigare granris för att ej vid starka snöfall bli obrukbar. Förslaget är värdt ett försök, helst denna gård kunde göras långt mindre, kanske till 500 alnars omkrets.

vargen inkommer afspränger han lätt den fina tråden. Grinden slår igen, och fäster sig med ett par haspar, upptill och nedtill. Utanför grinden nedslås pålar i en rad, half aln högt ofvan jord och tre kvarter i botten, på det vargarne icke må äta sig ut.

Jagtplatser med inhägnad. a) Hofjägm. **Schönbergs:** formen trekantig, omkretsen 1200 alnar, instängd med minst fem alnars hög och insluttande resgårdsgård; på en af sidorne är en öppning i gårdsgården, ämnad att vid tillfälle af behof stängas med vargnät. Utanför öppningen lägges ett stort luder, femtio till sextio alnar bort. Då det är uppätet, lägges ett nytt, trettio alnar närmare; derefter ett tredje, trettio alnar inom gårdsgårds linien. När vargarne efter något krusande också funnit sig vid att uppäta detta, lägges ett fjerde midt i varvgården, och sist ett femte längst fram vid innersta hörnet. Då de nu befinnas hafva ingått, uppsättes nätet i öppningen, och odjuren dödas. b) **Westbaum's** Den består af en vanlig varvgårds-gårdsgård, omsluter en plats med en omkrets af 1200 famnar, afbruten på sex ställen, der man lemnar öppningar af 40 famnars längd, genom hvilka djuren [104] obehindradt ingå. Vid dessa öppningar nedrisas en väl sliktad jagtknipa med lappar, ofvanpå ett äfvenledes ordentligt lagdt nät af lika längd. Platsen är cirkelrund; på två ställen af bågen, midt emot hvarandra, göras små öppningar af två alnars bredd och utanför dem en varggrop med fall-lucka, som nedsläppes då det behöfves. I stället för gropar göras stockfällor. Då platsbevakaren ser inspår, spänner han genast lappknipporna, och derefter näten bakom dem, så framt djuren ej under den första operationen gått ut. Afjagningen kan ske med 10 man som dels ingå i jagtplatsen, dels stadna vid öppningarne för att skjuta. — c) **Hamnström's.** Formen oval, med afstympade ändar. I stället för skallgator göres på hvarje sida en inhägnad af 1275 alnar med 5 à 6 alnar lång öfverstör som upptill sammanhållas med grof hank, och nedsätts lodrätt i marken; vid hvar 10:de aln stödes utvändigt med *sträfvor*, som, der det passar sig, fastspikas vid trädstammar. Bottengatan är 450 alnar lång. Genom denna ingå djuren fritt i platsen. Vid hvar sjetta fot deri nedsättes en störbuske, afqvistad på insidan, men med qvistarne qvarsittande på utsidan till betäckning för den låda hvori jagtdukarne förvaras. Sist nedsätts stänger för näten. I andra ändan af inhägnaden är en särskild, 4 alnar hög och inlutande varvgård, hvars ena sida (som afskär ovalen) har 200 alnars längd, den motsvarande 150, och de öfriga tvenne blott 75 alnar. Ofvanpå läggas halfva spanskryttare, eller en art trädskammar, [105] hvori pinnarna vetta nedåt insidan och hafva en alns längd, 4 tums mellanstånd och stark tillspetsning i ändarna. Denna gård kallas *haget*. Dess ena gårdsgård som afskär ena ändan af jagtplatsen, är försedd med en 16 alnar bred bro, som lutar emot densamma och lättar vargarnes ingång i hagat ur jagtplatsen. Då platsbevakaren funnit inspår i bottengatan, skjuter han ett eller två skott, nedfäller lapparna (*Rulljagttyget*) och sist näten bakom dem. Vargarna ingå vanligen genast i hagat och skjutas der. En man bör gå utåt hvardera störgården för att hindra odjuren från att bita sig ut. Från hagat är en öppning ut till en varggrop, lik den i **Greiff's** varvgård.

Skall. (*Der vargarne ingå på öppna jagtplatser*). Vargskall anställas både sommar och vinter. Om sommaren fordras långt mera manskap, och utgången blir alltid ganska oviss, dels emedan man på ett ungefär omsluter med manskapet en sträcka, derinom man med någon sannolikhet förmodar varg finnas, men hvarom man på

FIG. 3.

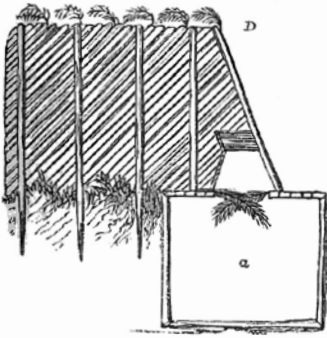

FIG. 4.

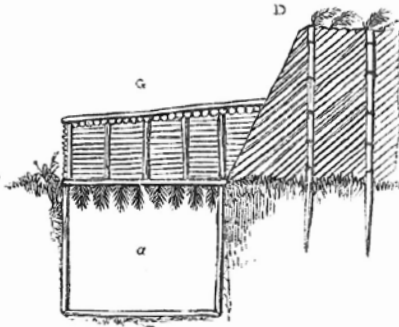

FIG. 1.

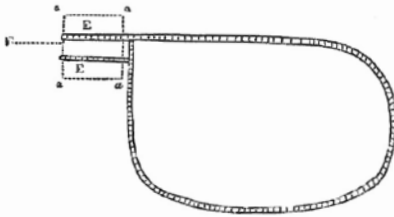

FIG. 5.

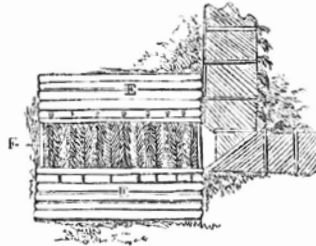

FIG. 2.

Illustrationer av von Greiff's varggård skildrad av Llewellyn Lloyd i *Scandinavian adventures*, during a residence of upwards of twenty years (vol. 1, 1854), plansch mellan s. 490 och 491.

Vargen tar sig in via en falllucka och hamnar i själva varggropen eller haget och kan dödas.

Fig. 1. visar anläggningen översiktligt (F visar ingången till fallluckan ner i trumman, E kanterna på trumman), fig. 2. skildrar varggropen från sidan och stängselns lutning, fig. 3. illustrerar granruskorna över trumman som vargen ska falla ned genom (framifrån), fig. 4. visar detsamma sett från sidan, och fig. 5. öppningen med granruskorna sedda ovanifrån.

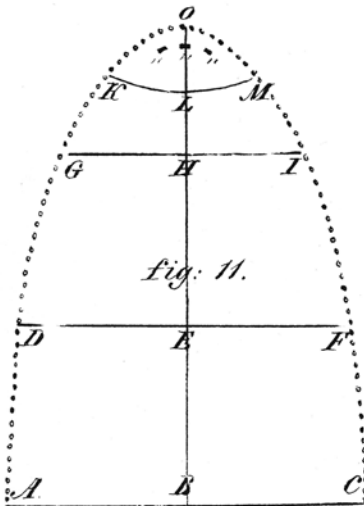

Llewellyn Lloyd, 1830. *Field sports of the north of Europe*. London. Vol. 1. Frontespis.

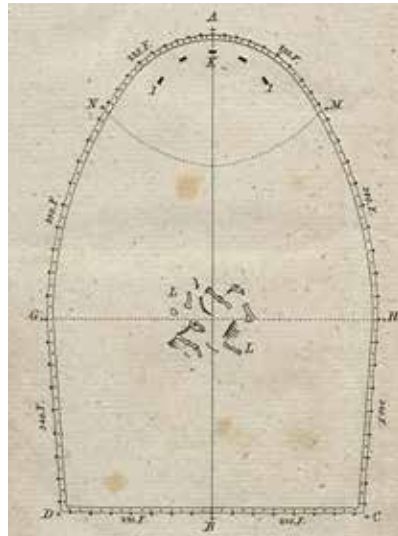
”Äfven Vargar saknades icke i denna trakt. En gång då min Irländska betjent skulle genomsöka en dal, sprang en Varg fram ur ett snår, och fortskyndade i tungt galopp. Han var ej mer än på fyratio stegs afstånd ifrån mig, men bakdelen var vänd åt mig, så att jag endast qvickade upp honom då jag skickade efter honom ett hagelskott af N:o 4. Vi följde hans kosa till en djup dal, hvars botten var fylld af klippstycken som nedrullat från sidorne. Efter en stunds sökande sprang en Varg upp, antingen det var den påskjutna eller en annan; karlen kastade en stör på honom, och jag förgäter alldrig den fart han fick då han hunnit komma i fullt språng. Jag stod trettio steg på sidan, men då jag ej heller nu hade gröfre hagel än vid förra skottet, tjente det ej mer än om jag skjutit mot bergväggen. Imedlertid pepprade jag honom på långsidan med båda piporna; hade jag haft rännkolor skulle besten stadnat qvar. – Afsäkra tecken funno vi att denna afskiljda dal var ett favorittillhåll för dessa djur. Vi kallade stället *Wolfs Glen*.”

(Lloyd, L. 1831. *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, s. 133,
[s. 342–343 i *Field sports of the north of Europe*, 1830])

intet vis kan göra sig förvissad, – dels också emedan folket under afjagningen ej går så ordentligt som vintertiden, ty då kärr och mossar förekomma inom drefvet, går skallfolket gerna omkring dem, hvaremot odjuren, om de tillfälligtvis verkligen finnas inne i drefvet, utan krus begifva sig i kärren, helst om de märka att bakom dem är tyst. Det stora afstånd som blir emellan hvarje karl, förutsatt att de gingo ordentligt, är också redan i och för sig sjelft tillräcklig anledning [106] för odjuren att undkomma. Ideen för afjagningen är emellertid så vida lika med den för vinterskall, att drifningen börjar i ena ändan (*roten*) der största bredden är, och fortsättes till den andra, der skyttar och nät äro uppställda. Men vid slutet af drefvet saknar man, för den stora sträckan, lappar och nät, så att odjuren, då påkänningen blir stark, lätt utgå på sidorne, eller såsom det i jagtstil heter, *armarne*, innan de komma till hufvudjagten, der lapparne eller näten äro uppställda i form af en notkil, ett utseende som planritningen (**fig. 11, pl. 1**) utvisar. Hufvudjagten bör alltid vara ställd åt den djupaste skogstrakten, ty dit taga vargarne helst sin tillflykt då de finna sig förföljda. – Då lokalen ej tillåter en regelbunden form på dessa skall, tillställer man på en sådan punkt ett särskildt förberedande skall. Planen på detsamma är ofta motsatsen af det vanliga, ty drefvet är på dessa smalast i spetsen, och slutar sig med den bredaste delen (eller hvad man eljest skulle kalla botten.) Sedan de äro genomdrifna, sluter skallfolket upp i linie med den stora jagtplanen, eller om de behöfva begagnas på andra punkter, uppgör man eldar till bevakning för denna nyss afjagade sträcka. Dessa dref kallas sidodref. Äfven nattetid uppgöras sådana eldar öfver hela linien, om drefvet räcker mer än en dag. Man antager nu att djuren således från ett eller flera sådana blifvit indrifna i den stora jagtplatsen; då börjas ifrån dennas bredaste ända ett nytt dref som går på öfligt sätt [107] emot

Figur 11, plansch 1.

Tab. 1 i von Greiff's Anteckningar angående jagt och djurfångst i Sverige, 2:a uppl. 1828.

hufvudjagten. — 1) *Vanliga vinterskall*. De böra sällan misslyckas. De hållas endast på förut till ändamålet beredda jagtplatser, dit odjuren lockas med åtel. Dessa platser hafva det utseende som planritningen (**fig. 11, pl. 1**) utvisar. Den linie som på alla tre sidorne omgifver platsen kallas spårlinie eller skallgata. Botten kallas närmaste trakten innanför *A. B. C. Första och andra halten* utmärkas af linierna *D. E. F., G. H. I.*; Tredje eller *fasta halten K. L. M.*; Skärmarne *n. n.* (Två sidoskärmar och den medlersta eller *Kungsskärmen*, hvarförutan man stundom tillägger mindre eller så kallade *lönnskärmar*). — *B. E. H. L.* är midt-linien som förut utprickas då Jagtplatsen, iordning-sättes. Ungefär midti platsen läggas luder-kropparne. Detta ställe kallas *magasinet*; *O. I. C.* är *högra armen*; *O. G. A.* den *venstra*. Vid *E, H,* och *L.* sättas märken, till rättelse för halterne. Rundtomkring platsen förvaras Jagt-lapparne (6 qv. långa väfstycken, oljemålade med karrikaturer i svart och rödt eller andra afstickande färger); dessa lappar äro fästade på rep, och nedläggas ordentligt (*sliktas* d. ä. slätas) på enkom för detta ändamål vid skallgatan anlaggda broar. Äfvenså har man näten nedlagda. Båda sorterne öfvertäckas sorgfälligt med granris, så att sjelfva broarne eller bottnarne ej kan lida skada utaf våta. I skallgatan undersökes dagligen tre gånger, om spår förekomma. Två man börja på samma punkt, men gå åt hvar sin sida, räkna noga (eller uppskrifva) ut- och inspären hvilka alltid genast igensopas. Nattetid [108] nyttjas för spårningen lycktor med glas i botten, men fullt täckta på sidorna, så att de endast lysa nedåt marken. Då de spårande åter råkas, och således ha omkringgått hela skallgatan, sammansummeras båda sorterne spår hvar för sig, och om någon större återstod finnes för inspären, utvisa de naturligtvis antalet af vargar som finnas inom platsen. Är antalet tillräckligt för att med skäl verkställa en afdrifning, uppspännas lapparna så skyndsamt och tyst som möjligt, med tillhjälp af dertill i förhand påräknadt spänningsmanskap. När det skedt, hvilket vanligen medhinnes på två och en half timma då platsen har 2500 famnars omkrets, göres en ny spårning för att tillse det djuren ej under upplappningen utgått; skulle det vara händelsen, läggas lapparne åter lika slätt på sina broar och öfvertäckas; i motsatt fall åter afgår genast skallbud. Halterne aftrampas nu till rättelse för skallfogdarne och skallfolket. Då manskap ankommitt och blifvit utställde rundtomkring platsen, samt skallet börjas, skjutes ett signalskott från *B.* som besvaras af de jägare som gå vid afstötarne *A* och *C.* Nu skjutes löst från *B.* (vanligen med ett groft gevär), och drefvet sätter sig i rörelse med rop och buller. De jägare som ifrån *A* och *C* följa drefvet, afstöta armarne, d. ä. tillse att folket som står på armarne ej för tidigt eller sent lemnar sin post, utan blott i mån som drefvet hinner framåt, äfvensom de i synnerhet tillse att folket icke kommer i oordning eller går framåt i otid vid halterne. Ifrån dessa börjas drefvet med [109] nya signalskott, utom vid fasta halten, ty då äro djuren vanligtvis redan skjutne. Det folket som står på de återstående delarne af armarna går då in utan att afvakta drefvets ankomst till dem. Ändamålet dermed är egentligen att genomleta platsen vid bröstet, emedan döda och anskjutna djur ofta ligga der inne bland träden.

2) Såsom ett undantag från detta sätt är *Greiff's* plan, der endast två halter hållas, och med mycket skäl, ty om folket gör andra halten för snart och således stå tysta, händer att djuren, i desperation öfver skjutningen från skärmarne, kasta sig på

drefvet och gå ut. Den andra hålles då ungefär midt emellan de eljest vanliga andra och tredje halterna.

Hufvudvilkoret för framgången vid afjagningen är att drefvet går långsamt. Ordningen bibehålles derunder långt lättare, och djuren bli ej genast bragta till det yttersta, genom för hetsigt påträngande från bottnen, utan gifva sig mera tid och sans.

3) *Hamnströms Jagtplats* för vargar är äfven en förändring af första methoden. Omkretsen är 1300 famnar. Bottengatan 330 famnar med en ganska trubbig vinkel på midten. Endast två halter göras vid afdrifningen, och bröset slutar med ett hag, på samma sätt som den förut, **pag. 105** [80], beskrefna *Hamnströmska Jagtplatsen* med inhägnad. Djuren gå nästan ovilkorligen säkert in i haget. Methoden har visat sin stora nytta, då, på en enda [110] plats efter denna plan, under en tid af fem år fångats 41 vargar.

4) Sist utgör en af Hr. Greiff föreslagen jagtplats, en förmedling emellan öppna skallplatser och sådane som hafva inhägnad. Omkretsen är 1000 famnar; formen hufvudsakligen lik nästföregående, utom det att bottengatan är rätlinig. Äfven vid denna blir spetsen vid bröset afskuren af ett hag, dit djuren vid afdrifningen ingå. Skallgatan omkringstänges med en vanlig, men stark gärdesgård af endast 7 quarters eller 2 alnars höjd. Då inspår upptäckas, fäster man öfra ändan af låga nät på störändarne, äfvensom den nedra ändan i särskilda grofva hanktummar eller andra hakar på störparen. Vargarne ingå i haget vid afdrifningen och dödas der med lätthet då de icke hastigt kunna komma ut, emedan gärdesgården i haget lutar inåt från alla sidor.

Af alla här anförda tillställningar synes utan tvifvel bästa verkan kunna förväntas af hagen, eller de små varggårdarne invid jagtplatserne. De skrämman nästan alldeles icke; och så snart minsta tvång tillkommer, dröja djuren icke att kasta sig dit. Har man jagtplatsen tillika inhägnad, uppkommer deraf den fördelen, att sättet kan utföras af hvarje enskild jagtälskare som är i tillfälle att kunna uppsätta hägnad i trakt der vargar bruka framstryka. Afjagningen på sådana inhägnade jagtplatser, kan verkställas med sex, åtta, till 12 man; och så mycken manstyrka kan alltid om vintern med lätthet åstadkommas. [III]

De nät som vid vargskall begagnas, äro antingen *ställnät*, som genom sin höjd göra motstånd och afhålla djuren från flykt; eller också gillras näten medelst två å tre rännsnador (*grimmor*) som omsluta dem och äro nedtill fästade i marken. Då djuret rusar på, formerar nätet en bugt, snaran ihopdrages och omsluter det ännu trängre, hvarunder det tillika nedfaller från den stång (gistran eller gisterstången), på hvilket det var löst upphängdt, och djuret blir omlindadt i nätet. De fånga rätt bra, men stundom händer att andra djur som äro i granskapet, skynda sig att vid tillfället tränga ut genom den sålunda öppnade luckan.

Vargspären likna temligen hundens. Skillnaden består dels i storleken, som vanligen öfverträffar de största hundars, dels i fotens form som är mera aflång än hundens, i förhållande till bredden, dels också slutligen deri att de medlersta klorna sitta tätare tillsammans än i hundspåret. Bakfoten är mindre än framfoten. Under längre och stilla tåg följa vargarne efter hvarandra, och stiga rätt i hvarandras spår så att man ej kan se huru många framgått.

RÄFVEN.

Denna djurarts slughet har blifvit till ett ordspråk. Man har en mängd, ofta öfverdrifna, berättelser derom. Emedlertid består den mera i varsamhet och fruktan, än i någon egentlig uträkning. [112] Ju äldre han är, desto varsammare blir han; deremot äro de unga räfvarne icke särdeles sluga eller rädda, utan gå temligen frimodigt i försåten. Hårtill kommer att räfvarne hålla sig inom en mindre trakt, hvars alla förhållanden de snart hinna fullkomligt utforska. Efter den erfarenhet de dervid hämtat, rätta de sig sedan vid alla sina utflykter. Om dagarne förhåller han sig till största tiden stilla; mot skymningen deremot sätter han sig i rörelse och närmar sig då till gårdar och bebodda ställen för att uppsamla affall m. m.

Emedan han icke eger någon betydlig styrka, måste han i sitt sätt att föda sig vara desto mera oförtruten och ihärdig. Får han den ena gången en läcker fogel (genom krypning och skjutning, på samma sätt som katten), så måste han en annan gång hålla till godo med en råtta, en groda eller till och med torndyflar och andra insekter. Men emedan han alldeles icke är noggrann i valet af födoämnen, bibehåller han sig rätt väl, till dess hösten kommer. Då vid den tiden frosten gör grodor och insekter allt mera sällsynta, närmar han sig mera till bebodda ställen, och om icke hemdjur der stå honom till buds, uppsöker han ben och andra utkastade saker. Äfven besöker han vid denna tid stränderne af större sjöar för att upptaga död fisk, snäckor, o. s. v., som vågen kan ha uppkastat. I mån som nu frosten tilltager, och ibland skogens djur nästan endast den snabbare [113] haren återstår till möjlig åtkomst, nödgas honom hungern att gå fram till ställen som eljest förekomma honom misstänkta. Det är då som man kan fånga honom i de flera slags giller som vanligen brukas emot honom.

Grop. Detta fänge svarar någorlunda mot ändamålet, likväl hufvudsakligast för det lefvande betet, ty utom detta låter han härmed sällan fånga sig. Jag har förut beskrifvit sättet med grop, ty räfgropen och varggropen hafva samma construction. Men om man vill fånga räf, är tydligt att man ej får sätta en hund till bete. För att kunna hoppas framgång vid denna fångst, är ganska viktigt, att gropen aldrig såsom ogillrad lemnas tillgänglig, ty räfven går ständigt på recognoscering, och om han en enda gång sett sjelfva gropen, går han icke dit, och hvad som är än värre, han tillåter icke någon af sina släktingar komma, till följd af den afvighet som råder emellan olika individer bland alla djurklasser, hvilka icke föra samhälligt lefnadssätt. Det är vid sådana tillfällen förträffligt att hafva luder utlagdt för glugg; man kan då undanskjuta honom och åter få fångst i gång. Ung-räfvar göra likväl sällan så mycket krus, och om de äro af samma kull, händer ej sällan att två på en natt kunna gå i gropen.

Vakglugg med luder. För räf behöfver man icke stort luder; det är tvertom bättre om man har mindre kreatur, såsom kalf, får, m. m. och i brist af annat är en hund- eller räfkropp äfvenså tjenlig. Men emedan räfven alltid är benägen att [114] släpa ludret med sig, undan från stället, bör man, för att icke antingen förlora det eller också nödgas föra det tillbaka (hvilken flyttning genast väcker hans uppmärksamhet) med en trädskrook fästa det omärkligt vid marken. Afståndet från gluggen bör ej vara öfver 25 alnar, men väl mindre, ty det blir ofta nog rätt svårt ändå

Räv (*Vulpes vulpes*). Theodor Hahr skriver att:

”I afseende på sinnesförmögenheter är räfvén bättre utrustad än de flesta andra djur. Med sin skarpa syn upptäcker han på långt afstånd hvarje misstänkt föremål och skygg, som han är, flyr han ögonblickligen, så snart ett skimmer ifrån jägarnes bössa, ett lysande klädesplagg eller något dylikt ger honom varning dertill. Lika skarpa äro äfvén hörsel och lukt; hans öra uppfångar lätt det minsta buller, och med den alltid i vind vädrande nosen upptäcker han lätt sitt byte eller ett utlagdt försåt. Besinnar man vidare räfvéns till ordspråk blifna list, så bör det vara tydligt, att lika svår han är för jägaren att åtkomma, icke mindre skadlig blir han för det mindre vildbrådet. [...]

Räfvén är, som vi redan nämnt, en farlig fiende isynnerhet för det mindre vildbrådet, emedan han ifrigt förföljer harar, skogsfögel, rapphöns m.fl. och plundrar på marken häckande foglars bon på ägg och ungar. Men äfvén bland de mindre tamdjuren förorsakar han ganska stora nederlag och är derföre oftast illa anskrifven jemväl hos landtmannen.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 25–26)

att se skjuta. Är ludret stort, af häst eller dylikt kreatur, så står räffen så skyddad att man ej alltid kan skjuta med säker verkan. Äfven här finner man stor skillnad på de svårigheter som möta. Är det en ungräf så kan han väl göra en och annan tur omkring trakten och granskapet af gluggen, men snart går han oförfäradt på och blir skjuten. Men en äldre, och i synnerhet en som blifvit påskjuten eller sett vådor vid gluggen, är så mycket svårare att åtkomma. Man har någon gång sett dem gå utmed väggen, men ej våga sig fram till åteln. Förmodligen känner han då lukten af folk eller bössor, och alltid försvinner han då samma väg han kommit. I sådant fall måste man flytta sig långt in från gluggen, hvarigenom vittringen bortblandas af boskapens eller fårens lukt. (Jag förutsätter att man på intet annat ställe än i fåhus gör försöket, ty eljest misslyckas det de flesta gånger). Ofta händer att han icke kommer fram så länge man sitter och vaktar, ehuru väl man dröjer till kl. 3 à 4 på morgonen, men genast derefter infinner sig och tager ut sitt fulla mål. Då kommer det deraf att han sett skytten gå till fåhuset, och äfven märkt att han icke gått [115] derifrån. Man låter då bära sig till stället af en karl som genast derifrån återvänder med starka steg. Detta puts narrar honom snart fram. Då man skall skjuta, lägger man två fingrar af venstra handen under den delen af stocken som kommer att stödja mot nedersta kanten af gluggen; (att sträcka mynningen *utom*, kan ofta skämma saken); allt knäppande undvikes derigenom och anläggningen väcker icke räffens uppmärksamhet. För att undvika denna långsamma manöver kan man också hafva gluggens närmaste underkant belagd med en klädesrulla af en eller halfannan tums höjd. Förladdningen bör vara utaf gråpapper, hvilket icke tändes, och väggen samt taket närmast gluggen rensopas väl från spindelväfvar och vidhängande hösmulor m. m. – Då man skjutit, springer man ut och upptager räffen; rådligast är då att först gifva honom ett starkt slag i hufvudet med en yxa, ty det händer ofta att han anses som död och plötsligen qvicknar till, samt envist biter ifrån sig. Är han anskjuten bör man med ljus och lyckta genast följa spåret. Räffvarne hafva sina vissa tider då de gå till. Men en allmän regel finnes icke därför. Skymningarne, kl. 11 på natten och 2–3 på morgonen äro de allmänna tiderne, men egentligen beror sådant på det omkringboende folkets vanor, dem räffen snart gör sig bekant med, och efter hvilka han rättar sina vandringar.

För att i mörker skjuta räf, kan man begagna samma sätt som i skärgården brukas vid skälskytte [116] om natten; då det vid sådana tillfällen der begagnas med kula, ehuru endast på 20 alnars afstånd bör det gå ännu säkrare med hagel. Man fäster ofvanpå pipan en släthyflad, 9 tum lång trädspjåla, af samma tjocklek som kornets höjd på bössan; den fästes förmedelst ett passande hål i ena ändan som trådes på kornet. Man vänder den andra ändan framåt, så att egentligen härmed endast vunnits en förlängning af sigtlinien. Från kornet drages en linie med krita ända till sigtet. – Äfven brukar man att på en känd bössa, som man dessutom i nästföregående ögonblick å nyo försöker, sätta en vår fläck med tungspetsen just vid den högra mungipans ställe på stocken. Man utmärker denna punkt med en lätt ritning, aftorkar derefter stället och didryper en lackdroppe som göres något hög, eller också dibultar man en messingsnubb. Vid anläggning skall denna punkt, då man tar korn, ligga i mungipan. Då man förut är väl bekant med sin bössa, blir

denna slutliga rättelse ganska väsendtlig och afgörande. Naturligtvis passar ej denna hjälpreda för något annat ansigte än dens som först märkte dit punkten. Man i akttager att den upphöjda punkten, antingen den består af lack eller messingsknapp, måste obesväradt träffa in med munnen, ty eljest måste den ändras, så att den just kommer att utgöra kontrollen på en säker anläggning.

Sax. Detta allmänna fänge lyckas ofta förträffligt, men fordrar mycken vana. Hufvudsakerne [117] dervid äro två: först att ingen lukt af jernet eller människohanden kunna förråda något ovanligt; dernäst att platsens utseende, då saxen är utlagd och öfverströdd, lika litet afviker från vanligheten. Det första vinnes dermed att man ej handterar saxen med blotta händerne, utan alltid med handskar, och väl öfversmörjer henne med vittring. Det sednare vinnes dermed att man nedsänker henne i jorden eller snön så att hon ej höjer jordmånen utöfver hvad den förr var.

Bland saxens egenskaper är en i synnerhet gynnande, nemligen om hon är så construerad att hon hoppar upp vid slaget; detta vinnes lättast genom två små utstående knän inunder skalmarne, nära ledgången vid fjädern.

Gillringen medför många svårigheter och fordrar en varsamhet som endast genom öfning vinnes, då de äro construerade efter hittills vanligt sätt, men är utan minsta fara eller svårighet, *om man har fjädern efter Franska sättet, genomborrad med en skruf*, så som **fig. 12, pl. 1** utvisar. Då man vill spänna honom, tillvrider man skrufven så länge tills ändamålet är vunnet, och uppskrufvar och borttager den sedan varsamt. Den vid planchen tecknade kilen är alldeles nödvändig emedan skrufven utan denna mellanläggning skulle komma i bänd och snart förderfvas.

Sjelfva betet eller bräcken som sitter fastbunden vid en tråd, hvilken genom pipan går till fällhaken, böra vara en brödbit, stekt i smör. Den får lika litet som alla andra delar af detta fänge, [118] vidröras med blotta händerne, utan upptages med en ren papperslapp ur pannan och uppträdes genast på tråden som skall verka på fällhaken. Alla delar, som skola nöta emot hvarandra, smörjas med smält, osaltadt smör. Då saxen är färdig att utläggas, besmörjer man henne öfverallt med en *vittring* eller *vädrick*, som beredes af sådant smör, hvarom nyss är taladt, eller osaltadt gåsister, hvilketdera som helst, förut i lindrig värme sammansmält med sönderstötta enbär och litet pulveriserad anis, samt derefter siladt medelst prässning genom linne.

Figur 12, plansch 1.

Bräckarne eller brödbitarne, som nyttjas till lockmat, stekas äfven i smält smör eller ister i så svag värme att de endast lindrigt brynas. Mot slutet af stekningen tilläggas några skifvor hvitlök som få lemna smak ifrån sig. Omkring den som fästes vid tråden, utkastas andra (*blind-bräckar*) dels omkring saxen, dels på vägen dit.

Bästa betäckningen på saxen är hästgödsel som af torndyflar blifvit sönderskafd. Man gömmer den om hösten i tillräcklig mängd och öfverströr saxen noga dermed.

För att väl bortblanda lukten af menniskospår bruka några en underbindning af hästgödsel under sålorna.

Stället der saxen skall utläggas, väljes öppet så att intet föremål i dess granskap väcker fruktan för försåt. Äfven bör man utse det på en sådan fläck der man vet att snön vanligtvis bortblåser. [119]

Räfgård. Detta fänge torde dock i säkerhet öfverträffa alla de andra. Dess inhägnad kunde göras lägre än för vargar, men emedan den på en gång bör tjena till fänge för båda arterne, bygger man den alltid till minst 4 alnars höjd på slät mark. Utom döda kroppar, som inkastas i midten, bör man hafva lefvande beten, ankor, och bockar, hvilka fördelas så att blott en är i hvarje bur och helst placerade nära hvar sin motsatta del af inhägnaden, på det de genom sina rop må kunna locka till sig djuren. Det är utan all jemnförelse lättare att med lefvande bete locka hvilket rofdjur som helst. Äfven tillställningar som se något konstiga ut, skräma icke då, hvaremot den största uppmärksamhet fordras för att icke gå miste om sin afsigt, då man ej har andra beten än döda kroppar eller delar deraf. Med en sådan inrättning, i förening med täckt trumma ledande till en grop, såsom redan är omtaladt vid artikeln om **Greiff's** varggård, är fångsten efter allt utseende säker. Men äfven utom denna lyckas det ganska bra, endast man har trägen tillsyn till fångsten, så att en inkommen räf ej får tid att äta sig ut. Vill man ifrån längre håll ditlocka dem, nyttjar man släp, – en halfstekt katt eller kråka som man för i ett snöre, och hvarvid man, i fall trakten det medgifver, gerna och helst kan verkställa det till häst, om ej snön är för djup. Vid räfgård inträffar ej samma förhållande som med gillrad grop eller sax, att den ena räfven afvigt förhindrar den andre, ty de inkomma båda inom [120] inhägnaden kanske från ganska olika håll, och ingen bortvisning kommer i fråga förr än det är för sent. De böra icke skjutas inom räfgården, åtminstone icke med annat än kula, och ändå ej i granskapet af gårdesgården.

Jagt. Denna är icke så lätt. Räfven gör väl i början stundom några små bugter för hunden, om denne ej är starksprungen, men tillkomma flere eller större, så sträcker han vanligen ut i rak linie ganska långt. Nu är händelsen den, att väl de fleste stöfvare långt lättare kunna följa räfvens än t. ex. harens spår, men de sakna den ihärdiga håg som dertill erfordras. Har man deremot starksprungna hundar som blifvit hetsade på räf och genom strid med honom fått hat till hans släkte, så följa de honom med en ihärdighet som tillåter jägaren att komma i håll, ty äfvenledes räfven kommer slutligen tillbaka till sin trakt, och emedan han ej har samma uthålliga lopp som hunden, kommer han slutligen så föga undan drefvet att man då lätt kommer i håll, hvilket i början ej utan en särdeles tillfällighet kan hända.

Har räfven blifvit upptagen nära sin lya, och hundarne äro nära inpå honom, eller starksprungna, så går han *under*, d. ä. går in i sin kula. Har man då duktiga

taxhundar, som gå på honom i grytet så kommer han vanligtvis snart åter ut, eljest *röker* man ut honom. Kan man igenfinna utgångarne och räppa dem, med undantag af en, så kan man också, för att bespara tiden, sätta en *lur* deri. Denna består af en fyrkantig låda om $2\frac{1}{2}$ alnars längd, [121] hvars ena ända är stängd af groft och starkt bundet stålträdsgaller, och näst der invid ett giller, som då det vidröres af räfven, nedfäller en lucka bakom honom.

Den enda rättelse man har att söka håll för räf då trakten ej består af stor skog, (ty i det fallet finnes intet annat än söka följa med jagten), utan af skogsbackar med små slätter emellan, är att ställa sig vid dem, emedan han alltid passar på att gå öfver de smalaste halsarne för att så litet som möjligt behöfva gå på slätten. På näs emellan två större landeden har man också lätt att fälla honom.

Vid Vettern hållas höstetiden klappjagter på räf då han går ned för att ransaka sjöstranden. Man spänner en nätgång öfver en udde och börjar drifningen från yttersta punkten af udden. Näten äro försedda med grimmor, så att han fångas deri.

Invid Stockholm hållas höstetiden räffjagter mellan vattnen; dervid församlas fyrtio till femtio jägare med en mängd hundar, och der är saken snart afgjord, då en mängd olika punkter kunna besättas med jägare.

En sort *jagtplats* för räf inrättas äfven för tillfället, på det sätt att man, der räf finnes, låter två personer uppspanna snören i hvilka vid hvar fjerde eller femte aln fästes ett kors af någorlunda yfviga pennor; fältet, som skall svara emot hufvudjagten vid ett sommarskall, tilltages i storlek efter omständigheterna. Tillåter icke lokalen något biträde af naturliga stängsel, såsom af sjökanter [122] eller åar, måste man hafva flere man i drefvet.

På spårnö kan föregående method lätt förenas med det sätt som öfverjägmästaren Ström uppgifvit, och som visat sig fullkomligt svara mot ändamålet, nemligen att en jägare, utan hund, följer spåret, och genom blåsing i pipa stundom ger tillkänna hvarut räfven går, då en eller flere jägare gå i förväg och lätt kunna komma i håll emedan räfven vid denna jagt icke gör sig synnerligt besvär att fortkomma. Bäst vore kanske att i stället för ett krutmått eller dylikt rör, med skärande ljud, begagna en andpipa, som ännu mindre skrämmar räfven.

Räffungar träffas i gryten under April och Maj månader, då de mot slutet ofta träffas lekande i solen utanför ingången.

Räffvens spår äro lika hundens, men små, och lätt igenkänneliga utaf den noggranhet hvarmed han nästan alltid under gåendet sätter dem i rak linie.

VARGLO.

Denne är Nordens Tiger; i styrka och storlek vida under denne; i mordlust och lynne hans like. Så länge han icke störes, mördar varglon allt hvad han kommer öfver. Lyckligtvis är han icke så allmän, och går aldrig i skockar, utan alltid ensam, utom vid parningstiden och då en hona har gamla ungar, ty dessa sednare skiljas icke ifrån henne förr än de äro årsgamla. [123]

Lodjur (*Lynx lynx*). Theodor Hahr skriver att:

”Loen tillhör, som bekant, kattslägtet, hvilket omfattar de grymmaste och mest blodtörstiga af alla rofdjur. [...] Utrustad med skarp syn och fin hörsel, framsmyger loen, ljudlöst som katten, på sitt byte, på hvilket han blixtnsnabbt kastar sig med några väldiga språng, som kunna omfatta en längd af ända till 12 à 14 fot eller omkring 4 gånger djurets egen kroppslängd. Han dödar nästan allt i sin väg, som han kan öfvervinna, och då tillgången på byte är riklig, ratar han köttet och suger blott blodet ur det dödade djuret och förtär möjligen de ädlaste kroppsdelarne såsom hjertat, lungan och lefvern. I synnerhet harar och får äro utsatta för hans ifriga förföljelser. Man finner lätt härutaf, att loen utan tvifvel skulle vara vårt skadligaste rofdjur, ifall han förekomme så talrikt som t.ex. vargen och i likhet med denne mera uteslutande angrep de större djuren; men så är lyckligtvis icke händelsen.

Man hör ofta talas om tre olika slag af lo, nämligen kattlo, varglo och räflo, och äfven zoologerna hafva förut skiljt dem åt som olika arter. Numera är man dock ense om, att det endast gifves en loart hos oss, och att de trenne anförda endast äro olika färgvarieteter.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 20–21)

Lons²⁰ distrikt är ganska vidsträckt, så att han nästan stryker fram i en rak linie. Hararne äro om vintern hans vanligaste föda, och man ser ofta huru troget han följt deras spår till dess han kommit dem tillräckligt nära för att medelst språng såsom katten, gripa sitt rof. Äfven döda kroppar locka hans matlust, men icke om de hunnit öfvergå till förruttnelse. Sedan han ätit lägger han sig till hvila.

Jagt. Lojagten på spårnö är en ibland de nöjsammaste om man rätt förstår saken. Alla räfhundar drifva också vanligtvis Lo; och hafva de en eller annan gång sett denna jagt utfalla lyckligt, blir deras ifver gemenligen stor. Hela konsten med Lojagt är att icke släppa hundarne för tidigt. Ser man att Lon tagit hare eller annorlunda åtkommit ett mål, kan man med någorlunda visshet veta att han ligger ej långt derifrån; [124] helst har han då sin plats på en kulle och någon stor sten derstädes. Man följer spåret med varsamhet; en annan jägare förer hundarne något litet ifrån spåret, på det ingen af dem må i otid ge hals och derigenom bringa Lon på fötter. Helst bör man hafva en säker hund, på hvilkens tecken man ser huru färskt spåret är, men som ej gnisslar och gnäller. Ju starksprungnare hundarne äro desto bättre är det. Släppas de då Lon nyss sprungit upp, eller eljest nära honom på färskt spår, så söker han sig vanligen tillflykt på en stor sten eller i ett träd, hvarvid hans krökta och hvassa klor göra honom god hjälp. Man skyndar då till stället, kopplar hundarne och skjuter honom. Det är en stor oförsigtighet att låta hundarne stå kvar omkring trädroten, ty om Lon endast blir anskjuten, kan han ganska lätt rifva sönder dem. Har man ifrån början släppt för tidigt, och hundarne väcka på det halfgamla slaget så flyr Loen i tid och pröfvar snart sin förmåga att undankomma, samt fortsätter fördenskull sitt lopp, hvarmed han mången gång kan hålla ut flera mil, ja, stundom flera dagar. Hinna hundarna på honom, beror mycket af deras erfarenhet. Hafva de förut blifvit rifne, veta de vanligen att akta sig, och endast hålla sig omkring honom så att han hindras från flykten. Blir han strängt anfallen af modiga och skarpbitna hundar, som på alla sidor hugga in på honom, så vidtager han samma method som katten, att kasta sig på rygg, hvarigenom han blir i tillfälle att använda sig hel och [125] hållen på krigsfot. Alla fyra tassarne begagnar han då lika färdigt, och är dermed i ett ganska respektabelt försvarsstånd. Någon gång har man sett en hund förstå, att då Loen kastar sig på rygg, gå på honom från bakändan och emellan hans fyra ben hastigt krypa fram till halsen för att fatta honom i strupen. Loen går ganska

20 Jag säger här för korthetens skuld endast *Lo*; benämningen Varglo anser jag öfverflödig, betraktad såsom distinction, ty efter min tanka finnes endast en sort. – Räflo och Kattlo äro ungar af Vargloen, eller varieteter. Tvisten härom torde emellertid icke bli löst på annat sätt än att man jemför Lon's ungar med hvarandra, i olika ålder. Ty ehuru man funnit *röda och ofläckade* vargloungar, är det åtminstone lika så vanligt, om ej det allmänna förhållandet, att dessa äro redan på första året fläckade. Jag har sjelf sett två sådana som skötos på samma gång som modern och följaktligen voro bevisligen igenkänliga till deras härkomst. *Modren var tecknad med två tum långa, svarta, jemna och transversela strimmor, på ljus botten; ungarne rödaktiga med små, runda och mörka punkter.*

olika, stundom i bugter, obetydligt större än en fullvuxen unghares, stundom åter i stor sträckning.

Sommarjagten på Lo är endast tillfällig, och lyckas sällan. De håll man företrädesvis eger att välja, äro på höjder invid någon stor sten, ty sällan passerar han i grannskapet af en sådan utan att springa upp på den.

Lo-Bås. Så kallas ett fånge som användes i Vermland och Vestmanland, ej utan framgång. Platsen väljes på ett berg, dels emedan Lon har gerna sitt stråk åt höjder, dels också för att spara sig besväret att timra en botten. Sjelfva inrättningen består i en byggnad af samma utseende som ett bås åt boskapen, men större. Öfverst är ett lock, som vid ena änden fästes med ett par gångjern, och har den längd, att det, efter nedfällning fullt igensluter båset. Gillringen sker på samma sätt som med råttfällor der djuret dödas medelst nedfallande tyngd. En större fogel, eller framdelen af en hare fästes ini båset på en stark trädspjåla, hvars andra ända utstickes i ett hål på tvärväggen. Mot denna ända utaf stickan fästes en liten gillerpinne, från hvilken en vidja går upp till en stång strax ofvanför tvärväggens öfversta [126] stock. Denna stång åter har sin stödpunkt på en stark tvärså som är fästad på midten af båda sidoväggarna. Andra ändan af stången har sitt fäste vid den sidan af luckan som är midt emot gångjernen. Denna sida utaf luckan har intet annat stöd än af stången, och nedfaller således då gillerpinnen bringas ur sitt läge dermedelst att betet vidröres. Då luckan nedfaller blir sjelfva fångelset invändigt i trekant. Antingen skall hon hafva sådan tyngd att loen ej förmår undanskjuta henne, eller också har man i hvardera väggen en hake, lik en vanlig grindhammare som hålles ut från stocken medelst en spänstig spjåla utaf En. – Två små hål, af tre tums bredd, göras på hvardera sidan; genom dessa insticker man en gren med en snara som man passar omkring loens hals och stryper honom. – Till bindningarne nyttjas icke rep, utan vidjor.

Varglons spår äro lätt skiljda från alla andra svenska djurs, ty foten är alldeles rund; till bredden likna de eljest vargens; deras största egenhet är att inga klor synas deri, utom vid något tillfälle, der djuret kan ha behöft fästa sig säkrare vid uppklattringen på något brant eller halt ställe.

MÅRDEN.

I bland de mera förödande skadedjuren räknas mården med allt skäl. Visserligen åtkommer han icke så lätt de djur som tjena honom till föda, och ofta får den torra ekorren vara honom [127] till ett nöd-bröd; men den skada han gör ungfogel och ännu mera på äggen, göra honom värd ett utrotnings-krig, om han också icke egde det värde som hans skinn erbjuder jägaren.

Han vistas vanligen i djupa skogar, och stannar icke inom smärre trakter, utan genomstryker markerne, ofta hela sträckor i rak linie. Om dagen hvilat han undangömd i hålor, och om nätterne gör han sina vandringar.

Jägare göra skillnad emellan vanlig skogsmård och *Aspmård*; den sednare är betydligt ljusare. En annan, mera bestämdt olika sort, är *Stenmården*, som är mycket mindre och äfvenledes långt sällsammare. Denne blir sällan ett föremål

Mård (*Martes martes*). Theodor Hahr skriver att:

”Bland Europas mindre rofdjur kan mården med rätta räknas till de skadligaste, ty han angriper alla djur, som han tror sig kunna öfvervinna och dödar långt fler än han orkar förtära. Hans mordlust synes ej hafva några gränser, utan den tilltager snarare i samma mån, som ett gynnande tillfälle gör det möjligt för honom att riktigt få frossa. Den fullväxte haren och tjädern, ja till och med rådjuret, blifva lika väl hans offer som mindre däggdjur och foglar. Ljudlöst smyger han sig på sitt byte och öfverrumplar detsamma, innan det anar något försåt. Med några få bett i halsen förlamar han lätt sitt offer, äfven om detta är mycket större än han själf. Är det t.ex. en större tjädertupp, som han angripit, får han likväl ej sällan göra en kortare luftsegling, i det han sittande på fogelns rygg måste följa med under det denne i dödsångsten gör sina sista vingslag, något som betviflas af många jägare, men hvarom förf. haft tillfälle öfvertyga sig. På mindre djur uppåter han först hufvudet; på de större upprifver han till en början bröstet för att utsuga blodet och komma åt de ädlare delarne.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 32–33)

för Skandinaviske jägarens förföljelser, och i sådant fall, endast i de södra provinserne.

Skogsmården är ett säkert offer om man har goda hundar. Vål sträcker han stundom undan i rak flykt, men vanligtvis söker han sig en fristad uti träden, der han klättrar med större färdighet än ekorren; ofta fortgår han öfver långa stycken endast genom hoppningar ur träd i träd. Om hunden dervid icke låter förvill sig, utan följer honom pålitligt, blir han snart jägarens byte.

Spårsnöjagt efter mården är ännu lättare; om han gått upp i ett träd och derifrån hoppat till ett annat, röjes det vanligen af nedrifna barksmulor och barr som synas på snön vid den sida ditåt han begifvit sig. Finner man deremot icke något sådant, men i dess ställe ett ekorrebo, fogelbo, eller [128] en ihållighet i samma träd, så vet man att mården är gömd deri. Man slår på stammen så att han visar sig, men man får icke därför vänta att han begifver sig ut. Tvertom påstår man att han icke ens ifrån en naken gren beger sig bort, så länge han ser något ovanligt i trädets granskap, utan säges han till och med förhålla sig stilla, endast man på en stång invid trädet upphänger ett klädesplagg. Detta sätt skall ha varit med framgång försökt då någon tillfälligtvis uppträckt mårdens tillhåll, och medelst denna method fått tillfälle att gå hem för att hemta en bössa.

Till *fången* för mården nyttjar man små saxar, öfversmorda med vittring af gåsister, finkarfvadt hönskött och några lök-klyftor, hvartill man sedan massan blifvit ytterst lindrigt brynt, efter afsvälning tillägger litet kamfert. Som bete nyttjas en kyckling, eller ett stycke af ett större höns, stekt i smör, eller rått.

Äfven nyttjar man fallor, sådane som åt mössen, ehuru med lämplig storlek. Så kallade *stockar*, eller gillrade klabbar, kunna med lika framgång begagnas. Men vid dessa giller bör man hafva trädverket så litet som möjligt behandladt med verktyg, utan helst med barken påsittande. De uppgillras väl stundom på marken, men få i sådant fall sällan vara fredade för rättornas påhälsning; fördenskull är bäst att sätta gillren i träd, på någon gren, ej högt ifrån marken, hvarjemte man nyttjar den försigtighet att omläda allt med [129] qvistar af samma trädslag som det hvari gillret uppsättes.

Hans *spår* äro till form och storlek lika kattens, men klorna alltid synliga. De stå alltid parvis, ty mården *går* aldrig utan hoppar med jemna fötter, dock så att de stå litet snedt efter hvarandra.

UTTERN.

Hvad mården är på landet, det är uttern i vattnet och vid stränderne, en väldig plundrare, som håller till godo allt hvad han der öfverkommer. Han uthärdar långa stunder innan han behöfver gå upp till ytan, för att hämta andan.

Jagt kan icke egentligen anställas efter uttern, ty sällan vistas han så långt uppå land att han icke frälsar sig med att kasta sig i vattnet. Någon enda gång förekommer en sådan händelse, och sådant endast när han gör en utvandring ifrån det ena vattendraget till ett annat. Han söker då så vidt möjligt, att få skydd i något hål,

Utter (*Lutra lutra*). Theodor Hahr skriver att:

”Uttern tillbringar en stor del af sitt lif i vattnet, i hvilket element han rör sig med otrolig lätthet och uthållighet, hvilket äfven synes naturligt vid betraktande af hans långsträckta kroppsbyggnad, de korta men starka benen med simhud mellan tårna, den långa muskulösa svansen, som ypperligt tjänar såsom styre, samt den glatta fällen, som icke vätes af vattnet, så länge djuret lefver. [...]

Uttern är i högsta grad skygg och således svår att åtkomma; uppmärksam på allting störta han sig vid minsta fara i vattnet eller flyr undan till någon jordhåla eller annat gömställe. Försatt i trångmål försvarar han sig imellertid med ilska och tillfogar då ej sällan sin fiende svåra bett. [...]

Jagt och fångst. Till följd af den betydliga skada som uttern förorsakar på fisket förföljes han ifrigt, och detta så mycket heldre, som hans skinn har ett ganska stort värde. Lättast skjutes han, om man väl dold inväntar honom under månljusa nätter invid någon sandbank eller sten, på hvilken man vet att han plägar förtära sitt rof, eller invid något af de hål på isen, hvarigenom han kryper i och ur vattnet.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 30–31)

under berggryt, trädrötter o. s. v., men hvarvid han snart blir dödad, emedan han ej kan inkomma i smärre hål än att en vanlig stöfvare kommer efter honom; men han lemnar sig icke på nåd och onåd, utan biter förtvifladt omkring sig och låter höra ett bistert, morrande eller snarkande läte.

Har man hundar som äro öfvade på utterjagt, uppsöker man vid bäckar och låga åbräddar hans tillhåll, då fångsten tillgår ungefär såsom förr är [130] nämnt om gräflingens uttagande på slättländig mark, likväl med den skillnad att utterhunden står ofvan jord och utmärker det ställe hvarunder uttern befinner sig. Skall fångsten lyckas, så måste man genast vid ståndskallet gå till närmaste vattenkant och der utspana ingången till hans boning och igenspärja den, emedan han eljest i sista stunden flyr ut i vattnet. Är stället icke genomvädfadt af trädrötter, så är fångsten snart gjord, emedan utterns näste icke går på djupet, utan uppåt, men om marken är trädbevuxen kan mödan väl bli öfver hvad det är värdt.

I smala bäckar, der man af spår utforskat hans närvaro har man ett annat sätt att åtkomma honom, om ställets belägenhet tillåter en *uppdämning*, ty om hans boning fylles af vatten, nödgas han snart bege sig ut, men jagten kan i alla fall misslyckas, om man icke medelst trädgaller afstänger bäcken ofvan och nedom hans kula. Då han ser sig förföljd i vattnet, håller han sig nära kanten och uppsticker hufvudet hastigt vid en tufva för att få luft; men om hans område blir för inskränkt nödgas han söka land för att på annan väg bli qvitt förföljelsen; detta är likväl hans säkraste död, ty hans rörlighet på landet sätter honom ej i säkerhet hvarken för hundar eller ens för menniskor; han blir snart upphunnen. Då han skjutes i vattnet och dör, sjunker han genast till botten; blir han endast sårad så skyndar han till landet, der han antingen i dödsstunden biter sig fast vid trädrötter, m. m. eller också går upp. – I mörkret [131] skall han under simning röjas af det elektriska sken som omgifver honom, hvilket jag likväl ej märkt, vid de tillfällen jag sett honom.

Då man om vintern ser hans spår sluta vid en liten öppning på isen, stannar man der tills han uppkommer för att andas. Detta sätt är likväl endast i det fall båtande, då inga flera dylika öppningar finnas i granskapet.

För att fånga honom har man flera utvägar:

Saxar. De kunna antingen vara räfsaxar, med fisk till bete, och hvilka då gillras i vattnet, på botten af små bäckar der han har sin gång, eller också särskilda saxar med en brädbotten hvarpå uttern trampar; men i båda fallen böra de vara försedda med taggar, emedan han eljest kan draga sig derur. I händelse man utlägger en sax med botten, väljer man helst ett ställe vid stranden, vanligtvis en sten eller kullfallen trädstam som till hälften ligger i vattnet, och på hvilka man af äldre märken ser att han brukar gå upp för att träcka.

Pantsarnär. Sådana ha blifvit föreslagna för att fånga uttern lefvande. De fästas vid sax-bågar, som då böra vara vida större än de vanliga. Till bete nyttjas fisktarmar.

Stockar. Fallstockar, inrättade på samma sätt som för skogsfogel, ehuru större, sättas med fisk till bete i botten af små bäckar, med förbyggnad på sidorne. Både bottenstocken och fallstocken besättas med taggar. [132]

Uttern har i sitt tama tillstånd blifvit brukad till fiskare; hans utmärkta skicklighet dertill har af flere blifvit vitsordad. Han håller då till godo med hufvudet af den fisk

han lemnat, hvaremot han i sitt vilda tillstånd ofta lemnar det orördt, äfvensom han aldrig uppäter benstommen af gröfre fiskar, utan kvarlemnar dem på stället der han gjort afspisningen. Såsom tamd erhåller han till ersättning andra läckerheter ur köket, och låter villigt bruka sig till det göromål för hvilket naturen utrustade honom med så rik förmåga. Det vore väl värdt att äfven hos oss uppmärksammas, såsom rätt vanligt på flera andra orter.

Hans spår stå parvis och i bredd; emellan dem är, (vid mindre snötillgång) ett nästan oafbrutet streck, orsakadt af den släpande svansen; i djup snö synes hela bakdelen liksom ha släpat.

BÄFVERN.

Sällan blir denna djurart ett föremål för Svenska jägarens förföljelser. Endast i de norra delarne af landet, och långt in i öde trakterne träffas han ännu, allt mera undanträngd af de ökade kolonisationerne.

Hans kända och beundrade natursdrift, som leder honom att genom långa förberedelser göra sig oberoende af klimatets ombyten, hafva alltid endast då yttrat sig i sin fulla höjd när han sett sig fredad från människans granskap, följaktligen kunnat fortplanta sig till större mängd och samla [133] sig i små samhällen. Sällan lär något dylikt träffas hos oss. Bäfvern måste här, i granskapet af människor, eller åtminstone stundom af dem oroad, skingra sig och lefva efter en tarfligare och obeqvämare hushållning. I stället för stora dammar och hus, anlagda med förenade krafter af ett samhälle bestående utaf ett- till tre hundra individer, lefver denna djurart hos oss enstaka i jordkolor, grädda vid vattenkanten. I sådant afskildt lefnadssätt förekommer han i de norra delarne af mellersta Sverige, och med något större utveckling af sin naturliga fallenhet på de ödemarker i Norden, der endast Lapparne stundom uppleta hans gömställen.

Sällan kommer man i tillfälle att skjuta bäfvern. Träffar man en af hans gångstigar, på hvilka han går upp till löfskogen för att hämta sin föda, så kan man der afvaga hans framtåg som vanligast sker under nattens stillhet.

Fängen. Med tre till fyra alnar djupa nät som läggas tvert öfver åmynningar eller framför bäfvergångarne vid lågt vatten i strömmarne, fångas han understundom, emedan han drunknar innan han hinner bita sönder nätet. — På land kan han också lätt fångas i *stock*, då man blir varse hans väg. Med *Holk* eller *Lur*, sådan som förut är beskrifven vid sättet att fånga gräfling eller räfi i grytet, kan bäfvern också fångas, då instrumentet nedlägges i vattnet och matas med fina aspkäppar. [134]

Bäver (*Castor fiber*). Theodor Hahr skriver att:

”Ehuru bäfvern nu mera hos oss är i det närmaste utrotad, så att endast ett fåtal individer förekommer i de norra orternas mest ödsliga trakter, hafva vi likväl här intagit en afbildning af detta egendomliga djur, under antagande att densamma bör blifva af intresse åtminstone för dem som ej förr haft tillfälle se detsamma i bild.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 51)

”Bäfvern är ett af Skandinaviens märkvärdigaste djur. För sin byggmästaretalang har han från urminnestider varit verldskunnig. Fordom har äfven han, liksom Elgen och Renen, bebott hela Skandinavien, men landets småningom skeende uppodling och befolkning, har småningom mer och mer inskränkt hans bostäder. Han trifes nemligen endast i vattenrika och ödsliga skogstrakter, långt skilda från människors boningar, der han ostördt får tillbringa sitt lif och utöfva sin undransvärda konstdrift. I äldre tider, då landet hade stora ödesträckor, forekommo utan tvifvel Bäfrar i alla Landskap, äfven på de ställen der nu mera hvarken skogar eller vattendrag finnas.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1832, första bandet)

SKÄLEN.

Hafsskälen eller Gråskälen (*Halichoerus griseus*, Nilss.) är den största bland de i Östersjön förekommande arter – någon gång ända till 4 alnar lång. Kroppen är ofvantill grå, inunder hvitaktig, tecknad med bruna eller svarta fläckar, hvilka med åren minskas och slutligen alldeles försvinna.²¹

Skjutes med lockning under parningstiden i September eller slutet af Augusti då han går upp på flata hållar. Eljest vistas han mest i hafvet, der han äfven sofver. Skyttarne ro ut till yttersta skären, och landa vid någon klippa i granskapet af det skär hvarest skälarna ligga. Desse fly ut i vattnet och skyttarne begifva sig i stället dit. Efter ett par timmar börjar skytten tjuta såsom skälen. Dessa återkomma då och skjutas. Då skottet smäller, dyka de alla, men uppkomma åter, likväl endast med hufvudet ofvanom vattenbrynet. Det skall stundom lyckas en erfaren skälskytt att skjuta några ibland dem, den ena efter [135] den andra, innan de fattat sådan farhåga att de icke återkomma.

Om vintern fångas Gråskälen på isen, helst då drifis flyter in från hafvet och lägger sig emot stränderne. Det är likväl ett högst vådligt sätt, emedan det icke sällan händt att strömsättningen i hafvet, äfvensom vinden, ändrat sig, så att isen åter gått ut till hafs, i hvilket fall ej sällan de skyttar som befunnit sig derpå fått följa med och aldrig återkommit. Skälen brukar, under det att isen är tunn, genom andedrägten uppsmälta ett hål derpå, hvilket han sedan underhåller. I detta uppkommer han emellanåt för att andas, och då han föder ungar, lägger han dem på isen, just i granskapet af detta hål, som vid mildare väderlek utvidgas och formerar en så kallad brunn eller rening.

Då en sådan isö, med skälbrunnar, flyter till skärgården i Februari och Mars månad, när ungarne ligga omkring isbrunnarne, förfoga sig skäl fångarne ditut, i sällskap af 10 till 20 man, delade i tre till fyra partier, hvardera åtföljde af särskildt inöfvade skälhundar. Då dessa känna lukten af en samling skälar, springa de genast deråt och skälla stormskall då de hunnit fram till stället, som ofta skall kunna vara en mil aflägsset ifrån den punkt der de först dragit väder af djuren. Jägarne hasta så fort möjligt efter och nedlägga, så vidt det medhinner, först de gamla och sedan ungarne, eller de så kallade *Kutarne*, hvilka utan motstånd, eller försök till flykt låta döda sig. En [136] del af de gamla frälsa sig med flykten ned i isbrunnarne, men uppkomma snart, då de huggas med pikar försedda med hullingar. Då skälen åter dyker, har man honom likväl säkert i sitt våld, emedan piken är fästad med en lina som småningom utsläppes, hvarigenom djuret mattas; uppkommer han för att hämta luft, så hugger närmaste jägare äfven sin pik i honom. Pik-skaften uttryckas alltid efter hugget, och med linan styres skälen, till dess man rår draga upp honom på isen.

21 Nilsson.

Gråsäl (*Halichoerus grypus*). Theodor Hahr skriver att:

”Ehuru gråsälen ej i vetenskapligt hänseende räknas till rofdjuren, hafva vi likväl här i betraktande af den skada, han förorsakar på fisket, och den likhet i skaplynne m.m., som han har med rofdjuren, ansett oss böra hänföra honom till dessa, från hvilka han, liksom öfriga sälarter, eljest skiljer sig hufvudsakligen genom den egendomliga kroppsformen och de till simorganer utbildade extremiteterna. [...]

I de norra trakterna af Östersjön, der gråsälen förekommer talrikast, bedrifves jagten i stor skala, och en myckenhet sälar dödas årligen der. Oftast slå sig flera jägare tillsammans, hvilka tidigt på våren i väl utrustade båtar begifva sig ut bland den sönderbrutna hafsisen för att der uppsöka sälarne. Så snart de träffat isstycken, på hvilka de förmoda att sälar uppehålla sig, lägga de till vid läsidan för att närmare undersöka förhållandet. Finnas då sälar der, smyga de sig under skydd af ojemnheter på isen så nära in på djuren som möjligt och rusa, då de kommit dem ungefär 20 steg nära, helt plötsligt fram och ihjälslå med klubbslag öfver nosen eller på hufvudet så många sälar som möjligt, innan dessa störta sig i vattnet. Ungarna dödas lätt, emedan de vanligen ligga lugnt qvar oaktadt bullret omkring dem.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 35–36)

Efter slutad fångst, d. ä. så snart ingen Skäl mer återstår vid brunnarne, återvänder sällskapet till lands – i fall nemligen isen icke under tiden utflutit, i hvilket fall man med pikarne uthugger isstycken för att flotta sig öfver. – Ett vanligt försigtighetsmått är emellertid att i brunnarne nedsläppa brödsmulor för att utforska om någon skillnad är emellan vattnets och isens rörelse, i hvilket fall jägarne nödgas med all skyndsamhet lemna vinsten till spillo och begifva sig hem.

Fjärdskälar. De kallas i skärgården Hafsvikare och Småvikare (*Phoca Variegata*, och *Ph. Annulata*, Nilss.). Dessa skjutas medelst krypskytte på isen, hvarvid jägaren helst bör vara hvitklädd; äfven om sommaren på klipphällar och stundom i vattenpölar vid stranden. Denna skälsort kan äfven dödas med hagelskott, rigtadt åt hufvudet.

Fänge. På sådana ställen der skälen brukar hafva sitt tillhåll, utlägger man nät, af sex famnars längd, och tre alnars djuplek, med ett starkt [137] sänke, äfvensom ett flöte, vid den ena ändan och en svag fästlina vid landsidan. Skälen söker, på samma sätt som fisken, att tränga sig igenom nätet då han känner ett motstånd, landlinan brister, nätet blir sladdrigt och han inlindar sig deri.

Gemensamt för båda skälarterne brukas jagt på isen, i början af våren; men sådant låter då icke verkställa sig i granskapet af land, utan man tillställer ordentliga jagtresor vid början af våren. Ett parti af några man, segla ut till hafs med en kajutbåt och två småbåtar som i nödfall kunna dragas på isen af två man i sender. Då man råkar en större drif-is, fastgör man det stora fartyget dervid och kvarlemnar en man till bevakning. Med småbåtarna rör man rundt omkring isstycket tills man upptäcker skälarne på isen. Om skotten träffa dödande, och jägarne alltid skjuta dem först som ligga längst i lä, fly ej de andre, utan kunna då fällas den ena efter den andra. Ungarne äro vid denna tiden så vuxne att de förstå fly undan tillika med de gamla.

HAREN.

Det förekommer betraktaren, som skulle den stackars haren ha fått sin tillvaro endast för att, vid bristande tillgång på andra ätliga djur, alltid vara att tillgripa för de öfriga djurarter som vistas i hans granskap och lefva utaf rof. Menniskan, råfven, falkar, hökar, ufvar och ugglor täfla om öfvervigten i anfallen på den värlösa haren, som [138] af naturen endast fick sin snabbhet och sin fruktan, till otillräckligt värn mot sina fienders likartade eller annorlunda beskaffade och öfvermäktiga anfallsvapen. – Hökens fart ger honom redan en oemotståndlig öfvermakt; menniskans uppfinningsgåfva och uppmärksamhet, i förening med hundens ifver och snabbhet, vålla ännu säkrare förödelser ibland det svaga släktet, som endast tyckes vara oöfvervinnerligt såsom släkte, till följd af sin utomordentliga alstringskraft och sina få behov. Har den tid af året kommit, att haren om dagen sitter stilla och omärklig, för att endast om natten menlöst söka sitt uppehälle, blir han kanske uppmärksammas af nattfoglarne, ugglor och ufvar, som då vidtaga i vakthållningen och lika säkert som höken gripa honom under hans ensamma utflykter. Äfven vargen och loen uppsöka honom, då intet annat finnes. Med ett ord: för alla blir han ett temligen lätt eröfradt byte; och för att bibehålla sig, d. ä., för att bibehålla släktet, har han

intet försvar, endast förmågan att hastigt föröka sig. Utan en sådan alstringskraft, ytttrad genom tre till fyra sättningar om året, skulle han snart fått räknas ibland de försvunna arterna.

Det är icke otroligt, ehuru ännu icke tillförlitligt bevist, att harhonan på en gång kan bära foster till två sättningar. Jägare påstå sig någon gång hafva funnit det så. Visst är åtminstone att hon träffas med foster under det hon har mjölk i spenarne och tydligen ännu däggar en annan kull; och då man vet att haren endast en kort tid ger [139] föda åt kullen, är detta möjligen en bekräftelse på förr anförda påstående. – De olika kullarne hafva, hvar sina svårigheter att bekämpa. Den oblida årstiden tros borttrycka många utaf första kullen, eller de så kallade *Marshararne*; mygg och andra kräk besvära dem som födas om sommaren; åter den snart inträffande höstvätan och vintern dem som födas sent på året, i Augusti månad. För alla årstider tillkommer den vändan att ihjälbitas af någon gammal hann-hare, som afundsjukt söker freda sin trakt från intrång af andra ätare. (Denna grymhet finner man äfven hos silkeshararne, och då en sådan hanne blifvit gammal och fått vanan att ihjälbita de unga harar som födas inom samma stängsel, ökar han sin tilltagsenhet så att han äfven dödar dem då de äro en månad gamla, eljest vanligen blott dem som ännu icke fått hår). Oaktadt alla sådana tillfälliga olyckor, förökas hararnes antal betydligt, emedan honan i hvarje sättning har 4 till 8 ungar. Man har dessutom funnit att antalet af uppväxta harar blir större i en trakt der man jagar mycket, än der inga jägare bruka vistas, likväl då med det vilkor att man endast jagar i rätt tid. Orsaken dertill måste då tillskrifvas, dels att räfvar och andra skadedjur dervid allmänare utdödas, dels också att de gamla hann-hararne skjutas bort, hvarigenom de unga kullarne bli befriade från en mängd fiender. – För att öfvertyga sig huruvida en skjuten hare är gammal eller af årets afvel omfattar man det ena frambenet med två fingrar och låter hans [140] kropp hvila derpå; är det unghare så brister benet tvert af, eljest håller det.

Harens vistelsetrakter, eller med andra ord sagdt, de ställen der man bör söka honom, äro olika, allt efter årstiden och väderleken, och denna sistnämnda verkar dervid på tvåfaldigt sätt, antingen efter hvad den för ögonblicket är, eller efter hvad den snart kommer att bli, hvilket djuren genom sin instinkt vanligen lätt erfara i förväg. I djupa skogar vistas haren sällan. Han är till sitt uppehålle i en icke obetydlig mån beroende af odlingen. Följaktligen äro ängstrakter, löfbackar, åkergården, och helst om de vexla med hvarandra, hans käraste tillhåll. Men då oväder om vintern hotar, och den öppna slätten icke lemnar honom skygd, söker han sig ofta in i den grofva skogen, der de höga träden i allmänhet hejda stormen, och der buskskogen vid dessas rötter gifva närmaste försvaret emot det väntade oblida vädret. Vid sådana omständigheter kan man få genomsöka den närmaste slätten och icke finna ett enda spår.

Andra tider åter finner han tillräckligt att under en buske eller vid en sten på slätten tillbringa dagen (hans hvilotid under hösten och början af vintern).

Så snart grönråg finnes, vet man hvar man bör söka haren. Märker man då att brodden är afbetad utan att de afbitna stånden synas gulnade eller skrupna i spetsen, slutar man att han nyss ätit, och bör då söka honom i närmaste skogsbacke.

Hare (*Lepus timidus*). Theodor Hahr skriver att:

”Haren är af naturen skygg och vaksam; med sin fina hörsel uppfångar han hvarje misstänkt buller och räddar sig genom snabb flykt, så framt han icke finner det vara tryggast att ligga kvar orörlig i sitt läger, för att på detta sätt söka undgå sin fiendes uppmärksamhet. Han anses i allmänhet för ett ganska dumt djur, men nekas kan icke, att de försigtighetsmått, som han vidtager för sin säkerhet, utvisa rätt stor slughet, som visserligen till en del må vara medfödd, men äfven mycket torde uppöfvas under de ständiga förföljelser af mångfaldigt slag, för hvilka han är utsatt.

Så plägar han, innan han går till hvila, eller då han vill förvilla jagthundarne, först traska något förbi det ställe, der han ämnar lägga sig, och sedan vända något tillbaka i samma spår, för att derefter göra några långa språng åt sidan och till sist till den utsedda lägerplatsen. Gamla harar drifva sin försigtighet ännu längre, i det de flera gånger efter hvarandra företaga samma manöver, innan de tro sig med trygghet kunna gå till hvila.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 48)

[141] Är det i October, November och December, under hvilken tid han *sitter* hårdast, d. ä. mest ogera lemnar sin plats, ingår man utan buller i närmaste backe – i skogen eller på gårdet, efter som väderlekens beskaffenhet sannolikast föranleder – och gör der ett tvert och plötsligt buller, med rop, skramla eller aldräkelst skott, hvarvid han sannolikt kommer på fötter. Kommer man redan på afstånd med rop och buller, utträttar man dermed allenast att han, just af en art betänksam farhåga, sitter ännu säkrare stilla, eller som det i jagtstil kallas, *trycker sig*, hvarvid han lägger öronen utåt ryggen, och ligger så lågt utåt marken som möjligt; deremot, om han icke väntar någon fara, men ett oförmodadt våldsamt buller i hans nära granskap uppkommer, spritter han till, af naturlig instinkt, och om han äfven då, hvilket ofta händer, skulle snart åter trycka sig, hafva hundarne likväl ett färskt spår (*slag*) och han nödgas snart åter begifva sig upp. Det aldräbästa sättet att under nyssnämnda tid få upp, är att afskjuta ett starkt pistolskott, på det sätt att mynningen vändes snedt emot marken, hvaraf en liten dallring uppkommer, som med temlig sannolikhet bringar haren att uppgå. Är det en unghare, i synnerhet af de sednare kullarne, går det vida lättare än med de gamla, som denna tiden sällan fås upp utan mycket besvär. Har det icke lyckats medelst skottet, och man har skälig anledning att förmoda honom sitta inom en viss krets, genomsöker man den helt och hållet, men aldrig [142] med ihållande buller, utan endast med plötsliga oljud.

I Januari månad upphör den hårda sittningen. Endast midt på dagen fortfar hans tröghet. Parningstiden infaller nu och under denna tid kan det ofta hända att man förgäfvets söker honom på en trakt der han efter all sannolikhet borde finnas, och der man kanske också vet att han eljest brukar hafva sitt tillhåll. Man säger om hararnes parning, att de *ramla*; hanhararne, eller *ramlarne* kunna då flere på en gång sammanträffa från sina trakter hos en hona, och strida om henne. På de trakter, der desse annars vistas, finner man dem således icke; och om hundarne få slag efter en sådan långväga ramlare, går drefvet alltid gerad till hans hemtrakt, således ofta ganska långt; man misstager sig dervid ganska lätt att det är räf som hundarna fått upp, – om icke spåren utreda förhållandet. Det samma inträffar äfven sedan under den öfriga delen af vintern och våren, likväl med förminskning, så att de, på det hela taget, gå mindre vidsträckt ju längre det lider inpå våren.

Då isen uppbröter i strömmar och sjöar, äro stränderne stundom de ställen der man får upp honom, men i synnerhet äro de säkra såsom håll, emedan haren är vand att gå ut på isen, och följer fördenskull utåt vattenkanten för att komma till andra trakter med hvilka han under vintern gjort sig väl hemmastadd. [143]

Dräktiga honor, som under tiden fås upp, göra ett särskildt undantag, desto tydligare ju äldre foster de bära; de gå äfven vårtiden föga vidsträckt. Men, då vi tala om dräktiga honor, är det tid att med detsamma erinra, det sådana böra fredas ifrån förföljelser. Utom det att man ej hedras af att följa vilddjurens exempel, som utan afseende på tid falla allt hvad de öfverkomma, har man också i sin egen fördel en tillräcklig bevekelsegrund för att låta jagten hvilat under våren och sommaren. Endast i få fall kan man den tiden tillåta sig detta nöje, t. ex. om trakten öfverflödar på vildt, och man önskar gifva hundarne någon öfning, men äfven då bör man undvika att skjuta honor. De igenkännas af ett vandt öga, dels af formen dels af språnget.

Öronen synas bredare, språnget är jemnare och kroppen högre hos honan, hvaremot hanen synes ligga mera efter marken och gör ojemnare skutt. Man får likväl aldrig såsom förståndig gerna välja hvilken mark som helst till en sådan öfning. Man måste ihågkomma att den skada man gör med vår- och sommarjagten, sträcker sig ej allenast till den harhona man kan genom uppsåt eller misstag skjuta och förgöra tillika med hennes kull, utan att också en mängd små ungharar, nykläckt fogel, äfvensom äggkullar härunder förstöras af hundarne. – Under sommaren, då torkan borttagit all must i marken, då blomstren bortblanda all annan lukt och då haren, vid rik tillgång på föda endast går korta vägar under [144] sitt betande, har man också stundom rätt svårt att få upp, och hundarne tappa lätt, så att jagten inte går med sin fulla fart. Man har dermed endast orsakat ödeläggelse, utan egen förmån. Om man i dess ställe spar till slutet af Augusti, då daggen sitter längre i marken, blommorna till större delen blommat ut, enbusken ej dammar och rågfälten blifvit afmejade, har man både lättare för hundarne och ojemförligt större tillgång på vildt. Sädesfälten ge icke mera lätt begagnade gömställen. De gamla hararne gå måttliga och jemna bugter, hvar och en på sin trakt, och en del af unghararne börja redan gå undan samt vara väl matnyttiga.

Jagt med Stöfware. I medlet af September månad börjar den behagligaste harjagten. Luften är mild, åkerfälten afbergade, värmen måttlig, daggen sitter länge i gräset, och allt förenar sig för att göra denna nöje så fullkomligt det kan bli. Då är rätta tiden att taga sin skada igen för det man en längre tid måst umbära.

Då man afkopplar hundarne i skogen, är det otjenligt att hetsa dem till ett ansträngdt springande. All uthållighet vinnes säkrast derigenom att början sker med kall beslutsamhet. Man behöfver icke mycket möda sig för att nu få upp hare. Blott en af jägarne har befattningen att *följa hundarne*, hjälpa dem att få upp, och, antingen efter egen kännedom eller på en annans ordres, således dirigera jagten. [145]

Rop användas rättast blott för att sammanhålla jagten, och rättas efter luftens beskaffenhet; är den särdeles gynnande för ljudet, ropar man mindre högt, på det icke det öfriga sällskapet, hundarne i synnerhet inberäknade, må sprida sig på för stor vidd, hvaraf jagten naturligtvis måste lida, emedan hundarne derigenom ofta komma att *taga upp* så långt ifrån jägarne att haren åtminstone icke kan skjutas på första bugten, och en räf med någorlunda säkerhet undkommer. Af samma skäl äro jagthorn icke tjenliga vid dessa mindre jagter.

Då hundarne *väcka*, eller genom korta, halft återhållna skall, ge tillkänna att de hafva slag, går jägaren till stället, och drefvet är snart i full gång. Känner man trakten så vet man vanligen hvar man skall söka sig i *håll*. Men första frågan blir då alltid hvartut det går, ty efter de alldraförsta gläfsningarna får man icke rätta sig; man hör då kanske i början drefvet gå i en bestämd rigtning, men om man då genast springer för att söka håll, med beräkning derefter, så torde det emellertid ha vändt åt en helt motsatt sida. Man bör derföre vänta till dess man tydligt hör rigtningen, och sedan hasta till stället. Var det unghare som blef upptagen, går drefvet äfven då olika efter hans ålder, men aldrig vidlyftigt. Man kan gerna, vid den tid hvarom här är fråga, eller September månad, följa den principen, att genast, då man hör drefvet gå tappigt, begifva sig in i det, hvarigenom man säkrast kommer före. Var [146] det en

unghare af första kullen, så sträcker han åtminstone ut så mycket att man kan ställa sig i håll, men de mindre måste oftast skjutas inne bland buskarne.

Var det räf, som togs upp, kan det väl stundom hända att drefvet ändå höres i några småbugter, men snart blir man förvissad att det icke är hare, ty drefvet sträcker ut i rak linie. Äfven hör man det vanligtvis på sjelfva skallet, ty de hundar som drifva räf, skälla dervid långt ifrigare, liksom med mera ilska, än då de drifva hare. Huru man i sådant fall bör förhålla sig är redan omtaladt vid afhandlingen om räfven.

Var det en gammal hannhare, går han denna tiden icke på långt när så vidsträckt som om våren; i alla fall väljer man håll så godt man hinner.

Instinkten, och stundom äfven erfarenheten, leder haren att söka sig ut på gångstigar och vägar, (der spåren mindre lätt kunna kännas af hundarne). Finnas milbottnar eller nybrända svedjeland i granskapet kan man vara säker att han passerar deröfver, ty lukten af tjära och rök bortblandar slagen, så att hundarne förlora dem, eller som det heter, *tappa*. – Grindar, led och hål i gärdesgårdar äro äfven strällen der han gerna söker sig fram, likväl endast för att fortkomma, men ej för att afleda förföljandet; endast vid djup snö, eller med den vana han under sådan tid förvärfvat, finner man honom gå *öfver* gärdesgårdar, men i alla fall sällan, då anledningen dertill upphört, [147] så framt icke hundarne händelsevis komma för rätt inpå honom. Stundom händer tillfälligtvis att han tager sin tillflykt till något ställe der hundarne knappast kunna söka honom. Då han här fann en fristad, kan man vara viss att han också nästa gång tar sin tillflykt till samma ställe; men det är icke uträkning hos detta enfaldiga djur, ehuru konstigt det förekommer. Då en hare för andra gången blir tappad på samma ställe, behöfver man endast bege sig dit för att finna honom.

Då man jagar på alldeles obekanta trakter kan man gerna utaf de i granskapet bosatte eller mötande personer, innan man släpper hundarne, utfråga beskaffenheten af trakten, instängningar, vattendrag, odlingar, bergssträckor m. m., eller i brist deraf uppsöka höjder, ifrån hvilka man tar en öfversigt af trakten; åter i saknad af all sådan föregående kännedom följer man drefvet utan synnerlig ansträngning, blott så att man ej förlorar det ur hörseln, hvarjemte man noga bibehåller i minnet den punkt der drefvet började. Man stannar emellanåt på ett ögonblick för att lyssna om ej drefvet höres ha gått i en böjning; har detta skett och man tydligt finner att det är en sådan större båge att den utgör en egentlig *vändning*, så springer man genast åt den sidan dit den var gjord, och stannar på något ställe der haren kan tros passera – en korsväg, milbotten, grind, led, bro, gångstig eller hål på en gärdesgård. (De sednare äro i synnerhet tillförlitliga om [148] de förete färska märken efter skafning, ty haren skär, åtminstone höstetiden, några repor i gärdstängerna innan han under lugn tid går igenom). Skulle drefvet gå förbi på något afstånd, skyndar man genast till det ställe der haren först blef upptagen, (och hvilket ställes belägenhet man intet ögonblick får förgäta ehuru många krockar man också undertiden varit nödsakad att göra). Der finner man snart af lokalen bestämdt hvilken punkt han gått öfver, och afvaktar på detta ställe hans ankomst. Skulle man ej heller nu ha träffat det rätta, så kan man ha tid att skaffa sig närmare kännedom om alla de punkter der han sannolikast bör ha passerat fram, och dit han bör återkomma, på andra bugten;

äfvensom man eger en rättelse af det ställe der man först sprang i håll, och der man bordt temligen noga kunna urskilja den linie drefvet höll.

Under hela tiden hör man uppmärksamt efter hundarne, och om de tappa, går den jägaren som sådant åligger, genast till stället, och söker uppskrämma haren då han tryckt, samt uppmuntrar hundarne till ihärdigt sökande, på det de icke må tillåtas den ovanan att drifva en bugt och sedan gå ifrån för att uppsöka ett annat spår. Har man en pålitlig skogskamrat eller tjenande broder, kan han tillsättas att *följa hundarne*, men eljest går man sjelf, och med den vissa öfvertygelse, att, om man vid det tillfället går miste om ett skott, har man det flerfaldigt ersatt i en framtid om man så uppöfvat sina hundar, att de icke släppa [149] ett slag förr än afmattning borttagit krafter och håg.

Har man valt sitt håll riktigt, så att man *kommer före*, blir andra punkten att också träffa haren säkert. Sidskott på jemn mark, är lättast, dels emedan man har flera ömtåliga delar att träffa, dels också emedan föremålet i denna ställning är störst att hålla på. Har han full fart, så bör man, med en flintböss, hålla harens halfva längd framför; skottet skall ändå de flesta gånger träffa i bakdelen. Kommer han emot, på jemn mark, håller man på frambenen, – likaledes om han kommer utför en backe, men då likväl högre upp på honom, och detta desto mera, i mon efter som backen är mera brant, och med förutsättning att man sjelf står nedanför. Tillåter ställets öppenhet gör man bäst att släppa honom *något* förbi sig; då man har större fläck att skjuta på. Skjuter man rakt bakefter, sigtar man på öronen, men är det tillika utför en backe, håller man midt på honom. Dessa föreskrifter äro likväl gifna blott i allmänhet, och måste ofta vid tillämpningen jemkas allt efter som haren springer hastigare eller långsammare. – Skjuter man med percussionsböss så får man ej hålla mer än tre tum framför honom, vid full fart, men räknadt på kortare håll, d. ä. 30 steg. Är percussionsbössan borrad med konisk krutkammare, får man hålla ett par tum längre framföre, emedan skottet i dem ej afbrinner så hastigt, (ehuru kraftigare än i de fullt cylindriska). [150]

Om haren blir på stället, ropas *als todt*, men i vidrigt fall, *lockar man på*, vanligen med häftigt och idkeligt rop af *stää!* stää! (se här!). Har man unga hundar, kan man gerna locka på, äfven då haren är verkligen skjuten; de bli deraf särdeles lättlockade, och det vållar ingen oreda i jagten, om man förut derom öfverenskommit med sina jagtkamrater, som dessutom kunna genom en särskild signal få del af förhållandet. Anskjuter man, utan att döda, men likväl så att han ligger på stället, skyndar man fram och dödar honom, emedan det är afskyvärdt att låta ett djur plågas. – När hundarne komma, visar man dem på spåret, och om de äro unga låter man dem gripa i haren, men afvärjer sagtomdigt all spisning, ty om hunden fått den vanan att äta sjelf af det som faller, kan man aldrig taga den vanan ifrån honom. Haren uppskåres genast och urtages, på det nyläringar bland hundarne måtte få smaka frukten af sina ansträngningar. Har man endast gamla hundar, dröjer man till en lämpligare stund.

Uppskärningen tillgår på det sättet att man lägger haren på rygg, med bakdelen vänd åt skytten; magen uppskåres ifrån ljumsken, fyra till fem tum långt, eller också straxt nedanom bröstbenet i fall man mera vill undvika att bloda ned sig.

Inelfvorna urtagas, hjerta, lefver och lungor anses såsom läckerbitar, hvaraf man vanligen lemnar valparne något mera. Är någon bland hundarne mera stilla och försynt, får den uppslicka blodet ini skrofvat. Äro de många, fördelar man [151] äfven hufvudet och frambenen på dem, men detta är eljest icke bra, ty de lära sig deraf lätt att objudne taga för sig. Alldeles icke bör man lemna hela hufvudet åt någon. Då det afskäres låter man öronen quarsitta, borrar ett hål på halsskinnet och träder dem derigenom, så att halskotorne, m. m. döljas af skinnet. Nu bryter man ryggen uppåt, så att kotorne bräckas i ledgångarne, äfvenså benens ledgångar vid höften; denna operation lättar skärningen då harsteken kommer på fatet. Sist instoppar man några qvistar fint granris i bukkaviteten, genomsticker ena bakbenet vid hälsenan och träder det andra derigenom.

I October, November och December får man mest upp ungharar; äro de af äldre uppsättningen så gå de vanligen förträffligt, men de yngsta äro, åtminstone i October så små att drefvet immerfort afbrytes. Följer man den föreskrift jag förut gifvit så får man äfven de gamla på benen.

Hets-jagt. Lärer nyttjas i Skåne. Den kunde lika så väl begagnas på Uplands, Westergöthlands och Östergöthlands slättbygder, men de dertill erforderliga vindhundarne förekomma mera sällan i medlersta delarne af Sverige. Äfven måste jägaren dervid vara till häst för att kunna följa drefvet. Vid denna jagt bör man likväl tillika begagna stöfvere. Släpper man en vindhund så nära en skogskant, att haren hinner dit före honom, så förmår han intet, emedan han lätt springer emot träden och skadar sig under den [152] hastiga farten. Ofta händer att han äfven på slätten springer öfver haren, då denna ser sig upphunnen och trycker sig.

Då *spårsnö* faller, har man en ny sort jagt, väl icke så liflig, men deremot ofta mera båtande. Hela sällskapet bör då helst bestå af endast två personer och en hund. Den sednare kan ofta vara förträfflig på spårsnö ehuru han på bar mark är alldeles oduglig. Orsaken är förmodligen den att en god hund drifver på snön lika som eljest, allena med tillit till lukten, hvaremot en dålig hund långt mera rättar sig efter det synliga spåret, hvarvid hans näsa blott emellanåt blir hans hjälpredda. Har man flere hundar, bli spåren borttrasslade, så att äfven skytten ej kan med sina ögon utreda förhållandet och hjälpa drefvet i gång.

Om man fruktar att vargar finnas i granskapet, och att således fara är för handen för hundarne omkläder man dem med *broddkappor*, som göras af läderremmar lagda i rutor omkring en stock af ungefär hundens dimensioner, och hvilka man sammanfäst med broddar af 1½ tums längd, drifna midtigenom korset, och nitade på undersidan.

För att skjuta hare på spårsnö, gör man sig först underrättad huruvida snö icke fallit sedan klockan 2 eller 3 på natten. Har den deremot fallit senare och i mängd, är det vanligen utan ändamål att gå ut förr än nästa dag. Ju längre tid snöandet fortfarit före den nu nämde timman, desto bättre är det, ty desto mindre mängd af trasselspår har man då att utreda. Man utgår i [153] första dagningen och ställer sin gång helst till närmaste grönrågsfält. Förekomma små stenbackar med buskar i gärdet, kan man gerna gå dit genast, äfven om man på åkrarne finner spår. Ser man nu äfven sådana vid backen, räknar man ut- och inspår, under det man omkringgår

den. Befinnes nu ett inspår mera än utspår, så är haren der. Man går då in i backen, och om man icke har någon annan rättelse för skillnaden emellan spårens färskhed, följer man det hvari tassarne stå närmast tillsammans, ty han minskar språnget allt mera mot slutet af vandringen. Kommer man då till ett *afsprång*, eller der haren ifrån det stilla skuttandet med alla fyra fötterne nästan på ett ställe, gjort två à tre mångdubbelt så långa språng, der tillika fram- och bakfötterne äro långt åtskilda och sjelfva spårets rigtning tvert afviker åt sidan, ifrån den förra leden åt hvilken det var vändt, kan det lätt hända att han sitter derinvid. Man går då genast åt sidan, och i en rundel omkring stället, med tummen på hanen. Denna rundgång kallas *ringa, holma, hvärfva* eller *vänga* haren. Träffar man ingen fortsättning af spåret, så gör man en mindre cirkel omkring stället till dess man får se honom, man lägger då an under det man sagta stiger fram i sin förra rigtning, och skjuter. Stannar man undertiden, så springer haren nästan alltid upp ifrån sätet, emedan han oftast ser skytten långt förr än skytten ser honom. Har man anskjutit haren så lössläppes den medtagna hunden, som visas på det färska [154] spåret. Man behandlar sedan jagten såsom på barmark. Har man deremot skjutit bom, så beror det af ställets beskaffenhet, stor tillstötande mark eller gränslösa slätter, och andra svårigheter för goda håll, om man skall genast släppa hunden eller lemna haren tid att åter sätta sig, i hvilket fall han vanligtvis trycker ganska hårdt. Har man valt den sednare utvägen, följer man spåret till dess man åter ser afsprång, och förfar då såsom förut med vängningen.

Tecken att han snart ämnar sätta sig, är att han börjar gå tillbaka i samma spår, kasta tvärt åt sidan och dess emellan sätta fötterne tätt tillsammans. Deremot kan man gå fram utan varsamhet så länge de spåren, som stå i bredd med hvarandra, (spåren efter bakfötterne) äro litet på sned, så att det ena är något framom det andra.

Har man ett större sädesfält med grönråg, omgifvet af skog, så passerar man omkretsen för att få reda på utspår. Har vädret om natten varit kallt och mot slutet tillika skärpt af något luftdrag, så sitter haren i skogen. Var åter töväder just i kommande så träffas han på fältet. I förra fallet söker han skydd emot kölden; i sednare fallet åter vill han undvika vätan ifrån träden.

För att urskilja färskare spår ifrån äldre, efterser man om de äro frusna i botten, om de äro igensnöade och huru mycket, betraktar dem som korsa hvarandra, (hvarvid lätt synes hvilketdera som trampades i det andra,) tillser om något synes jemnare, såsom gånget sedan ett töväder infunnit [155] sig, snöfylt på ena eller andra sidan af lätta vinddrag som ändrat sig o. s. v. alltid med hågkomst af de underrättelser man fått om väderlekens förändringar under natten. Har det stormat då snön föll, vore det naturligtvis utan allt ändamål att gå ut, emedan inga spår då kunna synas. Men äfven vid eljest lämplig väderlek, händer att man ej träffar något spår, till bevis att ett oväder snart väntas, i hvilket fall haren kan sitta hela dygnet om, till och med två dagar och någon gång derutöfver.

Afvel. Då man gör sig mycken möda för att utrota hararne, kan man också göra något för att öka deras antal. I Sverige torde knappt någon ort gifvas der icke haren förekommer i större eller mindre mängd, men vissa platser lemna honom företrädesvis rik tillgång på föda, och der träffas han också ymnigare så framt han ej

blifvit utskjuten. För att plantera harar, hvilket sällan förekommer på andra ställen än på öar, omflutna utaf ständigt öppet vatten, är tillräckligt att ditsläppa ett par; om de hafva tillgång till odlade fält, besådda dels med säd dels med klöfver, och deremellan rätta backar med löfskog och buskar som lemna den unga affödan skygd, behöfver man ej länge vänta förrän hararne der finnas i mängd. Men om de skola tillväxa i betydligt antal är nödvändigt att man afhåller rofdjur samt hundar och hökar m. fl. och nästan lika så nödigt är att utgallra de gamla hannhararne, ty dessa förgöra kanske lika så mycket som rofdjuren. För att få större [156] öar, för en sommar, rikare på harar, passar man på då isen ligger, och antingen på stället omkring stränderne faller aspskog, eller i annat fall ditför sådan nyfälld ifrån andra trakter. Aspbarken är en kär föda för haren, så mycket mera då vintertiden en mängd andra näringsämnen äro nedsnöade. Man qvistar icke stammarne, utan låter hela kronan vara orörd, hvarigenom haren, äfven vid starka snöfall blir i tillfälle att skafva, emedan alltid en del står kvar öfver snön. Äfven kan man här och der i dessa kronor utlägga kålblad, eller andra grönsaker om man har tillgång derpå. Men träden få icke ligga i samma krets, utan ett här, ett der, omkring ön, emedan eljest den äldsta eller starkaste haren fördrifver de andra. Om stället ej förut har godt förråd på buskar planteras sådana eller säs frön dertill. Bäst bli buskarne då getter inom vissa instängningar hållits der ett par eller tre år. Den dvergaktiga växt de få, befordrar en täthet som kommer haren särdeles väl till pass, emedan han under sådana skärmar finner försvar emot både regn, bläst och hökarnes efterspaningar.

Stöfware som skola inöfvas till harjagt på bar mark böra uppfödas ibland fåren, på det de icke måtte få någon håg att anställa jagt på dem. Den hund som en gång ätit får, bör utan omsvep skjutas, ty ingen aga och ingen konst hjälper deremot.

Dugligast bli de valpar som få följa sin mor, i fall denna själf är dugtig harhund. De kunna också i den händelsen uttagas långt förr på jagt [157] än under andra omständigheter. Modren lär dem långt bättre än jägaren. Men i brist af sådan undervisning låter man dem följa en annan väl öfvad och säker hund. De böra då vara tio till tolf månader gamla, hvaremot de i modrens sällskap kunna tagas ut vid 8 månaders ålder. — Man kan nästan aldrig påräkna att hafva goda hundar, utan att man använder trägen uppmärksamhet vid dem ifrån första början. Födan skall vara tillräcklig och utgöras af blandsådesmjöl, såsom redan förr är sagdt; lydnad är ett af de nödvändiga villkoren för hundens brukbarhet; man låter honom ingen gång få följa sin egen vilja då man lockat honom; för att åstadkomma det har man alltid i början något att gifva dem då de lockas; hvar och en af dem får sitt namn, som antingen är enstafvigt eller med tonvigt på sednare stafvelsen, och helst så skilda genom vokalljuden, att intet misstag uppkommer. Idkelig öfning och glädligt tålmod erfordras hos jägaren, så att han icke tröttnar, blir vresig och orättvis, hvarigenom dressuren lätt förderfvas. — De böra vidare icke hållas såsom sällskapshundar, emedan deraf lätt uppkommer en vana att äfven i skogen ligga vid benen. Ser man dem under skogsvandringarne verkligen tröttna och mista hägen, uppkopplas de genast, utan att man säger dem hvarken godt eller ondt; men helst undviker man att medtaga dem på strapats-jagter innan de fått så mycken stadga och styrka att de uthärda lika länge som de gamla. [158]

Då hundarne tappat, lemnar man stället, så vidt möjligt, icke förr än haren åter kommit på fötter; deraf tillskapas en sådan vana och håg att *söka*, att de sedermera vid en tappt äro lika ifriga som då haren först tages upp. Sedan de varit med vid flere lyckliga jagter och visa sjelfständig förmåga till sök och dref, släppas de också med andra hundar, helst sådana med hvilka de äro lika starksprungna, eller som de något öfverträffa; de få dervid dubbel fördel, den ena, att vänja sig drifva med hvilket sällskap som helst, (hvilket eljest ofta icke inträffar), den andra, att icke oupphörligt följa bakefter och drifva tanklöst i likhet med de äldre, utan stundom komma ett kort stycke framom, och dervid tvingas att sansa sig och uppmärksamma det gemensamma syftemålet; springer en sådan ung hund dervid *öfver*, d. ä. ifrån spåret, så finner han det snart af det öfriga drefvet som kanske vänder åt ett annat håll, hvilket då blir honom en afgörande tillrättavisning. Det är sålunda ganska tjenligt att vexla om kamrater åt dem, men aldrig med betydlig skilnad i styrka och snabbhet hos dem som användas i samma *släppning*, ty då förvillas jagten; de svagare hundarne bli efter, oroa sig och springa blindt på, under friskt skall, oakadt de ofta icke känna slaget; några klokare drifva väl riktigt, men långt bakefter det rätta drefvet, och jägaren vet icke hvar han skall vänta haren.

De hundar som alltid släppas ensamme, eller i samma sällskap, kunna stundom bli så väl vanda dervid, att de antingen drifva dåligt, eller rentaf [159] gå ifrån drefvet så snart de höra ett främmande skall deri. För öfrigt har ofta en hund i högre grad den ena goda egenskapen som kanske en annan ibland dem saknar. Den ene tar upp förträffligt men är icke uthållig vid drefvet; sådant uppkommer för det mesta deraf att han har fin näsa och godt förstånd, men saknar den raskhet som de öfriga hvilka han har med sig; de begagna hans signaler, skynda till, drefvet går åstad, han blir efter, gör genskjutningar, och blir kanske missledd; deremot torde han åter bli den som reder saken i fall de andra tappat. Hade en sådan hund kommit att användas tillsammans med andra utaf samma lynne och grad af rörlighet som han sjelf eger, hade han visst kommit att drifva mera ihållande och jemnt. Långt värre natursfel är den öfverdrifna hetsigheten.

En hund som driver för löst, kan icke förbättras, utan endast bortskämma andra till samma oart, i synnerhet om dessa äro mycket heta; sjelf blir han i mån som han tilltager i år, allt mera *lösgläfst*; vanligen är det ett ålderdomsfel, som svarar emot människors ökade pratsamhet vid tilltagande år. – Om hunden söker för vidsträckt, har det oftast uppkommit af för starkt rop och buller af jägaren. Ju tystare man går, desto mindre skiljer sig hunden från sin husbonde, ty han tröttnar vid att oupphörligen behöfva vända sin omsorg på bemödandet att uppleta jägaren och söka sig till hans granskap. Han kan också tvertom [160] också genom jägarens öfverdrifna tystlåtenhet, så bortskämmas att han, såsom man kallar det, endast håller sig vid benen. Deremot, vid för starka rop, eller blåsning i horn, förlitar han sig derpå att han vet hvarest jägaren finnes, aflägsnar sig allt mera, och träffar då lätt på ett slag, som aldeles går ur den jagtplan som jägaren har för sig. – Om hunden springer ifrån så snart han tappat, kan det visserligen hafva sin grund i hans flyktigare lynne, men är likväl till större delen jägarens eget fel, på sätt som jag förut antydt; följaktligen kan man mycket förminska denna oart hos hunden, om man

iakttaget ett motsatt förfarande, och i dess ställe är trägen med att hjälpa honom åter på spåret, och att få upp haren då han tryckt.

En annan ovana, som ganska lätt insmyger sig hos honom, emedan den tillika är det naturligaste sättet, är den, då han spisar sjelf det anskjutna. Lättast uppkommer detta om han är dåligt född och just för tillfället starkt strapserad och hungrig. Har det en gång blifvit vana, kan den sällan utrotas, ty han passar alltid tillfället, griper sitt rof och springer undan dermed. Men ehuru harmligt det mången gång är, att på detta sätt förlora frukten af sin jagt, kan man ej ur sådant skäl förkasta en hund som vanligtvis är i samma grad ifrig och trägen. Ett botemedel emot den förtret man skulle lida utaf hans snålhet, finnes likväl deri att man har en annan hund som [161] försvarar den tagna haren. En sådan vaktmästare brukar man i Tyskland särskildt inöfva för detta ändamål. Det sker på det sättet att den modigaste af hundarne utväljes till denna förtroendepost. Hemma ibland de andra lemnas han att bli hungrigare än de, och då de alla på en gång skulle få mat, och hvarvid deras aptit också manar dem att framkomma, ställes en kopp framför honom; om de andra framgå undanhåller man dem, detta upprepas flera gånger, tills han blir vand vid sitt företräde, då man slutligen hetsar honom smått emot de andra som vilja försöka slå sig i bunklag med honom. Konsten är snart inhämtad och det dröjer icke länge förr än han af eget bevåg undandrifver dem då de försöka te sig fram. Småningom vänjer man honom äfven att genom hetsning på de andra hundarne, sedan en hare blifvit skjuten, afhålla dem från att nalkas.

Förmärker man att en hund, som varit duglig, börjar drifva på bakspår, bör man aldrig mera taga honom till skogs.

Drifver hunden tyst, är det visserligen ett stort fel, och ej lätt att afhjelpa, men minskas likväl om han har säkra hundar i sitt sällskap. Har han hittat på det knepet att i jägarens ställe springa i förväg för drefvet, skjuta sin hare och spisa den långt innan de andra hundarne hinna uppleta honom, (hvilket icke är så alldeles sällsynt), är han fullkomligt obrukbar. Detta fall uppkommer gemenligen deraf att en ifrig hund ej blir följd, utan får gå lös, i granskapet af jagtmarker [162] och i sällskap med en annan af samma kärlek för skogen. Då uppfinna de stundom detta sätt som likväl kunde vändas till en förträfflig egenskap, om han vore tillärd att apportera, föddes väl och tillvandes att frambära det han förvärfvat.²²

Fången. Jägaren, som mera roas af en jagt än af den förmån som djurets köttvigt erbjuder, plår vanligen, i stället att utsätta fången för haren, sjelf förstöra dem hvar helst de träffas. Hundar blifva eljest lätt dödade i de giller som ämnades haren.

22 Vid Godgårds egendom förekom en gång exemplet af två sådana sjelfständiga skogskamrater, som ordentligt utvecklat denna method till en vana. Den ene var en trädgårdshund, den andra en af de många stöfvare som underhöllas vid gården. Den förre uppmanade den sednare att följa sig till skogen. Då stöfvaren började drifva, sprang den andra i håll och tog haren. Förbundet respecerades emellertid icke, utan då det blef till fulla bekant, undanröjdes den som hade skyttens befattning.

För jägares förhållande i afseende på nödig varsamhet vid harjagt, torde med något skäl erinras om de små olyckor som händt dermed att man, ehuru vanligen på något afstånd, träffat hvarandra, då den ene stått qvar på ett öfverenskommet håll, och en annan sprungit i förväg. Det är fördenskull det rättaste att, när marken är känd, öfverenskomma om de håll som böra besättas. Emellertid låter det sig ej alltid verkställa, men åtminstone bör man någorlunda kunna fördela dem, och i alla fall noga bemärka åt hvilken sida hvar [163] och en går i håll. Åtgärden är i synnerhet nödvändig då flere unga och kanske hetsiga jägare åtföljas. Såsom ett verkligt oskick anses, om en jägare med afsigt springer i förväg för den andre, eller i öfrigt visar sig vara hvad man kallar *skottsnål*. Att olyckor här af lättast uppkomma, förstås af sig sjelft, men utom vådan, ligger äfven häri något så föga kamratligt eller hyfsadt, att det aldrig bör förekomma.

Ibland andra omständigheter som oftast förekomma på harjagten (emedan denna är vår allmännaste) äro äfven de många stormodiga och skrytsamma anspråk som jägaren visar. Man vill förstå saken i grund, man vill vara en säker skytt, man vill vara öfver alla andra. Ett bomskott – ”var ej bomskott, det träffade, fast icke afgörande;” eller det var ett ”alldeles orimligt håll, men man ville icke släppa förbi sig,” o. s. v. Allt sådant *skräfväl* (sit v. v.) hör man ej af dem som veta, det de anses både för att förstå saken och att skjuta väl. Ännu har ingen sådan skytt funnits att han ej då och då gör ett bomskott på hare; men deremellan träffar han lika lugnt och kallblodigt.

Man bör aldrig låta haren gå förbi sig utan att skjuta, äfven om han passerar på 80 à 90 steg; skottet muntrar hundarne och gör jagten innerligt liflig och animerad. Händelsen gör att hvar tionde sådant skott gör verkan, och i vidrigt fall var dervid ingen förlust. Det ges skyttar, som af förr omtalade fåfånga hellre låta haren gå förbi, än att man skulle få säga att de skjutit bom; men man [164] kan tryggt påstå att en sådan ej kommer hem med så många skott som de, hvilka förfara efter annan grundsats. Dessutom blir jagten, med sådana vanor eller föresatser, ett barnsligt fikande efter företräde, i stället att man endast skulle söka ett gemensamt nöje.

De, under särskildt benämning kända *jagthistorierne*, torde snart kunna umbäras. Huru mången gång måste man ej, af vanlig sällskapshöflighet emottaga enformigt öfverdrifna, eller torftigt nyförfärdigade jagtberättelser, alla sammanställande till berättarens ära såsom skytt eller jägare! Huru nöjd bortgick ej skrytaren ifrån den tålligt åhörande, under tröstelig förmodan att ha meddelat en hög tanka om sin stora skicklighet, och blir i dess ställe till åtlöje eller obehag.

ELGEN.

Detta ståtliga djur, kronan för Skandinaviens vildbråd har än förminskats till antal, än förökats, i noga följd af de lagar som lemnat afkomman försvar eller gifvit den till spillo för jägarens lystnad. I fordna tider, då landet var föga odladt och bebodt, och det vilda således hade ostörda fristäder i de omätliga skogarne, fanns Elgen till största öfverflöd, och blef fördenskull betraktad som ett skadedjur, hvarom stadgas i vestgötha-lagen att han lika med hare, björn och varg kunde fällas

Älg (*Alces alces*). Theodor Hahr skriver att:

”Elgen har en skarp hörsel och särdeles fin lukt, så att han lätt vädrar sin fiende, i synnerhet om denne närmar sig med vinden. Genom sina höga ben är han mycket skarpsprungen, och hans lopp utgöres vanligen af ett vaggande traf, sällan galopp. Under språnget höres ett knäppande ljud, som förorsakas af lättklöfvarne, då de vid fotens upplyftande slå emot hvarandra. Skrämd, rusar elgen oförväget framåt och skyr hvarken branter eller brådjup, vindfällan eller moras. Då han springer genom tät ungskog, bryter han ned träden framför sig, och ger sin ankomst tillkänna genom det brak, som deraf uppstår. [...] Elgen är i allmänhet ett fromt djur, som endast under parningstiden är något stridslysten, men han försvarar sig likväl tappert, då han angripes, hvarvid han förnämligast använder frambenen, med hvilka han med förvånande snabbhet måttar slagen emot sin motståndare; eller ock slår han bakut liksom hästen. [...]

Då elgen är det enda högdjur, som torde kunna komma i fråga som vildbråd i större utsträckning i våra barrskogar med sina kärr- och mossmarker, för hvilka han är liksom skapad, så borde man lägga sig så mycken vinning som möjligt om elgståndets utveckling så långt det kan ske utan skada för jordbruket och skogshushållningen.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 43–44)

hvar och när han träffades. Sannolikt hade [165] han då, såsom nu, gjort skador på de odlade trakterne.

Onekligt är att Elgen, som har getens natur, gör skada på skogen. Hans sätt att om våren afbita själfva kronskottet på den unga tallskogen, verkar att alla så behandlade träd stadna i växten och få dvärgbyggnad; men i sådana orter, der man ännu har så öfverflödigt deraf, att kanske på sekler intet värde kan hämtas af växtliga träd, kan Elgen ej anses ha förverkat sin fred utom då han någon gång afbetar eller nedtrampar ängar och odlade fält.

I trakter der marken är öppen, eller skogshumparne små och höglända, stadnar icke Elgen, om han också under sina vandringar skulle tillfälligtvis ditkomma. Det kallaste klimatet i Skandinavien passar icke eller för hans natur. Följaktligen inskränker han sig nu för tiden inom det band som går tvärtöfver landet och innefattar Härjedalen, Jemtland, Gestrkland, Dalarne, Wermland, Södermanland, Östergötlands skogsbygd, Nerike, Hedemarken och Österdalen i Norrige. Ännu förekommer han likväl icke der så sparsamt att man behöfver frukta djurartens utrotande. Men i samma mån jordens uppodling, och nybyggen åt fjellsidorna förökas, lider han också intrång, hvaraf slutligen kan förutses att han en gång skall upphöra att finnas.

Likt hjorten trivdes han bäst i morasiga trakter, der kabblekan (*Caltha palustris*) samt qvistar af videt och sälden utgöra hans käraste föda. Äfven [166] rönnen behagar honom mycket, och han afskafver dess bark ända till flera alnar högt upp på de unga stammarne. På sådana ställen, der han finner tillräcklig föda och skydd, dröjer han, äfven vintertiden, 2 å 3 veckor; dessa ställen kallas hans stånd.

Jagt. Bäst torde den enskilda jagten på Elg lyckas, om man har en hund som drifver honom ihärdigt och modigt; men emedan djuren äro dels sällsynta, dels intaga stora sträckor hvaröfver de fly med föga bugtande, blir man sällan i tillfälle att kunna öfva en hund på detta sätt. Har en ifrig hund gått Elgen för nära och försökt styrkan af hans sparkningar, vågar han sig icke mera in på honom, men om han vunnit erfarenhet af att han kan undvika dem, och tillika följer honom tätt i hälarne, vänder Elgen ofta om, och försöker att med framfötterne slå ned honom; under det ståndskall och den strid som härvid uppkommer, kan jägaren hinna till stället. Likväl bör hunden då förstå, att när Elgen åter vänder sig, springa framom honom och således förnya striden, på det jägaren måtte få tid; men dessa anfall äro förknippade med ännu större våda, ty framfötterne utgöra Elgens säkraste vapen.

Ett annat sätt att jaga Elg användes oftare, i synnerhet emedan man lättare kan bibringa hunden erforderlig skicklighet. Stöfvare begagnas härtill, men man finner lätt af denna jagts beskaffenhet, att en rapphönshund är vida lämpligare. Hunden föres i lina, och utvisar genom sin [167] ifver att djuren äro i granskapet. Man leder honom ditåt, eller rättare sagdt, följer hans ledning, och då han (i fall det är en rapphönshund) börjar *stå*, eller (om det är stöfvare) hans ifver blir stark, har man skäl att veta Elgarne vara nära. Antingen lemnas hunden att hållas af en medföljande person, eller om man för tysthetens skull heldre går ensam, bindes han, och måste då vara så väl tillöfvad att han icke gnisslar och gnäller, ty då är jagten skämd. Jägaren går nu varsamt fram i den rigtning som hunden utmärkte, och skjuter, eller om de flytt undan, hemtar han hunden och förnyar samma försök. Denna jagt måste alltid

ske emot vinden, och helst under stark storm, ty om man går med vinden, känner hunden ej lukten af djuren förrän han kommit alltför nära, och djuren få tvertom förr vittringen af honom, emedan Elgen har en ganska fin lukt. Dessutom följer också ljudet mångdubbelt lättare med vinden än emot den, och djuren bortskrämmas således äfven deraf. Är hunden tillika öfvad till jagt, kan man släppa honom och försöka upphinna drefvet under det Elgen strider med honom, men om denne är ifrig och utan appell, händer lätt att han förirrar sig under en jagt af mer än ett dygn och aldrig mera återkommer.

Har en kull Elgar blifvit drifven ur ståndet och tillika skingrad, har man säkraste jagten dermed att aflocka hunden, lemna honom i förvar på något ställe och skyndsamt göra sig en tät risikoja på ett passande (helst otillgängligt) ställe, [168] nära invid ett vide-snår eller annan punkt der Elgarne hafva sitt tillhåll inom ståndet; der afvaktar man deras återkomst, men dervid fordras både tålmod och matsäck, ty ofta kan dermed dröja i mer än ett dygn.

På spårsnö fallas de lättast, ty om man ser inspår i en trakt der man förut vet att elgstånd funnits, eller der man med kännedom af trakten vet att ett sådant kan finnas, och man tillika invängt dem, får man lätt göra ett eller par skott på dem. Jägarne böra vara två, högst tre, partier. Ettdera stannar på inspåret, och de båda andra göra vängningen. Då dessa sednare träffas, utan att ha funnit utspår, dela de sig åter, likväl så att de vid sin gång intill ståndet alltid hålla sig nära intill den rigtning djuren tagit vid inspåret eller som det också kallas: *infoten*. Drifningen måste (såsom rätteligen med alla djur) ske ytterst varsamt och tyst, på det man, i händelse de icke skulle anträffas i förr omtalade rigtning, ändå måtte få dem att gå deråt, hvilket snarare misslyckas om man med buller och hetsighet uppskrämmar dem.

På skarsnö blir Elgen ännu säkrare jägarens byte, men dertill fordras den egna skickligheten att färdigt löpa på skidor. Ehuru stark Elgen är, och ehuru lätt han springer i djup snö, tröttnas han snart af stark skare. Om jägaren då förföljer honom häftigt och sedan lemnar honom några timmars hvila, går det vanligen lätt för sig att vid ny jagt hinna upp honom på skidor. [169]

Skall. Detta sätt att åtkomma Elgen, skiljer sig i grunden föga från det förr omtalade sättet för enskild jagt då djuren äro invängde i ståndet. Skillnaden är endast den att en större menniskomängd skulle med något mera visshet kunna drifva honom åt ett bestämdt håll. Men om drifningen sker med buller och hetsighet utgå djuren på skallfolket, och akta ej deras motstånd. När äro i sådant fall bättre än lappar, men skola då vara fem alnar höga, samt omlagda med snara för att fånga, men icke att endast mota.

Skall enligt Amerikanska sättet, torde, fastän i Sverige oförsökt, vara den förmånligaste methoden. Om man ordnar ett vargskall så att drefvet går rakt emot en sjö, försöka djuren vanligen att utkomma genom drefvet emedan de alldeles icke vilja äfventyra att visa sig på slätten; men med Elgen är förhållandet annorlunda, ty då han förföljes uppsöker han just de öppna platserne, och beger sig ofta ut i vattnet. Då bör också drefvet genom buller och larm försätta honom i våldsam flykt så att han ej får betänketid, utan genast ger sig i sjön. Skyttar med tillräckligt antal roddare vistas då i båtar nära stället och upphinna honom snart.

Så snart Elgen fallit, *affångar* man honom, d. ä. öppnar halsådrorne på honom, så att blodet får afrinna.

Gropar. Desse begagnades fordom i norra orterne mer än nu. De göras af 18 fots djup och lika bredd, samt anläggas i granskapet af elgstråk; [170] gillringen sker med löf, friskt eller torrt, alltefter årstiden, och det utgör tillika lockmaten.

Då Elgen blir uppskrämd ifrån sitt läger, skall han bete sig likt fåren, stanna, kasta sitt vatten och sträcka sig.

En fullväxt Elg har stundom $6\frac{1}{2}$ fots höjd, och väger 35 à 40 Lispund, samt derutöfver.

Spåren likna boskapens, men sjelfva klöfvarne äro smalare och spetsigare, i synnerhet Elgkons. Efter tjuren utmärkes vägen medelst nedbrutna qvistar m. m. dem hornen afskrubbat.

RENEN.

Ehuru vildrenen nästan lika sällsamt som bäfvern, blir ett föremål för den egentliga Svenska jägarens uppmärksamhet, tillhör han vår Fauna med en egendomlighet som kanske utgör den mest äkta karakteristisk öfver den Nordiska djurverlden. Han må fördenskull äfven här få ett rum. Han är undanträngd till fjälltrakterne och den högsta Nordens omätliga ödemarker der han nu mera endast sällan faller för den skidlöpande Lappska Jägaren då snön är djup eller skare hindrar honom att uthålligt fortkomma. Äfven skjutes han på lockning sålunda, att Lappen omkring Michæli-tiden, (deras parningstid) binder några tama renkor i skogen på något ställe i granskapet af fjellen, och ligger sjelf i skjutkoja nära intill stället. De vilda Rentjurarne infinna sig der stundom och fällas. Äfven skjutas de för hundar på samma sätt som [171] Elgen, att jägaren medtager en kopplad hund, hvars anvisning han följer och kommer i granskapet af vildrenarne; men hunden släppes ej om icke Renen blifvit sårad; under förföljelsen vänder sig Renen, äfven i detta fall likt Elgen, emot hunden, och söker försvara sig med framfötterne. Jägaren skyndar då fram och ger honom baneskottet.

RÄDJURET.

Fordom sannolikt allmän på våra höglända skogstrakter, har äfven denna djurart blifvit dels undanträngd af landets uppodling dels utrotad af fordna jägare som mindre tänkte på varaktigheten af det nyttiga och nöjsamma än på största fördelen för stunden. I Hallands samt Blekingens och Norra Skånes löfskogar förekomma de ännu, äfvenså någon gång i Småland och skogsbygderne af Östergöthland; men ingenstädes talrikt.

Jagt. Sommartiden för stöfvere, som lättare och ihärdigare drifva dem än harar. Svårigheten består likväl deri att finna håll, hvilket ej gerna låter göra sig förr än djuret blir tröttadt och gör mindre bugter. Drefvet går väl äfven på det hela taget i

Ren (*Rangifer tarandus*). Theodor Hahr skriver att:

”Den vilda renen är ungefär af kronhjortens storlek men har icke dennes vackra och ståtliga kroppsbyggnad. Renens ben äro gröfre och kortare och likaså halsen, hvilken han bär nästan vågrätt och icke så högre som hjortarne. Hos renen har både hanen och honan horn, hvilka likväl äro betydligt större hos den förra. Nosen är helt och hållet hårbeklädd samt klöfvarne mycket bredare och mer platt-tryckta än hos hjortarne, hvarigenom renen lättare kan fortskaffa sig på snön i de vilda fjelltrakter, der han har sitt tillhåll. [...]

Från vildrenen härstammar vår tama ren, om hvilken mycket kunde vara att säga, men som detta ej ingår i arbetets plan, tillägga vi här endast några ord om *vildrensjagten*. Denna tager jägarens förmåga serdeles i anspråk, ty han får icke blott utstå svåra mödor i de oftast långt från någon menniskoboning belägna renmarkerna, der han mången gång får vada öfver strida bäckar och tillbringa natten i sträng kyla med icke ens en buske till skydd, utan det fordras äfven, att han väl förstår sin sak och är förtrogen med renens lefnadsvanor.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 46–47)

Rådjur (*Capreolus capreolus*). Theodor Hahr skriver att:

”Ehuru betydligt mindre kan rådjuret mäta sig med kronhjorten i afseende på ett vackert yttre; det ’har visserligen icke samma ståtliga utseende men öfverträffar honom i rörelsernas mjukhet och behag. Det är således ej underligt, att detta muntra och lifliga djur räknas för en prydnad bland vårt vildbråd, och det förtjenar väl det skydd, som åtskilliga för jagten nitälskande personer i södra delen af landet nu mer än förr börjat lemna detsamma. [...]”

Rådjuret har ganska utvecklade sinnesförmågor, ehuru de ej äro så skärpta som kronhjortens. På trakter der detsamma ej oroas, är det långt mindre skyggt för menniskan än flertalet andra vildbrådsarter, så att man ej sällan ser det beta t.o.m. tätt invid husen och intränga i parker och trädgårdar, der det är ganska liflig rörelse. [...]”

Inom Sverige voro de i forna tider ganska allmänt spridda öfver hela södra och mellersta delen, men hafva nu mera blifvit undanträngda till landets sydligaste trakter. Ut i södra Skåne, der de hafva sitt egentliga stamhåll, har deras antal, dter att en tid hafva varit ganska inskränkt, under de sednare åren genom en ändamålsenlig jagtvård å de större godsens betydligt tillväxt, så att de numera på åtskilliga egendomar såsom Krageholm, Söfdeborg, Högestad, Börringe, Näsbyholm m.fl. förekomma till hundradetal.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 40–41)

bugt, men kan under tiden omfatta flera socknar. Den starka transpirationen från detta djur lättar hundarnes förföljelse, äfvenså händer det ej så lätt att hundarne förspringa sig emedan djuret går så rakt undan.

Önskligast vore att dessa föga skadliga djur, der de någon gång visa sig, blefve skonade, så att [172] de åter kunde få tillväxa och bli allmänare utspridda.

Afvel. Föga kostsamt vore att uppföda rådjur; största svårigheten ligger deri att man behöfver en vidsträckt park, emedan de icke trifvas innestängda inom små gebit. Vidare skall härom ordas vid artikeln om Djurgårdar.

ROFFOGLARNE.

Dessa äro af två slag: Nattfoglar och Dagfoglar. De sednare äro betydligt talrikare, äfvensom de flesta ibland dem hafva större styrka, mod och behof af födoämnen, än de som höra till föregående klassen.

I Skandinavien förekomma 6 arter Örnar, 4 arter Hökar, 6 arter Falkar, 1 Glada, 3 Vråkar, 4 Dag-ugglor, 4 Nattugglor, 3 Ufvar. Hvertill dessutom kan räknas såsom skadefoglar: Korpen, Kråkan och Skatan.

Alla dagfoglar göra den största skadan på vildbråd. Deras matlust är ganska stark, och då de uppföda sina ungar förstöra de en mängd ungar af matnyttiga djur och foglar. De roffoglar som tillhöra natten äro ojemförligt mindre skadliga, betraktade såsom människans medräflare, ty för det mesta åtkomma de inga andra arter än dem som tillhöra natten, deribland likväl således också äldre och yngre harar, men förnämligast råttor och flädermöss; deras nytta kan således måhända uppväga de skador som de förorsaka. Vråkarne, som [173] äro dagfoglar, föda sig både af råttor, ormar m. fl. samt af matnyttigt vildt.

Derigenom att landmannen sällan lider några kännbara förluster af roffoglarne, (utom någon enda gång då det händer att ett lam, eller en killing borttages af örnen) har man kommit att nästan alldeles öfverlemna dessa skadedjur åt en ostörd fortplantning. Vål händer ofta nog att hemfoglarne af dem fullkomligt utödas i skogbygderna, men det väcker likväl sällan något afgörande beslut att företaga något till roffoglarnes utrotande. Också har man ej särdeles många medel uttänkt för att åtkomma dem; men om man med omsorg begagnade dem som finnas, skulle man likväl komma temligen långt dermed, och åtminstone så att hemfoglarne blefvo vida mera fredade än förr, och det smärre vildbrådet skulle derjemte med full visshet förökas i märkbar mån.

Första omsorgen för att utrota dessa foglar, är att förstöra deras nästen. Naturen har väl förnekat dem någon talrik afföda, (ty de lägga sällan mera än fyra ägg) men deremot gömma de sina bon på så aflägsna ställen, att de icke lätt kunna upptäckas och åtkommas. Otillgängliga berg, höga träd, sprickor och hål i murar och klippor, äro ställen som de företrädesvis utvälja för att lemna sin afföda en fredad tillväxt. För att upptäcka dem går man ut, under den tid då alla foglar häcka, och granskar noga de trakter der roffoglarne kunna förmodas hafva sitt tillhåll. Alla de större fogelbon som man upptäcker i höga [174] träd kan man saklöst förderfva, hvilket går lättast medelst

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1840,
andra bandet, plansch 110 av Magnus Körner)

Duvhök (*Accipiter gentilis*). Sven Nilsson skriver att:

”Hos oss är han en af de allmännaste och skadligaste roffoglar. Sommaren tillbringar han i skogarna, mest i det öfra Sverige, der de flesta gamla stanna qvar under hela året; men de yngre flytta mot vinterns annalkande åt södren och träffas derföre under senhösten i mängd på Skånes fält. Dufhöken är djerf och stark. Ofta infinner han sig vid gårdarna och stjäler höns. Han använder stundom dervid en förvånande list. För att ej märkas och skrämma, följer han marken, skjuter upp åt taket så nära att han nästan tyckes vidröra det med magen, skjuter lika nära öfver ryggsäsen och ned åt andra taksidan, så att hönsen ej märka honom förr än han är midt ibland dem och hugger med klorna den han först räcker. I luften skjuter han rakt fram på sitt rof, utan att, som falken, skjuta ned i bäge eller lodrätt från en höjd. Deremot har jag sett honom, då han bortjagat korpen, kasta sig om i luften med klorna uppåt sträckta mot fienden.”

(Sven Nilsson, *Skandinavisk fauna. Foglarna, första bandet*, 1858, s. 41–42)

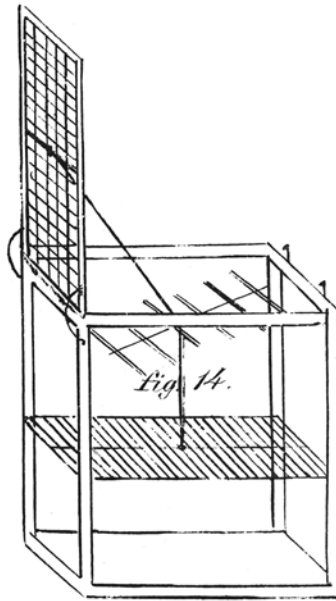
grofva hagelskott, som i två à tre omgångar skjutas midtigenom boet. – För att lättare upptäcka dessa följer man den ledning som erbjudes af förföljelser som kråkor, korpar och skator anställa emot de mäktigare skadefoglarne. Der man ser en flock af dessa svärma öfver en punkt, och dervid, under skrik och oväsande, hastigt sänka och åter lika hastigt höja sig, kan man vara viss att en roffogel eller rofdjur finnes nedanför, och man skyndar fördenskull varsamt till stället för att undersöka förhållandet, och möjligen dervid träffa ett bo eller en fogel af den art man ville förfölja.

Örnarne kunna sällan åtkommas på annat sätt än medelst skjutning och ändå endast tillfälligtvis; någon gång, ehuru icke ofta, skjutas de på fårska luder. Snaror och giller gagna icke så lätt, emedan de då borde utsättas i ödsliga och höga trakter, aflägsse från människoboningar, och skulle således icke kunna med vederbörlig uppmärksamhet tillses. Likväl, om man hunnit inse behovet att förminska antalet af dessa glupska foglar, och fördenskull ej afser besväret, kan man utsätta samma fången för örnen som för hökar och smärre falkar, oaktadt man icke kan lemna den samma noggranna tillsyn som åt öfriga närmare fången.

Alla andra roffoglar fångas temligen lätt, emedan de utan betänkande slå till, äfven på konstiga tillställningar, så snart de finna lefvande eller rörligt bete. [175]

Slagbur. Denna konstrueras såsom de vanliga med hvilka man fångar talgoxar; skillnaden består endast deri att locket ej får stå halft öppet då det är gillradt, utan måste alldeles uppresas, på det roffoglarne så mycket lättare må kunna bli varse den under gallret gående hönan. Man brukar äfven sammansätta flere. Ett flerdubbelt kors utgör sjelfva gillerpinnen, och emedan detta fyller större delen af burens bredd, måste fogeln, då han slår ned, också nödvändigt nedtrycka korset, hvarvid locket igenslår, ock fasthållles af två på sidorna anbragta fjäderhakar. Emedan fogeln gör ett betydligt våld på gillerstickan, får denna vara hårdt gillrad, hvarvid man vinner den fördelen att icke blåsten nedfäller locket i otid. Ungefär på midten af burens inre höjd är ett glest galler af messingstråd. Under detta insläppes en höna eller anka till lockmat. Hennes färg väljes till motsats emot grunden på hvilken buren står. Är berget ljus, ditsätter man en svart eller mörkgrå lockfogel; är det en gräsbevuxen mark ditsätter man en hvit. Se vidare **fig. 14, pl. 1.**

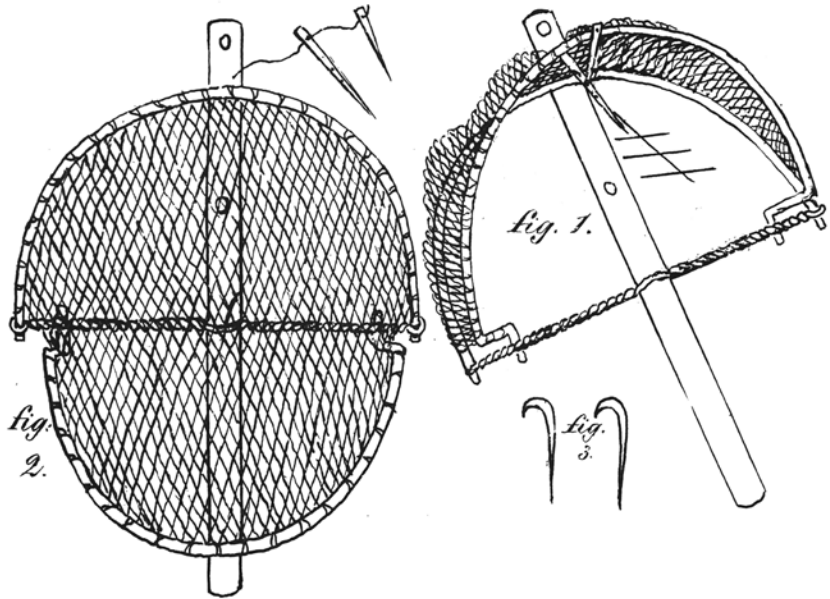
Slagnät. Ibland de enklaste fången äro slagnäten. Man begagnar vid dem den fjäderkraft som finnes i hårdt tvinnade rep eller snören. De kosta obetydligt, och fordra föga tillsyn. **Fig. 1 och 2, pl. 2,** lemna deraf en hastig och tydlig öfversigt. Storleken bör tilltagas fyra alnar i diameter då nätet är utfäldt och ogillradt. Vid gillringen tillbakafälles den ena bågen på den [176] andra. För bådas hela volum göres en nedfällning i marken, (om stället sådant tillåter,) eller också öfvertäckas de båda tillbakavikna bågarne med torrt gräs eller mossor. Det snodda repet A B fästes vid båda ändarna med pinnar eller i berget nedbårade jernsprintar, till utseendet som **fig. 3, pl. 2** utvisar; de fästas ett litet stycke innanför bågen, emedan repet sammandrager sig i fuktigt väder. Nätbågarne böra vara torra eller också ompännas sedan de under torkning lämpat sig efter den spänning de fått af det tvinnade repet. Då de gillras och bågarne äro tillbakafällda, sättes en lockfogel under gillerpinnen. En kupa utaf fin messingstråd fästes öfver fogeln, med den uträkning att han så litet som möjligt bortskymmes af messingsväfven; nätet tilltages sladdrigt, men af starkt garn.

Figur 14, plansch 1.

Bättre än lefvande bete (emedan man ej behöfver lemna så noggrann tillsyn åt fångtet) är ett konstgjordt bete, till formen af en fogel, eller hellre en uppstoppad. Dervid iakttager man likväl att skinnet helst bör vara utaf en sjöfogel, hvarigenom det emotstår regn och våta. Hufvudet kan försees med en landfogels näbb, emedan de flesta roffoglar hellre gripa dessa än sjöfoglar. Likväl bör man i stället för stel uppstoppning af halsen, begagna en spiral, gjord af fin spänstig metalltråd, som, spunnen eller lindad omkring en pinne, formerar sig till en ytterst ledig springfjäder hvilken man låter löpa ut innan den inträdes [177] i halsskinnet på lockfogeln. Är då detta skinn väl gnuggadt så att det ej håller sig styft, så röres halsen och hufvudet på denna vette så ledigt att roffogeln ej anar annat än lefvande fogel. För samma ändamål böra vingarne vara något utbredda, och likaledes underlagda med en lätt spännfjäder, som jemt uppbär de halft utslagna vingarne. Genom dessa tillställningar rör sig lockfogeln vid minsta fläkt, och om dess färg tillika är vald afstickande mot grunden, nedkallas hökarne från otroliga afstånd ur luften.

Nät ställde i fyrkant. Så föga troligt det synes, lyckas det likväl rätt bra, att fänga hökar och stora falkar med vanliga fisknät, ställda i fyrkant eller rundel omkring en plats af tre till fyra alnars diameter, hvarinom man släpper en lefvande höna. Då roffogeln slår ned springer hönan undan i en särskildt dertill inrättad bur; när han nu skall åter bege sig derifrån, kan han icke höja sig lodrätt, utan flyger emot nätet, som bör vara fästadt vid marken, men upptill löst hvilande på utstående tvärpinnar fastslagna i stänger, (sådana som vanligen nyttjas till nätens torkning); de nedfalla då fogeln flyger emot, och han inlindas deri. Bandet kan vara utaf hvilken groflek man behagar, men grofva gäddnät eller braxennät kunna med full framgång härtill

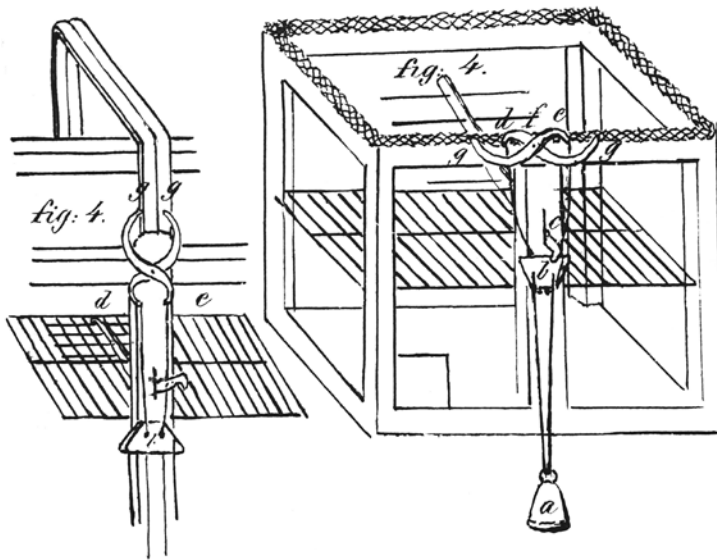
Figur 1, 2, och 3, plansch 2.

användas. Denna method kan likväl icke med fördel begagnas annorlunda än då man kan passa på och döda fogeln genast då han intrasslar sig i nätet. [178]

Bur med slående nätbågar. I det hela är denna endast en liten förändring af den vanliga slagburen, och företeer blott en fördel framför denna, nemligen att icke med ett lock skymma för lockfogeln af någondera sidan. Sjelfva buren kan vara fyrkantig eller rund. Den är på midten afdelad så högt, att en höna kan stå och röra sig fritt i den undra delen. Mellanbotten som är af messingstråd, göres så gles och fin som möjligen låter förena sig med den åsyftade säkerheten för lockfogeln. Öfra rummet skall vara så högt att det tillsammanlagdt med de igenfällda nätbågarnes höjd kan omfatta den största roffogel.

Nätet, som ligger utfäldt med sina bågar omkring kanterne af buren, sammanslås då gillerkorset beröres. (Se fig. 4, pl. 2.) *a* är en tyngd, som medelst ett snöre och en knut hvilar på en fyrkantig trädbit, *b* af nödig längd. Gillerkorset går på en axel genom ena stolpen af buren, och dess yttre ända *c* har ett hak, som uppehåller *b*. – Då sjelfva korset nedtryckes, släpper haket *c* och tyngden *a* får falla ned. Det rep hvarmed tyngden är fästad ofvanför *c*, är i knuten deladt i två hvaraf det ena går till *d*, och det andra till *e*, hvilka båda äro vändarmar, fästade med en gemensam axel *f* uti burens öfversta tvärså och som tillika utgör nätbågarnes gångjern på den sidan. Andra ändarne af hvardera armen *g g* äro fästade orördligt vid nätbågarne som de sammanfälla då tyngden får verka fritt. Två fjäderhakar sammanhålla nätet då det är hopfäldt. [179]

Bur med dragnät. Gillret på en sådan göres äfven förmedelst en tyngd, men i stället för vändarmar som uppfälla nätet, sitter detta såsom ett sparlakan med löpande ringar

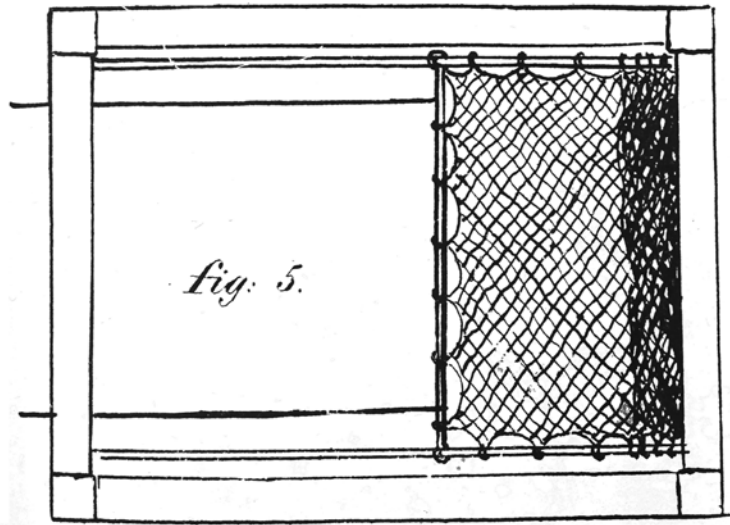

Figur 4, plansch 2.

fästadt på tvenne jerntenar hvilka leda nätet från ena sidan tvärtöfver öppningen. Se **fig. 5, pl. 2.** – Ifrån knuten vid ena gillerstickan, der båda repen förenas, ledas dessa öfver trissor eller märlor, ett åt hvardera sidan, och ingå genom ena öfra tvärsån, samt vidare till den jernten hvarvid nätetts framsida är fästad. Då gillerkorset nedtryckes i buren, verkar tyngden på repen, som hastigt framdraga nätet öfver hela öppningen, då det förut låg tillbakaskjutet åt den andra ändan. Denna inrättning är likväl mindre god än buren med stående nätbågar, ty öfra afdelningen af denna måste ifrån början vara högre, då sjelfva gillrets sammansläende icke ökar höjden.

Saxar. Dessa äro kostsammare och svårare att gillra med lefvande bete eller större, uppstoppade foglar. Då man har dem, böra de utläggas med samma omsorg som andra dylika fången för foglar: nemligen att lockfogeln väljes af en färg som starkt bryter af emot markens, och att man lägger dem på höga och öppna ställen. De skilja sig endast derigenom från vanliga djursaxar, att de äro försedda med taggar, samt att fjädern vanligen ligger inunder, och vid sammansläendet omfattar båda skenklarna, såsom på rattsaxar.

Utom dessa sätt att fånga roffoglar brukas också andra, men vid dem måste en person nödvändigt [180] bevaka fångtet. En dufva fästes med ett snöre vid en lina som kan, vid tillfälle af behof, neddragas i en slagbur. Såsom medhjelpare måste fångaren hafva en varfogel som fastbindes på en stång i granskapet. Då en falk synes högt uppe i luften, börjar varfogeln genast ropa (*varna*); man vet af dennes rörelser ungefär hvilket slags fogel man har att vänta. Är det en större falk så visar han synnerligen ängsliga åtbörder; deremot allt mindre oroliga i mån som den iakttagna vildfogeln är mindre farlig, men han ger rop äfven blott för korpar och dylika. Finner man nu

Figur 5, plansch 2.

att en falk är i antåg, lossas dufvans lina något, så att hon får flaxa, men då falken närmar sig, drages hon medelst linan ned i en slagbur dit han då genast slår efter. Fångaren sitter i en grop, med tak af torf till likhet med den omgifvande marken.

Äfven brukar man en dresserad uggle eller uf, som, till följd af det rådande hatet emellan nattfoglar och dagfoglar, snart anfallas af de sednare, och dervid själf drager sig ned i något fänge, dit dessa följa efter. Bättre är likväl att med lina draga honom ned på samma sätt som i förra sättet med dufvans, ty ufvens eller ugglans dressering medför ganska mycket besvär. Men dessa fången löna endast om man har god tid, eller kan försälja de fångade falkarne.

För kråkor, korpar och skator, som i synnerhet skada derigenom att de bortplocka ägg och ungfogel, har man äfvenledes flera sorter fången. Men [181] emedan man lätt nog åtkommer en del af deras nästen, är förnämsta sättet för deras utrotande att uppsöka dessa, samt dervid förstöra ägg eller ungar.

Ryck-nät med runda bågar äro emot de gamla utaf dessa sorter rätt användbara, men då bör nätet omkrets ej vara altför litet, ty emedan de komma flockvis, bör man hafva så tillstått att man kan fånga dem alla på en gång. Äfven dessa böra spännas af fjäderkraften hos det tvinnade repet som sammanhåller båda bågarna. Gillret består i en trädhake som nedhåller den öfra bågen på den undra. I denna hake fästes ett snöre, hvarmed den, på ett afstånd af 30 till 40 alnar undanryckes då foglarne slagit ned i kretsen framför nätet. Man får således ryck-snöret åt ena sidan, i stället att den eljest ligger öfver den krets der nätet slår ut, men i hvilket fall det afskrämmer foglarne att nalkas. Åteln kan vara antingen ett ruttnadt större stycke kött, eller färska inelfvor. I förra fallet fås korpar; i det sednare skator. Kråkorna

hålla äfven helst till godo det färska. Emedan dessa nät kunna med all framgång utläggas invid husen, har man lätt att lemna dem nödig tillsyn.

En fångad korphona. Ehuru detta sätt icke hvarken kan vitsordas såsom säkert, eller ens förefaller rätt sannolikt, anför jag det efter uppgift af en sednare fransysk författare. – Då man vid ett af föregående fången fått en korphona, fastbinder man den vidöppen på marken. Vid hennes [182] oupphörliga rop framkomma en mängd kråkor som närma sig. Den fångna söker ett fäste för sina lediga fötter och skall då gripa i den kråka som först kommer henne nära, samt icke släppa henne ifrån sig förrän menniskostyrkan tillkommer och åtskiljer dem.

Snaror. Med dem fångas alla tre sorterne lika lätt. Då man utlägger en stor död kropp, kan den beklädas med snaror, af fin glödgad messingstråd. Äfvenså utsätts de, matade med smärre stycken, rundtomkring.

Krokar. Små gäddkrokar, matade med köttstycken af den storlek att de kunna odelade sväljas af fogeln, utläggas här och der. Lockmaten får ej tagas af annat än hundkött, emedan eljest hundar kunna fångas dermed. I öfrigt är detta sätt både grymt och umbärligt.

Pappers-strutar. Kött, af hvilket djur som helst, inlägges i botten af pappers-strutar, som med sin smalare ända nedstickas i snön och ofvan för köttet äro öfver hela insidan bestrukna med fogellim. Då fogeln sticker ned hufvudet, fastnar struten derpå, upplyftes och medföljer. Försöket får ej anställas för nära boningsrum emedan fönsterrutorna lätt få umgälla fångsten.

Förgiftning. Äfven vid dem får intet annat än hundkött eller hundtarmar begagnas, de inpudras starkt med räfkaks-pulver och utläggas på tjenligt ställe, höstiden likväl endast sedan spårnö fallit, emedan en räf, som ätit deraf, eljest skulle omkomma utan att bli till nytta. [183]

Den som förstår huru viktigt det är att aflägsna roffoglarne, och som fullkomligt vet bedömma till hvilken grad de med oss dela jagten efter det matnyttiga vildbrådet, bör med omsorg använda alla möjliga medel för deras utrotande. Förgäfves sparar man sjelf sin jagt, så länge ett par hökar i granskapet anställa sina förödelser. Den orrhöna eller tjäderhöna som jägaren varsamt går förbi och fruktar att oroa under det hon besörjer kläckningen eller ungarnes uppfödande, blir kanske upptäckt af roffogeln, och då är det ute med hela kullen! – Ett öppet fält i hvars granskap harhonan sätter sin afvel uti en illa skyld skogbacke, har kanske om vintern få eller inga harspår, emedan hökar, ugglor, falkar och kråkor bort-plocka den ena ungen efter den andra. Kortligen: allt det mindre vildbrådet som just lemnar oss den angenämaste jagten, blir nästan utrotadt af dessa glupska foglar som ständigt söka sig om och vanligen icke lemna en kull förrän de småningom gripit dem alla.

Egen omsorg och belöningar för dem som med skott eller fången utrota skadefoglarne, böra samfällt användas, och mycken vigt dervid fästas. Har man bragt saken ifrigt i gång, så kan man hafva den tillfredsställelsen, att man, under det man sjelf sparar sin jagt också verkligen får se vildbrådet tillväxa, och ej i dess ställe bli till spis åt objudna gäster. [184]

TJÄDERN.

Denna stora fogel, som intager första rummet bland Skandinaviens matnyttiga skogsfoglar, träffas öfverallt i de båda rikena der stora barrskogar finnas. Ifrån de nordligare delarne af Lappmarken, äfvensom i granskapet af fjällen, ända ned till det sydligaste Småland och den del af Skåne som gränsar derintill och har tallskog, förekommer han, mer eller mindre talrik, i mån efter som han sparsammare eller slösaktigt blir ett mål för människans förföljelser. Han bibehåller för det mesta samma vistelseort, så framt icke allmänna naturorsaker tvinga honom att ombyta ställe. Så t. ex. nödgas han stundom vid ytterligt kalla vintrar med ständiga och starka snöfall emellan de kalla dagarne, flytta från granskapet af fjällen der han ej mera finner uppehålle för sin eljest hårdade, och i strid med en oblid natur mindre fylligt bildade kropp. Ju kallare klimatet är, desto mindre synes han bli. Södra orternes tjädrar väga, om våren 10, 12, ända till 16 och 18 marker, hvaremot Norrländska fogeln ej upphinner 10. Väl kan man deremot invända, att den Norrländska förlorar i vikt genom torkning, ty oftast försäljes han i sydliga orter först flere månader sedan han skjöts eller fångades; men deremot har han också blifvit dödad under den tid då han samlat sitt starkaste hull, hvaremot de som skjutas i södra delarne af landet, i Mars och April, under lektiden och vid sparsammaste tillgång af föda, äro magrare än någon [185] annan tid af året. Denna skillnad måste förnämligast bero af ett blidare klimat, ty tillgången på föda är lika.

Hans allmännaste föda är tallbarr, som finnes i stora stumpar qvarlemnadt i hans excrementer; deremot under höstetiden alla slags bär och om våren tranbär (*Vaccinium Oxycoccus*) som träffas öfverallt på mossarne der solen bortsmält snön.

Hans mod och styrka svara mot hans storlek; ej sällan har han funnits bestå blodig och långvarig strid med sjelfva örnen innan han blifvit dess byte. I fångenskap visar sig detta mod såsom vresigt anfallslynne äfven ofta mot vårdaren, och någon gång har man funnit denna tilltagsna vrånghet också hos den fria tjädern, men sannolikt till följd af vanor under en fordomtima fångenskap från hvilken han tillfälligt undsluppit.

Under lektiden skjutas tupparne på *spelet*. Det tillgår på det sätt att man antingen i skogen anmärker sådana ställen, der man af den myckna spillningen nedanför ett träd förmodar hans spelställe vara, eller också går man om aftonen helt tyst ut i den trakt der man ungefärligen vet att han vistas. Der får man då i mörkningen höra några starka vingslag som utmärka att fogeln *slår upp på nattqvisten*. Dit går man sedan om morgonen kl. 2, och får oftast skjuta i mörkret, ty längre fram i dagningen komma hönorne, hvarefter det icke mera blir möjligt att nalkas honom i kretsen af oroliga varnande. Då man kommit så nära att man hör hans spel, springer man två eller [186] tre starka språng under det egentliga spelet eller cadencen, och stadnar tvert samt dröjer alldeles tyst ända till dess han åter börjar spela; härvid får man icke sätta sig i rörelse under de tre à fyra *knäppningarne*, ty då märker han ännu allt omkring sig; men så snart han *slagit klunken* (ett dubbelt guttural-ljud) och derefter börjar *sugningen* eller egentliga cadencen, gör man åter sina tre språng framåt. Springer man öfver, så att man antingen ännu är i rörelse då han slutat, eller

Tjäder (*Tetrao urogallus*). Sven Nilsson skriver att:

”Tjäderfogeln förekommer ännu i det flesta trakter af Skandinavien, der större barrskogar finnas, det vill säga från den norra delen af Skåne ända upp emot Nordkap. Likväl har han nästan öfverallt i sednare åren märkbart aftagit och i några trakter alldeles försvunnit. I hela Femsjösocken, af Vestbo Härad och Jönköpings län, der han ännu för 20 år sedan fanns i betydlig mängd, har han i sednare åren, genom krypskytte, på spel under lektiden och för bläss under vintertiden blifvit så utskjuten, att derstädes ingen Tjäder visat sig under de sista fem åren. Samma öde synes hafva drabbat honom på de mesta ställen i det norra Skånes barrskogar, och detsamma väntar honom ofelbart äfven i andra trakter af landet, om ej en gräns sättes för krypskytteriet. [...] Tjädern tycker isynnerhet om djupa barrskogar, der vatten finnes i grannskapet; äfven träffas han der barrskog är blandad med löfskog. Han är, åtminstone i de nordliga landskapen, en sträckfogel, som under vissa år, ehuru, som det synes, oregelbundet, företager flyttningar till trakter, som äro långt aflägsna från dess kläckort.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1832, första bandet, plansch 76 av Magnus Körner)

också ett efterljud kan hinna honom, så flyger han vanligtvis genast, eller också blir han så varsam att han kanske först efter en lång stund slår några knäppningar. Någon gång har man funnit tjädrar, som ofta blifvit skrämde, så försigtiga att de till och med slagit klunken, då jägaren sprungit åstad, men dervid fortsatte icke tjädern, sugningen uteblef och skytten blef snart förrådd.

Ostörd spelar han med utomordentlig ifver, helst i mulet och dimmigt väder, då knäppningarne snart efterfölja föregående spelets sugning. Han framräcker halsen, yfvar upp dess fjäderklädnad och spelar med en darrande rörelse, som till och med lärers kännas på trädet der han sitter, vore det än huru tjockt som helst. Under den öfverspända känsla hvaraf han då genomtränges, hör han intet, ej en gång skottet, i fall detta i mörkret skulle gå förbi honom; man har mången gång fällt honom efter ny laddning, men alltid i kraft af den försigtighet att ej röra sig emellan sugningarne. [187]

Det skadar på intet vis tjäderfogelns tillväxt och förökande att man bortskjuter tuppar om våren, men man får ej bortskjuta dem alla, ty då händer att hönorna antingen nödgas flyga för långt bort för parning, och, om det är tidigt på våren, kläcka i en annan trakt, eller också i händelse ingen tupp finnes på nära håll, bli utan parning, eller ändligen para sig med orren, hvaraf uppkommer den blandade afföda som fått namn af Rackelhanar, hvilka sedan icke kunna fortplanta sig.

Spelningen är en företrädesrätt, förvärfvad genom styrka och mod – hos djuren vanligast ålderns prerogativ. Då den äldsta tjädern i en trakt undanskjutes, får man en annan morgon höra friskare spel hos de andra, äfvensom nya spelande, hvilka förr icke vågade *utlåta sig*.

I Augusti och September skjutes ungfogeln med lockning. Helst begagnar man dervid en fogelhund, som får rusa till och uppdrifva fogeln i träd. Hönan bortflyger alltid längre än ungarne, men kortare, allt i mån som dessa äro yngre. Man kallar hunden tillbaka. Är han väl öfvad låter man honom *coucha*, eljest binder man honom afsides vid ett träd, och om han är ung och öfvad, påsätter man honom en trång nosgrimma för att hindra honom från att skälla. Sjelf lägger man sig i säkert skygd bakom en uppvänd trädrott eller annat tjenligt ställe der kullen sprängdes, och förebygger med qvistar på de öfriga sidorna till en skjutkoja, för hvilket ändamål man medför en liten [188] handyxa i fodral, eller en stadig hirschfångare. Efter en half timma, eller mera, efter som ungarne äro yngre eller äldre, börjar man lockningen, hvarvid ingen föreskrift kan gifvas annorlunda än med tillhjälp af erfarenheten, som snart lär skytten huru mycket tonen förändras och blir djupare hos de gamla, eller är fin hos de yngre. Har man en ryssja och genom lockning kan få in hönan deri, får man sedan, utan vidare åtgärd än afvagtande, hela kullen fångad. Man skjuter eljest den ena efter den andra, men upptager ingen förrän man skjutit hela kullen i fall man så ämnat, ty de ungar som kommit nära, vid skottet, fly åter vid anblicken af skytten och svara sedan icke snart på lockningen.

Har man en väl dresserad Rapphönshund kan man äfven på sådant sätt skjuta ungfogel, men marken deri de finnas, får då icke vara alltför skogig.

För vanlig fogelhund skjutes fogeln lättast i träd; en sådan hunds egenskaper äro att under trädet, på några fots afstånd skälla *stånd*, och med full visshet följa med om

fogeln flyttar sig till ett annat träd. Han bör icke vara stor, ju mindre desto bättre, och helst brokig. Fogeln sitter då och undrar på honom, men flyttar sig icke. Blott då och då bör han skälla några gläfsningar, alltid vid samma sida om trädet, men icke rusa omkring och visa tecken till anfall. Aldraminst får han tillåtas den oseden att hoppa emot trädstammen, ty i den händelsen flyger fogeln [189] genast. Äfvenså sker detta lättare om hunden är stor. Jägaren skyndar varsamt till trädet från motsatt håll, och närmar sig under det fogelns uppmärksamhet är vänd emot hunden. De minsta sorterne lappländska stöfvare, till racen uppblandade med pudlar, äro de tjenligaste till denna jagt.

Med *Bloss* gör man alltid lyckliga jagter på fullvuxen ungfogel. Det tillgår på det sätt att två personer åtföljas till den trakt der man vet ungfogeln finnes. Den ena jägaren bär blosset, som bör vara så väl tillagadt och underhållas så skickligt, att det strändigt ger ifrån sig en starkt lysande låga. Det utgöres af tums tjocka klufna torrvedsstycken, sammanhållna utaf en jernring, eller en enda väl mogen fin stam, af 3 tums tjocklek, klufven till smala spjälor som få sammanhånga vid ena ändan der man håller handen. Bäraren håller det upplyftadt och skytten går framför honom. Då man antingen *vaktat opp* fogeln, så att man hört då de uppslogo på nattqvisten, eller också någorlunda känner deras tillhåll, kan man med detta skytte vara säkrare än med något annat, att få hela kullen. Då man kommer intill dem, bländas de af ljuset och quarsitta stirrande. Man skjuter först den som sitter längst ned, derefter den närmaste öfre o. s. v. på det ingen skjuten måtte falla ned förbi en annan, i hvilket fall de lemna trädet, och då vanligen taga kosan emot blosset. Man väljer helst de mörkaste aftnar härtill. Så riktande detta skytte är, måste det med [190] måtta begagnas, ty på intet annat vis kan man så säkert utdöda hela den mängd fogel som finnas på trakten. — För att veta skillnad på fullvuxen ungfogel och gammal, öppnar man hans näbb, och låter kroppen hvila på underkäken, den man omfattat med tummen och pekfingeret. Var det ungfogel så böjer sig näbben för tyngden.

Fängen som användas emot tjäder äro af flera slag, men intet af dem brukas förr än ungfogeln är fullvuxen. Det allmännast brukliga är *stockar*, eller fallstockar. De anläggas tvärt öfver små boskaps vägar eller andra öppningar mellan buskskog och bergknölar i granskapet af mossar och andra ställen der man vet att tjädern vanligen har sin gång.

Dervid är tillika nödvändigt att medelst små gärdningar med ris, tillstänga trakterne så att fogeln måste söka sig ut genom de deri lemnade öppningar hvarest man har stockarne gillrade. Se vidare *Snaror*.

Greiff's Fogelnät. Dermed fångas fogeln lefvande. Det knytes af dubbelt tvinnadt sysilke, som bör vara hvitt, om marken är snöbetäckt, eller grått om det utspännes på barmark. Storleken tilltages $1\frac{1}{4}$ aln i fyrkant. Maskornas groflek såsom på ett groft gäddnät. Det uppspännes i en af förr omtalade öppningar på det låga rishaget, och fasthålls med en ganska svag ullgarnsända i hvardera hörnet. Rundtomkring nätet, d. ä. i de yttersta maskorna genomdrages ett starkt snöre, af silke eller hampa; detta fästes med båda ändarna [191] vid en stark gren eller stör. På båda sidor om nätet strös lingon, vattenlingon eller tranbär, så som vid *stockarne*. Då tjädern uppätit lingonen på ena sidan, går han genom öppningen för att också åtkomma dem som ligga

Llewellyn Lloyd, 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*. London. 2:a upplagan, s. 68.

”Stundom skjutes fogeln om hösten vid skenet af bloss. Denna method är ganska förstörande. Jag hörde aldrig att det brukades i norra delarne af landet, der jag vidstats. I södra orterne skall det tillgå på det sätt, att man först mot natten *vaktar opp* Tjädern, då han sätter sig på nattqvisten, men äfven kan man gå till skogs utan detta försigtighetsmått, allenast någorlunda tillgång af fogel kan påräknas. Två personer utgöra sällskapet; den beväpnade går förut, och den andra bär ett bloss, hvars eld omsorgsfullt vårdas så att den lyser starkt. Den främste är nu icke besvärad af skenet, men ser sjelf förträffligt. Fogeln bländas af ljuset och har svårt att urskilja något annat. Skälet må för öfrigt vara hvilket som heldst, det är åtminstone visat att skytten kommer honom ganska nära. Äro flere på ett ställe, heldt fullvuxen ungfogel, flytta de sig icke för skottet; man behöfver endast bruka den försigtighet att immerfort skjuta den understa först.”

(Lloyd, L. 1831. *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, s. 108)

derutom. När han nu stuckit hufvudet genom en maska, och känner motstånd, tränger han på för att komma fram, ullgarnsändarne brista, men dragsnöret håller och sammanrynkas nätet såsom en säck omkring honom.

Snaror. Dessa utsättas antingen i sådana förr nämnda öppningar på rishag, eller också vid stora stenar eller uppvända trädrötter. I förra fallet fånga de bättre vid vacker väderlek; i det senare åter vid regn, storm och snöfall. Då de utsättas vid ställen som lemna skygd emot oväder, gör man en god öfvertäckning af granris, så att vattnet afdryper åt sidorna. Innanför läggas bår, och en eller två snaror hängas vid ingången till det lilla skjulet. Till ämnet bestå dessa utaf åttadubbelt tagel, eller en glödgad messingstråd, som genom sin mjukhet icke kan aftvinnas, och genom sin svarta färg, utan all glans, icke skrämmer.

Den starka handel som drifves med tjäderfogeln har gjort fångtet till en näringsgren för allmogen i Norrige och de nordliga delarne af Sverige. En oerhörd mängd dödas årligen för detta ändamål, och om det skedde på samma vanvettiga sätt, som icke sällan förekommer i de södra delarne af riket, der, äfven under kläcktiden eller under [192] det ungarne äro små, en mängd hönor försäljas till städer och *hälsobrunnar*, så skulle denna fogelart redan hunnit bli en sällsamhet; men i de trakter, der fogelfångsten utgör en del af allmogens påräknade årliga inkomster, skulle den person, som sköt eller fångade en höna i otid, anses som *niding*, hvilket också ej torde vara för mycket. Den unga kullen har så litet förstånd att han icke utan moderlig ledning kan försörja sig, ehuru naturen gifvit dem förmågan att snart kunna lyfta sig upp i träden för att undgå förföljelser. Då modren blifvit undanskjuten, träffar man, i synnerhet under torra somrar, hela kullen på ett ställe, omkommen af hunger, törst och vantrefnad.²³

Från Norrige utföras tjäderfoglar till England, och hafva stundom i London betalats med 20 Riksdaler Sv. Riksgälds för stycket och derutöfver.

Afvel af Tjäder skall omtalas vid afhandlingen om djurgårdar och vildafvel.

ORREN.

Denna treffliga fogel förekommer allmänt i hela Sverige, der skog finnes. Liksom lärkan förkunnar han vårens ankomst, och om han icke infinner [193] sig så nära människorna, hör man deremot på desto längre afstånd hans klara spel, på samma gång med en mängd af de särskilda behagliga intryck som förena sig att lifva menniskosinnet under de sköna morgnarne om våren.

Redan i Mars hör man orrens spel, men den egentliga lektiden är April månad. Då parningstiden kommer, har orren, likasom tjädern, sitt spelställe, antingen på en slät berghäll, en torr mosse, eller en sådan upphöjd plats deri, som jemförelsevis

23 Vi torde härefter kunna hoppas att det nybildade *Jägareförbundet* skall visa sin tillvaro äfven medelst verksamma åtgärder att förebygga det oskick som ännu hos skyttar eller jägare förefvas emot vildbrådet under parningstiden, och ungarnes uppväxt.

kan räknas för en holme, omgifven af sumpigare grund; ännu hellre väljer han en ö med dessa här uppräknade fördelaktiga egenskaper hos lokalen. Det ligger i hans instinkt att företrädesvis spela på sådana ställen der markens beskaffenhet afhåller alla förföljelser af land-djuren. Äfven den enstaka orren, (*squaltorren*) som lefver i en trakt der människors oförståndiga hushållning med vildbrådet utrotat det större antalet af denna fogelart, och som således icke kan, efter sin natur, föra ett samhälligt lefnadssätt, bibehåller den medfödda driften att i dagningen spela på samma ställe. Efter någon stund komma hönorna till honom, han parar sig med dem och lemnar icke platsen slutligt förrän vid solens uppgång då han slår upp i en topp och börjar åter sitt spel, som på nära håll är klart, behagligt och raskt. Emellan kadancerne af kuttrandet blåser han, hvilket utgör högsta ansträngningen af hans själfkänsla. Blåser man då emot honom, och lyckas i härmningen, så kommer han ofta flygande deråt, i tanka [194] att tukta en förmäten rival. Hela hans betäckning reser sig, och fogeln har ett utseende af beslutsamt mod. Var ett sådant anfall en annan gång rigtadt emot en hans jemnlige, så uppkommer en bitter tvekamp, hvarvid de båda täflande hafva samma stridssätt som hemhönsen. De hoppa upp och söka förnämligast att åtkomma hufvudet hos vederparten.

Den grundform för vanorna vid speltiden som bibehålles hos *squaltorren*, visar sig vid de stora lekarna, allenast mera talrikt representerad. Der samla sig 30, 50, till 100 Orrar hvarje morgon. Äfven der börjas strid, men respecten för åldern, eller en i förra *strider* smärtsamt pröfvad öfvermakt håller en del af tupparne i tystnad under det en eller flere af de äldre spela och snart äfven råka i strid med hvarandra. Likväl blåsa äfven de yngre som icke eljest våga öppna munnen, kämpa sig emellan och para sig med hönorna, så framt ingen äldre drifver undan dem.

För att skjuta tupparne vid orrleken, uppsätter man invid spelstället en risikoja och beger sig dit förrän foglarna ankommit. Är leken stor, så att man kan många gånger under våren förnya sitt skytte der, låter man nedgräfvat ett kar i marken, jemt med bräddarne, belägger det i botten med granris, och öfverbygger det med risqvistar; ännu bättre är att sommartiden göra denna tillställning, hvarvid karet bör vara sju kvarter djupt, der ofvanpå göres ett lågt rundadt tak, som endast på de tre från spelstället vända sidorna [195] får gå tillsammans med marken. Detta tak belägges först med något jord och sedan med torf, så att det icke skiljer sig ifrån utseendet af den öfriga marken. Här kan man sitta fullkomligt skyddad från våta, och någorlunda fredad för kölden som under de skarpa frostnätterne i början af April månad kan vara rätt känbar. Då denna koja om våren skall begagnas, nedsticker man en låg och tät buske i midten af taket hvarå dessutom göras ett par hål så stora att man kan få ut handen, ty det är icke något ovanligt att orren slår ned på sjelfva kojan. Man ingår genom en öppning vid takfoten, som tillstänges med en buske, och afvagnar orrarnes ankomst som infaller i dagningen. De slå ned på slätten, yfva sig, släpa vingarne, utbreda stjerten, spela, blåsa och anfakta hvarandra. Man skjuter ofta ett par tuppar under hetaste striden, men man går icke ut, ty anblicken af människor spränger leken nästan för hela den morgonen; men om man låter den skjutna ligga, börjas munterheten snart lika friskt som förut, ja! till och med den störes stundom föga deraf.

Något före solgången försvinna de, men återkomma och spela solspelet på samma ställe; derefter slå de upp i topp, kanske stundom ganska långt bort derifrån; och då först blir äfven ungorrarnes tid att sjunga ut; då ingen fruktan för de gamle vidare afhåller dem. Äfven nu kan man någon gång skjuta dem om man sakta kommer i deras granskap och blåser, eller härmar hönans kacklande läte. [196]

Väl är det icke sannt att "orren är döf då han spelar," men visst är att han under detsamma hör svagare, eller är mindre uppmärksam än eljest, ty det låter nästan icke göra sig att krypa till honom, om man fortgår både då han spelar och då han är tyst, men deremot lyckas det om man (med lika tysthet) smyger sig fram endast under spelet. Ett skäl hvarföre man nalkas tjädern så mycket lättare än Orren, är att han tillika icke ser under sitt spel, hvilket orren deremot gör i lika mån som eljest.

Orrfogeln skjutes äfven för hund, på samma sätt som förut äro omtalade vid afhandlingens om Tjädern. Äfven så tillgår det lika i alla öfriga sätt att fanga eller skjuta båda arterna i olika ålder; således begagnar man äfven för Orren Stockar, Snaror, jagt med rapphönshund och fogelhund, samt nät; men man har ett skytte och ett fänge som afviker ifrån hvad man kan begagna för Tjädern. De äro:

Skjutning för Bulvan. En uppstoppad orrtupp, eller hellre en flådd Svärta (en sjöfogel, något större än orren) på hvilken man sätter en annan näbb, och i öfrigt till form och färger omskapar till utseende af en Orre; eller också helt enkelt en orrtupsfigur gjord af kläde, något större än en vanlig orre, uppsättes på en stång, och fastbindes nära toppen af en björk som synes åt alla sidor i trakten. Man passar på då vädret om senhösten och vintern är mulet och dimmigt eller med rimfrost. En skutkoja tillredes nära invid, och en [197] eller två personer gå ifrån andra sidor för att långsamt skräma orrarne undan åt den sidan der bulvanen är uppsatt. Detta låter sig göra derigenom att Orren flyr undan i rak linie då han förföljes. Man väljer helst ett sådant träd der fogeln vanligtvis gerna slår till, eller har flere bulvaner med en skytt vid hvarje.

Orrbännor eller donor. Sådana uppsätts i en björktopp, och göras af en plank eller två smala björkstammar, som väl fästas omkring toppen af det växande trädet. Under dem hänga snarorna omgifna utaf björkris, som man samlat under det björkarne hafva fröhängen. Till gillerställe väljer man en höjd, der foglarne vanligen slå till; äfven kan man uppsätta det i en tall, hvars skate är förtorkad. Trädet kan då äfven beklädas med björkris, men sådant, der fröhängen sitta, nyttjas endast invid snarorna.

Tratt. Med detta namn kan man lämpligast uppkalla det sinnrika sätt att fanga Orrfogel som brukas på flere orter i Ryssland. En krets göres af spåda björkstammar eller släta stänger, som nedtill sluta alldeles intill hvarandra, men upptill äro något åtskilde samt spetsade. I midten står en stång, en aln högre än de som utgöra tratten. På denna sednare sitter en på tvären hängande käpp som med ett snöre är fäst vid spetsen af stängen. Både trattstängernes spetsar och den på tvären hängande käppen beklädas med hafre-ax. Då foglarne slå till för att pläcka på hafre-axen och dervid sätta sig på käppen, vickar den ned, och fogeln [198] faller i tratten, hvarifrån han icke kan taga sig upp, emedan den endast har en alns diameter. Bäst är att hafva käppen så afvägd att han, en tum ifrån sin tyngdsmedelpunkt, på hvardera sidan ombindes med ett snöre, hvilka båda fästas i stängen, ty derigenom återtar han straxt

Orre (*Lyrurus tetrix*). Sven Nilsson skriver 1840 att:

”De Orrar, jag haft i bur, hafva ej spelat under ruggningen, men sedan denna slutats, hafva de åter börjat kuttra. Dock är höstspelet hvarken så uthållande eller så lifligt som vårspelet. Detta sistnämnda får man stundom höra redan de första dagarna i Januari månad, då vädret är mildt och regnigt. Under spelet utbreder han stjerten och slår den upp, tillika med de långa hvita täckfjädrarna, nedfaller vingarna, sträcker ned halsen, hvars fjädrar äro starkt utpösta – och i denna besynnerliga ställning går han spelande i cirklar kring hönan. Stundom afbryter han sitt spel, tager flaxande ett skutt och blåser derunder starkt sitt *tschoschy*, hvilket läte ibland åtskilliga gånger upprepas.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1840, andra bandet, plansch 27 av Magnus Körner)

åter sin vågräta ställning och faller den näst efterkommande . – En förändring häraf är Metscharäkernes Murdscha. Äfven dervid är tratten sjelfva fångtet, men gillret består af två korslagda tunnbänd som sitta på samma axel, hvars stödpunkter hvila uti hål på ett par af sidostörarne i ringen. Dessa bänd äro omlindade med hafre-ax. Då orren slår ned på dem, vänder sig bandet, fogeln nedfaller i tratten, och ett annat bänd blir dervid öfverst till lockmat och giller för en efterföljande. Man iakttagar att korset ej fyller trattens öfra kant så att ej orren bekvämligen nedkommer. Orsaken hvarföre sådant giller kan lyckas, är att ingen fogel kan uppflyga utan att medelst fötterna göra första lyftningen, men åter dertill fordras ett stadigt fotfäste, hvilket här saknas, emedan tunnbändskorset vänder sig undan. Man skulle äfven kunna begagna vattenlingon påströdda på korset eller gillerkäppen, fästade med fogel-lim.

Orren trufves lätt i bur, och fortplantar sig i fångenskap om han ej hålles för trångt inspärrad.

RACKELHANEN.

Då tjädertupparne i en trakt bli utskjutna om våren, samla sig hönorna till när-maste orrlek, [199] para sig och framkläcka derefter en blandad afföda, varierande till utseende i mån som den fått mera fäderne eller möderne-arf. De utgåra intet föremål för egentlig jagt, utan skjutas tillfälligtvis på orrlekar eller då de eljest anträffas. Vissa ännu ej fullt utredda förhållanden med denna blandade afkomma, göra det önskvärdt att jägare som komma i tillfälle att få ett sådant exemplar, aflemna det till skärskådande af våra vetenskapsmän.

HJERPEN.

Den lilla spaka hjerpen retar icke jägarens lystnad genom stor massa och båtande vinst, men är lätt åtkomlig och lemnar bordet nästan den finaste af alla vildstekar. Han flyttar sig icke långt undan, då han uppskrämmas, ofta då de äro unga, endast några famnar, och således ej utom skotthåll för hagel. Han sitter aldrig på topp, utan lågt ned i trädet bland de lummigaste qvistarne, och undgår sin bane ofta blott dermed att han skyles af de öfverhängande barrtupporne.

Hans natur är icke danad för sådana köldgrader som tjäderns och orrens, men äfven förekommer han mindre långt i södern, egentligen därför att han trufves helst i *tät* skog, ung eller gammal, men icke på ställen der odlingen gjort glesor bland träden. Ett stilla, fint och melankoliskt läte utgör hans lockning, både makarne emellan och för ungfogelskullen. Det härmas lätt, och den [200] godtrogna, fromma fogeln, framkommer snart emot den försåtliga lockande. – Med undantag af dufvan, finnes ingen Svensk fogel, som emot sin obetydliga storlek har en sådan bullrande flygt som hjerpen; och den är icke såsom hos den förra endast bullrande vid början af flykten, utan fortfar äfven sedan fogeln kommit i fart.

Järpe (*Tetrastes bonasia*). Målad av Wilhelm von Wright (Ur Magnus och Wilhelm von Wright, *Svenska foglar efter naturen på sten ritade*, 1828–1838)

Sven Nilsson skriver att:

”I flera provinser af Norrland fångas hjerpen om hösten i samma slags snaror, hvori orre och tjäder tages. I Wermland, Södermanland och förmodligen i flera landskap, tages han i fallstockar, som man uppgrillar, der man förmodar att han framlöper. Men äfven skjutes hjerpen med hagel eller lod. Denna jagt drifves om våren under fortplantningstiden; men isynnerhet om hösten i September månad, medelst att locka fogeln med hjerp-pipan. Då kullen är spridd, kan den ena foglen efter den andra lockas och skjutas. De äro ej rädda, ej en gång för skott, och den största svårigheten vid jakten består, för den ovane, blott uti att upptäcka dem i de täta trädskronorna. De sitta dock vanligen på grenen nära stammen; sällan ute bland qvistarna. Då man träffar flera hjerpar tillsammans i ett träd, kan man lätt skjuta dem alla, blott man börjar med den nedersta. Under löffällningen *tro* de dock icke.

Nytta: Hjerpstek anses allmänt för det mest välsmakande, finaste och sundaste af allt vildt. Han är dock mer torr än stek af beckasinen, kramsfoglen o.s.v.”

(Sven Nilsson, 1858. *Skandinavisk fauna. Foglarna*, andra bandet, s. 44–45. 3:e upplagan).

Lockning. Det är skamligt att behöfva historiskt anföra det denna method begagnas äfven om våren – nemligen i södra orterne; men i Norden, der det sunda menniskoförståndet äfven i denna del röjer sin klara öfvervigt, förekommer ej denna förhatliga osed. I afseende på detta rån emot naturen, må man likväl ännu mera undra deröfver att det kan komma i fråga mot en fogelart som i alla fall nästan kvarblifver i jordägarens värjo, ty hans vistelsetrakt är så liten, och fogelns lynne så stadigt, att man lika säkert kan hämta ungfogelskullen som de gamla i samma skogssnår der man sett dessa om våren. – Med eller utan hund kan man skjuta hjerpen om hösten, och helst går man ensam då man vet hvar en kull är till finnande. De uppflyga i träden, ofta på tjugu stegs afstånd, och om man genom egen uppmärksamhet skjutit en eller två, kan man lätt kalla till sig de öfriga genom lockning med pipan. Denna är af jern, tenn, bly, träd eller ben, tjock i röret såsom ett halmstrå, afskuren med ett filstreck såsom en flöjt, och får ett fint hvisslande läte som man lämpar efter sin erfarenhet af fogelns eget. [201]

Snaror. Sådana utsätts på marken med afstängningar på sidorna, i likhet med hvad som sker för tjädern och orren.

Hanar och hönor åtskiljas deraf att de förre hafva en svart fläck under halsen, hvilket märke ej finnes hos hönan. Men all skillnad derpå ursäktar icke den otidiga jagten på hjerpen, ty emedan han lefver i engifte blir paret i alla fall sprängdt och en blifvande kull omintetgjord, då endera dödas om våren.

SNÖRIPAN.

Svenska jägaren i södra delarne af landet får aldrig se denna fogel, utom då den skjuten föres ifrån Norden eller fjellen. Han förekommer der i största ymnighet. De finnas utaf två arter som mest skiljas af deras lefnadssätt, emedan den ena arten, Fjellripan, bebor den trakt af fjellen, der björken och dvärgbjörken samt det krypande videt växa tillsammans, hvaremot Dalripan bebor de skogar som ligga lågt och der menniskor vistas.

Sättet att fånga båda dessa arter är lika, och sker medelst snaror som på ett skaft nedstickas i snön, hvarvid man tillser att sjelfva skaftet upplyftas i mån som snön blir djupare, så att snaran alltid står lika högt med denna. Till lockmat nyttjas björkris med fröhängen.

Huru stort antal af denna fogel måste finnas, blir tydligt deraf att de i sekler fångats hvarje år till hundrade tusendetal. [202]

DUFVOR.

De vilda dufvorne äro af två slag: Ringdufvan och Blådufvan; den förre är betydligt större än den sednare. De visa sig sällan, och äfven i skogen finner man dem icke ofta emedan de redan på långt afstånd fly undan krypskytten, och ännu mera undan jägaren. Men då man om våren besätt jord i granskapet af

skogen, eller också om hösten upptagit ärtskörden på sådant ställe som är beläget nära barrskog, finner man snart att ingen brist är på denna sort vildt. De äro rätt väl värda skottet, och om man gör sig en skjutkoja, helst en sådan som är nedgräfd i jorden, kan man stundom skjuta tre à fyra i ett skott, ehuru väl de vanligen sprida sig kring hela fältet.

BLÅKRÅKAN.

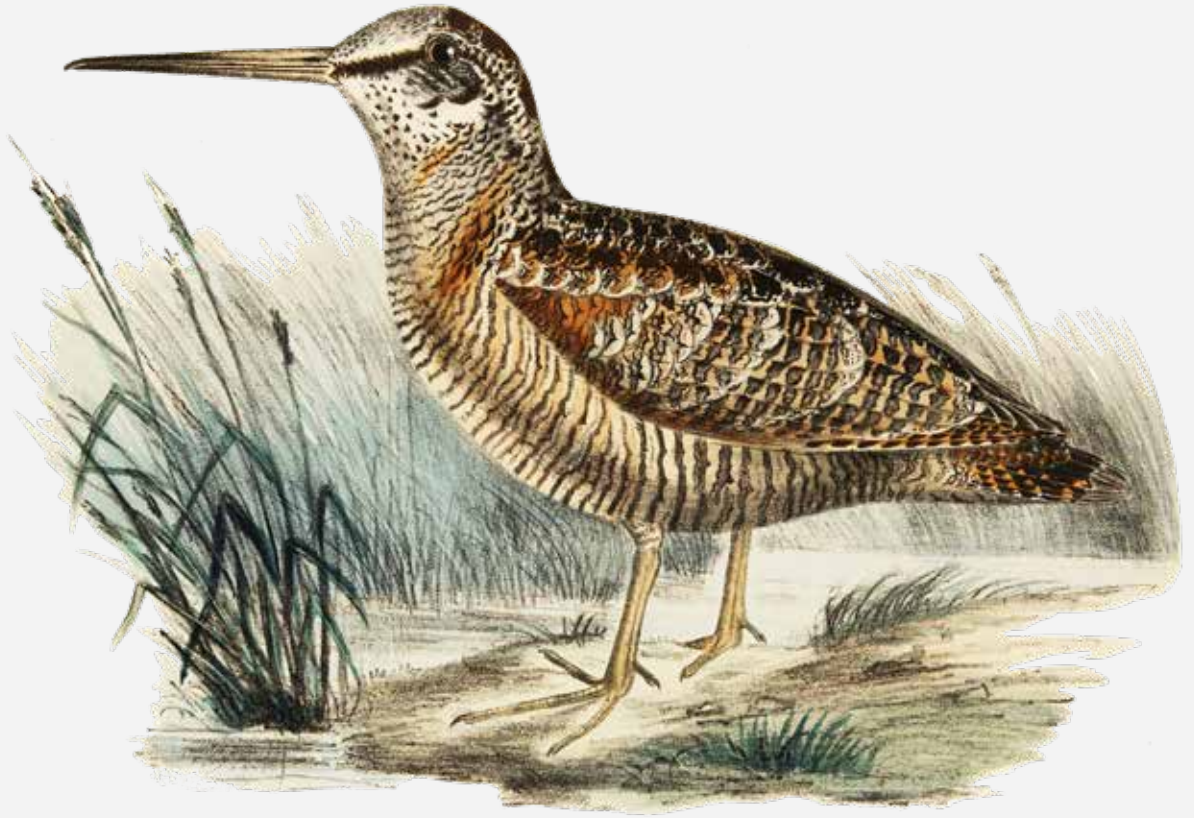
Denna fogel lär ha blifvet planterad i Sverige af Hertig Fredrik Adolph. Den är likväl redan icke mera någon sällsamhet. Hennes tillhåll är i gammal löfskog, helst af ek. Hennes sköna blå och gröna fjädrar, som i lyster täfla med de Brasilianske fogelarternes, göra henne utmärkt bland alla Svenska foglar. Köttet är välsmakligt, men fogeln kan icke fås genom någon särskild method, utan endast tillfälligt medelst krypskytte. Storleken är såsom en kajas. [203]

MORKULLAN.

Sist bland våra skogsfoglar upptaga vi Morkullan, som endast till hälften anses stillhöra oss, och till hälften sydligare länder. Men denna skadliga fördom borde afläggas. Morkullan är en flyttfogel, och alla sådana skulle förmodligen alltid tillhöra vårt land om detta beständigt skänkte dem vår tempererade sommar med dess öfverflöd af näringsämnen. Men vintern bringar insekterne i dvala och lägger tak på våra vatten. Fördenskull nödgas de flytta till rikare trakter af jorden. Men här födas och uppväxa alla de otaliga svärmar som sedan sprida sig omkring i varmare länder, då vintern bragt döden öfver vår natur; hit återvända de så snart de kunna finna sin bergning, och äfven stundom något förr drifver dem en tydlig kärlek till fosterbygden. Morkullan delar samma vanor och samma åtrå att uppleta det ställe der hon ett föregående år föddes, eller redan sjelf kläckte sin afkomma. Man har med bestämdhet funnit samma individer återkomma till samma punkt ett följande år. De fångades, och släpptes med påsatta märken af metall, och fångades äfven året derefter. Man vet således att man eger en rikare eller sparsamare tillgång på dem i mån efersom man sparar dem under deras häcktid.

Men såsom man nu förfar med denna fogelart, skjutas både honor och hanar under sjelfva äggläggningstiden och följden blir att man för året förlorar en eller flere kullar på trakten, och för följande året den större mängd som då skulle [204] sträcka. Om man deremot lemnade dem ostörda till slutet af Maj blefve endast hanarne skjutne, ty de fortsätta sträckningen ännu en månad.

Sannolikt flyttar Morkullan ifrån Sverige först vestligt, ty man har anmärkt att t. ex. England får och förlorar dem på tider som svara emot deras flyttning från Sverige och återkomst hit. Under vintern förekomma de talrikt i vissa delar af nämnda land. Äfvenså träffas de talrikt på vestliga kusterne af Skandinavien under

Morkulla (*Scolopax rusticola*). Sven Nilsson skriver 1840 att:

”Morkullan är en skygg fogel, som om dagen ligger dold bland buskar och snar och som endast under afnar och morgnar är i rörelse. Denna hennes besynnerliga instinkt att i skymningen och gryningen flera gånger flyga fram och tillbaka öfver en och samma trakt, har man kallat *Morkull-sträck* eller *Morkulldrag*. Morkullan sträcker isynnerhet om våren under parningstiden; men ibland äfven om sommaren sedan ungarna blifvit flygfärdiga då hela familjen sträcker (Jägarförb. Tidskr. p. a. st.). Under sträckningen låter hon höra ett eget låte, som ungefär kan uttryckas med: *ort, ort, pisst*, och som lär vara ett slags lockton hvarmed hon kallar sin maka till parning. På senhösten i Oktober och November flyttar hon åter genom Skåne och träffas då i pilhäckar) buskar och snår.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1840, andra bandet, plansch 103 av Magnus Körner)

flyttningstiderna, emedan morkullorne ej såsom många andra flyttfoglar göra sin resa i en enda sträckning, utan flytta småningom, från skog till skog, och uppehålla sig något på hvarje ställe.

Hon lefver förnämligast af maskar och skalbaggar, och beror således af den väderlek som tillåter alstring och lif hos dessa. I mån som dessa försvinna i vinterquarter finner morkullan behof af ombytt vistelseort och aflägsnar sig småningom under senfärdigt tåg och förnyade försök att kunna hämta sin föda på stället.

I stora skogar och helst i fuktiga trakter finner hon största trefnaden. Rik tillgång på skugga är äfvenledes ett vilkor derför, ty hon tillhör ej dagen. Endast skymningarne mana henne att flyga omkring, och dagsljuset är henne nästan lika så litet gynnande som för öfriga nattfoglar. Något efter solgången börjar deras sträckning och fortfar under det hvarje fogel i sträcket hunnit göra två till tre bugter. De slå derunder ned på flata berghällar och para sig. Om morgnarne börjar [205] sträckningen å nyo, men upphör förrän solen gått upp.

Det fordrar vana att träffa henne, ehuru man med lätthet tar korn under den snabba men raka flykten. Svårigheten består egentligen i att med ögat urskilja de olika håll på hvilka man skjuter, ty då man den ena gången skjuter på t. ex. trettio steg och håller en fogels längd framför henne, samt träffar, måste man på sjuttio steg hålla minst tre gånger så långt före, ty eljest skjuter man efter. Tillika måste man iakttaga farten, ty hon flyger olika fort, ehuru vanligen jemnt. Skjuter man mycket i ett morkullsträck utan att fälla dem, så vinna de en öfning att kasta sig för skottet; ja! det har hänt att de efter mycken exercis rent af vändt om och flygit tillbaka. – Att vid detta skytte är ytterst olika om man nyttjar flintlås eller slagkrutslås, torde vara en öfverflödig anmärkning.

För en väl öfvad rapphönshund kunna morkullor skjutas om dagen i djupa skogar invid träskan. Men något annat skytte eller fångst kan icke användas emot dem. Likväl kan man längre fram på våren, då paren åtskilt sig och hanarne ensamme sträcka, locka dem med en lärkpipe. Äfvenså påstås att de slå till der man nyttjar en hop skämda äpplen till lockmat.

Fogelns värde såsom stek är tillräckligt bekant, men man har en annan fördel af ett sådant skott hvarom kännedom ej är så allmän. Hon har i hvardera vingen en fjäder som begagnas af miniaturmålare till de finaste teckningar. [206] Den är jemn, fin och stadig, spräcklig emot fästet, och ljus i spetsen. Man finner den om man uttrycker den yttersta vingpennan, då man lätt märker den lilla nyttiga fjädern med dess hvita spets.

RAPPHÖNS.

Dessa vackra foglar äro icke ursprungligen barn af vårt hårda klimat, för hvilket de ofta bli offer. De infördes hos oss af den Regent som i stort ock i smått hade en omhugsn, som räckte till för allt som kunde gagna hans fädernesland. Det var Gustaf den Förste som planterade dessa foglar i landet. Man kan icke då undra på att äfven Fredrik I, hvars alla omsorger inskränkte sig endast till jagten,

hitförde en ny kolonisation af dem. De fortplanta sig ymnigt, och skulle ha öfver-
svämmat vårt land, om icke våra stränga vintrar, helst sådana hvarunder töväder
och stark köld aflösa hvarandra, då och då utrotade dem på en gång måhända öfver
flere provinser. Emedlertid utsprida de sig åter genom kolonisationer från de trakter
der de öfverstått vintern. Det är icke blott kölden, utan i synnerhet hungersnöden
som borttrycker dem om vintern, ty då starka töväder sammanpackat snön, och en
efterföljande frost bildar skare derpå kan icke rapphönan åtkomma någon föda, och
om hon nedkommit på ett ställe genom den hårda skorpan, kan hon icke alltid på
ett annat taga sig upp; dertill kommer svårigheten för [207] henne att genom den
allmänt fastare snön fortkomma och uppleta något ätbart.

På de stora, odladeslätterna inträffar detta förhållande i synnerhet märkbart. Solen
formerar der skare på snön, och dessutom sammanpackas denna alltid långt starkare
af de ohejdade vindarna på slätten. Deremot i trakter, som väl sakna skog, (och
denna är icke Rapphönas hemvist), men som deremot äro öfverallt mellanstänte
med små backar beväxta med enbuskar, blir snön aldrig så sammanprässad, och
sjelfva buskarne lemna fogeln skydd emot stormar och oväder, samt föda utaf bären.

Man har två sorter rapphöns, hvaraf den allmännaste sorten, eller den grå
Rapphönan, är den som här omtalas. Hon har likväl så mycket brunt i sin
fjäderklädnad att man på denna obestämda färgbenämning ej kan skilja henne från
den mindre, och äfven mindre allmänna, arten. Den förre är för jägaren lättast
åtskild från den sednare, medelst färgen på benen, som hos den gråa Rapphönan äro
grå, hvaremot den mindre har köttfärgade ben, och äfven af Engelsmän skiljes med
benämningen *Rödbenta* Rapphönan (redlegged).

Rapphönsjagten är hufvudsakligen grundad på skickligheten hos en väl inöfvad
hund; fördens skull anföras här några omständigheter rörande dennes dressering.

Man har två skilda metoder för att åstadkomma en rapphönsunds dressering.
Jägare af utmärkt erfarenhet i sin väg, recommendera den [208] ena eller den andra
metoden, hvar efter sin vana, men kanske i synnerhet beroende af deras eget lynne.
Den som har ett godt förstånd och kraftig vilja, och eger sättet att bringa menniskor
till lydnad, kan också lätt bringa en hund dertill. Man får dervid icke med lydnad
mena den tanklösa och slafviska undergifvenheten, utan den verkställighet som
härleder sig på en gång af följaktighet för viljan och begrepp om saken. En sådan
person kan lära hunden på det angenäma sättet af kamratligt inöfvande, väl icke
med *lek*, men med *glädtighet* och ett troget uppmärksammande af hvad natursdriften
förut nedlagt.

En rapphönsund har af naturen egenskaperne att uppvädra fogel, *stå för* den,
hemta och bära den med munnen. All dressering för honom har också just detta
syfte. Detta sätt åstadkommer den ena jägaren genom blotta uppöfningen af
naturanlagen, den andra åter med stränghet. Det skulle tyckas att det första, såsom
det naturliga, också borde vara det enda rätta. Att det åtminstone är det behagligaste
måste man i förhand medgifva.

Emellertid, om man från egentliga väsendet af dessa metoder afsöndrar det som
hos båda är en afvikelse, kan man lätt förena dem till en enda. Den som söker att
begagna hundens naturanlag och med godo vill drifva honom till en högre grad

Rapphöna (*Perdix perdix*). Sven Nilsson skriver 1832 att:

”Rapphönsen äro icke infödingar i vår Nord; de sägas vara inplanterade här för omkring 300 år sedan. För närvarande finnas de spridda öfver allt der lokalen är passande för dem, från det sydligaste Skåne ända upp öfver 60:de breddgraden. Det nordligaste ställe, der de för närvarande finnas, är, så vidt jag vet, trakten kring Carlsholms Bruk i öfra delen af Upland. Kring Christiania förekomma de ock, ehuru nog sparsamt. Till ock med midt inne i det skogiga Småland träffas de äfven på åkrarna; men talrikast äro de på de stora slättlanden, samt på öarne, så väl i östra som vestra skärgården. Hos oss äro de öfver allt *stannfoglar*, som under hela året blifva kvar i samma trakt. [...] Trovärdige män hafva försäkrat mig, att Rapphönsen flytta sina ägg, om de märka sitt bo vara i fara för menniskor eller rofdjur. De skola härvid lägga ett ägg under hvardera vingen, och löpa bort med dem till en säkrare plats. På detta sätt skola de på en natt flytta bort hela sin äggsamling. För pålitligheten af denna uppgift kan jag ej gå i borgen, då jag ej sjelf varit i tillfälle att bekräfta den; men otrolig är den åtminstone icke, och vi träffa åtskilliga lika märkvärdiga fenomen bland foglarna.”

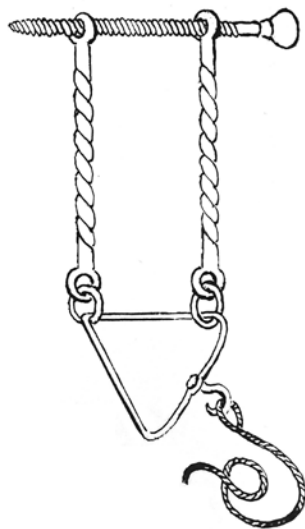
(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1832, första bandet, plansch 38 av Magnus Körner)

af skicklighet har fullkomligt rätt, om han icke dervid förfaller till en pjollrande [209] lek. Om han genom ett muntert (men likväl *befallande*) sätt *tillbåller* hunden att göra hvad jägaren äskar, så bringar han honom dermed vanligen dit denne bör, men om han faller undan för hundens vilja, först drifver undervisningen såsom lek, sedan fortsätter denna lek med mera uthållighet än hunden finner roande, och således upphör då denne visat motvilja, kommer han slutligen derhän att hunden hvarken vill eller kan; verklig *lydnad* kommer dervid ju aldrig i fråga. – Den jägare åter som börjar med sådan öfvertygelse, att stryk är det som utvecklar hundens förmögenheter, bringar det någon gång derhän att hunden blir fullkomligt oduglig. Han fordrar stundom att kreaturet skall förstå hvad hans herre icke förstått göra honom begripligt. Han slår honom då han icke efterkommer en sådan oförstådd befallning, och följden blir att hunden alldeles icke gör sig någon sammanställd erfarenhet af fel och straff, utan blott af en förföljelse den han ej tror sig kunna undvika. Han mister lusten, och fruktan intager platsen efter alla andra utpiskade förmögenheter, eller om han i stället för ett vekare lynne är trotsig, blir han derigenom rent förvildad och desperat.

En medelväg mellan båda är denna: Hunden skall inöfvas med ledning af hans egen inneboende natursdrift, den man långt ifrån att motarbета, noggrant följer, just på det sätt att det blir honom ett nöje; men om han gör det halft med lek, bör undervisaren icke leka, utan att på samma gång [210] bibringa honom begreppet att han *måste* göra hvad man ålägger honom, och detta icke blott för det nöje dermed är förenadt, utan också hufvudsakligen för det ägaren *vill* det.

Har en hund blifvit bragt derhän att han bestämdt förstår en sak, och sedan af tredskhet uraktlåter den, då är straffets tid inne. Men man får vara ganska varsam att man icke dermed förskrämmar honom, så att han just undviker det man ville bringa honom att göra. Hufvudsakligen gäller derom, att man straffar hunden med fördel för det han underlåtit göra, men man kan icke dermed bringa honom att verkställa något. All dressering måste vara undervisande. Endast försumligheten och tredskheten straffas. Tillika observerar man att alldeles icke några basningar få användas. En enda och kort erinring är alltid bäst. Den skall följa i samma ögonblick som felet begås, och tjenar blott till uttryck af ogillande; all egentlig bestraffning bringar just under detsamma sjelfva saken i glömska; men deremot bör hunden ingen enda gång få göra ett fel utan en sådan hastig och lindrig tillrättavisning. På sådant sätt utvecklas hans naturliga anlag så fritt som möjligt, oarterne blott hindras att insmyga sig, och han har tillika lärt på ett sätt som gör att han finner sig utföra det för jägarens skull och ej för sin egen. – För sådant ändamål utlemnar man piskor, käppar, m. m. som ofta genom blotta sin närvaro föranleda en sjelf obändig undervisare att tro dem behöfva brukas. Det [211] enda straffredskap man nyttjar är halsbandet och linan, hvarmed man, (och det är en grundregel) aldrig får göra mer än en ryckning, lindrigare eller hårdare. Sjelfva linans beskaffenhet, eller rättare dess olika former beskrifvas längre fram.

Undervisningen delas i två delar: *Kammardressering* och *fältdressering*. Den förra tillgår på det sätt att man håller hunden i ett ensamt rum, der han ej får bortskämmas af någon. Dresören måste sjelf gifva honom mat. Hunden undgår

Figur 16, plansch 2.

dervid vanan att rätta sig efter olika lockningar och tillsägelser, hvarmed en ung eller eljest oförståndig vårdare kan söka bibringa honom mellanlectioner.

Vid dresserings-timmarne sätter man på honom halsbandet med deri fästade lina. Det förra består antingen af ett fint rep med knutar, på en tums afstånd från hvarandra, eller så kallade *rosenkrans*, bestående af halfannan tums tjocka trädkulor med jernpigg af en eller halfannan liniers längd utanför trädet, uppträdda på ett starkt snöre; eller en klafve sådan som **fig. 16, pl. 2** utvisar. Vid denna sednare dragas de båda sidosträngarne tillsammans emot ena vinkeln af triangeln och gör en plågsam verkan. Dessa tre väljas efter hundens olika lynne, och äro här uppräknade gradvis derefter, så att den mest hårdagade dresseras med den sist anförda. Alla tre måste passa nätt åt halsen utan att sitta så hårdt att de på något sätt försvåra andedrägten eller det fria blodomloppet. Den vidfästade linan är antingen ett [212] vanligt snöre eller en tarmsträng (den sednare för sin spänstighet och styrka); längden tre alnar.

Första undervisningen är endast ämnad att förskaffa hunden en god *appell* – bringa honom att komma vid gifven befallning. Vanligtvis uppväxa hundar under sällskapsöfning med sådan vana att komma vid lockning. Har han inhämtat den på allvar, så att han hvarje gång vid tillsägelse kommer, och icke blott då när det roar honom, så är denna del af dresseringen undangiord, men vanligtvis är en sådan locknings appell icke gjord med den noggranhet att icke hunden ibland kan få det infallet att underlåta lyda, eller lyda trögt, (hvilket för ingen del kan tillåtas) och i sådant fall måste han med linan bringas till den vanan att alltid komma, och komma genast. Man ropar då till honom *ici!* och kan gerna i början för att lätta begreppet om detta ljuds medföljande betydelse, göra de tecken vid hvilka hunden är vand under sin förra lockningsappell, såsom knäppningar med fingrarne m. m., men småningom göras dessa omärkligare under det man fortfar med *ici*, och

sist utlemnar man dem alldeles. Då han kommer, smeker man honom och säger *rätt så!* men i motsatt fall rycker man en gång lindrigt på linan och upprepar *ici*. Kommer han icke ändå ger man en hårdare ryckning och drager honom till sig, men berömmar honom ändå när man fått honom till sig. Efter en half qvart, hvarunder man immerfort gått ifrån och bragt honom att komma, slutar man undervisningen och ger honom mat. [213] Samma lection fortsättes flera gånger om dagen; men med lösare anlagd krans eller halsband om hunden visar sig ömma om halsen. Sist uttages han under bar himmel, på ett ställe der likväl inga hinder möta, eller personer kunna skingra hans uppmärksamhet. Dervid lemnar man honom en ganska lång lina, för att vänja honom att hans lydnad för gifna befallningar är oberoende af afståndet. Man ihågkommer då att icke ropa honom med *ici* utan att linan är så nära spänd, att man i ögonblicket kan låta honom känna ryckningen om han ej genast hörsammar.

Derefter följer att lära honom *apportera*, hvilket tillgår på det sätt att man kastar åt honom en boll, svamp eller annat mjukt, som han till följe af sin naturel upphämtar; man ropar dervid *apporte!*²⁴ Så snart han således vet hvad han vid detta ordet skall göra, låter man honom öfva sig dermed vid kammardressuren. Hunden visas på en sådan pjes som han förut under lek upptagit, man ropar till honom *apporte!* och berömmar honom då han gjort det. Upptager han ett sådant stycke och åter släpper det, så straffas han tvärt, men ej hårdt, samt uppmuntras att genast upptaga [214] det. Småningom vänjer man honom att äfven upptaga hårdare och tyngre saker, samt berömmar honom och ger honom en omtyckt bit till belöning. För att lära honom bära ätliga saker, sedan han lärt *apportera*, måste han vara väl mätt, deremot böra alltid de vanliga apportioneringslectionerne hållas då han är hungrig.

Då han först tar något i munnen, vill han ej gerna släppa det, utan tuggar och leker; man säger då *släpp!* och omfattar undra käken, nedanför ögonen och inknipar tummen på ena sidan, och pekfingret på den andra i ledgången mellan båda käftarne på honom, men utan hetsighet eller harm. När han nu öppnar dem uttager man det apportionerade, men berömmar honom såsom hade han sjelf lemnat det, och nödvändigt måste sjelfva klämningen ske under glada åtbörder, eljest *vågar* han kanske icke nästa gång upptaga det som anvisas honom. – Då han vägrar att öppna munnen för att upptaga något, gnor man dermed på tänderne till dess han öppnar käften, då det instickes under tilltal af *rätt så!*

Adroit-göring är en sak, som ehuru icke väsendtlig, likväl har sin nytta med sig, och är serdeles lätt inhämtad endast med lindriga medel. Man håller ett stycke bröd eller kött i handen så högt att hunden nödgas sträcka sig derefter, stående på bakfötterne; om han dervid hoppar upp på undervisaren, stöter man honom ifrån sig, vänder handen med lockbiten i en liten rundel, under det att hunden står på bakfötterne;

24 De som tro att hunden genast bör lära detta par force, misstaga sig derigenom att de se huru sjelfsvåldigt en annorlunda apportionerande hund gör denna skyldighet; men orsaken åter till detta är att hunden vanligen vid sådan lekundervisning sysselsättes för länge i sender, ledsnar dervid, underlåter och – slipper. Eljest bibehåller man helt visst dermed den bästa lusten hos honom.

när denne [215] då vänder sig efter, så att han kommer att stå med ryggen åt den undervisande, omfattar man honom med den andra handen, och drager honom till sig, hvarjemte man genast under beröm och tillrop af *rätt så*, lemnar honom hvad han eftersträfvade. Under hela tiden upprepar man flera gånger ordet *adroit*. Får han tillfälle att utan vändning, genom hoppande åtkomma biten, så har man skämt undervisningen för flere gånger, men om han blott några hvarf gjort det riktigt, utan att den undervisande en enda gång misstagit sig, är hela den stora konsten till fullo inhämtad. – Nu vänjes han att *coucha*, dermed att man trycker honom platt emot golvet med hufvudet på framtassarne.

All denna exercis kan gerna göras då hunden är fem eller sex månader gammal, men allvarsammare försök böra icke göras förrän han fyllt året eller åtminstone blifvit tio månader gammal. Då företager man åter med mera allvar hans dressering. Man kan börja med att tillägga ljud eller vinkar till de förr lärda orden, hvilka sednare då allt mera försvagas i uttalet, tills man ser att hunden fäster uppmärksamhet vid tecknen ensamt, då de gerna utbytas emot ord eller tjena stundom i stället för dessa; fördelen häraf är att man ute på fältet ej blir i tillfälle att i otid skrämman kullar genom kommandorop åt hunden. Äfven vänjes han nu att *coucha* framför det stycke han skall apportera. Är hunden eftergifvande och ligger, minskar man den tryckning [216] som man eljest låter honom känna utaf handen på nacken. Man låter honom äfvenledes icke länge ligga i denna ställning, utan ropar *avance!* och ger tecken att han får närma sig till bollen eller hvad man framlagt; när han ditkommit ropar man äfven *pillj!* och låter honom taga det, hvarefter han får stiga upp, göra *adroit*, lemna ifrån sig det apporterade, och bli berömd.

I linan lär man honom att gå efter ens behag genom tillropet *sakta!* och en lindrig ryckning, men denna öfning bör alltid ske med lång lina på fältet eller på en väg. Man går nu dagligen ut med honom, och har linan 100 alnar lång, samt ger, utan något tilltal en hårdare ryckning så snart hunden hunnit nära sträcka linan. Derigenom vinner man med mycken lätthet hos honom den vanan att ej gå för långt ifrån jägaren.

Inom kammaren fortsättes dresseringen emellertid på apportering, man aldrig så länge i sender att han ledsnar, ty vid minsta tecken dertill måste man sluta, likväl aldrig så att han släppes under det han vägrat lyda, ty då gör man sin sednare möda mångdubbel.

Skulle han under någon lection visa sig uppstudsig och ond, inträder det enda fall då man kan slå honom, och då gör man det med allvarsamhet, så att han känner sin öfverman, men rådligast är likväl då att hafva en stark ring i golvet, hvarigenom dresserlinan trädes, så att man kan hindra honom från ett vildt anfall, hvarmedelst saken blefve alldeles bortskämd. Man går [217] då efter en rotting eller piska, ty sådan bör eljest icke tillhöra dresserrummet.

Förutsatt att hunden ej är vild och trotsig, utan har godt lynne och vilja, så blir det alltid brist på förstånd eller kännedom hos den dresserande, om stryk eller annan hårdhet behöfves.

Är han fullt lydig, så att han genast kommer då han kallas, tar man honom midt framför och invid sig, samt ropar *härom* och tecknar tydligt med t. ex. högra handen,

och ger honom en lindrig påstöt (ej ett *slag*) med den andra. Han går då sannolikt åt höger, får höra *rätt så!* och blir muntert smekt. Derefter bringas han tillbaka, hör åter ropet *härom*, åtföljdt af en vink med venstra armen och en påstöt med den högra, lyder och får beröm. Då man upprepat detta så att han med säkerhet fäst lärdomen i minnet, låter man honom sitta eller stå med ryggen åt läraren och bli på samma sätt tillvand att gå till höger eller venster. Slutligen (men ej vid första lectionen, utan då han väl hunnit inhämta saken) låter man honom gå framåt och ropar i detsamma *härom*, tills han äfven kan detta med full säkerhet. Denna viktiga del af dresseringen blir sedan pröfvad först med lång lina på fältet, hvarvid han får en allvarsam ryckning om han ej lyder, och sedan gör man försök med honom utan lina, på en instängd plats, der han ej vid tilltal skulle kunna undfly; (om han en gång får den vanan blir han opålitlig och falsk). Har man inpreglat denna kunskap fullkomligt, uppstår [218] deraf ovärderlig fördel vid jagt, då man ungefär sett hvarest fogel slagit ned och vill på afstånd tillrättavisa hunden hvaråt han bör gå. Man vänjer honom fördenskull äfven småningom att se efter vinkar utan rop.

Är han säker vid apportrandet, sätter man åter på honom linan, låter honom i rummet (efter tillsägelsen *sök! apport!*) leta på den pjes han vanligen brukat apportera, men som man nu lagt bakom en pall, en klabb, eller dylikt, och då hunden blir honom varse, tillsäger man honom *tout beau!* och ger ett lindrigt ryck med linan; man låter honom stå, och underhåller hans väntan med ett lugnt upprepande af ordet *tout beau* och slutligen ger man honom, med tillropet *pillj*, rättigheten att apportera, som bör gå qvickt.

Då man flerfaldigt pröfvat hunden, och sist med att apportera en roffogel, tager man honom i 30 alnars lång lina ut på fältet. Den får då släpa efter honom, så att man vid tillfälle af behof kan fatta den. Helst bör man gå ut under raphhönsens parningstid, då de ligga bättre, hvarigenom hunden ej blir förledd till hetsighet och att rusa. Ser man att han har slag, tillropar man honom *tout beau!* men om han sprungit på och drifvit upp dem, fäster man rosenkransen på honom, för honom till stället der fogeln låg, och säger allvarsamt *tout beau!* skulle han ändå rusa, ger man honom ett par stränga ryckningar med linan. Derefter går man till stället der foglarne slogo ned, och går, ju närmare stället, desto saktare, [219] tillsäger hunden emellanåt *tout beau!* och låter honom alldeles icke rusa. Ser man att han är dem nära, hvilket märkes deraf att han med tecken af högsta uppmärksamhet likväl ej rör svansen, kallar man honom till sig, säger honom *rätt så!* och berömmar honom, låter honom åter avancera, berömmar honom, lockar honom tillbaka, låter honom ännu en eller flere gånger avancera och stå. Slutligen ger man lof med ett *pillj*. Då han nu stöter fogeln tillser man att han alldeles icke får springa vidare efter dem sedan de blifvit uppstötta, utan kallar honom genast tillbaka. Under sådana tider då foglarne springa undan bör man aldrig taga ut en ung hund, ty han blir alltid deraf het och lär sig rusa. Bättre är då att begagna det medel som omtalas **sid. 224** (s. 153) med roffogeln, för hvilken hönsen fast trycka sig; har man en sådan, kan man gå ut i hvilken årstid och väderlek som helst.

Har man skjutit, (naturligtvis är det då ej i parningstiden) så vänjer man hunden äfven då till tålmod genom flerfaldigt avancerande och stånd, till dess man befäller

honom *apporte!* – När han apporterat låter man honom stanna invid sig, under det man laddar.

Vid gången till och ifrån fältet tillhålls hunden att gå tätt efter jägaren, hvilket sker genom tillropet *akter!*

För att lyckas vid slutlig jagt på rapphöns, går man med hunden under vinden, d. ä. emot densamma, hvarigenom han lättare får slag af [220] dem. När han nu står, bör man icke gå directe ifrån hans sida till fogel-kullen, utan vänder helst på sidan och något framför. Då man i denna ställning ropar *pillj!* eller med tecken kommenderar honom att spränga kullen, uppflyga de så att man får skjuta dem på sidan, hvarigenom man har den dubbla fördelen att hafva större fläck att hålla på samt ömtåligare delar att träffa, och dessutom vid bruk af dubbelbössa, ej får det andra skottet hindradt af den skymmande röken. Skjuter man snabbt, just som de höja sig, bör man hålla högt, emedan de i det ögonblicket mindre flyga undan än uppåt. Är afståndet *långt*, (80 à 90 alnar) och foglarne hunnit intaga flykten längsutåt, så bör man hålla minst två fogel-längder framför, är hunden ung och het, låter man honom stå, och spränger sjelf kullen.

I afseende på tiden för denna jagt, väljer man med största framgång eftermiddagen, eller åtminstone icke morgnarne, ty då äro kullarne tillsammans, springa oroliga och söka sin föda, hvaremot de på middagen hunnit skingra sig och bli mätta, hvarigenom de ligga långt fastare, och uppstötas en och en, eller åtminstone blott parvis, så att icke hela samlingen vid ett skott tvingas att flytta för långt, (hvilket oftare händer då de under flygandet äro tillsammans). I alla fall bör man aldrig gå ut så länge daggen sitter kvar i gräset, ty de lyfta sig då långt snarare, slå ned på en gång och låta icke lätt sprida sig. Går man ut tidigt, är bäst att skrämman ned kullarne från högre trakter, [221] och sedan skjuta dem i de lägre – der lokalen det tillåter.

För att lyckas bör man hafva särskilda personer, som ställas endast på utkik, och noga följa kullarne med ögat, så att man vet stället dit man bör gå. Från dessa utposter får man genom tecken de underrättelser man behöfver; allt tal och rop böra undvikas, såsom i allmänhet vid all jagt, ty intet ljud skrämmar så mycket som menniskorösten. Utposterne böra tillvänjas att se något framför kullen under dess flygt, och ej anse sig hafva märkt dem slå ned, förrän han sett fladdrandet med vingarne, hvilken rörelse alltid föregår hvarje fogels sittning eller ombyte från flygande till sittande ställning.

I England, der rapphönsjagten merendels sker till häst, äro äfven utposterne beridna, och då flere partier bråka och täfla med hvarandra, har jägaren till och med en utpost bakom sig på samma häst; när man kommer till kullen, stiger den förre af, och utposten styr hästen samt observerar foglarnes rörelse. Likväl skjuter man der ofta utan att stiga utaf, och i det fallet med den fördel den *upphöjda ställningen* erbjuder. Det vanliga är emellertid att hvar jägare har en särskildt ridande betjent bakefter, och denna emottager hästen då det behöfves.

Stället der foglarne skola sökas, beror af föregående väderlek; efter en stormig och regnig dag träffar man dem säkrast der lokalen erbjudit skydd. Efter lugn – på öppna ställen. [222]

Under blåst ligga de icke stilla, utan springa undan för hunden och visa sig mycket oroliga och rörliga. Man har då flere sätt att försöka åtkomma dem. Antingen gå tvenne jägare på en gång in uti ett fält med potates, rofvor eller dylika planteringsland. Den ene stannar och låter den andra gå rakt emot. Den stillastående skytten får då till sig de räddaste, och den andra finner dem som trycka sig. (Vid gång igenom sådana fält bör man erinra sig att icke släpa benen, emedan växternes blad då göra vida större buller emot fötterna, utan man lyfter foten så mycket som möjligt, rätt upp, och nedsätter den med samma uppmärksamhet). Blåst är så vida skadlig att den hindrar foglarna från stillhet, men om man jagar på ett fält, der de förut äro förskrämda, har man åtminstone den fördelen att man i storm bättre kan nalkas dem, emedan stegen icke så lätt höras; och i *skarp* storm ligga de åter fast emedan de söka skydd.

Ett annat sätt, hvarmed man i Tyskland åtkommer dem äfven under blåst, är att jemte hunden också begagna en dresserad falk, de trycka dervid så fast att man nästan kan trampa på dem. Men emedan sällan hos oss förekommer en möjlighet att begagna falkar är det ännu förträffligare och jemförlsevis utan kostnad, att begagna det Engelska sättet som i synnerhet i Norfolk användes, der det nyligen uppfanns af en der bosatt jägare. Det består i att nyttja en *målad roffogel*, fästad på en ram och dragen med snöre, emot [223] vinden; med ett ord; efter samma princip som barnens pappersdrakar. Då en person går med snöret, trycka sig foglarna lika hårdt som för en verklig falk eller hök. Den föres på fyratio till femtio alnars höjd, och på så långt snöre att den förande kan vara på tillräckligt afstånd derifrån. Jägaren och hunden följa då regelmässigt bakefter draken. Har man hvarken falk eller ens öfivad hund, och den förre ersättes af målad fogel, kan man såsom nödfall begagna ett rep, af trettio till fyratio alnars höjd, med en liten sten invid hvardera ändan, af hvilken det hålles ned vid marken, medan det släpas i en båge af två personer som hålla dess båda yttersta ändar några alnar ifrån hvardera stenen. Man går då regelbundet öfver ett fält, fram och tillbaka, hvarunder jägaren sjelf håller sig straxt innanför bågen af repet, och de dragande böra kasta sig ned för att lemna skjutrum då kullen uppflyger. Äro skyttarne tvenne, gå de på hvar sin sida, näst framför dem som föra repet.

Man har en mängd sätt att fånga raphhönsen; vi anföra här de pålitligaste.

Ryssja. Sjelfva nätet är bundet och formadt såsom ett fiskredskap af samma namn, likväl med något bredare ingång. Men ena sidan af sjelfva struten är rundare och den andra platt; ändamålet dermed är att kunna den ena gången sätta den runda sidan ned i en åkerfåra eller litet dike, och den andra gången lägga den platta sidan emot en [224] slät mark. Armarne gå ända ned till samma djuplek som den plattare sidan har, men den runda sidan af struten går ned några tum längre än armarnes höjd, för att kunna väl passas i sänkningen af marken, under det armarne jemnt täppa före på sidorna. För att få in raphhönsen i struten, (då hunden först utvisat hvar de finnas) går man med en skjuthäst fram och tillbaka på utsidan af kullen, sedan man varsamt utspändt ryssian midt emot. Man låtsar icke se dem, och gör många hvarf i zig-zag intill dess de komma intill öppningen, då man hastigt vänder sig och slår tillsammans händerne, eller gör andra oljud och skrämmande åtbörder, hvarvid de

Llewellyn Lloyd, 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*. London. 2:a upplagan, s. 172–173. Illustration av Magnus Körner.

”Om hösten anställer man Rapphönsjagt på flera sätt. För att upptäcka deras tillhåll lyssnar man om morgnar och aftnar, då de locka hvarandra. Blir en kull spridd, fångar man honom lättast i nät, i synnerhet om det uppställs emellan foglarne innan de hunnit samlas; ty då de börja locka, springa de hvarandra till mötes från alla sidor in i nätet. Men för att fånga hela kullen kan man säkrast begagna häst som är inöfvad för ändamålet och tillsjelfva fånet begagna en ryssja med två armar, construerad på samma principer som en fiskryssja. Då hunden utvisar hvar kullen finnes, utsätter man ryssjan emot dem, helst så att öppningen ligger i ett dike. Nu nalkas dem jägaren från motsatt sida, och går bredvid hästen, hvarigenom foglarne endast *springa* undan, och ej lyfta sig. När man nu fått dem intill öppningen, slår man tillsammans händerne, så att de rusa på och fångas.”

(Lloyd, L. 1831. *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, s. 133)

hastigt springa in i öppningen. De uttagas och förvaras i en så kallad lyckta, eller säck, af väf, uthållen i botten af en trädskifva och på sidorne af tunnband med mellanstolpar; öfverst sammanhålles den med säker ombindning.

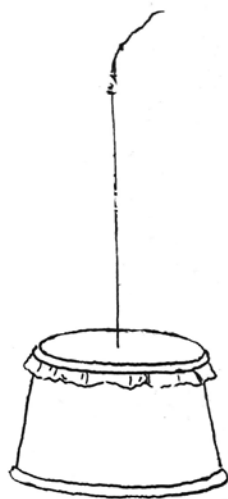
Tirass. Efter betydelsen: *dragnät*. Dess storlek är olika; vanligen sex alnar i fyrkant, knuten af grönt garn och på sidorna genomdragen med en stark skoning, samt med ett snöre af 8 alnars längd vid hvardera hörnet. Dessa snören hållas af två personer som framgå en på hvardera sidan till det ställe der hunden står, och framför hvilket kullen förmodas ha tryckt sig. Äro raphhönsen oroliga passar bättre att använda ryssjan eller följande method.

Ställnät. Dessa utställas så som fisknät, och hållas i upprätt ställning medelst ett par störar. [225] Då kullen springer undan sätter man nätet i förväg, äfvenså när den är spridd i buskskog, hvarvid man förhåller sig tyst och låter dem sjelfve börja locka hvarandra tillsammans, då de träffas i nätet, som bör hänga påsigt vid marken.

Hög-nät. Brukas i Tyskland. Bredden femton alnar, och längden 45. Uppställas med skunk eller sladdrigt, så att de endast utgöra tolf alnars höjd, och begagnas då raphhönsen om aftnar och morgnar sträcka, hvilket alltid sker lågt utåt marken. Då en kull slår på, nedfälls nätet af venne vaktande personer. Andra partier genomsöka fälten med hund, och drifva foglarne mot nätet.

Traineau. Egentligen är detta nät detsamma som en tirass, men användes alltid om nätterna; brukas af allmogen i Frankrike, som nattetid går dermed öfver fälten. Först utgår jägaren, eller fångaren, i aftonskymningen, *på förhör*, d. ä. för att lyssna efter hvar kullarne uppehålla sig. De flytta då litet om sender, 100 alnar, 80 alnar, 30 alnar, tills de bli tysta, då man vet att de stanna och tillbringa natten der. Då det blir alldeles mörkt (och alltid ju mörkare desto bättre) åtföljas två bönder, som hålla i hvar sin ända utaf ett nät gjordt såsom en tirass, men utan rep, och i dessas ställe försedt med en lång och lätt stör, vanligen af en lämplig pil-gren, träd igenom maskorne invid skoningen på hvardera sidan. Nätet föres på lut, så att framkanten hålles ett par alnar högt, under det den undre och eftersta kanten, som är försedd med fina löfqvistar, satta, [226] den ena vid den andra, får släpa på marken. Den ena bäraren bär på bröstet ett spannmålsmått och derinuti en lampa med fingertjock veke. Denna ställes på nedra kanten af skäppan, och en blank skurad jernplåt är fästad i botten af måttet. När de stryka öfver fälten till den trakt der raphhönsen sednast hördes locka, urskilja dessa intet då de, yrvakna, bländas af ljusskenet, fångarne skynda fram och kasta dragnätet öfver dem. Löfqvistarne tjena att så tillsägende sopa med sig alla foglar som man torde ha förbisett och som, berörda, hastigt framrusa, men hvarvid nätet kastas öfver dem. Väl undankomma många foglar vid denna method, men den har likväl varit så öfandade att den blef förbjuden. – Stundom utföres fångtet af en enda person, som då håller båda skalmarne ensam och trycker den nedre skoningen emot sig, hvarvid formen på nätet är så vida förändrad att det i ena ändan får hafva en något större bredd än i förra fallet, deremot afsmalnande så att det i andra ändan ej har mer än 6 à 8 quarter. I öfrigt iakttagas samma förberedelser som då två äro förenade om fångtet. – Se vidare härom artikeln *Lärkfångst*.

Burar. Om vintern utströs hafre eller korn till lockmat; öfver de små högarne gillras en bur utan botten och af obarkade pinnar, och med samma idé som då ett säll uppgillras

Figur 7, plansch 2.

mot småfoglar. Helst bör insidan vara här och der genomflätad med barrqvistar, som dölja burens utseende. En tyngd ofvanpå hindrar dem att utkrypa. [227]

Lockning. En bunden rapphöna begagnas som lockfogel, antingen tidigt om höstaftnarne, eller när som helst på våren. I förra fallet fås de blandade då de blott vilja samla sig till flock; i det sednare åter fås hanar som ej parat sig. Det tros att en hane icke går på lock efter en annans höna, så framt han sjelf fått maka. Vanligtvis har man rycknät till detta fänge. — Af jägaren lockas de med en syring, som i ena ändan är öfverklädd med vått pergament hvilket genomdrages med ett hartsadt tagel eller snöre, hvarpå man gnider så att det liknar rapphönsens läte. Se **fig. 7, pl. 2.**

Slutligen anmärkes att man aldrig bör gå efter rapphöns två dagar å rad på samma fält, ty de bli derigenom så förvildade att de icke ligga, utan oupphörligt springa undan, eller lyfta sig och flyga långt. Bättre är då att endast gå hvarannan dag så att de må hinna lugna sig och ligga fastare.

Ingen sort fogel blir lättare tamd än rapphönan. Hon fördrager fångenskap med lätthet. Fördenskull är det ett ganska riktigt sätt att vid början af vintern upptaga dem på någon af här anförda methoder, för att om våren åter utsläppa dem parvis, då de snart tillväxa i öväntad mängd. Om sättet att föda dem se vidare om vildafvel och djurgårdar.

ÅKERHÖNS ELLER BROCKFOGEL.

Dessa foglar, som ofta genom en förvillelse på namnet förblandas med rapphöns, hvilka äfven i vissa provinser få namn af åkerhöns, äro lika [228] stor förmån för bordet som för jagtnöjet, ehuru man icke ofta har tillgång derpå. Egentligen är

det endast om hösten som detta skytte förekommer, (vårtiden bör det ej komma i fråga); men då de på senhösten församlas i skaror af många hundrade som slå ned på åkerfälten eller ängarne, har man, med nödig varsamhet, hel dagsjagt på dem. Man bör hafva gevär med grof kaliber eller också dubbelbössor. Om två jägare åtföljas, bör man (såsom alltid vid enahanda tillfällen) öfverenskomma att man håller på de yttersta vid den sidan der man själf går, på det man ej måtte slå båda skotten i samma trakt af svärmen. Man skiljer sig redan på långt afstånd tillräckligt långt ifrån hvarandra och då man kommit närmare, men ännu något utom håll, börjar man gå en rundel omkring skocken, hvarvid foglarne springa allt närmare tillsammans, så att de slutligen nästan beröra hvarandra, och uppflyga ej förr än de kommit så tätt att rummet föga mera tillåter dem att ytterligare sammandraga sig. Har man dubbelbössa, tänder man på dem det ena skottet just som de lyfta sig, och det andra då de hunnit upp några alnar; ett regn af foglar följer vanligen på salfvan, och man följer uppmärksamt skockens kosa, emedan många sedermera nedfalla här och der under farten. Emellertid tager man äfven noga märke på den punkt der de slå ned, ty utom det har man svårt att uppräcka dem, ty de äro så jemnt stänkta med svart och grönt att de ganska litet till färgen bryta af mot marken. Sedan de [229] en half timma fått hämta sig, går man åter dit med samma försigtighetsmått som förut och ger en ny salva. Man bör likväl sedermera dröja allt längre, ty eljest hinna de icke samla sig, och flyga dessutom långt snarare. Ehuru små dessa foglar äro – obetydligt större än snöskatan – har man af dem en ganska lönande jagt om man förfar med nödig varsamhet och insigt. Sannolikt skulle de äfven som rapphönsen kunna fångas i drifgarn eller ryssja.

LÄRKAN.

I början af våren, medan snön ännu ligger kvar, och marken endast fläckvis är bar, iinfiner sig lärkan och sjunger öfver den lilla torfva som kan vara synlig. Hon är lätt att skjuta, helst då hon står på ett ställe i luften. Med pipa lockas hon denna tiden och skjutes ymnigt. Äfven kan man på en bar fläck utströ slösäd och agnar hvaraf de tillockas i större mängd. – En så kallad Ro-fogel, gjord af en uppstoppad lärka, med utbredda vingar, och som röres med ett snöre hvars ena ända hålles af Skytten och andra är fästad i spetsen af en stör, begagnas äfven för att jemte lockningen få dem inom håll. I brist af lärka begagnar man härtill en gråsparf. Vingarna böra stå utspände och fogeln sakta ryckas så som han flaxade för att slå ned.

Om höstarne, då lärkan samlar sig i flockar, kan man få en stor mängd på en gång, dermed [230] att man nattetid går ut på stubbgården, sätter ett nät af fyra till fem alnars höjd, tvärt öfver ändan af en åker, och har att par bloss, eller tre till fyra lycktor med klart brinnande ljus, ställda på marken bakom och invid näten. Sedan allt detta är i ordning går man med ett rep, som släpas på tvären öfver åkern, och föres af två personer. Då lärkorna uppväckas, flyga de alltid till ljusen och fastna i nätet. Man skall med denna method göra verkligen båtande fånge. (Sannolikt kan det samma begagnas för att fånga rapphöns).

Denna method brukas i Tyskland, der man behandlar lärkfångsten på fullt allvar.²⁵

ÅKERKNARREN.

Denna fogel är allmänt bekant, äfven under namn af åkerskära, ängsskära, kornknarr m. m., men den är icke lika allmänt känd, ty ehuru oräkneliga gånger man får höra den, är det likväl en icke obetydlig sällsamhet att få se den. I hastigt påseende liknar han rapphönan, men går mera upprätt än denna, hvaremot han vid löpande undan förföljelse lutar sig framåt. Sedd på sidan är han kanelbrun, men under buken och bröstet ljus; sedd bakifrån deremot mörk.

Jagt. Man kan ej skjuta denna fogel för hund, emedan han springer undan, utan bäst är [231] att med rep, som föres af två personer, drifva fram honom till en väg, och skjuta honom då han springer öfver. – Ett annat sätt att åtkomma honom misslyckas vanligen. Man går tyst in på honom der man hör hans spel; går man försigtigt så händer det onekligen att man kan komma honom ganska nära i högt gräs, – två till tre alnar ifrån; – man hoppar då i ett skutt så precist man kan, in på honom (efter ljudet), hvarvid han stundom flyger upp, så framt man ej hoppar *på* honom. Likväl händer i de flesta fall att han *springer* undan. – Om våren, vid stark torka, då ängarne ej på högländare delar fått sin beklädnad, kan han lättare drifvas ut ur lägre och bevuxna fläckar till nakna ställen.

Lockning. Man sätter sig på en äng och har två benstycken, af hvilka det ena är utfiladt såsom en grof såg; med detta rifver man på det andra som är helt och ihåligt, hvarvid likheten med deras eget ljud understundom kallar dem ur gräset.

BECCASINER.

Två arter af detta slägte erbjuda sig till rik skörd åt den öfvade skytten. Den större, eller så kallade *dubbla* beccasinen, håller ordentlig lek om våren, i mossar och sumpiga trakter. Hanarne hålla dervid spel på marken, hvarunder de yfva sig såsom skogsfogeln. Om sommaren, i början af Augusti, då ungarne äro fullvuxne, och ofta nästan större och fetare än föräldrarne, har [232] man en ypperlig jagt på dessa foglar, sedan ängarne blifvit afbärgade. Vanligtvis träffas de i största mängd på sådana kärrängar som sluta sig i vatten. De lyfta sig tungt och flyga endast korta stycken, innan de åter slå ned. En hel månad, ända till fem, sex veckor, fortfar detta skytte som förekommer liksom ämnadt till lindrig öfning för skytten, och att gifva honom förtroende till sin förmåga. – Något annorlunda förhåller det sig med den enkla beccasinen, som alltid pröfvar om skytten är snabb. – De äro lätta att åtkomma emedan

25 I Leipzig hade man, på en enda månad, infört öfver 400,000 fångade lärkor. (Se Skand. Fauna af Nilsson, II Delen pag. 275.)

Enkelbeckasin (*Gallinago gallinago*). Sven Nilsson skriver 1840 att:

”I södra och mellersta delarna af” Skandinaviska halfön förekommer hon öfver allt mer eller mindre talrikt; i kärr och på sankar ängar samt i mossar och vid kanten af vattendrag så väl på slättmarker som i skogstrakter. Ehuru stundom en stor mängd träffas i ett och i samma kärr, ligga de och alltid spridda. [...] Efter regeln är Bekassinen hos oss flyttfögel; som sådan anländer hon dock tidigt, nemligen redan i medlet af Mars eller mellan den 15:de och 20:de, då hannarna börja anlända, ännu stadde i ruggning. Honorna komma senare. Redan i Augusti och September börjar denna Beckasin sträcka familjevis från ett kärr till ett annat och i Oktober bortflytta vanligen de sista. [...] Foglen skjutes för. Rapphönshund. Köttet anses bland bästa stek som kan fås.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1840, andra bandet, plansch 120 av Magnus Körner)

de ligga ganska fast; således om man har en säker hund, kan man lätt få skjuta dem, men hufvudsaken är att skjuta i samma ögonblick som fogeln lyfter sig, ty sedan de kommit upp och måhända vid stark bläst, är deras flygt mera likt fjärlens än en fogels, så oupphörligen kastar han än åt höger, än åt venster, än åter uppåt. Denna räknas vara större lækkerhet för bordet än den dubbla.

Vid beccasin-jagt, så vida den icke uppkommer tillfälligt, utan efter föregående beslut, väljer man en varm dag med lätt vind; har det förut regnat bör man afvagta att gräset, vass och rör blifvit urblåsta, ty ehuru beccasinen är en art vattenfogel, trycker han sig icke fast i gräs som är vått af regn eller dagg. Man går emot vinden; de dubbla beccasinerne lyfta sig trögt och liksom sträfvä emot vädret, samt äro lätta att hålla på; de mindre hafva en annan flygt, såsom nyss nämdes; på dessa lägger man icke så an att man [233] skrämmar dem till fördubbladt flaxande under det de äro nära, men då de uppstötas på lagom håll bör skottet smälla genast, innan de hunnit börja sina slängningar. Då man ger sidskott på dem får man hålla väl framföre. Fördelen af en blåstdag är den, att den enkla beccasinen då ligger fastare för hunden, hvilket ej annars är händelsen; äfven har han svårt vid sjelfva vändningen emot vinden då han uppstöttes, och detta ögonblick skall man passa på och fälla honom.

För att draga all möjlig fördel af beccasin-jagten, kan man först utan hund gå sagta öfver fältet *med* vinden och uppstöta samt skjuta dem som äro mera oroliga och således ej skulle ligga säkert. Derefter låter man rapphönshunden söka emot vinden, hvarvid man går midtemot honom så snart han står. — Lyckligast blir jagten i varm bläst efter en frost.

VIPOR.

På fuktiga och feta ängar träffas viporna stundom ganska talrikt, och kring-svärma jägaren oupphörligt helst den tiden de hafva ungar; så snart en ger ljud för att anmäla krypskytten uppflyga äfven de andra, hvar ifrån sin sida, och flyga öfver honom, men mångt skålpund hagel åtgår vanligtvis för att få en, emedan de hålla sig för högt eller långt ifrån, likväl ej så att man icke förledes att göra försöket med det ena skottet efter det andra. Steken är lik sämre sjöfogels. Hon [234] är liten då hon blir plockad, ehuru hon ser stor ut i flykten.

VATTENSPOFVAR.

Dessa hafva i sin flygt något tycke af föregående, men hålla sig på längre afstånd då de icke hafva ungar. Köttet smakar såsom sjöfoglarnes, och svarar i massa nästan emot en ands. Man kan om våren locka dem genom härmning af deras grofva uthålliga och darrande hvisslingar. — När de hafva ungar, skall man lätt kunna skjuta dem på det sätt att man lägger sig på ryggen i det höga gräset och låter en hund springa omkring sig, den de då vilja bortdrifva och således komma inom nära håll.

TRANOR.

Ehuru dessa foglar icke äro matnyttiga, äro de likväl ofta ett ämne för jägarens eller krypskyttens lystnad. Då de vistas i kärr och mossar kan man tillfälligtvis åtkomma dem, men då de hålla sig på öppna åkerfälten, blir det vida svårare; det lyckas ej ens med säkerhet att komma dem i håll för lodbössa. Men har man då en träckhäst, eller ännu bättre, en lefvande häst som ej är skotträdd, kan man komma dem på håll för hagelbössa. Det lönar likväl ej försöket att använda annat än rännkullor, ty de äro särdeles hårdskjutna. [235] En vingskjuten trana får man med försigtighet angripa, ty hon slår ifrån sig med mycken styrka.

TRAPPAR.

I Sverige förekomma två sorter trappar, stortrappen och lilla-trappen. Den förra är till kroppen såsom en gödd kalkon, och till höjden lik hägern. Den sednare sorten endast hälften så stor. Båda äro ganska skygga och vistas endast utpå stora slätter, så att man icke har något skydd vid krypskytte. I England skjutas de på sådana trakter der fogeln är vand att se herdar. Skytten kläder sig till likhet med dessa och har bössan utstyrd med en förlängning med åtföljande krok, hvilket allt aftages så snart man kommer inom håll; äfven brukas der att man med säker häst åker ut öfver slätten och får komma fogeln inom håll. – I Skåne lär han stundom fångas af vindhundar som släppas ifrån ett åkdon och rusa på honom innan han hinner lyfta sig, hvilket vanligen sker tungt och långsamt. – Äfven förena sig flere jägare för att från hvar sin sida springa in på en skock trappar, då antingen en af dem får skjuta i flykten eller alla hinna fram och skjuta på honom under det han söker höja sig mera rakt.

HÄGERN.

Äfven denna är svår att komma på så nära håll att skottet gör behörig verkan. Bäst önskar det [236] dermed att man under storm från sjösidan rider ned till den strand der han brukar uppehålla sig, och så snart man fått honom i sigte, låter hästen göra den starkaste carriere han förmår. I detsamma som man kommer till stranden hoppar man af; Hägrarne höja sig tungt, och man får antingen skjuta dem i detsamma de lyfta sig, eller också då de taga en sväng öfver skytten.

Med rodd kommer man dem mycket närmare än med krypskytte till lands. Äfven kan man vid månljus afvakta dem på landet nära till det ställe der de bruka fiska. Man bör då vara klädd i mörkt. Ifrån sjösidan kan man också, i en ljus båt, klädd i hvitt, låta en sakta vind vagga sig emot stranden der foglarna vistas. De fällas lätt med hagel af N:o 14.

STAREN.

Två slag af starar kringsvärma fälten om höstarne. De äro lika i storlek och smak, men skiljas till färgen. De äro svarta eller gråa. Allmänast träffas de på stora ängar emellan den betande boskapen, der man med en grof och tung bössa kan göra ansenliga nederlag med skott som rigtas på svärmen då han nyss hunnit upp.

SNÖSKATAN.

Något större än staren. Förekommer icke vanligen i mängd, åtminstone icke egentligen i [237] samlade svärmar; talrikast träffas hon då ungfoglarne först börja flyga, då man lätt kan komma i håll för dem äfven som för de gamla.

SIEBENSVANSEN.

Skjutes med förmån i rönнар och oxlar, då bären om höstarne blifvit mogna. För öfrigt fångas de i donor emedan de äro temligen dumma foglar. Donorna göras antingen i trekant, af mjuka qvistar som sammanböjas till denna form och besättas med en snara i hvarje hörn, eller också i rundel, (små kaggband m. m.) hvarunder snarorna hängas, något öfver rönnbärsklasarna eller annan lockmat som man har uppsatt åt dem vid hvilket fänge som helst.

SMÅVAKTLAR.

Dessa fångas på samma sätt som siebensvansar, men äro tillika så litet skygga, att man kan, med en snara på ett metspö, rycka ned den ena efter den andra, hvarvid man alltid börjar med den understa.

KRAMSFOGEL.

De här förut uppräknade foglarne, snöskatan, staren, siebensvansen, småvaktlarne (eller nattvakan), lärkan, m. fl. komma under denna benämning. [238] Utom allehanda sorter nät hvarmed de fångas är det ett gemensamt fänge för dem alla att begagna *fogellim*. Det är af flere slag, förnämligast efter den styrka det bör hafva för att kvarhålla olika fogelarter.

a) Fogellim af linolja, inkokt öfver sakta eld i en täckt lerpanna, tills den vid försök på en indoppad sticka har den seghet som erfordras.

b) Under kokningen tillsättes genast en viss mängd silfverglitt; (två lod på ett kvarter olja. Nyttjas för större kramsfogel).

Björktrast (*Turdus pilaris*). (Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1832, första bandet, plansch 110 av Magnus Körner)

Sven Nilsson skriver att:

”Som snöskatan är ganska skygg, kommer man henne svårligen inom håll, om man ej döljer sig. I skygd af träd eller buskar kan man stundom smyga sig i håll. Bäst äratt från skottkoja skjuta foglen i de rönnar, der han om vintren i mänd plägar infinna sig för att äta rönnbär. Äfven fångar man honom med snaror eller nät. Om hösten samlar man för det ändamålet en mängd rönnbär, och om vintren, då björkdrosslarne anlända, utlägger man en hop åt gången på ett passande ställe, samt sätter dervid ett stort *slagnät*, hvilket man med ett snöre i kojan kan öfverdraga. – Bland enbuskar, der denna art infinnes, utsätter man äfven tagelsnaror. [...] Nyttä: Dess kött är utmärkt läckert och skall vara mest närande af alla kramsfogelarters.”

(Sven Nilsson, 1858. *Skandinavisk fauna. Foglarna*, första bandet, s. 362–363. 3:e upplagan)

c) Upplösning af vanligt lim, försatt med saltsyrad kalk.²⁶ Till 8 lod lim tages ett qvintin af kalkpulvret, eller motsvarande mängd mera i fall det skulle redan vara vått, ty det fuktar sig lätt i luften. Blandningen kokas på vanligt sätt, till dess limmet fått mycken stadga. Det tillsatta kalksaltet förekommer limmets torkning. Deremot är detta lim ej brukbart i starkt regn, ty det upplöses deraf. Användes der man vill med lätthet kunna borttvätta det af fogel som skall förvaras i kabinetter.

En grenfattig buske eller särskilda stickor och spön bestrykas med fogel-limmet och sättas nära lockmaten. Foglarna slå vanligen först ned derpå. Rundtomkring denna har man flera sorter lockmat, för olika foglar, men alltid så att den påstrukna busken står högre. Föröfrigt kunna [239] äfven donor och andra fångningsapparater förses med limanstrykning i stället för snaror.

SJÖFOGLAR.

I det föregående äro äfven vattenfoglar uppräknade, men emedan de endast hålla sig vid stränderne, och dessutom i afseende på deras värde för köket vida öfverträffa de egentlige sjöfoglarne, blir det lämpligast att omtala dessa i en särskild sammanställning, i synnerhet då jagten på dem är alldeles olik den som brukas emot de andra.

För jägaren indelas de hufvudsakligast i två klasser, sådana som hafva simflik på baktån, och sådana som sakna den. De förras egenskap att dyka, och till och med så hastigt att de kunna dyka undan för skottet, föranleder en olika sigtning på dessa i jemförelse med den som behöfves på annan sjöfogel.

De hos oss allmännast förekommande sjöfoglar äro svanor, vildgäss, eidrar, skräckor, knipor, gräsänder, alfogel, svärtor, årtor.

Alla äro flyttfoglar, ehuru några få individer utaf hvarje art understundom träffas kvar under vintrarne i de strömmar som aldrig lägga sig.

Endast den högre Norden har dessa foglar i stort antal under sommaren, emedan det mera bebodda landet i söder icke lemnar dem den fred som fordras för äggläggningen och ungarnas uppfödande. [240] Likväl stanna äfven några kvar i de sydliga orterne, och ifrån sjelfva regeln synes gräsanden göra ett allmännare undantag, ty hvar helst man finner gräsbevuxna stränder, och kärr i dessas granskap, träffar man årligen kullar af denna sort. Äfven skräckan, ehuru mindre talrikt, stannar hos oss i de större insjövattnen. Omkring hafsstränderne gäller äfven detta undantag för öfriga arter som lefva utaf fisk; men i det hela taget är Norden, ju högre upp man kommer, desto rikligare försedd med vattenfogel, till dess i de obebodda trakterne tallösa skaror möta den sällsynta jägarens öga.

Jagten efter flyttfogeln anses af lagarne loflig under hvarje tid. Vi ha förut anfört att lagen också fordom ansåg jagten efter elgarne lika tillåten under alla årstider.

26 Fås på apotheken.

Ejder (*Somateria mollissima*). (Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinavians fauna*, 1840, andra bandet, plansch 143 av Magnus Körner)

Sven Nilsson skriver att:

”Ejdergåsen är utan tvifvel en af Skandinavians nyttigaste foglar och kunde blifva af stor vinst för skärgårdarna, om dermed hushållades klokt. På de skär och holmar der hon får häcka i fred, ligger redde vid redde och hon är alls icke skygg. Hon skulle utan tvifvel inom få decennier talrikt föröka sig, och lemna en betydlig årlig afkastning i ägg och dun. Nu plundras, på skamlöst sätt, ejderbon på alla ägg och allt dun, så snart de finnas, och foglen skjutas för vette. Följden blir en ständig minskning. – Köttet är groft och föga användbart. Dunen äro under namn af ejderdun verldsbekanta för sin lätthet och spänstighet.”

(Sven Nilsson, 1858. *Skandinavisk fauna. Foglarna*, andra bandet, s. 490. 3:e upplagan)

Ett egennyttans skäl finnes dock skenbart för gagnet af oinskränkt jagt efter den flyttande sjöfogeln. Man har honom endast sällan, men utom det att sparsamhet med vårjagten skulle inom längre eller kortare tid också visa någon skillnad på den allmänna tillgången deraf, är ännu vissare, att en mängd, af dem som nu, egentligen till följd af den eviga ofred de röna, tvingas att uppsöka trakter der de undslippa människans vidriga åsyn, skulle stanna på närmare håll och besörja sin kläckning, hvarigenom man om höstarne blefve i tillfälle, att uttaga sin tribut af dem. Läsaren hänvisas i detta afseende till hvad jag här längre ned kommer att [241] säga om Svanorne, hvilket tillräckligt bekräftar vissheten häraf.

UTRUSTNING OCH FÖRBEREDELSE FÖR SJÖFOGELSJAGTEN.

Då man vid jagter till lands någon gång kommer i tillfälle att bli våt, är det deremot, vid sjöfogels jagter, en nästan oundviklig följd af sjelfva företaget. Då tillika vårt klimat är så kallt att vätan i förening med den vanliga kölden lätt kan verka förstörande på helsan, bör man utom de förut omtalade sätt att skydda sig mot väderlekens tillfälliga åverkan, också begagna följande föreskrifter i afseende på klädseln. – Jag förutsätter att det är höstjagt, emedan jag ej egentligen vill hafva afseende på behofvet att om våren utsätta sig för en svårare väderlek. Vål gifvas ännu förlåtliga undantag, men bra är det icke att döda något nyttigt djur vid parningstiden, eller näst förut.

Ett enkelt och varaktigt sätt att bereda skobonad, så att den utestänger all väta, är att sammanblanda tjära, vax och talg, som i smält tillstånd hällas i stöflorna och väl omsvalpas så att hela insidan blir väl öfvertäckt dermed på alla punkter. Antingen skall denna blandning vara ganska het då den ihålles, (men i sådant fall kan lädret skämmas deraf) eller också tillsätter man en vida större mängd än som erfordras; derigenom hindras den att stelna innan den hunnit väl tränga sig in i alla sömmar och öppningar. Då man [242] är säker att detta skett, uthålles det öfverflödiga, och en stor strumpa, som fyller stöfvelns hela insida, instickes, antingen med foten eller heldre med ett passande block. Denna strumpa får sedan quarsitta, noga fästad vid insidan. – Om man tillika smörjer utsidan väl, så kan man, med ett par vanliga strumpor på fötterne, vara fullt säker att icke känna hvarken köld eller väta.

Till beklädnad nyttjar man vanliga kläder, men derofvanpå en lätt syrtut med kapuchong, gjord af segelduk som i tvenne omgångar blifvit bestruken med linoljefernissa, som första gången fått torka i tre veckor och andra gången åtta dagar. Hatt är icke tjenlig, aldrast om den är svart. Man kan föröfrigt nyttja en grå hatt-tofs-mössa under, men kapuschongen afhåller bläst och regn, samt bidrager att skymma undan ansigtet som i synnerhet skrämmer.

På engelska kusten, der ebb och flod aflösa hvarandra med särdeles skarpa afbrott, stannar sträckfogeln under höstnätterne kvar på gräsbottnar och grund vid ebben; för att der åtkomma dem nyttjas båtar som för sin lätthet motsvara ändamålet fullkomligt och som i alla hänseenden äro de bästa för sjöfogelsjagt, emedan de gå

Knipa (*Bucephala clangula*). Sven Nilsson skriver 1832 att:

”Hufvudet och öfra delen af halsen svarta skiftande i grönt och purpur; en stor rund, vit fläck står bakom sidorna af näbben. Undra delen af halsen, bröstet, magen och sidorna hvita. Rygg, öfvergump, öfverstjertäckare, främre och innersta vingpennor, de inre skulderfjädrarna samt vingkanterna svarta, glänsande. De mellersta vingtäckarne samt de mellersta vingpennorna hvita, varigenom en stor vit fläck uppkommer längs åt den hoplagde vingen; de yttre skulderfjädrarna hvita och svarta, hvarigenom en mindre, afbruten vit fläck tillkommer öfver den första. [...]”

Vistelseort och lefnadssätt: Vistas om sommaren i de norra trakterna af vår halfö. Häckar vid sjöar och andra vatten i de skogfulla trakterna af Norrland och Lappland. I Herjedalen talrikt. Sina 10–12 hvitgröna ägg lägger hon i håliga träd; äfven säges hon värpa i stenrös och under buskar. Bönderna upphänga åt Knipan, liksom åt Skräckan, *hållkar* i träden, och tvinga henne genom *äggning* att värpa ett stort antal ägg. Höst och vår träffas hon i mängd vid våra kuster.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1832, första bandet, plansch 14 av Magnus Körner)

så grundt, att två tums vatten är tillräckligt att bära dem med last af två personer, en bössa om 170 till 215 marker Sv. v. vigt, och dessutom småbössor och öfriga förnödenheter. Jag skall anföra dess byggnadssätt, i fall någon Svensk jägare [243] skulle åstunda göra försök med en systematisk jagt på sträckfogeln om hösten.

Båten är däckad med den tunnaste brädbeläggning som kan åstadkommas, och på däckets öfverklädd med tjärad segelduk, som tillika då den ligger fast åt, underhjälpes dess styrka. Öppningarne der icke däck finnes, äro just jemt så stora som fordras för skytten att röra sig och handtera bössan. Dessutom har man rörliga luckor af pressenningar spända på ramar och så afmätta att de passa intill kroppen då man ej behöfver skjuta, men lätt kunna aflyftas eller undanskjutas då detta kommer i fråga.²⁷ Endast framför mynningen af bössan bör däckets vara något starkare, hvilket åstadkommes dermed att man har starkare korsbeläggningar under de fina däckbräderne på detta ställe. Ändamålet dermed är att det skall bära skyttens kroppstyngd emedan han måste stå der under laddningen. Äfvenså är trädet fastare der man har fästet för de jerngafflar i hvilka årorna läggas. Däckets höjer sig ifrån kanterna så att det invid öppningarne är fyra tum högre än vid sidokanterne, och dessutom förses de med fyra, till sex tum hög kant. Härmed kan man hindra vågen att slå in, äfven om man seglar i hög sjö. [244]

Masten bör vara liten och kunna nedtagas. Vanligtvis ger det stor öfvervigt att kunna under segling närma sig en fogelskock.

Rundningen under bottnen är blott *en* tum tvärtöfver, och från stäf till stäf tre och en half eller fyra tum, och med en skoning der den eljest vid landning skulle utsättas för att bli skrapad och nött. Göres den med större böjning akter och för, så squalpar vågen emot stäfen och förorsakar att båtens annalkande märkes.

Alla knän göras af ask som är växt i naturliga böjningar för ändamålet, och alla öppningar mellan dem och sido- eller bottenbräderne fyllas med små vinkliga trädbitar så att täthet och fasthet måtte vinnas öfverallt. Dessa bitar väljas af den lättaste trädsort emedan de endast genom sin fyllnad bidraga till styrkan. Botten-timmerne beläggas med lätta brädsskifvor.

Sidorna kunna midskepps utvikas något. De ligga icke mer än tre tum öfver vattnet, så att båtens däck synes nästan sammanflyta med sjelfva vattenytan.

Omkring $7\frac{1}{2}$ tum är den bästa höjden för bössan läge, då nätterne äro mörka och vattnet alldeles lugnt; men då sjön går hög träffar man flere foglar för skottet i mån efter som bössan ligger högre.

Den mellersta bottenplankan göres något stadigare än de öfriga och väljes af alm, två tum tjock på det ställe der bössans stödstolpe är fästad i fall man ej enkom dertill

27 De brukas på stället så att en rem går ifrån luckorna omkring kroppen på närmaste personen. Det kan likväl medföra våda, ty vid olyckligt tillfälle af möjlig kantring, blir man derigenom måhända fästad vid båten. Eljest svarar denna inrättning (*då den fullt täpper*) emot de så kallade lifsbåtarna som aldrig kunna sjunka emedan de icke kunna fyllas af vatten. Med den fulla slutningen få de namn af Esquimauxer.

Llewellyn Lloyd, 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*. London. 2:a upplagan, s. 354–355. Illustration av Magnus Körner.

”När man normalt ska skjuta sjöfågel i Göteborg med skärgård använder man en liten segelbåt. Det är inte mycket att göra om det är lugnt eller om man har lite motvind, men om brisen tvärtom är frisk och god så kan du utan dröjsmål styra rakt mot fåglarna – flera olika arter kan komma i fråga – det finns alltid möjlighet till en god jaktupplevelse; och om man kunde försöka skjuta på alla fåglar som befinner sig inom skotthåll skulle kruthornet snart vara tomt. Men även om du begränsar dig till att enbart skjuta fåglar som är av värde, är en ganska rejäl påse alltid bra att ha.

Bland oss är ejdern, som sagt, ett favoritobjekt för jakten, inte bara för sina värdefulla fjädrar, utan även för sin stora storlek vilken verkligen motiverar talesättet ”ett värdefullt förvärv för spisen”. När man jagar denna fågeln från segelbåt bör man alltid sträva efter att ha koll på vindriktningen, eftersom ejdern nästan uteslutande flyger mot vinden; och ju hårdare det blåser, desto större är chansen att man får skottläge; men vid vid grovt väder är vågstänket oerhört obehagligt för skytten och olämpligt för geväret. Ejderns fjäderdräkt är tjock, särskilt på vintern och våren när den är fullt utvecklad, och det krävs därför mycket för att få ner den, grovt hägel är nödvändigt.”

(Lloyd, L. 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*. London. 2:a upplagan, s. 354–355, egenöversättning)

Llewellyn Lloyd, 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*. London. 2:a upplagan, s. 360–361. Illustration av Magnus Körner.

”En annan metod att skjuta sjöfågel i Göteborgs och andra delar av den skandinaviska skärgården – som vi också själva stundom har provat – är att använda så kallade ’Wettar’ eller konstgjorda lockfåglar. Dessa består antingen av uppstoppade fåglar – exempelvis ejder, alfågel, sjöorre, skrake – eller av träblock formade och målade så att de liknar dem. Varje Wette är arrangerad i en vilande ställning och fäst vid en liten oval planka av trä eller kork. Våren och hösten, särskilt den förra, är lämpliga årstider för att kunna dra nytta av denna jaktform, eftersom fåglarnas parbildning börjar då och honorna börjar söka efter häckplatser, de är därför mycket mer i rörelse. [...]

Under morgon- och kvällsflygningar till och från matplatsen flyger de nästan alltid enligt samma kurs. Detta noterar den fågeljägaren, som i gryningen eller mot skymningen, förankrar sina ’Wettar’ med hjälp av snören och små stenar, inom bra skjutavstånd från någon udde eller annat som fågeln har för vana att passera; om det blåser frånlandsvind är det desto bättre, eftersom de i allmänhet flyger mot vinden. En flottilj bestående av sex till åtta ’Wettar’, om de är bra i sitt slag, och väl grupperade, och om det bildas en krusning på vattnet, har, medan de gungar fram och tillbaka på vågorna, ett oerhört vackert och naturligt utseende, som jag upplever som ganska melankoliskt, för även om de är i rörelse, vet man att de, liksom med de verklighetstroga mänskliga figurerna i Madame Tussauds underbara samling, ’sleep the sleep that knows no waking.’¹

(Lloyd, L. 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*, s. 360–361, egenöversättning)

1. Jämför ”Sleep the sleep that knows not breaking, Morn of toil, nor night of waking” ur *Soldier, Rest! Thy Warfare o’er* av Sir Walter Scott (1771–1832).

lämpar ett träd som med yxe, utan sågning, får sin rätta form, [245] och der en grof, utstående gren får tjena till sjelfva stödet.

Då båten fått sin form, pröfvas hans jemnvigt i vattnet med personer och bössa, hvar på sitt ställe, innan den varaktigt sammanfästes, ty eljest kan den finnas oduglig.

Ju tunnare han är, desto säkrare är han, ty en tung båt som bryter sig emot sjön, tar in vatten långt förr, hvaremot den lättare lyftes af hvarje egg af vågen och får icke en droppa vatten.

Vill man göra sig ännu mera försäkrad från faran att sjunka, inlägger man, i alla umbärliga vrår af farkosten, oxblåsor, måttligt fyllda med luft, och starkt åtknutna med grofva band under det de ännu äro våta.

Alla spikningar göras med kopparspik, emedan jernet rostar, och man har ingen trädmassa att räkna på. Hela längden är 10 alnar och bredden två.

De bössor som nyttjas vid dessa tillfällen äro, såsom förut nämndes, ganska tunga, och icke ämnade till anläggning på fri hand. De föra ända till två skålpund hagel i hvarje skott, men stöten blir så förfärlig att olyckor icke sällan derigenom uppkommit. Efter många förändringar i tillställningen med dessa bössor har man slutligen trott sig finna bästa egenskaperna i följande:

Båda piporna (ty de äro vanligtvis dubbla) formeras så att deras cirklar afskåra hvarandra, d. ä. de hafva icke runda mynningar, utan de sidor som ligga intill hvarandra, äro afskurna så [246] att de der formen en rak vägg. Den ena pipan rändes med percussionseld (vanligtvis knallkrutsrör), och den andra har flintlås. De båda olika antändningssätten hafva den verkan att då båda låsen på en gång aftryckas blir stöten så mildrad att den blir jemförelsevis obetydlig emot hvad den är då båda hafva slagkruts-antändning. Denna skillnad uppkommer då endast af den olika hastighet hvarmed de båda skotten afgå. Den afskurna delen af cirklarne ger en vida större mängd hagel i målet än då två runda mynningar på en gång afskjuta sina laddningar. Om deremot två skilda och vanliga mynningar på en gång afskjutas går en vida större del åt sidorne; sammaledes om hela deras skottmängd och hela innehållet af kalibrarne vore innefattade inom en enda pipa af motsvarande storlek. Naturligtvis kan man likväl afskjuta en i sender om man så finner för godt. Med ett ord: denna modell formerar ett slags oval som lättare följer föremålets utsträckning på bredden. En särskild fördel som dessutom tillkommer af de båda olika antändnings-sättens förening är den, att då slagkruts-skottet nedlagt en del af en liggande fogelskock, ämna de andra uppflyga, men i det ögonblick de öppnat vingarna för att lyfta sig, kommer den andra hagelsvärmen ifrån flintlåsbössan, och nedlägger en betydlig återstod.

Utom det att en sådan bössa, för sin tyngds skuld måste hafva ett stöd, kunna också icke båda piporna verka sålunda i succession utan att stöten genom särskild inrättning minskas, och utan att [247] den i synnerhet bringas att verka rätlinigt tillbaka, ty eljest kastas skottet öfver eller under, allt efter som bössan är lättare eller tyngre framåt. För att åstadkomma en på samma gång horisontel och mildrad stöt, är pipan på undra sidan försedd med ett öga som har 9 tums längd och två tums bredd, midt efter sin längd genomträdtd med en spiral-fjäder som löper på en jemnt fyllande jernaxel.

Figur 9, plansch 2.

Fig. 9 pl. 2 visar utseendet af de särskilda delarne som höra till denna inrättning. *A* är stödstolpen på hvilken geväret hvilar. Denna göres af jern, så kort som utrymmet af bårens öfverbyggnad medgifver, så att han icke kan sjelf gifva någon svigt eller möjligen genom sin längd behöfva tilltagas gröfre än eljest vore nödigt. Vanligtvis blir den $9\frac{1}{2}$ till 10 tum. Dess öron $\frac{1}{2}$ tum tjocka. Diametern af sjelfva kroppen $1\frac{1}{2}$ tum. Diametern af öfre ringen 2 tum. Det block som utgår från bottenplankan och hvari stolpen till hela sin längd nedskjutes ända till och med ringen, hjälper till att emottaga stöten, så att sjelfva stödstolpen endast i öronen har kännning deraf. – *B* är ögat hvari fjädern verkar. Inunder ögat är en särskild grof jernplatta som fästes med samma skruf som går igenom stödstolpens öron. På denna åker ringen i en särskild urskarving; ändarne af spiralfjädern skyddas af blytappar som bringa stöten att verka jemnt på den. Fjäderns spelrum är $1\frac{1}{2}$ till 2 tum eller mera. Till följd af dess långsamt öfvervunna motstånd hinner skottet ut innan bössan [248] åter slår tillbaka, eller rättare sagdt framåt. I händelse ögat skulle lossna, (hvilket likväl icke händer om det smides på samma gång som piporna), har man ett dubbelt reservtåg, fästadt i stocken och det trädblock deri stödstolpen är nedskjuten.²⁸

Proportionerne af sådana pipor äro: Längden 4 alnar; kalibern $1\frac{1}{2}$ tum; vigten 90 Sv. marker (för hvardera pipan). Svansskrufven 2 à 3 tum, med vikt af 6 marker.

En finare kaliber $1\frac{1}{4}$ t. skjuter säkrare på ett bestämt och mindre föremål, men den gröfre ($1\frac{1}{2}$) skjuter skarpere och med regelbundnare fördelning af haglen. Går man öfver eller under dessa dimensioner svarar icke fördelen deremot.

Laddningen i dessa pipor utgör 2 uns krut för hvardera, och samma *mått* hagel, hvilket då utgör 1 skålpund, äfvenledes i hvarje. Krutmåttet sitter fästadt i laddstocken såsom på lodbössor, men slutas med en långt utdragen skofvel. Vid laddningen instickes denna, med öppna sidan uppåt, hvarefter bössan höjes så mycket som låter sig göra, laddstocken vändes, man knäpper några skakningar på honom, hvarefter han uttages med öppna skofvelsidan vänd nedåt. Derefter vänder

²⁸ Idéen är upptagen till försök vid skjutningen på Engelska flottan.

man laddstocken, för åter in honom och skjuter krutet varsamt till jemnhet (in i kammarskrufven). Försummas detta blir följdén att flintbössans skott brinner långsamt och percussionsbössan klickar kanske [249] flere hvaraf å rad. Då förladdningen nedstötes höjer man bössan så mycket som möjligt.

Hagelskottet lägges i patroner. Dertill användes tunnt karduspapper. De göras ej allenast på en passande pinne utan också i en form som precist motsvarar pipans kaliber. Innan de instickas i formen lägger man omkring dem ett korslagdt snöre, som, sedan patronen är sammanviken i öfra ändan, der tillknytes. Snörets slutändar fastbindas sedan vid en sudd af plockadt dref. Denna ända blir utåt då patronen inskjutes, på det man med lätthet må kunna medelst kratsning ombyta hagel om man så vill. Äfven kan man, vid hastig laddning dermed umbära förladdning på krutet, då man i handbössor lägger sådana hagelpatroner med drefsudden vänd nedåt. – Äfvenledes nyttjas vid denna skjutning de förut **pag. 47** omtalade talgpatroner och sådana der skottet ligger inom kopparråd.

Sigtning sker utan att axeln lemnas till stöd. Man lägger *venstra* handen tvärt öfver kolfven (som är liten och afrundad), och lutar kindbenet ganska löst intill handens utsida. Alla fyra fingrarne af den högra läggas till trycket och tummen hålles åt sidan. Om man i någon mån afviker från dessa föreskrifter kan man få en icke obetydlig blesstyr. Eljest är denna skjutning icke förenad med ringaste fara.

Effekten af dessa gevär är befunnen vara flerdubbel emot den som fås af de förträffligaste handgevär. Med grofva hagel eller snärpor skjuter man med dem till och med på två och fyra hundra [250] alnars afstånd. Den närmaste påtagliga fördelen är att en fogelskock aldrig utan föregående erfarenhet om dessa gevärs mördande verkan visar någon farhåga, utan kan man komma dem inom fullkomligt godt håll. Vål äro de egentligen ämnade att begagnas på hafvet, men man kan lika väl hos oss begagna dem på insjöarne, der man ofta om höstarne får se ganska talrika skaror som hålla sig ut ifrån land och som man icke kan i båt nalkas på tillräckligt nära håll. Man skjuter med en sådan salva tio, tjugo, ända till femtio vildgäss på en gång.

För att från landsidan åtkomma fogel med dessa stora gevär har man antingen vanliga lavetter med säte för skytten, svart eller hvitt fårskinn till beklädnad öfver hjulen, (naturligtvis öfver utstående afvisare gjorda utaf lämpliga sprötör), och det hela öfvertäckt med läder eller tyg, och sist med löf- eller barrqvistar. Äfven här hejdas stöten af en springfjäder. Är marken jemn kan man begagna en fyrhjulig lavett; eljest en vanlig. – Denna method har i England visat sig förträfflig och så ojemförligt bättre än den med träckhäst, att denna sednare nu alldeles åsidosättes vid sjöfogelsjagten.

ALLMÄNNA FÖRESKRIFTER FÖR SJÖFOGELSJAGT I STÖRRE SCALA.

Då tidvattnets förhållanden här icke föranleda hvarken regelbundna eller särdeles märkliga vexlingar, sakna vi en del af de fördelar som erbjudas [251] sjöfogels skytten på de ställen der eben gör hafsbotten tillgänglig för de betande foglarna

och der man således med lätta båtar och förr nämnda grofva gevär kommer dem inom jernförelsevis goda håll, i synnerhet om man passar på just då starkaste ebbnen infaller, så att foglarne hafva föga eller intet vatten och nästan gå på botten, hvarvid de ytterst ogerna lemna sin plats förrän floden kommer och lyfter dem derifrån.

Vädret får icke vara dimmigt eller snöigt, emedan allt som då finnes på vattenytan synes svart, hvaraf foglarna förr skrämmas. Detta gäller likväl endast om skjutning på hafskusten, ty i småsjöar är vanligt att foglarne ogerna flytta sig under sådan väderlek. Såsom en afgjord regel gäller att man nattetid försöker att nalkas från läsidan, emedan fogeln eljest känner lukten af jägaren.

Tiden för denna jagt är natten, i svagt månlyus eller då det är stjernklart. Så väl båten som skyttarne äro klädda i hvitt, emedan denna färg *minst* synes i den skinande halfdager som då råder. Tydligast blir behovet deraf insedt om man jemför huru mycket lättare man på vattnet ser en mörk fogel än en hvit.

Sällan är fogeln tätt samlad utom vid början af dagbräckningen. Skjuter man tidigare på de spridda flockarne så försvinner resten efter några dagar.

Ljudet af foglarne är bästa ledningen för jagten; man nedlägger sig i båten och ror sakta med särskilda ganska små åror, så snart man får höra foglarnes läten eller plaskandet af deras dopppningar. [252] Märker man att de tystna, bör man hålla sig alldeles stilla, ty det är bevis att de märkt något och hysa farhåga, men så snart de åter börja bullra, plaska och låta, närmar man sig åter. Har man kommit så långt att fogelskaran synes (först såsom en låg holme, och sedan så nära att man urskiljer deras former) så är det afgörande ögonblicket inne. Har man dem icke emellan båten och månskenet, eller saknar man en lämplig mörk bakgrund, eller skiner månan upp alltför klart då han förut endast märktes genom molnen, eller ligger en fränskild fogel obemärkt närmare båten och ger anskri, så kan det hända att man i stället för en lycklig jagt får höra ett dunder likt en aflägsen åska, och hela skocken är redan i väg ut till sjös. Deremot kan också inträffa att man i läglig tid får bränna på dem en salva som lägger femtio till sextio foglar på stället.

Då skottet hunnit gå, skyndar man ut ur båten i händelse grundet är så beskaffadt, och hopsamlar de anskjutna; i annat fall uppsöker man dem med båten eller låter en hund biträda med deras samlande.

Äfven på dagen anställes denna skjutning, ehuru man icke då kommer fogeln på så nära håll som om natten.

Denna jagt anses i England öfverträffa all annan, och mångfaldigas derigenom att man efter hvarje skott får en särskild efterpiece af jagten efter de vingskjutna foglarne. [253]

Hos oss, som icke hafva dylika stora bössor, har denna jagt ännu icke kommit i bruk, men helt visst vore den båtande då fogeln äfven här förekommer i stor mängd, i synnerhet i de norra delarna af Östersjön och i de Lappländska sötvattnen.

SVANEN.

Man känner icke mer än fyra arter af detta slägte. Den tama, (*Cygnus Olor*) med svart näbb och fötter, den vanliga vilda (*C. Musicus*) med gul näbb; ännu en

vild art, något mindre än den förre och med blekt köttfärgad näbb, (*C. Bewickii*) nyligen beskrifven af Yarrell i London; och slutligen den svarta (*C. Atratus*), som ej förekommer hos oss.

Då man blott en gång sett denna majestätiska fogel högtidligt gunga fram på vattnet som i stora vågor undantränges framför honom, kan man icke undgå den önskan att oftare hafva denna ögonfågnad.

Utom det att Svanen lätt domesticeras, kan man också vänja honom att qvarstanna i halfvildt tillstånd, allenast man fredar honom för förföljelse.²⁹ [254]

Men då afsigten är att skjuta vildsvanor sker det antingen med krypskytte, då man på 40 till 50 steg kan skjuta honom med hagel, äfven af N:o 8, men då måste man hålla på hufvudet, ty i kroppen gör en sådan laddning ej den ringaste skada om den träffar på sidan eller ännu mera långsefter fjädern, (i hvilket sednare fall icke ens rännkolor slå in).

Svanorna kunna ofta låta skytten nalkas närmare till sig än hvad många andra sjöfoglar tillåta. På natten kan man sällan skjuta dem, emedan de gamla, (som äro alldeles hvita), sällan synas på så långt afstånd som behöfves, men skulle det bli ämne för ett försök så måste man äfven med dem följa den vanliga regeln för nattskytte att under vinden närma sig på det man ej må förrådas af lukten. Deremot förfar man efter alldeles motsatt grund när man på dagen, och således sedd, vill försöka komma dem inom håll. Man rör då, eller ännu hellre seglar varsamt i rigtning såsom ämnade man fara snedt förbi dem. Tillåter årstiden bör man hafva båten belagd med smala istaflor, som äro ställda på kant. Då man kommit tillräckligt nära reser man upp sig för att bringa fogeln till flygt, hvilket ej sker hastigt. Just som de lyfta sig bör skottet gå. Är man för långt ifrån då de börja höja sig utåt vattenbrynet, rör man så fort som möjligt intill dem, ty de flyga alltid lågt och ändra derunder sällan sin kosa. Säkrate sättet blir därför att låta tre båtar ro till dem från landsidan och sjelf ligga något längre ut [255] med groft gevär. Det är dervid alltid nödigt att låta fogeln komma något förbi, så att skottet kan intränga mellan fjäderbeläggningen. Då en Svan uppflyger utom skotthåll, men sträcker på sidan om skytten, har man ett sätt som ofta bringar honom att göra vändning. Man afskjuter en vanlig bössa så att hagelsvärmen går framför honom; det händer då att han viker af åt den sidan der skytten är.

Endast de tuåriga Svanorna äro hvita. De yngre hafva en smutsigt grå färg ehuru de till storleken fullt likna de gamla.

29 Vid Ekolsund i Uppland är, mig vetterligen, det enda ställe der Svanen, uti medlersta delarne aflandet förekommer i halfvildt tillstånd. Genom de stränga förbud, som der gälla emot hans ofredande, har han blifvit vand att år efter år i all trygghet besörja sin kläckning, och flyttar och återkommer lika regelbundet som morkullan och andra flyttfoglar för hvilka födelsebygden är kär.

VILDGÅSEN.

Den allmänna vildgåsen igenkännes af sin flygt, emedan flocken dervid formerar en sammanhållen figur för att så mycket lättare klyfva luften. Lätet är likt de tama gässens. De uppehålla sig gerna på landet, i synnerhet om höstarne på sädesfält, men aldrig i granskapet af något skydd, utan alltid på öppna slätter. De äro derföre svåra att nalkas, hvilket likväl bäst lyckas med en lefvande häst. Då de nyss kommit från en lång flygt går det vida lättare än eljest att komma inom håll för dem. Deras kött är icke smakligt, men fjäder och dun äro värda jagten.

EIDERN.

Det spänstigaste dun fås af denna fogel. Likväl fås det icke till samma godhet af den skjutna [256] fogel, som ur nästet der han själf lägger hvad han afplockar sig, och hvilka dun äro fria från fetma, och mogna till affall.

Då köttet icke är godt, och dunen med lätthet kunna samlas ur boet genom varsam beskattning som icke drifver eidern derifrån, blir denna fogel rätteligen icke ett föremål för jagt; långt hellre borde man domesticera honom, emedan han ganska lätt göres tamd. Dervid är likväl kanske nödigt att man har tillgång på salt vatten.

I likhet med de flesta flyttfoglar återkommer eidern hvarje år till samma ställe der han förut kläckt, ja! äfven då han derunder sett sitt bo mer än en gång plundradt på det ilagda dunet.

KNIPANDEN.

Såsom en bland de ätligare sjöfogelsarterne är knipanden – eller Knipan – temligen eftersökt under sina sträcktag. Sällan dröjer hon mer än tre veckor i de södra skärgårdarne och insjövattnen innan hon fortsätter sitt tag emot nordn, der hon lägger sina ägg. Endast några få stadna på vägen och kläcka i de större vattnen.

Knipan kommer tidigt om våren, alltid förr än isen hunnit uppbryta. Endast i strömmar, sund och utanför landuddar finner hon vid sin ankomst vattnet öppet, och fördenskull träffas hon der ganska talrikt. Man skjuter henne då med [257] krypskytte eller från en koja, som vanligen är ditsatt förr än foglarne ankommit till orten.

För att med största framgång tillställa detta skytte, har man uppstoppade foglar, som ligga på en tunn brädlapp, hvarunder man har en liten tyngd till barlast, så att fogeln icke af våg eller bläst omkringvändes; de kallas *vettar*. Dessa foglar läggas bundna med ett snöre eller fästade medelst ett särskildt litet ankare. – Sedan skytten gått in i kojan vid dagningen afvagnar han fogeln ankomst, som inträffar vid den tiden, ty det tillhör arten att om morgnar och aftnar flytta sig ifrån det ena stället till det andra, eller som det heter, *sträcka*. De slå dervid ned på ställen der de förut se andra foglar ligga. För att åstadkomma en talrikare sträckning kan man hafva två

båtar posterade vid andra sund och reningar i isen, för att skrämman foglarne derifrån så snart de ditkomma.

Man bör helst hafva bössor med slagkrutslås för denna skjutning, emedan kniporna ofta dyka undan för skottet, och alltid då de, såsom vingskjutna, se ett flintlås afklickas. Dessutom bör man hellre hålla lågt än högt, emedan de hagel som träffa under, höja sig åter och kunna träffa fogeln genom återstudsningen från vattnet, hvaremot de som gå öfver äro för alltid utan verkan.

Då man utan skygd försöker skjuta knipor, kan det ofta lyckas i sund eller smala vikar på det sätt att man rör rätt fram till dem. Vid sin [258] flygt vända de ofta om och komma stundom på drägliga håll öfver skytten.

Knipan räknas för en af de smakligare sjöfogelsarterne. Hon är utmärkt från alla andra utaf det hvisslande ljud som höres af hennes vingar under flykten.

SKRÄCKAN.

På hafskusten, och hösttiden äfven någon gång i insjöarne, träffas denna fogel samlad i större flockar som utbreda sig på en ordnad linie och förfölja fisken under oupphörliga dykningar.³⁰

Hanen, eller Skräck-Nissen, är minst en tredjedel större än honan och utmärkt af sina vackra färger som i synnerhet i bröstet och under buken är en behaglig ventre de biche och på afstånd lyser hvitt äfvensom på sidorna. Honan är till större delen svartgrå. Båda utmärkas från all annan hos oss vanlig sjöfogel, af deras tätt sittande och sylлика tänder.

Väl fås skräckorna äfven vid skjutning för vettar, men vanligare är att om hösten skjuta dem då deras fisktåg emot aftonen hunnit närma sig landet.

Köttet är tranigt, men kan ätas om man flår fogeln och noga bortplockar allt fett. I våra [259] större insjöar kläcka skräckorne stundom; deras ungar utmärka sig af den synnerliga qvickhet hvarmed de dyka ned under ytan; och då de äro mera vuxna, samt under en jagt inmotas i en vik der de ej finna vidare utrymme, vända de om och springa på vattnet med en hastighet och uthållighet som sätter skytten i förundran. De underhjelpa farten med vingstumparne.

Allmogen i Norrland afhugger trädstammar invid sjökanterne och urhållkar dem till bo för skräckan, som ofta begagnar dem och oupphörligt får äggen bortplundrade men i deras ställe värper nya. Det samma sker också med knipan.

30 Det är vanligt att fiskare passa på med en fin-bands not för att, om aftonen, der vattnets botten så medgifver, fånga det fiskstim som skräckorna under en dags långsam jagt drifvit framför sig emot stranden.

Storskrake (*Mergus merganser*). Sven Nilsson skriver 1840 att:

”Nytta och skada: Till denna Artikel hör en märkvärdighet i Hålskrakens historia, som förskaffat honom namn af *Körfogel* och som består i dess sätt att fiska om hösten. Vid denna årstid väljer han vanligen sitt stamhåll familjvis eller flockvis på någon fiskrik sjö eller annat vatten. Här lägger sig hela truppen i en något böjd linea öfver sjön och bildar derigenom ett slags fisknot, som allt jemt flyttar sig framåt. Dels genom ständigt dykande och dels genom vingarnas slående mot vattnet, köra de fisken framför sig mot ändan af sjön, eller in i någon vik, der de hopdrifva samt således lättare och i mängd uppsluka honom. Stundom blifva de derunder oense och rycka fisken ur näbben på hvarandra. [...] Han lefver nemligen endast af fisk (och amphibier?) och är en mycket glupsk fiskslukare. [...] Af de nämnda födoämnen måste Skrakens kött blifva tranigt och osmakligt. Också ätes det väl endast af skärgårdsallmogen, som (enligt D:r ÖDM.) skall finna en behaglig mäktighet i soppor på Skrak-kött. Foglen *fälles* med skott, isynnerhet för vettar.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1840, andra bandet, plansch 83 av Magnus Körner)

GRÄSANDEN.

Denna fogelart torde väl icke vara den talrikaste bland dem som förekomma i våra vatten, men ojemförligt talrikare än alla de som under sommaren kvarblifva i södra och mellersta delarne af landet. Då de flesta öfriga arterne endast undantagsvis kvarblifva och para sig i våra insjöar, är gräsanden deremot allmän på alla de ställen der en gräsig botten och kärrfulla stränder, helst bevuxne med fräken, lemna henne och hennes afkomma en rik föda.

Äfven gräsanden kommer tidigt om våren, och bortflyttar sent om hösten, men de fiskätande vattenfoglarna komma likväl något tidigare äfvensom de dröja något längre. [260]

Då egen nyttan kan till någon del försvara vår jagten på de förr nämnda sjöfoglarna, hvilka endast korta tider vistas i de södra och mellersta delarne af riket, finnes intet skäl till ursäkt för den som vartiden skjuter gräsanden.

Sedan isen gått bort ifrån insjöarne kan man med temlig visshet veta att de änder som der då vistas också ämna kvarblifva och kläcka. Vanligtvis hafva de också redan då parat sig. Om man då skjuter en and, förlorar man i och med det samma hela den kull af 6-10 ungar som i slutet af Juni skulle lemnat en rolig jagt. Skjuter man hanen, eller som han gemenligen kallas *anddraken*, så kan det hända att honan flyttar till en annan trakt i fall hon icke redan begynt att värpa.

Vid medlet af Maj månad, och ofta förr, då honorna ligga på ägg, undandraga de sig hanens sällskap, och i sitt enklingsstånd finner han snart ingen annan utväg än att sälla sig till sina olyckskamrater, så att man vid denna tid, då en liten flock sjöfoglar förmärkes på afstånd, med visshet vet att det är en samling anddrakar. Om man passar på denna tid, helst i början, innan drakarne hunnit uppsöka hvarandra, har man ett roande skytte på dem. Man gör för sådant ändamål en låg risikoja vid en fräkenbotten. Väl kan man sitta der på hvilken tid som helst af dagen, men bäst äro aftnar och morgnar, emedan deras vanor alltid drifva dem till flyttning och kringsvärande vid dessa tider. Man har en så kallad andpipa, gjord af tenn eller bly, nästan till formen af en [261] andnäbb, men med undersidan af en tunn messingskifva som sluter till utkanterne af rännen, och fästas vid denna medelst omlindning ungefär som klarinettsrören på munstycket. Med denna härmar man honans läte, och kan ofta på en afton få skjuta tre à fyra anddrakar, eller nära så många som finnas på trakten. – Dröjer man med detta skytte intill dess drakarna hunnit församla sig sinsemellan till nya sällskapslag, så lyda de icke mera lockning.

Andungs-jagten. Denna är icke utan skäl ansedd för en af de mest roande bland våra mindre jagter. Jag talar icke om det sätt då kullen i början af Juni förföljes, då den packad skjuter sig ut ur gräset in i öppna vattenfläckar, och ett enda skott slår halfva kullen i trasor, och dessa hopsamlade på stället icke lemna något sammanhängande kött och inga dun annat än osnygga blodpinnar. – Jag menar i dess ställe en jagt, der skyttens färdighet väl icke just anlitas, men der den kan vinna en beqvämlig öfning på de tungt uppflygande feta ungfoglarna; då stekarne på fatet hafva utseende af fogel, och dunet till största delen är användbart. Sådan blir jagten och dess resultat då man först i slutet af Juni månad börjar den.

Denna jagt kan aldrig med nöje och framgång anställas utan att man har enkom dertill inöfvade hundar. En raphphönshund hvarken kan eller bör dertill användas, ty andungarne springa undan honom i gräset, och ofta är bottnen sådan [262] att jägaren icke kan gå fram till stället i händelse fogeln någon gång skulle stadna och hunden således stå för honom. Om han åter af hetta rusar på och följer efter, blir han skämd ifrån sin rätta dressur för jagten på raphphöns, beccasiner och annan fogel som trycker sig för honom.³¹ Stöfvere låta rätt väl öfva sig till denna jagt, men de långhåriga blandade raserna af raphphönshund och pudel äro hårtill bäst. De förfölja och gripa fogeln samt läras lätt att också apportera. Nödvändigt är att en sådan hund har god appell, och man tillåter honom ej att gå längre bort än som vanligt är med raphphönshund.

Vid denna jagt bör ett parti sitta i båtar utanför gräskanten vid sjelfva sjöstranden, eller i särskildt för ändamålet afmejade och upprepade skjutgator igenom vass och fräken. Dessa gator böra hafva sex alnars bredd, så att man väl hinner skjuta med båda piporna då en kull flaxar öfver öppningen. Då den gamla anden uppflyger skjutes hon genast; skulle det icke inträffa, så tillser man, i fall hundarna äro unga, att de icke låta henne narra sig ifrån kullen, hvilket hon alltid försöker om kullen är späd. Mången oförfaren jägare eller hund har i dylikt fall låtit bedraga sig af de ängsliga och försträldt sjukliga åtbörder hon visar under sin släpande flygt; följer man efter [263] så hinner kullen under tiden skingra sig och springa undan till annan trakt, ej sällan långt upp på torra landbacken ibland gräs och buskar.

Hvarje skytt som går på stranden har en hund; flere hinner man ej följa med sin uppmärksamhet. Äfvenledes bör en båt svara emot hvarje skytt, och denne får icke framtåga fortare än att hans hund söker midt framför den båt som skall svara emot skytten till lands. Allt onödigt buller i båten undvikes, så mycket mera nödvändigt som kullen i alla fall ogera sig ut i öppna vattnet.

Är hunden utan appell, men för öfrigt ifrig, kan man ändå med fördel begagna honom, men då måste han föras med en lina om sex till åtta famnars längd, som fästes i skjutväskan hos den som följer honom.

Är man ensam på andungsjagt bör hunden hafva den vanan att på stranden gå midt framför den båten deri skytten rör, och icke utan slag efter fogel aflägsna sig från denna linie.

Utgöres sällskapet af flere båtar, bör en noggrann uppmärksamhet råda i afseende på skottlinierna, emedan vid dessa jagter allvarsammare olyckor kunna uppkomma genom hetsighet hos någon af jägarne.

För att med fördel kunna begagna de många småvatten som ofta finnas i samma trakt bör man hafva båtar af så lätt konstruktion att de kunna vid tillfälle af behof transporteras öfver landeden och näs som skilja vattnen. Om en sådan båt har [264] sju alnars längd och sex quarters bredd, samt en kullrighet af tre tum tvärt öfver,

31 Det är likväl möjligt att raphphönshunden skulle kunna begagnas hårtill om man låter en biträdande person gå förut öfver fältet med en drake, på samma sätt som förut pag. 224 (153) är nämnt vid raphphönsjagten.

och sju tum från stäf till stäf, bär den med mycken lätthet en roende samt skytten och en hund i fall så skulle behöfvas. Är den sammansatt af endast $\frac{1}{4}$ tums tunna bräder, (ehuru med tums tjock botten) kan den bringas på hjul och öfver land föras till närmaste vatten. Sjelfva åkdonet göres endast af tre hjul med en axel i bakhjulen och en stark vändstång som delas vid främre ändan och omfattar den korta axel som går igenom framhjulet. Då man kommer till ett vatten som man ämnar genomsöka utan att samma väg återkomma, lägges hjuldonet med i båten tills man kommer till andra stranden, då det åter blir båtens tur att åka.

Vid denna jagt kommer det sällan i fråga, att skjuta på långa håll, men desto mer att ladda skyndsamt. För sådant ändamål är bäst att vara försedd med ett patronkök fullsatt med hagelpatroner gjorda endast af pappersformar som noga passa efter kalibern, och utan afseende på en tätare sammanhållning af haglen. Krutet ilägges med vanlig vårdighet och till förladdning lägges på detta en jemnt passande och utstampad skifva utaf hattof till $\frac{1}{3}$ tums tjocklek eller ännu nogare $\frac{1}{3}$ af kalibern.

I Augusti då ugnarne äro fullfjädrade och flyga lika bra som de gamla, och alla fräkenbottnar och ängar äro slagna, vistas änderne om dagen i vassen vid sjöstränderne, samt uppflyga om aftnarne till små kärr och pölar i synnerhet der den [265] så kallade andhafran växer, hvars ax de nedböja för att åtkomma fröet. Då man en gång sett dem slå ned i en sådan pöl eller uppflyga derifrån, kan man med visshet påräkna att nästa afton få göra ett lönande skott på samma ställe. Man uppsätter då om dagen en väl dold riskoja och beger sig dit en timma före mörkningen, försedd med ett groft gevär. Då flocken ankommer bör skottet gå just i detsamma foglarna utbreda vingarna för att slå ned på vattnet; men emedan det förr omtalade gräset som de helst uppsöka, vanligen är ganska högt, bör man förut hafva gjort sig hemmanstadd med anläggningen; oftast inträffar rätta ögonblicket för antändningen sedan kullen kommit nedom grästopparne och förskymmas af dem.

På liggande fullvuxna änder håller man högt emedan de icke göra försök att doppa undan skottet, utan snarare lyfta sig, i fall tiden sådant tillåter.

För ändernes förökande inom ett gebiet skola underrättelser meddelas längre fram vid afhandlingen om vildafveln.

ÅRTAN.

Denna lilla and qvarstannar likt gräsanden, i Sveriges sydligare orter under kläckningen. Ingen art, knappt alfogeln undantagen är så lätt att komma i håll för, som årtan. Vid sjöstranden och på myror träffas hon under flyttningstiden i smärre flockar, och ligger oskrämd nästan såsom hemfogel. Af samma skäl som gräsanden bör lemnas i särskildt beskydd under vårtiden, bör också årtan [266] under samma tid skonas. Ungfogeln lemnar ingen egen jagt, utan träffas på samma gång som den andra sorten. Hennes kött är nästan bättre än gräsandens.

ALFOGELN.

Ehuru den är tranig i köttet, ätes den likväl såsom vanligen åtkomlig till lågt pris. Den förekommer i mängd under flyttningstiderna och är ibland de lättaste sjöfoglar att åtkomma; det händer att en kull som uppflyger vid skottet åter nedslår då den ser några qvarliggande skjutna. Deras dun är lika godt som alla andra sjöfoglars.

I Frankrike brukas ett annat sätt att skjuta sjöfogel svarande mot vår skjutning för vettar, men med den skillnad att man der har lefvande lockfogel. Skytten gör sig en koja på tjenligt ställe i gräsig strand, och afvaktar fogelns sträckning om aftnarne. De härvid brukliga lockfoglarna äro antingen tama änder, eller förra året fångade vildänder. — De bindas med små snören vid ett gröfre rep som är spändt under vattenytan vid stolpar nedslagna för ändamålet. Genom denna tillställning bli de bundna foglarna alltid liggande i en linea. Den första och sista stolpen lemnas något uppstående öfver vattnet, på det man måtte med säkerhet veta rigtningen i hvilken de tama finnas. Ofta har man fyra sådana rep, hvardera besatt med tre foglar. Afståndet mellan hvarje blir sex till åtta alnar, och afstånden mellan repen rättas efter [267] utrymmet och med tillika fästadt afseende på nödig varsamhet att icke vid skottet kunna träffa de tamda med ett stänkhagel. Vid hvardera ändan af repet fästes en hona och i midten en *drake*. Under deras ifriga bemödanden att komma närmare hvarandra, locka de oupphörligt, och de vilda änderne infinna sig immerfort, så att man kan göra många skott på en afton eller morgon. Då de vilda slå ned, observerar man rigtningen af stolparne som utvisa de båda ändarne af hvarje rep, och skjuter midtemellan dem, på det man ej må skada sina egna. Bäst lyckas det då flere jägare hafva sina kojor inom tre à fyra hundra alnars afstånd från hvarandra, emedan hvarje flock som blifvit skattad på ett ställe, slår ned i nästa andsällskap. — Sjelfva kojorna äro der fastare bygda, och öfvertäckta först med torf och sedan med den sort rör eller vass som omger trakten. Äfven här kunde man med stor framgång begagna det sätt som förr är omtaladt vid orrlekar, med ett nedgräfvat kar, i synnerhet om det gräs som växer omkring stället är lågt, då en koja ofvan jord alltid skrämmer mera.

Denna jagt är egentligen ämnad mot gräsanden, men då detta är om våren otillbörligt, må det hellre ske med andra arter som icke kläcka hos oss. Äfven bör det hellre begagnas om hösten då skarorna vanligen äro större.

För de fiskätande sjöfoglarna sättas kojorna vid stranden af större sjöar, men för gräsänderne vid strömmar och små vatten. [268]

Alfågel (*Clangula hyemalis*). Sven Nilsson skriver att:

”Under vintern förekommer denna fogel talrikt i hafvet utanför våra kuster, dit han vanligen anländer i November eller December månad. Då hafvet lagt sig, träffas han mest i vakar och öppna strömdrag, stundom i stort antal. Man känner honom vid denna årstid, äfven på långt afstånd, genom ett eget klangfullt läte, ett slgs sång, som man liknat vid ljuden af en klarinett och som oaktadt sin fåtonighet ej saknar sina behag, isynnerhet då den, med en viss cadance: *aagleck, aagleck* upprepas af talrika stämmor. Han är liflig i sina rörelser och dykar med utmärkt skicklighet, för att fån hafsbottnen upphemta de musslor och snäckor, af hvilka han lefver. Under vårmånaderna lemnar han hafvet och i April eller Maj infiner han sig vid sina kläckställen. Dessa äro vid sött vatten in i landet i polartrakterna, i nya och gamla världen, samt i några fjellbygder, som ligga nedom polcirkeln.”

(Sven Nilsson, *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna*, 1832, första bandet, plansch 157 av Magnus Körner)

TREDJE AFDELNINGEN.

*VILDAFVEL, DJURS OCH FOGLARS UPPSTOPPNING.
DJURHUDARS OCH VILDBRÅDS FÖRVARANDE. JAGTLAGAR.*

I äldre tider, då missförhållandet i rättigheter hade samlat alla fördelarne af samhällslifvet hos några få personer eller klasser, och deremot tyngden af mödor och brist på den öfriga mängden, hade den samlade kraften hos de förra lättat möjligheten för inrättningar och företag i stort. Hos dessa som till följd af tidens råhet icke egde flera nöjen än jagten, blef den också en nästan uteslutande sysselsättning. Vidlyftiga tillställningar för vildbrådets uppfödande, oftast, eller nästan alltid, på den fattiges bekostnad, bragte vildafveln till en höjd som den aldrig nu mera kan uppnå, och som för ingen del vore önskvärd.

På den tiden höllos stora landsträckor fredlysta, och allt vildbråd var endast den mäktiges tillhörighet. Ifrån sina skyddsparker gjorde djuren utflygter till den utarmade bondens gröda, för att ytterligare skatta den ringa förmögenhet som den hårda egendomsherrn förut pressat. Här frodade sig vildbrådet under det den lidande såg sin skörd förtäras och knappast vågade drifva de storätande herredjuren derifrån, men icke, vid äfventyr af lifvets förlust, understod sig att fälla de våldgästande [269] ehuru ofta de än återkommo att mätta sig af hans knappa tillgångar.

Sannolikt har en stor del af den afvighet som ännu stundom förspörjes mot jagten haft sin grund i det öfvermodiga förtryck som för dess skuld öfvergick mången. Hvad som öfverblifvit af bondens gröda efter vildbrådets betningar, förstördes kanske slutligt då en ridande jägarskara drog fram öfver de odlade fälten.

Dessa tider, dess bättre! återkomma icke mer. Men med våldssystemet för jagten hade icke jagten själf bordt upphöra. Det öfverstiger icke den enskildes förmåga att sörja för vildbrådets tillväxt; och mången egendom som i skogstrakten omfattar betydliga sträckor, kunde, utan särdeles betungande kostnader, lämpas till skyddsställen och tillväxt-ort för det större, nu för tiden mest utrotade vildbrådet. Grunden blir ju, som förr, en skogsmark som nyttjas efter behof, och den kostnad man behöfde använda på djurens lifnärande under den strängare årstiden, borde väl ersättas af den ökade afveln. Har man tillika särskildt afseende på jagtens värde, såsom jemngodt med annan vinst, så skall man snart finna att företaget både lönar den omsorg och kostnad man använder derpå, och i dyrbarhet icke öfverstiger den enskildes krafter.

Vildbråds uppfödande kan antingen ske i större djurgårdar, der de öfverlemnas åt sig själfva, och uppväxa såsom eljest i fria tillståndet, fullkomligt [270] vilda, så att de endast genom jagt kunna åtkommas; eller också i smärre, der de genom vana vid människans åsyn, bli tama som husdjuren. Äfven inom trängre rum så att de rentaf hållas fångna; så sker det i *menagerier*; men djuren få sällan deri sin rätta trefnad; många arter para sig icke i detta tillstånd, och ingen utvecklar der i allo sitt naturliga lynne. Endast för rofdjuren lämpar sig detta sistnämnda sätt då man naturligtvis icke af dem önskar sig en fri afvel.

Men äfven det vildbråd som icke hålles inom särskildt hägnade parker kan man genom ändamålsenliga åtgärder öka genom underlättande af villkoren för deras tillvaro och undanrödjandet af alla de hinder som verka deremot. Att rofdjurens förminskande utgör det förnämsta och hufvudsakligaste villkoret för det nyttigare vildbrådet tillväxt förstås af sig sjelft, och, utom hvad förr derom redan är nämdt, må här ytterligare tilläggas en uppmaning till hvarje jagtvän, att i sin ort arbeta för detta ändamål, uppmuntra syssellös ungdom till medverkan och sjelf icke anse sig för god att genom exempel bidra att göra dessa bemödanden allmänna och båtande. Måhända skulle icke mer än ett par eller tre år under sådan behandling af jagten behövas för att visa ett resultat vida märkvärdigare än man förmodat. Man betänke blott att jägare och hökar, tagna i lika antal, torde göra olika nederlag på fogel och djur, hvilka sednare höken faller medan de äro små. Man erinre sig att roffogeln icke *kan* vara utan vildt [271] till sin föda. Höken förmår uppäta en höna hvarje dag; han kan väl vara utan i fjorton dagar, men äter då sedan omåttligt. Huru mycket vildbråd åtgår då för dem? Huru mycket förmår människan uppsöka med alla sina konstiga hjelpemedel? Men roffogeln förenar slughet med snabbhet och skarpa sinnesförmögenheter, hvilka, samlade hos en och samma individ, nödvändigt måste gifva honom företräde både vid uppsökande och anfall. Dertill kommer att *hungern* är hans sporre, och endast nöjet jägarens. Man må ej betvifla den förras öfverlägsna verkan.

För att freda det dyrbarare vildbrådet fordras en inhägnad af minst fyra alnars höjd, om man icke har en större fruktbar ö der icke hafvet lägger sig. Väl kunna odjur stundom öfverkomma dit, men man utrotar dem då genast. Vidden på en djurgård är olika. Helst bör den tilltagas så stor att rådjur deri kunna trifvas, ty dessa, ehuru små, finna sig ej vid att länge qvarstanna på en fläck. De större hjortarne kunde gerna hållas inom mindre distrikter, men emedan alla sorterne hållas i samma hägnad, tilltager man omfånget efter lynnet hos den vidsöktaste djurarten.

Marken inom en djurgård bör vara omvexlande med backar, grof skog, slätter, kärr och löfskog, samt framför allt hafva rinnande vatten, som åtminstone på några fläckar går öppet äfven under sträng köld. Inhägnaden göres högre på sådana slätare trakter der snön under yrväder brukar [272] lägga sig. På utsidan får ingen skog qvarlemnas inom sex alnars afstånd från gärdesgården. På åtskilliga ställen inom den göras stora skjul af ris, till skydd vid infallande oväder, och slutligen uppbyggas allt efter djurens antal en, två eller tre lador som ställas hvardera på en slätt, höjda på stolpar så att djuren kunna gå derunder, och i en dubbel häck som sitter längs efter bottnen stödd på marken, hämta sin föda utaf det hö eller lög som dagligen under starka snövintrar ditlägges ur ladan.

De djurarter som vanligen hållas inom djurgårdar äro kronhjorten, dofhjorten, rådjuret, vildsvinet, haren och fasaner. Dertill komma äfven svanor och annan vattenfogel i fall lokalen sådant tillåter, och sist, men nödigast då man har de förra – perlhöns. – I vårt klimat kunde man dessutom med säkerhet tillägga elgen, och i nordliga orter äfven renen.

Om man icke ämnar förena dem alla, väljer man sådan plats som för endera utaf dem är tjenligast, hvarvid man iakttager att dofhjorten kan kallas på minsta utrymmet, och att, såsom förr är nämdt, rådjuret behöfver det största.

För att lämpa storleken af en djurgård efter antalet af de djur man der vill underhålla, (förutsatt att man vill förena flera arter) eller för att utfinna det antal en djurgård af gifven rymd och innehåll kan föda, kan nedanstående uppgift begagnas, då man vill lemna djuren i sin frihet [273] och ej föda dem alla årstider, utan endast komma dem till hjälp under vintern och öfriga strängare årstider. – Finnas ekar och bokskog är det så mycket bättre.

För kronhjortar beräknas 10 tunnland skogsmark, och ett sjettedels tunnland ängsmark för hvardera.

För dofhjorten 6 tunnland skog, och ett tolfedels tunnland äng, samt för rådjuren 5 tunnland skog, och 1/16 tunnland äng.

För hararne afräknas intet, emedan de, om icke snön är alltför djup, ändå finna tillräckligt föda i skogen.

Då skogen består mest af tall, måste man tredubbla utrymmet af marken i allmänhet och fördubbla anslaget af ängsmarken.

När man har en djurgård så fylld som han i förhållande till sin vidd och beskaffenhet kan tillåta, får man årligen efter viss beräkning undantaga öfverskottet af de tillkomna, på det antalet ej må öfverstiga hvad som är lämpligt. I sådant fall har man en beräkning som går nära det verkliga förhållandet: för hvar tredje kronhjort påräknas en tillökad; för hvarannan dofhjort *en*; för hvar femte rådjur *tre*, för hvarje par harar 15 stycken tillökta.

Af dessa uppgifter följer att man, med en skog af 5000 tunnland med derinom varande 50 tunnland äng (i rundt tal), kan underhålla 150 kronhjortar, 200 dofhjortar, 100 rådjur och 150 [274] harar.³² Då kan likväl skogen få vara utaf tall och gran, med något löfskog emellan, allenast man ökar ängsvidden något. Då denna mängd vildt finnes om våren, kan man således om hösten fälla 50 kronhjortar, 100 dofhjortar och 60 rådjur, utan att antalet följande vår är mindre. För att med ännu mindre osäkerhet beverka detta, utskjuter man helst de äldsta och hanarne så att de endast kvarblifva i tillräckligt förhållande till honorna.

Fördelen af en så stor jagtpark är den att djuren deri trifvas förträffligt och bibehålla fullkomligt sitt egendomliga lynne. Jagten efter dem blir detsamma som i annan öppen mark, och deras föda kostar icke betydligt i tillskott under vintern. Deremot om den är för liten eller fylld med ett större antal vildt än som kan fullkomligen föda sig, bli de magra, ehuru väl kostnaden för deras uppehälle betydligt förökas; dessutom bli de allt mera till lynnet lika med hemdjuren och äro ej mera föremål för jagt. Äfven erfar man en annan, vida större, olägenhet deraf att sjukdomar ofta uppkomma ibland dem då de äro för många på ett ställe. I synnerhet är detta händelsen med rådjuren, som, då de för trångt sammanpackas bli anfallne af en utslagssjukdom som dödar inom två dagar.

32 I Franska kronojagtparkerne beräknas 8 tunnland på stycket af det stora vildbrådet, men der är marken mera gräsrik och skogen bestående af löfträd.

Då man anlägger en park bör det äfven ske med afseende på granskapet af något bebygdt ställe, [275] i fall man gör honom så liten att det icke lönar mödan uppbygga ett vaktare-boställe inom dess gebiet, hvilket likväl är det rättaste emedan ständig tillsyn är nödig. I öfrigt bör den helst innefatta kullar och höjder som äro öppna för middagssolen och, såsom förut är nämndt, i brist af olika löfskog och gräsbevuxen botten, innehålla ängsmark. All egentlig skogsfällning får icke återkomma på samma ställe oftare än hvarjtjugonde år, men löftägt inom hägnaden kan gerna ske årligen, likväl med särskild uppmärksamhet att icke onödigtvis försätta djuren i oro. Slutligen anläggas vägar i rak rigtning midtigenom och tvärtöfver parken, hvarigenom både transporter och öfversigten af det vilda betydligt lättas.

Om man icke åsyftar att hålla harar till större antal, kan hägnaden göras till minsta kostnad med så kallad öfverstör, nedsatta i jorden på tre tums afstånd ifrån hvarandra och upptill fasthållna med vidjor. I öfrigt bör man erinra sig att hägnaden omkring ett bestämdt antal tunnland kostar mindre i samma mån den närmar sig cirkelformen. Äfven den kvadratiske spar mycket och är bekvämligare i många afseenden. En djurgård af 5000 tunnland fordrar en gärdning af något mer än 11,000 famnar om formen tilltages kvadratisk. En äfvenledes kvadratisk af 1000 tunnland fordrar en gärdning af 5000 famnar.

Inom parken kan man hafva gården och planteringsland med deras särskilda instängningar och efter behofvet antingen skörda dem sjelf eller öppna [276] dem för vilbrådet då växtligheten hunnit så vida att de deraf kunna hafva sin föda.

På öppna ställen läggas ituklufna och urhålkade stockar med sleke, eller tums tjocka, hårdt stampade och många lerlager, på hvilka man emellan hvarje strött fint salt. Dit gå djuren och slicka uti sig den fasta massan och må väl deraf. Stockarne förses med ny påökning då första satsen är förtärd. Under vintern behöfves det likväl icke ty då begagnas de icke af djuren.

Under lämplig årstid samlas vinterfodret i lador som äro anlagda på stället. De tjenligaste sorter för de större hjortsläakterne äro hö, efterslotter på lucern, samt löf. Innan köld infallit kan man äfven gifva dem ollon, kastanjer och potates.

Åt rådjuren gifves helst otröskad hafre blandad med litet klöfver, och deremellan ållon och torrt löf. De föredraga jernekens löf för allt annat, men hålla äfven till godo andra sorter.

Det förstås att man icke kan fullt precist bestämma hvad som åtgår till vinterfurageringen. Det beror dels af skogens och markens beskaffenhet, dels af mer eller mindre snöfattiga vintrar. På ett ungefär bestämmer man det efter sextio pund hö och 100 löf för hvarje kronhjort; trettio pund hö och 50 löf åt dofhjortarne, samt fem pund hö och 20 löf åt rådjuren, eller i brist af löf, lika många kärfvar otröskad hafra.

Utfodringen sker, såsom förr är nämndt, i häckar under ladbottnarne, hvilka till deras höjd [277] lämpas efter hvardera djurartens höjd. Dessa ställen böra vara belägna i skydd för skarpa vindar, och så stora, att djuren icke behöfva trängas deri. De öfriga riskryggarna få icke umbäras här och der i skogen. Dessa äro i synnerhet nödiga för rådjuren som helst söka mindre konstlade skydd.

Utom dessa ställen har man störrar stadigt nedsatta i marken på kullar som ligga emot södern; på dessa uppträder man löfkärfvar då väderleken är vacker och mild. Djuren taga hellre sin föda der än på något annat ställe.

Ållon, potates o. d. lägges i hoar, som hvila på starka, i jorden nedslagna, kors, på det de icke må nedtrampas.

Brist på föda har ofta ombragt stora skockar af vildbråd. Det är i synnerhet under vintern som detta kan inträffa. Man märker förebud dertill om djur, som eljest äro vilda och fruktande, gå långsamt undan vid åsynen af menniskor. Har detta varat någon tid så kan man förlora hela afveln, äfven om man då, d. ä. för sent, kommer dem till hjälp med tillräcklig föda, ty om de också uppmuntras något, händer ofta att de om våren duka under för sjukdomar. Dessutom sker alltid stor skada på ungsbogen då djuren lida brist ty de afbita alla årsskott och skafva barken utaf de öfriga unga träden.

Är djurgården rik på stora kärr med vide och säld, så kan den förträffligt begagnas till elgens uppfödande. Man behöfver mindre tillse dessa djur, som i brist af annat tillgripa den yngre tallsbogen; [278] men likväl böra äfven de om vintern understödjas med torra födoämnen af hö och löf.

KRONHJORTEN.

I hela Skandinavien torde Skåne och vestra kusten af Norrige, vara de enda trakter der kronhjorten ännu förekommer i sitt fria tillstånd. Men äfven der förekommer han sparsamt, ehuru klimatet der naturligen lämpar sig efter hans lefnadssätt. I gran-skäpet af östra sidan om fjellen, samt i de starkt bebodda skogsarterne af medlersta Sverige finnes han icke. Helst trifves han ibland löfskog der han har tillfälle att under sommarvärmen välta sig i sankt lerplatser.

Liksom Elgen har han sina älsklingsställen eller stånd, der han för längre tider i sender uppehåller sig, och hvarifrån han om nätterne går ut på bete.

Vildafvel af hjorten kan icke försökas om man icke har trakter der man förut vet att han trifves, ty om man hämtar hjortar och släpper dem för att i frihet fortplanta sig, fordras att den trakt till hvilken de komma, är *bättre* än den hvarifrån de togos; i annat fall draga de sig snart tillbaka till förra stället, äfven på ganska stora afstånd. Bättre är att spara dem till fri tillväxt der de redan finnas, eller åtminstone innan fångna hjortar utsläppas, förut hålla dem flere månader inom trängre stängsel. För att skjuta hjorten väljer man helst sidskott, ty om han kommer emot [279] har man minsta antalet af ömtåliga punkter att hålla på. Då man skjuter på sidan af hufvudet får man icke hålla långt framåt eller nedåt, ty då träffar kulan kanske i käkbenets öfra del. Lättast fälles han på längre håll med skott invid bogen, men lågt. Träffas han på andra ställen än i nacken, hjertat, ryggraden eller benen, springer han ofta ganska fort, och oftast utan att synas skadad, och faller knappt förr än han med detsamma dö. De tagas helst i November sedan brunst-tiden upphört, och inneslutas inom en inhägnad mindre park, helst så beskaffad i smått som förut är nämdt om djurgårdar. Till en vidd af femtio tunnland, der man på flere ställen sätt *råg* för att tjena dem till

Kronhjort (*Cervus elaphus*). Theodor Hahr skriver att:

”Kronhjorten anses med rätta såsom det ädlaste af våra jagtbara djur. Han uppnår visserligen icke elgens storlek, men han öfverträffar honom vida i vacker kroppsbildning och ståtlig hållning; hvarje rörelse af hans smärta, men ändock starka och proportionerligt byggda kropp är mjuk och behaglig. Hanens utseende förhöjes derjemte af de stora med flera spetsiga grenar försedda hornen, hvilka ej äro utplattade såsom hos elgen utan helt trinda ända från roten. [...]

[...] Af hans sinnen äro isynnerhet syn, hörsel och lukt serdeles utvecklade; det säges att han till och med på omkring 5 à 6 hundra alnars afstånd kan draga väder af en menniska; men detta torde vara något öfverdrifvet. Det säkra är imellertid, att han är ganska svår att komma inom håll, såvida jägaren ej har vinden emot sig. [...]

[...] Kronhjortens födoämnen utgöras af i skogen växande örter, gräs, svampar, ek- och bokollon samt löf af bok, asp med flera trädslag, men ofta till fälten för att der söka sin föda och gör då stor skada. Han besöker så väl den gröna vintersäden och ängarne, som de med mognad säd beväxta åkrarne, rofåkrarne lika väl som potatislandten, öfverallt lemnande tydliga spår efter sin framfart.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 37–38)

Dovhjort (*Dama dama*). Theodor Hahr skriver att:

”Dofhjorten är betydligt mindre än kronhjorten, hvilken han eljest mycket liknar i kroppsställning, undantagandes uti att ben och hals äro något kortare samt svansen längre än hos kronhjorten. Dofhjortens horn äro äfven olika, ty endast vid sin nedra del äro de trinda men upptill mycket utplattade. Sommardräkten är ofvan rödbrun med hvita fläckar, undertill hvit; vinterdräkten deremot grå. Kroppens bakre del (spegeln) är hvit, från svansroten nedåt begränsad af ett svart streck. [...]

Derigenom att han icke regelbundet döljer sig på något bestämdt ställe, utan slår sig ned än här än der för att hvila någon stund och derpå ånyo ströfvar omkring efter föda, håller han icke så noga växel som kronhjorten. Äfven dofhjorten blir skadlig för landtmannen derigenom, att han uppäter och nedtrampar grödan, ehuru ej i så hög grad som kronhjorten, enär han ej aflägsnar sig så långt från skogen som denne. Äfven i skogsplanteringar blir han till mindre förfång än sin samslägtning, emedan han ej på långt när skadar träden så mycket som denne genom att afskala barken.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 39–40)

bete under vintern, kan man släppa sex hindar af halftannat års ålder, och en eller två unga hjortar. De måste födas med godt hö, lucern, och innan det fryser, äfven med frukter, ållon, potates och rötter. Följande våren besår man fält straxt utom parken med hafre och vicker, samt utsätter *sleke*. Då hindarne kalfvat upptager man, så tyst som möjligt, femtio till sextio famnar af hägnaden invid de besådda platserne och låter dem efter behag lemna parken. På detta sätt glömma de sitt gamla hemvist, så framt de icke sakna föda och i synnerhet det begärligt eftersökta saltsleket. Man har sedan intet vidare att göra än tillse det de icke få föröka sig öfver det antal som der kan finna sitt uppehälle. [280]

DOFHJORTEN.

Denna hjortart tillhör icke ursprungligen vårt klimat såsom de flesta andra hjortarne. Hans föda är lika med kronhjortens, och han behandlas nästan lika med denne, men fordrar ett mildare klimat och en mera bördig och torr jordmån. Äfven föredrager han ungskog framför gammal, och trifves bäst der han vid sidan af den resliga skogen finner en fristad i snår och buskar. Han är långt mera spak än de öfriga hjortarne, och går ofta ut att beta i granskapet af bebodda ställen.

Har man en park af endast dofhjortar, kan man hafva hälften mindre utrymme än för kronhjortarne. Äfvenledes behöfver man inga kärr inom deras park, emedan de hvarken söka lägre ställen, eller välta sig i ler.

I öfrigt är förhållandet alldeles det samma som med de andra, men jagten efter dessa är så mycket lättare som de, enligt hvad nyss nämdes föga frukta menniskor.

RÅDJURET.

På höga trakter, bland ungskog och grässlätter, trifvas rådjuren bäst, så framt de äro fredade från granskapet med menniskan. För att plantera dessa små hjortar förfar man på samma sätt som med föregående arter, endast med den förr nämnda skillnaden att man lemnar dem större utrymme, [281] d. ä. beräknar en större trakt än som behöfdes för deras föda. Då hägnaden som erfordras för att vänja dem vid trakten och kvarhålla dem till dess de kalfvat, icke behöfver stå mer än ett halft år, blir kostnaden derför endast den som föranledes af arbetet på densamma.

Emedan rådjuret aldrig, som kronhjorten, vältrar sig i kärr och vatten, behöfver man icke vidtaga några särskilda anstalter för sådant ändamål.

Tiden för deras plantering är Januari, emedan deras brunsttid icke för gått till ända.

Sättet att bereda sig ängs-stycken inom det skogsdistrikt man ämnar att plantera med dessa djur, är helt enkelt att vid svedjande så Timotheifrö antingen på samma gång som man besår svedjelandet med råg, eller också följande vår tidigt utså det i grönrågen. För öfrigt trifvas de synnerligen då de finna fläckar besådde med hafra, ärter eller vicker. Då löfven om hösten affallit, nedlägger man här och der några

löfträd hvilkas bark rådjuren under vintern gerna afskafva helst på de yngre grenarne och skotten.

Vid utgallring väljer man företrädesvis hanarne och de äldre honorne, då man vill hushålla med afveln.

Dessa djur hafva ännu till någon del bibehållit sig hos oss, och om man ville göra sig den omsorgen att öfver en vinter qvarhålla dem till afvel, och sedan om vårtiden utsläppa de öfverflödiga, och endast till ett annat år ännu bibehålla en stamafvel för att i sinom tid utgå, då yngre, som [282] äro födda i fångenskap, ena gången och deras afföda ett annat år qvarstodnade inom parken, o. s. v. så skulle man snart få se denna djurart föröka sig talrikt i trakten. Men dertill hör också att odjuren icke finge rota sig i samma ort.

VILDSVINET.

Ehuru det utgör föremålet för en ganska omtyckt och förmodligen roande jagt, är vildsvinet ingen djurart att föröka. I djurgårdar kunna de icke hållas gemensamt med andra, och ej heller med förmån i trakter der man vill spara och föröka fogeln, ty de uppleta äggen och göra alla möjliga skador. Såsom ganska farligt för människan bör vildsvinet betraktas helt och hållet som ett skadedjur, så mycket mindre att här uppföda, som det endast i de sydligare trakterne, eller på större öar i hafvet kan uthärda vårt klimat.

RAPPHÖNS.

Då man vill vara säker att alltid hafva stark tillgång på dessa foglar uppfångar man dem om hösten på något af förr omtalande sätt och föder dem öfver vintern för att om våren utsläppa dem parvis.

Skulle man ej kunna få några rapphöns om hösten, kan man följande vår förskaffa sig deras ägg ifrån andra trakter och låta dem kläckas af en god ligghöna, men detta är likväl sämre; i händelse [283] man nödgas välja denna utväg, uppföder man ungarna på samma sätt som andra kycklingar.

Om man vill vara säker att alltid hafva fullt upp af dem, bör man likväl hvarje höst fånga så många man kan, ty man vet icke hurudan den följande vintern blir, och om ej starka snöfall derunder förstöra hela tillgången af dem.

Man förvarar helst hvarje kull i en särskild bur, emedan dessa sig emellan bäst samsas. Burarna böra vara fem alnar långa och sex kvarter breda, med en höjd af 12 tum. För öfrigt göras de såsom vanliga fogelburar, med en lös dragbotten som kan och bör uttagas för rengöring. Mat och vatten, (det sednare dagligen ombytt) sättes på framsidan af buren i små koppar. De öfriga sidorna äro utaf bräder. De böra ställas på trädbänkar i hvilka fötterna äro fästade på undre sidan af brädet på det rättorna ej må klättra sig upp. Helst väljer man ett ljust rum, hvars fönster förebyggas med en väf af messingstråd på det foglarna, då de stundom utsläppas, en kull i sender,

icke må flyga på glaset. För att hindra dem från ett våldsamt flaxande då man vill taga dem ut ur buren, är den ena gafveln dubbel, så att den inre sidan kan skjutas till andra ändan af buren, hvarigenom man småningom förtränger utrymmet och hindrar dem från sanslösa bemödanden att undfly. Man får dem på detta sätt utan att de kunna skadas.

Burarna ställas bredvid hvarandra, eller om de blifva många, också den ena uppå den andra, [284] hvarvid likväl måste tillses att de öfres bottnar äro täta så att ingen orenlighet kan derifrån nedfalla på de foglar som äro förvarade inunder.

Till föda gifves dem råg, korn och hafra, ombytta med hvarandra; stundom tilläggas några kålblad eller andra grönsaker. På bottnen af buren gifves dem dagligen ren sand till ett djup af en tum. Rummet bör hållas friskt, ty de trifvas icke i unken lukt. Vid särdeles stark köld kan man elda lindrigt.

I brist af dessa tillställningar, och då man har ett inskränktare antal kan man släppa dem på en vind, der fyllningen utgöres af gammal torf. Här och der i denna insticker man täta enbuskar hvarunder de få gömma sig. Men friskt vatten måste man alltid lemna dem, och dessutom laga så att luften ej blir för tätpt.

Om den sednare metoden följes bör man ha fångat dem sent på hösten, hvarigenom de bättre uthärda. Man kan äfven hafva dem inslutna i en särskild liten öppen byggnad med ståltrådsväf på framsidan, samt lösa fönster som isättas då kölden är skarp.

RÖDA RAPPHÖNAN.

Torra och sandiga trakter, sluttande mot södern och klädda med buskar, äro den röda raphönans käraste vistelseorter. Hon utdör snart på fuktiga slätter, eller flyttar der ifrån, och trifves icke på sådane trakter som den gråa, ehuru hon [285] någon gång kan träffas ibland dem och fångas vid samma tillfälle.

På samma sätt som med annat vildbråd, misslyckas den röda raphönans plantering lättare då man nödgats hämta gamla par på långt afstånd hvarunder de skadas eller mattas af transporten, och då de utsläppas antingen genast bortflytta innan de lärt känna trakten, eller dö der af vantrefnad. Deremot går det alltid med säkerhet för sig om man har ungar som blifvit kläckta på stället.

Saknar man äfven här annan utväg än att låta kläcka äggen under en hemhöna, lägger man tjugufem till trettio ägg under hvardera och låter de liggande få en plats som är tyst och mörk.

Man har funnit att raphönsen (båda arterna) bäst komma sig då ungarna så snart som möjligt bringas till sina egna och naturliga vanor. Man delar den unga affödan i tre perioder af uppfödande: den första ifrån kläckningen till femte dygnet, den andra till det tionde; och sista perioden ifrån denna tid tills de äro fullvuxna.

Under första tiden lemnas de tillika med kläckhönan i en täckt låda som har galler på framsidan, men hvilket förestänges om väderleken blir mulen och kall, då den deremot eljest får vara öppen; den vändes alltid emot solsidan.

Under följande fem dagar utflyttas hönan med ungarne under små runda kojor, täckta med halm, och hvilkas väggar utgöras af spjälor, emellan hvilka ungarna få

utkrypa om de så vilja. Ett lågt [286] bo finnes der likväl tillredt af dun eller ett stycke fårskind. Skulle regnigt väder inträffa, låter man dem vara kvar i den första buren äfven dessa fem dagar. Endast på norra sidan har man en förbyggnad på underkanten om ungarne hållas under de små halmtaken.

I tredje perioden, eller då ungarne flyga upp på taket och visa sig raska, borttager man alla sidoskygd och låter dem på tjugonde dygnet förflyttas till det ställe på fältet der de framdeles skola försörja sig sjelfva. Här föder man hönan under halmtaket intill dess ungarne upphöra att återkomma för att hemta sin föda. Då bär man tillbaka burarne och hönan, samt lemnar kullen åt sitt öde.

Äfven brukar man att låta gråa rapphönan utkläcka ägg efter den röda, emedan den förras ungar lättare uppfödas af vanliga höns än den sednare.

Här är lämpligt att erinra, det kråkor och skator äro rapphönsens farligaste fiender, ty de uppleta och förstöra i stor mängd både ungar och ägg.

TJÄDER OCH ORRE.

Dessa båda arter kunna uppfödas temligen lika, helst på efterföljande sätt; men eljest är orrhönan långt mindre kinkig än tjäderhönan vid parning och kläckning uti fångenskapen. Orrhönan har man ofta sett kläcka då hon med orren [287] varit instängd på en vind, men det lyckas mera sällan att få ungarne uppväxta.

För att med säkerhet lyckas att få dessa foglar att i rätt tid para sig, släpper man dem i en inhägnad med tät ungskog af lummiga buskar. Stället instänges med en fullt tät gärdesgård af tre alnars höjd; störrarne afsågas jemnt och hela inhägnaden öfvertäckes med ett groft bundet nät hvaraf hökarne afhållas. Emellertid om platsen är väl vald, och man särskildt sört för skydd och skymning på flera ställen derinom, behöfver man icke frukta för hans besök, och man tilltager då instängningen så mycket större.

Då man ser att hönorna börja värpa, borttagas tupparne, emedan de genom sin efterhängsenhet störa hönan och vanligtvis dervid söndertrampa äggen. Sedan man gjort detta, får man alldeles icke mera gå in i hägnaden, utan ditsätter mat och vatten på förut vanligt ställe vid ingången, och kan vara säker att i rätt tid få kullar.

Det är emellertid nödvändigt att vingarna på de gamla äro klippta, hvarförutan man naturligtvis icke kan vänta sig att de skulle stanna inom platsen.

De ställen der man berett bon åt dem, böra vara så täckta att de icke genomträngas af regn, och så upphöjda att icke vatten kan i små rännilar flyta intill dem.

Har man denna inhägnad inom en djurgård så att den fullt säkert fredas från besök af menniskor [288] och hundar, kan man vara säker att nästa år utan allt besvär få en eller flere kullar på samma ställe af de förvildade, som gerna söka sig tillbaka till gamla och vanda ställen. För att lätta möjligheten deraf strör man dit födoämnen sådana de gerna utvälja, och börjar dermed redan före den tid då fogeln börjar para sig. Minnet af den ostörda ro de förr åtnjutit kallar dem med visshet tillbaka till deras barndoms hem. — Föräldrarne kvarhållas med klippta vingar, men ungkullarne få utflyga om man så för godt finner, eller om man har sin jagt fredad.

Man kan med temlig visshet säga att man inom tre år på sådant sätt skall kunna förskaffa sig en utomordentligt rik fogeljagt, om man undertiden med outtröttligt tålamod förföljer roffoglarne, som, jemte krypskytten om våren, äro skogsfogelns farligaste fiender.

Ehuru orren och tjädern här äro tillsammans afhandlade är likväl icke meningen att båda arterne skola hållas tillsammans under kläckningen; bäst är att med en tvärgärdesgård afdelä hägnaden på midten.

Båda arterne födas om vintern på lika sätt, nemligen med korn och hafre samt lingon och tranbär, i fall man har tillgång derpå. Dessutom lemnas dem hvar fjerde dag nytt ris, åt tjädern, af mogen tall och en, åt orren, af en och björk, samt fröhängen af sistnämnda trädsorten. Så väl under kläckningstiden, [289] som eljest bör man gifva dem små sandhögar att mulla sig uti.

HJERPEN.

Det är icke bekant huruvida några försök blifvit gjorda för att domesticera eller i halfvildt tillstånd låta hjerpen fortplanta sig. Hans tama lynne synes tala för möjligheten deraf; hans trefnad i de tätaste skogar tyckes åter tala deremot. Emellertid är det gerna värdt ett försök, som då bör anställas på samma sätt som med nyss nämnda arter.

ÄNDER.

Bland alla foglar är ingen art som så lätt kan bringas till en synnerlig tillväxt som anden, ehuru hon är flyttfogel. Hon återkommer med all säkerhet följande året till samma trakt, om hon förut der hade tillräcklig tillgång på föda. Det är likväl onekligt att äfven denna afvel icke kan bringas öfver en viss gräns, den som traktens tillgång på näringsämnen medgifver, så framt man icke vill med fortsatta kostnader bibehålla en halfvild race, eller rent af göra dem till hemfogel.

Det inses lätt att man ej kan vinna sitt ändamål utan att hafva ett vatten hvari de få sitt tillhåll. Det bör helst ligga något aflägsse från ställen der stark folkrörelse finnes, men om en and en gång kommit att ligga ut ägg på ett ställe [290] som eljest icke är särdeles fredadt, och det lyckats henne, kan man vara temligen säker att också nästa år hafva en kull på samma ställe.

Emedan de äro besvärliga att uppföda då de fångas såsom ungar, är det tjenligast att förskaffa sig deras ägg, som man låter utkläckas af ankor, eller till och med af hemhöns. Då äggen äro kläckta behandlar man ungarna såsom ank-ungar, och låter dem dagligen gå ned till något mindre vatten, men för dem om aftnarne tillbaka inom hus. Då de blifvit halfväxta afklipper man den ena vingen så at de icke må bortflyga. Då de genom umgänge med ankorna från början inhämtat hemvanor kunna de lätt framfödas i sällskap med dessa öfver vintern. Följande vår, då de gifva tecken att vilja para sig, släpper man dem parvis i det vatten man har ämnat åt dem.

Helst bör den sjö, der försöket skall göras, vara försedd med en låg holme som har kärriga stränder, samt fräken och videbuskar. Nära stränderne gör man ibland videt små häckställen der endast fyra alnslånga pålar uppbära ett tak af rör och vass. I granskapet af dessa ställen, eller alldeles invid dem ställer man deras föda; här finna de således allt hvad de behöfva.

Om man nu tillika genom fången i granskapet hindrar hökarnes härjningar får man snart en mängd kullar som fullkomligt antaga deras vilda stamfäders lynne. Om de af nyck eller tillfällig skrämsel bortflyga behöfver man ej därför frukta att de äro förlorade och för alltid öfvergifva födelsebygden. [291] De återkomma ofta och medföra stundom andra vildänder.

Har man till kläckningen begagnat hemhöns, blir kullen oftast tamd och kan lättare åtkommas för att om vintern födas. Har man nyttjat tama ankor, händer stundom att dessa förvildas och bortflytta, men de återkomma då desto säkrare nästa år. I alla fall kan man, för att ständigt förnya samma sätt, låta hvarje år hopsamla vildands ägg, med den återhållsamhet att man icke på en gång borttager alla ur ett bo, ty i det fallet värper hon på ett annat ställe, utan alltid skattar dem med kvarlemnande af ett eller två.

FASANER OCH PERLHÖNS.

Båda dessa tillhöra ursprungligen den heta zonen, men hafva småningom blifvit tillvande att trifvas i den tempererade. Men i den kalla uthärda de icke utan att hållas inom hus. De kunna således icke hos oss bli föremål för vildafvel och jagt, om icke i våra sydligaste provinser. England har dem likväl i halfvildt tillstånd. Perlhönsen värderas i synnerhet såsom utposter i djurgårdar och stora fasanerier, ty då de se något ovanligt, varna de genast med sitt genomträngande och obehagliga skrik, så att man deraf föranledes att bege sig till stället och vaka öfver sin tillhörighet. De hållas också just för detta ändamål vid husen. [292]

DJURS OCH FOGLARS BEREDANDE TILL FÖRVARING I KABINETTER.

För att förvara djur så att deras uppstoppade skinn må lemna en åskådlig och sann bild af deras utseende i lefvande tillstånd bör man, medan skinnet ännu qvarsitter på kroppen, taga en noggran afteckning af alla de yttre formerne. Har man ett öfvadt öga, så behöfver man ofta endast med uppmärksamhet betrakta djuret, men i saknad af den talang som tillhör tecknaren och den kunnige zoologen, förfar man på följande sätt:

Djuret lägges först på sidan på ett bräde, med lagom underläggningar under de ställen som formera en kroklinje inåt; det blir i de flesta fall endast under halsen. På alla sidor inslås pinnar i brädet, rakt in, och utan att de få undantränga den del af kroppen hvar och en af dem berör. Då det skett med behörig varsamhet, aftecknar

man alla utlinier med en lång nål eller blystift som föres alldeles upprätt emot brädet, och får noga följa kroppens böjningar. Hår eller fjäder få dervid intryckas inåt skinnet så att man egentligen endast får sjelfva kroppens former tecknade. Sedan man således fått afteckningen på sidan, förfar man på samma sätt för att få en teckning af kroppen sedd uppifrån. Dervid bör man likväl hafva håll igenom det nya brädet så att fötterna kunna stickas der igenom.

Då man fått båda dessa teckningar, formerar man, med ledning af dem, en kropp af blånor, hampa e. d. som till hela sin yta är så mycket [293] mindre än ritningarne, att skinnets och hår- eller fjäderbeklädadens tjocklek afräknas. Tjockare påläggningar fästas med trådlindning, der de behöfvas. Med en sådan stomme kan man vara säker att fylla skinnet i riktig proportion, hvilket annars ofta misslyckas till den grad att endast pelsen eller fjädern är det som erinrar om en likhet med det i frågavarande djuret, hvaremot kroppens hela skick och uttryck går förloradt genom skinnets dragning på *ett* ställe och korf-proppning på ett annat. Det bör af sig sjelf förstås att djuret skall först med mycken uppmärksamhet läggas i naturlig ställning. – Den erfarne zoologen behöfver icke detta hjälpmedel, men för den som ej har ett väl känsligt sinne för formen är det outhärligt och medför den förträffligaste nytta, då man så lätt kan pröfva om man behöfver pålägga mera på höjd eller bredd. – När skinnet är aftaget mäter man äfven afståndet mellan frambenen vid bröstet och bakbenen uppvid kroppen baktill. Derigenom fås en ännu säkrare rättelse, så att man ej får ett stycke djur med onaturliga och utpinade bogar och lår.

För att aftaga skinnet på ett djur, sticker man ett håll deri vid den punkt der alla tre de linier råkas som man tänker sig dragna, en längs utåt midten af buken, samt en från midten af hvardera lårets insida. Derifrån gör man, från undersidan af skinnet tre uppskärningar intill hvardera midten af låren och den tredje till lika långt afstånd på buken. Genom denna öppning utflår [294] man kroppen, med den varsamhet att icke skinnet sönderrifves. För att lätta operationen lossar man med en trädknif den cellulösa väfnad som fäster skinnet omkring köttet. Längst ut på fötterna öfvervikes skinnet så långt ske kan. Köttet afskrapas noga, men de broskartade ligamenterna omkring lederne kvarlemnas. Benen fränskiljas derefter vid deras fästen uppe vid kroppen, stärkas med en tillräckligt grof jerntråd som lägges långs efter, med sin spetsade ända sticles igenom fotsålan och fästes i en passande brädlapp, och omlindas sedan till samma proportionerade tjocklekar som de förut hade med sin tillhörande köttbeklädad.

Sedan man på detta sätt fått alla benen rena och åter påklädda i riktiga proportioner, fästas de vid bålen som förut tillskapas såsom ofvan är sagdt. Äfven hufvudet affläs långt ned på båda käkarne, köttet afskrapas och dess rum fylls med blånor till den fyllighet det bör hafva. Halsen afskäres i dess ledfogning vid hufvudet; genom det stora hålet der finnes i botten af hufvuskålen uttages hjernan och ögonen, hvarefter insidan rengöres. Hålet utvidgas något, och en stark lämplig jernten eller tråd (efter djurets storlek) instickes i hufvudet, omlindad med blånor så tjockt att den måste med skrufning inträngas. Den nya, konstgjorda halsen fästes derinvid och på undersidan går en annan jernten, med hvilken man slutligt determinerar hufvudets ställning emot halsen. Den öfra utsträcket utåt hela ryggen och kan med afsmalning [295] fortsättas in i svansen om så behöfves. Den undra fästes emot bröstet.

Skinnet bestrykes på insidan med en salva utaf två delar osläckt kalk och kamfert, lika mycket af hvardera, fyra delar tvål, fyra delar hvit arsenik och fyra delar pottaska, – alltsammans rifvet eller stött till fin fördelning, med den försigtighet att den vådliga arseniken vid stötningen fuktas för att undvika damning. Kamferten tillsättes upplöst i sprit. Då alla delar af insidan blifvit påstrukne, vänder man skinnet tillbaka öfver den konstgjorda stommen, och den först gjorda trekantiga öppningen på skinnet sammansys nått, hvarvid man helst begagnar en krokig nål med vaxad tråd lagd dubbel, tredubbel eller ännu bredare, den ena tråden invid den andra i bredd, på det skinnet icke må skäras sönder af tråden.

Man kan sedan, om man så finner nödigt, böja trådarna eller tenarne till den form de rätteligen böra i fall någon afvikelse från det naturliga utseendet skulle uppträckas, och för öfrigt iakttager man att gifva dem en så ledig ställning som möjligt, och ej just lika för alla, utan med små förändringar i likhet med de rörelser som djuret allmänast har, eller hvaraf de finnas karakteriserade.

För att uppstoppa foglar förfar man på följande sätt: Fogeln lägges på rygg med hufvudet åt operatorns venstra sida, fjädrarne åtskiljas nått i bröstet och på buken. En inskärning göres från början af bröstbenet och ned till stjerten. Derefter [296] lossar man huden från köttet, afskär det så kallade lårbenet i öfra leden, afflår huden ned öfver den led som vanligen anses för knäet, men som svarar emot hälen hos människan. Allt köttet på låret derofvanför borttages. På samma sätt förfar man på andra sidan. Derefter afskäres gumpbenet, och skinnet flås öfver ryggen upp till vingarne. De större foglarna hängas härvid i ett snöre, de mindre håller man i handen. Vingbenen afskäras i den led som är närmast kroppen (mellan scapula och os humeri) och huden drages öfver halsen och hufvudet ända fram öfver ögonen, hvilka med en spetsig hake uttagas bakom den framlagda huden. Derefter afskäres halsen tätt vid nacken. Nackhålet utvidgas och hjernan uttages. Tungan jemte allt köttet i gomen och på käkarne bortskäres noga, och alla dessa delar ingnidas väl med den salva som här förut är beskrifven. Sedan fyllas ögonhålen med bomull och man gör af blånor en tapp, litet tjockare i spetsen än det uppborrade nackhålet, äfvensom något längre än fogelns naturliga hals. Denna tapp instickes med ena ändan i hufvudskålen, och för att så mycket säkrare fästa honom, klyfves han i ändan, och ena hälften får utgå genom hvardera ögonhålet. Derefter stryker man huden åter tillbaka öfver hufvudet och halsen, samt lägger alla fjädrarne väl i ordning på de nämnda delarna. Vingarna rensas väl från allt kött. Första vingbenet (os humeri) är lätt att rensa, ty man kan lätt flå huden öfver ända till nästa led; men för att befria de två derpå [297] följande benen från muskler, måste man på vingens undra sida göra ett långsgående snitt genom huden, och derigenom uttaga allt köttet samt ingnida salvan.

Då man flår en fogel bör man hafva vid handen ett pulver af krita och bränd alun, hvarmed det blodiga köttet beströs, på det fjädrarne icke må fastklibbas deremot och nedsmutas.

Då skinnet är behörigen aftaget och en konstgjord kropp tillformad efter den method som förr nämndes om djurens uppstoppning, inlägges denna i skinnet som tilltryckes jemnt öfverallt. Äfven här böra lårben och öfverarmben vara omlindade

med blånor till naturlig fyllighet och form. Derefter lägges huden öfver, och snittet från bröstet till stjerten sys tillhopa med fin tråd. Sedan spetsar man två ståltråder af hvilka man sticker en i hvar ben, så att han går upp genom fotsålan under huden längs benet och låret samt upp i kroppen så långt att han får säkert fäste. En del af ståltråden lemnar man kvar under fotsålan och med denna del fästar man fogeln på ett bräde eller en ställning. Från hjessan längs genom halsen nedför man en annan tillspetsad ståltråd som man äfven fäster i kroppen. Vingarna fästas genom en ståltråd som man låter gå in genom den ena och ut genom den andra. Derefter gifver man fogeln den ställning han efter sin natur bör hafva, lägger alla fjädrarna väl i ordning och ombinder vingarna med band, samt fäster papper med knappnålar på de fjädrar som stå upp. [298]

Sedan fogeln har den form, och hvarje fjäder det läge man önskar, torkar man honom småningom i luften och derefter i torkugn. Sedermera insättas ögonen, som på insidan äro målade till likhet med den lefvande fogelns. Banden aftagas, ståltrådarnas utstående ändar afklippas och fogeln är färdig.

Vill man bortskicka fogelskinnet utan att uppstoppa det, lägger man en tapp blånor deri, samt vingar och fjädrar i naturlig ställning utåt kroppen, hvarefter den är färdig till transport sedan den blifvit omlindad och inpackad i blånor.

Till förvaring väljas vackra exemplar, så framt icke djuret eller fogeln är sällsynt.

Ofta kan man förekomma skinnets nedblödande dermed att man på den skjutna fogeln insticker en knif igenom svalget och sönderskär halsen invändigt, samt håller fogeln uppnedvänd, då blodet hastigt afrinner. I alla fall får han icke nedpackas i en skjutväska, utan antingen bäras i handen eller omläggas med ett tygstycke eller inläggas i en pappersstrut, allt efter sin storlek.

Den förr omtalade arsenik-salvan tjänar egentligen blott att afhålla mal och dylika insekter, men kan aldrig nog varsamt handteras såsom ytterst giftig. Den torkar efter någon tid, om man tillredt en större quantitet deraf på en gång, och uppmjukas då med starkt brännvin då den skall begagnas, hvilket sker medelst påstrykning med en pensel. [299]

DJURHUDARS AFTAGANDE, BEREDNING OCH FÖRVARING TILL AFSALU.

Hudarna uppskåras på sätt förut är sagdt, och afdragas fullkomligt. Man erinrar sig att hvarken i detta fall eller för kabinetts-stycken skära ifrån hårsidan, utan alltid sprätta ifrån undersidan mellan hull och skin, ty eljest afskåres alltid hår i den öppnade kanten. Är det af ett större djur eller af fetare exemplar, beströs huden på körtlsidan med ljum (icke het) aska, som får draga åt sig fett, hvilket ändamål äfven befrämjas deraf att man förut något skrapar huden så att fettbeläggningen liksom sönderrifves. Är skinnet af ett mindre kreatur påströr man krita eller mjöl.

Efter hvarje djursort har man ett större eller mindre instrument, kalladt tana. Det består af två bräds kifvor, helst en aln längre än den hud som på dem kan komma att utspännas. De sammansättas i den ena ändan med en tunn sål-läderslapp som får

Llewellyn Lloyd, 1830. *Field sports of the north of Europe*. London. Vol. 2, s. 355.
Om Aspbergs-björnen från norra Värmland skriver Lloyd:

Förrän jag afreste gick jag in på förslaget att för några riksdaler köpa rättigheten till Björnen, antingen vi kunde skjuta honom eller icke. Jag gaf således vacker anledning till åtlöje, då jag köpt skinnet på honom innan han var skjuten, och då han var i full väg att alldeles undkomma.

[...]

Följande morgon fördes Björnen på släde ur skogen, Huden aftogs och utspändes på vanligt sätt. Under denna operation omgäfvos vi af alla byns invånare, som voro glade att se trakten befriad från en så litet önskad granne.

Jag såg här en besynnerlig operation. Då skinnet aftogs, qvarlemnade man två punkter till sist, den ena vid länden och den andra på benet, den unga hunden, (Passopp) sköts nu tre gånger fram och åter ut genom öppningen mellan köttet och skinnet. Denna konst gjordes för att låta hunden göra sin ingång med Björnarne, då denne var den förste han sett. Denna toma sed, för hvilken man icke angaf något skäl, brukas allmänt bland Finska jägarne i Vermland.

(Lloyd, L. 1831. *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, s. 253–261)

göra tjänst för gångjern. Vid denna göras de båda bräddribborna icke bredare än att de jemnt svara emot hufvudets och bogens bredd, men ökas sedan rätlinigt så att andra ändan är en liten mån bredare än stället der bogarna bli sittande. På denna träder man det afdragna skinnet med hårsidan inåt. Först nubbar man fast nosen öfver sjelfva främre kanterna af båda bräddbitarnes öfra framända, och underkäft-skinnet äfvenledes fram öfver kanten af undersidan på instrumentets främre ända. Tanan bör, öfver hela sin öfriga [300] längd, icke vara bredare än att skinnet med all lätthet kan derå påträdas; sedan detta skett, utdrages det något på längden och fastnubbas vid ena halfvan af tanan der det är uppskuret. Derpå sätter man en lång och särdeles spetsvinklig kil emellan tanans båda skifvor och spänner skinnet genom kilens varsamma indrifning.

Så uppspändt ställes skinnet med tanan i solen, eller nära en varm spis, med nödig aktsamhet att det icke torkas för hårdt. Har man vändt köttssidan inåt så surnar skinnet, och håren affalla lättare. Men då det hunnit halftorkas öfverstryker man det hastigt med en svamp, som man dränkt i en upplösning af 2 lod alun i ett halft kvarter vatten. Då detta åter torkat, d. ä. efter en dag, aftages skinnet, omvändes och spännes, ännu segt, ånyo på tanan, med samma sätt som första gången, och kilen inflyttas nu med mycken varsamhet en liten mån längre än förra gången. Det borstas nu ganska slätt och omlindas sedan med ett tyg, som drages nedåt längs hårväxten och får quarsitta sedan det genom dragning kommit att med säkerhet flyttas så långt som hårets längd – två eller tre tum. I denna ställning får skinnet fulltorka, hvarvid håren stanna i vacker ligging.

Sedan det är alldeles torrt, aftages det och blötes åter på köttssidan med påstrykning af pulveriserad alun som incorporeras med vatten till en tunn gröt. Efter ett par timmar påströs mjöl och krita, hälften af hvardera och skinnet gnides fram och åter [301] emot en i vägg insatt större och tvåkantig krok, tills det fått sin behöriga mjukhet, hvarefter det slutligen omvändes och förvaras för väta och mal.

Under vintern skadas icke skinn af mal, om de icke ligga täppta i ett varmt rum, och förut om sommaren fått ägg ifällda genom bristande tillsyn. Men om man vill förvara dem öfver sommaren kan det ske med lika säkerhet som om vintern, ehuru det är lika visst att de, utan försigtighetsmått, bli skadade. Malarne äro af flera slag, men alla ganska ömtåliga och lätt förstörda. Köld, värme, dagsljus, mekaniskt ofredande och stark lukt äro alla sådana omständigheter under hvilka malen icke kan lefva. Man kan fördenskuil genom piskning, eller skakning som förnyas hvar fjortonde dag under sommaren, hålla skinnen pålitligt fria derifrån. Äfven kan man innesluta dem i trädskidor som äro nog täta för att icke tillåta malen någon ingång, men om en fogspricka eller annan otäthet finnes deri, kan man lätt få ett större lager skadat på en sommar, ty de små skadekräken finnas till sådan mängd att intet skinn blir utan påhälsning af dem, om det icke är skyddadt. Att insy dem med tät söm i nytt lärftr som får läggas dubbelt, är äfven ett godt skyddsmedel. Alla starka luktnedel, använda i någon mängd, uppfylla äfven ändamålet; man brukar dertill fläderblommor, m. fl. saker, men i synnerhet kamfert, som är afgörande verksamt. Det är också en gammal erfarenhet att malen aldrig kommer i stall; förmodligen är

den starka hästlukten orsaken [302] dertill. Hvarje af dessa utvägar är tillförlitlig, men försummar man dem alla, så kan man vara säker att om hösten hafva sina skinn förderfvade.

VILDBRÅDS FÖRVARING TILL MAT.

Om man skjuter fogel i mängd under varm årstid, böra de icke läggas tillsammans, utan uppsättas helst parvis öfver en stång med halsarne sammanbundna och det omkring dem fästade snöret lagdt på stängen; fjädern kommer då att ligga slätt utåt kroppen, hvarigenom flugor och andra kräk afhållas ifrån hullet. Tillika iakttager man att paren icke sammanträngas utan hänga så vidt möjligt lediga, hvarigenom de hastigare afsvalna.

Vill man under samma tid bortskicka fogel en längre väg, förfar man äfven då efter enahanda grundsats att de icke få packas till hvarandra; i skottsåren instoppas korn af bräckt starkpeppar; äfven kunna några så handterade korn instoppas i svalget. Vill man ytterligare göra sig försäkrad att de icke bli skämde, urtagas de, d. ä. man rensar ur dem inelfvorne, hvarefter de inbäddas i kolpulver, som också inströs i den torra buk-kaviteten.

Eljest kan man också till eget behof förvara vildt på det sätt att stekarna inläggas på samma sätt som gås, grisar m. fl.

Kännetecken att foglar som utbjudas till salu, äro gamla, är att benen äro torra, färgen på dem förändrad, ögonen insjunkna och oklara eller torkade [303] på ytan emellan ögonlocken, och näfvet inuti bleknadt eller kanske luktande.

Nyss skjutet vildt bör icke anrättas, emedan det icke har den mörhet det kan få. Skulle man åter önska använda en sådan stek snart, bör den läggas en timma i vatten, derefter omlindas med ett tunnt tyg, och på några timmar nedgrävas alnsdjupt i jord och dermed öfvertäckas.

JAGTLAGAR.

De allmänna lagarne för jagten och djurfänget i Sverige, innefattas hufvudsakligen i de Kongl. förordningarne af d. 13 Aprill 1808 och d. 18 Juni 1830. Deras innehåll är i sammandrag följande.

I. ART.

2. Till roff- och skadedjur räknas björn, varg, lo, filfras, räf, bäfver, mård, hiller, utter, lekatt, skäl, m. fl., samt bland foglarna örn, uf, ugglä, hök, glada, falk och andra dylika roffoglar.

3. Jagten är indelad i den *Stora* och *Lilla*. Till den förra höra högdjur: Elg, kronhjort, dofhjort, vild-ren och svan; till den sednare tjäder, orre, hjerpe, rapphöns, ripor och gräsänder, hvilka alla äro fredlyste; Alla öfriga foglar och matnyttiga djur räknas äfven till lilla jagten, men äro icke fredlyste. [304]

Llewellyn Lloyd, 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*. London. 2:a upplagan, s. 170–171. Illustration av Magnus Körner.

När man skjuter rapphöns i Skandinavien, blir man stundtals irriterad av duvhökens närvaro, rapphönsens dödsfiende. Vid ett tillfälle hade jag skjutit ett par rapphöns åt höger och vänster. Medan jag laddade om anade jag något som likt en virvelvind susade förbi mitt öra, och när jag tittade upp såg jag en duvhök som precis slog klorna i en av mina fåglar som låg död på marken. Harmset såg jag duvhöken triumferande flyga bort med rapphönan i klorna. Liknande händelser med den våghalsiga duvhöken är inte ovanliga.

(Lloyd, L. 1867. *The game birds and wild fowl of Sweden and Norway*.
London. 2:a upplagan, s. 170)

II. ART.

1. *Jagträttigheten* är å all kronans mark förbehållen Konungen, men de särskilda frihetsmilarna omkring vissa städer äro upphäfne. — 2. Öfver-Hof-Jägmästaren, som tillställer jagter för Konungens räkning på kronans mark, eger rättighet att jaga på all sådan mark, följd af dem han vill tillkalla. Äfven Landshöfdingar och öfverjägmästare ega för deras egna personer rätt att anställa den lilla jagten på krono-allmänningar inom deras respective län. Detsamma gäller också för Ståthållare i afseende på den mark som står under deras vård. — Rofdjursjagt får jägeribetjeningen anställa å all kronans mark inom det län de tillhöra.

3. I öfrigt får hvar och en som eger eller besitter jord, således äfven på boställen och purt krono, idka jagt på egen, från andras egor afskiljd mark. Äfvenså delegare i sockne-allmänning och annan samfäld mark, publika inrättningar med jordegore, och städerna å deras mark. Afgärda by endast å sina egor inom hank och stö. Arrendatorer endast efter skadedjur, så framt kontraktet med jordegaren icke särskildt medgifvit dem oinskränkt rätt till loflig jagt.

4. På tvisteparker får ej jagas utan öfverenskommelse emellan de tvistande gemensamt. Rofdjursjagten dock undantagen.

5. I skärgården der skär m. m. icke äro indelta till vissa hemman, tillhör rättigheten den [305] som skattar derfor. Är marken eller vattnet der icke skattlagde ens till skytte, är rättigheten fri för alla, så vidt ej något särskildt derom är stadgadt.

6. Svanjagten är i vissa trakter anslagen till Landshöfdingens lön; der får intet intrång ske, vid ansvar såsom för jagt efter högdjur å andras egor.

7. Under bevakningstid får ingen jaga inom en fjerdedels mil från luderplats, och ingen utlägga luder inom tre mils afstånd derifrån; döda kroppar inom distriktet ditföras eller nedgrävas. Likväl får man idka fånga med grop och gård inom samma trakt.

8. Från egen eller eljest tillåten jagtmark, får man ej förfölja vildt, inpå annans egor, om djuret icke är såradt, då man kan både förfölja, döda, och behålla det. För att ringa björn eller jaga rofdjur på annans mark tillsäger man jordägaren derom. Denne eger då att antingen sjelf tillställa jagten för egen räkning, eller gemensamt med den som tillsagt. Men vill ej jordegaren begagna sin förmånsrätt, eger den andra att anställa jagten och behålla det rofdjur han faller.

III. ART.

1. Rofdjur må utödas af hvar och en som jagträttighet njuter, och på hvilket sätt som helst, dock icke med gillerbössor. Fänge med grop, sax eller förgift, bör kungöras en vecka förut från predikstolen.

2. För rofdjur, dödade utom skall, betalas i skottpenningar tolf skillingar för hvarje *skott* efter [306] nedanstående beräkning. Bevis böra medföras från presten och en kyrkvärd, äfvensom af en jägeribetjent, om sådan är tillgänglig, att skinnet

är i socknestufvan offentligen uppvist och öronen deraf bortskurne eller roffogeln likaledes uppvist och dess hufvud krossadt. Särskildt må föreningar fritt bilda sig för att utdela premier för rofdjursfångst.³³

3. En Björn räknas för 12 skott.

Varg	9
Lo	6
Filfras	3
Räf	1
Mård	½
Hiller	½
Utter	½
Lekatt	½
Skäl	½
Örn	1
Uf	¼
Uggla	¼
Hök	¼
Glada	⅛
Falk	⅛

Ungar af dessa skadedjur och foglar beräknas till hälften emot de gamla. [307]

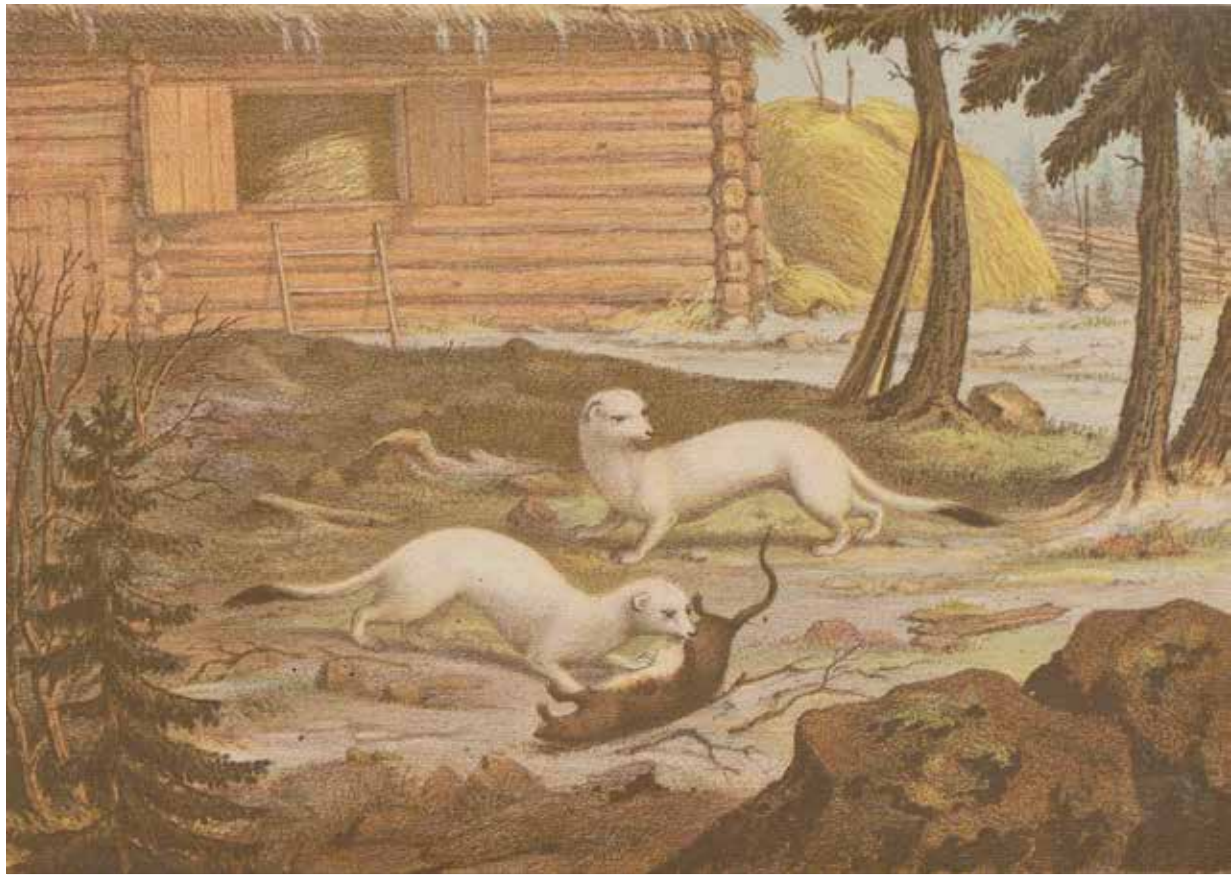
4. 5. Jägeribetjent med ordinarie syssla är skyldig att årligen utan premier göra sex rofdjursskott, eljest bötar han till jagtkassan så mycket som de bristande skottens värde i premier. Deremot får han premier för de skott han gjort öfver sex, – allt utom skall, äfven som han i alla händelser, utom sist anförda tillfälle, behåller de rofdjur han skjutit. Äfven bör han hålla hökbur eller stötnät, den förra en månad om våren och en månad om hösten uppgillrad med lefvande bete om dagarne, det sednare hela dygnet igenom, en månad från vårsåningen och en månad om vintern.

6. 8. Vid hvarje jägare-boställe skall, enligt öfver-jägmästarens bepröfvande utläggas sax eller byggas grop, till hvilket lemnas fem Riksdaler inköpspris eller till byggnadshjelp. I brist af tjenlig mark vid bostället, anställes fänget på någon kronans odisponerade jord eller enskildes egor, om icke jordegaren derstädes sjelf fångar. Der sax finnes inköpt till bostället, stadnar hon der såsom ett inventarium. – Samma stadganden gälla äfven för så kallade skallfogdar der icke jägeribetjent finnes.

9. Å bar mark förpligtas ingen till skall, utan då rofdjur finnes på ö, halfö eller holme, i hvilket fall äfven sommartiden får skallas, enligt beslut af den som i orten har öfverinseendet öfver jagten. Dock tillåtes frivilligt Skall å egna egor.

10. Jagttyg och jagtplatser skola hållas i hvarje län der vargar göra skada. Antalet beror [308] af odjurens mängd och ortens skogrikhet. Landshöfdingen förordnar

33 Sådana föreningar finnas på många ställen; en afgift af två styfver på matlaget för hvarje inom häradet skjuten varg, har uppdrifvit premiet stundom till *tjugufem riksdaler*. Sådana premier kunna uträtta något, och man kan icke nog ifrigt uppmåna jagtvänner att söka bilda dylika öfverenskommelser hvar i sin trakt.

Hermelin (*Mustela erminea*). Theodor Hahr skriver att:

”Huru liten lekatten än är, endast 8 à 13 tum lång, måste vi dock anse honom såsom ett för jagten ganska skadligt rofdjur, ty han är serdeles begifven på fogelägg och plundrar alltså bon af skogsfogel, rapphöns m.fl., hvarjemte han angriper och dödar äfven större djur än han sjelf, såsom orrar, hjerpar, harar, tamhöns m.fl. I likhet med mården, hvilken han i roflystnad ej står långt efter, dödar han flera djur än han behöfva för att stilla sin hunger. Men huru skadlig han än är för jagten, blir han dock genom att förtära en mängd för landtmannen skadliga sorkar oeh möss till nytta i annat afseende, hvarföre jägaren, der dessa smådjur hafva tagit öfverhanden, ej bör vara allt för ifrig i sina bemödanden att utrota honom, huru förtretligt det än kan vara att hafva en sådan äggtjuf på sina jagtmarker. [...]”

Lekattens vinterskinn voro fordom en furstlig prydnad; numera nyttjas de mera sällan.

Sommartiden skjutes lekatten endast tillfälligtvis, men om vintern kan man med ledning af spåren uppsöka hans tillhåll, hvarifrån han vanligen lätt utdrifves. I åtskilliga trakter fångas han med små trampsaxar eller vanliga råttfällor, i hvilka man använder en fogel, fisk eller helst en lefvande råtta till lockmat.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 34)

Fjällräv (*Vulpes lagopus*). Theodor Hahr skriver att:

”Fjällräfven eller fjellrackan liknar till kroppsbyggnaden temligen mycket den vanliga skogsräfven, men icke till färgen. Om vintern är nämligen den förra rent hvit och om sommaren mer eller mindre svartaktig. Ett utmärkande kännetecken för fjällräfven är för öfrigt, att öronen äro afrundade och mindre samt nosen trubbigare än hos skogsräfven. Flera färgvarieteter förekomma, hvaribland förtjenar särskildt omnämnas den blå, hvilkens skinn står ganska högt i pris. Fjällräfven lefver i de nordliga fjellbygderna men företager någongång vidsträckta ströftåg, då han hos oss visat sig ända ned i Skåne. [...] Då mycket snö fallit i fjellen, drager han sig stundom fram till gårdarne i de lägre belägna trakterna och är då ganska närgången och oförskämnd, så att han till och med tränger in i boningshusen och stjal hvad han kan komma öfver. [...]

Man jagar och fångar fjällräfven dels för den skada han gör dels för hans skinn, hvilket dock ej är mycket värdt med undantag af den blåa varietetens. De jakt- och fångstmetoder, som blifvit förordade för skogsräfven, kunna äfven och med ännu större fördel användas för fjellrackan.”

(Theodor Hahr, *Album för jägare och jagtvänner*, 1867–1869, s. 29–30)

derom sedan han hört öfverjägmästaren och jordegarne; dock må ej mer än tre jagttyg finnas i hvarje län, och ej mer än en jagtplats i hvar fögderi, så framt jordegarne sjelfve icke önska det. Jakttyg består af sextiofyra bundtar målade jagtlappar, hvarje bundt fyratio famnar lång, samt tolf vargnät, tjugu famnar långa och fem famnar höga. Underhålles på läns-invånarnes bekostnad, intill dess jagtkassan kommit till den styrka, att den kan bestrida utgifterne. Jagttyget granskas af landshöfdingen tillika med öfverjägmästaren och andra tillkallade kunnige män; har öfverjägmästaren låtit oriktigt förfärdiga dem, rättas det på hans bekostnad.

11. Jagtplats anlägges i större skogsmark der ingen huggning kommer i fråga och ingen väg begagnas, helst å kronans skog, eljest å boställen och kronohemman; men äfven fräse och skatteegare måste tillåta sådan anläggning efter landshöfdingens pröfning. Den skog som fälles, tillhör jordegaren och blir honom kostnadsfritt upphuggen, samt får borttagas antingen genast eller efter afgäning. Kostnadsfördelningen sker efter mantalsberäkning. Prest och klockare deltaga icke för de boställen som de sjelfve bebo.

12. Hvar och en som lidit skada utaf odjuren kan före October begära skall. Begäres det å flera ställen, afgör öfverjägmästaren hvar det kommer att hållas. Den som ej får skallet på sin trakt eger att klaga hos landshöfdinge-embetet, men [309] skallet går emellertid för sig. Äfven får afdrifning göras efter September om ej förut under året varit skalladt, dock efter öfverjägmästarens pröfning.

13. Öfverjägmästaren utverkar hos landshöfdingen förberedande ordres till kronobetjeningen om dagsverken m. m. som framdeles af öfverjägmästaren kan påfordras till inhuggning, afgäning, o. s. v.

14. Skog får ej fällas eller körväg nyttjas i jagtplatsen. Öfverjägmästaren låter kungörelse uppläsas i kyrkorne, tre mil omkring stället, angående så väl detta som ock det i 2 Art. 7 §. stadgade.

15. Öfverjägmästaren utnämner och undervisar skallfogdar, helst der icke jägeribetjening finnes. Jägeribetjeningen skall hvarje år i September, hos öfverjägmästaren öfvas i skjutning och hvad eljest tillhör jagten.

16. Efter första snöfall besörjes vaktgöringen vid jagtplats turvis en vecka isender af jägeribetjeningen eller andra tillförordnade; dessa inlemna rapporter. Öfverjägmästaren tillsäger närmaste kronobetjent, som uppåddar manskap.

17. Alla som hafva kreatur, måste lyda skallbud, utom prest och klockare å deras boställen, samt inhysesqvinor. Ej flere än 600 man uppåddas, en från hvar matlag, och en från hvart annat af sätesgårds torpare. Alla böra inställa sig väpnade med jagtspjut, yxa eller påk. — Öfverjägmästaren bestämmer hvilka som få bära skjutgevär. Öfriga medförda skjutgevär förvaras af jägeribetjeningen medan jagten påstår. Kulor få ej begagnas på varg; ej heller någon skjutning från [310] armarne, utan särskildt tillstånd. Inga andra rofdjur få under afgäningen skjutas än sådana för hvilka jagten är anställd. Skallas andra gången vintertid på samma plats undviker man, så vidt möjligt att uppådda folk ifrån matlag som förra gången tjenstgjort. Men skallfogdarne väljas för en hel vinter.

18. Öfverjägästare och jägeribetjent infinna sig förr än skallfolket. Då manskapet kommit, hålles upprop och folket fördelas. Öfverjägästaren

utställer en kronbetjent och två fjerdingmän för att bjuda ordning och tystnad. Allmogen qvarhålles ej längre än till dess mörker infaller, då upprop hålles och alla hemförlofvas.

19. Öfverjägmästaren, eller den han i sitt ställe tillsätter, har befälet, och måste noga årtlydas. Är öfverhöfjägmästaren tillstädes förer han befälet, och öfverjägmästaren under honom. Finnes ej öfverjägmästare, tillsätter landshöfdingen befälhafvare.

20. Öfverjägmästaren eller tillförordnade befälhafvaren får skinnen af de rofdjur som fällas, deremot bekostar han åteln i platsen.

21. Vid årets början insänder öfverjägmästaren rapport till öfverhöfjägmästaren om mängden af rofdjur som under föregående året af jägeribetjeningen blifvit skjutne, dels såsom tjenstpligt, dels mot skottpenningar, äfvensom hvad andra fällt och hvad som fallit vid skallgångar. Finnes ej öfverjägmästare, insänder landshöfdingen sådan rapport efter rapporter af vederbörande vid jägeristaten. [311] Öfverhöfjägmästaren berättar sedan i sammandrag till Konungen huru många rofdjur det föregående året blifvit dödade i hela riket.

IV. ART.

1. 2. Ifrån den första Augusti till den femtonde Mars, tillåtes jagten på förr uppräknade *fredlyste* vildbråd, men icke tvertom från den femtonde Mars till den första Augusti, med undantag af gräsänder som få skjutas den första Juli. – Annat nyttigt vildt, harar, skogs- och sträckfogel få skjutas alla årstider. Dock få icke ägg eller ungar af matnyttiga djur tagas ur boet eller förstöras under tiden mellan Mars och Augusti. I yttre skärgårdarne der skatt betalas för skytte, är äfven lofgifvet att när som helst döda all sjöfogel och sparsamt verkställa äggning i holkar för hafsfogeln. I hägnade djurgårdar jagas alltid efter behag.

3. Rapphöns få icke skjutas eller fångas andra tider än ifrån den första Augusti till och med den första November.

4. Fredlysta djur och foglar få ej utbjudas till salu, om det ej kan styrkas att de under lofgifven tid varit fångade. Detta gäller äfven om fogel som lassats föres till städerna eller omkring i landet. Äfven för *Kungliga hofvets räkning* får icke vildt dödas under förbuden tid.

5. Rofdjur få dödas alla tider, men ifrån den femtonde Mars till den första Augusti, få vid sådan jagt endast harhundar nyttjas.

6. Alla fången tillåtas i loflig tid, utom gillerbössor och stockfällor; de sednare tillåtas dock [312] i Norrland. Elgar få icke jagas på skidor. I förbuden tid få inga giller utsättas. Kattor få saklöst dödas då de anträffas i skog och hagar.

V. ART.

1. Öfverhöfjägmästare, Landshöfdingar och Ståthållare, ega att vaka öfver jagtlagarnes efterlefnad.

2. Förbrytelser mot jagtstadgan afdömmas vid allmänna domstolar, med undantag af Krono- och jägeribetjenters fel i tjensten.

3. Hvar och en eger rätt åtala för skjutning under oloflig tid; eljest krono- och jägeribetjenter. För oloflig jagt på enskild mark i loflig tid och å icke fredlyst vildt, beror åtalan af målseganden allena.

4, 5, 6. Jägeribetjent som olofligen i kronans inhägnade djurgårdar skadar eller fångar högdjur, förlorar tjensten, afflyttar utan fardag från boställe och bötar 33 R:dr 16 sk. B:co. Föröfvas brottet af någon annan blir plikten lika, och afflyttar han genast i fall han utan egande rätt är boende inom djurgården. Föröfvas brottet af jagtbetjent å kronopark, äro böterna hälften mindre, öfriga straffet lika; äfven så för andra som ofreda högdjur å kronopark. Dödar eller fångar man högdjur på annans mark äro böterna 13 R:dr 16 sk. B:co. – Lag samma om någon från egen mark förföljer osåradt högdjur in på kronans djurgårdar och parker eller enskildas egor, och sårar eller fångar det, eller om högdjur der ringas och indrifves på den jagandes egen mark och der fångas, [313] dödas eller såras. – Stadnar brottet endast i förföljelse, utan att djuret dödas eller skadas äro böterna hälften af hvad i 4 § stadgadt är.

7. Jägeristatens personer böta femton Riksdaler om de i djurgårdar förfölja fredlysta djur och foglar hörande till lilla jagten, utan afseende på tiden då det sker, och tio Riksdaler för eljest ätliga och nyttiga djur. Borttager en sådan person ägg eller ungar ur bo, bötar han lika mycket efter samma grund. För hona på bo bötas dubbelt, d. ä. trettio eller tjugo Riksdaler. Annan person som på sådant sätt förbryter sig, bötar enkla plikten för fredlyst vildt tolf Riksdaler, för öfrigt vildt åtta, och för honas dödande på boet, i båda fallen dubbelt. På kronopark är plikten för jägeribetjent eller annan person hälften af hvad i hvarje händelse här är stadgad. Idkas sådan jagt olofligen på enskildas egor, eller förstör man ägg eller ungar på bo, bötes för hvardera förbrytelsen, för fredlyst vildt fem Riksdaler, för eljest ätligt och nyttigt vildbråd tre R:dr sexton skillingar B:co. För oloflig äggning på egen mark, eller förstör man der ägg eller ungar i bo, bötes 3 R:dr 16 sk. för fredlyst, samt 1 R:dr 32 sk. för annat nyttigt vildt; för honas dödande på bo är plikten i hvardera fallet dubbel. För oloflig rofdjursjagt på andras egor bötas 3 R:dr 16 sk. B:co.

8. Förföljer man olofligen rofdjur eller de till lilla jagten hörande djur och foglar, från egne in på kronans eller enskildes egor utan att förut hafva sårat dem, eller drifver man dem derifrån [314] in på egna egor, bötes såsom i föregående 7 § sagdt är, allt efter stället och egenskapen af det vilda, antingen det räknas till det fredlysta eller icke.

9. Begår någon enahanda förbrytelser, som i föregående 7:de och 8:de §§ äro upptagne, i lustparkerne vid kungliga slotten, bötar han såsom för kronans djurgårdar är sagdt. För obehörig jagt å öfriga egor af lustslott, ladugårdar, kungsängar, krono-allmänningar, är plikten som för sådan jagt å kronopark. Samma lag gäller för enskildas hägnade djurgårdar och instängda lustparker, och pligtar en enskilds skogvaktare eller jägare som värden öfver slik lägenhet har, lika med jägeribetjent å kronopark. För oloflig jagt på annan kronojord eller städers och allmänna inrättningars egor, eller på i qvarstad satt tvistepark, bötes såsom för samma förbrytelse på enskildes egor.

10. Den som tager med sig eller insläpper lösa hundar af hvad slag som helst, i kronans hägnade djurgårdar, bötar fem Riksdaler. I enskildas hägnade djurgårdar

är pligten hälften mindre. I båda fallen är hunden förverkad. Löper jagthund i kronoparker och de skogar som under enahanda egenskap äro ansedde, varnas egaren; sker det andra gången är hunden förverkad. Enskild jordägare har rätt att på sina egor upptaga en lös jagthund och för den bekomma en lösen af en Riksdaler, andra gången två R:dr; vill hundens egare icke betala lösen så är hunden förverkad, hvilket i alla fall tredje gången inträffar, och tillfaller han då markens innehafvare. [315]

11. Jägeribetjent som under förbuden tid skadar, fångar eller dödar högdjur, bötar trettio R:dr sexton sk. Annan person pligtar hälften mindre. Jägeribetjent som under samma tid fångar eller dödar fredlyst fogel af lilla jagten, bötar tio Riksdaler. Annan person hälften. Förföljelse mot samma djur i förbuden tid, utan att det skadas, ligger i hälften mindre bot; och allt detta utom det öfriga ansvar hvartill den brottslige, i fall jagten äfven eljest är oloflig, särskildt kan hafva gjort sig saker.

12. Utom böterna ersättes det tagna djurets värde till jordinnehafvaren, om det var på enskild mark, men till jagtkassan om det var på någon kronans jord. Den som dödar vildt uti förbuden tid men å egna egor, bötar det dödade vildas värde till jagtkassan.

13. För jagande inom en fjerdedels mil från jagtplatsen sedan bete der är utlagdt och kungörelse derom skett, bötas fem Riksdaler. Lika så om någon inom tre mil derifrån utlägger dödt kreatur, eller faller träd i platsen eller färdas deröfver. Om någon (utom i Norrland) nyttjar stockfällor åt foglar och djur, eller försummar man att inom föreskrifven tid kungöra nyttjandet af förgiftadt luder samt grop eller sax, eller förderfvar någon sådana fången, bötar densamma fem Riksdaler och ansvarar för all skada. Samma lag gäller om någon med skidlöpning fångar eller dödar elgar. För gillrade skjutgevärf bötas dubbelt; sker deraf olycka på menniskor eller hemdjur, bötes [316] efter allmänna lagen. Jägeribetjent pliktat dubbelt i alla, i denna paragraf uppräknade, fall, och ersätter skadan; men nyttjar han gillerbössa dömmes han efter allmänna lagen, och mister äfven tjensten ehvad skada skett eller ej.

14. Böter för förbrytelser emot denna artikels stadganden fördubblas emot det belopp som för första resan är utsatt, om samma person förbryter sig flera gånger. Jägeribetjent mister tjensten då han tredje gången bötar för hvilket fel som helst emot jagtlagarne.

15. I ofvannämnda händelser, der bössor, jagttyg och hundar nyttjas, äro de förbrutne till angifvaren, då jagten tillika skett på andras egor. Om förbrytaren sätter sig till motvärn emot jordens innehafvare, eller den i hans ställe är eller ock rätt till åtal äger, eller vill han med våld återtaga jagttyg som blifvit honom framtagna, bötas trettio Riksdaler, sexton skillingar, och särskildt för sårsmål efter lag. Spänner förbrytaren tillika bössa, böte dubbelt emot hvad lagen i 24 Cap. 8 § derom stadgar, ehuru väl ingen skada sker. För våldsamhet emot jägeribefäl eller krono- och jägeribetjening, eller hot och smådeord emot dem i tjensten, dömmes den brottslige efter 18 Cap. 8 och 9 §§ M. B. och Kungl. förordningen af den 20 Januari 1779.

16. Utbjuder man till salu fredlyst vildt under förbuden tid, och ej kan styrka att det blifvit i lofgifven tid fångadt, bötas såsom för jagt under oloflig tid; villebrådet tillfaller angifvaren. [317]

17. För tredske efter uppbådning att flytta jagttyg, m. m. pliktas 24 sk., och betalas den som öfverjägmästaren i stället leger. Försummelse hos kronobetjeningen härvid näpses af landsh. embetet efter omständigheterna. Två gånger suspenderad kronobetjent afsättes nästa gång suspension kan komma i fråga.

18. Nedlägges skallbud, pliktas 3 R:dr 16 sk. B:co och ersättes den tidsspillan för andra kunnat vållas. För dröjsmål vid inställelse å Skall, utan laga förfall, pliktas 24 sk.; för uteblifvande 1 R:dr. Medför man icke spjut, yxa eller påk, bötas 16 skillingar. Hjelper jägeri- eller kronobetjent någon att förfallolöst uteblifva, bötar han 2 R:dr för hvar och en som sålunda uteblifvit, samt stadnar i ansvar för följderna. Samlas så få att Skall ej kan verkställas, betala de uteblifne, efter markegång, de tillstädeskomnas dagsverken. Lag samma om Skall försummas genom befälhafvarens vållande eller förfallolösa uteblifvande; dessutom pliktas han 10 R:dr; kommer han sent, ehuru så att dock skallet kan gå för sig, bötar han 5 R:dr. Uteblifvande krono- eller jägeribetjent pliktas 5 R:dr; kommer han sent bötar han hälften.

19. Om man utan befälhafvarens tillstånd nyttjar skjutgevä, eller skjuter från annat ställe än skärmarne, eller skjuter man med lod, eller andra djur än som i 3 Art. 17 paragrafen sagdt är, pliktas 10 R:dr; kommer deraf skada, straffas efter allmänna lagen. Den som eljest är olydig mot befälhafvarens bud, pliktas 5 R:dr. [318]

20. Besvär öfver Landshöfdingens eller Öfverhofjägmästarens utslag anföras i vederbörande Hofrätt, inom vanlig tid för brottmål vid Häradsrätt, likväl från bevisliga delfäendet. För böternes nedsättning, eller borgen för deras erläggande gäller stadgandet i Kongl. förordningen af d. 23 Mars 1807, hvilket allt bör innehållas i utslaget.

21. Öfverser, nedtystar eller fördöljer öfverjägmästare eller jägeribetjent andra förbrytelser än dem hvilka den 18 § omtalar, straffas han likt andra embets och tjenstemän, likmätigt allmänna lagen.

22. Särskildt vitesförbud å mark beviljas då innehafvaren visar att den varit ofredad oaktadt ådömda böter. Sådant förbud gäller efter dess uppläsande i kyrkan, hvilket årligen upprepas.

23. Alla böter efter jagtlagen delas till hälften emellan jagtkassan och åklagaren; härifrån undantaget, der för något Län annorlunda särskildt kan vara förordnad.

24. Förmår ej en pliktfälld gälda de ådömda böterna, kan hvilken som helst betala dem och låta den sakfällde aftjena dem med arbete, på sätt som i 8:de mom. af Kongl. förklaringen den 23 Mars 1807 stadgad är. Landshöfdingen äger att sådant arbete bereda, för att gynna jagt-kassans rätt. Kan det icke åstadkommas, förvandlas böter till fängelse vid vatten och bröd, samt viten till fängelse likmätigt 10 Cap. Utsökn. Balken.

VI. ART.

1. I hvarje Län bör finnas en jagtkassa, hvars hufvudsakliga fond är en afgift af 2 sk. på [319] hvarje helt mantal. Der denna afgift icke skulle utgå, måste hemmansegarne bygga varggårdar och gropar enligt stadgandet i 23 Kap. 4 och 5 §§ B. B.

2. I mån som jagtkassans tillgångar medgifva, bestridas deraf nyförfärdigande eller underhållande af jagttyg, äfven som extra utgifter vid skall. Men första bestämmelsen är till byggnadshjelp af varggropar eller inköp af saxar åt jägeribetjeningen, samt till skottpenningar för dödade rofdjur.

3. Kassans medel, både af frivilliga afgifter och af böter, uppbäras af vederbörande uppbördsmän. — Landt-Ränterierne innehålla utaf jägeribetjeningens löner hvad som svarar emot deras möjligen bristande skott af rofdjur. Öfverjägmästaren utsöker böterne af dem som endast hafva boställen.

4. I Ränteriet föres konto öfver jagtkassan. Medel utassigneras derifrån af Landshöfdinge-Embetet, som tillika årligen kungör kassans tillstånd.

5. Stockholms djurgårds-kassa får ej förblandas med Stockholms Läns jagtkassa; men af djurgårdskassan utgå hjelp och belöningar till jägeribetjeningen vid djurgården.

Hvarje år i början af Mars månad skall jagtstadgan uppläsas till hela sin vidd å predikstolarne i Rikets Kyrkor. —

En Kongl. förordning af den 6 Dec. 1825 förbjuder all jagt och alla fången å Elgar, ända till den 1 Jan. 1836, utom i hägnade Djurgårdar. Ansvarer är sådant som stadgas i 5 Art. [320]

REGISTER

OCH

JAGTLEXICON.*

A

Adroit pag. 215. (149)

Æther p. 62. (52)

Æther Martialis. p. 19. (32)

Afdrifva, kallas vid skall, att låta folket genomtåga jagtplatsen och under rop och buller drifva djuren framför sig till den ändan af platsen der skyttarne och näten befinna sig.

Afflygla. Då drefvets flyglar efter fasta halten få avancera fortare än midten; ändamålet är ej då att drifva djuren, ty de äro redan skjutna, utan egentligen att genomsöka den återstående delen af platsen.

Affånga. Egentligen slagta. Uppskära halspulsådern. p. 170. (119)

Afgärda by. Dess jagträtt p. 305. (204)

Afjaga. Se afdrifva.

Afsprång. Harens sätt att tvert omkasta rigtningen af sina spår. p. 154. (111)

Afstöt. p. 109. (84)

Afstöta. Detsamma som afflygla, med den skillnad att det manskap som utgör afstötarne icke alltid går inåt, utan stundom fortgår i samma rigtning som skallgatan. Sjelfva afstötningen består egentligen endast deri att de lemna sina platser.

Afteckning af djur och foglar, p. 293–294. (196–197)

Aftrampa. p. 109. (84) Aftrampa halter vid skall, sker så att en platsbevakare, efter upplappningen, trampar ett spår tvertöfver skallplatsen på de två eller tre ställen der det drifvande manskapet skall stadna och formera sig åter på linie.

Aftryckare. Tryckpinnen på ett gevärslås.

Afvel, af hare p. 157. (111) af annat vildbråd p. 269–292. (184–196)

Agnar. Se betäckning på räfsax.

Akter, hundspråk. p. 220. (152)

Alfogel. Ett slags sjöfogel. p. 267. (182–183, 164, 181)

Allmoge, vid Skall p. 311. (209)

Allmänning. Jagt derpå

Alun. p. 298–301. p. 305. (198–201)

Ammoniak p. 71. (58)

And. Tamd, till lockfogel, p. 267 (182), domesticerad p. 260 (179). Andungar. p. 260–266 (179–181). [321] Andungshund, p. 264 (180). – Vildafvel af And p. 290–292 (195–196). – Andjagt, frigifven den 1 Juli. p. 312 (179).

And-drake, p. 261. (179)

Andhafra, p. 266. (181)

Andpipa. p. 123, 261, 262. (91, 179)

Andägg, under hemhöns och ankor, p. 291. (195–196)

Angifvare, får det vildbråd öfver hvars dödande i olaga tid han gjort åtal. p. 317. (211)

Anka, på grop p. 99 (77); – i gård p. 120. (90)

Anläggning p. 53 (48); – med helpändt och en hand p. 54 (49); – med båda ögonen öppna: p. 55 (49). – med stödbössor, p. 250. (173)

Anskjuta. Träffa ett djur utan att fälla det.

Anticorrosive percussion powder. p. 34. (39)

Appell. p. 213. Hundens lydaktighet. (148)

Apportera p. 214. (149)

Arbete, i stället för böter till jagtkassan p. 319. (212)

* Sidnummer till denna upplaga anges inom parentes.

Armar. p. 107. Skallplatsens sidor och det folk som der är uppstaldt. Högra och venstra armen räknas ifrån de drifvande. (83)

Arrendatorers jagträtt på innehavande mark. p. 305. (204)

Arseniksalva. p. 296, 292. (198)

Arta, se Årta.

Asp. p. 157. Harens käraste vinterföda är aspbark. Fällning af aspträd ibid. — Der man förut har stor aspskog och vill skaffa sig ungskog af samma trädslag till vinterföda för haren, behöfver man endast fälla stora träd och svedja omkring roten, hvarefter hundradetals telningar uppskjuta med utomordentlig frodighet. (112)

Augusti den 1, lösgifves jagten på det fredlysta vildbrådet p. 312. (209)

Avance! Hundspråk. p. 217. (150)

B.

BACO, ROGER, p. 3. (23)

Bakplåt se beslag.

Bakskall. Det samma som dref, eller egentligen den delen af skallfolket som går närmast midtlinien.

Bakspår. Att drifva på bakspår säges om hundar då de följa spåret, men åt den sidan derifrån djuret kom, men icke framåt.

Bandpipa. Sådana bösspipor göras af tunna jernremsor lindade öfver hvarandra till en hylsa som sedan sammanvålles och arbetas till bösspipa.

Barmark. Skall, vid barmark, tillåtas dem som vilja hålla det på egna egor. p. 308. (205)

Bergkrats. Se djurkrats.

Beslag. På ett jagtgevär utgöras beslagen af bakplåt, bygel, rörkor (hvari laddstocken instickes) samt sidobleck och tryckbleck.

Besvär öfver Landsh.-embetets eller Öfverjäg-mästarens utslag. p. 319. [322] (212)

Beten, för mård p. 129 (96), för utter p. 132 (98), för räf p. 114, 119, 121 (86, 89, 90); för varg p. 96, 97, 99, 100, 101, 103, 104 (76—80);

för björnen, p. 85, 88 (64, 69); för jerfven p. 91 (71); för roffoglar p. 176, 177, 178 (124—126); bäfver p. 134 (99), varglo p. 126 (94), elg p. 171 (119); tjäder p. 192 (133); orren p. 198 (137), snöripan p. 202 (141); morkullan p. 206 (144); rapphöns p. 227 (155—156), kramsfogel p. 238. (162)

Betning (på skinn) p. 301, 302. — Betning af jagtplatsar är detsamma som åtelns ditläggande. (201)

Bett, af ormar och galna hundar, p. 71—72. (58)

Betäckning på sax. p. 119. I stället för hästgödsel kan dertill nyttjas agnar. (89)

Bevakning vid jagtplats p. 310. (208)

Bevis om rofdjurs dödande p. 307, bör företes för att erhålla skottpenningar. (204)

Bita qvist, p. 95. Säges om björn och varg, då de i granskapet af idet eller lyan afbitit qvistar för att sammanbära till läger. Der är ett säkert märke att djuren finnas, eller nyss funnits i granskapet. (74)

Björkris, med påsittande fröknoppar p. 198, 202; användes till lockmat åt ripor och orrar. (137, 141)

Björnen. p. 81—90. (63—69)

Björnhund, se blodhund.

Björnjagt. p. 82. (63)

Björnskill, äro af två slag, drefskall och knäpptskall. Det förra (p. 83) begagnas då man ungefär vet hvar björnen kan finnas, och det sednare (p. 84) då man har honom ringad. (64)

Björnspar. p. 89. (69)

Blecka. Hugga märken i barken på trädstammarne till rättelse eller vägledning.

Blindbräcker. p. 119. (90)

Blodhund. p. 67. (54)

Bloss p. 190. Man brukar, då marken är okänd, lägga en stång i riktningen der man hört fogeln slå upp, samt genast utmärka linien med torrvedshögar, hvilka sedan, längre fram på natten, påtändas och tjena till ganska säker ledning. (133)

Bly, i bössstockar; p. 221. (152)

Blyande i bösspipor p. 17, 20. (31, 32)
Blydosor till kruts förvarande p. 45. (44)
Blyskifvor kring flintan. p. 30. (37)
Blyvatten. p. 72. (59)
Blyättika. p. 73. (59)
Blådufva. p. 203. (142)
Blåfot. Den mest eftersökta Svenska jagtfalken.
Blåkråka p. 203. (142)
Blånor. p. 19. (32)
Blåsning. Orrens p. 195, 196. (136, 137)
Bockar i varggårdar p. 103. (79)
Bog. se bröst. Egentligen sidotrakterne närmast bröstet i en skallplats.
Boghalt. Det samma som Fast halt, eller, med [323] andra ord, sista gången då drefvet vid en afjagning stadnar med drifningen.
Bomskjutning. p. 164. (115)
Borrning på bössor. p. 12–17. (28–31)
Botemedel, för hundar. p. 69–74. (57–59)
Botten. Eftersta och breda ändan af jagtplatsen p. 107, 108. (83, 84) – Botten i lyckta lysande, p. 109. (84)
Bottengata. p. 110. Den uthuggna linien vid botten. (85)
Bottenskäl. p. 137. Det samma som vikare. (103)
Brand, Brander. Ett vargfänge, gjordt såsom en fogelstock; nu förtiden icke brukligt, emedan det sällan lyckas. Utsättes på öde trakter der vargar ofta stryka öfver.
Brandräf mera jämnröd än den allmänna räfven.
Bro, Broar. p. 108. (84) Underläggning åt lappbundtar och nät i skallgatan. Afståndet mellan hvarje är 120 alnar för lappbroarne och 60 för dem på hvilka näten läggas.
Brockfogel. Se Åkerhöns.
Broddkappor, p. 153. (110) förvaringsmedel för hundarne emot vargar vid vinterjagter.
Brott. (Uppbrott), p. 82. (63) Ligga på brott, säges om björnen då han i November ligger några dagar utanför idet, färdig till uppbrott, och liksom på försök, för att utröna om trakten är säker.

Bräck, Bräckar. Betet till räfsaxar. p. 118, 119. (89, 90)
Bränning med jern. p. 72. (58)
Bränvin. p. 56–59. (50–51)
Bröst. Den smalaste spetsen af jagtplatsens plan. Der äro skyttskärmarne förlagde och bakom dem näten. p. 110. (85)
Budkafle. Ordres till allmogen, fortskaffade från man till man, vanligen i bref med en pennhjäder i lacket.
Bugt. Kallas då ett djur vid drifning gått omkring en trakt och återkommer till ungefär samma ställe, hvarifrån det utgick. Säges i synnerhet om hare, lo och räf.
Bulvan. Uppstoppad orre p. 198 (137); brukas äfven af träd och målad. För att skjuta orre för bulvan väljer man en dimmig dag på senhösten, eller ännu hellre vid rimfrost.
Bur med slående nätbågar. p. 179, pl. 2, fig. 4 (127); slagbur p. 176, pl. 1, fig. 14 (125). Bur med dragnät, p. 180, pl. 2, fig. 5. (128)
Bygel. Den båge som skyddar tryckpinnen på ett gevärslås.
Bås. Lobås. p. 126. (94)
Båt, Hawkers till sjöfogelsjagt, p. 244–246. (168–171)
Båtvagn. p. 264, 265. [324] (180–181)
Bädd. Underbädd till sax, vanligen af samma slag som betäckningen. Se denna p. 119. (90)
Bäfver. p. 133, 134. (99)
Bältsigte. Ett sådant sigte som medelst en ring är lagdt omkring pipan. Bössor med bältsigte anses skjuta väl, och orsaken dertill är att bältsigtet vanligen är högt, hvarigenom man säkrare träffar än med låga sigten.
Bänne, Bänna, p. 198 (137). Ett sätt att fånga orrfogel i Norrland.
Böcker, Svenska, hörande till jagt, djurkänedom och skjutkonst, samt begagnade vid närvarande verk, äro:
 Abelin, om vargars och räfvars utödande m. m. ur Blekinge Hush. sällskaps skrifter. Carlskrona 1830. – Arrhenius, om krut.

Stockholm 1823. – Brummer, skogs- och jagtlexicon. Göteborg 1789. – Falk, om Björnskall. Stockholm 1828. – Geist, om hästars, hundars och foglars dressering. Stockholm 1805. – Greiff, Ant. om jagt och djurfångst i Sverige. Stockh. 1827. – Hamnström, nya sätt att fånga och skjuta vargar. Stockholm 1829. – Harjagt med stöfware, öfversatt af Sandström. Stockholm 1828. – Hillerström. Westmanlands björn- och vargfänge. Upsala 1750. – Holmers om skälar. Stockholm 1828. – Jagtskolan. Stockholm 1801. – Jester. Om gräfsvinsjagten. Stockholm 1831. – Jester om rapphönshundars dressering. Öfvs. af Sandström. Nyköping 1829. – Laubender om hundsjukan. Stockholm 1817. – Lejonflycht. Handlexicon för jägare. Stockh. 1827. – Lloyd. Jagtnöjen i Sverige och Norrige. Stockh. 1831. – Nilsson. Skandinavisk Fauna. Lund 1820–1824. – Nilsson. Illuminerade figurer till skandinavisk fauna. Stockholm 1830. – Qvensel. Svensk Zoologi. Stockholm 1806–1809. – Sonnini. Inrättning att fånga vargar. Stockholm 1809. – Stadgar (Konungens) angående jagt och djurfång. d. 13 April 1808, och d. 19 Juni 1830. – Westbaum. Förslag till rofdjurs jagt och fångande. Stockh. 1829. – Åkerrén, om gevär och om skutkonsten. Stockholm 1812. – Åkerstein om slagkrut.

Bössor. p. 5–41. (25–43)

Böter. p. 313, 314, 315, 316 (210, 211); – fördubblade p. 317, 318, 319. [325] (211, 212)

C.

Cascarillbark. p. 74. (59)

Chlorkalk. p. 71. (58)

Chlorsyradt kali. p. 38. (41)

Coucha. p. 188, 216. (132, 150)

Cylinder, i bösspapor. p. 15–17. (29–31) Se vidare Bornning.

D.

Dagugglor. p. 173. (122)

Damascenerpipor, p. 7. (25) Damascering p. 10, göres medelst sammansvetsning af stål- och jernstränger. Den randning som således finnes i jernet, blir synlig derigenom att man bestryker det med en syra, som på stålränderne lemnar ett mörkare öfverdrag, af det i dem inneslutna kolet. En bland dess variationer är spikdamascering, af inströdda fina jern-dubbar i massan. (27)

Diarrhé hos hundar. p. 74. (59)

Diet för jägaren p. 56. (50)

Diopter. p. 10. (27)

Djur. Ofta menas dermed i jagstil endast större vilda djur.

Djurens ekonomi. p. 74, 77. (59–61)

Djurgårdar. p. 269–292. (184–196)

Djurgårdskassan i Stockholm p. 320. (213)

Djurhudars uppstoppning. p. 293–296 (196–198). – beredning till afsalu. p. 300. (199–202)

Djurkrats. En större krats, som fastskrufvas på spetsen af en stör, för att dermed utdraga djur utur berggryt.

Dofhjortar. p. 273–275, 281. (185–186, 191)

Domstolar p. 313. (209–210)

Dona. Ett fänge med snaror. – för orre p. 198. (137)

Drag. Se lurbössa, gillerbössa, eller sjelfskott.

Draga. Säges om morkullans flygande om aftnar och morgnar. Eljest sträcka.

Dragkolf. Ett instrument af jern för att borttaga grafrost eller hård krutskorpa ur bösspapor; – består af en jernten, till storleken som en laddstock, men med tillsats af en klufven och filhackad kolf, hvars båda hälfter antingen fjädra sig, eller kunna uthållas med en spänstig kil.

Drake, p. 224. Af papper, och med en målad hökfigur på undra sidan. Nyttjas för att dermed bringa rapphöns och annan fogel att trycka sig. (153)

Dref. a) Den tur jagten går efter ett djur; b) ena hälften af mansstyrkan vid ett björnskall; c) De drivande och sjelfva drifningen vid ett vargskall; d) drifvandet vid mindre jagter med hundar.

Drefskall. p. 83. (64)

Dressering. p. 67, 68, 157, 163, 209, 220. (54–57, 112, 114–115, 145–147, 150–152)

Dresserlina. p. 212, 213. m. fl. ställen; se Rapphönshund. [326] (147–149)

Dresserpiskor. Umbäras p. 212. (150)

Drägrter. Jagtdrägrter. p. 56, 62, 63, 64, 243. (50–53, 166)

Dubbel-bössor. p. 7, 246. (26, 171)

Dubbelstrumpa, åt hundar. p. 72. (59)

Dubbla beccasiner. p. 232. (158)

Dufvor. p. 203. (141–142) Dufvor till lockfogel vid Falk-fänge. p. 181. (127–128)

Dukar. Se jagtdukar.

Dun. Svarta dun strös vid räfsaxar för att afskrämma kråkor, korpar, m. fl.

Dunst. Finaste sparfhagel.

Döfhet. Tjädersn p. 187 (131–132). Orrens p. 197. (137)

E.

Efterslotter af Lucern, åt Hjortar p. 27, 29. (187, 191)

Eiderdun. p. 256, 257. (176)

Eidern. p. 256. (176)

Eldar. För att qvarhålla djur inom skulltrakten. p. 107. (83)

Eldstål. Se stål.

Elektriskt sken, ifrån Uttern p. 132. (98)

Elg. p. 165–171, 273 (115–119, 185). Elgstånd p. 167, 169 (117, 118); vistelsetrakter p. 166 (117), föda p. 166, 167 (117); jagt för hund p. 167, 168 (117–118); jagt på skidor. p. 169, 313, 316 (118, 210, 211). – Elg-skall, p. 170 (118); – Amerikanska p. 170 (118). – grop, p. 170 (119). Elgens storlek 171 (119). Elgspår p. 171 (119). – Elg, fredlyst till d. 1 Jan. 1836; p. 320. (213)

Enris. Föda för tjäder och orre, p. 289. (195)

Ess. Ett instrument till formen något liknande bokstafven S, hvaraf det fått sitt namn. Brukas för att dermed hindra fjädrar från att springa ut.

F.

FALK. Hofjägmästare. p. 89. m. fl. st. – Falk's bok om Björnskall se Lexicon Art. Böcker p. 325. (69, 215)

Falkar. p. 173 (122). – Falkfångst p. 180, 181 (127–128). – Falkjagt p. 4 (24). – Se vidare skottpenningar. – Jagtfalkar äro tre: Den hvita Isländska (dyrbarast), den blåfotade Svenska, samt den grå allmänna falken.

Falkener, falkenerare. Den som inöfvar falkar till jagt.

Falubagel. p. 46. (45)

Fasaner. p. 292. (196)

Fattare. Den del af ett räfsax-lås som ingriper i haken.

Fenestrerade häftor p. 60. (51)

Fernissa, till Böss-pipor p. 20 (32). till Stockar p. 27 (36). – till tyger p. 252 (52). – till Stöfvelsålor p. 63. (52–53)

Felapp. p. 11 (28). Brukas för att borttaga allt spelrum för kulan i ett lodgevär. Göres antingen af skinn eller tyg, men helst det förra, och bör icke på alla sidor (och allraminst framföre) omgifva kulan, utan måste den rätteligen afskäras af mynningen på [327] samma gång som kulan, så att den endast till någon del ligger emellan denna och kulloppet, men blott inunder och så att den väl täpper i refflorna.

Filfras. p. 90, 91. (71)

Finnskäft. Lappländsk lodbössa.

Fjellfras, p. 90. Se Filfras. (71)

Fjellkatt, p. 90. Se Filfras. (71)

Fjellracka. Hvita Räfven. Träffas sällan på andra ställen än på fjellen och i deras granskap.

Fjellripa p. 202. (141)

- Fjäder.** Bösslås-fjädrrar äro slagfjäder, stångfjäder och (på flintlås) eldstålsfjädern. – Fogelfjäder af hvilken fanet är afklippt, nyttjas till fånghålets rensning på flintbössor.
- Fjäderess.** Se Ess.
- Fjäderhake.** p. 127, 176. En fjäder som slutar med en hake för att fasthålla ett igenfåldt giller. (94, 124)
- Fjäderhane.** Tjädertupp.
- Fjäderklädnad.** Foglarnas fjäderklädnad tjockare och tätare om vintern än om sommaren, p. 47. (45)
- Fjäderlappar.** p. 122. Pennkors, jagtlappar (se dessa). (91)
- Fjärdsålar.** p. 137. (103)
- Flaka.** p. 86, 87. ett fånge som nyttjas emot björnen. (66)
- Flinta.** Dess isättning p. 30 (37); hvässning p. 30 (37); tandad ägg p. 31. (37)
- Flintlås.** p. 27, 32, 247. Äro kinkigare, dyrare och mera sammansatta än slagkrutslåsen. Tätas med pådrupen talg vid det ställe der pipa och stål beröra hvarandra. (36, 38, 171)
- Flogbrand.** p. 23. provinsbenämning på mogen torr och kådig tallved; äfven kallad torrvad, tyre. (34)
- Flyttfogel.** Kallas alla fogelararter som endast tillbringa en del af året hos oss.
- Foder.** i djurgårdar. p. 277, 278. (187–188)
- Fogel** uppstoppad p. 177, 197, 230, 258 (125, 137, 157, 177). – Foglars uppstoppning p. 296–299. (198–199) Fogels förvarande, se vildbråds förvarande.
- Fogelhund.** Egenskaper p. 189 (132–133). Ras. p. 190 (133). man menar med benämningen fogelhund egentligen sådana som skälla stånd för skogsfogel, men icke rapphönshundar eller sjöfogelshundar.
- Fogel-lim.** p. 199, 239. (139, 164)
- Fot.** Det samma som infot eller inspar. Den väg djuren gått in i ett stånd eller trakt. Ofta utgå de samma väg, och sägas då ha gått ut på infoten eller på foten.
- Fotbonad** i kärr p. 63. (52)
- Franska saxar,** med skruf p. 118. se pl. 1 fig. 12. (89)
- Fredlyst vildt.** p. 304, 312. (202, 209)
- Fredrik I.** p. 207. (144–145)
- Fredrik II,** Kejs. p. 4. [328] (24)
- Fredrik Adolph.** Hertig. p. 203. (142)
- Frottering** med ylle p. 59. (51)
- Furumård.** Skogsmård.
- Få upp.** Säges då hundarna kommit på fårska spåret efter ett djur; äfven då de spårat en fogelkull o. s. v. så snart spåret är så fårskt att en jagt genast uppkommer.
- Fällor** för mård 129. (96)
- Fältdressering.** p. 212, 219, 220. Se rapphöns-hunds dressering. (148, 151–152)
- Fängkerutsmagazin.** pag. 29. (37)
- Fängelse,** för bristande böter p. 319. (212)
- Fängen.** För mård 129 (96). Skäl 137, 138 (103). Tjäder 191 (133). Orre, 197, 198 (137–139). Ripor 202 (141). Fängen med grop, sax och förgiftadt luder, kungöras en vecka förut från predikstolen p. 306, 312. (204, 209)
- Fängbål.** Ternadt med platina p. 19. (32)
- Fängnål.** Helst en fjäder.
- Fängpanna.** p. 29. (37)
- Färg** på kläder, p. 59, 60, 61, 252. (51–52, 174)
- Föda.** Åt hundar p. 68 (54, 57). åt Hjortar p. 277, 278. (187–188)
- Följa hundarne.** Säges då man genom rop dels håller dem i sitt granskap, dels passar på och beger sig till stället när de tappat, och i allmänhet på det nogaste uppmärksammar drefvet och lemnar hundarne de tillrättavisningar de möjligen behöfva.
- Förbud** för jagt och fången mellan d. 15 Mars och d. 1 Aug. p. 312, 313, 314, 316. (209–211)
- Förgifning** på hundar. Botemedel deremot p. 73. (59)
- Förgift.** p. 296. (198)
- Förgiftning.** Förgiftadt luder, väljes helst af hundkött på det icke hundar må fångas dermed; p. 97 (76). – åt skadefogel p. 183. (129).

Förhör. p. 226. Så kallas då man går ut och lyssnar efter hvarest fogel, i synnerhet Rapphöns, hafva sitt nattqvarter. (155)

Förkylning. p. 59. (51)

Förladdning. p. 49 (46–47) – otät på haglen p. 50 (47); dess säkra nedstötande på krutet är ett högst nödvändigt försigtighetsmått. p. 52 (48).

Förlegad. Förlegade sägas hundar vara då de länge saknat öfning och derigenom blifvit sämre.

Förlegadt. krut, p. 45. (45)

Förlikning. Sigte på ett gevär.

Förordningar, angående jagt, nu gällande, äro af d. 13 April 1808, med förändring i Kongl. Förordn. af d. 18 Juni 1830, p. 304, 320 (202, 212–213; samt en annan Förordning angående [329] tio frihetsår för Elgarne, dat. d. 6 Dec. 1825. p. 320. (212–213)

Försigtighetsmått. I allmänhet vid skjutning. p. 52 (48); vid harjagt p. 163 (114–115), – andungsjagt p. 264. (180–181)

Försåt. Bröset på ett skall, eller stället der skyttarne sitta.

Försäljning af vildt under förbjuden tid. p. 312, 317. (209, 211)

Förvaring af vildbråd till mat p. 303 (202); af fogel till bortsändning ibid. af djurhudar emot mal. p. 302. (201–202)

Fötter. Jägarens, skafde eller brände af marsch, p. 60, 61 (51–52). – Hundars, stuckne eller eljest sårade, p. 72, 73. (58–59)

G.

Galenskap hos hundar, p. 70, 71. (58)

Garn. Jägeribenämning på nät.

Gehäg. Park.

Gevinder. Bottenränderne mellan gängorna i en skruf.

Giller. Böra göras utaf obarkadt träd; i stället för snören eller rep nyttjas vidjor.

Gillerbössor. Beskrifning p. 85 (65–66); – förbjudna i jagtstadgan p. 308–316. (205–211)

Gillerkista, p. 87. (66)

Gillring för björn, p. 85, 86 (64–66); – för hare p. 162 (114–115); – för gräfsvin p. 94 (72); – för jerf, p. 91. (71)

Gistra, p. 112. Gisterstång; en stång af ungefär samma höjd som det nät man derpå ämnar upphänga. Öfverst har den en snedt uppåt stående arm eller pinne, hvarpå nätets telne eller öfra skoningslina upplägges. Då ett djur springer på nätet nedfaller det af gistran. Men denna tillställning kan endast då med fördel begagnas, när man har näten försedda med grimmor. (85)

Glad. Provinsbenämning på ljusare öppningar i skogen. Ordet ursprungligen anglosaxiskt.

Glada, p. 173. En af de minst skadliga roffoglarne. (1229)

Gods. Sjelfva jernmassan i en gevärspipa kallas dess gods. Således säger man att bössan (pipan) är grof i godset, har tjockt, starkt, eller tunnt gods o. s. v.

Gottländska stöfvare. p. 66. (53–54)

GREIFF, I. L. von, Förste Hofjägmästare. p. 46 (44). – Greiff's varggård. p. 101, 103, 106 (78–85); Greiff's jagtplats p. 111 (85); Greiff's tjädernät p. 191 (133–134). Greiff's bok om jagt Se Lexicon, art Böcker, p. 325. (216–217)

Grimma, för anka på grop. p. 100. r. 1–6 (77); för unga hundar p. 188 (132); Grimma på nät p. 112 (85) kallas en rännsnara som sitter rundt omkring nätet [330] och med ena ändan är fästad i jorden; då ett djur springer på nätet, faller det ned af gistran och vid ytterligare påträngande åtdrages snaran eller grimman, och nätet sammanslås allt trängre omkring djuret.

Gris. På vargjagt 96 (76). – i varggård 101. (78)

Grop. Kanske det äldsta bland alla sätt att fånga djur. Omtalas i de gamla klassiska författarnes skrifter och nyttjas ännu i alla länder. – Grop för Björn p. 88 (69); för varg p. 98 (76–77); för räf p. 114 (86); för Elg p. 170. (119)

Gryt. p. 91, 121 (71, 90–91). Berggryt. Hålor i berg. I sådana bruka vargar, räfvar, m. fl. djur hafva sina lyor eller ställen der de yngla. I dylika hålor inkrypa äfven harar, helst ungharar, men äfven de gamla vid uthållig jagt. För att utdrifva djur brukas rökning med svafvel eller också antända svärmare som inkastas så djupt man åtkommer.

Grå. Färg på jagtkläder. p. 60. (51)

Gråskinn. Oberedda vinterskinn af Ekorre.

Gråskäl. Se Skäl. p. 135. (101)

Gråverk. Beredda vinterskinn af Ekorre.

Gräfling. Se gräfsvin.

Gräfsvin. p. 91, 92 (71–74). Gräflingskött p. 94. (72)

Gräsand. Allmänna anden.

Gräs-Skära. Se Åkerknarr.

Gröngöling. En stor hackspett af den färg som namnet angifver. Köttet odugligt, svart och segt.

Grönråg. p. 141, 155. Säker lockmat för haren då den icke förekommer på stora odlade slättbygder, utan på smärre instängningar i skogsmark. (104, 111)

Gudunge. Ejder-hanen.

Guldslagarehinna, på såriga fötter p. 60. (51)

GUSTAF I. p. 207. (144)

Gå midteln. Att litet framför det öfriga skallfolket gå skallplatsens midtlinie under en afdrifning.

Gå under. p. 141. Då djuren gå in i berg o. s. v.

Gå ut. Då djur, som varit invängda eller inneslutna inom upplappning, icke kvarstannat.

Gäck. En regel på bösslås hvarmed hanen stänges i halfspändt, så att han hvarken kan helpännas eller nedfällas.

Gäll. p. 85 (64); se Lafve.

Gängor. Den utstående delen af skrufrefflorna.

Gök. En allmänt känd fogel. Anses vara under två år då han är rödbrun, och deröfver då han är grå. [331]

H.

Hackspettar. Många arter sådana förekomma hos oss, men alla odugliga till stekar.

Hafra, otröskad åt rådjur p. 277. (187)

Hafre-ax till orrgiller. p. 198. (137)

Hafssand, till varsam skurning på gevär. p. 20. (32)

Hafs-skäl. p. 135. (101)

Hafsvikare p. 135. (103)

Hag. Instängning för hemtamda eller vilda djur. – Hag vid varvgårdar. p. 103 (79). Hag vid giller för skogsfogeln p. 191. (133)

Hagel. Olika groflek brukas olika årstider p. 47 (45). Skjutning med blandade hagel p. 47 (45). – Grundsats för valet af olika groflek, ibid. – Mantons patenthagel p. 46 (45). – Faluhagel 46 (45). – Hagel, amalgamerade med qvicksilfver 47 (45). – Haglens sammanhållning 51 (47). – I brist af hagel, gjutna i luft, vatten eller form, borrar man nafvarehål i tätt träd och ingjuter bly deri. Trädstyckena klyfvas sedan och blytenarne afhuggas till korn af samma längd som tenens tjocklek. Dessa korn malas sedan på en spisel-häll med en rund sten; då de förlorat en del af sin kantighet färdigsvarfvas de i en grytbotten med stenen.

Hagelbälte. Då man icke nyttjar skjutväska hänges hagelpungen öfver ena axeln, med proppen vänd nedåt. Proppen innefattar då helst ett hagelmått som kan ställas efter mer eller mindre skott. I denna nedrinner hagelkvantiteten och kvarligger der till dess man med en half omvridning uttager honom, hvarvid en half skifva stänger den inre öppningen så att ej flere utfalla än de som redan ligga i den ihåliga proppen.

Hagelflaska. p. 49 (46). I stället för hagelpung hvarmed alltid går långsamt vid laddning. Flaskan göres af stel juft, och halsen fylles med en itusågad trädpropp som fjädrar sig.

Hagelform. Ett instrument hvarmed man gjuter ett större eller mindre antal hagel

på en gång, 50 till ett 100. De hagel som sålunda fås bli aldrig väl runda.

Hagelpung. Liggande i skjutväskan är otjenlig och försäkrar långsam laddning.

Halfstegar. Se Spanskryttare.

Halm på grop. p. 99. (77)

Halt. p. 108, 109, 110 (84–85). Tre halter hållas vanligen vid afgningar inom skallplats. [332] Första, andra och tredje, eller fasta halten. – Enligt v. Greiff's sätt brukas endast två, p. 110. (84–85)

Hammare. Hanen på percussionsbössor.

Hammarens rigtning. p. 40. (42)

Hammarpenor. p. 8 (26). till bössämnen. Det stål som bildas i hammarpenorna gör dem särdeles tjenliga till skarpt skjutande bösspipor, men af de få som blifvit tillverkade utaf detta ämne har mer än en sprungit; så länge de höllo skjöto de förträffligt.

HAMNSTRÖM B. G. Hofjägmästare p. 103 (79–80). Hamnström om vargar, se Böcker. p. 325. (216)

Handskar. p. 63. Då man handterar blanka lås och pipor, samt de förra invändigt, bör man nyttja handskar, emedan utdunstningen lätt föranleder rost genom omedelbara beröringen af jernet. (52–53)

Handyx. p. 189. Persedel som åtföljer skjutväskan under ungfogelstiden, om man ej nyttjar hirschfångare. (132)

Hane. Olika för flintlås, der den har två skifvor (käftar) som omfatta flintan, och för slagkrutslås, då den slutas med en ursvarfvad ring, kallad mule, hvilken slår ned på knal hatten. Percussionshammarens beskrifning p. 39. (42) – Bör stå öfver kopparhatten äfven då den är halfspänd p. 39. (42)

Hanskruf. Den skruf som fäster flintan.

Hare. p. 138–165 (103–115). Afvelsamhet p. 139–140 (103–104); – vistelsetrakter p. 141 (104). – Sittning p. 142 (106). Trycker sig; ib.; – harslag ib.; – att få upp haren; ib.; – Ramlande p. 143 (106); – sjöstränder: harhåll om våren p. 143 (106). – Harhonor dräktiga

gå mindre vidsträckt p. 144 (106); – Jagt med stöfware p. 145 (107). – Rop vid jagt p. 146 (107). – Väckning p. 146 (107). – Föreskrifter för unga jägare 146–152 (108–110). – Hetsjagt p. 152 (110). – Spårsnöjagt p. 153–156 (110–112); – Afvel p. 156–157 (111–112). – Stöfwares inöfvande för harjagt p. 157–163 (112–115); – Sällskaplig skicklighet m. m. på harjagter; – Jagthistorier p. 165 (115). – För den fjortonåriga jägaren lemnas följande föreskrift. Då haren kommer emot dig, så tag af mössan eller hatten och håll den i venstra handen under geväret i anläggning; då haren kommer på lagom håll släpper du ned mössan; haren sätter sig då genast.

Harskramla. Ett instrument af ask, ek eller annat starkt träslag. Det består af en fyrkantig [333] ram, hvars fjerde sida är en räfflad vals, som går genom de två närmaste sidorna och har en förlängning till handtag på ena sidan. På valsen hvilat två eller tre hårda och tunna trädspjälor som af en särskild slå hållas spända mot valsen och vid instrumentets omkringslängning halka från den ena refflan till den andra, hvaraf ett häftigt slammer åstadkommes. – Är otjenligt så framt man idkeligen bullrar dermed; man måste tvertom endast på vissa mellanstunder hastigt skrälla till dermed och sedan åter en stund gå tyst.

Hartsfernissa. p. 62. (till skosålors tätande). (52)

Hattfilt. p. 49. Skifvor deraf nyttjas till förladdning. (46)

Heideridare. Egentligen skogsryttare. Fordom en ridande jägeribetjent.

Helleborus albus. p. 70. (57)

Hetsjagt på gräfsvin, p. 94 (72), på hare p. 152. (110)

Hind. Hjorthona.

Hink. Se vippgalge.

Hirschfångare. p. 189. En kort och obetydligt krökt sabel eller rättare knif, om 20 tumslängd. Den bör vara stark i baken så att

han ej afbrytes om man använder honom i stället för yxa. Bäres i band öfver axeln, samt i säker slida så att man kan våga hafva honom skarpt slipad. (132)

Hjerpe. p. 200–202 (139–141), h. afvel, p. 290. (195)

Hjerp-pipa. p. 201. (141)

Hjortar. p. 279–283. (188–192)

Hjortstånd. p. 279. (188)

Holk. se Lur.

Holma, se vänga.

Holme. p. 308. på holme kan sommarskall anbefallas. (205)

HOLMERS, G. öfverjägmästare. Se lexicon art. Böcker, p. 325. (217)

Honing, med bränvin, åt björnen, p. 88. (69)

Hudar, se djurhudar.

Hufvudjagt, p. 107. (83)

Hundar. Jagthundsracer; rapphönshundar, stöfware p. 65 (53); – Taxar, vindhundar p. 66 (54). – Blodhunden och Newfoundlandiska hunden p. 67 (54). – Fogelhundar, p. 189, 190 (132–133); – Harhundar afhållas från gräfling, p. 93 (72); – Hundkött, hundtarmar till förgiftning p. 98 (76); – Hundkropp till luder p. 114 (86); – Hundar, lösa i djurgårdar, p. 315 (210–211), – lösa på enskilda egor, p. 315 (211); Hundföda p. 68. (57)

Hvalfva. Se vänge.

Hvalpar. Jagthundshvalpar böra uppfödas bland fåren, för att aldrig få ovanan att bita får. p. 157. (112)

Hvitlök, till vittring, p. 119 (89–90) – till kruts bibehållande p. 45; – [334] (45)

Hvitt, till kläddrägt på jagt efter elg om vintern, samt efter skäl och sjöfögel under stjernklara nätter på sjön. p. 159. (51, 103, 174)

Hvärfvva. Se vänga.

Hål. Harhål i gärdesgårdar äro säkra håll om färska repor synas i gärdselstängerne p. 149 (108–109).

Håll. Detta ord har i jagtstil tre olika bemärkelser: 1) Afståndet inom hvilket man skjuter, således långt håll, kort håll;

– 2) Stället der man kan vänta sig få stå och skjuta ett djur som drifves; derom säger man: stå i håll, springa i (till) håll; – 3) Vid björnskall, den stationära fördelningen af skallfolket, hvilka stå i håll för björnen.

Hårdtryckt, p. 29. Säges om ett gevärslås då hanen icke lätt nedfälls ur helspänn. (37)

Hårs-gök. Hår-snäppa. En liten beccasinart.

Häckar, p. 277. (187)

Häckställen åt änder, p. 291. (195–196)

Häftor, fenestrerade, hjälpmedel mot liktornar; p. 61. (51)

Häftplåster, p. 60. (51)

Häger. p. 236. (161)

Hägnader kring varvgårdar, p. 101 (78–79), kring djurgårdar p. 276. (187)

Hästspilling. p. 97. (76)

Hö, foder i djurgårdar p. 277. (187)

Högdjur. p. 304. (202)

Höger och venster räknas (vid skall) från drefvet.

Högnät. p. 226. (155)

Hökar. p. 173. (122)

Hökburar. p. 176, 179, 180, 308. (124, 126, 127, 205)

Hölster. Federal åt skjutgevä, göres helst af skälskinn. Men för längre resor nyttjas lådor hvari piporna nedläggas i passande urskärningar. Det sednare verkar likväl mycken olägenhet om bössorna äro helstockade.

I.

Ide. Björnens och gräflingens vinterlyor.

Igelkott. Detta djur är nyttigt för trädgårdar, der han förstör mullvadsbon och uppäter skadliga insekter. Fångas i bur der man håller en liten mullvad eller rätta fången; äfven med grop i fall man vet hvar de finnas och framtåga; hvilket likväl sällan inträffar utan att man på samma gång kan taga det långsamma djuret med händerne.

Infot. p. 169. Vildspår in till ett stånd eller annat ställe hvaromkring man ringar. (118)

Inbugga. Säges om jagtplatsers tillredande ifrån vanlig skogsmark till den beskaffenhet den bör ega. Huru bröstet bör vara vändt, se p. 107. [335] (83)

Inledning. p. 1–5. (23–24)

Inskärskäl. Se småvikare.

Inspår. p. 154. Detsamma som infot, men säges äfven i motsats till utspår; så t. ex. säger man om haren då han gått fram och åter emellan en slätt och en skogbake att i den sednare finnes en viss mängd inspår och utspår. Äfven om vargar vid jagtplats; m. fl. tillfällen. Om ett inspår finnes mer än utspåren vet man naturligtvis att djuret är inom den trakten dit inspåret går. (110–111)

Ipecacuanha. p. 73. (59)

Isar på hafvet. Sätt att upptäcka hafsens drifning. p. 137. (101, 103)

Isbrunnar. p. 136. (101, 103)

Isländsk Falk. Den dyrbaraste ädelfalken. Hvita falken.

Istaflor. Uppställas på båtkanterna vid svanjäkt. p. 255. (175)

Is-ö. p. 136. (101)

J.

Jagt. Detta ord har flerfaldig, än allmän, än konkret betydelse: 1) Hvarje förfarande hvarunder man genom förföljande, själf eller med biträde af hund eller falk, söker öfverväldiga ett djur eller fogel. Ett missbruk af ordet är att äfven derunder innefatta annan method att genom skjutning åtkomma vildbråd. Den bör hafva namn af krypskytte. Så snart djuret icke drifves, bör methoden, med undantag af falkjäkt, kallas krypskytte. – 2) Rofdjursjagten med skall. 3) Sjelfva jagttyget vid skall. 4) Jagtplatsen der skallet anställles. 5) Skallfolket, i synnerhet då de äro i verksamhet. – Dessutom indelas jagten

i två olika arter a) Rofdjursjagten, b) Jagt efter matnyttigt vildbråd, äfvensom den sednare (p. 304) (202). i α) Stora och β) Lilla jagten. Den förra efter högdjur; den sednare efter annat vildbråd. – Jagt: anmärkningar öfver dess väsende, p. 78–81 (62–63). En af orsakerna hvarför den stundom anses med harm, p. 270 (184). – Jagt oloflig p. 313. (210)

Jagtböcker, se böcker. p. 325. (216–217)

Jagtdukar. Se jagtlappar.

Jagthistorier. p. 165. (115)

Jagthorn. Otjenligt på harjäkt då haren sitter hårdt om hösten och början af vintern. p. 106. Men förträffligt längre fram på vintern för att afhålla vargar från hundarne. Äfven ganska behagligt för dess ton då det blåses väl, och nyttigt för att på långa afstånd [336] signalera åt hvarandra då flere jägare äro tillsammans.

Jagthund se hund. I brist af broddkappor öfverstrykas hundar på vinterjäkt, med en smörja utaf krut, urin och tobaksolja, hvaraf vargarne afsky honom.

Jagtkassa. p. 309, 319, 320. m. fl. (208, 212–213)

Jagtlappar. Till djurs qvarhållande inom jagtplats. p. 108 (84). Räknes i bundtar. p. 309 (207–208). – Se vidare Jagttyg.

Jagtplats. p. 104–111, 308, 309, 310, 316. (80–85, 205, 208, 211)

Jagtplats för räf. p. 122. (91)

Jagtredskap förverkad p. 317. (211)

Jagtrop, p. 146. (107)

Jagträttighet. p. 305. (204)

Jagsteg. Räknes till en och en half aln.

Jagstöfflar. p. 63, 242. Oxblåsskinn lagdt emellan dubbla recepter afhåller väta förträffligt, men sådana stöfflar torka betydligt långsamt. (52, 166)

Jagttyg. p. 308, 309 (205, 206). Vid räfskall nyttjas pennkors på snören i stället för jagtlappar. p. 122. (91)

Jerf. p. 90, 91. Äfven Filfras, se denna.

Jern, till bösspipor. p. 8. (26)

Jernhagel. Äro lättare och mindre runda än blyhagel. På nära håll slå de likväl starkare

igenom än blyhaglen. Få aldrig nyttjas utan stark papperspatron, emedan de våldsamt nöta och rifva pipans insida.

Jägareförbundet p. 193. (135)

K.

Kabblekan. (*Caltha Palustris*) p. 166. Läckherhet för elgen. (117)

Kaliber. p. 9, m. fl. st. Kulloppets genomskärning, eller med andra ord: det större eller mindre hålet i ett gevär, synligt vid mynningen. (26–27)

Kallblodighet vid skjutning, p. 54. (49)

Kammardressering p. 212–219, se Rapphönshund. (148–151)

Kammarsvansskruf. p. 41. Man har flera sådana uppfinningar; alla hafva det gemensamt att krutskottet inlägges i dem, men för öfrigt hafva de olika façon. (43)

Kar. Se Koja.

Kasse. Egentligen det samma som tirass, men mindre, och består af ett fint nät, knutet, med skunk, omkring ett stort tunnband som förses med skaft af en stång till längd af tre eller fyra alnar. Begagnas såsom tirassen med stående hund.

Kastanier, föda åt hjortar, p. 277. (187)

Katt. Får saklöst skjutas i skog, p. 313. [337] (209)

Kattlo, p. 124 (93). Af gammalt ansedd såsom en särskild Lo-art. Beskrifves i Nilssons Fauna Sv. 1 D. p. 14, samt i Illuminerade fig. till Fauna Sv. 1 häft. pl. 2. Se härom noten p. 124. (93)

Kattmynta, se vitttring.

Kautschuk, p. 62. (52)

Kina, (läkemedel) för hundar, p. 70. (57–58)

Kistpipor, p. 6. (25)

Klappjagt. p. 122 (91). Tillställs på uddar och holmar, och tillgår på det sätt att tillgängligt manskap ordnas i en böjd linie och framtågar under buller för att skrämman djuren antingen till det ed der udden sammanhängar vid fasta landet, eller till någon annan punkt der

nät eller skyttar äro utställda. Benämningen deraf att bullret ofta sker med att klappa händerna tillsammans; likväl bör starkare ljud dervid användas.

Klicka. Då fångkrutet eller knallhatten vid låsets aftryckning icke tar eld.

Klodjur. En benämning som allmänast brukas om rofdjur, ehuruval också flere andra djur rätteligen höra derunder.

Klots. För att uthålla fjädern på saxar då de söndertagas. Är öfverflödigt om man har saxarna efter Fransyska sättet p. 118. med en tillräckligt lång skruf både till spänning och utvidgning. Se fig. 12 pl. 1. (89)

Kläde. till pipors skurning p. 20, 21. (32–33)

Kläder. p. 56, 243 (50–51, 166). Färg p. 59, 60 (51). Vattentäta p. 63. (52)

Klöf-fett. p. 31. (38)

Klöfver. Till föda åt Hjortar. p. 277. (187)

Knallhatt. p. 22, 35, 39. En liten huf af ytterst tunnt utvalsad koppar, hvari slagkrutet fylles med kraftig prässning så att det formeras till en tunn kaka hvaraf till och med hufvens botten utvidgas. Då han fått sin tillräckliga laddning, synes han ändå vara tom. Stundom belägges laddningen med någon främmande färg, så att hufvarne i botten äro hvita, rosenröda, o. s. v. Orsaken hvarföre den kan laddas utan att afbrinna, se slagkrut. (33–34, 39, 42)

Knipa. Knipand. p. 257–259. (176–177)

Knocka, eller kackla, säges om Tjäderhönan och Orrhönan lockläte. Om hönan kacklar då hon uppstötes, vet man att hon har kull.

Knäppel. En liten och stark trädpinne midt på afbunden med tråd, nätgarn, rep, o. s. v.; gör tjenst för knapp. Med sådana sammanbindas åtskilda [338] djurnät till en sträcka.

Knäppningar. p. 187. Första och förberedande tonerne af Tjäderns spel. (132)

Knäppt-Skall. p. 84. Ett slags Björnskall der drifningen icke börjar förr än hela Skallplanen är omgifven af Skallfolk. (64)

Koja. För ungfogelsskjutning på lock p. 195, 196 (136); för Orrlek p. 196 (136); för sjöfogel p. 258 (176–177). – Fransyska sjöfogelskojor p. 267. (182)

Kol, p. 42. Hufvudsakliga ingredienset i krut. (43)

Kolbotten. Se milbotten.

Kolf. Bösskolf, urgräfd eller blyfylld p. 24. (34–35)

Kolkoja. I vidsträckta marker brukar man ofta under långvariga jagter om hösten taga kvarter i en kolkoja. I afseende på värmen äro de ett ganska säkert skydd om än kölden vore 30 grader.

Kolpulver. Till smått vildbråds förvarande. p. 303. (202)

Komma före. p. 150. Sägés då man på jagt har den lyckan att djuret kommer inom håll. (109)

Konisk. Krutkammare och mynning p. 13–17. (28–31)

Kopparbattar. Se knallhattar.

Koppartråds-patroner p. 47. (45–46)

Koppel. Hundkedja. För att hålla hundar bundna behöfvas grofva koppel, men för att leda dem har man så fina som med erforderlig styrka är förenligt, på det man ej sedan må hafva en onödigt stor tyngd i skjutväskan. – Ett koppel är äfven en benämning på ett par hundar, hvilka då böra vara af lika öfning och helst af lika lynne.

Korfvar. Af hundkött, förgiftade; p. 98. (76)

Korg. Öppet björn-ide ofvan jord.

Korn. p. 8–10, 53. (26–27, 48)

Kornknarr. Se Åkerknarr.

Korpar. p. 173, 181. (122, 128)

Korphona. Fångad, själf använd till fänge p. 182–183. (129)

Kors-Räf. Är mörk öfver bogarne och längs ryggen, eljest lik allmänna röda räfven.

Korsväg. Harhåll p. 148. (108)

Kort. Nyttjas till patroner, men endast för jernhagel, emedan det eljest är skadligt

genom sin stelhet. – Äfven begagnas det till underläggning under räfflorna på räfsax för att hindra sandkorn o. d. att komma emellan och fylla dem.

Kota. Två kotor finnas på nöten. I den ena intränger stången då hanen står i halfspänn, och emot den andra stöder han lindrigt vid helspänning. [339]

Kramsfogel. p. 238–240. (162–164)

Krans. Öfra timringen omkring en varggrop. p. 99. (77)

Krats. p. 20 Dubbelkloig skruf, hvarmed geväret plundras. Äfven nyttjas en krats med grofva och starka klor för att urtaga fastrostade skott; den kallas plunderskruf. – För att utdraga djur utur lyor begagnas en ännu gröfre, kallad bergkrats. (32–33)

Kreutzskruf. Den skruf som fäster Svansskrufven i stocken.

Krokar. För skadefogel. p. 183. (129)

Krokrefling. p. 10. (27)

Kronhjort. p. 274, 279–280. (186, 188–191)

Krut. Krutets uppfinning p. 2, 3; tillverkning, torkning, polering, profning, p. 42, 43 (43–44). – Olika grofkornigt för olika ändamål eller olika kalibrar p. 43, 44 (44). Löst, svagt, p. 44 (44). förvaring och förlegadt p. 45 (45); orenadt af jordsalter ib. – krutprof till jemnförelse p. 45. (44)

Krutkammare. Den delen af geväret hvari krutskottet inlägges.

Krutmått. p. 11. (28)

Krutmängden, till skott i percussionsbössor. p. 40–51 (42–47). Allmänna reglor för krutmängden, p. 50. (47)

Krutprobering. Sker för kronans behof på det sätt att några korn utslås på rent hvitt papper och undersökes med förstoringsglas för att tillse huruvida massan dertill varit arbetad, eller om tecken förmärkes till svafvel eller salpeter. Derefter påtändes en nypa, äfvenledes öfver papper. Det bör då afbrinna utan att lemna några punkter efter sig, och utan att bränna hål. Den

färgade figur som kvarblifver på papperet bör vara redig med långa strålar som sprida sig stjernformigt åt alla sidor. – Låter det sondertrycka sig under mjuka delen af fingret, eller bringas till mjöl genom påtryckning med nageln så är det för löst, och följaktligen för svagt. Det bör kunna genom påtryckning med nageln krossas till smärre korn. – Grynigheten bör vara likartad inom samma sort, så att icke större och mindre korn finnas blandade om hvarandra.

Krutprofvare, p. 42. (42–43) För Svenska kronans räkning probas krut med tvenne sorter profvare: Den Meyerska och den Engelska. a) Meyerska profvaren består af en, sju tum lång och fyra tum tjock, smiden jerncylinder [340] eller mörsare, som ställes i fem graders vinkel emot vertikal-linien, och är pålitligt fästad med nedra och spetsiga ändan i ett jernblock, hvilket åter är infäldt i ett trädblock. Lutningen corrigeras medelst kilning. Öfra ändan är urborrad till en krutkammare af samma form som vanligtvis på mörsare, men endast två tum djup, och med $1\frac{1}{2}$ tums diameter i den cylindriska delen. En svarfvad tapp som passar jemt i kalibern, insättes till $\frac{1}{3}$ tum och får med sin öfriga, äfvenledes svarfvade del, hvilat på mörsarens mynning. Öfverst på tappen sitter en kula om $1\frac{1}{2}$ Lispunds vikt. I kulan är en ögla, hvaruti en liten kedja fästes med en hake. I kedjan åter fästes ett sidenband som löpande utlägges på ett väl hyfladt bräde. Då tappen utkastas följer bandet med och löper emellan ett glaströr och en metallskifva som med fjädring fasthållas emot hvarandra så att bandet icke kan helt löst återfalla, då det en gång blifvit draget derigenom. Af tumtalet på det förut graderade bandet, finner man huru långt det åtföljt tappen, och således huru långt denna blifvit kastad. Laddningen är ett eller $\frac{3}{4}$ lod. Då instrumentet är väl gjort ger det

ganska jemna och lika resultat. – b) Engelska profvaren är en liten kanon, som genom sin recule utvisar på en graderad cirkelbåga den relativa styrkan af olika krutsorter.

Alla profvare hafva emedlertid den bristen att icke kunna gifva ett fristående resultat, bestämmeligt i vissa mått såsom enahanda beräkningsgrund för flera profvare af samma beskaffenhet och dimensioner. Man måste således vid deras begagnande nyttja ett särskildt profkrut, gjordt af renaste ämnen. Säkrate sättet blir därför alltid att dömma efter den hastighet krutet gifver kulan i ett gevär. Men om man försöker det och räknar efter antalet afbrädersom kulan slår igenom, uppkomma irriga resultat af brädernes eller andra dertill användbara ämnens sammansättning som icke någonsin kan träffas fullkomligt lika. Fördenskuld vore förmodligen bäst att efter Öfverste-Lieutn. Arrhenii förslag, med samma gevär, lika krutladdning och kula, på så kort afstånd [341] att resultatet ej ändras, skjuta emot ett ogenomträngligt ämne, fästadt vid en rörlig pendel, för att genom dennas rörelse få en säker måttstock för krutets styrka.

Krypskytte. Motsats emot jagt. – Krypskytte på renar, p. 171. (119)

Kräkor. 173, 181, 287. (122, 128, 194)

Kräkmedel, p. 67, 78. (57, 59)

Kula. För jagtgevär brukas tre olika sorter kulor. a) Trångkula, för egentliga lodgevär, der alldeles intet spelrum finnes, emedan mellanrummen mellan refflorna afskära det öfverskjutande så att kulan tränges in. – b) Passkula; rätteligen skulle denna vara lika med den förra, men vanligtvis, eller rättare sagdt alltid, anser man ännu den kula för passkula, som på ett ungefär fyller kulloppet, men ännu är så litet trång, att den kan nedskjutas med laddstocken eller kanske nedrinna dessförutan, hvartill erfordras ett ganska obetydligt spelrum, men redan detta lilla gör likväl skillnad

i den noggrannare rättskjutningen. — c) Rännkolor eller Snärpor. Dessa borde endast anses såsom hagel, ty så framt kulan icke fyller kalibern och ensam ditlägges, tillhör henne karakteren af hagel. — Kulor på skall, p. 310, 318. (208, 212)

Kulform. För allagevär med trångkula börgöras en derefter lämpad kulform. Den hals som uppkommer genom ingjutningshållet, bör sedan noggrant afskäras. Första klippningen sker vanligtvis med en liten sax som finnes i kulformens skänglor. Kulformen bör vara gjord så mycket större än den kaliber hvartill den hör, att kulan vid indrifningen i pipan något afskäres, hvarigenom uppkomma ränder som passa efter refflorna i kalibern.

Kulgevär, p. 9–13. (27–289)

Kull. De i samma sättning eller kläckning födda ungar.

Kul-lopp. Det samma som kaliber, eller det vid mynningen synliga hålet af en gevärspipa. Kulloppet räknas likväl hela hålet igenom så långt kulan måste passera.

Kungsskärm, p. 108. Medlersta skärmen i en jagtplats. (84)

Kungsvaktel. Röd rapphöna, se denna.

Kutar, p. 136. Ungskälar. (101)

Käftar. De delar af hanen som omfatta flintan. Den öfra kallas mule, den undra läpp.

Kärnlinie, p. 41 (43). Den linie som ifrån medelpunkten [342] af botten i ett gevär fortgår midtigenom kulloppet och således äfven genom medelpunkten af mynningen, samt vidare tänkes fortsatt i rak riktning.

Köld. Uthållighet deri, p. 57. Om man behöfver vara lätt klädd under stark bläst, har man ett sätt som hjälpligt afhåller kylan. Det består i att omlägga kroppens ömtåligare delar, magen, bröstet och ryggen, med pappers ark. Ju längre ut på kläderna de läggas, desto mera nytta göra de. (50)

Köra. Provinsbenämning i stället för drifva; säges likväl endast om hundar.

L.

Lada åt hjortar p. 277. (187)

Laddning med kulgevär p. 11, 12 (27–28). För percussions bössor p. 40, 51 (42, 47). utan laddstock p. 41. (43)

Laddpinnar p. 11. (28)

Laddstock p. 11, 27. (28, 36)

Lafve. p. 85 (64). En liten läktare uppbyggd i ett träd för en eller flere skyttar hvori man afvaktar björnens ankomst till kvarlevorna af något kreatur det han förut fällt men ej hunnit förtära. Vid solgången eller skymningarna, morgon och afton plär han vanligtvis komma för att hålla ny spising.

Lappar. Se jagtlappar.

Lappknippor. Lappbuntar. Hvarje sådan måste enligt lag, hålla 45 lappar, och vara 40 famnar lång.

Lapplina. Den lina hvarpå lapparna äro fästade.

Laxering. p. 70. (57–58)

Led. Ett giller för björn och elg. — Led på gärdsgård, harhåll. — Led på varggård p. 103. (79)

Lekan. Jernögla på hundkoppel och ankgrimmor, rörlig omkring en axel med hufvud. Tjenar för att hindra kopplet eller grimman att tvinnas.

Lifsbåt. p. 244. (168)

Ligga. Säges om rapphönsen då de säkert trycka sig för hunden. — Ligga före säges om en hund som håller sig framför de andra i drefvet. — Ligga vid benen, säges om hunden då han antingen af oduglighet eller trötthet håller sig hos jägaren.

Liktornar p. 60. (51)

Limspön p. 239. (164)

Limstickor p. 239. (164)

Linfrögrötar p. 72. (59)

Linolja. p. 239, 243. (164, 166)

Ljungspole. Se Åkerhöns.

Lo. Se varglo. — Loens distrikt p. 124 (93). stridssätt p. 126. (93)

Loarter p. 124. (93)

Lobås. p. 125. Ett fänge för varglon. Äfven räfvar fås deri. [343] (94)

Locka på. p. 151. Såges då man kallar hundarne till spåret der man sett eller hört djuret. (109)

Lockmat. Se Beten.

Lockning, för ungtjäder p. 188 (132), – för hjerpe p. 201 (141), – änder p. 261, 262 (179). Sättet att kalla till sig djur och foglar med att härma deras läte. Kan aldrig inhämtas genom beskrifning, utan måste ske efter naturen eller skicklig härmning af andra. I denna förmåga ligger största hemligheten för framgång i skogsvärf. Likväl tillhör den krypskytten och icke jägaren, men man bör alltid vara öfvad i båda sätten. Om det sednare är mera nöjsamt är deremot det förra mera båtande. – Äfven rofdjur kunna lockas om man väl härmar lätet af de djur som utgöra deras vanliga föda. Räfven lockas om man på nära håll hvisslar så fint som råttorna. Kärrhöken af andpipa; Gråfalken då man kacklar som orrhönan eller lockar såsom ungarne.

Lod. Detsamma som kula.

Lodbössor. p. 9–13. (27–28)

Lojagt. p. 124. (93)

Lom. En stor dykand, oduglig till mat. Skinet nyttjas stundom till skjutväskor. Fjädern fastsitter utomordentligt hårdt deri. Är ganska hårdskjuten, hvarföre man helst använder snärpor, hvarmed man skjuter emot fjädern. – Anses för väderleksspåman, derigenom att han vid regnstormar beger sig till småvattnen och emot upphållsväder åter flyger till större. Under sin flygt vid regnigt väder hörs han på långt afstånd utaf sitt starka läte.

Lospår. p. 127. (94)

Lucern. Hjortfoder p. 277. (187)

Lucra. Otillbörlig öppning på dreffolkets linie. Genom dem utgå de jagade djuren lätt.

Luder. p. 96 (76). Döda kroppar som utläggas till ätel. – För varg p. 96 (76), för Räf p. 114 (86); – få icke utläggas inom tre mil från

allmän jagtplats p. 306 (204). – Förgiftade p. 97. (76)

Luderplats. Fredande för jagt, skogsfällning och vägar, p. 306. (204)

Luft. Fuktig p. 29. (37)

Lufthål på bösspipor p. 37. (41)

Luft i ådrorna p. 70. (57)

Luktsinne. p. 67, 70. (54, 58)

Lur. p. 94, 121. Ett fänge för gräfsvin, räf, råttor och mullvadar. Består i en trumma, längre eller kortare, med galler för ena ändan och en fallucka vid den andra. Gillret sitter vid gallret. [344] (72, 90–91)

Lurbösssa. Se gillerbösssa.

Lut. Till bössors brunering p. 19. (32)

Lya p. 121. Vilddjurs kulor under jord eller berg. (90–91)

Lycka. Då djurspåret går i form af en ögla, så att det skär sig sjelft.

Lykta. För att förvara fångade raphöns. p. 225 (155); för att nattetid begagna vid spårning kring jagtplats, p. 109 (84), får lyktan endast lysa nedåt, antingen genom en stampad jernblecksbotten eller en glasskifva.

Låga. Ett kullfallet och lutande träd. Äfvenledes sådana långa stockar och träd som ligga i kärr och sjöar.

Lås, p. 27, 32 (36,). Hjul-lås p. 28 (36); – Kedjelås p. 28 (36); – Snapphanelås p. 28 (36). – Låsens rengöring p. 31 (37–38). – Löstryckta lås p. 29 (37).

Låsbleck. Sjelfva stommen af låset, hvari både fjädrar och de öfriga delarne äro fästade.

Läm. Provinciellt ord i stället för lucka. Läm för björnen (Stock) p. 87 (66). – Läm eller stock nyttjas äfven för en mängd andra djur och foglar.

Läpp. Undra hälften af hanen på ett flintlås.

Lärka, p. 230, 231. (157–158)

Lärkpipa, p. 230 (157); består af två sammanlagda benskifvor med ett hål igenom båda. Nyttjas äfven för att locka morkullehanen (p. 206) (144) då han i början af sommaren fortfar att sträcka

ensam. Det är då endast det finare låtet (qvist eller qvivist) som man härmar, hvilket ej får höras betydligt oftare än de sjelfve vanligtvis locka.

Läsidan, p. 252. Der träffas alltid gräsänderne och flere andra sjöfoglar. – Läsidan väljes alltid helst då man vill gå till ett djur, emedan lukten då icke kommer till det. Betydelsen af ordet är den sidan som ligger undan från vinden. (174)

Lödja. Provincial benämning på harens sittställe, eller säte.

Löf. Löfkärfvar, p. 277. Ett hundrade löf säges i stället för etthundrade kärfvar löf. De räknas dessutom i storhundrade; d. ä. 120 på hundradet. (187)

Lönnskärm, p. 108. Sådana smärre skärmar som utom de vanliga sättas vid bogen under ett skall. (84)

Lösgläfst, p. 160. Säges om hundar som skälla på gamla spår eller vid minsta känning af slagen. (113)

Lös-skärm. Se Lönnskärm.

Löstryckt. Se Lås. [345]

M.

Magasin p. 108. Stället i en jagtplats der betet lägges. (84)

Mal. Djurhudars förvaring deremot p. 302. (201–202)

MANTON p. 46. Joseph och Ch. Två beryktade gevärsfabrikanter i London. (45)

Marsharar p. 140. Äldsta sättningen för året. (104)

Menageri p. 271. (184)

Mercurialsalva för att borttaga blyet ur bösspipor p. 20. (32)

Mercurius Dulcis p. 70. (58)

Messingstråd. Nyttjas till snaror, men uppglödgas en gång sedan snaran är färdig, emedan den under handteringen blir hård och således lätt afvrides, hvilket icke händer

då den genom lindrig uppglödgnings återfått sin mjukhet.

Midtlinie p. 108 (84). Den linie som ifrån Kungsskärmen går midt igenom jagtplatsen vinkelrätt emot bottengatan, eller åtminstone delar denna midt.

Midtskärm. Se Kungsskärm.

Milbotten p. 147. Den svarta botten der fordom en kolmila stått. Är ofta säkert harhåll, åtminstone om inga flere finnas nära derinvid. Orsaken dertill är dels att de alltid hafva flere vägar som der sammanträffa, dels för att stället formerar en liten slätt, dels också emedan haren gerna utaf instinkten uppsöker brända ställen, der röklukten bortblandar slaget. (108)

Mopsar p. 67. (54)

Morkulla p. 204–207. (142–144)

Morkulle-fjäder p. 206. Användbar till miniaturmålningar. (144)

Mortel för beredning af vittringar måste vara utaf träd eller sten, emedan metaller gifva smak.

Morunge. Detsamma som Inbottenskal.

Mosse. Tufvig, och skogbevuxen eller naken kärrtrakt, större eller mindre.

Mule, p. 41 m. fl. st. På percussionslås utgöres hanens mule af en ursvarfvad ring (p. 39) och på flintlås förstår man med mule den öfra käftan som fasthåller flintan. (42)

Mundering. Så kallas stock och beslag.

Munkorn p. 117. (88–89)

Murdscha p. 199 (139). Ett orrgiller hos Metscharäkerne (se s. 254).

Myr, Myra. Stora gräsvuxna kärr, vår och höst öfversvämmade, men om sommaren torra.

Myrbjörn p. 90. Tvifvelaktigt att sådana äro särskildt species björnar; sannolikt att de endast äro yngre individer.

Myrtuss. Myrbjörn. [346]

Mård p. 127–130. (94–96)

Mårdspår p. 130. (96)

Måse. En allmän hafsogel, som äfven finnes i mindre mängd uti de större insjöarne.

Köttet är oätligt men skall efter fettets bortplockning lemna en god soppa, hvilken åtminstone i England godkännes af jägare. Dunet förträffligt.

Mörker. Skjutning i mörkret, se Nattskytte.

N.

Nattblacka. Nattsva, Nattskräfva. En allmän fogel i skogstrakter. I flykten stor som en dufva, till kroppen som en småvaktel. Lefver af flygfä och hör till svalorna.

Nattfoglar p. 173. (122)

Nattqvist p. 186, 190. Fogel säges slå upp på nattqvisten, då de sätta sig i träd för natten. (130, 133)

Nattskytte p. 186 (130). För att skjuta i mörkret har man några hjälpmedel. Se Munkorn p. 117 (88). – Med förlängning af sigtlinien, ibidem.

Nattugla p. 173. (122)

Nattvaka p. 238. Småvaktel, Svensk Papegoja. (162)

Newfoundländska hunden p. 67. (54)

NILSSON, Sv. Professor m. m. p. 90, 135 (71, 101), o. fl. st. Utgifna böcker för jägaren och zoologen, se Lexicon, art Böcker p. 325. (217)

Nosgrimma, p. 188; nyttjas på unga hundar vid ungfogels-jagt. (132)

Notdrägt emot sträckfogel p. 259. (177)

Nux Vomica p. 97. Räfkaka. (76)

Nät, ställde i fyrkant för hökar p. 178 (125); vargnät p. 104, 309 (80, 208); – ställnät p. 112 (85); – pantsarnät för utter p. 132 (98); – rycknät p. 182 (128); – slagnät p. 176 (124); – skältnät p. 137 (103); – fogelnät, (Greiff's) p. 191 (133); – för raphöns p. 224–227 (153–155); – för lärkor p. 231 (157); – för andungar kan man också nyttja nät som då utläggas rakt i djup fräken eller vass och förses med stora flöten men sakna sänken.

Nätburar p. 179, 180. (126–127)

Nöt. Den ländel hvarpå hanen är fästad och hvari kotorna äro infilade.

Nötskruf. Den skruf som fäster hanen vid nöten.

O.

Obstruction. Hos hundar. Botemedel deremot p. 74. (59)

Odjur. Allmän benämning på större skadedjur, björn, varg och lo.

Ohyra på hundar p. 73. (59)

Ollon p. 278, 280; foder åt hjortar. (188, 191)

Ormbett. Medel deremot p. 71, 72. (58)

Orre p. 193–199 (135–139. – Orrafvel p. 287. [347] (194)

Os. Kärraktig och med vide m. m. beväxt åmynning. Äfven källdrag som utfalla i sjöar och göra isen försåtlig.

Otät förladdning p. 50. (47)

Oxblåsor. Till ifyllning i båt p. 246 (171); till mellanläggning mellan dubbla stöfvelrecepter. Lex. art. Jagstöstlar.

Oxel. Ett träd, som utom sitt värde för det förträffliga verke deraf fås, är värdt plantering för den mängd kramsfogel det lockar till sig.

P.

Panna, af ler för fogellims beredning p. 239; vid all kokning af oljor och andra antändliga ämnen måste mycken varsamhet iakttagas. Endast koleld begagnas, ty eljest antändes det lätt i pannan. (164)

Pantsarnät. p. 132. Ett utterfänge. (98)

Pappersdrake, p. 224; för att bringa fogel att trycka sig. (153)

Pappersförladdning, p. 49. (46)

Papperspatroner. Se Patroner.

Pappersstrutar. p. 183. Nyttjas bestrukna invändigt med fogellim för att fånga skadedogel. (129)

Passkula. Se Kula.

Passopp! jagtrop hvarmed man lemna under rättelse att ett djur nalkas.

Patentbösssa. Åkersteins, p. 24, 41. (34, 43)
Patenthagel nya, Mantons, med qvicksilfver p. 46. (45)
Patent-svanskrufvar, p. 21–37. (33–41)
Patroner, kallas omläggningar af flera sorter, hvari man innesluter hagel, dels för att få skottet att mera sammanhållas, dels för att åstadkomma en hastigare laddning; – af papper p. 47 (45); af koppartråd *ibid.*; med talg p. 48, 265. (46, 181)
Pels. Djurens, hårrikare och tätare om vintern, hvarföre den fordrar gröfre hagel för att genomträngas p. 47. (45)
Pennkors. p. 122. Nyttjas uppbundna på snören i stället för vanliga jagtlappar vid små räfskall. (91)
Percussions-bössor. p. 14, 32, 37 m. fl. st.: Sådana bössor som antändas med slagkrut. (29, 38, 40–41)
Perlhöns. p. 292. (196)
Pik, spjut för skäljagt p. 137 (101, 103); – på skall p. 310, 318. (208, 212)
Pilj! hundspråk, p. 221. (152)
Pipor. Bösspipor. Deras svarfning p. 6 (25); – dubbla pipors sammanvällning p. 7 (25–26); – dessas lutning inåt, *ibid.*; – utvidgning i båda ändarne och cylindrisk form emellan, p. 14 [348] (29); längd p. 15, 18 (29); – profskjutne och beskrifne till deras dimensioner, p. 16–17 (30–31); – pipors färg p. 19 (32); – rengöring p. 20. (32–33)
Piska. Bör ej nyttjas vid dressering p. 211. (147)
Pistolskott. Nyttjas för att uppskräma hare; (p. 142), äfvensom för att på vinterjagter afhålla vargar.
Platina. Nyttjas till tarning i fånghål. Denna metall har den egenskapen att icke utbrännas eller rosta, samt att stå emot nötning i samma grad som jernet. Se vidare Tarning.
Plundra. Taga laddningen ur gevär.
Plunderskruf. En grof och stark krats som nyttjas för att uttaga gamla fastrostade skott.
Polering på stockar p. 26. (36)

Potates. Föda åt hjortar p. 277. (187)
Pracka. Skräcka p. 259. (177)
Pracknisse. Skräckhane.
Premier, p. 307. Lemnas af jagtkassan för rofdjur. Men genom särskilta öfverens-kommelser inom häraderne har man på flera ställen premier som gå till flera gånger hvad jagtkassan betalar p. 307 (noten). (204–205)

Q.

Qvicksilfver, på hagel p. 47. – i bly p. 46. (45–46)
Qvicksilfversalva till pipors rengöring p. 50. (47)

R.

Rackelhane p. 199. (139)
Ramla p. 143. Harens parning. (106)
Ramlare. Gammal Hannhare.
Rapphöns p. 207–228 (144–156); – omkomma af hunger p. 208 (145). Rapphönsjagt p. 220–224 (151–153). Afvel p. 283–288 (192–194. – Skjutningstid p. 312. (209)
Rapphönskunden p. 65 (53–54). Dess dressering p. 209–220. (145–152)
Reffelbössor p. 8. (26)
Refflor. De djupare eller grundare ränder som finnas i en del bösspipor.
Ren p. 171–172 (119); – renjagt för hund p. 172 (119); – krypskytte p. 171. (119)
Rengöring. Bösspipors p. 20. (32–33)
Rep. Jagt med rep efter lärkor 231 (157); – efter rapphöns 224. (153)
Resa, djur. Sägdes då man uppsöker och jagar dem. Ordet nyttjas i jagtlagen.
Ringa. Se Vänga. Nyttjas allmänare om björnen.
Ringdufva p. 203. (141–142)
Ripor p. 202. (141) Se Snörivor.
Rishag p. 191. (133)
Ris-lo, se Lo.
Ris-skyggen för rådjur p. 278. (187)

Rofdjur p. 77–78, 304, 306, 311, 312 (61, 202, 209). – Rofdjur få alla årstider dödas, [349] men ej på hvilken mark som helst p. 314. (210)

Roffoglar p. 77, 173–184, 304 (61, 122–129). – Roffogel, målad p. 223–4. (153)

Ro-fogel p. 230. En uppstoppad fogel som med snören sättes i rörelse. Nyttjas såsom lockfogel åt lärkor. (157)

Rop. p. 146. Jagtrop. Alstod! då djuret är skjutet; – Hollah! Eller Poo! då man frågar efter hvarandra; – Häråt! då jagtens beskaftenhet föranleder att man vill draga skogskamrater till sig; – Passopp! underrättelse att djur nalkas. (107)

Rosenkrans. Ett instrument som begagnas vid rapphönshundars dressering. Tre olika sorter rosenkransar beskrivas p. 212. (148)

Rot p. 107. Den trakt från hvilken drefvet börjas vid sommarskall. (83)

Rulljagttyg. Inventeradt af Hamnström. Består af lådor med samma längd som jagtlapparnes bredd, och nedtill försedda med en kaffe, på hvilken lapparne upprullas. Dessa lådor fästas vid insidan af störbuskar i skallgatan.

Rum, åt rapphöns p. 284–285. (192–193)

Ryssja, för rapphöns p. 224. (153)

Råbock. Hanen bland rådjuren.

Rådjur p. 172–174, 184. (119–122, 185–186)

Råget. Honan bland rådjuren.

Råttor. Bland skadedjuren utgöra råttorna för ingen del de obetydligaste, ehuru de minsta. Deras äggletning utgör deras farligaste egenskap i skogen, och väl förtjente de fördenskull, att man gjorde sig besvär med att utrota dem. Lättast sker det i torra somrar med små holkar nedgrädda i jorden och till en half alns djup fyllda med vatten, samt deröfver en vickande brädbotten.

Räfp. 112–123. (86–91)

Räfgrop p. 114. (86)

Räfgård p. 120. (90)

Räffagt p. 121 (90–91). – STRÖMS, med drifvande person p. 123 (91); – med andpipa till signalering ibid.

Räfkaka p. 97. (76)

Räflo. Högst sannolikt endast en varglounge i första året. (Har man sett någon räflo i Augusti månad, då misstag ej kan ske, emedan årets yngel då äro små, och fjolårets redan utbildade varglon?)

Räfsax p. 117–118; – med skruf genom fjäders p. 118, se pl. 1, fig. 12. (89)

Räfspår p. 123. (91)

Räfungar p. 123. (91)

Rännkolor. Kulor som äro så mycket mindre än kalibern att flere tagas till hvarje skott. Eljest kan en kula, som i det [350] ena geväret måste räknas för rännkula, i ett annat vara trångkula.

Röka ut p. 121. Lättast med inkastade svafveltrådar. – Se äfven Svärmare. (90–91)

Rönn. Telningar deraf, som få segtorka, nyttjas till laddstockar. Bären äro förträffliga till fången åt kramsfogel, och hela trädet är fördenskull om hösten en stark lockmat för dem.

Rör med slagkrut (p. 40), begagnas i stället för knallhattar. De gifva säkrare antändning men medföra den olägenheten att lätt kasta farligare skärfvor vid explosionen; i synnerhet är farligt att stå på sidan invid den som skjuter med sådan antändnings-method.

Rörkor. De hylsor i hvilka laddstocken instickes, äfvensom de öglor hvarmed pipa och stock förmedelst stifter fästas vid hvarandra.

S.

Salpeter p. 42. En af krutets beståndsdelar.

Saltsleke. Saltblandad lera åt hjortar p. 280. (191)

Salva emot mal i uppstoppade djur- och fogelhudar p. 296. (198)

Sandhögar åt tjäder och orrfogel p. 290. (195)

Saxar p. 100 (78)– för räfp 117 (89); – med skruf för att spanna eller uthålla fjäders p. 118 (89); – åt hök p. 180 (127); – åt gräfling p. 95 (72). – De saxar med hvilka jerfvar och uttrar fångas, få ej hafva så skarpa

klor att de genomtränga och således skada skinnet.

SCHWARTZ, Barthold eller Bartholomeus, p. 3, ansedd såsom krutets uppfinnare. (23)

SCHÖNBERGS jagtplats p. 104. (80)

Sidobleck. De beslag som sitta på utsidan af stocken, midt emot låset, och tjena till motstånd för skrufhufvudena på de båda låsskrufvarne.

Sidodref p. 107. Sådana dref som ifrån trakter utom den reguliera skallplanen indrifva djur inom denna. De förekomma endast på bar mark, der allt måste ske på ett ungefär. (83)

Sidoskärmar p. 108. (84)

Siebensvans p. 238. (162)

Sigte p. 8, 10. (26–27)

Sigtning p. 8, 18–19, 250 (26, 31–32, 173). Se pl. 1, fig. 1. (32)

Sigtpunkter p. 53, 54. (48–49)

Sitta. Haren säges sitta hårdt eller löst, alltefter som han lättare eller svårare kan fås upp ifrån sätet.

Sjelfskott. Dermed menar man sådana giller som sjelfva genom ett skott [351] fälla djuret. Det kan för öfrigt ske både med gillrad bössa och med gillradt spjut. Lagen förbjuder det förra p. 312 (209), der benämningen gillerbössa begagnas; således skulle, efter bokstafven, icke något förbud träffa gillerspjuten, ehuru det visserligen varit lagstiftarens mening, då båda äro lika vådliga. Beskr. p. 85. (66)

Sjukdomar hos hundar p. 69 (57–59), – hos hjortar p. 275, 278. (186, 188)

Sjöfogel p. 240–268. Denna klass är skild ifrån vattenfogel i allmänhet, hvartill också räknas hägrar, beccasin-slågtet m. fl. som vada i vattnet, men icke simma. (164–182)

Sjöstränder. Om våren goda harhåll p. 143. (106)

Skabb på hundar p. 73. (59)

Skador af rofdjur och roffoglar p. 77, 174. (61, 122)

Skafsår på fötterna (jägarens) p. 60. (51)

Skall. Hundars skall äro ganska olika; man vinner genom öfning tillräcklig uppmärksamhet för att igenkänna den ena hundens skall ifrån den andras, hvaraf man ofta har mycken lättnad vid bedömandet af den jagt man har för händer. – Olika äro hundskall också gemensamt vid olika jagter, häftigast och hvassast vid dref efter rofdjur. Alldeles oliskt drefljudet är skallet då ett djur antingen gömt sig (gått under) eller sätter sig till motvärn; i förra fallet hör man ett skällande likt det som vanligen, med större eller mindre ifver höres af gårdshundar; i det senare åter ett snappande, ett slags afbrott, som utmärka att hunden försöker bita eller åtminstone rusa. – På fogel i träd är (eller åtminstone bör) skallet vara föga repeteradt. – Väckning höres ofta i samma takt som skall på skogsfogel, men tonen är annan, nästan så fin som vid drefvet.

Skall. Stor jagt. De äro af flera slag, i förhållande till de olika djurarter efter hvilka de anställas. – Björnskall p. 83 (64). Vargskall p. 106 (80, 83). Räfskall p. 122 (91). Elgskall p. 170 (118). Elgskall Amerikanska ibid. – Skall tillåtet på barmark för jord-ägaren sjelf, men icke något åliggande, så framt icke odjur finnas på holme, halfö e. d.; p. 308. (205)

Skallbud, nedlagdt p. 318. (212)

Skallfogdar p. 308, 310, 311 (205, 208–209). Vanligen väljas soldater till denna post, emedan de genom sin disciplin äro dugligare både [352] att lyda och befalla. De väljas vanligen till sådant antal att de utgöra hvar tionde man i drefvet.

Skallgata. Bör vara fem alnar bred och upprepats till hela sin längd omkring skallplatsen.

Skallskyldige p. 310. (208)

Skarbågar. Åttkantiga brädlappar af tio till tolf tums bredd eller mindre, och aderton tums längd; hvilka fastbindas under fötterna och uppehålla kroppstyngden derigenom att de fördela honom öfver en större yta utaf skaren.

Skare. Isskorpa på snön.

Skarpaste skjutning med hagel p. 14, 151. (29, 109)

Skarsnöjagt på Elg p. 171 (118). förbjuden p. 313. (210)

Skata p. 173, 181. (122, 128)

Skedvatten p. 71. (58)

Skidlöpning efter elgar p. 169 (118); – förbjuden p. 313, 316. (210, 211)

Skidor p. 63 (52). Två brädskefivor af fem till sex tums bredd, en half till $\frac{3}{4}$ tums tjocklek, och längd efter behag, ofta den ena tio till tolf kvarter lång, den andra fyra alnar. En sättes under hvardera foten; tillfästandet göres så att man, vid tillfälle af behof, kan med lätthet lossa foten. Har man tillgång på skälskinn böra de beklädas dermed; det lättar åkningen uppför branter. Att färdas på skidor sker med ett släpande eller åkning, utan att upplyfta fötterna, hvilket dock emellanåt och vid lokalens svårare beskaffenhet ganska ofta måste ske. Det går aldrig fort, utom vid färd utför backar, men fort i jembörelse med den långsamhet hvarmed djuren framågå i djup snö eller på skare som brister. Mycken öfning fordras för att med skidor framkomma i skogig och bergig mark, emedan man dervid måste immerfort upplyfta foten då hinder af trädstammar, stenar, stubbar m. m. förekomma. Man begagnar alltid en lång käpp, försedd med en trädskifva i nedre ändan; med denna skjuter man på, samt hämtar stöd o. s. v. – Afbryter man ena skidan, hvilket lätt kan hända i svår mark, så är det en verklig olycka om man har långt till nästa menniskoboning. Skidor brukas föga på Sveriges slättbygder, men jägaren bör öfverallt känna denna nyttiga konst, som i synnerhet lättast kan öfvas på slätterne, och hvarigenom i synnerhet räffjagter i djup frusen snö utan skare borde utfalla ganska lyckligt. – Smärre skidor brukas stundom med mycken fördel i djupa

kärr och mossar, [353] för att icke sjunka, hvilket lätt kan hända i sådana trakter der botten består af djup röd-dy.

Skinn. Förvaring p. 300 (199, 201–202); uppstoppning p. 293. (196–197)

Skinnsäckor p. 61. Nyttjas utpå strumpor i jagstöfflor. (52)

Skjutbälte. I stället för skjutväska; Den utgöres af en stor lifgördel af skinn med fickor till förvaring af nödiga saker. Har den olägenheten att genom sin värme göra magen ömtalig.

Skjutgevär, på skall, 310, 318. (208, 212)

Skjutbäst. Se Träckhäst.

Skjutko. Greiff's, p. 53, vanlig p. 64. Medel att ofruktad nalkas fogel. (53)

Skjutkoja p. 187, 194, 258. (119, 132, 136, 137, 142, 176–177)

Skjutning p. 32, 33, 34, 51 (38–39, 47–49); med patroner p. 47 (45). – Rätlinig skjutning finnes icke vid andra tillfällen än då man skjuter rakt uppåt eller nedåt. Men man anser all skjutning vanligtvis för rätlinig så länge skottet går framåt med obetydligt förminskad kraft. Skottet sänker sig genast sedan det utkommit ur mynningen och förlorat sitt stöd, men det sjunker dervid hvarken mer eller mindre än jemt så mycket som det skulle sjunka eljest efter stilla släppning i luften. Detta måste så förstås, att tyngdkraften fortfar att ostördt verka, ehurudan än kroppens öfriga rörelse må bli, föranledd af påstötning. Således är det endast igenom den hastiga farten framåt, som skottet (väl icke hindras från sänkning) men icke hinner falla betydligt ifrån den rätta linien hvari det utkastas. Om således en kula hinner inom en sekund gå öfver en sträcka utaf 1000 fot, skall hon på den tiden (i fall hon hela vägen gått med sådan drift att hon ej är utlupen) ha sänkt sig lika mycket som hon, ifall hon utan skjutning blifvit stilla släppt i luften, skulle ha sänkt sig under första secunden af sitt fall, eller jemt en fot. Hon

skulle således slå en fot under målet. Data äro här icke ämnade att vara tillförlitliga utom i jemförelse med hvarandra, ty en böss-kula har sällan full drift sedan hon genomlupit 1000 fots afstånd, och om hon har full drift går hon hastigare. Men förhållandet emellan tid, rörelsehastighet och sänkning är det här angifna. [354]

Skjutstol. En stol med skärm, hvarpå man stödjer kulgevär vid probering. Göres stundom med kringlöpande säte, för öfning; kringvrides då under det att man skjuter.

Skjutväska. Sådana gör hvar och en jägare efter eget tycke och vanor. Enda gemensamma egenskapen som tillhör dem alla är rymlighet och så mångfaldigad inredning att hvarje nödig pjes får sitt särskilda rum för att genast och utan sökande kunna påfinnas och uttagas.

Skjutöfning p. 53, 54. (48–49)

Skobonad, vattentät p. 242. (166)

Skogsbyn. Utkanten af en skog.

Skogsdunge. En liten och tät skogsbacke.

Skogsfällning, i djurgårdar p. 276 (187); – i jagtplatser p. 309, 316. (208, 211)

Skogshump. Afdelning af en skog.

Skogslagg. Utkanten af en skog.

Skogstamd. Sägges om en jägare, äfvensom om hundar, hos hvilka finnas säker vana och erfarenhet vid jagter.

Skott. a) Skjutning; (med percussionsbössor p. 32, 33, 34) (38–39). b) Under namn af skott förstår man också den i lagen fastställda värderingen af skjutna rofdjur: t. ex. björnen anses svara mot tolf skott, vargen emot 9, o. s. v. Se skottpenningar. c) Således också skjutna djur i allmänhet styckevis räknade. T. ex. man hemkommer från jagten med sex à åtta skott, om man skjutit harar eller fogel som uppgå till detta antal.

Skottpenningar. Jagtkassans p. 306–307 (204–205); – enskilda föreningars p. 306, noten.

Skottsnålhet p. 164. Visar sig stundom dermed att man går i förväg för jagtkamrater. (115)

Skottstol. Se Skjutstol.

Skottställa. Rätta ett gevärs skjutning.

Denna sak, och hvad dermed har närmare gemenskap fordrade snarare en särskild afhandling än den korta uppgift som rummet här kan tillåta. Betydelsen af ordet är att ställa sigte och korn så att skottet, på ett gifvet afstånd träffar målet. Man erinrar sig att all skottställning endast är för ett afstånd; går man utom det, längre eller kortare, träffar man icke. Till följd af hvad förr är sagdt, under artikeln Skjutning, vet man att kulan under sin fart sänker sig så mycket som hon, utan kastning framåt, skulle göra under den tid hon behöfver [355] för att framkomma till målet. Derefter rättar man sig både vid skottställning och anläggning. Rättast är att skottställningen för rättskjutning i verticala linien göres precis för ett afstånd af etthundrade tjugu alnar, såsom medelafstånd. Då man med en sådan sigtning skjuter på t. ex. sextio alnar, träffar kulan öfver; skjuter man deremot på ett afstånd, längre än etthundrade tjugu alnar, träffar hon under. För att skjuta rätt med ett väl skottställdt gevär fordras således att veta den distans för hvilket det är skottställdt, och sedan genom erfarenhet vid både bössan och det krut man begagnar, göra en ungefärlig förmedling af sigtningen, efter noga kännedom af huru mycket hon stiger öfver målet på högsta punkten af den sneda båge hon beskriver på vägen till den afståndspunkt hon är ämnad att alltid träffa vid bestämd sigtning, samt af huru mycket hon sedan mer och mer sänker sig innan hon är utlupen. – Skottställningen för rättskjutning i horizontal-linien skall alltid vara enahanda för alla distanser, ty dervid verkar icke kulans egen tyngd till missrigtning. Den första delen af skottställningen – att få kulan att träffa

på en bestämd punkt i vertical-linien åstadkommes sålunda: ju högre sigtet är, i förhållande mot kornet, desto högre skjuter bössan. Således tvertom ju lägre sigtet, desto lägre träffar kulan; och naturligtvis tvertom med kornet: ju högre det är desto lägre blir rigtningen; ju lägre kornet är, desto högre blir rigtningen. – För att rigta bössan i horizontal-linien, d. ä. så att hon icke går åt sidorna, har man (på stutsare och lodbössor) både korn och sigte flyttbara, eller åtminstone det senare. Finner man vid profskott att bössan skjuter till höger, flyttar man sigtet till venstra sidan, medelst försigtig hamring på en mellanlagd trädbit, – således om hon skjuter till venster flyttas sigtet till höger; eller om kornet flyttas, sker det till den sidan der hon slår felaktigt; d. ä. felskjutning till höger ändras genom kornets flyttning till höger, och felskjutning till venster, genom kornets flyttning till venster. Men mer än det ena bör man icke på samma gång flytta, ty deraf uppkommer endast bråk vid regleringen. [356] Då man nu en gång fått bössan fullt precis (på ett gifvet afstånd) gör man ett skarpt och tydligt filstreck eller hellre en skära med en knif för att hafva rättelse, i fall sigte eller korn genom stötning skulle komma att flyttas. – Gör man det ena profskottet på 120 alnar, det andra på femtio, det tredje på 200, o. s. v. så får man alldeles ingen rättelse deraf, och bössan blir icke skottställd mer än i horizontal-linien. Att man vid hvarje skott tar lika mängd krut af samma sort, torde icke behöfva sägas. Hvarje pipa tål en viss mängd till skottet, och beror detta icke blott af kulans tyngd, utan också af godsets beskaffenhet, och hvad man tager derutöfver skadar kulans fart, så väl i afseende på rättskjutningen som styrkan. Det förra synes begripligt i första påseendet, det sednare deremot förekommer orimligt, ty ”ju större kraft, desto större hastighet;” men om det förra skall kunna

förklaras måste det ske dermed att kulan icke styres af refflorna, hvilket åter måste ske genom kulloppets trattformiga utvidgning som uppkommer genom användandet af en större kraft än den godset med orörlighet kan emotstå, och har man denna förklaring gifven för första fallet, så blir densamma äfven giltig för det senare, endast med den tillagda förklaringen, att krutets kraft (de utvecklade glödande gasarterne) efter pipans utbändning, tränga sig framom kulan i sjelfva kulloppet, och motverka hennes fart i stället för att hjälpa till. Om man då laddat med trångkula, uppkommer således likväl spelrum vid explosionen, kulan blir icke styrd, och kan således icke träffa.

Skramla p. 142 (106). Harskramla, ett föga tjenligt instrument. Begagnas för att dermed uppskräma haren från sittningen. Sättet att använda den med någon fördel är närmare beskrifvet på anförda ställe, vid harjagten.

Skrufmeisel. Ett ganska nödigt verktyg och inventarium i skjutväskan. Bör vara gjord med tre skänglar, eller i annan form, huru som helst, allenast den har alla de former som erfordras för att uppskrufva alla de skrufvar som tillhöra det gevär man begagnar.

Skäl p. 135–139. (101–103)

Skälbrunnar p. 136. (101)

Skälvät p. 137. [357] (103)

Skälskytte, med lockning p. 135 (101); – på is p. 136. (101)

Skärfving. Liten skäl.

Skärfvor af knallhattar p. 39. (42)

Skärgårdar. Jagträttigheter derstädes, p. 305. (204)

Skärmar p. 108. (84)

SKÖTKONUNG, OLOF p. 4. (24)

Slag. Kännbara spår efter vildt. Hundarne sägas hafva slag af hare, fogel o. s. v. då de hafva känning af djuren eller deras spår.

Slagbjörn p. 90. (69)

Slagbur p. 176. (124)

Slagfjäder. Den största fjädern i ett bösslås.
Är oundbärlig äfven på knallhattslås.

Slagjern det samma som djursax.

Slagkrut p. 3, 39 (23, 41); – anticorrosivt p. 34 (39–40). – Slagkrut tål stark och jemn pressning, men icke hvassa slag emot en hård kropp.

Slagkrutshufvar. Knallhattar eller kopparhattar.

Slagkrutslås p. 56 (49), m. fl. st. – Då en flintböss ändras och förses med slagkrutslås, bör den åter skottställas emedan man funnit att skottet får en kastning ifrån den linie det förut brukade hafva.

Slagkrutsrör p. 40. (42)

Slagnät. se Nät p. 176–177 (124), pl. 2, fig. 3. (126)

Sleke p. 277. Saltblandad lera som uppslickas af hjortarne. (187)

Slakta p. 108 Släta. Säges om jagtlapparnes ordentliga nedläggande. (84)

Slå. Säges om björnens sätt att döda kreatur. Såsom en stor märkvärdighet kan man anse att han aldrig vid anfall mot menniskor begagnar sättet att med sina fruktansvärda framtassar gifva slag, utan endast biter. Han slår en qviga till döds med ett enda slag, och förmår till och med fälla en oxe till mark dermed.

Slå upp. Säges om fogel som sätter sig i träd.

Släp. p. 100. Då man i ett snöre drager efter sig ett stycke kråka eller katt dem man halfstekt med hår eller fjäder, kallas det sättet, att gå med släp. Nyttjas för att locka räf till granskapet af fången. (77–78)

Släpp! Hundspråk p. 215. (149)

Släppning. Då man på jagt har ett stort antal hundar, brukar man fördela dem i släppningar. En släppning kallar man då kollektivt de hundar som på samma gång släppas. Man söker då att så mycket som möjligt fördela dem efter lika lynne och språng m. m.

Smygdrägter p. 64. (53)

Smäländska Stöfvare p. 66. (53–54)

Småvaktel p. 238. [358] (162)

Småvikare p. 135. Se Skäl. (103)

Smör, osaltadt p. 119 nyttjas till vittring. (89)

Snaror, åt tjäder p. 192 (135) – åt skadefogel p. 183. (129)

Snäppor. Det fogelslägte hvartill beckasinerna höra.

Snärpor. Rännkolor. Se dessa.

Snöröpor p. 202. (141)

Snöskata p. 237. (162–163)

Solsigte p. 11. En böjd jernskifva öfver sigtet på stutsare och lodbössor. Nyttjas i brist af diopter men båda kunna rätt väl nyttjas på samma gång. (27)

Solspel, orrens, p. 196. (137)

Sommarskall, beskrifvet p. 106 (80, 83); får frivilligt anställas, men ej anbefallas på fast land p. 308. (205)

SONNINI p. 100; – se vidare Böcker. (78)

Spanskflugpulver p. 71. (58)

Spansk ryttare. Halfstegar, eller grofva stänger genomträdde med inborrade spetsiga trädpinnar. Nyttjas gröfre eller finare efter behofvet. Öfra kanten af Djurgårdshägnader, äfvensom kransen i varggrop, beklädas dermed för att hindra djuren från att gå ut, emedan de hvässta spetsarne vetta nedåt.

Spel. Tjäderens, p. 186 (130); – Orrens p. 194, 197. (136–137)

Spelrum p. 9, 11 (27–28). Mellanrummet emellan kulan och gevärspipans insida. Förminskas genom fetlappar; men försvinner då kulan får afskäras af mynningen, uppkommer åter, genom godsets utvidgning då man lägger för starkt krutskott. All konsten i rättskjutning med kula hvilat ytterst på möjligheten att alldeles utestänga allt spelrum. (Vid fetlapparne uppkommer det genom dessas hårdare sammantryckning af explosionen än af det våld hvarmed de jemte kulan vid laddningen nedträngas i

kulloppet). Endast behovet att ladda hastigt kan ursäktas uraktlåtenheten att ladda geväret med så trång kula att intet spelrum uppkommer.

Spelställen. Tjädersn p. 186 (130); – orrens, p. 195 (136); – dubbla beccasinens p. 232. (158)

Spiralfjäder. För att minska stöten på stora stödbössor p. 248 (172); – Spiralfjäder i halsen af vettar p. 177. (125)

Spjut. Nyttjas på rofdjursskall.

Sporre. Hundens femte klo på bakfoten. Anses såsom ett af stöfvarens karaktersmärken. Förekommer ofta dubbel. Äfvenså saknas den icke sällan alldeles. Ingendera beskaftenheten ger något öfvervägande godt [359] ras-kännetecken, ty förträffliga hundar eller de sämsta förekomma med eller utan sporrar, eller också med fördubblade. – Man bör stundom efterse sporrarne att de icke få växa inåt och vålla sår.

Sprida. Säges om en bössa i hvilken borringen är så beskaftad att haglen vidsträckt fördelas. Spridning hos väl borrarade bössor uppkommer af för stark krutladdning emot hagelkvantiteten. se p. 51. (47)

Springa öfver, p. 159. Kallar man då hunden följer slaget, men vid en böjning deraf genom ifver fortsätter sitt lopp och kommer af spåret. Kallas äfven att hunden förspringer sig. (113)

Spränga. a) Spränga ett gevär: det kan lätt ske under följande omständigheter. 1:o Om man lägger för starkt krutskott; 2) om ett litet krutskott icke beröres af förladdningen, utan denna får sitta ett stycke ofvanföre i pipan. (Tecken att den är riktigt nedtryckt på krutet är att laddstocken spänstigt återkastas uppåt då han nedslänges). 3) om jernet har fel antingen i omärkliga flagor och vällbräckor, eller icke är väl verkadt, eller är hårdt. 4) Om bössan är gammal och varit mycket begagnad. Försök huru många urladdningar ett gevär kan tåla, hafva i Frankrike blifvit verkställda på regeringens bekostnad.

Dervid fanns en musköt som uthöll 10,000 skott med vanlig laddning innan den creverade. Flere andra sprängdes långt förr; och med fördubblade laddningar skedde crevaden efter ett eller annat hundrade. Man har i senaste tider trott sig finna att jernet, så väl som andra metaller, under en längre tid, och således en lika länge fortsatt inverkan af aggregations-lagarne, småningom återtager sin ursprungliga kristallform, hvarigenom sammanhanget och segheten förminskas. Att denna omskapning ojemförligt hastigare beverkas utaf all mekanisk åverkan som försätter de minsta delarne i en dallrande rörelse, hvarunder de ännu lättare förändra deras inbördes läge, är en observation som äfvenledes nyligen är gjord. Den repeterade skjutningen med en bösspipa, hvarvid en ganska stark rubbning mellan delarne eger rum för hvarje gång, omarbetar således jernmassan, så att den ifrån seg [360] smidighet småningom öfvergår till allt mera bestämd kristallform, till dess att slutligen, vid crevaden, jernet visar stora spegelytor i brottet. – Det förstås lätt att man deremot i brottytan af ett gevär som spränges med oförståndig laddning, skall finna en tåg som utvisar att jernet ännu varit segt och godt. – b) Spränga en fogelkull, säges då de hastigt bli skingrade.

Sprängklor. Gillrade snaror. Nyttjas endast åt kramsfogel, och består af en svag qvist med qvick spänstighet. Den förses i ena ändan med en tvinnad tagelsnodd hvarmed man böjer honom i bågform; andra delen af snodden stickes genom ett sylhål i qvistens andra ända; derutanför göres snodden till en snara utaf ungefär en kramsfogels storlek. En pinne af samma längd som snarans diameter sättes inuti för att uthålla och hindra henne att lyda den svaga fjäderkraften i qvisten. Då fogeln sätter sig på denna pinne, faller den undan, qvisten slår ut, och snaran slås omkring benen på fogeln.

Spår. Björnens, p. 90 (69); – Filfrasens, p. 91 (71); – Vargens, p. 112 (85); – Räfvens p. 123 (91); – Varglon's, p. 127 (94); – Mårdens, p. 130 (96); – Utterns, p. 133 (99); – Spårs igensopning i skallgata, p. 108 (84).

Spårjagt. Efter Mård, p. 128 (96); – efter Hare, p. 153–157. (110–112)

Spårlinie. Skallgata. Den upprepade linie som finnes rundtom hela jagtplatsen, och der man lätt ser om djur gått fram. Äfven den linie man går då man vänger djur i fri mark.

Spårsnö. p. 153, 169, m. fl. (110, 118)

Spänna. Sägnes om jagttyget, hvarvid säges att man spänner jagten. Se vidare p. 109. (84)

Spön. Gillret på gropar, p. 99. (77)

Sqvackramossar. Sådana trakter, med en torrare plats i midten väljas ofta af orrarne till lekställen.

Sqvaltorrrar, p. 194. Så kallas de orrar som finnas i för litet antal för att hålla lek. Men deras vanor äro för öfrigt lika. Äfven de spela sitt spel på marken, para sig med traktens hönor, men spela ofta solspelet endast i topp. (136)

Stamp, för att uthugga förladdningsskifvor, p. 49. (46)

Stare, p. 237. (162)

Starkpeppar i skottsår, p. 303. Inlägges i fogeln der haglen slagit hål. [361] Derigenom förekommes mask och röta på stället. (202)

Steg. Se jagsteg.

Stengetsbössor. Alpjägarnes dubbelstudsare. En förträfflig uppfinning. Pipan är enkel, men har två lås och följaktligen två fänghål, det ena så jemnt afpassadt efter det andra att båda svara emot hvar sitt skott. Det skott som ligger nederst blir till stötbotten åt det som sist laddades och hvilket naturligtvis först antändes. Allralättast skulle sådana gevärsändringar kunna åstadkommas om man hade det sista skottets antändning i kärnlien medelst den stora förenkling som sednast är uppfunnen för slagkrutslås.

Stenmård, p. 128. En mindre och i Sverige mera sällan förekommande art mård. (96)

Stickor i hundfötter, p. 72. (58–59)

Stifter. Desmå jerndubbar hvarmed bösspipan fasthålls i stocken förmedelst deras gång äfven genom pipans rörkor.

Stock. a) Bösstock. Stock, bestående af endast kolf, p. 41 (43); – stockars längd p. 22 (34), afvägning, p. 24 (34–35), nygöring till fullkomlig likhet med en äldre, p. 25 (35); – Stockars böjning eller utträtande sedan de äro färdiga, p. 26 (35); polering, p. 26, 27 (36); – Då man lemnar en pipa till stockmakaren bör man förbehålla sig att icke återfå henne förstörd genom infilning med rundfil på undersidan, hvilket icke sällan förekommer såsom en nödhjelp för stockmakaren då han infällt låset för högt upp i stocken, hvarigenom ena låsskrufven, eller kanske båda icke komma fram förbi pipans nedra utsida. Då stockmakaren gjort sin inskränning der, förlorar pipan sin regelbundenhet i den elastiska utvidgningen för skottet. – b) Stock till giller för djur: för gräfsvin p. 94 (72); – för utter, p. 134 (98); – mård p. 129 (96); – för fogel, p. 191 (133). De kallas äfven stockfällor. – De fransyska bösstockarne äro hittills oupphunnna modeller, både till utseende och duglighet. – De moderna Engelska temligen fula.

Stolkäpp. En käpp af vanlig längd, men nedifrån till fyra quarters höjd sammansatt af tre delar, af hvilka två äro midtpå fästade med en gemensam nagel eller axel, och den tredje med ett gångjern vid samma punkt, de förra för att skjutas åt sidan, och den sednare för att utfällas. På tre knappar fästes [362] hvardera hörnet af en trekantig, skodd och passande läderskifva. Med denna inrättning kan man hvila när man behagar äfven då marken är så kall att det icke är rådligt att nedsätta sig. Måste göras af ganska starkt träd för att icke behöfva tilltagas allt för grof.

Stormskall. Bör med skäl skiljas ifrån ståndskall och egentligen nyttjas då en half strid

uppstår; man hör af den morrande och arga tonen att en strid föregår.

Strumpa. Dubbel åthundar, p. 73 (59); — strumpa till fastsittande beklädnad i kärrstöflar, p. 243. (166)

Sträck. Så kallas de linier hvari morkullorna regelmässigt flyga fram och tillbaka.

Sträcka. Är en mera omfattande benämning än sträck, ty ingen Svensk fogel, mer än morkullan sträcker i bestämda linier. Men sjöfogeln säges äfven sträcka, både då de om morgnar och aftnar oregelbundet ombyta vistelseorter, och då de i sina stora flyttningståg, begifva sig från en ort till annan; dock egentligen det förra.

Sträckfogel. Denna benämning nyttjas egentligen i stället för flyttfogel.

STRÖM. Hofjägm. p. 123, om räfsjagt med drifvande person. (91)

Studel. Betäckningen öfver nöten i ett bösslås; tjenar att gifva stadga och jemnhet åt nöten rörelse.

Stutsare, p. 10. Reffladt kulgevär för skott med trångkula. Är vanligen gröfre i godset och proportionsvis äfven kortare än lodbössor. (27)

Stå, Ståför. p. 209. Säges om Rapphönshundar. Då de stå bevisar det att en fogel trycker sig nära framför dem. (145)

Stål. Eldstålet på en flintbössa bör gå på trissor p. 28 (36). — lödning och vällning, p. 29. (37)

Stånd. Den trakt der Elgar eller Hjortar uppehålla sig för någon längre tid, och hvarifrån de göra sina utvandringar.

Ståndskall. p. 189. Hundens skall på stillastående djur, kort, groft och repeteradt. (132—133)

Stång. p. 29. Den låsdelen som ingriper i nöten kotor och stänger eller släpper hanen, det förra i halfspänn, det sednare vid aftryckning. (37)

Stångfjäder, p. 29. Den fjäder som tillklämmer stängen emot nöten, så att han följer den och ingriper i kotorna så ofta

icke fjäderns verkan upphäfves [363] genom tryckning på aftryckaren. (37)

Ställa Jagten. Utställa skallfolket och anordna skallet till afdrifning.

Ställbräck. Det Bräck hvarvid gillertråden är fästad. De öfriga kallas Blind-Bräckar.

Ställbössor, p. 85, 316. (64, 66, 211)

Stää! Hundspråk p. 151. ifrigt rop för att locka på, då man sett djuret. (109)

Stöd, under bössa, nyttjas vid kulgevärs profskjutning eller eljest vid ganska viktiga och afgörande skott. — Stöd på insidan af hägnader i Djurgårdar och Varggårdar ställas så rakt, att intet djur kan på dem upp-springa. Bättre är likväl att med vidjor fästa störpären vid ett utanför stående träd eller stolpe.

Stödbössor, p. 246. (171)

Stöflar, p. 61, 242. (52, 166)

Stöfvare, p. 65 (53—54). Deras inöfvande på harjagt p. 157—163 (112—114). — Småländska och Gottländska p. 66 (54). — Lappländska björnstöfvare p. 82 (63). — Kallas harhundar, räf- och björnhundar, efter den djurart hvarpå de blifvit inöfvade, men de fleste drifva alla sorter vildt, ehuru mer eller mindre dugligt; allmännast förekommer undantaget med räf som af många stöfvare, i synnerhet tikar, icke drifves.

Stör till hägnad kring varggårdar efter Hamnströmska sättet, p. 103. (79)

Stöt. Den punkt der fogeln blifvit uppdrifven (uppstött).

Stöta, stöta upp. Uppskräma fogel. — Stöta säges också om bössor, då de vid skottet drifvas tillbaka så att jägarens axel får en starkare eller lindrigare känning deraf. Uppkommer dels af för starka skott, dels af att svansskrufvens öfra, d. ä. inre planum ligger bakom fånghålet. (I senare fallet blir skottet antändt mera i midten och afbrinner hastigare, våldsammare, och ger till följd deraf en också starkare stöt). Många jägare fördraga det gerna för den starkare

skjutning dervid åstadkommes. Sist kan också stöt uppkomma eller motverkas af godsets groflek. Ju tyngre bössan är, desto mindre förmår krutet kasta den tillbaka vid skottet.

Sugning. p. 187. Den tredje och sista modificationen af tjäderns spel. (132)

Svafvel, p. 43 (44), beståndsdel af krutet; – p. 73. Skabbmedel åt hundar. (59)

Svag. Ett sänke, däldig och fuktig trakt.

Svanen, p. 254–256 (174–175). – Svanjagt; rättighet dertill [364] p. 306 (204). – Fyra arter Svanor p. 254 (174). – Svanfänge i Norrland sker med räfsaxar som utläggas på sjöbotten.

Svansskrufvar, p. 21 (33). – Wilkinsons p. 37 (40–41). Se vidare pl. 1. fig. 2, 3, 4, 5, 6 och 7. (33, 41)

Svartfogel. De mindre skadefoglarne, korpar, kråkor och skator.

Svarträf. En sällsynt råfart; svart på framedelen, men stickelhårig på bakre delen och på sidorna. (Ehuru icke egentligen hit hörande, må nämnas att en Svarträf blifvit 1831 skjuten strax invid Stockholm på en af Jägareförbundets räfsjagter. Äfvenså berättas att en annan blifvit tagen i sax, också nära hufvudstaden.) Ibland Ryska Skinnskatten förekommer icke alltid ett svart räfskinn för hvart tusende rödt. De blå råfvarne äro der långt mindre sällsynta.

Svedjeland. Harhåll, p. 143 (106); – begagnas till äng inom Djurgårdar p. 282. (191)

Svinrygg. En form på bösspipa p. 6. (23)

Svärmare. Nyttjas för att utdrifva räf eller andra djur som gått under. Såsom förträffliga till ändamålet borde två eller tre svärmare tillhöra skjutväskan såsom ett inventarium.

Svärta, p. 197. Ett slags sjöfogel, som sällan förekommer i insjövattnen. (137)

Syring, p. 228 och pl. 2, fig. 7. (156)

Sålor. Björnens fotsålor ombytas under vintern strax efter Jul (p. 90) (69), och då kan man

lätt uppjaga honom på skidor. – Stöfvelsålor tätade med hartsfermissa p. 62. (52)

Såptvättning på hundar, p. 73. (59)

Sårnader på hundar p. 72. (58–59)

Säkerhake. Se Varhake.

Säte. Stället der haren om vintern sitter; kallas i vissa trakter Lödja.

Sätt. Yngel. –

Sättning betyder stundom ynglandet, stundom en kull.

Sätta, p. 95, yngla. (74)

Sök. Sökning, Sökande. Rapphönshundens sök bör vara med upphöjd nos, men alla konstmedel för att vinna detta ändamål torde vara otjenliga, emedan sökret vanligen tillhör rasen. – För vidsträckt sök hos stöfvere hjelpes dermed att jägaren går tyst, p. 160. (113)

T.

Taga Hvalfva. Detsamma som vänga; se detta.

Taga Korn p. 53. Säges äfven korna. Då man vid anläggning får kornet synligt både i sigtet och midt framför föremålet. (48)

Taga träd. Säges om hundar, då de förfölja fogel och stadna samt skälla derunder.

Taga upp. Kallas då hundarne utredt vildspår och bragt djuret till språng.

Tagel. På ett hartsadt tagelstrå härmas Rapphönsens lockning, dermedelst att det spännes på en ljudbotten af pergament, överbundet kring en syring. Se syring. – Tagel begagnas till större och mindre fogelsnaror, hvarvid man ökar antalet af strån efter storleken af den fogel man vill fånga.

Talgpatroner, p. 47. (45)

Tallbarr, föda åt tjäderfogel, p. 289. (195)

Tana. Ett verktyg hvarpå skinn utspänns till torkning; – fullständigt beskrifvet vid djurhudars beredning till afsalu. p. 300. [365] (199, 201)

Tapp, p. 89 (69). Så kallas engyttringsom träffas i ändtarmen hos Björnen under den tid han

tillbringar i dvala. Tappen består af till en del osmälta växtämnen. Antingen verkar denne i någon mån på motus peristalticus, eller uppkommer tappen just deraf att denna rörelse i tarmarne upphör, hvarföre den sista återstoden af njutna födoämnen icke kan drifvas ut. Sjelfva magen är sammandragen till en tjock och fast köttmassa utaf endast tiondedelen af dess eljest vanliga omfång. Att björnen tros magra då han fällt tappen efter eller under stark jagt, skulle således kunna förklaras äfven deraf att mage och inelfvor under den häftiga rörelsen blifvit bragta till mera lifaktighet hvaraf följden blir först att tappen går ut och sedan att inelfvornas rörelse, en gång väckt, fortfar och således kräfver födoämnen att verka på. Blodomloppet börjar åter med full friskhet, men tillgången på föda är den tiden knapp; följaktligen skall djuret afmagra. Detta är imedlertid endast ett sätt att betrakta saken, och gäller icke såsom något utrönt och visst. – Fälla tappen kallas då Björnen mister honom.

Tappa. Då hundarne gått förbi ett spår och ej mera förmå utreda hvarst djuret gått, sägas de tappa, eller ha tappat.

Tartarus Antimonialis, p. 69, 73. (57, 59)

Tax. Taxhund, p. 66 (54). Taxens inöfvande på Gräfsvinsjagt, p. 93. (72)

Terna. Insätta en tarning (rätteligen en skruf) af platina i fänghål, då det i sjelfva pipan borrarade [366] blifvit afbrändt och stort. Det sker på det sätt att det gamla hålet uppborras betydligt större, till en eller halfannan linies diameter, samt formeras till skruvgångor, hvari sedan en platinaskruf med motsvarande gångor invrides, och i denna dubb eller tarning utborras sedermera det nya fänghålet. Guld kan också härtill användas, men är långt sämre, dels emedan det är tre, till fyra gånger så dyrt, och dels emedan det är ojemnförligt mjukare.

Theriac. Botemedel för hundar; p. 70. (57–58)

Therpentinspiritus, användt för att lösa kautschuk till vattentät fernissa på tyger, p. 62. (52)

Tidvatten, p. 243, 251. Ebb och Flod. Vigtigt vid jagt efter hafsfogeln. (166, 168, 173–174)

Tillkråka. Den största bland våra hackspettar. Oduglig till stek. Kallas äfven Spillkråka, Tillkorp m. m.

Tinctura Thebaica, p. 74. (59)

Tirass. Rapphönsnät, p. 225. (155)

Tjäder, p. 185–193 (135); – Tjäderafvel p. 287 (194); – Tjäderns pris i London p. 193. (135)

Torndyflar. Höst- och vårtid räfvens nödbrod. Om man samlar dem om våren, (under hvilken tid de lättast fås i mängd på ett ställe) så kan man förvara dem i en stenkruka till vintern, för att dermed beströ räfsaxar sedan de blifvit utlagda.

Tornpipor. Omtyckta hagelbössor som hafva en ritning föreställande flera torn, från svanskrufven och sex till tio tum framåt. De äro gamla, och emedan sällan de odugliga gevären från äldre tider bibehållit sig till vår tid, utan på ett eller annat sätt kommit ur rörelsen, hafva de gamla fått mycket anseende. Imedlertid får man varsamt skänka tycket åt en viss form, dels för härmningar efter välkända fabrikater, dels emedan samma tillverkare icke kan göra två bössor med afsigt lika goda.

Traineau, p. 226, ett nät som af Fransyska bönderne begagnas till Rapphönsfänge under mörka nätter. Är nästan detsamma som Tirass, ehuru fångningsmetoden är olika. (155)

Tranor, p. 235. (161)

Trappar, 236. (161)

Tratt. Ett fintligt sätt att fånga Orrfogel, p. 198. (137, 139)

Trissa på varggrop, p. 99. (77)

Tro. Provinsbenämning på att djur eller fogel icke fly.

Trumma. a) Instrumenttrumma, begagnas för att [367] åstadkomma buller vid harjagter

och på sommarskall. – b) Trumma i grop. En brädfordrad utförsgång ifrån botten af en varggrop, för att afleda vatten som der kan samlat sig. Bör vara ganska smal, och starkt omkringskantad med pålverke vid dess mynning i gropen, ty eljest gräfver sig räfven in i jorden jemte densamma. c) Trumma öfver gropen, igenom hägnaden kring en varggård, p. 102. (79)

Trumpetmynning. På skjutgevär, större eller mindre, tjenar trumpetmynningen egentligen blott att lätta laddningen då denna sker med kula. Vid hagelskjutning har man också funnit den vara särdeles förmånlig, men den måste då vara högst obetydligt utvidgad, och hafva en lång sluttning. Den verkar der att haglen småningom släppas ur sin trängsel och få en jemn fördelning. Se p. 15. (29)

Trycka af. Sjelfva operationen att nedfälla hanen emot stålet eller knallhatten.

Trycka sig, p. 142. Säges om haren då han i stället att gå undan, söker gömma sig. (106)

Trycke, p. 29. Tryckpinne; den delen af låset hvarpå man drager med pekfingeret då hanen skall nedfällas. (37)

Trångkula. Laddning med sådan, p. 11. Se kula. (28)

Träckhäst. Skjuthäst. En lefvande, sedig häst som ej är skotträdd. Nyttjas på jakt efter rapphöns och strandfogel.

Träda. Träa. Säges om fogel då han slår upp, samt om hunden då han der nedanför utmärker hvar fogeln finnes. – Om Loen och Björnen säger man att de gått upp, gått i träd.

Träddosor till kruts förvarande, p. 45. (44)

Trädkammar. Se Spansk ryttare. En gröfre eller smalare stång, genomborrad och försedd med hvassta pinnar. De läggas på insidan af varggropen, eller på öfra kanten af varggårds stängsel, med pinnarne nedåt, för att hindra djuren att komma upp.

Tussar. Provins-benämning på vargar.

Twisteparker. Jagträtt derå, p. 305. (204)

Tvärträd, p. 27. Bör icke finnas på Böss-stockar.

Tvättning med tvål, p. 63, för att, i fall det behöfves, återfå nödig känslighet i huden, sedan händerne under ansträngning blifvit härdade eller sträfva. – Tvättning med harblod gör skinnet finare [368] än någon tvålart eller tvättvatten. (52–53)

Tärna. En sjöfogel, oduglig till mat, men af behagligt utseende, hvit med orangefärgad näbb och fötter. Uppehåller sig mera vid insjöar än på hafvet. Lefver af fisk.

U.

Uf, p. 173. – Om Ufven slagit ankan på en grop, utan att sjelf falla ned, gillrar man följande afton en räfsax öfver återstoden af henne; han fångas då alltid med visshet. (122)

Uggla, dresserad till fånge, för att sjelf såsom bete nedkalla roffoglar på sig, p. 168 (128).

– Dagugglorna äro långt skadligare än nattugglorna.

Underbädd till Räfsax. Hästgödsel m. m. Se Bädd och Beräckning.

Ungfogel. I jagststil endast skogsfogelns ungar. – Ungfogelsjagt och lockning p. 188. (132)

Uppdämning för Utter p. 131. (98)

Uppgå. Säges att med sin gång (1½ aln i steget) uppmäta en linie, och utmärka den till rättelse.

Upprop, p. 311. (208–209)

Uppskärning af Hare, p. 151. (109–110)

Uppstoppning. Foglars och Djurs, för kabinetter, p. 293. (Hela beskrifningen på foglars uppstoppning är afskrifven ur Professor Nilssons Skandinaviska Fauna, dit läsaren hänvisas). (196–197)

Urinstämma hos hundar, p. 73. (59)

Utgallring af vildt i djurgården, p. 282. (192)

Utlupen. Säges om en kula som icke har sin fulla fart. De träffa då smärtsamt.

Utrökning. Djurs utrökning ur lyor; – se Svafvel och Svärmare.

Utskärning för Räfsax göres innan jorden om höstarne fryser. Under fjädern borttages hela

jordstycket, men för bågarne blott en ring. – Äfven umbär man utskärningarne alldeles, och lägger saxen ofvan jord med lika nytta, och med den tillökade förmån att man kan flytta honom hvarthelst man behagar.

Utspår, p. 154. Se Inspår. (110–111)

Utter, p. 130–135 (96–99); – begagnad såsom fiskare, p. 133. (98–99)

Uttersax, p. 132 (98). Se pl. 1, fig. 13. (74)

V.

Vakglugg, p. 96, 114. (76, 86)

Vakt i Djurgårdar. Se Perlhöns p. 292. (196)

Vaktare i Djurgårdar. Vaktande person. Dess dubbla ansvarighet för vissa brott emot jagtlagarne, p. 315. (210)

Vakta upp, p. 190. Då man går ut på förhör och lyssnar efter om skogsfogel slår i träd om aftonen. [369] (133)

Vaktel. Kungsvaktel, eller röbenta Rapphönor, p. 285 (193). Småvaktel eller Svensk Pappgoja, p. 238. (162)

Vakmästare på harjagt, p. 162. En hund som inöfvas att freda den skjutna haren från de andra hundarnes tillgrepp p. 162. (114)

Valeriana, Nyttjas till vittning på Uttersax.

Vantar, af ull. Nyttjas då man förgiftar luder. Afsigten är att afhålla all menniskolukt. – Vid handtering af räfsax måste man i stället för vantar nyttja handskar.

Varfogel. Nyttjas till utpost då man med dufva locka falkar i fången, p. 181. (127–128)

Varg, p. 94–112 (74–85). – Yngel p. 95 (74). Enskilda jagten ibid. – Såsom ett tillägg till hvad som är sagdt (p. 96) (76) om varglockning med gris, må nämnas att man i Vermland dervid har den förändring att jägarne afstiga, en i sender, och stadna på uddar vid sjön, eller krökningar af vägen på landet. – Vakglugg för Varg, p. 96 (76). – Förgiftning p. 97 (76); – Grop, p. 98 (76–77). – Saxar p. 100 (78). – Varggårdar p. 100–104 (78–80). – Vargnät p. 104, 130 (80). Jagtplatser

p. 104–106 (80, 83). – Skall p. 106 (80–84). Sommarskall p. 107 (80, 83), vinterskall p. 108–110 (84–85), – 306 (204). Vargen har fått en mängd olika provinsbenämningar: Gråben, Tussar, Kusar, m. fl. härrörande af allmogens fruktan att nämna honom med sitt rätta namn, emedan sådant är ondt åt eller farligt för den bristande respect det utvisar och den skada deraf kan blifva en följd på den oförsiktiges kreatur.

Vargfången. Bäst Varggårdar med trumma (p. 102) (78–79) eller jagtplatser med hag, p. 105. (80)

Varglo, p. 123–130 (91–94). – Lojagt se pag. 124–5 (93). Det samma som Lo, Kattlo, Rislo, Räflo.

Varbake. Säkerhetshake. En rörlig krok som fälles in i hanen för att hindra honom från nedfällning. Den förhindrar likväl icke hanens spänning, följaktligen kan olycka ske oakadt detta försigtighetsmedel. Bättre är då gäck, se denna. Men bäst är att hvarje ögonblick hålla bössmyningen så försigtigt att ingen olycka händer om också skottet skulle afbrinna. I England brukas en art, af J. Manton uppfunna säkerhetshakar, kallade gravitating stops, hvilka falla undan vid anläggning, men eljest alltid genom sin balance stänga låset. [370] De kunna likväl icke begagnas på andra ställen än slättmarker. Man går då med bössan upprätt och helpänd; men våda kan likväl deraf följa så snart bössan kommer i annan ställning.

Varningar om skjutning, p. 51, 52, 53, 163, 264. (47–49, 115, 180)

Varsambet vid Harjagt p. 163 (115); – vid Andungsjagt p. 264. (180)

Vattenspoj, p. 235. (160)

Vattentäta Kläder, p. 60, 62–63. (51–52)

Vattuskräck hos menniskor och hundar. Botemedel deremot, p. 71. (58)

Venstra Handen tvärt öfver kolfven, vid anläggning med stora sjöbössor, p. 250. (173)

Vette p. 258 (Vettar.) Uppstoppade foglar hvilka begagnas som lockfoglar. (176)

Vidjor. Nyttjas vid alla giller der eljest rep skulle behövas.

Vikare p. 135. Se Skäl. (101–103)

Vildafvel p. 269–292. (184–196)

Vildbråd. Egentligen vildstek (vildbraten), matnyttigt vildt; men benämningen nyttjas äfven för andra arter vilda djur. – Vildbråds förvarande till mat p. 303, se förvaring. (202)

Vildgås p. 256. (176)

Vildsvin, p. 283. (192)

Vindhunden, p. 66. (54)

Vinterskall, p. 101. (84)

Vintersömn. Bland våra fyrfotade djur äro, Björnen, Gräflingen och Igelkotten de som tillbringa vintern under ihållande hvila.

Vipor, p. 234. (160)

Vippgalge. En fjädrad stång med snara. Då gillret beröres, utspänner sig stången och upplyfter djuret i luften; brukas för harar och – jagthundar.

Vitesförbud, p. 319. (212)

Vittring för Räf. Kamfert och hvitlök. I Finland brukas harts för att under varsam smältning dermed öfverdraga räfsaxar. – Vittring för Mård p. 129 (96). – För Utter, Valeriana och Kattmynta.

Vråk, p. 173. En roffogel. Den gör likväl människan nytta emedan han fångar ormar. (122)

Vånge. Den omgång man gör omkring ett djurspår; äfven ring (för björn) för att utröna om djuret är derinom. Kallas också hvalfva (för hare.)

Väcka. Säges om harhundar då de skälla kort och stundom, vid första känningen af spåren. Ofta kan denna vana vara förmånlig för jagten emedan de andra hundarne tillkomma och bringa djuret snart på fötter, men sker det [371] på alltför gamla slag, så är det ett stort fel hos hunden och gör mycken harm vid jagten.

Vädrick. Vittring.

Vänga. Ringa, Holma, Hvärfva, att gå omkring en trakt för att tillse om utspår finnes.

W.

Wilkinsons försök p. 37. Det bevisar att äfven det bästa krut icke tändes, eller åtminstone icke fullt afbrinner om det lägges för trångt. Orsaken ligger deri att de gasarter som utvecklas måste hafva ett rum, men om detta icke kan åstadkommas ens genom sprängning, så kan icke mera gas utvecklas. (40–41)

Y.

Yngel. Vilddjurens ynglande kallas Sätt, Sättning. Tiden för rofdjursynglets uppsökande är om våren i April och Maji.

Yxa. Brukas på jagter för att göra sig skjutkojor, eller vid längre vistande i skogen, äfven skjul. Ersättes eljest af en stark hirschfångare, men kan vara rätt nyttig vid längre jagter. Äggen bör vara omlagd med en trädho.

Z.

Zoologer i Sverige äro Professorerne Forsberg i Upsala, Fries i Stockholm, Nilsson i Lund, m. fl. Till dessa Herrar som hafva sig anförtrodd vården om allmänna samlingar, äfvensom till andra djurkännare och naturkunnige, deribland herrar Läkare i provinsstäderna, bör man insända sådana djur som i ett eller annat afseende förete någon sällsamhet. Huru sådan afsändning bör göras, se Uppstoppning.

Zoologie. Läran om djuren.

Å.

Åda Eiderhona.

Åderlåtning p. 70. Repeterad och stark, såsom botemedel emot följderna utaf bett af hydrofobiska hundar. (58)

Åkerhöns, p. 228–230. Eljest Brockfogel. Äfven kallas Rapphönsen i vissa orter Åkerhöns. (156–157)

Åkerknarr p. 232 (158); sätt att locka honom p. 232 (158). Kallas äfven Åkerskära, Ängskära, Grässkära, Ängsnärpa, Kornknarr m. m.

ÅKERSTEIN p. 41. Ryttnästare. – Åkersteinska patentbössor p. 24, 41. (34, 43)

Ålder på hare p. 141 (104), på fogel p. 191. Kännetecken derpå ibid. [372] (133)

Ålderdomsskabb, på hundar p. 73. (59)

Årta, p. 266–267 (181). Den minsta utaf våra andsorter. Kallas äfven Arta.

Åtal, för oloflig skjutning p. 313. (210)

Ä.

Ämnesjern till bösspipor, p. 8. Se jern. (26)

Ängsskära, Ängssnärpa. Se Åkerknarr.

Ängstillredning i djurgårdar p. 282. (191)

Äpplen, ruttna, brukas för att draga morkullor till trakten. Sättet begagnas i Dorsetshire i England der cidertillverkningar finnas.

Äta sig. Orsaken hvarför gamla hundar så göra, p. 73. (59)

Ö.

Öfvervåld emot marks innehafvare eller dess ombud p. 317. (211)

Ögonen. Skyttens båda ögon öppna vid anläggning p. 55. (49)

Örnar, p. 173, 175. [373] (122, 124)

FÖRTECKNING

PÅ PLANCHER OCH FIGURER.

TITELPLANCHE.

FIGUR-PLANCHEN I.

Fig. 1, p. 18. Jemförelse mellan olika sigtningar. (s. 32)

Fig. 2, p. 21. Svansskrufvar. (s. 33)

Fig. 3, p. 21. Svansskrufvar. (s. 33)

Fig. 4, p. 21. Svansskrufvar. (s. 33)

Fig. 5, p. 37. Svansskrufvar. (s. 41)

Fig. 6, p. 37. Svansskrufvar. (s. 41)

Fig. 7, p. 37. Svansskrufvar. (s. 41)

Fig. 8, och 9, p. 99. Bottnen och öfra sidan af en varggrop. (s. 77)

Fig. 10, p. 101. En varggård. Större än han här synes. (s. 79)

Fig. 11, p. 107, 108. Planen till en jagtplats. Härom gäller samma anmärkning som vid föregående. (s. 83)

Fig. 12, p. 118. De oriktigheter som finnas på denna figur har man förbisett. Afsigten är blott att visa den igenom fjädern insatta skrufvens verkan. (s. 89)

Fig. 13, p. 94. På insidan af hvardera bygeln är en stark fastnitad jerndubb. Vid spänningen stödjer man emot denna dubb den krok som sitter på hvardera sidan af trädbotten. Då ett djur trampar på trädbotten så att den vickar, bli de båda krokarne afskjutna från jerndubbarne, och byglarne sammanslå. Fjädern har i sin främre ända en utvidgning som omfattar byglarnes smalare ändar och går utpå dem då saxen slår tillsamman. [374] (s. 74)

Fig. 14, p. 176. Genom tryckfel förekommer denna figur i texten åberopad under N:o 12, hvilket härmed rättas. (s. 125)

Läsaren täcktes förlåta att man för att bespara rummet nödgats på samma planche intaga figurer af så högst olika scala; från och med svansskrufvar af naturlig storlek, ända till skallplanen der storleken är förminskad kanske 45,000 gånger derunder. — För efterrättelsen i sådant afseende måste texten anlitas.

FIGUR-PLANCHEN 2.

Fig. 1, 2 och 3, p. 176. (s. 126)

Fig. 4, p. 178. I den ena teckningen visas nätbågarna utlagda och gillret spändt. I den andra tvertom. Emedan de krokas, som uppböja nätbågarna, äro fästade utpå hvarandra och på en gemensam axel, blir den inres lina gående bakom den yttres och deremot den yttres lina gående framom den inre hvilket ej är tydligt uttryckt på planchen. (s. 127)

Fig. 5, p. 180. De linier som synas utgående genom slån äro snören som dragas af en tyngd, likasom i fig. 4. (s. 128)

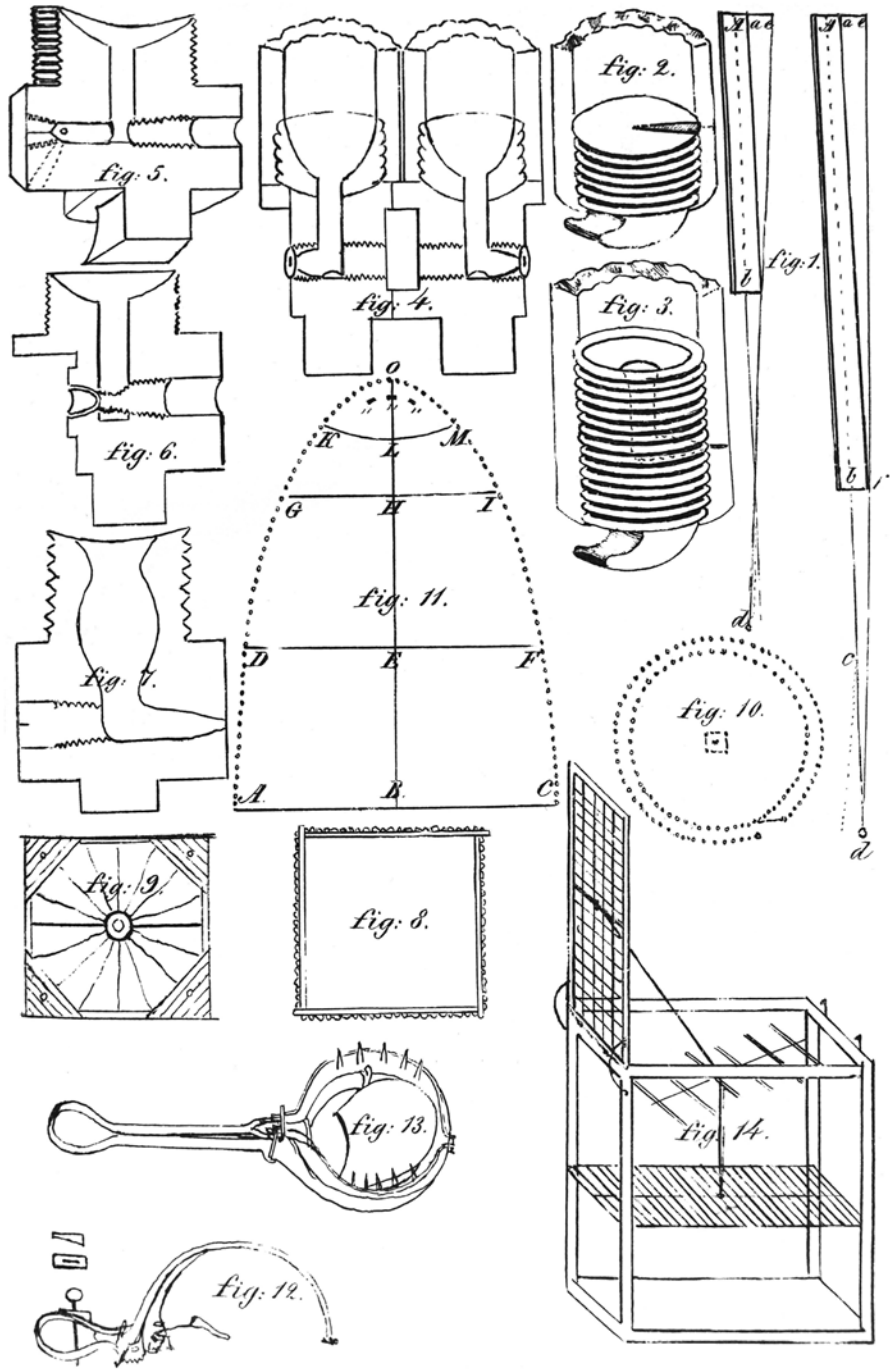
Fig. 6, p. 212. HAWKERS dresser-halsband. (s. 148)

Fig. 7, p. 228. En Syring, klädd i ena ändan med pergament, som är genomdraget med tagelstrån. Taglet hålles med ena handen, och med den andra handens tumme och pekfinger spelas till härmning af rapphönsens lock. Man brukar harts för att åstadkomma det skorrande ljudet. (s. 156)

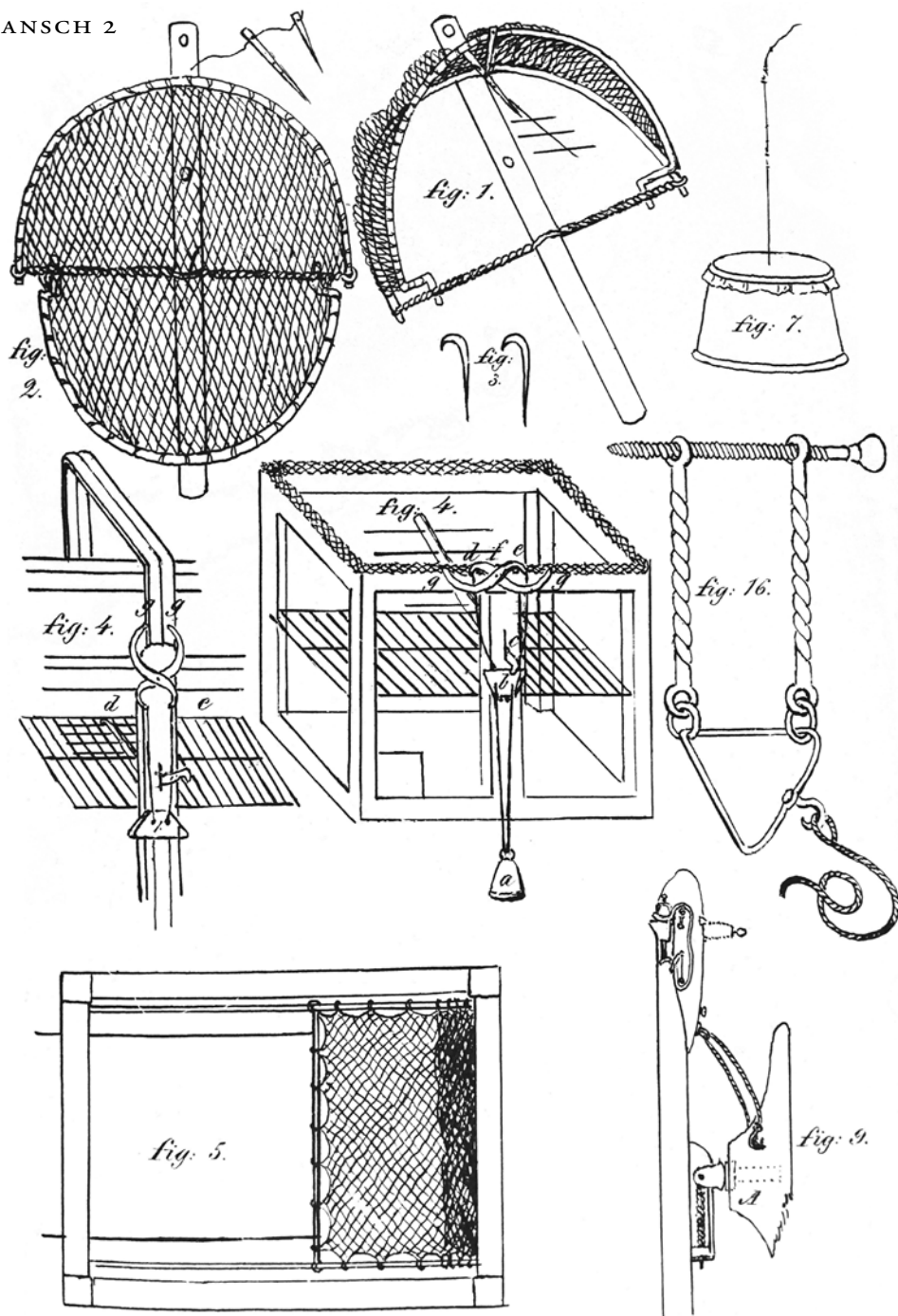
Fig. 9, p. 248. Stocken är något förkortad, men har eljest ingen kolf, emedan den icke anligger till axeln. Repet bör vara något mera hängande för att tillåta större recul. [375] (s. 172)

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS P. A. NORSTEDT & SÖNER,
1831.
[376]

PLANSCH I

PLANSCH 2

LITTERATUR

Nedanstående förteckning upptar de böcker och verk som Swederus uttryckligen åberopar sig på. Lagböcker, förordningar, stadgar o.s.v. har inte medtagits, liksom heller inte vaga anvisningar till t.ex. ”fransysk författare”.

Linnea Bring Larsson & Lars Ljunggren

- Abelin, David, 1830, *Beskrifning på ett tillförlitligt sätt att utrota wargar, äfwensom om räfgropars anläggning och skötsel, samt anvisning till räfsaxens bruk*, Karlskrona, 23 s.
- Arrhenius, Carl Axel, 1823, *Om kruts tillverkning och probering*, Stockholm, 120 s.
- Barruel, G., troligen ur *Rapport fait au conseil de salubrité sur la préparation des poudres fulminantes*, 1835 (flera franska specialbibliotek har angivit denna uppgift), Paris, 31 s.
- Berch, Anders [preses] & Hillerström, Anders [respondent], 1750, *Vestmanlands björn- och varg-fänge*, Uppsala, 52 s.
- Brummer, Magnus Henric, 1789, *Försök til et swenskt skogs- och jagt-lexicon*, Göteborg, 138 s.
- Falk, Herman Adolph, 1828 (2:a uppl. med titeln), *Underrättelser om björn skall*, Stockholm, 32 s.
- Fredrik II (Hohenstaufen), *De arte venandi cum avibus*, nedskrivnen under 1240-talet. Översättningar till bl.a. tyska och engelska existerar. Hänvisningen till Barbarossa är felaktig: Fredrik II var dennes sonson.
- Geist, Johan Peter, 1814, *Praktisk handledning i konsten att dreszera hästar, hundar och fåglar*, Stockholm, 104 s. (Swederus anger i sin förteckning felaktigt utgivningsåret 1805.)
- von Greiff, Johan Ludvig Bogislaus, 1828 (2:a rev. uppl.), *Anteckningar angående jagt och djurfångst i Sverige*, Stockholm, 126 s.
- Hamnström, Bengt Gustaf, 1829, *Nya sätt att på jagtplats, i förening med warghag, fånga och skjuta wargar*, Stockholm, 28 s.
- Hawker, Peter, antagligen ur 1814 (1:a uppl, många rev. uppl. utkom), *Instructions to young sportsmen: with directions for the choice, care, and management of guns, hints for the preservation of game, and instructions for shooting wild fowl*, London, 150 s.
- Holmers, Gustaf, 1828, *Anteckningar om sättet att skjuta och fånga skälar uti norra skärgården af Stockholms län*, Stockholm, 16 s.
- Jagt-skolan, eller Åtskilliga nödiga och nyttiga underrättelser för en jägare*, 1801, Stockholm, 90 s.
- Jester, Friedrich Ernst, 1828, *Afhandling om harjagt med stöfware. Fri öfversättning. Med ett tillägg om harjagt på spårnö*, Stockholm, 28 s.
- Jester, Friedrich Ernst, 1829, *Grundlig afhandling öfver raphönhundars dressering*, Nyköping, 36 s.
- Jester, Friedrich Ernst, 1831, *Gräfsvins-jagten, med anvisning att inöfva taxhundar*, Stockholm, 36 s.
- Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående jagt och djurfång. Gifwen Stockholms slott den 13 april 1808*, Stockholm 1808, 39 s.

Bild ur Fredrik II:s bok *De arte venandi cum avibus* från 1200-talet.

*Kricka målad av Magnus Körner till Sven Nilssons
Illuminerade figurer till Skandinavians fauna,
första bandet (1832).*

*Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse, angående förbud
mot elgars dödande: Gifven Stockholms slott den
6 December 1825, Stockholm 1825, 4 s.*

*Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse, angående wisze
ändringar i Kongl. stadgan af den 13 April 1808
om jagt och djurfång: Gifven Stockholms slott
den 19 junii 1830, Stockholm 1830, 4 s.*

Laubender, Bernhard, 1817, *Beskrifning om hund-
sjukan, jemte sättet till desz kurerande*, Stock-
holm, 28 s.

Leijonflycht, Anders August, 1827, *Swenskt hand-
lexikon för jägare*, Stockholm, 84 s.

Lloyd, Llewellyn, 1831 (2:a utg., rev. av G. Swede-
rus), *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*, Stock-
holm, 326 s.

Nilsson, Sven, 1820, *Skandinavisk fauna. En hand-
bok för jägare och zoologer. Första delen. Däg-
gande djuren*, Lund, 420 s.

Nilsson, Sven, 1824, *Skandinavisk fauna. En hand-
bok för jägare och zoologer. Andra delen. Fog-
larna*, första bandet, Lund, 406 s.

Nilsson, Sven, 1829, *Illuminerade figurer till skan-
dinavisk fauna, med beskrifningar utgifna af S.
Nilsson*. 1 häftet. Lund, [36] s.; 7, 3 pl.

Nilsson, Sven, 1829, *Illuminerade figurer till skan-
dinavisk fauna, med beskrifningar utgifna af S.
Nilsson*. 2 häftet. Lund, [28] s.; pl. 8, pl. 4–12,
[04]

Quensel, Conrad, 1806, *Svensk zoologi, utgifven af
J[ohan] W[ilhelm] Palmstruch. Med text börjad
af C. Quensel. Och fortsatt af O[lof] Swartz,*
första bandet, Stockholm, ca 92 s., pl. 1–36 (av
Palmstruch).

Quensel, Conrad, 1809, *Svensk zoologi, utgifven af
J.W. Palmstruch. Med text börjad af C. Quensel.
Och fortsatt af O. Swartz*, andra bandet, Stock-
holm, ca 67 s., pl. 37–72 (av Palmstruch).

Schönberg, Anders/Andreas. Namnet förekommer
flera gånger i texten. Han publicerade bara en
jakttext och då anonymt: [Schönberg, Anders],
1728, *Underrättelse, huru man med ringa möda
och omkostnad kan döda och utöda wargar och
andre rof-diur*. [2] s. Schönberg hade stor bety-
delse för utvecklingen av större jakter under
mer än 100 år. Först spriddes texterna som
handskrifter och senare delvis som tryckta tex-
ter, t.ex. i *Nya Svenska Bibliotheket*, 1762. Stycke
II, *Hof-jägmästaren Anders Schönbergs lefverne*
(Samuel Loenbom, anonymt), s. 67–132; Stycke
III, *Bilagor til hof-jägmästaren herr Anders
Schönbergs lefverne* (Samuel Loenbom, ano-
nymt), s. 144–158 och i *Tidskrift för jägare och
naturforskare*, 1832, hft 5 & 6, s. 184–191 (Ano-
nym inledning, s. 184, Biographie av Carl Mag-
nus af Robson, s. 184–187, jaktbeskrivning av
Schönberg (som fortsätter i resten av häftena),
s. 187–191), hft 7, s. 221–222, hft 8, s. 250–256, hft
9&10, s. 310–314, hft 11 & 12, s. 364–366, vidare
i *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska
män*. Bd 14, 1847, s. 155–163.

Sonnini de Manoncourt, Charles Nicolas Sigis-
bert, 1809, *Beskrifning på en ganska enkel inrätt-
ning, att fänga wargar*, Stockholm, 8 s.

Sprengtporten, Jakob Wilhelm, 1830, *Tal hållet af
ordföranden vid Jägare-Förbundets första all-
männa sammankomst å Beurs-Salen den 21 april
1830*, Stockholm, 7 s.

Westbaum, Wilhelm, 1829, *Förslag till rofdjurs jagt
och fångande*, Stockholm, 24 s.

Åkerén, Olof, 1812, *Om gevär och om skjutkonsten*,
Stockholm, 52 s.

Åkerstein, Nils Harald Joachim, 1829, *Behandling
af styckerne med hvad dem tillhör i afseende på
antändning med slagkerut*, Stockholm, 32 s.

KOMPLETTERANDE ORDLISTA

Denna kompletterande lista tar upp ett antal termer som antingen sedan Swederus tid har fallit ur bruk eller helt enkelt inte förklaras tillräckligt av honom.

Linnea Bring Larsson & Håkan Tunón

Æther martialis: eterhaltiga järnkloriddroppar (*Solutio chloreti ferrici spirituoso-athera*), även kallade Lamottes gulddroppar.

Bittersalt: magnesiumsulfathydrat, ett bittert smakande salt med medicinsk användning som laxermedel. Kallades också Epsom-salt, engelskt salt, *Sal anglicum*, seidlitzer-salt, laxersalt, *Sal catharticum*.

Blyvatten: utspädd blyättika. Två delar blyättika, åtta delar brännvin och nittio delar destillerat vatten. Förekom i de första svenska farmakopéerna under namnen *Aqua saturnina*, *Aqua Saturni*, *Aqua subacetatis plumbici* och *Solutio subacetatis plumbici diluta*.

Blyättika: lösning av basisk ättiksyrad blyoxid. Blyacetat eller blysocker framställdes genom att koka blyoxid med ättika och försälldes på apoteket under namnet *Aacetum Lithargyri sive saturninum*. Användes utvärtes som ett sammandragande medel.

Blå vitriol: kopparsulfathydrat som bildat kristaller liknande glas. I apotekssammanhang under namnen: *Vitriolum de Cypro*, *Vitriolum Veneris*, kopparvitriol, blåsten. Användes bl.a. som kräkmedel.

Cascarillbark: barken av flera i Västindien och Sydamerika hemmahörande träd, främst kaskarillträd (*Croton eluteria*).

Caustik Ammoniak: en blandning av bärnstensolja, ammoniaklösning och sprit.

Delfäende: aktstycke som bringas till någons kännedom; bevis för denna handling.

Efterpiece: förströelse, nöje.

Helleborus albus: vit nysrot (*Veratrum album*).

Ipecacuanha: kräkrot (*Carapichea ipecacuanha*).

Kali: kalium.

Karduspapper: omslagspapper.

Kautschuk: naturgummi eller latex, en mjölk-saft från gummiträd (*Hevea brasiliensis*).

Kina: läkemedel berett av bark från kinaträd (*Cinchona*-arter) från Sydamerika. Barken innehåller bland annat kinin, cinkonin (vilka isolerades och beskrevs första gången 1820), kinidin och cinkonidin (isolerades 1847).

Knipand: knipa (*Bucephala clangula*).

Merc. Dulcis/Mercurius Dulcis: kvicksilverklorid.

Metscharäkerne: förmodligen mischärtatarer, som på tyska i äldre skrift benämndes *Mescherjaken* eller *Meschtscherjaken*.

Motus peristalticus: rörelse som bidrar till att tömma tarmar på födoämnen.

Nattblacka, nattsvala, nattskräfva: nattskärra (*Caprimulgus europaeus*).

Nattvaka: tallbit (*Pinicola enucleator*).

Nux vomica: se räfkaka.

Näfv: näbb.

Prakt: praktik.

Recept: tillskuret ovanläder för främre delen av foten.

Räfkaka: frö av det ostindiska trädet rävkake-träd (*Strychnos nux-vomica*); innehåller

stryknin, ett ämne som renframställdes första gången 1817.

Siebensvans: sidensvans (*Bombycilla garrulus*).

Silfverglitt: blyoxid.

Skedvatten: utspädd salpetersyra.

Skogshump: mindre, skogbeväxt område.

Skoning: förstärkande del.

Skunk: säckliknande utvidgning; kilformig del.

Småvaktel: tallbit (*Pinicola enucleator*).

Snål: girig, lysten.

Snöräpor: samlingsnamn för dalripar (*Lagopus lagopus*) och fjällripar (*Lagopus muta*). Oftast använt i kulinariska sammanhang,

Snöskata: björktrast (*Turdus pilaris*).

Spansk fluga: spansk fluga (*Lytta vesicatoria*) är en metalliskt gulgrön eller blågrön skalbagge, som innehåller kantaridin, ett hudirriterande ämne.

Sparlakan: omhänge på himmelssäng.

Stötnät: fångstnät som lägges löst över fyra käppar under vilket levande djur placeras.

Svafvelblomma: svavel i form av gult pulver erhållet genom sublimering av råsvavel.

Svensk papegoja: tallbit (*Pinicola enucleator*).

Svärmare: typ av fyrverkeripjäs.

Syrtut: typ av livsydd, lång rock.

Tartarus antimonialis: kaliumantimon-tartrat, också benämnt kräkvinsten.

Ternadt: utrustat.

Theriac: teriak: universalläkemedel innehållande ett mycket stort antal ingredienser, bl.a. opium.

Therpentinspirit: terpentinolja, en färglös till gulaktig, flyktig olja som framställs genom destillation av terpentinkåda.

Tinctura Thebaica: *tinctura opii*, opium löst i etanol.

Kornknarr eller åkerknarr målad av Magnus Körner till Sven Nilssons Illuminerade figurer till Skandinavien fauna, andra bandet (1840).

Torndyflar: tordyvel, skalbagge tillhörande familjen Geotrupidae. Handlar oftast om den vanligt förekommande skogstordyveln (*Anoplotrupes stercorosus*).

Vattenlingon (eller *vattlingon*): lingon som självkonserveras i en burk med vatten. Lingon plockas och sköljs på hösten och förvaras så i vatten i en burk. Bärens naturliga innehåll av bensoesyra gör att de konserveras och kan ätas, åtminstone fram till jul men ofta betydligt längre.

Vidrig: motsatt.

Vädrick: vittring, en blandning av starkt lukande ämne(n) o. fett för insmörjning av fångstredskap av järn för att dölja lukten av järn samt skydda redskapet mot rost.

Åkerhöns (*brockfögel*): ljungpipare (*Pluvialis apricaria*).

Åkerknarr: kornknarr (*Crex crex*), andra namn *åkerskära*, *ängskära*, *grässkära* och *ängsnärpa*.

Äflas: ivrigt sträva, bemöda sig.

Öflig: bruklig.

MÅTT-, VIKT- OCH MYNTORDLISTA

Jaktlexikonets angivelser för mått, vikt och mynt använder system som i dag är ålderdomliga. Nedanstående förteckning är tänkt att fungera som referenspunkt för förståelse av dessa. Listan anger de vanligast brukade måtten för varje enhet. Många av måtten användes dock ungefärligt och/eller var inte helt standardiserade, dessutom kunde vissa viktnamn betyda olika saker beroende på vara/system. Avvikelser mellan listan och Swederus tänkta mått kan därför förekomma.

Linnea Bring Larsson

LÄNGDMÅTT

Aln: 59,4 cm.

Famn: 178 cm.

Fot: 29,7 cm.

Kvarter: 14,85 cm.

Linje: ca 0,25–0,3 cm.

Mil: 10 689 m.

Steg: 0,9 m., dock ofta använt mer ungefärligt.

Tum: 2,47–2,97 cm. Troligen har här använts systemet 1 fot = 12 tum, d.v.s. närmare 2,47 cm.

VIKTMÅTT

Apoteksvikt

Gran: 6,19 cg = 61,9 mg.

Kvintin: 3,7 g.

Lod: 14,84 g.

Skålpund: 356,9 g.

Uns: 29,7 g.

Viktualievikt

Kvintin: 3,3 g.

Lispund: ca 6,8–7,5 kg.

Lod: 13,28 g.

Mark: = markpund, alt. 1/20 markpund.

Mark(pund): 340–374 g (1/20 lispund).

Pund: se lispund, skålpund eller mark(pund).

Skålpund: ca 425 g.

VOLYMMÅTT

Jungfru: 8,2 cl.

Kanna: 2,6 l.; storleken kunde dock variera.

Kvarter: 3,27 dl.

Matsked: ungefärligt använt mått.

Tesked: ungefärligt använt mått.

YTMÅTT

Tunnland: 4 936,6 m².

VALUTA

1 riksdaler specie = 2 2/3 riksdaler banko.

1 riksdaler specie = 4 riksdaler riksgälds.

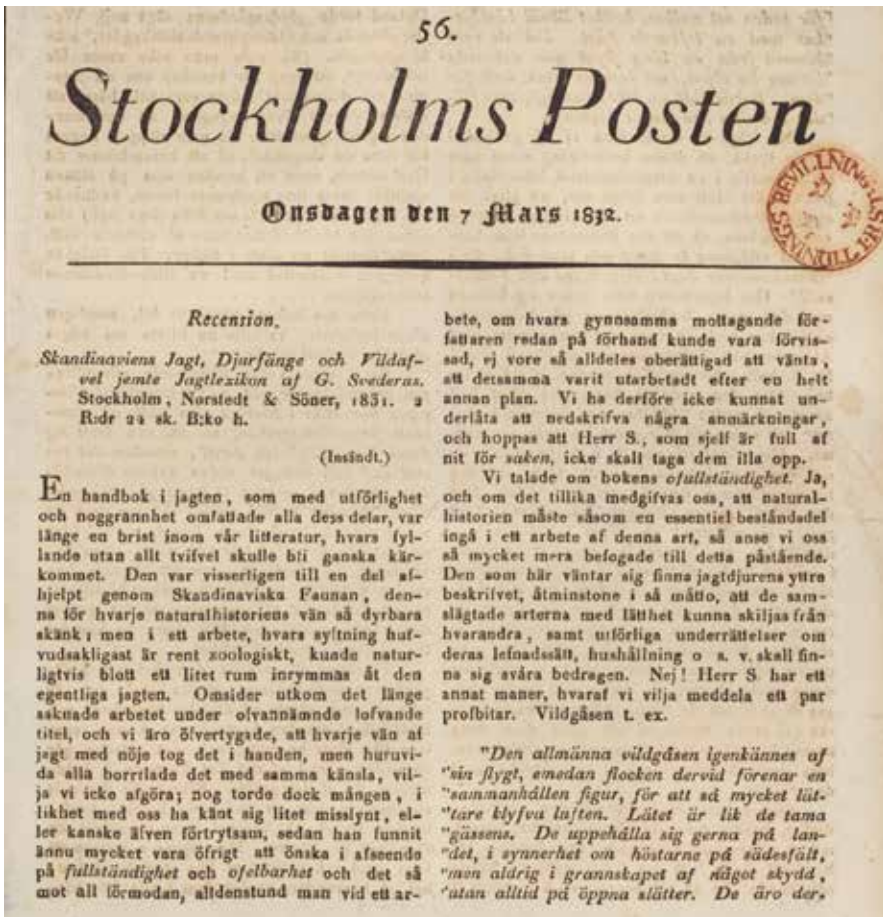
1 riksdaler banko = 48 skilling banko.

Styver: = 1 öre silvermynt (hör troligen till äldre system då 1 riksdaler = 6 daler silvermynt).

RECENSION AV SKANDINAVIENS JAGT, DJURFÄNGE OCH VILDAFVEL ...

EN SKRIFTLIG SLAGVÄXLING I STOCKHOLMS POSTEN
VÅREN 1832, MED NUTIDA KOMMENTARER

1. Recension av Swederus *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel* ... (av anonym recensent), 7, 8, 10 och 12 mars 1832, s. 258.
2. Svar på den så kallade Recensionen af "Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexikon", 16 och 17 mars 1832, s. 265.
3. Replik å Herr Svederii "Svar på den så kallade recensionen" m.m., 23, 28, 29 mars och 4 april 1832, s. 269.
4. *Sluträkning mellan Författaren och Rec. af Skandinaviens Jagt &c.*, 10 april 1832, s. 276.
5. *Kommentar över bokens recensioner* av Roger Bergström & Kjell Danell, s. 278.

* Texterna är något redigerade. Vissa tydliga felskrifningar/felsättningar har rättats.

Stockholms Posten, nr 56,
onsdagen den 7 mars 1832.

1. Recension. *Skandinaviens Jagt, Djurfänge
och Vildafvel jemte Jagtlexikon* af
G. Svederus. Stockholm, Norstedt & Söner,
1831. 2 R:dr 24 sk. B:ko h. (Insändt.)

En handbok i jagten, som med utförlighet och noggrannhet omfattade alla dess delar, var länge en brist inom vår litteratur, hvars fyllande utan allt tvifvel skulle bli ganska kärkommet. Den var visserligen till en del afhjelpat genom Skandinaviska Faunan¹, denna för hvarje naturalhistoriens vän så dyrbara skänk: men i ett arbete, hvars syftning hufvudsakligast är rent zoologiskt, kunde naturligtvis blott ett litet rum inrymmas åt den egentliga jagten. Omsider utkom det länge saknade arbetet under ofvannämnde lofvande titel, och vi äro öfvertygade, att hvarje vän af jagt med nöje tog det i handen, men huruvida alla borrtlade det med samma känsla, vilja vi icke afgöra; nog torde dock mången, i likhet med oss ha känt sig litet misslynt, eller kanske äfven förtrytsam, sedan han funnit ännu mycket vara öfrigt att önska i afseende på *fullständighet* och *ofelbarhet* och det så mot all förmodan, alldenstund man vid ett arbete, om hvars gynnsamma mottagande författaren redan på förhand kunde vara förvissad, ej vore så alldeles oberättigad att vänta, att detsamma varit utarbetadt efter en annan plan. Vi ha derför icke kunnat underlåta att nedskrifva några anmärkningar, och hoppas att Herr Svederus, som själf är full af nit för *saken*, icke skall taga dem illa opp.

Vi talade om bokens *ofullständighet*. Ja, och om det tillika medgifvas oss, att naturalhistorien måste såsom en essential beståndsdel ingå i ett arbete af denna art, så anse vi oss så mycket mera befogade till detta påstående.

Den som här väntar sig finna jagtdjurens yttre beskrifvet, åtminstone i så måtto, att de samslägtade arterna med lätthet kunna skiljas från hvarandra, samt utförliga underrättelser om deras lefnadssätt, hushållning o.s.v. skall finna sig svåra bedragen. Nej! Herr Svederus har ett annat maner, hvaraf vi vilja meddela ett par profbitar. Vildgäsen t.ex.

Den allmänna vildgäsen igenkännes af sin flygt, emedan flocken dervid förenar en sammanhållen figur, för att så mycket lättare klyfva luften. Låtet är lik de tama gässens. De uppehålla sig gerna på landet, i synnerhet om höstarne på sädesfält, men aldrig i grannskapet af något skydd, utan alltid på öppna slätter. De äro derför svåra att nalkas, hvilket likväl bäst lyckas med en lefvande häst. Då de nyss kommit från en lång flygt går det vida lättare än eljest, att komma inom håll för dem. Deras kött är icke smakligt, men fjäder och dun äro värda jagten.

Nu fråga vi: skulle man ej af goda skäl kunna tycka, att denna beskrifning mera vore på sitt ställe i en naturalhistorisk bilderbok, i hvilken det blott vore fråga om, att gifva det späda barndomssinnet ett ungefärligt begrepp om vildgäsen, så att det åtminstone lärde känna, att vildgäsen är *fogel* och icke *fisk*, än i *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel*? Om jagtvännen icke finner sig belåten med den magra beskrifningen på Vildgäsen, så lär han troligen vara det än mindre med Alfogelns och Sidensvansens (på hvad grund Herr Svederus kallar honom *Siebensvans*, förstå vi icke). Om den sednare heter det blott helt korrt och godt: "*Skjutes med förmån i rönnar och oxlar då bären om höstarne äro mogna. För öfrigt fångas de i donor emedan de äro temligen dumma foglar.*" Och om den förra: "Ehuru den är tranig i köttet, ätes den likväl såsom *vanligen åtkomlig* till lågt pris. (I sanning! en högst intressant underrättelse för jägaren!) *Den förekommer i*

mängd under flyttningstiderna och är ibland de lättaste sjöfoglar att åtkomma; det händer att en kull, som uppflyger vid skottet, åter nedslår då den ser några quarliggande skjutna. Deras dun är lika godt som alla andra sjöfoglars." Önskligt hade varit, att dessa exempel varit de enda; men tyvärr nödgas vi säga, att de flesta andra naturalhistoriska (vi tveka verkligen att gifva dem detta namn) beskrifningarna i mer eller mindre mån, bära omisskänneliga drag af syskontycke med de anförda.

Såsom ännu ett bevis på den ofullständighet, hvaraf det helas fysionomi bär pregel, må vi nämna, att hetsjagten, om hvilken Herr Svederus likväl säger, "att den lär nyttjas i Skåne och kunde lika så väl begagnas på Uplands (i Upland torde gårdesgårdarna säga nej), Westergötlands och Östergötlands slättbygder," icke är upptagen. (Så vida man icke anser för tillräckligt, att man får kunskap om att jägarna vid denna jagt måste vara till häst, att stöfware dervid äfven begagnas, att vindhunden ingenting uträttar då man släpper honom för nära en skogskant, så att haren hinner dit före honom, samt att hunden ofta på slätten springer öfver den upphunna haren, hvilket är allt hvad man får veta om detta slags jagt.) Oss synes den likväl, åtminstone af nämnda skäl, hafva förtjent en plats i boken. För öfrigt är harjagten behandlad med en tillfredställande sakkunnighet.

Detta om bokens allmänna fel, nemligen ofullständighet. Vi vilja nu tillåta oss några enskilda anmärkningar.

Herr Svederus säger i den föregående afhandlingen om skjutgevär, sid. 71 [s. 26, p. 8]: "*Ämnet till bösspipor har man i Sverige ofta valt afgammalt jern, söm, spikar, m.m. och trott sig finna förträffligheten deraf, emedan det rostat ut,*" och tillägger sedan ganska öfverflödigt, att denna mening är bevis på fullkomlig okunnighet om jernets natur. Vi tro dock att mången funnits och ännu finnes, som håller

på förträffligheten af nämnda slags jerns användande till bösspipor, utan att derföre hysa den enfaldiga tankan, att orsaken härtill vore, att *det rostat ut*, utan emedan det genom den trägna smidningen kan anses ha kommit till en temlig grad af renhet.

Försöket, att medelst den bekanta krut-profwaren utröna krutets styrka (sid. 42) [s. 43], är icke att anse såsom så alldeles noggrannt och tillförlitligt, emedan krutsorterna kunna vara icke lika groft kornade, och det således går en större mängd af det fint kornade i laddningen, än af det gröfre. Säkrare är deremot en annan metod, att undersöka krutets kraft, hvilken Herr A.D. Winkel äfven föreslår i sin *Handbok för Jägare*. Man lägger nemligen ett visst antal ark papper af lika storlek och fasthet på hvarandra, naglar dem i alla fyra hörnen fast vid ett bräde, laddar sedan en och samma bössa en gång med hvarje krutsort, som skall probas, men tar vid alla skotten ett bestämdt antal hagel af lika nummer, och skjuter på ett oförändradt afstånd af 25 till 30 steg mot papperet. Man observerar sedan efter hvarje skott, huru många ark haglen trängt igenom. Af de genomskjutna bladens större antal finner man hvilken krutsort är den starkaste. Dock måste geväret urtorkas efter hvarje skott. Också bör man märka, att till och med det bästa krut vid mycket torr, varm, äfvensom vid klar, kall väderlek yttrar långt mera kraft, än vid tjock fuktig luft; derför inträffar det ibland vid stark vinterköld, att ett ofta måttligt laddadt gevär stöter.

Att för krutets bättre konserverande försätta det med hvitlök, torde icke vara "*rent af löjligt*" som Herr Svederus påstår, emedan Jägare af stor autoritet intyga fördelaktigheten af detta förfaringssätt. (Forts. e.a.g.)

Stockholms Posten, nr 57,
torsdagen den 8 mars 1832

Herr Svederus talar väl om *patroner* för att sammanhålla haglen vid skjutning på långa håll, men nämner ingenting om dylika, med hvilka afsigten är att åstadkomma en bekvämare och snabbare laddning. För ernåendet af detta ändamål tro vi oss med tillförsigt kunna rekommendera ett slags patroner, hvilka, efter vårt tycke, äro ganska ypperliga. En sådan patron består nemligen af en hylsa af papp eller träd, genom en mellanbotten delad i tvenne rum. I det ena ligger krutet, som deri qvarhålles genom den till skottet bestämda krutförladdningen, hvilken här gör tjenst såsom förpropp, och i det andra haglen, som likaledes qvarhållas af *sin* förladdning; kopparhalten torde äfven kunna på något vis vara anbringad. Genom bruket af sådana patroner kan hvarje laddning bli precis lika, emedan krut- och hagelportionerna kunna vara till och med *afvägda* och hvarje förladdning också precis lika stark. Och att laddandet är mycket bekvämt och går ytterst fort för sig, faller af sig sjelft i ögonen. Då man framtagit patronen ur väskan, hvari den med haglen fyllda ändan bör bäras uppåt, huru lätt är icke krutet nerstjelpat och den redan färdiga, i handen befintliga förladdningen påtryckt; blott genom patronens omvändning har man hagelskottet likaledes uti, och dessas förladdning likaledes genast tillreds, att i samma *nu* nerskjutas, hvarefter den tomma patronen kastas tillbaka i väskan för att sedermera å nyo fyllas. Af bleck eller någon annan metall böra patroner icke gerna förfärdigas, emedan krutet dels under skyttens hastiga rörelse skakas sönder, dels vid fugtig väderlek lättare tar åt sig fugtighet.

Från den stående regeln, som aldrig nog kan inskräpas hos den börjande unga skytten, nemligen att aldrig, bössan må vara laddad eller ej, vända mynningen åt ett håll, der vid ett poneradt aflossande af skottet, skada kunde uppkomma, vill Herr Svederus tillåta

ett undantag just för lärtiden. Nyläringen skall nemligen lära sig sigta derigenom, att han lägger an på lärarn och tar korn på ögonstenen, så att denne kan se om han sigtar rätt.

Vi tveka mycket huruvida en så farlig exercis någonsin bör utöfvas, eller åtminstone blott med de strängaste undantag. Huru lätt kan ej härigenom hända, att den unge lärjungen så länge fortfar att lägga an på ögonen på sina kamrater, tills olyckan för en laddad bössa i hans hand?

Artikeln om *diet*, *klädsel* och *smygdräkter*, är ganska läsvärd och uppfyller fullkomligt sitt ändamål.

Gräflingsjagten har också, i likhet med mycket annat, blott erhållit en mention honorable. – Gräfsvinhundarnas benämning *taxar* säger Herr Svederus härröra af Tyska ordet *Dachs*, gräfsvin. – Hvarför icke så gerna af Latinska ordet *Taxus*?

Herr Svederus säger, sid 120 (90), att räfigårdens inhägnad kunde göras lägre än för vargar. Förhållandet är emedlertid tvärtom, emedan räfven mera klättrar, liksom katten, men vargen mera med ett skutt söker komma öfver.

"Jägare göra skillnad mellan vanlig Skogsmård och Aspmård, den sednare är betydligt ljusare." Helt visst på lika god grund som fordom jägare och naturforskare gjorde åtskillnad mellan Hund- och Svingräfling. Vidare heter det om samma djurart:

"Visserligen åtkommer han icke så lätt de djur som tjena honom till föda, och ofta får den torra (?) ekorren vara honom till ett nödbród." Mården är annars ett djur, hvilket det hvarken fattas snabbhet att förfölja och gripa sitt rof, eller list för att med öfverraskning få det i sitt våld. Också tyckes det oss som om ekorren borde för honom vara en ganska läcker spis, hvilken ingalunda kan få namn af torr, och troligen är han sjelf af samma tanka.

Vid örnnarna hade kanske jemväl förtjent nämnas, att de äfven kunna dödas medelst förgiftadt luder.

Men, ehuru blott hunna halfvägs, vilja vi dock upphöra med dessa små anmärkningar, och i stället skrida till den viktiga saken: *Rapphönshundens dressering.*

Herr Svederus tycks vilja prisa rapphönshundens dressering med godo.

– – En sådan person (nemligen den som har ett godt förstånd och kraftfull vilja) kan lära hunden på det angenäma sättet af kamratligt inöfvande, väl icke med lek, men med glädtighet ”(men kommer icke detta ungefär på ett ut?)” och ett troget uppmärksammande af hvad naturdriften förut nedlagt.

”En rapphönshund har af naturen egenskaperna att uppvädra fogel, stå för den, hemta och bära den med munnen. All dressering af honom har också just detta syfte. Detta sätt åstadkommer den ena jägaren genom blotta uppöfningen af naturanlagen, den andra åter med stränghet (men uppöfvar icke den sednare också naturanlagen, eller hvad är Herr Svederii mening? kanske att en mops genom en sträng behandling kan bli jägaren till samma nytta som en rapphönshund?) Det skulle tyckas att det första, såsom det naturliga, (är det då ej naturligt att uppöfva naturanlagen med stränghet?) också borde vara det enda rätta. Att det åtminstone är det behagligaste måste man i förhand medgifva.”

Här vid laget kunna vi icke göra någonting bättre, än anförä följande ord af en jägare och skriftställare (*Jester*⁴), ryktbar för sin utmärkta skicklighet att dressera rapphönshundar, hvilket han gjorde efter en metod, som till största delen var ett resultat af egen eftertanke och en fyratioårig erfarenhet. De uttrycka fullkomligt vår egen och, vi våga påstå det, de flesta jägares tanke i detta hänseende:

”Väl ges det ännu alltid jagtälskare, som anse *parforce-dresseringen*, och blott om denna är här talet, för helt och hållet öfverflödig. En hund af god ras och med goda anlag kan man, såsom de säga, bibringa allt på lek och, efter deras uttryck, med godo. Han gör, så att

säga, allt af naturen. Han står för af naturen, han apporterar af naturen. De hafva sett dylika hundar, eller äga väl till och med sjelfa sådana, som göra allt, hvad de blott kunna ana till af jägarens ögon. De äro, med ett ord, oförbätterliga. När okunniga jagtälskare, af brist på sakkännedom, påstå sådant, så kan det väl få passera; men när till och med jägare äro af denna mening, så vet man ofta sannerligen inte, hvad man skall tänka. Jagtälskaren – jag talar här om den mindre öfvade – är vanligtvis ganska måttlig i sina fordringar. Om en rapphönshund står fast för, om han apporterar, och det till och med ur vattnet: så tror han, att detta är ett *non plus ultra*⁵. Huru hundens sök är beskaffadt, om han icke, efter omständigheterna, tar in för litet eller för mycket fält, hur han bär sig åt i afseende på vind och spår, om han icke, då han går efter på de sednare, antingen hastar för mycket, eller blir otillbörligt efter, om han har apell, och *rask* apell – öfver allt detta är han för litet upplyst, för att ens kunna ana skillnaden mellan en parforce-dresserad och en såkallad med godo dresserad hund. Detta allt åsidosatt, så vill jag blott anförä ett enda fall, hvilket, såsom jag tror, skall vara tillräckligt, för att öfvertyga jagtälskaren om parforce-dresseringens nödvändighet. Jag förutsätter det fall, att han inpå senhösten skjuter en and; vattnet är kallt, hans högtprisade naturson, som dittills än aldrig vägrat att apportera, visar sig nu för första gången motvillig. Hvad för medel – han svare mig blott på denna enda fråga – vill han använda, för att förmå sin ohörsamma lärning att göra sin skyldighet? Det ges påtagligen intet. Hvarken tilltal eller straff skola någonsin bringa en odresserad hund att apportera, om han inte har lust att göra det af sig sjelf. Här visar sig genast en parforce-dresserad hunds företräde. Ovillkorlig lydnad är just det, hvarigenom han icke blott i detta, utan äfven i hvar och ett annat fall skall utmärka sig framför den förstnämnda.

Parforce-dresseringen har öfvertygat honom om jägarens öfverlägsenhet. Han vet en gång för alla, att han med motsträfvighet och trots icke kommer igenom, och man kan säkert räkna på, att hvad han engång gör, det skall han äfven göra på alla tider och under alla omständigheter, det vill säga: när, huru och hvar jägaren (väl att märka) *befallningsvis* åstundar det af honom. Likasom nu parforce-dresseringens fördelar i detta och mångt annat hänseende äro afgjorda, så att deröfver blott en röst, åtminstone ibland erfarna jägare, borde vara rådande: så är det äfven, då man vill skrida till denna, icke blott ändamålslost, utan äfven i högsta grad skadligt, om man förut låter den unga rapphönshunden på lek upptaga och apportera kastade saker, emedan detta onekligen försvårar den egentliga dresseringen. Hunden, som icke inser, hvarför man tvångvis fordrar af honom *det*, som han förut sjelfmant gjorde, tror påtagligen, att man vill tukta honom därför, och i stället för att blifva begriplig för honom, förvillar man hans begrepp. Han blir modfälld och rädd, och det dröjer länge, innan han gissar till jägarens afsigt och innan man kommer till målet.” (Forts. e.a.g.)

Stockholms Posten, nr 59,
lördagen den 10 mars 1832.

Vidare säger Herr Svederus: ”*En mellanväg mellan båda (methoderna) är denna: Hunden skall inöfvas med ledning af hans egen inneboende natursdrift, den man, långt ifrån att motarbeta, noggrannt följer, just på det sätt, att det blir honom ett nöje; men om han gör det halft med lek, bör undervisaren icke leka, utan att på samma gång bibringa honom begreppet att han måste göra hvad man ålägger honom, och detta icke blott för det nöje dermed är förenadt, utan också hufvudsakligen för det egaren vill det.*”

Inöfvar då parforce-dressaren icke hunden med ledning af hans egen inneboende natursdrift? motarbetar han denna? och följer han den icke, eftersom medelvägen skall uppkomma genom icke-uraktlåtandet af allt detta, eller hvad är meningen? Också vill det synas oss, som om bibringandet af begreppet att han *måste* för det egaren *vill* det, icke kan ske så alldeles utan *stränghet*.

Herr Svederus har visserligen trakterat Svenska jägare med en beskrifning på Engelska sjöfågelsjagten, men deremot förbigått den Svenska, hvilken sednare likväl, enligt bokens prunkande hufvudtittel (ty den har icke mindre än fyra) hade bordt inflyta, och visseligen icke varit utan intresse. Den som en gång bivistat en skärgårdsjagt, glömmet icke lätt det intryck den lemnar efter sig. *)

Att denna slags jagt är bland de indräktigare, ser man af den myckenhet sjöfögel, som vartiden införes och försäljes i Stockholms hamnar,

*) Vi erinra oss nedanstående vackra verser af vår vidtberömde Ödman, så han första gången bivistade en skärgårds-sjöfågelsjagt, och samma känsla torde äfven under en eller annan gestalt ovillkorligt bemäktigt sig hvar

och en, som första gången under sträcktiden
besöker våra yttre skärgårdar:

Jag har sett Gud i Ocean,
hört tusen näf dess namn beprisa,
hvar fågel med sin egen visa,
på en oändlig spegelplan.

Bör menniskan på Gud ej tro,
då fåglarna dess namn åkallah,
den ena med ett tydligt Allah,
den andra med ett klart A-O.

Alfågeln säger A-Allah! Eiderhannens
(Gudungens) läte är ett ganska tydligt: A-O!

och man finner af jagtordningen, att
den blifvit derstädes betraktad som en
landtmannanäring, hvarför skall betalas.
Det hade således varit på sitt ställe om Herr
Svederus på några blad afhandlar denna
jagtmethod, så att läsaren hade fått något
begrepp om huru den tillgår, hvilka tider den
bör idkas, hvarest den ena eller andra sorten
sjöfogel bör sökas, huru skårar byggas, huru
och hvarest vättar af olika slag böra läggas för
att få fogeln att falla vid dem, ty detta är ett
viktigt studium, huru ägningen bör tillgå för
att ej blifva skadlig, m.m. d. men kanske allt
detta i det stället blir framdeles afhandladt i
Storbritanniens, Jagt, Djurfänge och Vildafvel?

Det "till jagtlexikon förökade" registret har
erhålligt en vidlyftighet af eget slag, hvilken
nästan förefaller löjlig och endast kan förklaras
derigenom, att den haft för afsigt att utvidga
boken till volym. Läsaren må sjelf dömma:
Under lit. H. finner man t.ex.: "*Hvitt*, till
klädedrägt på jagt efter Elg om vintern, samt
efter skäl och sjöfogel under stjärnklara nätter
på sjön, p. 159 [s. 223]." (På denna sida finner
man likväl ingenting derom, och detta tryckfel
är långt ifrån att vara det enda, som insmygt

sig i sidornas nummer i registret). Vidare:
"Hästspillning p. 97 [s. 223]" Finnes ej heller på
denna sida, men på den följande förekommer
visserligen ordet Hästspillning. Men då hade
ju också Herr. S., för att vara konsekvent,
bordt i registret upptaga de på samma sida
förekommande orden *Snus* och *Tobak*. Vidare:
"*Dubbelstrumpa* åt hunden. P. 72 [s. 59, (s.
219 i registret)]." Slå vi nu opp i boken (nb. på
sidan 73 [s. 59]) så står der att läsa, det man,
då hunden har någon sårnad på foten, kan
påträda en dubbel strumpa med mellanlagt
kolpulver, då sedan fot och socka doppas i svag
ättika eller dylikt. Detta är visserligen allt godt
och väl, men skulle därför nödvändigt behöfva
stå i registret: *Dubbelstrumpa åt hunden?* –
"*Kläde* till pipors skurning." – Ser man efter
i boken så får man veta, att *kläde är bra till
pipors skurning*. – "*Stamp*, för att uthugga
förladdningsskifvor." – På det anvista stället
*får man veta, att förladdningsskifvor uthuggas
med stamp*. – "Agnar, se betäckning på räfsax."
Följa vi nu anvisningen så står der: "I stället för
hästgödsel kan dertill (till saxens betäckning)
nyttjas agnar." Må dessa exempel vara nog: *de
äro i sanning icke efterletade!*

Nu vilja vi fråga: Hvem i all verlden kan det
falla in, att i ett jagtlexikon söka efter orden
*Hvitt, Dubbelstrumpa, Kläde, Stump, Agnar,
Hästspillning!*? m.m. m.m.!?

Planschernäro mycket dåliga. Mest faller
den derpå befintliga räfsaxen i ögonen: den är
verkligen en högst besynnerlig figur: Om man
tänker sig densamma uppslagen, så får man
i sanning en räfsax, som är ensam i sitt slag,
och hvars make man i verkligheten nog torde
få leta efter. Stode den der såsom ett exempel,
huru en räfsax icke bör vara skapad, så vore
den fullkomligt på sin plats. (Slut e.a.g.)

Stockholms Posten, nr 60,
måndagen den 12 mars 1832.

Ganska lofvärdt är Herr Svederii nit för villbrådets tryggande mot otidigt skytte o. d., hvilket uttalar sig öfverallt.

Till ett slut kunna vi icke neka oss nöjet att anföra följande, hvilket Herr Svederus yttrar i anledning af den hos mången rådande fördom mot allt hvad jagt heter:

Hvari består nyttan eller nöjet af jagten? Hvarför äflas man att döda ett oskyldigt djur? Är det ej ett bevis på råhet i känslan, att finna nöje i en sådan sysselsättning? – Så frågas vanligen af kammarsittande män, för hvilka en dags jagtmödor vore en botöfning – och så frågas af känslsamma qvinnor, som likväl gerna själfva spisa en bit rapphöna eller ungfogel, och finna sig oändligt fromma, oaktadt deras sköna tänder villigt låna sig åt odjurets diet.

Men, hvad blir själen, under jordlifvets förhållanden, utan stöd af en i allo kraftfull och sund kropp? Denna styrka skänker jagten då den öfvas med måtta och sans. Huru mången sjuklig tanke blef icke förjagad från sitt rotfäste, då blodet, genom en måttlig och förnyad rörelse i fria luften, återfick sitt ledigare omlopp och nervkraften bragtes till jemn och lugnad verksamhet? Sådan är den *påtagliga nyttan* af jagten. En annan mer opåräknad, för dess motståndare, består i den *inre förädling*, som deraf *kan* blifva en följd, då vinsten förbises, och sinnet lemnas att, under njutningen af ett ostördt umgänge med naturen, sammansmälta med vår varelses upphof.”

Dödandet utgör icke ett nöje; men vid jagtens lyckliga framgång har man en påminnelse att man icke borrtskänkt det herravälde öfver djuren, som en gång blef menniskan gifvet. De vexlande formerna, den kufvade styrkan eller den öfvervunna snabbheten, skänka en egen art af förnöjelse,

efter en spänd väntan och ovisshet om framgången.

Drag ut till skogarna, du jagtens vedersakare! och se träden vänligt nicka sin inbjudning emot dig! gå och hör stormens dunder kring de vaggande stammarna; (Vi medge att det visserligen är trefligt i skogen vid ett sådant tillfälle, men Jägaren ser dock häst att stormen tiger.) och fråga dig sedan om icke naturen eger ett språk som talar till ditt hjerta. Eller gå ut i en rikare natur, der sol och dagar och vexlingar af oräkneliga former hvarje ögonblick verka på dig med nya intryck; hör derunder, och dela själf det verkligt lefvande lif, som andas i jagten och skotten! – Då frågar du icke mer: ”hvad är nöjet af jagten.” – Än måste den förstärkta känslan af din egen tillvaro mana dig vexelvis till yttring och till uppfattning af din inneboende kraft, än åter väcka dig till tacksamhet och undergifvenhet för den allmakt, från hvilken den utgick, och som just då i så många naturens under gör sig kännbar för ditt sinne.

Det är från slägtets eller individens barndom, som dessa känslor äro ett genljud; de kunna sällan fullkomligt förqvävas; och ifrån sina bekymmer, sin myckna åtrå och sina tvångsband flyr samhällsmenniskan ännu stundom ut i den fria naturen och låter dess lif åter ingjuta friskhet i kropp och ande, munterhet, helsa och kraft.”

Men all njutning upphör att vara en sådan när man sanslöst öfverlemnar sig deråt. Det eljest fåviska klandret får rätt, om man behandlar detta nöje såsom vore det ändamålet för all vår verksamhet. Onekligen blir det klandervärdt då man ifrån skyldiga sysselsättningar stryker ut till ett tidsfördrif, i stället att hylla allvarliga pligter. Men detta är icke jagtnöjets fel; det är alldeles likt hvarje annat misstag om pligtens bud och nöjenas väsende. Allt blir ett ondt genom öfverdriften. Men det är ett omätligt svalg mellan den, som stundom uppfriskar sig med denna hugnad, och å andra sidan de dagdrifvande narrar, af alla stånd, hos

hvilka en värdigare och högre verksamhet får stå tillbaka för en håg, som under sådana omständigheter blir endast föraktlig.

Stockholms Posten, nr 64,
fredagen den 16 mars 1832.

Svar på den så kallade Recensionen
af *Skandinavien's Jagt, Djurfänge
och Vildafvel jemte Jagtlexikon.*

376 sidor stor oktav med
3 plancher. Stockholm 1832."

Till en början måste Författaren erkänna sin förbindelse hos Recensenten för den skonsamhet, med hvilken han uppletat felen. Så vidt det hittills förekommit mig har blott en enda anmärkning blifvit gjord för att kvarstå gällande; hela den öfriga mängden deremot endast för att med lätthet vederläggas, och vederläggas medelst hänvisningar till sjelfva boken, hvilket här snart skall visa sig. Om Författaren skulle sjelf haft bestyret med en Recension, skulle han sett sig tvungen att påpeka några fel; nu finner han sig icke dertill befogad.

Gerna ville Författaren i detta slags försvar följa en plan eller ordning, men han nödgas nu i dess ställe följa Recensentens uppställning, och således börja med: 1) Anmärkningen om arbetets "*ofullständighet*," och det derå anförda beviset från pag. 256.

Ofullständigheten skall gälla både arbetets föremål *jagten*, och hvad som ej var dess föremål: naturalhistorien. Den "prunkande" titeln utlofvar intet i naturalhistorien. Att Författaren likväl i det fallet gjort mer än han i titeln förbundigt sig, bevisa de små notiser, som förekomma just för att "*med lätthet skilja samsläktade arter*." Att utgifva en naturalhistoria har Författaren hvarken velat eller kunnat. Hvertill skulle den också behöfvas då man har Nilssons förträffliga verk: Skandinavisk Fauna, tillgänglig i bokhandeln?

Men, t.ex. om Loen, der Författaren icke delar Professor Nilssons åsigt, äro några ord yttrade om denna djurarts yttre; om Rapphönsens båda arter yttrade sig Författaren att den ena har röda och den andra har gråa ben; om den hittills icke beskrifna sorten vildsvanar, att de hafva gul näbb; om vildgäsen, dess flygt; o.s.v. Uppgifter af denna art falla lätt och hastigt i ögonen och äro således lämpligast för jägaren, som ofta endast hastigt får se ett djur; vill han bedömma djuret såsom zoolog, måste han hafva exemplaret på sitt bord, och har då formodligen också tillgång till naturalhistoriska verk.

2) Alfogelns traniga smak kunde väl anses såsom en "intressant upptäckt för jägaren" äfvensom förklaringen, att dess begärliga afsättning beror af dess låga pris. Hvad kan man med skäl invända deremot? – En gång för alla svaras här att Författaren hvarken ämnade skrifva en naturalhistoria, eller trott sig ha utgifvit en sådan, samt att Recensenten med allt skäl icke bör tveka, utan frimodigt besluta att icke anse beskrifningarne såsom zoologiskt vetenskapliga; men väl kanske såsom tillfredsställande för jägaren såsom sådan.

3) Hetsjagten "är icke upptagen." (?) Likväl anføres den af Recensenten ur pag. 152 [s. 110], der den likväl onekligen är torftigt beskrifven, eftersom Författaren aldrig deri deltagit, (förmodligen deri lik alla andra jägare, som endast i medlersta och norra delarna af landet haft tillfälle til jagt.)

4) Att Författaren förkastat fördomen om jernets förädling genom anfrätning af rost, må icke ogillas. Om Recensenten viste bättre, finnas dock otaliga som hylla denna lärdom.

5) Krutprofwarens opålitlighet skönjes ganska väl af beskrifningen i boken, der det heter, att den ofta ger en icke obetydlig olikhet i resultatet, vid olika prof på samma krut, samt att man måste välja ett medeltal emellan de, (minst) tre prof, som böra göras.

Att Recensenten tillika här säger *mig* att olika grofkornighet hos krutet gör skillnad i resultatet är ett dubbelt fel, först emedan jag temligen fullständigt (p. 43 och 44 [s. 44]) upptagit skillnaderna vid krutets kornighet och hårdhet, samt visat hvad dermed har gemenskap; – sedermera också deruti att olika grofkornighet icke kan göra skillnad på profvareförsöket då samma sort mer än en gång försökes, och om man jemnför de olika profvens resultater för flera krutsorter så uppkommer ju ändå ett angifvet mått af styrka, ehurudan också hvarje sorts kornighet må vara! Eller: kan då icke bergkrut hafva styrkan = 2 och mörsarekrutet hafva styrkan = 1, och Therrestrong styrkan = 5 fastän detta sista är det finkornigaste bland dessa tre sorter??? Vid lika förhållanden mellan krutets beståndsdelar finnes största styrkan hos den krutsort, som vid beredningen blifvit hårdast *pressad*. – Att skjutning på papper är ett dugligt prof, nekar Författaren icke, så mycket mindre som han sjelf omtalar skjutning på papperskifvor. – Slutligen för denna punkt: Recensenten hade bordt ögna närmare på det föraktade jagtlexikonet, der man under artikeln *krutprofvare* finner saken ännu grundligare afhandlad, och der Arrhenii⁶ vetenskapligt säkra idé för krutprobering är anförd. Verkställigheten deraf är ganska lätt, och, om man icke åsyftar en allmänt gällande probering, utan endast för sin egen underrättelse, kan man när som helst sjelf förskaffa sig en sådan profvare (en pendel, som icke kan genomträngas af skottet och som rör sig utmed en graderad skifva.) – Kan man med rättvisa klagas öfver ofullständighet vid behandlingen af detta ämne?!!

6) Recensenten vill icke, i likhet med Författaren, anse hvitlöksklyftorna för ett löjligt medel att konservera krut med. Är då medlet på något sätt rationelt? Ett stycke saftig (fugtig) växtbit, inkastad uti deliquescerande ämnen eller, i bästa fallet, åtminstone i ett

lösligt! Recensenten måste erinras om de öfriga ingredientierne för talismanniska kompositioner till all jagtlyckas befordrande. "*Nio bitar hvitlök, venstra örat af en vipa, högra dito af en varglo*" etc.; så lyder formeln, och om den är båtande för Recensenten är den det åtminstone icke för Författaren Den omtalta stora auktoriteten bevisar blott, att en gammal fördom kunnat vidlåda äfven en stor jagtvirtuos, ifall denna hans egenskap eljest berättigar honom att betraktas såsom utmärkt i afseende på omdöme.

7) Recensenten klandrar, att jag icke talt om några patroner, med hvilka hastig laddning kan åstadkommas; för att fylla den påstådda bristen uppger han ett sätt som beskrifves vidlyftigt, men är långt sämre än just de vanliga patronerne (sådana armén nyttjar, men med hagel i stället för kula), och hvarom jag talt vid andungsjagten, den enda jagt der Författaren tyckt sig finna tillräcklig nytta utaf dem; Recensenten och läsaren hänvisas till pag. 265 samt till Lexikonet, art. *patroner*. – Rec:s förslag består likväl egentligen icke i att hafva patroner, utan blott deruti att i serskilda hylsor medföra uppmätt ammunition, som skall med alla vanliga tempo ifyllas, ehuru Recensenten sjelf yttrar att det sker i ett *nu*. Hvarför jernbleck eller annan metall skulle vara mindre hygroskopiska än träd eller papp, inser varken Författaren eller någon annan människa med insigt om dessa ämnens natur.

8) Recensenten tyckes låta varningen om bössmyningens undanhållande från människor, vara hans egen, ehuru den står i boken, mer än en gång införd, upprepad, inskräppt. Undantaget vid nylärings handledning anges der just såsom det enda undantaget. Det blir i alla fall ett lika nödvändigt undantag som det vid fäktning öfliga, hvarvid man får stöta eller hugga på fäktmästaren, utan att deraf försports några menliga följder af oförtänkta öfningshugg på "kamrater."

Stockholms Posten, nr 66,
lördagen den 17 mars 1832.

9) Gräfsvinsjagten (i fall med denna djurart finnes någon egentlig jagt) anses för korrekt beskrifven. Författaren tilltror sig likväl anse den tillräckligt fullständigt på tre sidor afhandlad, ehuru han erkännt, att den icke varit hans favoritnöje.

10) Frågan hvarföre Svederus deriverat ordet *Tax* ifrån Tyska ordet *Dachs*, och ej ifrån det ("latinska") ordet *Taxus*, – står så oskyldigt, att Författaren knappt borde känna sig uppmanad att besvara den; men emedan det lemnar ett önskligt tillfälle att bekänna en svag sida, svaras att Författaren ej är synnerligen respekterad såsom latinare, att han af Plinius funnit Gräfsvinet benämndt *Meles*, att Zoologerne i vår tid äfven kältat med reminiscencer af denna klassiska benämning; vidare att Julius Cäsar, Upsala Akademi, Schillers fullständiga och Sjögrens lilla, erkändt goda Lexika, icke upptaga ordet *Taxus* under annan betydelse än af den botanici upptagit t.ex. för *Taxus Baccata*, nemligen *Idégran*, och Recensenten kan tydligen icke derivera den derifrån, utan förmodligen har han en fullständigare kännedom af de Romerske klassikerne, än de Lexikografer jag omtalt, och torde väl någorstädes hos dem sett ordet *Taxus* betyda Greffling. Författaren må likväl tills vidare vara ursäktad för *sitt* sätt att härleda ordet.

11) Om räfgårdens höjd, jemförd med den som erfordras för varggårdar, torde Författaren haft en oriktig tanke, i fall det skulle bevisas att vargen icke, lik räfven och hunden, klättrar, hvilket likväl ännu fortfar att vara Förf:s tanka, men derföre har läsaren ej blifvit missledd, ty Författaren tillstryker ju på samma ställe, att räfgårdar skola göras lika höga som varggårdar. (Slut e.a.g.)

2) Recensenten tar lifligt ekorrens parti, **I**och vill ej tåla att han skall anses såsom ett nödbröd för mården. Att denna sednare icke så lätt åtkommer fogel utom kläcknings- och ungfogelstiden, äfvensom att fogel utgör en del af hans föda, torde icke motsägas. Att jag vågat kalla ekorren *torr*, måste jag afbedja; jag räsönerade i det fallet efter min egen smak, ty jag har ätit ekorre under olika årstider; men Recensenten dömmar efter mårdens "egen tanka," och deremot har Författaren intet att invända mer, än det att Recensenten dock anser mården blott "troligen" tycka så. – Man borde eljest i förhand kunna tänka sig en seg och kandinös fiber hos ekorren då man ser hans våldsamma rörelser, som blifva lediga och hvad man kallar mjuka, just i mån efter rörelseverktygens öfvervägande fasthet. – Men må Recensenten och mården få rätt i denna punkt.

13) Örnars utrotande medelst förgiftadt luder borde, menar Recensenten, ha blifvit omtaladt. Det är med tillfredsställelse Författaren bekänner sig dela samma tanka, äfvensom han hänvisar dels till pag. 175 [s. 124] (der det heter att örnar någon gång skjutas på *färska luder*) samt till pag. 183 [s. 129], der *förgiftning* upptages såsom den sista bland metoderne att utrota *skadefogel*. Författaren har likväl ogera tillstyrkt denna metod emot rofdjuren, emedan våra hundar lätt omkomma genom dessa tillställningar. Men, kan Recensenten rättvist säga att uppgiften saknades?

14) Recensenten säger sig här ej "hunnit halfvägs", hvilket förfaller Författaren besynnerligt då början skedde med anmärkningar emot pag. 256 (176); men det förekommer å andra sidan riktigt, så riktigt att Författaren vid Recensionens slut ej ens finner Recensenten hunnit halfvägs, ty blott en enda bland anmärkningarne kan godkännas, och härom längre fram.

15) Om Rapphönshundens dressering har Recensenten egentligen mest att ogilla, det jag icke tillstyrkt Jesters metod. Det borde snarare hetat Jesters namn på metoden, ty mången har hittills låtit sig förledas af benämningen *parforce-dressering*. Det blefve tediöst att åter upprepa ur boken det sagda, fördenskund kan saken, i afseende på metodens väsende, uttryckas i två ord, *myndighet* och *godhet* – gällande fullkomligt lika för all uppfostran. Författaren har själf försökt stränghet och dermed skämt bort en hund; denna erfarenhet, tillagt hvad Författaren inhemtat af andras ännu mera misslyckade försök, och sist erfarenheten af hvad ännu andra uträttat genom ett facilare sätt, har bestämt de i boken öfverklagade uppgifter som, ännu en gång sagdt, föga skiljt sig från Jesters, och ingalunda tillstyrka lek, men afstyrka bastonader och hårdhet. Om Recensenten själf finner sig ega saktmod i sättet med djuren, må han dock gerna tillåta Förf:s präkaverande yttranden, ämnade mot de vildbestar, som tro allt kunna och få uträttas med grymhet och våld.

16) Hvarföre skulle icke den nya Engelska metoden få omnämnas för Svenska skärgårdsjägaren? Skulle boken endast få innehålla en exposé af hvad jagten nu är?

17) Är Svenska sjöfogelsjagten förbigången? Är denna uppgift ärlig? Svenska sjöfågelsjagten upptager speciellt åtta särskilda arter, och afhandlas på femton sidor, och sammanräknadt med den öfverklagade notisen om den Engelska (hvarföre icke äfven den Franska, hvarom några ord också nämnas) upptager den nära trettio, således sjettedelen af det utrymme, som blifvit egnadt åt den egentliga jagten. Var den då förbigången?

18) Recensenten påstår boken ega fyra titlar. Låtom oss se huru dermed förhåller sig: är det eller bör det vara ovanligt, att man i en särskild smutstittel (som vid bindning borttages) lemnar en förkortning af den egentliga titeln? Således förfaller den ena

af dessa. Det egentliga titelbladet borde få finnas oklandrat. – Att man på bokens rygg påtrycker en etikett, (hvilken frihet Bokbindaren eljest tager sig, eller köparen måste själf ersätta, medelst skrifning på det häftade,) lärers väl ej kunna klandras, äfvensom ingen bokkarl anser sådan avis för Boktitel. – Att på sidan af omslaget nyttja detsamma som på titeln, redan förr i sammandrag upprepadt i smutstiteln, vore tröttande; omslaget innehåller således blott en vink om hvad boken tillhör, och tyckes icke vara här vald särdeles anspråksfull. Eller är det ovanligt, att omslaget har en påskrift om boken?

19) Hvad de i Registret och Lexikonet upptagna ord vidkommer, är Recensentens klagan lika otillbörlig. Ty t.ex. det återopade ordet "hästspillning," som enligt hans tanka icke borde kunna sökas i ett jagtlexikon, hör likväl dit, så visst som själfva saken hör till räffänget med sax. Orden *Snus* och *Tobak* som Recensenten säger bordt på samma räkning inkomma i registret, emedan de nämnas på samma sida som "hästspillning," kunde deremot icke höra dit, emedan det sednare i boken upptogs såsom användbart, hvaremot de båda förra omnämndes såsom de der icke skulle begagnas. De öfriga orden åter, som icke skulle få sökas i lexikonet, höra deremot ganska riktigt till detta i egenskap af register.

20) Recensenten påstår, att detta Jagtlexikon är författadt med en löjlig vidlöftighet, som endast skulle varit i afsigt att utvidga boken till volym. Til bevis härpå anföras, utom förr upptagna, äfven orden "*Hvitt*, till klädedrägt efter Elg etc." "*Dubbelstrumpa*, åt hundar," – "*Kläde*, till pipors skurning;" "*Stamp*, för att uthugga förladdningsskifvor;" "*Agnar*, se betäckning på räfsax," – och påstår att i boken skulle finnas ungefär endast samma ord i omvänd ordning. Likväl förekommer derom i boken dels yttranden om själfva färgens företräden vid gifna tillfällen, dels också om de tyger som

dertill kunna begagnas; – om Dubbelstrumpa säges huru den skall användas; – om kläde till pipors skurning omtalas dess flera företräden framför blånor; – om stampar för förladdningens uthuggande finner man en hel sida, eller från halfva sidan 49 [s. 46] till halfva sidan 50, ehuru Recensenten anger att blott samma ord skola återfinnas i boken som i registret. Är också detta att säga sannt och rättvist?

21) Att planscherne äro mycket dåliga är också ett vågadt påstående. Två äro det till sitt yttre, men uppfylla ändamålet i trots af hvad Recensenten påstår om figuren af räfsaxen, hvarom Författaren sjelf yttrat i planschbeskrifningen p. 374 [s. 250]. "Fig. 12, p. 118 [s. 89, 250]. De origtigheter som finnas på denna figur har man förbisett. Afsigten är blott att visa den, igenom fjädern insatta skruvens verkan." – Hvad egde man efter detta, att fordra utaf den öfriga formen? – Att dessa planscher icke äro vackra, har i sin mån bidragit att sätta förläggaren i tillfälle att lemna boken till det lindriga priset af 2 R:dr 24 sk. Banko, för mer än 24 ark stor oktav, på fint velinpapper med omslag, häftad och med tre plancher. Skulle den tredje eller Titelplanchen också vara mycket eller ens *litet* dålig i Rec:s tycke, så saknar han allt estetiskt sinne; Författaren riskerar det omdömet, att den snarare är ovanligt vacker.

22) Författaren har icke förbigått någon bland alla Rec:s anmärkningar, men nödgas nu slutligen erkänna det Recensenten haft rätt i *en* punkt: att registrets hänvisningar äro felaktiga. Författaren kan icke motsäga det, och har ingen ursäkt att derföre anmäla. Att det varit hastverk, blir väl ett tydligt *skäl*, men också ingenting mera; dock ämnar Författaren härmed icke, i likhet med Recensenten, anse detta Lexikon vara utan nytta, och hvad dess "löjligen vidlöftighet" angår, torde läsaren fälla ett annat omdöme deröfver, då han hunnit se att 1900 ord, ofta med räsönnade artiklar,

innehållas på de fyra ark Lexikonet upptager. Man jemföre Lejonflychts⁷ och Brummers⁸ Jagtlexika!

Vet läsaren efter allt detta på förhand hvad boken möjligen kan innehålla, sedan en recension sagt honom fel, hvilka icke finnas der? Hvarför icke några ord om planen, afvikelserna derifrån, origtigheter i uppgifterna, bokens innehåll och syftning o.s.v.?

Författaren.

Stockholms Posten, nr 70,
fredagen den 23 mars 1832.

**Replik å Herr Svederii «Svar på
den så kallade recensionen» m.m.
i N:o 64 och 65. (Insändt.)**

Vi ha verkligen tvekat huruvida vi borde lemna något svar på Herr Svederii svar rörande vår så kallade recension öfver hans arbete eller ej, i den öfvertygelse att hvarje läsare vore sjelf bästa domaren emellan Herr Svederus och oss. Men som troligen mången, läst recensionen och Författarens svar, icke finner det löna mödan att, genom en närmare bekantskap med sjelfva boken, undersöka hvem som har rätt eller ej, och vi således icke vilja anses, hafva på vår räkning, att ha kommit fram med så lätt vederlagda anmärkningar som Herr Svederus funnit dem, så se vi oss föranlåtna att än en gång, ehuru nu hälften till sielfförsvar, något närmare analysera Herr Svederii vederläggningssystem, hvilket i sanning icke är någonting nytt.

Förf. har tillagt vår recension epithetet "*så kallad*," och vi äro mycket benägna, att gifva den det sjelfva, ty för att få namn af en egentlig recension var den alltför litet grundlig och fullständig vi hade blott för afsigt att nedskrifva några anmärkningar, väckta af missnöjet att se ett viktigt arbete ha så förfelat

sitt ändamål, och genom detsamma vägen till en del stängd för ett möjligt framtida bättre. Också blef benämningen recension icke gifven av oss, utan af redaktionen, som väl skulle sätta någon rubrik öfver våra anmärkningar.

Till en början säger Herr Svederus att han gerna "i öppet försvar" (Herr Svederus är sannerligen öppenhjertigare än man kunde vänta, ty försvaret är verkligen af en egen art) ville följa en plan eller ordning, men att han nu i dess ställe nödgas följa recensentens uppställning. Men, efter som Herr Svederus har sådan förkärlek för plan och ordning, så tillåt oss en liten anmärkning: I recensionen (vi välja för korrthetens skull bibehålla detta namn), äfvensom i svaret derpå, voro plan och ordning just ingenting så särdeles maktpåliggande, men – i *boken*, der hade deras rätta ställe varit! Vi vädja till hvarje läsare, om ej arbetet i mer än ett afseende kan anklagas derför, och Herr Svederus har själf, som man skall få se, i sitt försvar ådalagt det på mer än ett ställe.

För att vederlägga vår beskyllning för ofullständighet säger Herr Svederus att bokens titel ingenting utlofvar i naturalhistorien. Huru i all verlden kan man så helt och hållet vilja abstrahera naturalhistorien från en *handbok* för Jagtvänner?? Vi medge att det öfvergår vår fattning! Men i stället för öfverflödiga deduceringar, hvilka vi här anse vara obehöfliga, hemställa vi till hvarje jagtvän, om han icke i ett arbete, som bär titel af att vara skrifvet för honom, väntar sig finna djurets lynne, egenheter, lefnadssätt och hushållning i naturen m.m. beskrifna, då lättheten att åtkomma dem beror så mycket på kännedom deraf, och det äfven dessförutan vore intressant för honom. Herr Svederus säger väl att han dock "*gjort mer än han i titeln förbundit sig till*" (?!), på det att de samlägtade arterna må kunna åtskiljas. Vi beklaga emellertid dens möda, som ville åtskilja vildgäsen, och eidern, samt knipan,

årtan och alfogeln o.s.v. blott genom Herr Svederii "notiser," och utan att förut hafva ett begrepp om de foglar. I sitt försvar säger Herr Svederus att han just därför beskrifvit vildgåsens flygt (märk k. Läsare, hela flockens flygt, nemligen hvilken figur den dervid bildar); men om nu vildgäsen icke flyger, eller om han flyger senskild o.s.v.? Också synes Herr Svederus tycka, att han verkligen gjort mycket, som sagt att den ena rapphönan har röda och den andra grå, ben att den *hittills icke beskrifna* (?) sorten vildsvanor ha gul näbb, samt yttrat något om loens yttre; men vi rå icke för att vi tycka, att det är så godt som intet. "Att utgifva en naturalhistoria har Författaren hvarken velat eller kunnat." Hvem har då fordrat detta? Hade då arbetet blifvit en naturalhistoria för det att det innehållit så mycket af naturalhistorien, som varit alldeles oundgängligt för en jagtbok? Herr Svederus, undskyller sig väl dermed, att Herr Nilssons Fauna gjorde detta öfverflödigt; men vi våga dock tro att mången skall dela vår tanka, att en Handbok för Jagtvänner borde vara ett arbete för sig sjelft, således sjelfständigt och icke beroende af ett annat arbetes för handen varande: af samma skäl hade ju mycket annat, som borde finnas i andra tryckta skrifter, kunnat vara borta ur Herr Svederii arbete. Dertill är Herr Nilssons Fauna¹ ännu icke fullständigt utkommen, då man således icke i den kan inhemta något utförligare om sjöfoglarna.

Hetsjagten säger Författaren ha blifvit sål torftigt beskrifven, emedan han deri aldrig detagit. Men hade man icke kunnat fullständigt inhemta den? och dessutom finnes den fullständigt afhandlad hos utländska jägare och författare. Måste då

¹ Nilsson, Sven (1787–1883). 1820–1828. *Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer*, Lund. 1:a upplagan, 3 volymer.

en, som vill skriva en geografi, nödvändigt ha varit på hvarje ort, som deri förekommer, o.s.v.? Också förstå vi icke hvarför frågetecknet blifvit satt efter vårt citerade uttryck: "icke upptagen;" ty ej kan man säga att hetsjagten är upptagen i arbetet, för det att den der lösligt finnes omnämnd. Våra ord voro för öfrigt: — "icke är upptagen, så vida man icke anser för tillräckligt, att man får kunskap om att jägarna måste vara till häst, att stöfvare dervid begagnas etc."

I 5:te besvärspunkten heter det: "Att recensenten tillika här säger *mig*, att olika grofkornigbet hos krutet gör skillnad i resultatet, är ett dubbelt fel, först emedan jag temligen fullständigt upptagit skillnaderna vid krutets kornighet och hårdhet, samt visat hvad dermed har gemenskap; — sedermera också deruti att olika grofkornighet icke kan göra skillnad på provförsöket etc." Vår mening var att krutets relativa styrka väl kan utrönas medelst krutprofvaren, men om man af två eller flera krutsorter af olika korning vill utröna den egentliga styrkan hos hvar och en, och kanske deraf äfven sluta till dess öfriga godhet, så är det väl ej nog att man till hvarje anrändning tager lika *volum* af hvardera, utan lika *quantitet*, och detta är icke förhållandet med krutprofvaren. Hvad första hälften af det dubbla felet deremot angår, så måste vi bekänna, att vi ingalunda haft för afsigt att säga detta åt Herr Svederus, utan att vi blott råsonnementsvis nämnt det. Slutligen säger Författaren att vi bordt ögna närmare på det föraktade Jagtlexikonet, der saken ännu grundligar är afhandlad. Vi medge att så är och det på ett ganska tillfredsställande sätt; men är icke detta ett bevis på plan- och ordningslöshet? Allt detta borde ha stått i boken under artikeln *krut*, och i registret hade man kunna hänvisas dit. (Slut e.a.g.)

Stockholms Posten, nr 74,
onsdagen den 28 mars 1832.

Författaren må gerna få ha rätt, angående löjligheten af hvitlökens förmenta bidragande till krutets konserverande, emedan vi själve aldrig försökt det, och icke inse några fysiska orsaker dertill. Anledningen af vårt påstående, att detta förvaringssätt icke torde vara "så rent aflöjligt", var den, att vi med viss-het veta, det en Svensk jägare *ex professo*⁹, af frejdad autoritet, hade förvarat en portion af samma slags krut med tillsats af hvitlök, och den andra utan, men för öfrigt under enahanda förhållanden, och att den med hvitlöken försatta quantiteten befanns vara fullkomligt bibehållen, men den andra deremot förderfvad. Äfven vilja vi med säkerhetkomma ihåg, att A. D. Winckell, hvarsförträffliga innehållsrika arbete: *Lehrbuch für Jäger*, etc. i Tyskland eger en klassisk reputation, ehuru man måste tadla det för brist på systematisk ordning, och hvilken autor man för ingen del kan beskylla för något charlataneri, säger att det är bra. I alla fall kam hvem som vill sjelf göra försöket. Herr Svederus, säger, att vi måste erinras om de öfriga ingrediencierna för talismaniska kompositioner till all jagtlyckas befordrande: "*Nio bitar hvitlök, venstra ögat af en vipa, högra dito af en varglo*" etc.; men vi vilja trösta Herr Svederus med den försäkran, att vi icke äro ibland dem som se spöken på ljusa dagen. Erindringen var rolig nog, och för att icke blifva skyldige något, vilja vi i vår ordning erindra Författaren om Barthel (eller hvad mannen hette) hos Tieck¹⁰, som sade att raphhöns vore en så rar rätt, och på tillfrågan, om han ätit raphhöns, svarade nej, men att han för trettio år tillbaka hade talat med en person, hvars farfars far hade i sin ungdom sett en adelsman äta sådana.

Herr Svederii påstående, att det slags patroner vi talt om äro *långt sämre än de vanliga, som brukas av soldaterna men med*

hagel i stället för kula, vilja vi stillatigande lemna i sitt värde. I allmänhet synes Herr Svederus vid denna besvärspunkt icke rätt vetet hvad han skrivit. Så säger t.ex. Herr Svederus att "Recensentens förslag består likväl egentligen icke i att hafva patroner utan blott deruti att i särskilda hylser medföra uppmätt amunition, som skall med alla vanliga tempo ifyllas, ehuru Recensenten påstår, att det sker i ett *nu*." Således är benämningen af patron endast då riktig, när sjelfva hylsan äfven användes med till skottet?! När hava vi sagt att patronens fyllande sker i ett *nu*??? Vårt yttrande var, att *haglens förladdning kunde nedskjutas i samma nu som dessa!!!* För öfrigt, huru kan man grufva sig för patronernas fyllande, hvilket naturligtvis sker förut efter läglighet och hvartill så obetydlig tid kan åtgå?! Vidare säger Herr Svederus: – "men äro långt sämre än just de vanliga patronerna (sådana armén nyttjar men med hagel i stället för kula), och hvarom jag talt vid andungsjagten." Nu skola vi finna hur sannt äfven detta är. Vi slå nemligen opp på andungsjagten, här stå det: – "är bäst att vara försett med patronkök, fullsatt med *hagelpatroner*, gjorda endast af pappersformar, som noga passa efter kalibern. – Krutet ilägges med vanlig vårdighet och till förladdning lägges på detta en jämt passande och utstampad skifva af hattof."¹¹ Nu fråga vi: Är detta "de vanliga patronerna sådana armén brukar men med hagel i stället för kula? Läger soldaten med hagel i stället för krutet uti som jägarn d.v.s. med krutmåtte och trycker för laddning särskilt på detta, innan han lägger i kulan?!! Nu vila vi äfven titta litet i registret, dit Recensenten och läsaren äfvenledes blifvit hänvisade. Der säges: "*Patroner*, kallas omläggningar af flere sorter, hvari man innesluter (märk väl!) *hagel*, dels för att få skottet att mera sammanhållas, dels för att åstadkomma en hastigare laddning." detta är alltihop. Var icke hänvisningen till registret mycket båtande?! Också är detta ett nytt bevis

på arbetets *plan-* och *ordningslöshet*, ty allt det som Författaren velat säga om patroner, hade bordt vara upptaget under artikeln *Laddning*, i stället man nu måste söka det på tre eller fyra särskilda ställen.

Men vi finna med förskräckelse, att vi blott hunnit öfver 7 besvärspunkter (15 återstå således ännu), och ändå ha så mycket skrivit framför oss. Vi ömka oss verkligen för dem af Stockholms Postens läsare, som ej äro jagtdilettanter samt följaktligen icke lära finna sig synnerligen underhållna af denna artikel, och vilja därför utaf barmhertighet inskränka oss så mycket som möjligt. (Forts e.a.g.)

Stockholms Posten, nr 75,
torsdagen den 29 mars 1832.

Författaren påstår, att Recensenten tycks låta varningen om bössmyningens undanhållande från människor vara hans egen. Så enfaldig kunde dock Recensenten aldrig vara, att vilja såsom hans egen låta gälla en regel, som måhända torde vara lika gammal som bössans bruk. Hvad skäl Författaren har till sitt påstående, kunna vi icke utgrunda. Våra ord voro: "Från den stående regeln, som aldrig nog kan inskräpas etc. vill Herr Svederus tillåta ett undantag just för lärtiden etc." Det vore visserligen något för grof och oslipad egenkärlek, att genast tillägga epithetet "stående" till en regel, som man sjelf vill anses ha kommit upp med, och dessutom just derigenom att vi sade "den stående regeln" låte vi ju förstå att den ingalunda var ny. Roligt vore att veta hvad som kan föranlåta Herr Svederus att sluta till så stor egenkärlek hos andra. Icke så litet enfaldigt var det äfven att här såsom bevis anföras fäktningen: vådan af ett ovärdigt umgående med klingorna ligger öppen för hvar och en, men icke så den af ett ovärdigt umgående med en laddad bössa, den man tror vara oladdad.

Författaren tvekar huruvida ”med Gräfsvinet finnes någon egentlig jagt.” Om nu Herr Svederus tycker så, torde dock mången finnas som är af motsatt tanka. Gräfflingens skinn är dock ganska användbart, hans fett äfvenså, och mången finner köttet godt. (Vi ha själfve ätit det och funnit det så, oagadt allt som blifvit sagt och skrifvit om motsatsen.) Herr Svederus utbreder sig vidlyftigt deröfver, att han icke funnit latinska ordet *Taxus* under annan betydelse än Idegran. Vi medge att *Meles* allmännast förekommer hos de gamla Auktorerna, ej heller kunna vi draga oss till minnes, hvarest vi möjligen kunnat sett *Taxus* under betydelse af gräffling, och då vi icke ha Plinius eller någon annan, som skrifvit öfver naturalhistorien, för handen, så taga vi vårt parti och slå upp ordet *Gräffling* i Lindforss¹² Svenska och Latinska Lexikon (det enda vi ha till hands) och finna derpå följande latinska namn: ”*Ursus meles; Melis; Taxus.*” Hafva vi irrat oss, så är det likväl en tröst att en stor latinare äfven råkat i samma villfarelse, men vi tro dock att Herr Lindforss nog vet hvarifrån han tagit ordet. (Forts. e.a.g.)

Stockholms Posten, nr 80,
onsdagen den 4 april 1832.

Herr Svederii förklaring, att han vid bedömandet af mårdens smak, ”räsonnerat efter sin egen,” (!!!) är sällsam nog. Att människan begynner på att vilja sluta till ett köttätande rofdjurs smak efter sin egen, är någonting helt splitter nytt och konstigt! Det skall således icke förvåna oss, om det en vacker dag faller Herr Svederus in att påstå, att spindlar och flugor måste vara vämjeliga födoämnen för foglarna, emedan han själf finner dem något svårätliga. Författaren, tycks äfven, fastän blott lösligt, vilja motsäga vårt påstående, att mården icke, såsom han i sin bok föreger, är ett djur, som har svårt att skaffa

sin föda; nå, så vilja vi vädja till högre domstol: I Nilssons Fauna står det om mårdens födoämnen: Alla slags råttarter och lemlar. Efter ekorren håller mården en häftig jagt. Han förföljer honom ur det ena trädet, i det andra, tills han utmattat honom. Unga harar utlurar mården då se sofva. Äfven smyger han sig på större och mindre skogsfåglar: tjädrar, orrar, hjerpar, skogsripor m.fl. och dödar dem genast. Ägg tycker han mycket om, han uppsöker derför flitigt de nämnda och flera fåglars bon”. (Arma mård, hvad du måste ha svårt att skaffa dig föda!) Hvad Herr Svederii teoretiska bevisning för ekorrens seghet i köttet såsom en följd af dess organisation beträffar, så har den visserligen en mycket lärd och öfverlägsen uppsyn och vore måhända icke så illa, om den ej olyckligtvis hade det lilla obetydliga felet, att rakt motsägas af förhållandet i verkligheten. Recensenten har väl själf en gång ätit ekorre, men kan ej påminna sig, hurudan den var; deremot har han hört många berömma dess smak, och Nilsson säger till och med, att dess kött i synnerhet på senhösten, är ”delikat.” Vi bedja läsaren om ursäkt för vår vidlyftighet öfver denna lapprisak, men den var oss nödvändig, emedan vi föresatt oss, att bit från bit sönderdela Herr Svederus sätt att vederlägga och dessutom är den en oundviklig följd derutaf, att Herr Svederus i sitt försvar så vidlyftigt utbredt sig öfver denna bagatell.

Författaren yttrar: ”Recensenten säger sig här ej hunnit ”halfvägs,” hvilket förefaller Författaren besynnerligt, då början skedde med anmärkningar mot pag. 266 [s. 181].” Hvar är nu Författaren hemma igen? Vi måste väl igen citera våra egna ord: ”Men, churu blott hunna halfvägs, vilja vi upphöra med dessa små anmärkningar, och i stället skrida till den vigtiga saken: *Rapphönshundens dressering.*” Vi upphörde verkligen ungefär halfvägs (sid. 175) [s. 124] med de *smärre* anmärkningarna, och att anmärkningen från sid. 256 [s. 176] måste vara bland de första; måste väl Författaren

nolens volens¹³ inse, emedan den anfördes bland bevisen på arbetets allmänna fel: *ofullständighet*, hvarom först talades. Vi tycker att Herr Svederus icke borde vara obelåten med detta upphörande på halfva vägen, ty vi tro oss verkligen, i fall vi ville göra oss besvär, kunna finna en ganska rik efterskörd.

Hvad den punkten angår, som afser Rapphönshundens dressering, så taga vi oss friheten att denna gång åtminstone fråga Herr Svederus på hans litterära samvete, om han icke genom ord vill bortblanda *sak*? Menade då Författaren med den ena af de båda metoderna han omtalar blott ”bastonader och hårdhet?” Författaren påstår, att hans uppgifter ”föga skiljt sig ifrån Jesters;” hans grundprincip är likväl rakt motstridande dennes, ehuru han för öfrigt hemtat mycket ifrån honom. Vi vilja äfven upplysa Författaren att namnet parforcedressering ingalunda härstammar ifrån Jester, ty dertill är det något för gammalt och allmänt.

Vi har icke sagt att den nya Engelska sjöfågelsjagtmetoden just borde vara borta ur boken, så mycket mer som vi funnit läsningen derom rättintressant, utan vårt påstående var, att framför denna, borde den, som brukas i våra skärgårdar, hafva företräde. Herr Svederus kommer därför något otjenligt fram med sina båda frågor: ”Hvarför skulle icke den nya Engelska metoden få omnämnas för Svenska skärgårdsjägaren? Skulle boken endast få innehålla en exposé af hvad jagten nu är?” (Det sista aftvang oss en andäktig suck: o att den blott vore det den vore!) Att vi sade att sjöfågelsjagten var *förbigången*, var orätt av oss: Herr Svederus säger väl att den upptager femton sidor, men vi ha emellertid i vår recension utpekad huru den *bordt* afhandlas. I allmänhet lägger Herr Svederus mycket vikt på *antalet* af de sidor, hvarpå en sak är afhandlad. – Vet då Herr Svederus ej, att det icke är någon ny konst att på många sidor säga – ganska litet?

Författaren påstår att ordet ”hästspillning” bör stå i Registret och Lexikonet, emedan det i boken är upptaget som *användbart*, men icke orden *Snus* och *Tobak*, hvilka Recensenten för konsekvensens skuld äfven ville ha dit, emedan dessa omnämnas der ”såsom de der icke skulle begagnas.” Denna argumentation är visserligen i sig sjelf något haltande och spetsfundig, men vi äro emellertid rättnöjda dermed, emedan den lemnar ett nytt bevis på Herr Svederus goda konsekvens. Vi ha nemligen i registret råkat få se: ”*Piska bör ej nyttjas vid dressering* p. 211 [s. 147]”. Få se om icke Recensenten får sin vilja fram, att Herr Svederus, i fall han ville bortlägga all sin inkonsekvens, måste upptaga snus och tobak i sitt jagtlexikon.

Vi anse oss ha i recensionen tillräckligt motiverat vårt påstående om Jagtlexikonets vid löftighet, och denna anmärkning är dessutom af den bestaffenhet, att hvar och en, som blott kastar ögonen derpå, ofelbart måste finna detsamma. Också är Författarens bemödande, att vederlägga det, tämligen lamt. Så t.ex. yttrar han till bestridande af vårt påstående, ”att i boken skulle finnas samma orf i omvänd ordning” som i registret, att om det öfverklagade ”*dubbelstrumpa åt hunden*,” säges i boken huru den skall användas. Men vi blifva vid hvad vi sagt och vädja till hvarje Jägare och Jagtvän, om det, ehuru de kände till detta medel, väl någonsin skulle falla dem in, att i ett jagtlexikon söka efter ”*dubbelstrumpa åt hunden*.” – Vidare säger Herr Svederus om stammar för förladdningen finner man en hel sida, eller från halfva sidan 49 till halfva sidan 50 [s. 46–47], ehuru Recensenten anger att blott samma ord skola återfinnas i boken som i registret. Är också detta att säga sannt och rättvist? – Herr Svederii vederläggningar kunna verkligen bringa en ur koncepterna, och komma en att tvifla på om man kan läsa rätt innatill. På de anvista sidorna förekommer väl om det ämnas beskaffenhet och tjocklek,

hvaraf förladdningsskifvorna uthuggas, m.m. men icke det minsta om *stamparna*, (och hvad hade väl kunnat sägas om dem?) Roligt nog om för *stamparna* ”funnits en hel sida.”

”Att planscherna äro mycket dåliga är också ett vågat påstående.” Ja, alldeles oerhört. – Om också Författaren i planschbeskrifningen med gifvit oriktigheten i räfsaxens figur, så har denna icke blifvit en bit bättre för det. Hvarför har icke Författaren bemödat sig om att det blef en figur, som tillikavisade bågarnas rätta form på en räfsax, hvilket alldeles icke är någon likgiltig sak. E, heller synes oss 2 R:dr 24 sk. B:o vara ett förbålt godt pris. – Vidare heter det: ”skulle den tredje eller titelplanschen också vara mycket eller en litet dålig i Recensentens tycke, så saknar han allt äстетiskt sinne; Författaren riskerar det omdömet, att den snarare är ovanligt vacker.” – Det förefaller oss litet besynnerligt att Herr Svederus tillspör om en sak, hvarom alls icke varit någon fråga, men i följd af Herr Svederii uppmaning vilja vi närmare betrakta den plansch, hvars tadlande skulle röja brist på skönhetssinne, och som Herr Svederus kalla *ovanligt vacker*. Rätt nätt ha vi visserligen funnit den, men på Författarens uppfordran vilja vi fullständigare yttra *vårt tycke*, äfven med risk att icke anses hafva något äстетiskt sinne. Vi se på taflan tvenne granar och ett stenblock, på hvilket en lo försvarar sig mot några anstörmande hundar, och i bakgrunden den sig närmande skytten. Huruledes man af dessa ingredienser skulle kunna få ihop någonting *ovanligt vackert* i en liten stentrycksvignett, förstå vi icke. Också tycka vi att loens attityd är något för tranqvil: det ser nämligen ut som om han mere hölle på att förmana hundarna att hålla sig anständigt beskedliga och icke väsnas så, än hafva något argare i sinnet mot dem: månne icke en något mera krumböjdställning och håren resta på ryggen skulle gifvit djuret mer air? Men måhända misstaga vi oss. Huruvida

perspektiflagarna äro rätt iakttagna med den rätt otydliga bakgrunden, på hvilken man ej kan skönjahvaraf den utgöres, ehuru den föröfrigt är temligen starkt maskerad, lemna vi åt dem, som bättre förstå saken, att afgöra.

Författaren har förfallit i ett litet roligt misstag, då han säger att Blåkråkan ”lärer ha blifvit planterad i Sverige af Hertig Fredrik Adolf.” Kunde icke den aningen uppstå hos Herr Svederus att Blåkråkan måste vara äldre i våra skogar? Vi kunna emellertid försäkra Herr Svederus, att han icke gjort det, att den goda Hertigen är ganska ursäktad för denna försummelse, alldenstund man, för att plantera foglar, först måste vara väl född hit till verlden. Nämnade Hertig var född 1750, och redan Linné upptager i sin Fauna svecica (tryck 1746) Blåkråkan, och det såsom en redan temligen spridd fogelart, och ägnade redan olika provincialbestämningar ”*Coracias Garrula. Suecis* Spansk kråka. *Smolandis* Blåkråka. *Scanis* Ellekråka. *Habitat in Smolandia, Scania* etc. Roligt vore att veta hvem som varit Herr Svederus sagesman, ty äfven detta har kommit oss att tänka på de *läckra rapphönsen*.

Nu har vigudilofhunnit tillända med denna polemiska uppsats, hvars sammanskrifvande föga roat oss. Om Herr Svederus äfven skulle finna den föga roande, så har han att skylla sig sjelf. Vi hade väl af kristelig kärlek gerna velat låta jemka något med oss, men att påstå att af alla våra anmärkningar blott en enda vore grundad, nemligen den om registrets origtiga hänvisningar, var något för skarpt, och fordrade en tillrättavisning. Och förklara vi här, att vi nu bortlägga pennan, för att aldrig mer i denna sak återtaga henne.

Stockholms Posten, nr 85,
fredagen den 10 april 1832.

Sluträkning mellan Författaren och
Recensenten af Skandinaviens Jagt &c.

Ändå tillåter sig Recensenten att förklara arbetet odugligt, och att finna det stänga vägen för ett bättre. Nej! är det odugligt så kan ett bättre genast försökas och stänga vägen för detta. Har ryktet berättat sannt, så skall Recensenten själf haft några ark till en början af ett dylikt arbete då 'Skandinaviens jagt' utkom. Var detta tillämnade arbete bättre, så bör det icke supprimeras, men var det icke mera rikt till innehåll, eller mera logiskt till uppställningen än den så kallade Recensionen, så är det bäst att låta det hvila tills vidare. Å en annan sida förklarar sådan uppgift också kritikens syfte: att låta den sist utkomna jagtbokens författare pligta endast för värk

och sveda, som framalstrade den uthålliga Recensionen.

Till saken: I Recensionen upptagna 22 anmärkningar – vederlagda 21, – kvarstår *En*. I Replikens 12 bortfallna till en början; de öfriga försedda med nya styltor och sträfvor. – Tillkomna i samma replik nya 2 – hvaraf *en* medgifves (om Blåkråkans indigenatsrätt): återstår således äfven der en, hvilken ena tillagd till den förut medgifna, konstituerar en summa summarum stor: *två gällande anmärkningar öfver hela boken*. Det torde likväl vid närmare påseende hafva sin grund i något mer än den åberopade kristliga kärleken – det vill säga i vanmagten.

Af fruktan att den läsande publiken, som af mig icke kan uppbyggas i denna strid, skall redan vara uttröttad, vill jag endast med lätthet beröra sådana Replikens småsaker, som ”krutets *relativa* styrka”, – ”quantitet” såsom *motsats* till ”*volym*.” – ”Gräfsvins-jagten”

Blåkråka målad av Magnus Körner till Sven Nilssons Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna,
andra bandet (1840).

verklighet, *bevist* deraf att "skinnet är användbart" och "köttet godt" (om det sista kan intet sägas mot den som i köttvägen slagit sig på Mårdens smak.) – "Taxus," latinskt, efter Lindforss såsom tröst; (*Solatium miseris habuisse sodales*¹³.) – "Andäktiga suckar" för bokens värde samt slutligen den "kristliga kärleken;" på grund af hvilken en jämkning skulle varit påtänkt i de misslyckade anmärkningarne.

Författaren öfvergår heldre snart till den, till saken rätteligen hörande bekännelsen i N:o 70, §, 5, att Recensenten icke före läsningen af mitt svar – läst jagtlexikonet. Det vore hos hvarje annan förvånande. Här ger det, ehuru nog sent, en af hufvudnycklarna rill hemligheten om huru en sådan kritik är beskaffad till grand och motiver. – Vid nästa Recension torde likväl Recensenten föresätta sig att först läsa boken och sedan recensera,

Författaren.

Slutnoter

1. Nilsson, Sven, 1820–28, *Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer*, Lund.
2. aus dem Winckell, Georg Franz Dietrich (1762–1839), 1820–1822, *Handbuch für Jäger, Jagdberechtigte und Jagdliebhaber*, 2:a uppl., Leipzig, 3 band.
3. *Taxus* – idag är grävlingens vetenskapliga namn *Meles meles* (namngiven *Ursus meles* av Carl von Linné, 1758), medan Sven Nilsson använde sig av synonymen *Meles taxus* (föreslagen av Pieter Boddaert, 1785). Även namnet *Taxus vulgaris* har använts (Friedrich Tiedemann, 1808). Namnet på hundrasen *tax* kommer av tyskans *Dachshund*, dvs. 'grävlingshund' efter tyskans namn för grävling, *Dachs*.
4. Jester, Ernst Friedrich (1743–1822), 1793–97, *Über die kleine Jagd zum Gebrauch angehender Jagdliebhaber*, Leipzig, 4 band.
5. *Non plus ultra*: oöverträffat, det bästa möjliga.
6. Arrhenius, Carl Axel, (1757–1824), 1823, *Om kruts tillverkning och pröbering*, Stockholm, 120 s.
7. Leijonflycht, Anders August (1798–1850), 1827, *Swenskt hand-lexikon för jägare*, Stockholm, 84 s.
8. Brummer, Magnus Henric (1735–1790), 1789, *Försök til et swenskt skogs- och jagt-lexicon*, Göteborg, 138 s.
9. *Ex professo*: som fackman.
10. Johann Ludwig Tieck (1773–1853), tysk författare m.m.
11. *Hattof*: tovade filtstycken.
12. Lindfors, Anders Otto (1781–1841), 1815–24, *Fullständigt swenskt och latinskt lexicon*, Lund. Del 1–2.
13. "[det är] en tröst för de olyckliga att ha haft kamrater". (jfr det mer sentida *Solamen miseris socios habuisse malorum* ("En tröst för de olyckliga att ha haft olyckskamrater"), mest känd från en filosofisk diskussion mellan Gottlob Frege och Bertrand Russell.

KOMMENTAR ÖVER BOKENS RECENSIONER

Swederus mottog ett par recensioner av sin jaktbok. Den första och mest kritiska publicerades i *Stockholms Posten* 7–12 mars 1832.¹ Den andra publicerades året därefter i Svenska Jägarförbundets *Tidskrift för Jägare och Naturforskare*.² Recensionen i *Stockholms Posten* inleds med konstaterandet att en handbok om jakt som omfattade alla dess delar länge hade varit en brist i litteraturen och att en sådan bok skulle vara kärkommen. Nu fanns den och recensenten skrev: "[...] nog torde dock många, i likhet med oss ha känt sig lite misslynt, eller kanske äfven förtrytsam, sedan han funnit ännu mycket vara öfrigt att önska i afseende på ofullständighet och ofelbarhet." Därefter följer ett antal detaljkommentarer.

Swederus levererar därpå ett långt och uttömmande svar den 16–17 mars 1832.³ Han börjar med att något provocerande kalla recensionen den "så kallade", men i svarets inledning uttrycker han sig mer hovsamt. "Till en början måste Författaren erkänna sin förbindelse hos Recensenten för den skonsamhet, med hvilken han uppletat felen."

Men snart blir Swederus mer stursk i sin ton: "Så vidt det hittills förekommit mig har blott en enda anmärkning blifwit gjord för att qvarstå gällande; hela den öfriga mängden deremot endast för att med lätthet vederläggas, och vederläggas medelst hänvisningar till sjelfva boken, hvilket snart skall visa sig."

Swederus (S) försvarar sig genom att gå igenom punkt för punkt:

1. Anmärkningen om arbetets ofullständighet. S: "Den prunkande titeln utlofvar intet i naturalhistorien." S menar att han gjort mer än vad som förväntas genom små notiser om hur man "med lätthet skilja närbesläktade arter". Varför skulle boken behöva en detaljerad beskrivning av naturalhistorien när Nilssons arbeten finns, frågade S.
2. Alfägeln kommenterar S genom "Ehuru den är tranig i köttet, ätes den likväl såsom vanligen åtkomlig till lågt pris". Recensenten tycker att uppgiften om lågt pris inte är relevant för jägaren att veta. S: "Hvad kan med skäl invända deremot?"
3. Hetsjakten är inte fullständigt beskriven. S: håller med och förklarar att han liksom de flesta jägare i mellersta och norra delen inte haft tillfälle till denna jaktform.
4. Om järnets förädling genom anfrätning av rost skriver S: "Att Förf. förkastat fördomen om jernet må icke ogillas. Om Rec. visste bättre, finnas dock otaliga som hylla denna fördom."
5. Krutprovarens otillförlitlighet påpekas av recensenten eftersom olika krutsorter har olika grovhet och att det åtgår mer av det fint kornade än av det grövre och föreslår en annan metod som beskrivits av A.D. Winkel.

S: svarar att recensenten har dubbelt fel när det gäller krutets kornighet och tvivlar på Winkels metod som innebär skjutande mot papper. S har i sitt lexikon fördjupat sig i detta ämne bland annat genom att referera till Arrhenius vetenskapliga studier samt att recensenten "bort ögna detta närmare på det föraktade jaktlexiconet. Kan man med rättvisa klaga öfver ofullständigheten vid behandlingen av detta ämne?" skriver en något uppgiven S.

6. Vitlöksklyftor för att konservera krutet ansåg S som ett "löjligt medel", men det kunde inte recensenten instämma i "eftersom Jägare af stor auktoritet intyga, fördelaktigheten af detta förfaringssätt". Här surnar S till och svingar: "Rec. måste erinras om att de öfriga ingredientierne för talismanska kompositioner till all jagtlyckas befordrande. Nio bitar hvitlök, venstra örat af en vipa, högra af en varglo etc.; så lyder formeln, och om den är båtande för Rec. är den det åtminstone icke för Förf. Den omtalta stora auktoriteten visar blott, att en gammal fördom kunnat vidlåda äfven en stor jagtvirtuos, ifall denna hans egenskap eljest berättigar honom att betraktas såsom utmärkt i afseende på omdöme."
7. Om patroner och snabb laddning. S: "Rec. klandrar, att jag icke talt om några patroner, med hvilka hastig laddning kan åstadkommas. Rec:s förslag består likväl icke i att hafva patroner, utan blott deruti att serskilda hylsor medföra uppmätt ammunition, som skall med alla vanliga tempo ifyllas."
8. "Rec. tyckas låta varningen om bössmyningens undanhållande från menniskor; vara hans egen, ehuru det står i boken, mer än en gång införd, upprepad och inskärpt. Undantaget vid nylärlingens handledning anges der just som det enda undantaget."
9. "Grävsvinsjakten (i falt med denna djurart finnes någon egentlig jagt) anses för korrekt beskrifven. Förf. tilltror sig likväl anse den tillräckligt fullständig på tre sidor afhandlad, ehuru han erkänt, att den icke varit hans favoritnöje."
10. Frågan hvarföre S deriverat ordet Tax ifrån Tyska ordet Dachs, och ej från det (latinska) ordet Taxus, – står så oskyldigt, att Förf. knappt borde känna sig uppmädat att besvara den. "Taxus" står enligt erkänt goda lexika för idegran, menade Swederus.
11. "Om räfgårdens höjd, jemförd med den som erfordras för varggårdar, torde Förf. haft en origtig tanke, ifall det skulle bevisas att vargen icke, lik räffen och hunden, klättrar, hvilket likväl ännu fortfar att vara Förf:s tanka, men derföre har läsaren ej blifvit missledd, ty Förf. tillstyrker ju på samma ställe, att räfgårdar skola icke göras lika höga som varggårdar."
12. På en punkt tillerkänner S recensenten rätt och det gäller ekorren.
13. "Örnars utrotande medelst förgiftadt luder borde, menar Rec., ha blifvit omtaladt. Det är med tillfredsställelse Förf. bekänner sig dela samma tanka, äfvensom han hänvisar dels till pag. 175 (der det heter att örnar någon gång skjutas på fårska luder) samt till pag. 185, der förgiftning upptages såsom den sista bland metoderna att utrota skadefogel. [...] Men kan Rec. rättvist säga att uppgiften saknades?"
14. "Rec. säger sig här ej hunnit halfvägs, vilket förefaller Förf. besynnerligt då början skedde med anmärkningar emot pag. 256."
15. "Om Rapphönshundens dressering har Rec. egentligen mest att ogilla, det jag icke tillstyrkt Jesters metod." En intressant punkt är att Swederus här nämner att han uppfostrat en hund.

Efter att Swederus till punkt och pricka, tämligen brutalt, sablat ner recensentens kritik mot boken så följer recensentens respons, som inleds med:

Vi ha verkligen tvekat huruvida vi borde lemna något svar på Herr Svederii svar rörande vår så kallade recension öfver hans arbete eller ej, i den öfvertygelse att hvarje läsare vore själf bästa domaren emellan Herr Swederus och oss.⁴

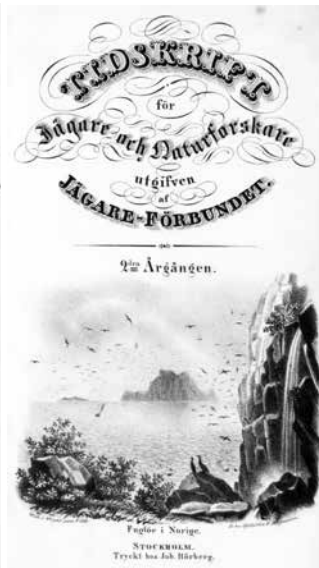
Återigen kritiseras såväl boken som Swederus svar på recensionen ingående och ogenerat med ovanlig skärpa. Recensenten vill inte ge Swederus rätt och konstaterar i slutet att "Nu har vi gudilof hunnit tillända med denna polemiska uppsats, hvars sammanskrifvande föga roat oss. Om Herr Swederus äfven skulle finna den föga roande, så har han att skylla sig själf" och sätter därmed punkt för ytterligare inlägg från hans sida.

Den slutgiltiga avslutningen på recensionsstriden levereras av Swederus i form av en "sluträkning": Där bjuder han in recensenten att skriva något bättre själf om jaktboken är så oduglig och markerar själsäkert "men var

det icke mera rikt till innehåll, eller mera logiskt till uppställningen än den så kallade Recensionen, så är det bäst att låta det hvilatills vidare". Han menar vidare att recensenten presenterat tjugotvå anmärkningar varav Swederus har bemött tjugo. Kvarvarande kritik anser han dock vara betydelselös. Med synnerligen skarp udd avslutar Swederus sluträkningen med: "Vid nästa Recension torde likväl Recensenten föresätta sig att först läsa boken och sedan recensera."

Det kan synas lite underligt att Swederus angreps så hårt för sin ofullständighet och bristen på naturaliehistoria. von Greiff's andra upplaga (1828) delar dessa svagheter och själf skriver han: "Ingen kan närmare än jagsjelfinse deras ofullkomlighet, men de lämnas äfwen utan pretention på ofelbarhet."⁶ von Greiff blev förlåten för detta, men inte Swederus tre år senare. Vi överlämnar åt läsaren att efter genomläsning av Swederus bok återkomma till recensentens anmärkningar och avgöra vem som vann matchen i *Stockholms Posten*.

I Svenska Jägarförbundets *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* från 1833 meddelas kort om Swederus jaktbok.⁷ Där nämns

inledningsvis att "Denna bok har haft det missödet att med mindre bifall mottagas och senare skrivs att vi icke finna oss ega skäl att nedsätta bokens verkliga värde men heller icke upphöja dess förtjänst". Några skäl för det ena eller andra anförs inte. Om dessa formuleringar bygger på recensionen i *Stockholms Posten* eller på annan kritik vet vi inte. Kanske skrevs recensionen av prästen, jägaren och ornitologen Carl Ulric Ekström (1781–1858) som själv hade planerna att skriva en jaktbok och som kanske därför höll tillbaka sin besvikelse på ett neutralt sätt? I ett brev till vännen Bengt F. Fries⁸ skrev Ekström den 1 december 1831:

Jag ämnade bryta tystnaden med författandet av en Handbok för Jägare. En bokhandlare låfvade blifva Förläggare. Jag har samlat alle inom fäderneslandets utkomna skrifter i Jagt och Djurfångst – 39 till antalet [...] och medan sitter jag här med förordet och Planen färdig för min Bok, författas en dylik av en Swederus. Sic transit gloria mundi!⁹

Vem det var som skrivit den hårda kritiken i *Stockholms Posten* får vi nog aldrig veta säkert. Det enklaste för en kritiker är att se det dåliga, att se det goda kräver mer kunskap och tid. Det är lätt att avslöja sin okunnighet.

SLUTNOTER

1. Anonym 1832 a (s. 258–265 i denna bok).
2. *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1833, s. 660.

3. Swederus 1832 a (s. 265–269 i denna bok).
4. Anonym 1832 b (s. 269–275 i denna bok).
5. Swederus 1832 b (s. 276–277 i denna bok).
6. von Greiff 1828, s. 56.
7. Anonym 1833, s. 660.
8. Brusewitz 1968, s. 70.
9. Så förgår världens härlighet.

LITTERATUR

- Anonym, 1832a, "Recension, Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon af G. Swederus", Stockholm, Norstedt & Söner, 1831, *Stockholms Posten*, nr 56, 57, 59, 60, 7–12 mars 1832.
- Anonym, 1832b, "Replik å Herr Svederii «Svar på den så kallade recensionen» m.m." *Stockholms Posten*, nr 70, 74, 75, 80, 23 mars–4 april 1832.
- Anonym, 1833, "Svenska jaktens litteratur", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 2, s. 657–665.
- von Greiff, Johan Ludvig, 1828 (2:a uppl.), *Anteckningar angående jagt och djurfångst i Sverige*, andra upplagan, tillökt med ett bihang: *Om jagt och djurfångst i allmänhet* samt med ett register, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1832 a, "Svar på den så kallade Recensionen af Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexikon, 376 sidor stor oktav med 3 planscher, Stockholm 1832", *Stockholms Posten*, 64, 65, 66, 16–17 mars 1832.
- Swederus, Georg, 1832 b, "Sluträkning mellan Författaren och Recensenten af Skandinaviens Jagt &c.", *Stockholms Posten*, 85, 10 april 1832.

Den magnifika kronhjorten på The monarch of the glen av Sir Edwin Landseer (1802–1873).

GUNNAR BROBERG

NIMRODS VÄNNER OCH ETT GAMMALT
JAKTLEXIKON

Det finns många anledningar att läsa i ett gammalt jaktlexikon. Sedan urminnes tider har jakten varit både en livsnödvändighet och ett nöje för människan. Även sedan motivet inte längre är överlevnad engagerar jakten en stor del av befolkningen. Jakt handlar om sport, ekologi, zoologi, etik, social gemenskap. Numera är jakt även en glesbygdsfråga med ett ofta öppet motsatsförhållande till huvudstaden. Jakten vittnar om landskapets och faunans förändringar.

Jakten har gett upphov till livskraftiga metaforer och myter, till eldande musik. Johann Sebastian Bach skrev sin härliga jaktkantat 1713 till en jakttokig hertig. Inledningen deklarerar "Was mir behagt ist nur die muntre Jagd" (Ungefär: "Det enda

som behagar mig är den muntra jakten") och refrängen "Es lebe den Herzog!" ("Detta är en hertigs leverne"). Jakten har gett motiv till enorma mängder konst, inte bara av renässansens Paolo Uccello eller britternas Edwin Henry Landseer – i vårt hörn av världen av David Klöcker Ehrenstrahl och Bruno Liljefors med orrspele och rävfamilj.

Jakten i litteraturen är vittförgrenad, från medeltida allegorier till *En jägares dagbok* av Ivan Turgenjev om det gamla livegna Ryssland, från Jack Londons *Skriet från vildmarken* till Kerstin Ekmans *Dödslockan*. Här finns fullträffar men också bommar. Eller ska vi säga att smaken ändrar sig. Vem läser i dag Gustaf Schröder i tjugo band eller den storordige Axel von Klinckowström, *Klinckan*. Vem minns

Jakten i skogen (Caccia notturna) från 1470 av Paolo Uccello (ungefär 1397–1475).

Harry Macfie om mödan, överlevnaden, manligheten i Kanadas vildmarker? Jakten är tema i omfattande usel litteratur och återfinns i diverse kitsch. Det finns sådant som kunde kallas jaktporr, nekropoler av hornkronor och uppstoppade troféer.

Man kan hävda att jakten är en sorts plikt som upprätthåller gudomlig hierarki baserad på första Mosebok 1:28: "Var fruktsamma och föröka er, uppfyll jorden och lägg den under er. Härskas över havets fiskar och himlens fåglar och över alla djur som myllrar på jorden." Som det också står: "Nimrod var en stor jägare inför Herren" (1 Mosebok 10:8f). I myten är också djuren gudomliga, symboler för såväl de goda som de onda krafterna. I verkligheten är de oss överlägsna med skarpere sinnen och snabbare flykt. Ändå är också vi djur.

Förhållandet till djuret

Vårt förhållande till djuren är alltså en motstridig blandning av kärlek, exploatering, utrotning och identifikation. Jakt handlar om djuret i människan. Vi övar spårsinne, smyger, släpar hem bytet till lyan. Vi står still, försöker smälta samman med naturen, kamouflerar oss i grönt och brunt, lyssnar, använder hos människan annars utvecklade sinnen. Räcker de inte tar vi hjälp av spårhunden, svingar oss på hästryggen och blir en ny varelse, en kentaur, eller så följer vi bytet med mörkerkamerans öga som en lo eller uv.

Också historikern är en jägare, som söker spår, ringar in sitt villebråd i kontexternas skogar. Man kan också se historikern som en deckare, som söker signalement och som till sist fångslar det undflyende villebrådet. Historikern anar riktningen, känner vittringen – och står på pass i väntan på vad som ska hända och vem eller vad som ska trilla ner i gropan. Jägaren och historikern måste kunna lyssna, lära sig läsa tecknen, följa ledtrådar, känna sin motpart, vara tålmodig. Historikern

är förstås inte lika förtjust i regn och blåst men uthärdar sena kvällar i väntan på fångst.

Jaktens historia

Jaktens historia är minst sagt omfattande. Den var stark i Mesopotamien, kung Kyros höll ett så stort antal jakthundar att knappt skatten från fyra större städer räckte till deras underhåll. Sägs det. Överdrifter på hög nivå kan lätt beläggas. Georg II av Saxen vid mitten av 1600-talet sköt, har någon räknat ut, 42 649 kronhjortar. När han erbjöds Böhmens krona avböjde han med hänvisning till att Böhmens hjortar var sämre. En lantgreve av Hessen lade till en rad i *Fader vår*: "Ge oss i dag vår dagliga hjort i glansen av sin fetma". 1726 ägnade Ludvig XV av Frankrike 276 av årets dagar åt jakt. Björnjakt var svenske Karl XI:s favoritsyssla. Fjorton björnar nedlades vid en jakt 1700 vilka på slädar fördes till Kungsörs kungsgård under musik. Karl XII avsåg att i stället besegra den ryska björnen. In på knutarna, på Djurgården i Stockholm, pågick gång på gång den kungliga jakten liksom

Stop med motivet Karl XII som jagar björn med knölpåk i Kungsör år 1700. Rörstrand cirka 1900.

Prins Wilhelm (näst längst till höger) poserar tillsammans med övriga jaktsällskapet efter en gorillajakt i Rwanda (dåvarande Belgiska Kongo). Ur filmen Med prins Wilhelm på afrikanska jaktstigar (1923).

på Ölands södra udde. Prins Wilhelm sköt strax efter första världskriget i de dimhöljda Virungabergen i Rwanda ett drygt dussin bergsgorillor. Stolt lät han sig fotograferas med fångsten.

Den svenska jakthistorien är aldrig riktigt skildrad i sin mångfald. (Det är förstås ett påstående som kan jävas till exempel med en lovvärd avhandling om jaktlagar, men mycket mer finns att göra.) Den kan börja med de första bosättarna, följas genom medeltiden – här går det undan – uppmärksamma handeln med gräverk, spänningen mellan dem som fick jaga och dem som inte fick det men ändå gjorde det, sätta fokus på villebråden, hur rådjur och älg höll på att utrotas, eller hur jakten organiserades med Svenska Jägareförbundet 1830 och rader av anslutande föreningar. Den kan utgå från mängden memoarer. Sonen i huset får sin första bössa, nedlägger sin första

räv. Pojkar smyger och lurar, siktar och träffar, tävlar och får beröm, av jaktlek blir jaktlag. Den rika litteraturen framgår av Richard Kjellbergs svenska jaktbibliografi som kom för några år sedan, ja redan 1991.

Man skulle till exempel kunna följa älgens historia från Julius Caesar i *De bello gallico* till Olaus Magnus och Johan III:s livmedikus Apollonius Menabenus (*De magno animali* tryckt i Köln 1581), där det berättas att älgen saknar leder i sina skänkor och därför inte kan resa sig från liggande ställning utan sover lutande mot ett träd. Den listige jägaren sågar av trädet och nedlägger i dubbel mening djuret. Älgjakten är vår svenska elefantjakt förklarar Olof Rudbeck framt i *Atlantica* med förbindelsen mellan klassiskt och götiskt som genomgående tema. Eftersom båda storheternas namn börjar likadant är det bokstavligen så. En lika typisk som fåfång

1700-talsdröm var att tämja de snabba älgarna till körslor. Men älgen var så sällsynt att Carl von Linné aldrig såg någon i vilt tillstånd. Jaktförbud infördes 1825 med stammens återhämtning som följd. Sedan har följt en allt livligare jakt och reaktionerna på den. Proggtidens James Hollingworths *Älgarna demonstrerar*, 1974, Kjell Sundvalls film *Jägarna* (1996) och så vidare till dagens slow-tv om älgvandringen. Bara genom att följa älgens öde får man en väsentlig del av svensk historia: förändringar i samhällshierarkin, dagens sociala nätverk, den internationella bilden av Sverige som älgrike, populärkulturens lekar.

Jakten bär tydliga spår av det gamla feodala samhället. De kungliga bekämpade lejon, björnar och varg, inte ekorrar eller kråkor. Olika tider och kulturer organiserar jakten på olika sätt. Den lilla jakten brukar vara avsedd för kvinnor och barn, den stora för männen och storviltsjakten för herrarna. Undantag finns men jakten separerade könen, spänningen finns från början. I myten var Actaeon den store jägaren som har spionerat på Diana i badet och därför förvandlats till en hjort som anfalls av sina egna hundar. I den äldsta versionen hämnas gudinnan för att han skrutit om att han var en bättre jägare än hon.

Förändrad syn på jakten

I dag är det allt fler som tar jägarexamen. Den traditionella mansdominansen är ifrågasatt. Olika debatter pågår. En rör vargfrågan, en annan vildsvinens framfart, en tredje frågan om skogens vilt i förhållande till fabrikskött, en fjärde den moderna människans jakt efter det ursprungliga och naturliga med liknande inslag i till exempel extremresor. Jakten kan bli en brygga mellan storstad och landsbygd, men också en skiljelinje. Det etiska problemet är gammalt men har skärpts: har vi rätt att döda, för vilka syften, i vilken omfattning och på vilka sätt?

Jakten har inneburit samvaro med naturen, med jaktlaget och inte minst med hästen och hunden. Den är en verksamhet som engagerar sinnena, syn, hörsel, lukt. Också dygderna, modet *fortitudo* hos jägaren, troheten *fides* hos hunden, snabbheten *agilitas* hos hästen och vår tids allt övergipande mål, hälsan eller *salubritas*. Allt ska samverka, jakten ska vara ett sätt lära känna den yttre naturen såväl som den egna inre naturen. Men jakten handlar till sist inte bara om jägaren och villebrådet utan också om tiden och andan. Jaktens historia måste sättas i sammanhang för att inte bara bli historier.

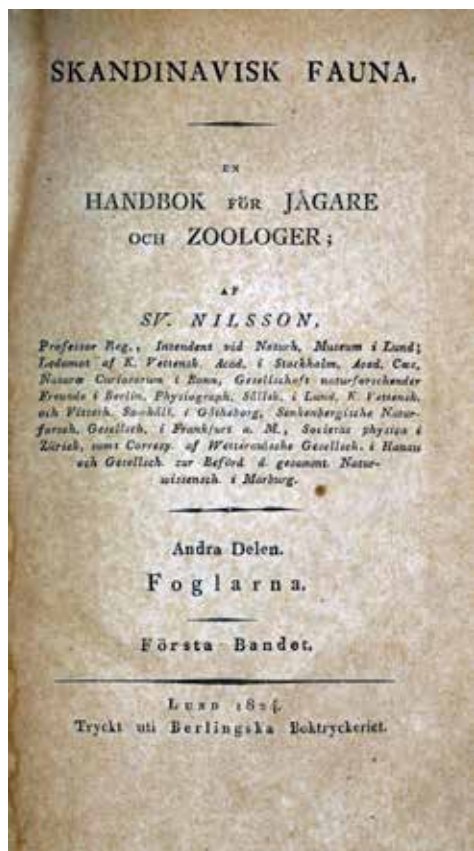
Jakt och vetenskap har länge hängt ihop men det finns inga belägg för att till exempel Linné jagade. På Dalaresan, en av resorna i den svenska provinsen, hade han "zoologus och jägmäster" med sig. Men ingen tvekan föreligger om att han ansåg jakt nyttig som motion. Ett citat ur föreläsningar i dietetik:

Häraf lär man känna de djurens art, beskaffenhet och natur, som man jagar, hwilket förorsakat nöje jemte motion, som herrar annars beqwämt ej kunna få.

Jakt var till för herrar, för överhet. Men ändå "nödvändigt i *ornithologia*; hinc Rudbeck *filius excellit*" – Linné tänker naturligtvis på den stora *Fogelboken*, vars bilder bara kunde göras med hjälp av närgranskning, det vill säga då motivet låg still framför artisten. Med ett senare begrepp var alltså Rudbeck en *naturalist-chasseur*.

Förutsättningarna förändras

Gustaf III:s jaktlag av 1789 upphävde gamla privilegier och öppnade rätten för jordägare att jaga. Det betydde att hjortvilt och älg drabbades hårt, positivt en bredare samverkan också mellan jakt, vetenskap och litteratur. Sven Nilsson, den allkunnige zoologen i Lund, närmast efter Linné i storleksordning i den svenska naturalhistorien, var aktiv jägare.

Undertiteln till Sven Nilssons *Skandinavisk fauna* (1820 forts.) är talande *Handbok för jägare och zoologer* – jägaren ska känna eller bidra till kännedomen om djuren. Nilsson var med om att grunda Svenska jägarförbundet (1830) och det skånska Zoologiska jägare-sällskapet (1836). Nilsson såg jakten som möjlighet att kunna beskriva ovanliga arter och jämföra olika exemplar. Stämmer det till exempel att det svenska lodjuret ska ses om tre skilda arter? Hans *Fauna* var också med bred marginal den dittills rikaste framställningen av svenskt djurliv. Den exklusiva *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* ska förstås också nämnas.

Titelbladet till en av volymerna i Sven Nilssons bokverk Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer.

Jakten i litteraturen

I den svenska jakthistorien är åren runt 1830 innehållsrika på mer än ett sätt. Georg Swederus, huvudpersonen bakom den här boken, var nästan årsbarn med Carl Jonas Love Almqvist, deras *Jagtlexikon* respektive *Jagtslottet* utgavs båda 1832; samma år utkom också Runebergs *Elgskyttarne*. När Swederus skrev var Sverige mitt i romantiken, skogrikare, tystare, glesare, kanske mer poetiskt, med hornstötar genom skogssuset. Läkaren Herman Säterberg gav ut *Skogsharpan. Poetisk calender för jägare* (1836) och *Jägarens hvila* (1838). (Man frågar hur dagens jaktpoesi låter.)

Inte bara Almqvist utan rentav Esaias Tegnér lockades ut i naturen. I ett av sina mest framgångsrika alster, *Fågelleken* (1826), skildrar han tjäderjakt med inslag av homerisk myt: "Helena sitter – ej på muren,/ sitter i furen,/ ser kämparna an,/ hur det går får hon en man./ Blodig är bardaleken/ mellan Trojanen och Greken." Och slutklämmen: "Fyr!! Sången tystnar, skaran flyr./ Lodet sitter midt i sångarns hjerta,/ men han föll förutan smärta/ bäst han sjöng och bäst han brann:/ lycklig han!" Tala om identifikation med djuret!

I mycket handlar jakten om stämningar och tyst väntan. Lexikonformen odlar nödvändig saklighet och koncentration, den alfabetetiska uppläggningsen gör att läsaren hittar konkret kunskap. I stället för mer eller mindre påhittade äventyr och myter är det saken i sig som gäller. Jakten handlar nämligen om klar blick, kunskap och om samhällsansvar. Georg Swederus var samhällsengagerad, ägnade sig åt skolfrågor, kriminalfrågor och järnväg. Och alltså jakt. Som sagt, det finns många skäl att också läsa ett gammalt jagtlexikon.

LITTERATUR

- Almqvist, Carl Jonas Love, 1832, *Fria fantasier, hvilka, betraktade såsom ett helt, af herr Hugo Löwenstjerna stundom kallades Törnrosens bok, stundom En irrande hind. Romantisk berättelse ur närvarande tid i. Jagtslottet*, Stockholm, 114 s.
- Caesar, Julius, 58–52 f.Kr., *Commentarii De Bello gallico*. 7 volymer.
- Ekman, Kerstin, 1963, *Dödslockan: detektivroman*, Stockholm, 205 s.
- Linnæi, Caroli, 1734, *Iter Dalecarlicum*, den opublicerade resedagboken,
- von Linné, Carl, 1953, *Linnés Dalaresan, Iter Dalecarlicum*, Stockholm, 432 s.
- London, Jack, 1903 (1907 på svenska), *Skriet från vildmarken*, Stockholm, 195 s.
- Magnus, Olaus, 1555, *Historia de gentibUs septentrionalibus*, ..., Romae, 815 s.
- Magnus, Olaus, 1963, *Historia om de nordiska folken*, Stockholm, 201 s.
- Menabenus, Apolonius, 1581, *De magno animali, Cholinum*, 115 s.
- Menabenus, Apolonius, 1996, *Det stora djuret: en 1500-talsskrift om älgen*, Stockholm, 161 s.
- Rudbeck, Olof d.y., 1693–, *Fogelboken*, utgavs först 1985, Stockholm, 165 s.
- Rudbeck, Olof, 1675, *Atland eller Manheim ...*, Uppsala, 891 s.
- Runeberg, Johan Ludvig, 1832, *Elgskyttarne*, Helsingfors, 186 s.
- Nilsson, Sven, 1820–1860, *Skandinavisk fauna. Handbok för jägare och zoologer*, Lund. 4 volymer.
- Sätherberg, Herman, 1836, *Skogsharpan. Poetisk calender för jägare*, Stockholm, 104 s.
- Sätherberg, Herman, 1838, *Jägarens hvila*, Stockholm, 53 s.
- Tegnér, Esaias, 1826, *Fågelleken*, Stockholm, 22 s.
- Turgenjev, Ivan, 1875, *Ur en jägares dagbok*, Stockholm, 164 s.

JAKOB CHRISTENSSON

GEORG SWEDERUS

Det kan tyckas oundvikligt att den i Oppåker, strax utanför Västerås, födde Georg Swederus skulle bli skriftställare. På möder-
net var det väl ingen som odlat intellektuella
intressen i någon större omfattning. Hans
mor Hedvig Juliana Hellstedt var dotter till
en instrumentmakare i Stockholm och hennes
litterära kost var huvudsakligen begränsad till
”Luthers andliga skrifter samt Scriver”¹, så det
var knappast därifrån hans i vuxna år okuv-
liga vilja att veta mer väcktes. Däremot var
hon driftig och hade försörjt sig som brodös
innan hon 1786 gifte sig med Georgs far Mag-
nus Swederus. Denne, då änklings på det tredje
året, kom ur en desto mer boksynt prästsläkt
med rötter i västmanländska Svedvi. Även
Magnus Swederus kom att bli präst och erhö-
ll med tiden titeln fältprost, en ärebetygelse som
han lär ha varit mäktigt stolt över. Den 19 juli
1796 när Georg föddes var fadern verksam
som domkyrkosysselman i Västerås efter
att dessförinnan under många år ha varit
bokhandlare, tidningsutgivare och förläggare
i Uppsala.

I alla dessa roller var Magnus Swederus
mycket initiativrik och handlingskraftig,
bland annat tog han under sin tid i
bokbranschen till vana att mer eller mindre
ärligen resa ner till Leipzig för att på nära håll
följa den utländska litteraturens utveckling.
Hemma i Uppsala startade han en läsecirkel

för utländska tidskrifter, och i Stockholm
satte han lite senare upp ett lånebibliotek
samt bedrev bokhandelsrörelse, vilket
han även gjorde i Åbo. Bland hans många
förlagsartiklar märks Uno von Troils *Bref
rörande en resa til Island MDCCLXXII* (1777)
och det första svenska biografiska lexikonet,

*Fadern Magnus Swederus (1748–1836). Målning
troligen av Elias Martin, ur Svenskt biografiskt
lexikon.*

Georg Gezelius *Försök til et biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde svenske män* (1778–87) i fyra band, till vilket han för övrigt själv sammanställde en pendang, *Försök til et biographiskt lexicon öfver lärde och namnkunnige utländske män* (1782–86) i tre delar. Även i övrigt var Magnus Swederus en rastlös skribent, enligt honom själv låg hans penna bakom i varje fall 600 tryckark. En rad kontroverser med Uppsalas boktryckare och bokbindare gjorde dock att han tappade sugen och 1789 valde han att överlåta firman på sin kompanjon, tillika måg, och lät prästviga sig för att kort därefter ta tjänst i fädernestiftet.²

Det starka litterära arvet på fädernet framgår av att också Georgs farbror, hovpredikanten Nils Samuel Swederus, var en i högsta grad skrivande person. Han publice-rade dikter under signaturen N.S.S. i en rad tidningar, gjorde översättningar och gav ut ett antal av sina predikningar, men framför allt så blev han en framgångsrik entomologisk författare som av Carl Peter Thunberg och J.W. Dalman hedrades med att få var sitt insektssläkte uppkallat efter sig: *Tinea swederella* (en malfjäril) respektive *Encyrtus swederi* (en sköldlusstekel).

Att studier var vad som väntade i livet har Georg Swederus tvingats inse ovanligt tidigt om vi får tro hans påbörjade men aldrig avslutade memoarer. Helt liten tyckte han att det inte fanns något roligare än att vara ute i naturen och helst då få rasa runt tillsammans med sin två år äldre bror Samuel, men en gång när den treåriga Georg ville få med sig honom ut satt denne tillsammans med sin privatlärare och stretade med Strelings grammatika och fick på inga villkor lämna rummet. Den hetsige lillebrodern rusade då till sin mor och lovade dyrt och heligt, att läsa, det skulle han aldrig göra. Eftersom hon hos gossen funnit anlag för ”envishet och hallstarrighet” valde hon att för stunden inte göra några invändningar. Men lära sig läsa

skulle han, om så genom list. I stället för att låta lektionerna försiggå under ständig kamp bestämde hon sig för att få honom att lära sig under lek och skaffade fram en kortlek med tryckta bokstäver på varje kort. Med dem började hon bygga hus varvid hon allteftersom de blev större bad sonen att ge henne ett nytt kort med än den ena, än den andra bokstaven på. Sedan bytte hon till en kortlek med två bokstäver på varje kort och därefter blev det dags för en med hela stavelser vilka den intet ont anande sonen lärde sig. Och så en dag bad hon honom att läsa ur en bok. Då Georg vägrade under förklaring att han inte kunde det bad hon honom ändå försöka och medan han läste högt började han gråta, inseende att detta var vad hans liv i fortsättningen skulle kretsa sig kring.³

SKOL- OCH STUDIEÅR

Kanske är det att tro en treåring om lite för mycket att kunna förutse sitt fortsatta levnadsöde, men ovedersägligt är att Georg Swederus blev fast i litteraturens värld. Redan som femåring sattes han på egen begäran i skolan i Västerås; på så vis skulle han få fortsatt möjlighet att umgås med sin äldre bror Samuel. Den nya miljön med sin katederdisciplin och pennialism skrämde emellertid inledningsvis den lille gossen, och han bad i ett brev till föräldrarna om att få komma hem, men det hade han inte mycket för. Modern, som han senare i livet mindes med värme, lät honom veta att hans bön visserligen inte var helt orimlig men att hans återkomst skulle få henne att skämmas. Det var inget han på några villkor ville utsätta henne för. Georg stannade alltså kvar och hörde snart den låga åldern till trots till de bästa i klassen. Till att göra skoltiden dräglig bidrog att Samuel skyddade honom mot alla översittare.

År 1808 bar det med förbigång av gymnasiet av till Uppsala, där Georg och Samuel till att börja

med sattes i pension hos dåvarande adjunkten Elias Christopher Grenander, ”en godsint man, litet mer avancerad i den moderna upplysningen än som tillhörde G.s föräldrahem”, noterar han i efterhand.⁴ Året därpå, knappt trettonåring, tog så Georg Swederus studentexamen med högsta betyg och började sina universitetsstudier. För den fromt uppfostrade Georg Swederus har tiden i Uppsala varit fylld av grubblerier, som tidvis under påverkan av en läskamrat och kusin gått från tvivel till direkt ”förakt för det högre”.⁵ Studieåren har också varit fyllda av kroppslig sjukdom bakom vilken man anar andlig disharmoni. Uppfostrad till lydnad har han endast långsamt börjat hitta sin egen väg i livet och den krävande faderns ord har länge varit lag.

Närmast innebar det att den då femton-årige Georg för en tid fick avbryta sina studier i Uppsala för att tjänstgöra som informator åt tre söner Indebetou på sörmländska Beckershov. Också när fadern 1815 bestämde att sönerna skulle bli läkare och att Georg därför skulle läsa medicin i Stockholm fogade han sig. Själv drömde han vid denna tid över allt annat om att bli målare, och läkare

var något av det sista han ville bli, men hans invändningar klingade ohörda. Varken argumentet att han mycket väl kunde tänka sig studera medicinens hjälpvetenskaper men aldrig praktisera yrket eller det att två bröder inte borde bli läkare bet på fadern, som svarade att sonen mycket väl kunde fatta tycke för läkaryrket bara han började läsa, med det krassa tillägget att ”sjuka kommer det thyvärr alltid att finnas tillräckligt många”.⁶ Under något års tid läste därför Georg Swederus kemi för Jacob Berzelius, anatomi för Anders Johan Hagströmer och Nils Åkerman, fysiologi för Erik Gadelius och botanik för Olof Swartz samtidigt som han tjänstgjorde som underläkare vid Garnisonssjukhuset, ”med saknad af den allt lifvande lust som gifver ett resultat för lefnaden”.

Under studierna i Stockholm tycks kemin ha intresserat Georg Swederus mest, Berzelius som på 1810-talet alltmer tonade fram som den svenska naturvetenskapens banerförare hade i honom en varm beundrare. Men då den store mannen nätt och jämnt noterade hans existens var det nog alltigenom med lättnad Swederus efter något år återvändande till

Beckershov, 1 mil sydväst om Katrineholm. Häradsökonomiska kartan, Lantmäteriet, 1880–1890.

Uppsala. Vål där blev fortsättningsvis historia hans favoritstudium. Men nu i tjugårsåldern inträffade en tre månader lång kärlekshistoria som grep honom djupt men som från den tillbeddas sida bara var en flyktig kurtis. Att vänta på att han skulle kunna försörja henne och en familj var inget hon tänkte göra, då skulle hon hinna "bli en gammal käring" förklarade hon frankt när han yppade sina framtidsdrömmar.⁷ I sin olycka umgicks han med självmordstankar och försökte också tafatt ta livet av sig genom att en afton gå ut i en råkall dimma för att på så vis "förstöra sitt bröst", men fann föga märkligt att han hade alltför "friska lungor". Efter denna episod fördjupade han sig i historien och de lärdomar dess studium gav, hans studier kom alltmer att följa principen: *Non scholae, sed vitae discimus*, vi lär inte för skolan utan för livet. "Soliditet i vetande, med afseende på det inre lifvet, blef det som han sedan ständigt sökte", skriver Swederus i sina memoarer.⁸

Ungefär samtidigt fann Georg Swederus åter ro i sin tro, hans credo blev "Gud är kärleken" och sin livsuppgift såg han fortsättningsvis vara att sprida den åsikt "af samhälle och enskild lycka, till hvilken han trodde sig, genom historiens lärdomar och inre pietet hafva nyckeln".⁹ Inledningsvis ville han därför på tidstypiskt manér bli missionär bland vildar och började öva sig i att kunna fördrå olika klimat genom att bära samma klädsel vinter som sommar. Under de jakter ynglingen vid denna tid med viss regelbundenhet företog såg han till att inte ha med någon färdkost eller dryck, för att på så vis göra sig oberoende av törst och hunger. Men festa fann Georg Swederus också tid och rum för under sina Uppsalaår. Under studieåret 1819/20, då han var kurator vid Västmanlands-Dala nation, var han således med om att planera firandet av kronprins Oscars namnsdag, med överlämning av ett götiskt horn och deklamation till höga

Kronprins Oscar (sedermera Oscar I) målad av Joseph Karl Stieler, 1821 (De kungliga samlingarna/ Wikimedia Commons).

vederbörandes ära av Carl von Zeipel på programmet. Efteråt hade nationernas kuratorer ett vällustigt nachspiel tillsammans med professorerna Erik Gustaf Geijer, P.D.A. Atterbom och Nils Fredrik Biberg, med per skalle 32 tömda skålar i botten. "Ingen syntes tyngd" av detta dryckesslag, noterar Swederus i sina memoarer.¹⁰

Strax efter denna tilldragelse skulle han själv emellertid bli allvarligt sjuk efter en utflykt till Dalarna, där han varm och svettig efter dans fick hålla till godo med att sova i ett svinkallt rum. Härifrån har Swederus långt senare härlett alla senare motgångar i livet. Den påfrestande sjukdomen som inledningsvis yttrade sig i frossa, andtäppa och tryck över bröstet ledde till ångest, håglöshet och att han som tidigare haft (och senare hade) synnerligen lätt för att uttrycka sig glömd ord, hackade och stakade sig. Genom påbudna resor och fysisk träning som inbegrep såväl fäktning

som ridning kom patienten emellertid långt om länge till sig, men det bara för att träffas av ett nytt slag: tidpunkten för hans examen utsattes genom lottnings till i februari 1821, då han av sin läkare fått förhållningsorder att ännu inte börja läsa på allvar. Efter protester från Swederus sida flyttades examensdatumet, men inte bättre än att det inföll på själva dagen för promotionen, vilket innebar att han inte skulle få möjlighet att försvara en avhandling i tid för att få rätt att delta i denna åtråvärda final på universitetsstudierna. Swederus, som anade konspirationer, vände sig direkt till kronprinsen tillika kanslern för Uppsala universitet för att även få disputeras samma dag, men fick avslag och genomförde examen utan att få promoveras. I Uppsala stannade han kvar ett par terminer som privatlärare åt en student, men han har där och då bestämt sig för att "gå en annan väg der icke människors ovänlighet skulle hindra hans fortkomst".¹¹

LANTBRUKARE OCH LITTERATÖR

Närmast – och för större delen av hans fortsatta levnad – innebar det beslutet att Georg Swederus i Stockholm slog in på litteratörens yrkesbana. År 1822 började han medverka i P.A. Wallmarks *Allmänna Journalen* och översatte Mme de Staëls *Dix années d'exil*. Fadern hade dock andra planer för sin son. Genom en vunnen egendomsprocess och efterföljande byte av ägor inom släkten kunde han erbjuda sonen ett liv som lantbrukare på Stora Rösjö i närheten av Medevi brunn i Östergötland. Georg Swederus hade denna gång inget emot sin faders ingripande. Genom sin lantliga uppväxt ansåg han sig fullt vuxen uppgiften, till vilket kom att han närde förhoppningar om att med vinning åter kunna ta upp sitt allt sedan åhörandet av Berzelius föreläsningar stora intresse för kemi genom att på Stora Rösjö anlägga en kemisk fabrik.

Av dessa stora planer blev inget. Liksom för den tre år äldre generationskamraten Carl Jonas Love Almqvist som samma år bosatte sig i Värmland blev livet på landsbygden för Swederus snabbt en besvikelse. Gården visade sig trots den förre ägarens försäkringar vara belånad, vilket gjorde att han startade utan tillräckliga tillgångar för driften och den kemiska fabriken kom aldrig till stånd. Till råga på allt kastade sig Swederus in i ett kostsamt sjösänkingsarbete efter ett sammanträffande på ångfartyget *Ormen Långe* med kungagunstlingen baron Evert Fredrik Saltza till Mem, som roades av den unge mannens frispråkighet och därför ordnade en audiens inför Karl XIV Johan. När kungen för att göra sin favorit en favör under audiensen ledde in samtalet på någon eventuell befattning åt Georg Swederus förklarade denne att han inte ville ha någon, för han ville "vara oberoende av förmän".¹² I stället fick Swederus besked ett par dagar senare om att han skulle få 100 riksdaler i månaden för att förbättra sitt hemman och det beslöts att han skulle starta sjösänkingsprojektet. Men pengarna kom genom baronens saktfärdighet inte som de skulle och till slut reste den förtretade Swederus upp till Stockholm och avsade sig inför kronprinsen alla anspråk på den kungliga välgörenheten. Episoden är belysande i så måtto att den visar hur Swederus hade lätt att få kontakt med inflytelserika människor men också lika lätt kom på kant med sin omgivning.

År 1829 lyckades Georg Swederus till slut sälja Stora Rösjö och flyttade åter till Stockholm i förhoppning om att få en tjänst, vilket framstod som så mycket angelägnare då han i likhet med Almqvist hade gift sig under åren som jordbrukare. Hustrun, den med honom jämnåriga Catharina Elisabet Wenus, dotter till en inom fångvärdens arbetande major vid namn Carl Wilhelm Wenus, visade sig inte vara det ekonomiskt

trygga gifte Swederus bespetsat sig på. Till det kom att paret vid flytten till huvudstaden hade en son att ta hand om och ett nytt barn på väg. Någon öppning för Swederus i ämbetsverken stod emellertid inte i sikte, och nu om inte förr blev han på allvar litteratör och började sätta tryckpressarna i arbete med en med årens gång imponerande räckta skrifter som antingen gavs ut av honom själv eller av snart sagt alla stadens förläggare: Bonnier, P.G. Berg, Elmén & Granberg, Hierta, P.A. Huldberg, Haeggström, Norstedt med flera. I allt skulle Georg Swederus under sin långa levnad hinna publicera ett drygt sextiototal egna skrifter, vartill kommer en oräknelig mängd översättningar, bearbetningar och tidningsartiklar. Dessutom medarbetade Swederus på 1830-talet i firman Lindhs *Conversations-lexikon* och på 1850-talet i Lars Johan Hiertas bearbetning av Carl Ritters *Geografiskt-statistiskt lexicon öfver verldsdelar, länder, haf, vikar ...* (1858–60). Genremässigt har Swederus arbetat med allt från vitterhet till naturvetenskap och resebeskrivningar, men tyngdpunkten har legat på ekonomi och under de senare åren historia.

Det första verket som Swederus sände ut i eget namn var *Cholera morbus. Uppkomst, härjningar, kuremethod och preservativ efter skrifter utgifna i Tyskland och Moskva 1831*. Swederus visade redan här gott väderkorn på vad som rörde sig i tiden, skriften hör till de allra första på svenska om denna nya mordängel från Indien som bara några år senare skulle hemsöka Sverige. Närmast därefter följde det i denna volym återutgivna *Skandinaviens Jagt Djurfänge och Vildafvel jemte jagtlexicon* (1832), som också får ses som ett pionjärarbete på jaktvårdens område. Samma år utkom även *Nyaste Bonde-Praktika, omgjord efter den gamla* (1832), vars undertitel säger det mesta om författarens ambitioner: *Eller kunskap om naturen, menniskan och Gud; underrättelse om landtbruket; råd för helsan*

och lefvernet; kristliga betraktelser; m.m. Här passade Swederus på att, om inte uppträda som missionär bland vildar, i alla fall hemmavid föra ut sitt bud om att "Gud är kärleken" och att det är "rättesnöret för alla lefnadsföretag".¹³ Praktiska jordbruksråd blandas därför med en god portion moral, med arbetsamhet, ordning och nykterhet som särskilt framhållna dygder. Likaså gör författaren propaganda för de nymodiga sparbankerna.

Det välmående verket vann genklang i pressen, det unga och pigga *Aftonbladets* recensent fann de "ekonomiska och moraliska afdelningarna" förträffliga och vitsordade "den ädla och rena afsigt för allmogens väl, som utgör en grundton i det hela".¹⁴ För Swederus blev bondepraktikan en stor ekonomisk framgång. Allt som allt kom den ut i tre upplagor om sammanlagt 16 000 exemplar, vilket renderade honom den betydande summan av 6 000 riksdaler.

SAMHÄLLSFÖRBÄTTRAREN

Framgången med bondepraktikan blev familjen Swederus smala lycka, för genom sina många skrivuppdrag hade Georg Swederus arbetat sig fram till ett utmattningstillstånd, med symptom som för en tid framöver gjorde honom mer eller mindre arbetsoförmögen. Han hade annars varit påtänkt som sekreterare för det nystartade Sällskapet för spridande af nyttiga kunskaper och redaktör för dess publikation *Läsning för folket* som inledningsvis gick ut i den för tiden oerhörda upplagan 10 000 exemplar. Det dubbla uppdraget skulle ha passat Swederus som hand i handske, för ideologin för sällskapet var som det oppositionella *Aftonbladet* träffande uttryckte det "loyal-konservativ", men nu fick han alltså i förväg dra sig ur spelet. Att han sedan under gott och väl tre årtiondens tid stått upptagen i den ovanligt manstarka styrelsen ska inte tolkas som att han deltog särskilt aktivt

i sällskapetets inre liv. Snarare ska man se hans styrelsepost som ett kvitto på den betydelse man tillmätte honom och de fabriksintressen som han vid tiden för sällskapetets bildande hade kommit att företräda genom den år 1831 bildade Svenska Industriföreningen (en föregångare till Svenska Slöjdföreningen).¹⁵

Med stöd av fabriköerna i Stockholm hade Georg Swederus varit den huvudsaklige initiativtagaren till Svenska Industriföreningen och höll som dess sekreterare vid det första årsmötet ett sedermera tryckt äreminne över den svenska fabriksindustrins symboliske fadersgestalt, Jonas Alströmer.¹⁶ Sin sekreterarpost upprätthöll han utan lön i tanke att på så vis lättare kunna mäkla mellan de många gånger stridiga viljorna i föreningen. Även detta sitt eget skötebarn drog han sig nu ur. Om det verkligen var sjukdomen som gjorde att han lämnade föreningen är väl inte helt säkert. Swederus hade gjort sig kontroversiell i högre kretsar genom att 1834 i skrift i kraftiga ordalag kritisera en ny patentlag som han menade omöjliggjorde "patenters möjlighet i Sverige".¹⁷ Dessutom hade han genom sitt nit för näringsfrihet kommit på kant med delar av den övriga ledningen. När så den konservativa statssekreteraren August von Hartmansdorff valdes till föreningens ordförande kände den för frihandel svärmande Swederus att "prohibitionisterna" definitivt fått överhanden.¹⁸

Rekonvalescensen tog sin rundliga tid. Men efter att under tre års tid ha hunnit konsultera inte mindre än sju läkare, som han långt senare i sina oavslutade memoarer torrt kunde konstatera hade avlidit långt före honom, återhämtade sjuklingen sig och både återvann arbetsförmågan och fick nya uppdrag genom sina kontakter inom byråkratin och näringslivet. Under andra halvan av 1830-talet och en bit in på 1840-talet upprätthöll han en semiofficiell tjänst som fabriksombudsman i hallrätten, med huvudsaklig uppgift att utöva

tillsyn över förtullningarna i Stockholms packhus. Också lusten till att skriva i framför allt nationalekonomiska ämnen tog vid på nytt, flera brännbara skrifter om järnhanteringen såg dagens ljus i vilka Swederus tog parti för de många små bruken i Bergslagen mot det mäktiga Bergskollegium. För deras skull ska han i konservativa och tullvänliga kretsar ha skaffat sig namn om att sälja ut Sveriges intressen alldeles, och mot en av de förargelseväckande skrifterna väcktes ett åtal som dock ogillades.

Georg Swederus samhällsengagemang stannade emellertid inte vid rent ekonomiska ting. Om inte förr, så visade han det eftertryckligt 1840. Då gav han ut dels *Katekes för småbarnsskolor* som rörde hans intresse för folkundervisningen, dels den visionära broschyren *Näringsväsendet i Sverige år 1840*, som visade hans nymornade intresse för tidens brännande sociala frågor som fattigdom, arbetslöshet och brottslighet. Däri var han långt ifrån ensam. Carl Jonas Love Almqvist, Fredrika Bremer, Erik Gustaf Geijer, Per Götrek, Gustaf Hierta, Claes Livijn – som Swederus skrift var tillägnad: alla har de under olika förtecken börjat borra i dessa problem. Även den blivande kung Oscar I visade sig känslig för tidens tendenser och drev under sin faders sista regeringsår reformkrav inom straffrätt och fängvård.¹⁹ Swederus recept mot dessa svårlösta samhällsproblem var – och skulle förbli – utsträckt näringsfrihet, nykterhet och inte minst brottslingskolonier. Förbrytarna skulle göra nytta genom att bryta ny mark. Gotlands myrar, de halländska hedarna och Smålands obygderna bara väntade på att dikas ut och brukas. Förslaget är inte särskilt originellt, under industrialismens barndom låg i själva verket tankar på tvångsarbete för samhällets olycksbarn i tiden och fängelser och fabriker associerades ofta med varandra.²⁰ Lätting fick ingen vara, allra minst den obemedlade missdådaren.

Georg Swederus, 1870-talet, fotograf: Gust. Joop & Co, Kungliga biblioteket (LIBRIS-ID:19728154).

Som samhällsförbättrare var Georg Swederus – utom när det kom till näringsfrihet – sitt rykte till trots påfallande försiktig, för att inte säga konservativ. Han hyllade visserligen tekniska framsteg men stod i övrigt främmande för många av industrialiseringens följder. Ständig tillväxt till följd av ökad varuproduktion och därmed förbunden ökad konsumtion har han varken önskat eller trott på och i likhet med många av sina samtida har han oroats av den nya tidens fattigdom, pauperismen.²¹ Som mest förstelnad framstår Swederus i politiken. Han föredrog klart och tydligt den bestående ordningen framför den under de sena åren under Karl Johan hotfullt växande liberala oppositionen. "Aftonbladismen" i pressen hade ingen vän i Swederus. I samband med de Crusenstolska kravallerna författade han rentav en stridsskrift mot männen bakom *Aftonbladet* och *Dagligt Allehanda*, *Ställningar och förhållanden efter den 10 juni 1838* där han utan omsvep beskylldes de två

tidningarna för uppvigling. Pamfletten ådrog upphovsmannen kännbara motangrepp från Lars Johan Hierta och andra liberaler utan att han fick något flankstöd av etablissemangen; i maktens ögon har Swederus i tidens sakfrågor gång efter annan tett sig alltför vinglande och reformsinnad för att uppfattas som pålitlig och värd att försvara.

Man får utgå i från att kombinationen av känslan av att inte riktigt höra till något läger och viljan att veta mer om hursamhällsfrågorna utvecklade sig i den stora världen motiverade Georg Swederus till att 1840 begära att få göra en utrikes studieresa som gick till Preussen och Berlin. Avsikten var framför allt att se vad den där införda näringsfriheten fått för verkningar på det allmänna välståndet. Efter vissa hinder från sin arbetsgivare kom han i väg i början på det nya året 1841 och stannade sedan borta i dryga tre år, under intensiva forskningar som resulterade dels i en skrift tryckt i Tyskland, *Über Industrialismus und Armuth* (1844), dels i en mycket omfattande studie på svenska, den dryga 650 sidor långa reseberättelsen *Om fattigväsendet* (1847), som gavs ut med offentliga medel. Regimens förtjusning över Swederus forskningsmödor i främmande land var emellertid inte större än att han aldrig som ursprungligen tänkt fick fortsätta sina utlandsstudier även i England och Frankrike.

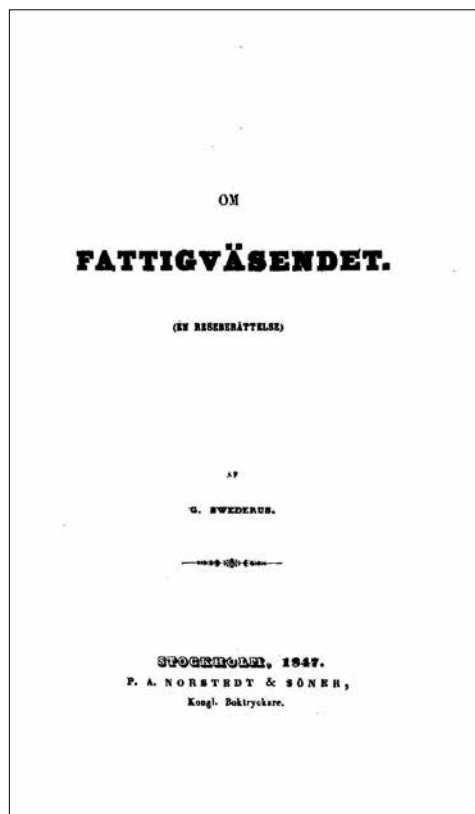
I *Om fattigväsendet* visar Swederus eftertryckligt att han har tagit del av den rika internationella litteraturen om sociala frågor. Han hänvisar till Louis Blanc, Saint-Simon, Fourier med flera samhällstänkare och tar tydligt ställning mot både socialismen och kommunismen. I grova drag uppehåller sig förra hälften av skriften vid faktiska näringsförhållanden i Preussen medan den andra är ägnad fattigdomens orsaker och de botemedel Swederus ser framför sig. En kungstanke i boken är att produktionen borde läggas om och arbetet uppfattas annorlunda än vad man vanligen gjorde. Daglöneriet var

inget annat än "det hyrda slafstillståndet" och industrialismens hopande av rikedomar till några få var alltigenom fel.²² Att det sedan fanns rika som utövade filantropi hjälpte inte mycket, så länge arbetarnas arbete värderades så lågt att de nätt och jämnt kunde existera och än mindre fick tid att tänka på något högre – Gud, nationen, familjen. Sådant samhället nu höll på att utvecklas underordnades människan mer och mer tingen.

Enda sättet att komma till rätta med fattigdomen låg i att arbetarnas äganderätt till sitt nedlagda arbete erkändes fullt ut. Gärna såg Swederus att arbetarna själva i associationens form drev hantverkerier eller rentav fabriker där de sedan delade inkomsterna efter förtjänst. Precis som i *Näringsväsendet i Sverige år 1840* återkom Swederus i *Om fattigväsendet* till sina utopiska tankar på att brottslingar borde sättas i arbete vid kolonier på landet, det fanns "100,000-tals tunnland odlingsbar jord" som bara väntade på att göras profitabel.²³ Utförligt redogjorde Swederus med kostnadsöverslag och allt för hur först de värsta förbrytarna, bevakade av personal som hade rätt att skjuta skarpt och med fotboja men med händerna fria, skulle få på sin lott att gräva avloppsgravar, varefter arbetskompanierna av småbrottslingar och vagabonder uppdelade i ploglag allt efter behov fick fälla skog, välta sten och plöja ny åker. Att kleva bort samhällets svaga var inte något som föresvävade Swederus: arbeta i sitt anletes svett måste alla, det var Herrens bud.

MOTGÅNGAR OCH NYA UPPDRAG

De närmaste åren efter hemkomsten till Sverige blev kämpiga för Swederus. Lönen som fabriksombudsman hade han fått sluta räkna med redan under utlandsvistelsen. Den upphörde att betalas ut nästan genast efter det att han satte sin fot i Tyskland, och när han väl

återkom till Stockholm slutade Swederus även formellt sin tjänst. I sina memoarer ondgör han sig över att under utlandsvistelsen inte ha kunnat försörja sin i Stockholm kvarlämnade familj. En vän ska flera gånger genom egna uppoffringar ha lindrat den värsta nöden hos Swederus hustru och de då fyra barnen.²⁴ Man kan inte låta bli att undra över hur han under dessa omständigheter förmådde hålla sig borta från de sina så länge som han gjorde, men tydligt är att han vid tiden i fråga inte såg någon framkomstväg i Sverige. Han har trott sig veta att många ovänner ville hindra honom där. Maktskiftet i samband med Karl XIV Johans död fick dock Georg Swederus att vända hem igen, låt vara med misstankar om att Oscar I, som han ju en gång i tiden varit med om att hylla i Uppsala, "personligen

är mig bitter".²⁵ Vål hemma fick han åter huvudsakligen livnära sig och familjen på sin penna, till vilket kom upprepade uppdrag med korrekturläsning i riksdagen: en själens grovjobbare har han onekligen varit.

Beträffande den innehållna lönen för tiden som fabriksombudsman pågick flera år efter hemkomsten en process, som slutade med att Swederus fick nöja sig med 500 riksdaler i stället för de 3 000 som han menade sig ha rätt till. Inte heller i publicistiskt hänseende blev den tyska resan någon framgång; i sina påbörjade memoarer skriver han om sin preussiska reserapport att "föga lär den blifvit läst", med tillägg att det möjligen berodde på "en högst förrädisk recension i *Aftonbladet*, författad af snillet, bedragaren och mördaren J. L. Almqvist". Den sårade Swederus har årtal efteråt erinrat sig recensionen såsom skriven med avsikt att platta "ut innehållet såsom något icke värdt beaktande".²⁶ Grundtankarna i *Om fattigväsendet* har den rätlinjige Swederus emellertid aldrig tvivlat på, några år senare försökte han popularisera dem genom en artikelserie i *Dagligt Allehanda* som sedan blev en broschyr, *Den fattiges försvar emot rikedomen* (1850). Med sina utfall mot kommunismen och lättjan och sitt stöd för familjen och äganderätten vann den uppskattning av kungen som i tron att bakom signaturen G.S. dolde sig George Stephens expedierade en dusör om 150 riksdaler till upphovsmannen. Själv värderade Swederus på ålderdomen den lilla skriften högst av alla sina alster.

Helt utan framgångar var alltså inte Swederus under de besvärliga åren efter hemkomsten från Berlin och han fick också olika jobberbjudanden. Bland annat fick han delta i förberedelserna av 1847 års industriutställning i Arvfurstens palats. Det var den första av en lång rad dylika utställningar som med allt större ambitioner de följande årtiondena genomfördes och bekostades med hjälp av

statliga medel.²⁷ Swederus bakgrund som sekreterare i Svenska Industriföreningen (vilken tidigare arrangerat två utställningar) har säkert varit meriterande för uppdraget, men hans inblandning i utställningen blev föga lyckosam. Under redigeringen av den utställningskatalog som anförtrotts Swederus skar det sig mellan honom och hans förman, den Chalmerska slöjdskolans skapare Carl Palmstedt, med följd att han snart var arbetslös igen.

En ny chans till arbete dök dock upp inom kort: Georg Swederus erbjöds och accepterade ett års anställning vid redaktionen för *Dagligt Allehanda*, där han skulle få ansvara för de utländska nyheterna. Den nye och orutinerade huvudredaktören Elof M. Lindman, som snabbt omvandlade tidningen till ett av landets mest radikala blad, betrodde snart veteranen Swederus mycket mer än så. Han

lät honom vikariera för sig och uppmanade honom rentav att skriva något om de många brännbara ämnen som alla visste låg honom särskilt om hjärtat.

Resultatet blev en olycksalig artikelserie, *Den arbetande klassens behov*, som väckte rabalder och heller aldrig gavs ut i sin helhet. Swederus började i fel ände och slog an fel ton. De första artiklarna som var skrivna att väcka arbetarnas uppmärksamhet fick framför allt de konservativa läsarnas blickar på sig. Mer eller mindre omedelbart kom det hot till redaktionen, prenumeranter sade upp sig och artikelserien avbröts innan den hann komma till den för alla samhällsbevarande krafter lugnande slutpunkt författaren tänkt sig. Den vingklippte Swederus fick i alla fall stanna kvar det år han hade lovats anställning, däremot lämnade Lindman hastigt och lustigt landet efter att ha kört *Dagligt Allehandas* ekonomi i botten. Swederus fick då erbjudande om att köpa tidningen och var nära att göra det, men vågade inte då han hade behövt sätta sig i skuld och var osäker på annonsintäkterna. Att han verkligen var frestad framgår av de påbörjade memoarerna där han kommenterar händelsen: "Det hade eljest varit ett så lämpligt fält för min verksamhet."²⁸

TIDEN SOM SKOLMAN

Nästa gång Swederus fick en mer varaktig anställning var 1851 då han fick nytta av sin åldrade svärfar Carl Wilhelm Wenus. Denne hade sedan 1832 arbetat som föreståndare eller syssloman vid Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga och vanvårdade barn, en inrättning som på initiativ av Olof af Wannqvist och Johan Olof Wallin kommit till stånd genom en stor insamling och som sedan fått åtskilliga donationer, bland annat genom ett upprop *Till Sveriges kvinnor* i *Aftonbladet* som bar Fredrika Bremers signatur. En rik änka överlät

1843 Reenstiernska palatset på Wollmar Yxkullsgatan på Söder med två tunnland jord, annars låg lokalerna på Tjärhovsgatan.

Tanken var att anstalten skulle bli ett hem för bortåt 200 flickor och gossar i åldern sju till femton år, som där skulle få lära sig "gudsfruktan, dygd, flit och ordentlighet, jemte bibringande af för arbets- och tjenstehjonsklassen gagneliga elementarkunskaper, öfning och färdighet i hvarjehanda slöjder samt vana till nyttig sysselsättning, lämpad efter barnens olika ålder och kön."²⁹ Så många som 200 barn hyste inrättningen aldrig, därtill blev ekonomin de många donationerna till trots aldrig tillräckligt god. De många byggnaderna och underhållet av dem åt upp en stor del av kapitalet och inrättningen visade minussiffror år efter år.³⁰

Georg Swederus svärfader var nu drygt åttio år och skröplig. Tillsammans lyckades de två styra det så att Swederus fick överta tjänsten som syssloman, trots att han tidigare gjort sig kontroversiell genom att både i *Om fattigväsendet* och i tidningarna skriva negativt om inrättningen som ekonomiskt osund och trots att i direktionen satt hans tidigare ovän von Hartmansdorff. Denne gjorde emellertid inga hinder, men att de fortsatt inte var kontanta med varandra framgår av att när Swederus efteråt ville tacka den mäktige mannen ska denne ha avbrutit honom med orden: "låt oss alldeles glömma hvarandra, och endast rådgöra om de principer som vid den Inrättningen bör tillempas!"³¹

Sitt nya värv som skolman – återigen en märklig beröringspunkt med Almqvist (verksam vid Nya Elementarskolan) – har Swederus tagit på stort allvar, men han kände sig bakbunden från första stund och kunde med egna ord inte "göra hundraedelen af hvad jag skulle velat". Enda större avvikelse från hur skolan drivits tidigare som han vågade sig på var att låta gossarna få permission att gå

ut i staden och hälsa på anhöriga och bekanta. Ekonomin fortsatte att försämras, konflikter mellan honom och hantverkslärarna uppstod, det förekom klagomål på bristande ordning och rymningar ska ha förekommit. I oktober 1854 beslöt därför direktionen att genomföra en omorganisation som innebar att Swederus blev överflödig. Själv skyllde han åtminstone delar av sitt misslyckande på att den kvinnliga föreståndaren som hade hand om flickorna obstruerade alla hans initiativ. Hon var enligt honom ”en *ordningsmenniska*, men ingenting mer”.³² Nämnas kan att inrättningen åren 1853–54 även fick sin beskärda del av den då i huvudstaden grasserande koleran. Sammanlagt 77 drabbades och tre dog. Vad Swederus i sin första egna skrift varnat för har han alltså tjugotalet år senare fått ta hand om på ett rent praktiskt plan.

JÄRNVÄGAR – FÖDKROK OCH STRIDSÄPPLE

Kort innan Swederus förordnande som syssloman upphörde dök en ny arbetsmöjlighet upp som på papperet passade honom betydligt bättre: den första järnvägskommittén, ledd av generallöjtnanten Carl Fredrik Akrell, tillsattes, med uppdrag att utreda hur de södra och västra stambanorna skulle dras. Till kommittén behövdes en sekreterare och kamrer, och efter uppvaktning blev det Swederus som fick det dubbla uppdraget, med högre lön och friare tyglar än vid Prins Carls inrättning.

För Swederus var det nya uppdraget närapå idealiskt. Han hade redan tidigare intresserat sig för järnvägarna och för Akrell hyste han kanske större sympatier än för någon annan i styrande ställning som han mötte under sitt yrkesaktiva liv. Båda förenades i att vara fallna för melankoli, ett ämne de på tu man hand utan förbehåll kunde utbyta förtroenden och resonera kring. De hade visserligen före det

gemensamma kommittéarbetet bara träffats sporadiskt men då kunnat föra desto längre samtal med varandra. Nu lärde de känna varandra väl och Akrell visade stort förtroende för Swederus under det fortsatta arbetet. Efteråt fortsatte de att hålla kontakten, ofta så att Swederus besökte ”den älskvärde och talangfulle gamla mannen”, men ibland också så att denne gjorde sig omaket att ta sig uppför backarna på Söder för att avlägga visit hos Swederus på någon av de många adresser han skrev sig på.³³

Enda problemet under kommittéarbetet var att det fanns en person som med sjumilasteg gick sina egna vägar: Nils Ericson, mannen bakom såväl Trollhätte kanals som Slussens ombyggnad och den nyligen så framgångsrike arkitekten bakom Saima kanal. Denna långt mer än vanligt handlingskraftiga person hade samtidigt som kommittén tillsattes blivit utsedd till att leda arbetena vid de södra och västra stambanorna och han hade sin egen agenda som förde honom på kollisionskurs med Akrell och Swederus. Det gällde bland annat den exakta dragningen av västra banan genom Västergötland och huruvida man skulle dra den norr (vilket kommittén ville) eller söder om Mälaren (Ericsons förslag).³⁴ Vid avgörandet i riksdagen 1857 följde man Ericsons linje, vilket retade gallfeber på Swederus som tidigare i en skrift hyllat Ericson för hans bedrift att bygga Slussen i Stockholm både snabbt och billigt.³⁵ Nu författade han i stället en tämligen overtig pamflett, *Öfverste Ericsons betänkande om jernvägarne, kritiskt behandladt*, som sökte påvisa logiska kullerbyttor i Ericsons ”fria jernvägsfantasier” med dess ”ofantliga krokvägar”.³⁶ Andemeningen var den att Ericson nog var en duktig ingenjör men inte förstod att se saker och ting i stort. En rad av tidens tunga publicister deltog i attacken mot Ericsons förslag, däribland Lars Johan Hierta, ”Hvalfisken” Johansson och Rudolf

Wall, även den inflytelserike finansmannen A.O. Wallenberg var emot, men det blev Nils Ericson som segrade, med främsta stöd i finansministern J.A. Gripenstedt vars retoriska blomsterspråk firade triumfer i riksdagen när beslutet skulle tas.

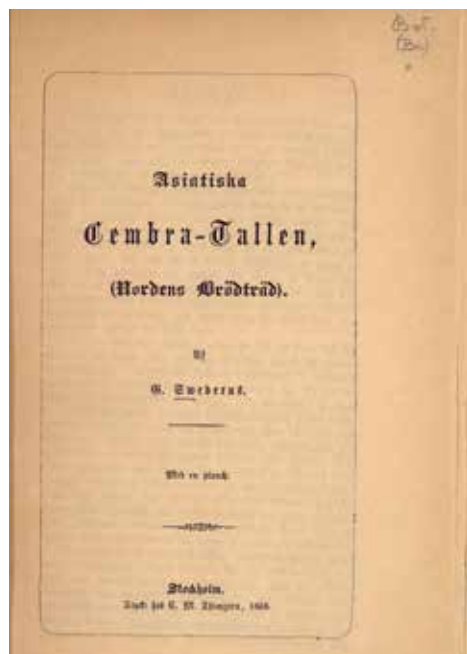
Förlusten har avallt att döma tagit Swederus hårt. Han fortsatte de kommande åren att i skrift nagelfara den fortsatta utbyggnaden under hänvisning till det betänkande som 1855 års järnvägskommitté presenterat, så bland annat med broschyren *Om Laga- och Nässjölinierne* (1860) där Swederus i gentemot Nils Ericson hätska ordalag förfäktade dragningen av Södra stambanan längs Lagaån i stället för över Nässjö som Ericson förordat. Swederus donquijotteri lönade sig inte heller denna gång.

NYA INTRESSEN OCH GAMLA KÄPPHÄSTAR

I allt väsentligt var Georg Swederus arbete i allmän tjänst förbi. Under 1857 deltog han i mätningar och andra göromål vid utbyggnaden av telegrafnätet från Härnösand till Haparanda, vilket han säkert har haft att tacka Carl Fredrik Akrell för, som var telegrafverkets förste chef. År 1866 fick han upprätta utställningskatalogen för den första skandinaviska industriutställningen, vilken var betydligt större än den utställning han katalogiserat 1847. Arbetet med katalogen gav honom anledning att reflektera över näringarnas tillväxt och yttersta upphov. Alla maskinverkstäder som poppat upp, den långt drivna ståltillverkningen och ett blomstrande lantbruk som nu födde ”dubbelt så många människor som år 1810, och dessutom tillåter en utförsel af ett par millioner tunnor säd” – allt detta kunde tillskrivas en huld och vis regent, Karl XIV Johan, vars storhet med årens lopp stod allt klarare för Swederus.³⁷ Och 1871 fick han efter Pariskommunen resa

till den franska metropolen för att på plats studera vilka lärdomar som gick att dra av de blodiga händelserna, men annars har han levt den fria litteratörens liv, mer och mer inriktad på ungdomsårens favoritstudium historien. Särskilt under 1860-talet hann Swederus annars ge ut en häpnadsväckande mängd skrifter i de mest skilda genrer – barnböcker, biografier, reseskildringar, självhjälpsböcker, naturvetenskapliga samlingsverk, historiska romaner, dagspolitiska inlägg (bland annat mot accis på cigarrer) och mycket mer. En del var översättningar (däribland bibliofilen Isaac D’Israelis berömda *Kuriositeter i litteraturen*), andra bestod i bearbetningar, men många var egna verk.

I samband med att svälten åter slog till i Sverige efter några år av missväxt visar Georg Swederus sitt patriotiska sinnelag med *Asiatiska cembra-tallen. Nordens bröd-träd* (1868), en skrift där han mitt under den rådande svälten propagerade för att i Sveriges norra delar odla den tåliga sibiriska

cedern om vars frön han av Alfred Nobels far Immanuel fått lära att ryssarna nyttjade dem, till smaken någonstans "emellan walnötter och hasselnötter", både som ett hälsosamt födoämne och en lækkerhet. Swederus lät importera en halv tunna fröer som sedan delades ut till 190 personer på en rad orter i Norrland för uppodling i förhoppningen att den sibiriska cedern där i framtiden skulle "bli detsamma som potatesen för en mängd andra zoner – ett wilkor för att en befolkning derstädes skall hafwa lifsbergning".³⁸ Även ett antal norrmän fick sig tillsända frön, trots att Swederus med årens gång fick allt svårare för Norges sturska uppförande mot storebror Sverige.

På ett internationellt plan försökte Georg Swederus bidra till bättre och säkrare kommunikationer med broschyren *Garantie contre les incendies à bord des navires* (1869), en helt kort teknisk skrift som efter vitsord från Vetenskapsakademien skickades till alla sjöfarande nationers regeringar. Swederus hade tagit del av och förfärats över de senaste årens statistik från Bureau Veritas för antalet ångfartyg som varje år fattade eld och gick under och ville nuge sitt bidrag till att bekämpa denna fara. Hans förslag var en släckare med gas som släckningsämne: "Metoden är helt enkel. En apparat för att producera kolsyra är det hela."³⁹ Kolsyrasläckare används än i dag i till exempel restaurangkök.

Det mest ambitiösa egna arbetet under den här tiden är annars *Handlexikon för Svenska Landthushållare, innehållande det wigtigaste i landtbruk, skogsskötsel, trädgårdsskötsel, fiske, jagt, slöjd, kemi, teknik, wäderleksförhållanden, helsolära m.m.* (1869), som från "Abborre" till "Örtug" behandlar omkring 2 000 ämnen på 574 sidor. Bäst liknas verket vid en encyklopedi för allmännyttiga kunskaper. Jord- och skogsbruk tar givetvis stor plats och man får många vinkar om lämpliga grödor, sådd, gödselsätt, trädplantering, ympning med mera. Arrende

och köp av lantegendom avhandlas, plogar, såmaskiner, tröskverk och harvar likaså, liksom nya uppfinningar som tändstickor, velocipeder och den då ännu bara tre år gamla dynamiten. Jakt- och fiskeartiklarna innehåller vissa vårdaspekter, så kallad äggning fördöms således kraftfullt, men rovdjuren tycker Swederus precis som i sitt bortåt fyrtio år tidigare utgivna jaktlexikon bör decimeras såsom allvarliga konkurrenter till människan om villebrådet. Hur man jagar lokatter med hund och gräver vargropar är därför sådant vetande som lärs ut med viss utförlighet.

Artiklarna i hälsolära innehåller framför allt råd för olyckstillfällen, men tar även upp sådant som skabb och ohyra, liksom trikiner, ett brännande ämne Swederus några år tidigare fördjupat sig i under översättningen av ett arbete av den berömda, för sanitära reformer verksamme Berlinläkaren och patologen Rudolf Virchow – *Läran om trichiner med afs. på de försigtighetsmått läkare och andra böra iakttaga* (1866). En längre artikel om liktornar, skriven med stor inlevelse i det lidande den drabbade kan känna, får nog tillskrivas de problem Swederus själv hade i detta fall.⁴⁰ Att han haft akuta smärtor under lexikonets skrivande får man utgå i från, då även artikeln "Skodon" kommer in på ämnet liktornar.

Framför allt bryter emellertid Swederus syn på samhället fram i *Handlexikon för Svenska Landthushållare*. Läsaren får lära sig att skuld aldrig någonsin är något gott ting, vare sig det är staten eller den enskilde som satt sig i den fällan. Sparbanker främjades som välsignade inrättningar medan skatter och tullar är ett otyg. Dylika pålagor motverkar välståndet, lär Swederus. Ett nytt otäckt samhällsfenomen som dykt upp vid horisonten är strejker, så nytt på svensk botten att Swederus valt att behandla det under det till språkformen engelska uppslagsordet "Strike". Han tillstår att fenomenet kan te sig berättigat med tanke på att arbetet ofta är skändligt illa betalt, men en

strejk tvingar alltid ”en del kamrater ifrån deras arbete och välbehöfliga lilla dagsförtjänst”, vilket är orätt.⁴¹ I stället vill Swederus se sina redan i *Om fattigväsendet* förordade associationer bli verklighet, arbetarna ska själva ta makten över produktionen. ”Man skall hoppas att dagsverksarbete, såsom något framtidslost, en gång, med en högre bildning [...] skall upphöra, och arbetet antaga formen af gemensamt arbete, med derät följande gemensamt intresse.”

På politikens område fastslår Swederus bestämt att rösträtt inte är till för alla: ”Rättighet att välja kan icke anses tillfalla hwarje person alldeles utan åtskilnad. En dagdrifware och odugling som icke har någon odlingellernågotintresseförsigsjelf, än mindre för allmänna saker kan icke tilltros välja med någon urskiljning.”⁴² Däremot har han inga direkta krav på de valbara, ”mer än god frejd”. Han är övertygad om att så länge väljarna är redbara medborgare kommer de att välja goda representanter. Men politiken är aldrig någon stor sak i Swederus samhällsvisioner: de är och förblir underordnade ekonomin och dess grundval äganderätten, som betecknande nog fått en egen lång artikel.

Dess tendens är att äganderätten ännu inte är tillräckligt erkänd, det är bland annat det som leder till ”strikes”. Hade bara äganderätten till arbetet och inte bara till tingen varit mer utvecklad skulle allt vara frid och fröjd, menar Swederus under hänvisning till sin käpphäst, att arbetarna sluter sig samman i associationer för att gemensamt äga produktionen, var och en efter förtjänst: ”arbetets frihet och individens eganderätt till sitt fria arbete” ska ”en gång inträffa när upplysning och moralisk förädling hunnit få genomtränga den materiell arbetande mängden”, siar Swederus.⁴³ Till denna ända har han även tänkt sig dra in undervisningen. Dess mål borde vara att ”beherrska materien för ändamål af själens frihet”, och

läroböckerna i den religiösa undervisningen borde enligt honom ta upp ”sparsamhet och umbärande såsom egenskaper tillhörande ett sinne, bildadt för det högre och ewiga”.⁴⁴

I OTAKT MED TIDEN

De närmaste åren utvecklade sig emellertid knappast i den riktning Swederus önskade. Oroligt såg han hur arbetarrörelsen ute i Europa var på marsch. Utropandet år 1871 av Pariskommunen var en kraftig väckarklocka och efter dess nedslående begärde och fick han resa på allmänt uppdrag till den franska huvudstaden för att på plats studera samhällsomstörtarnas ”syften och missdåd”. Resultatet blev den knappt nittiosidiga broschyren *Den svenska arbetaren*, som 1873 gavs ut av P.G. Berg hos vilken Swederus givit ut en rad skrifter från 1840-talet och framåt, med den rikt illustrerade översättningen av George Catlins *Nord-Amerikas indianer* (1848) som det mest påkostade arbetet. Särskilt tätt har samarbetet mellan Swederus och P.G. Berg varit just de sena åren på 1860-talet och de tidiga åren på 1870-talet, då P.G. Berg förlade ett tiotal titlar som Swederus antingen skrev, bearbetade eller översatte. Gemensamt hade de två männen förmågan att få mycket gjort, P.G. Berg var i trängre kretsar känd som ”Pelle Brättom”. Att Swederus skrivit mot tullar på cigarrer har säkert inte försvårat samarbetet, då P.G. Berg ständigt sågs bolma nyrullade cigarrer. Kontakten de två männen emellan underlättades vidare av att de hade ungefär samma samhällssyn: P.G. Berg var en Stockholmsborgare av den gamla stammen, en patriarkal och omtänksam arbetsgivare som livligt intresserade sig för sociala frågor, inte minst fattigvården.

Densvenska arbetaren gav Swederus ut under signaturen J. Månsson. Om falskskyltningen berodde på att han ville undvika att som

flera gånger förut hänt i samband med hans debattinlägg drabbas av motangrepp eller för att han trodde att det därigenom skulle bli lättare att insinuera sina åsikter är bäst att låta vara osagt. Budskapet är emellertid i allt detsamma som läsaren sedan flera årtionden tillbaka haft anledning att vänta sig när Swederus fattade tag i pennan. Det finns ingen tillstymmelse av förnyelse i hans tänkande kring de stora samhällsfrågorna. Äganderätt, arbete, associationer, lycka och religion vävs fortsatt samman på samma liberalkonservativa vis som botemedel mot alla problem. Det är genom den egna kraften och genom tron den enskilde ska bli materiellt oberoende och lycklig. Och genom att förena sig med andra arbetare i associationer kan den enskilde dessutom tillägna sig den del av vinsten som annars skulle ha tillfallit en arbetsgivare, till vilket kommer att hågen att arbeta blir så mycket större när man inte arbetar för någon annans räkning. "Noga räknadt är dagsverksarbete och i allmänhet arbete för andra icke naturligt eller *rätt*", skriver Swederus, som när detta formuleras varit fri skriftställare i ett halvt sekel och onekligen levt som han lär.⁴⁵

Tonfallet i skriften är påfallande fränt. Swederus har inte skytt några medel då det gällt att väcka de än så länge slumrande svenska arbetarnas motvilja mot tidens alla utländska förvillelser. Internationalens medlemmar och de tyska socialdemokraterna är "vildar", Pariskommunens försvarare "odjur", Bakunin och hans sympatisörer "nidingar". För "pladdret om den allmänna rösträtten", som börjat höras även hemmavid, ger Swederus inget: risk vore om den infördes, att "den kloke, ordentlige arbetaren, den mognade och sansade mannen" vid valen kom att överflyglas "af 20-åringar, som skulle rösta efter påstötning ifrån villioandar". Framför sig har Swederus anat samhällets undergång. "Huru", varnar han, "skulle det då gå honom

och öfriga sansade medlemmar i samhället? Hur skulle det gå med samhället sjelft i helhet? Men det är just samhället, lagarne och eganderätten, som social-demokraterna vilja omintetgöra."⁴⁶

Även efter *Den svenska arbetaren* har Georg Swederus spänt följt utvecklingen och med tilltagande vämjelse iakttagit hur de främmande hoten när svensk mark. I det bevarade arkivmaterialet efter honom hittar man oräkneliga utgjutelser över tidens "sekt" och "agitatorer", irriterade kommentarer om "Qvinno-emancipationen, som här med all makt påkåttas af publiciteten och efterpladdrande papegojor", tankar på förbud för strejkkassor, liksom utfall mot den "sirapsfilantropi" som brett ut sig inom fängvården och som gör att man mer ömmar om mördarna och deras arma själar än om offren. I litteraturens värld döms Det unga Sverige ut med orden "denna förmättna skock", men den verkligt stora faran är ändå socialismen som massrörelse: "socialismen spränger samhället i atomer", skriver den med årens lopp alltmer knarrige samhällsanalytikern dystert på ett ställe.

Turligt nog fick Swederus utlopp för mer positiva tankegångar på annat håll än i samhällsdebatten. På 1870-talet lade han ner de största arbetsinsatserna på historiens fält. Framför allt påbörjade han ett ambitiöst projekt att skriva en biografi om Karl XIV Johan, med tidens gång alltmer Swederus utkorade hjälte. Vad den förste Bernadottekungen uträttat i fält och på tronen var bortom kritik fick mindre hyllande pennor erfara, däribland den liberale publicisten Orvar Odd och militärhistorikern Julius Mankell. Swederus gick grundligt tillväga i sina forskning. Han sammanställde och gav ut en källförteckning, *Förteckning på källskrifter, användbara för Carl XIV:s historia* (1875) innan den stort tänkta biografien började publiceras. Av den, *Carl XIV Johans historia*, utkom 1878

*Dåvarande kronprinsen, sedermera kung Karl XIV Johan, målad av François Gérard, 1811.
Nationalmuseet/Wikimedia Commons.*

en första del, 517 sidor stark. Mer blev det aldrig, trots att Swederus skrivit samman tre lika tjocka volymer till. Pengar fattades för att realisera projektet, Swederus hade på ålderns

höst inte tillräckliga ekonomiska tillgångar för att kunna låta trycka resterande delar. Hans patentrecept till andra för ekonomiskt oberoende, arbetsamhet och sparsamhet, dög dåligt på det privata planet och de sista åren hade blivit ytterligt svåra om inte den liberale publicisten och politikern S.A. Hedlund hade ryckt in. Ett försök från Swederus sida att få delta i litteratörernas pensionsförening avlogs, med motiveringen att han var ”öfverårig”.⁴⁷

Den 28 januari 1881 gick emellertid S.A. Hedlund in med en motion till andra kammaren om ett årligt stöd om 1 200 kronor till den då åttiofyråriga Georg Swederus.⁴⁸ Han underströk vikten av att stödja ”en gammal och fattig skriftställare, hvars hela lif varit hufvudsakligen egnadt åt arbetet för sådana idéer, som innebära allmän välfärd”, något som sällan gav författararvoden av någon betydelse, ja rentav ”mången gång få de utföras för intet, då författarelönen ligger i hoppet att hafva kunnat något gagna”. Initiativet var okonventionellt, men lyckades: ett vackert erkännande av Swederus förtjänster som samhällsdebattör och delaktighet i omvandlingen av ett en gång statiskt och stängt Sverige till en modern industrination. En annan anledning att räta på ryggen hade Swederus fått nio år tidigare då han ett halvt sekel efter det snöpliga slutet på studierna i Uppsala av sitt alma mater den 31 maj 1872 gjordes till jubeldoktor.

EN UDDA JUBELDOKTOR

I vanliga fall utdelas jubeldoktorat femtio år efter promotion för doktorsgraden. Vid Filosofiska fakulteten utdelades dock inte doktorsgraden förrän på 1870-talet; dessförinnan skedde promotion – och i förekommande fall även jubelpromotion – endast för magistergraden. Efter införandet av filosofie doktorsexamen promoverades även de tidigare magistrarna till jubeldoktorer. Swederus utgjorde dock ett särfall. Han hade nämligen aldrig promoverats till filosofie magister men tilldelades likafullt titeln jubeldoktor 1872. År 1821 hade han inte tillåtits att delta i magisterpromotionen, då han alltför nära inpå själva promotionshögtiden hade uppfyllt kraven för deltagande. Inom universitetet restes dock på våren 1872 förslaget att han ändå skulle ”kallas att såsom jubeldoktor vid den instundande promotion mottaga lagerkransen”, bland annat för sin ”aktningsvärda litterära verksamhet”. Promotorn professor Skytteanus Wilhelm Erik Svedelius ansökte på Filosofiska fakultetens uppdrag om dispens vilken bifölls av universitetskanslern Henning Hamilton och Swederus blev jubeldoktor.

Filosofiska fakultetens protokoll 29/4 och 13/5 1872, Filosofiska fakultetens arkiv, Uppsala universitets arkiv, A Ia:35.

Om hans sista år vet vi inte mycket mer än att han blev änklings 1879 och att han därefter levde i sällskap med de två ogifta döttrarna och en piga på adressen Repslagaregatan 16 på Södermalm. Den äldste sonen, som var grosshandlare, hade då sedan länge lämnat hemmet och skaffat familj. I det närmaste nittiotvå år gammal och åldersskräpig gick Georg Swederus bort vid tretiden på eftermiddagen söndagen den 8 juli 1888.

De ledande huvudstadstidningarna uppmärksammade de följande dagarna hans bortgång. Bland annat uttryckte onsdagen den 10 juli *Svenska Dagbladet* i en lång runa sin högaktnings för en man "med tron på idealerna bevarad, med ungdomssinnet ännu levande". Inte minst betonade man med gillande hans "fosterländska sinne". Än raskare var *Aftonbladet* som dagen innan vigde fyrtiotalet rader åt den "den gamle författaren, svenska industriföreningens stiftare, Georg Swederus". Bland de skrifter man särskilt anförde fanns även *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel*. Detta pionjärverks kvaliteter har alltså framstått som klara ännu mer än femtio år efter dess tillkomst, ett gott betyg.

Men bland söndagens händelser i Stockholm var Swederus bortgång långt ifrån den största. Tisdagsnumret av *Aftonbladet* uppmärksammade således än mer vad som tilldragit sig borta i Lill-Jansskogen. Just när Swederus drog sina sista andetag började där ett i raden av protestmöten för allmän rösträtt, med Hjalmar Branting som huvudtalare, sekonderad av bland andra Arbetets redaktör Axel Danielsson. Omkring 5 000 demonstranter enligt *Aftonbladet* (15 000 enligt konkurrenten *Social-Demokraten*, som stödde sig på en poliskonstapels vittnesmål)⁴⁹ hade trotsat det regniga vädret och anlänt i spridda grupper, då polismyndigheten förbjudit ett regelrätt tåg genom staden. Det var lika så gott att Georg Swederus aldrig fick se den stora ansamlingen runt fanborgen och

att han heller aldrig fick höra vad som yttrades ute i Lill-Jansskogen, för det hade gjort det än tydligare att han som reformernas man numera var ohjälpligt på efterkälken. Ord om "rösträtt och revolution" hördes och Axel Danielsson höll enligt *Aftonbladets* referent "ett af skarpa utfall uppfyllt tal om den 'beherskade makten', för socialdemokratins och den röda fanan, som han spådde skola i en framtid svaja på alla offentliga byggnader".

En ny tid och ett nytt samhälle randades.

SLUTNOTER

1. Christian Scriver (1629–1693), tysk präst som författade andligen uppbygglig litteratur, t.ex. Seelenschatz (1675) som kom i flera olika svenska översättningar under 1700-talet.
2. Uppgifterna om Magnus Swederus huvudsakligen hämtade ur Bonnier 1935, 561–65.
3. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 1 f.
4. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 5.
5. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 5.
6. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 6.
7. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 8.
8. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 9.
9. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 9.
10. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 10 1/2.
11. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 14.
12. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 16.
13. Swederus 1832, s. 38.
14. *Aftonbladet* 16 & 18/4 1833.

15. Om Sällskapet för nyttiga kunskapers spridning och Swederus (minimala) insats i detta, se Sörbom 1971.
16. Swederus 1833.
17. Swederus 1835, s. 58.
18. Svenska industriföreningen som en exponent för 1800-talets associationsväsende behandlas i Jansson 1985, s. 178 ff. Jansson uppmärksammar även hur Swederus drogs till för tiden centrala problemområden: folkupplysning, näringarnas utveckling, fattigvård, viltvård.
19. Se Kjellén 1937.
20. Se Pettersson 1992, s. 182.
21. För en idéhistorisk behandling av pauperismen, se Lundgren 2003, kap. "En uppsökande fattigvård".
22. Swederus 1847, s. 360.
23. A.a., s. 541.
24. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 23.
25. Swederus till G.O. Hyllén-Cavallius 14/5 1844.
26. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 23.
27. Ekström 1994, s. 25 ff.
28. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, ingen paginering.
29. Ferlin 1858, 1905.
30. Om anstalten, se Aquilonius & Johansson 1934.
31. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, ingen paginering.
32. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, ingen paginering.
33. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*, s. 30. Efter hemkomsten från Tyskland 1844 har Swederus uppehållit sig på i varje fall ett tiotal olika adresser, mestadels i trakterna av Adolf Fredriks torg (nuvarande Maria torget).
34. Om striderna om järnvägarnas dragning, se Oredsson 1969, framför allt s. 72–84.
35. Swederus 1850 b.
36. Swederus 1857, s. 35.
37. Swederus 1866, s. 55.
38. Swederus 1868, s- 4.
39. Swederus 1869 a. Min övers.
40. I ett formulär för 1881 års mantals- och skattskrivning har han under rubriken "Anmärkningar om lyte" noterat att han själv liksom de kvarboende dottrarna är "bekajade med liktornar, ovisst om ärftligt eller ådrager". Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*
41. Swederus 1869 b, s. 470.
42. Swederus 1869 b, s. 532.
43. Swederus 1869 b, s. 565.
44. Swederus 1869 b, s. 522.
45. Månsson, J. [Swederus, Georg] 1872, s. 82.
46. Månsson, J. [Swederus, Georg] 1872, s. 30.
47. Swederus, *Självbiografiska anteckningar m. m.*
48. Hedlund 1881.
49. *Social-Demokraten* 14/7 1888. Tidningen som strax före demonstrationen uppmanat alla sympatisörer att sluta upp trots "polis-trakasserier" ägnade den nästan hela första sidan.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Kungliga biblioteket

- I. s. 59 Swederus, Georg, *Självbiografiska anteckningar m.m.*
 L 26:1a Swederus till G.O. Hyllén-Cavallius 14/5 1844.

Press

- Aftonbladet* 16 & 18/4 1833, 9/7 1888.
Social-Demokraten 14/7 1888.
Svenska Dagbladet 10/7 1888.

Litteratur

- Aquilonius, Klas & Johansson, Arvid, 1934, *Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga barn 1830–1930*, Stockholm.
 Bonnier, Isidor Adolf, 1935, *Anteckningar om svenska bokhandlare intill år 1935*. 2. Stockholm och Uppsala.
 Christensson, Jakob, 2013–2019, Georg Swederus, i *Svenskt biografiskt lexikon*, Band 34, s. 523–530.

- Ekström, Anders, 1994, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm.
- Ferlin, P.R., 1858, *Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende 2*, Stockholm.
- Hedlund, S.A., 1881, *Motion nr 123, Motioner i andra kammaren, Bihang till riksdagens protokoll*. Stockholm.
- Jansson, Torkel, 1985, *Adertonhundratalets associationer*, Uppsala.
- Kjellén, Alf, 1937, *Sociala idéer och motiv hos svenska författare 1*, Uppsala.
- Lundgren, Frans, 2003, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora.
- Månsson, J. [Swederus, Georg], 1872, *Den svenska arbetaren*, Stockholm.
- Oredsson, Sverker, 1969, *Järnvägarna och det allmänna*, Lund.
- Pettersson, Lars, 1992, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham*, Uppsala.
- Swederus, Georg, 1831, *Cholera morbus. Uppkomst, härjningar, kurmethod och preservativ efter skrifter utgifna i Tyskland och Moskva 1831*. Stockholm.
- Swederus, Georg, 1832, *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1832, *Nyaste Bonde-Praktika*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1833, *Minnesord öfver Jonas Alströmer*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1835, *Om patent-lagen af år 1834*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1838, *Ställningar och förhållanden efter den 19 juni 1838*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1840, *Näringsväsendet i Sverige år 1840*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1847, *Om fattigväsendet*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1850 a, *Den fattiges försvar emot rikedomen*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1850 b, *Stocksund och nya slussen*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1857, *Öfverste Ericsons betänkande om järnvägarna, kritiskt behandlat*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1860, *Om Laga- och Näsjö-linierne*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1866, *Skandinaviska industri-expositionen i Stockholm 1866*. H. V, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1868, *Asiatiska cembra-tallen. Nordens brödträd*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1869 a, *Garantie contre les incendies à bord des navires*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1869 b, *Handlexikon för Svenska Landthushållare, innehållande det wigtigaste i landtbruk, skogsskötsel, trädgårdsskötsel, fiske, jagt, slöjd, kemi, teknik, wäderleksförhållanden, helsolära m.m.*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1875, *Förteckning på källskrifter, användbara för Carl XIV:s historia*, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1878, *Carl XIV Johans historia*, Stockholm.
- Sörbom, Per, 1971, *Läsning för folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria*, Uppsala.

ROGER BERGSTRÖM & KJELL DANELL

JAKT, JAKTVÅRD OCH SVENSKA
JAKTHANDBÖCKER 1682–1882– UTGÅENDE FRÅN GEORG SWEDERUS
OCH HANS JAKTHANDBOK

A RTONHUNDRATALETS första del bleven händelserik tid för jaktvården i Sverige. Vi kan kalla perioden *Förfall med krisinsikt*. Förfallet syftar på en lång tids misshushållning med det nyttiga viltet medan krisinsikten motiveras av att förfallet gått så långt att många skribenter rapporterade inte bara om viltets tillbakagång utan även om orsaken till det – en förödande jakt och fångst. Ett av många exempel ur litteraturen: *Krypskyttet och jagten i orätt tid är rätta orsaken till det vildas förminskning inom vårt fädernesland*.¹ Jaktens bedrivande låg långt ifrån andemeningen i jaktstadgor och förordningar. Det positiva i allt det eländiga var att en liten elit i samhället insåg problemen och beslöt sig för att något måste göras. Goda krafter samlades och började agera, men det tog mycket längre tid att åstadkomma en förändring än man kunde ana.²

Hur hade det då blivit så illa? Många av oss lever i dag i tron att skogar och fält förr vimlade av vilt, att jakten liksom fångsten var mycket god och att människans påverkan på viltet var minimal. Under 1600- och 1700-talen var allmogens jakträtt starkt inskränkt, ja i det närmaste eliminerad, Norrland och några Svealands län undantagna.³ Jakträtten tillhörde konungen och hans folk samt de privilegierade. År 1789 kom Gustav III:s beslut om att låta skattebönder åter få jaga på sin egen mark.⁴ Beslutet kopplade jakträtten till

markägandet på samma sätt som det är i dag och som det hade varit långt tidigare. Det finns otaliga spekulationer om hur beslutet kom till men sanningen lär vi nog aldrig få veta. Ofta beskrivs det som skedde som ett tack till allmogen för visad förståelse i samband med Gustav III:s statsvälkning, men det fanns säkert flera förklaringar.⁵ I och med beslutet förstärktes viltförfallet. Jakthistorikern och bankombudsmannen Albert Eklundh i Pjätteryd skrev:

Varje svensk man fick nu bära bössa, varje svensk som ägde jord, kunde jaga där, bäst han ville. Med avundsjuka och grämlelse hade man förut sett de få utöva den idrott, som de många önskade ägna sig åt. Med bitterhet hade man fantiserat om de goda stekarna, som promenerade ens näsa förbi därute i skog och mark. Nu hade man rätten i sin hand och grep den med begärlighet.⁶

Trycket på det nyttiga viltet ökade genom jakt och fångst, men eftersom rovdjursjakten eftersattes ökade rovdjuren och därmed predatortrycket. Det fördärvliga tjuvskyttet florerade och skedde ofta under förbjuden tid och vanligen på andras ägor. Skyttet på lekplatser och användandet av snaror och giller gick hårt åt tjädrar och orrar, och rapphönstjuvar härjade. Om älgen visade sig på privat mark ansamlades ortens alla jägare, som om fienden kommit, och förföljde

älgen miltals under förevändning att den var påskjuten. Detta var bara några få exempel på sakernas erbarmliga tillstånd.⁷

DET FANNS REGLER

Det saknades inte lagar, stadgor och förordningar. Jaktstadgan från 1808, som ersatt *Ordningh och stadga* från 1664, var ett stort steg framåt och dess detaljeringsgrad var osedvanligt hög.⁸ Så visst fanns det klara regler, men de följdes inte. Kunskapen om stadgan och dess innehåll verkar inte ha nått ut i de breda folklagren, trots att den upplästs i varje predikstol och satts upp på anslagstavlor. Den var nog alltför omfattande och snårig för de flesta. Viltet kunde också vara räddningen för människor som levde under knappa förhållanden, och människans rätt gick före lag. Jakt och fångst på andras mark och under fel tid rapporterades återkommande i landshövdingeberättelserna.⁹ Att sälja skogsfågel och hare var en av landsbygdsbefolkningens få möjligheter att få kontanter till inköp av andra förnödenheter. De bättre bemedlade var inte utan skuld utan anklagades för bristande moral då de köpte vilt utanför tillåten tid.¹⁰

De *nyttiga* viltarterna, med älgen och rådjuret i spetsen, blev genom den hårda och ofta illegala jakten starkt tillbakaträngda och anses ha varit nära utrotning. Kronhjorten hade svaga populationer och förekom som rester i sydligaste Sverige. Vildrenen och bävern, som båda skulle komma att utrotas i slutet av 1800-talet utan att samhället brydde sig, hade börjat sin vandring mot utrotningens brant.¹¹ De mörka molnen var många och blev allt fler. Listan över de *skadliga* viltarterna var lång. De fyra stora rovdjuren björn, järv, lo och varg hade under lång tid varit utsatta för förföljelse med alla tillgängliga medel. Rävar och hökar ansågs redan då som småviltets farligaste fiender. Vid 1800-talets början hade

metoderna för skadedjurens förföljande blivit än mer sofistikerade och bestämmelserna alltmer tvingande för människorna.¹² De fyra stora var ett uppenbart hot mot både tama och vilda djur, men ansågs även vara det mot människan.¹³

Att finna nya metoder för att utrota skadedjuren och att öka tillgången på det nyttiga viltet stod därför högt på den nationella dagordningen. Patriotiska Sällskapet utlyste pristävlingar redan under 1700-talets senare decennier och fick in många svar, men de banbrytande lösningarna lyste med sin frånvaro. De bästa bidragen, ofta långt ifrån verkligheten, belönades och ärades. Bland insändarna kan vi kanske finna den tidigaste jaktvårdens förgrundsfigurer, även om ordet jaktvård inte var myntat förrän strax efter 1820.¹⁴ Den som vi tycker ligger bäst till att få epitetet förgrundsfigur är prästen Samuel Ödmann (1750–1829). Han är mest känd för att ha tillbringat 37 år av sitt liv sängliggande, men som trots det frenetiskt arbetade och gav betydande bidrag inom många lärdomsområden. För att klara familjens försörjning under tiden som komminister på Värmdö jagade och fiskade han ivrigt. Under en av jakterna blev han svårt förkyld och därefter sängliggande.

Ödmanns tankar om jaktvården från 1789 gick ut på att djurens trevnad berodde på tre omständigheter: tillhåll, födoämnen och ostörd parning.¹⁵ Djuren har vissa stamhåll lämpade efter deras natur och behov. Han drog också paralleller mellan de vilda djuren, som trängdes undan av människan, och indianerna, som drevs bort av européerna. Ödmann framförde även tankar kring det vi i dag skulle kalla viltvård: "Några timmerstockar som kunnat hämtas på annat ställe, men blivit utan omtanke borthuggna, har ofta skingrat ett helt tjädersamhälle [...]. Något otidigt hygge i en asplund, har ofta gjort det fördelaktigaste älgstånd onyttigt." När det

Stora rovdjuren pekades ut som ett hot mot såväl tama och vilda djur som människor. Illustrationer av björnattacker ur Llewellyn Lloyds Scandinavian adventures, during a residence of upwards of twenty years (1854), s. 270 respektive 354.

gällde djurens föda kunde människohänder inte göra så stor nytta, menade Ödmann. De för de vilda djuren smakligaste ämnena är de som naturen självmant frambringar. Det var endast för djurens fortplantning som människan kunde göra något positivt. Ödmann såg fyra möjligheter: (i) möjligast skona honorna, (2) med viss uträkning bortskjuta hanarna, (3) sorgfälligt freda djuren under deras parningstid och (4) freda bona från plundring. Det sista gällde inte minst för att förhindra den förödande äggningen. "Själva Negeren i Angola tänker sundare", konstaterar Ödman.

Ödmann tog också kamp mot menighetens inrotade grundsatser som (i) skjuter inte jag, så skjuter min granne, (ii) en fågel i handen är bättre än tio i skogen och (iii) jag behöver inte göra något för framtiden, ty framtiden gör ingenting för mig. Så allt som senare skulle ligga inom jaktvårdens domäner kunde förbättras och den som kanske drog dess första lans var alltså en psalmskrivande, sängliggande präst i Gamla Uppsala, där han också ligger begravd.

JÄGARKÅREN ORGANISERAR SIG

Frihetstiden och den gustavianska tiden ökade möjligheterna för gemene man att jaga, men satte djupa spår i landets viltpopulationer. Hos en liten grupp välutbildade män fanns lyckligtvis insikter om sakernas tillstånd och inte minst beslutsförmåga. I Jägareförbundets *Tidskrift för Jägare och Naturforskare*, som är en av den svenska jakthistorikens höjdpunkter,¹⁶ argumenteras 1832 för bildandet av "smärre jagtsällskap på landsorterna" och sådana hade bildats på olika håll i landet årtiondena före själva Jägareförbundets stiftande 21 april 1830.¹⁷ Att jägarna organiserade sig ansågs vara det bästa sättet för att komma till rätta med problemen. Svenska Jägareförbundets portalparagraf i de första stadgarna löd:

Jägareförbundets syftemål är att upprätthålla jaktyrkets anseende, att befrämja jaktens ändamålsenliga utövning, att samla sådana rön och fakta, som kunna bidra till den zoologiska vetenskapens framsteg samt att sprida och allmängöra sådana upplysningar

som i ett eller annat avseende leda till jaktväsendets fördel samt till dess idkares undervisning och nöje.¹⁸

År 1833 hade Jägareförbundet cirka 1 000 medlemmar.¹⁹ Bildandet av jaktsällskap på flera håll i landet fortsatte under de kommande årtiondena. De flesta sammanslutningarna sysslade mest med skjutövningar med sociala inslag, men hade också jaktvårdande ambitioner, framför allt efterhållande av rovdjur och tjuvjägare. Det vi såg var början på en landsomfattande organisering av landets jägare. Om vi jämför med bildandet av djurskydds- och naturskyddsföreningar så var jägarna tidigt ute.

Värdet av kunskap om viltets levnadsförhållanden ökade och blev mycket tydligt under 1820- och 1830-talen. Inte minst vid stiftandet av Jägareförbundet framhölls vikten av vetenskapliga undersökningar och insamlande av vetande från landets alla hörn.²⁰ En av förespråkarna för vad man kallade jaktzoologi var lundazoologen Sven Nilsson, som 1828 blev chef för Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm. Han såg klara fördelar med ett utökat samarbete mellan zoologer och jägare.²¹ Zoologerna som tidigare mest ägnat sig åt studier av främst uppstoppade fåglar i naturaliekabinetten fick genom jägarna tillgång till större och färskt material att undersöka. I utbyte fick jägarna kunskap om arternas systematik och levnadssätt samt svar på intressanta frågor. Nilsson såg jägarna som en viktig och nyttig fältresurs spridd över hela landet – något som jägarna fortfarande är. Ett viktigt bidrag i denna spirande tid för naturintresset var den snabbt växande bokutgivningen av verk som exempelvis Sven Nilssons *Skandinavisk fauna* i fyra delar med illustrationer av Magnus Körner och bröderna von Wrights *Svenska fåglar efter naturen och på sten ritade*.²² För den som hade råd att köpa eller på annat sätt få tillgång till dessa praktverk fanns stora möjligheter till snabb förkovran.

Hovjägmästare och skogsforskare Israel Adolf af Ström (1778–1856). Grundade Statens skogsinstitut 1828. Okänd konstnär, Sveriges lantbruksuniversitet.

Ytterligare ett tecken på insikt och ambition till förändringar präglade Kongl. Maj:ts år 1828 tillsatta kommitté bestående av kammarrådet Carl Fredrik Cassel, överhovjägmästaren, baron Jacob Wilhelm Sprengtporten och hovjägmästaren Israel Adolf af Ström. De skulle se över både skogshushållningen och jakten och komma med förslag på förbättringar.²³ Det var första gången som man från officiellt håll tog upp sådant som innefattades i begreppet *jagtvård*.²⁴ De kommitterade samlade material från landshövdingarna, några överjägmästare och enskilda personer. Brännande frågor var skador på husdjur av främst björn, lo och varg respektive åtgärder för det nyttiga viltets förökande. För första gången kunde man nu presentera en samlad bild av kostnaden för skadedjurens angrepp på kreatur. År 1827 uppgick de till 185 549 riksdaler banko för hela riket, en summa motsvarande cirka 26 miljoner kronor i 2020 års penningvärde. När det gällde rovdjurens utrotning nöjde sig

kommittén med att föreslå justeringar av 1808 års jaktstadga samt en bättre prioritering av användningen av statens skottpengar. Cassel visade att i de preussiska staterna hade viltet ett kapitalvärde på 25 miljoner gulden, och den årliga avkastningen av jaktyrket var 1 miljon gulden. Ett Sverige likt Preussen hägrade.

Kommittén ansåg att jaktförfattningarna på det hela taget var ändamålsenliga, men efterlevnaden mycket skral. Exempelvis upptogs 1827 endast 20 jaktbrott vid domstolarna i tio av länen, varav ett gällde olovligt älgskytte. Starka behov av information, bevakning och höjda böter fördes fram. Bergsrådet Carl Magnus af Robson argumenterade samtidigt starkt mot misshushållningen och publicerade en uppsats med titeln "Ett ord i ett viktigt ämne" i *Journalen* 1828.²⁵ Ett särtryck av hans lilla skrift delades ut till alla närvarande vid Svenska Jägareförbundets stiftande 1830. Kommittén gav flera ambitiösa förslag, men det mesta föll på grund av att de kopplades till ett förslag om jaktskatt. Det skulle vara ett sätt att få pengar till verksamhet inom området, men kom att förbli något ytterst svårsmält under mer än hundra år. Varför skulle man betala skatt för en rättighet som man nyss återfått?

År 1826 inrättade Israel Adolf Ström, efter en genomförd studieresa i Tyskland, på egen bekostnad en undervisningsanstalt i skogsskötsel. År 1828 grundades ett kungligt skogsinstitut, som fick till uppgift att utbreda en allmänna kännedom av skogshushållningen, meddela nödig insikt i jaktväsendet och bilda en skicklig och kunnig skogs- och jägerbetjäning.²⁶ Institutet hade sannolikt tyska förebilder inhämtade av Ström under studieresan. Både Sprengtporten och Ström blev ledande personer för utvecklingen vid institutet, som under många år låg vid Strandvägen i det som numera heter Nobelparken. Där utbildades under lång tid jägmästare och forstmästare. Jakten var

under lång tid väl så viktig som skogen, vilket återspeglades i utbildningen.

VÄNDPUNKT FÖR VILTFÖRVALTNING

Många viktiga bitar i en svensk viltförvaltning föll nu på plats inom några få decennier. Men det tog lång tid innan man såg betydande genomslag i verkligheten. Med 1808 års jaktstadga förnyades kravet på att viltstatistik skulle insamlas över hela landet.²⁷ Syftet var att i första hand få en överblick av antal fällda rovdjur, skottpengarnas omfattning samt antal dödade husdjur. Det tog dock nära tjugo år innan statistiken började publiceras och därmed blev mer allmänt tillgänglig. Det skulle emellertid dröja nästan ytterligare femtio år innan avskjutningsstatistik för *nyttiga* viltarter började samlas in.

Det var under *Förfallets och krisinsiktens tid* som författaren och översättaren Georg Swederus gav ut sin jakthandbok. Den var den första svenska jaktboken i den meningen att den var anpassad för våra förhållanden och av ett mer fullständigt slag. Boken publicerades 1831/32 med titeln *Skandinavien's Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexikon*.²⁸ Boken skrevs under en av de allra mest dynamiska och intellektuellt präglade perioderna av den svenska jaktens och viltets historia. Swederus var i sin ungdom intresserad av jakt och hade klara insikter i misshushållningen med viltet. Han anför också några lokala initiativ som förebilder för att stävja denna. Dessutom var han en mycket god skribent och hade rätt bra överblick över svensk och europeisk litteratur. Var han en av de män som kom att göra betydande insatser för viltets och jaktens fromma i Sverige?

Förfallets och krisinsiktens tid nådde lågvattenmärket under 1860- och 1870-talen. Då stod vilttillgången i ett bottenläge, liksom respekten för jaktförfattningarna.

Jägareförbundets medlemsantal hade minskat till ett hundratal medlemmar.²⁹ Den period som följde kan vi kalla *Uppbyggnad*, men det är en helt annan historia.

Fortsättningsvis diskuterar vi (i) den jaktliga litteratur som föregick Swederus jakthandbok, (ii) Swederus bakgrund och uppväxt samt hans bevekelsegrunder för att skriva boken, (iii) jakthandboken och annan näraliggande litteratur som han utgav, (iv) de efterföljande jakthandböckerna med syfte att undersöka om Swederus blev stilbildare inom området och slutligen (v) Swederus bidrag till eftervärlden inom viltets och jaktens område.

JAKTHANDBÖCKER FÖRE SWEDERUS

Efter att ha skisserat förhållandena för viltet och jakten under 1800-talets första hälft är det dags att sätta in Swederus och hans jakthandbok i sammanhanget. Vi går först igenom de relativt få, men viktiga, jaktbeskrivningar och lexika, som utgavs fram till 1830-talet, det vill säga till publiceringen av Swederus jakthandbok. Vi försöker också belysa betydelsen av inhämtad kunskap från utlandet.

Några tidiga jaktinriktade arbeten

Först en bit in på 1600-talet publicerades böcker som till viss del behandlade vilt och jakt i Sverige. Pastorn Isaacus Erics på Stenby i Östergötland översatte en tysk bok av Johann Colerus (?–1639) vilken trycktes 1683–1686 med titeln *M. Joh. Coleri Oeconomia, thet är hushåldz vnderwijsning*.³⁰ Utgivningen ombesörjdes av sonen, slottsfogden i Uppsala, Samuel Stehn. Boken är skriven som en månadskalender kring viktiga göromål och bearbetad för svenska förhållanden. Den ger en hel del rekommendationer om stort och smått och av större eller mindre vikt för

lantmannen. Texten handlar exempelvis om utsädet, väder, att fördriva ohyra, rättor och möss, botandet av sömnlöshet och hur man kan bedöma hälsotillståndet utifrån blodets färg och konsistens. Den berör också ett femtiotal däggdjur, fåglar, fiskar och ormar. Det är inte någon jaktbok i dagens mening, men något om däggdjur och fåglar finns i alla fall. Inte helt förvånande får varg och räv stort utrymme.

En helsvensk beskrivning av jakten i Sverige kom 1671, om än bara på drygt ett par sidor. Det var Johan Risinghs (1616/17–1672) uppsats *Om Jagt på Diur och Foglefängie i Een land book, eller Några Upsatter till Wärt käre Fädernes-Landz Nyttä och Förkofring wälmeente Om Land-Bruuk och Land-Lefwerne sammanhemptade och tilhoopasatte*, tryckt i Västerås.³¹ Risingh var nationalekonom och författare, men kanske mest känd för att ha kartlagt Nya Sverige. Han beskriver i uppsatsen jakten i Mellansverige där sätten att fanga och döda vilt var många. Varg, räv, hjort, rådjur och hare jagades med nät, skall

snäppor) med flera. Här blandas information om arternas levnadssätt, hur de jagades eller fångades och inte minst vad de fällda djuren kunde användas till. Sagen blandades frikostigt med gammal och ny kunskap. Att göra järppipor av hasselnötter är kanske något att prova för den händige. De erfarenheter som förmedlades är i grunden hämtade från kontinenten, ofta från Livland (Broocmans födelseprovins), men svenska perspektiv ges också. Här finns mycket smått och gott att lära sig, även om en del verkar besynnerligt. Av rävar fanns två slag, en större och en mindre; de två slagen hade olika färgteckning. Tips för köket gavs också, till exempel att om grävlingkött vattendras och sedan kokas med hö dras transmaken ur, i synnerhet om det steks efter att ha kokat en stund. Pannkakor gick bra att baka med grävlingister. Istret från björnen gjorde håret grått. Haren hade sin givna plats i husapoteket. Mot epilepsi skulle man använda harungar utskurna ur moderlivet, vilka sedan förbränts och därefter uppblandats med körsbärsvatten. Svullna halsmandlar botades genom att smörja harfettet bakom öronen. Näsblood stoppades genom att peta in harhår i näsan.³⁷

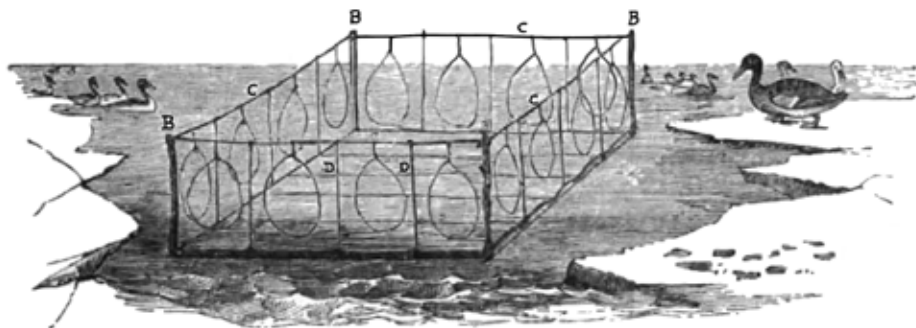
Krutet är väl så viktigt som bössan och skytten. För att bevara krutet borde torkad vitlök läggas på ett fat i krutdurken som förslöts och förvarades i ett torrt rum. Inte nog med det, krutet blev också starkare, ”gav snälla skott” och man sköt alltid bättre och ”wissare”. Viktiga var säkert råden om hur man skulle bota en bössa fördärvad genom trolldom. Ivern var stor hos författarna att ge allehanda tips till lantmannen. I jaktdelarna insmög sig även några goda råd för fiskodlaren. Ville man förhindra att fiskar smet ut ur dammen så skulle man strö gravmull i utloppet.³⁸

År 1749 var det äntligen dags för en helsvensk jaktbeskrivning grundad på en bondsons erfarenheter från Jämtland. Det var jämtlänningen Æschill Nordholm (1721–1752)

som under professor Anders Berchs inseende bidrog med den i Uppsala utgivna *Jämtlands djur-fänge*.³⁹ Det är en avhandling som i detalj skildrar de jakt- och fångstmetoder som då var kända i bygden. Avhandlingen är ett värdefullt tidsdokument och utgavs med viss stolthet i faksimilupplaga 1953 i Tandsbyn.⁴⁰ Nordholm föddes i Lits socken, men dog endast 31 år gammal. Han redovisade mycket goda belägg för den tidens djurfångst samt uppgifter om arternas levnadssätt. Syftet med boken var att sprida kunskap om hur man kunde nyttiggöra skogarnas och vattnens villebråd. Älg, björn, varg, hare, räv och bäver liksom skogsfåglarna gavs mest utrymme. Vildrenen nämns inte, troligen saknade den redan då betydelse i Jämtland, och inte heller berörs fjällräven, vilket kanske är mer anmärkningsvärt.

Uppfinningsrikedomen för att fånga vilt var stor och Nordholm berömde jämtlänningarna på denna punkt. Dock förvånades han över att de stora flockarna av svanar, gäss och änder förblev i stort sett otullade, förutom några få som sköts på långt håll. Nordholm rekommenderade att dessa flyttande fåglar skulle beskattas inom riket och inte i andra länder. Rävsnaxar agnade med vattenväxter och nedsänkta på älvarnas botten eller snaror skulle kunna vara lämpliga fångstmedel, ansåg Nordholm.⁴¹

Boken innehåller också uppgifter om olika viltslags värde. Troligen var han inspirerad av sin professor, Anders Berch (1711–1774), som var Nordens första professor i nationalekonomi. Nordholm uppskattade det ekonomiska värdet av den jämtländska hönsfågeljakten till cirka 30 000 daler kopparmynt under goda år – motsvarande omkring 2,8 miljoner kronor i 2020 års penningvärde. Totalt utfördes då från Jämtland cirka 80 lass fågel där varje lass vägde 32 lispund och ett lispund var 8 ½ kg. Det gav nästan 22 ton fågel. Om vi antar att det är lika många tjädrar, orrar och ripor i bytet med en medelvikt på 1 ½ kg

Æschill Nordholm rekommenderade att man skulle öka beskattningen av flyttande sjöfåglar i Jämtland. Sjöfågelssnaror ur Llewellyn Lloyds The game birds and wild fowl of Sweden and Norway (1867) s. 285.

per fågel skulle i storleksordningen 15 000 fåglar ha exporterats från Jämtland under ett kronår, det vill säga ett år med osedvanligt rik tillgång. Intressanta är också Nordholms noteringar om skogsfågelpopulationernas årliga fluktuationer, vilka visar att dessa mer eller mindre regelbundna växlingar är av gammalt datum. Som tänkbara orsaker för han fram invasioner från till exempel Norge och Ryssland samt kalla vårens betydelse för kläckningen. Framför allt det senare påståendet har haft och har många anhängare.⁴² Nordholm uppskattade också antalet dödade harar per år i Jämtland till 16 416 genom att multiplicera antalet rökar (hushåll) med 9 harar per rök. Hararnas skinn var underutnyttjat, tyckte Nordholm, och ett ökat användande av harfällor till sängkläder skulle spara in på ull och fårskinn.

Sammanfattningsvis, de första bilderna av den svenska jakten skymtar i arbeten av utländskt ursprung där källhänvisningar ofta saknas. De flesta tidiga beskrivningarna av jakten infogades i kapitel i allmän litteratur som berörde naturresurshushållning. Men det finns ett tydligt undantag. Nordholms avhandling fokuserar huvudsakligen på jakt och fångst och är genuint svensk, eller rättare sagt jämtländsk. Arbetet är för sin tid enastående informativt och förhållandevis vetenskapligt. Det förtjänar att lyftas fram

som ett av de allra viktigaste bidragen före Swederus, även om det bara behandlar en region av Sverige. Broocmans arbete intar en andraplats.

Lexika

Vårt förstalexikon inom naturhushållningen, dock ofullbordat, var den *Nya svenska ekonomiska dictionnarien. Eller försök til et allmänt och fullständigt lexicon i svenska hushållningen och naturläran*. Det var ett ambitiöst verk, en encyklopedi, som tyvärr endast kom ut för bokstäverna A–C. Upphovsman var lantbrukaren och ekonomen Johan Fischerström (1735–1796) och det trycktes under åren 1779–1792.⁴³ De fyra delarna omfattar många ämnen av vitt skilda slag, såsom växter och djur, barn och folkseder. Fischerströms generella uppfattning var att den största delen av samhällets rikedom kom från jordbruket, men jordbrukarna var ofta fattiga, vilket han även för egen del fick erfaras. Encyklopedin kan ses som Fischerströms välmående, praktiska omsorg om lantbruksnäringarna. Syftet var att ge kunskap och handfasta råd. Ett stort avsnitt ägnas till exempel åt biskötseln och det kan nästan ses som en handbok snarare än ett lexikon. Ytterligare ett exempel är and. Under det uppslagsordet redogör han för hur man lockar till sig med olika slags frön och

hur man tillverkar vettar. Björn och bäver fick också stor plats. Fischerströms internationella insikter exponerades flitigt. Vi ser ett storverk som aldrig fullbordades. Fischerströms huvudintresse blev på senare tid ekonomi och han presenterade många förslag till större förändringar, vilka skulle gagna jordbruket.

Före detta överjägmästaren Magnus Henric Brummer (1735–1790) i Halland publicerade 1789 *Försök til et svenskt skogs- och jagt-lexicon*.⁴⁴ Lexikonet har 122 uppslagsord från *adel* till *öfwer-jägmästare*. En del ord behandlades kortfattat, medan andra fick mer utrymme. Urvalet av ord riktades mot växter och djur som nyttjades av människan samt sådana ord som beskrev nyttjandet. Det är med andra ord ett starkt nyttoinriktat arbete. Boken är mer än en ordbok då den innehåller ett insiktsfullt avsnitt om skogarnas nuvarande tillstånd, vård och återplantering. Brummer såg sig själv som en del av jägeristaten som han ville tjäna genom sin bokutgivning. Mycket av den erfarenhet som han samlat på sig under åren är säkerligen sammanfattad i boken. Brummer insåg förfallet och i *Til läsaren* skriver han:

Hwad jagten angår, så har hushållningen med densamma varit och än är, mindre försigtig, det matnyttiga wilda blifwer dageligen alt mer och mer förminskat, men rofdjuren deremot å de fleste ställen föga eller intet. Tjenliga lagar och författningar i detta ämne felas ej, men wäl efterlefnaden.

År 2010 omtrycktes 1789 års upplaga med bidrag av Kerstin Ekman och de två författarna till detta kapitel.⁴⁵

Ett par år tidigare, 1787, hade Brummer publicerat *Kort utdrag av alla kongl. förordningar, resolutioner och bref, rörande skogarnes wård och nyttjande i riket samt jagt och djurfång*.⁴⁶ Denna handbok omfattade omkring 170 juridiska arbeten publicerade under perioden 1537–1782 och blev även den en värdefull källa för jägeripersonalen, som

gissningsvis bestod av några hundra personer. Kanske var dessa böcker tänkta som en liten inkomstkälla för den åldrande Brummer? Han tjänade jägeristaten och därigenom gynnade han sig själv.

Anders August Leijonflycht (1798–1850) färdigställde 1827 ett *Svenskt hand-lexikon för jägare*.⁴⁷ Han var elev vid Ströms privata skogsinstitut, ”men kunde icke taga examen”.⁴⁸ Boken tillägnades kronprins Oscar och omfattade inte mindre än nästan 1 000 uppslagsord från *afdriva* till *örn*. Författarens tanke var framför allt att den yngre jägaren skulle ha nytta av lexikonet. Uppslagsorden täcker många olika områden, exempelvis andungsjakt, anis, binnikemask, bomolja, bräckar, bävernät, dona (snara av tagel för kramsfågelfångst), fågellimskokning, jäck (varghake), lobås, morunge (säl), rimsnö (då

denna faller är rätta tiden för rovdjursfångst) och rönnbärshane (sidensvans), swag (sankmark) och spänningsmanskap (de som spänner jakettyget). I dag har boken stort värde för dem som studerar äldre jaktlitteratur då många av orden fallit i glömska. Ungefär samtidigt, 1826, publicerade Leijonflycht ett mindre häfte inom jaktens område, *Afhandling om sättet att med gropar och saxar fånga rofdjur*.⁴⁹

Utgivningen av ordböcker med tämligen korta förklarande texter för varje ord inom olika områden var populärt under 1700-talets senare del, inte minst inom naturhushållningen och dess olika delar. Kanske berodde det på att kunskapen nationellt och internationellt vuxit sig så stor att mer omfattande genomgångar av olika ämnesområden blev alltför omfattande. Få orkade ta sig an och slutföra sådana arbeten. Då var ordlistor en betydligt enklare arbetsuppgift. Nackdelen med ordböcker är att det är svårt att se de stora sammanhangen, men lexika fyller utan tvekan sin funktion.

Tidiga jakthandböcker

Den första jakthandboken på svenska kom inte förrän 1801 och det var *Jagt-skolan eller åtskilliga nödiga och nyttiga underrättelser för en jägare*.⁵⁰ Det är inte känt vem som var författare, men flera detaljer antyder att ursprunget är tyskt. De tyska staterna framhålls som ett lysande föredöme. Boken är på många sätt intressant och säregen, inte minst för att den ger en ytterst ambitiös syn på jakten, jägaren och det därmed sammanhängande hantverket. I första hand var boken nog tänkt för utövarna av jägaryrket, inte minst med tanke på vad författaren ansåg att jägaren skulle kunna av teori och praktik. I bokens inledning ställs höga krav:

För att vara en dugtig Jägare, fordras kropps- och sinnesstyrka, eller åtminstone ett ståndaktigt mod, som segrar öfver alla swagheter; ty i denna häftiga och starka

kropps-öfning kan en wekling icke uthärda [...]. Jagt har i alla tider haft sina älskare; både högre och ringare personer hafwa funnit behag deri, och knappt lär någon wetenskap wara äldre och mer idkas, än Jagt och Djurfång. Intet folkslag gifwes, som ej idkat den ifrån de äldsta tider. De fleste gamle Auktorer lemna bewis derå, fast med orediga och stundom mindre trowärdiga beskrifningar. Ibland alla andra lär dock Tyska Nationen med skäl kunna anses för den, som i forntiden i synnerhet beflitat sig att genom teori och praktik nyttja denna wetenskap [...]. Författaren anser att jaktyrket och dess danande förfallit [...] dock finns ännu några Tyska Hof, der Jägare-Ståndet någorlunda hålles i sin urgamla helgd och anseende.

Jakten hade två syften, att nedgöra de skadliga djuren och att skaffa sig ett smakligt villebråd. Utövandets beskrevs mestadels i positiva termer. ”Det var det nöjsammaste tidsfördrivet som vederkvickte tröttade sinnen, behagade utan ledsnad samt befordrade kropps- och sinnestrevnad.”⁵¹

Den första avdelningen i boken tar upp jägarens göromål samt de vetenskaper som är nödvändiga och nöjsamma att känna för den som vill bli jägare.⁵² Det var mycket som jägaren skulle göra. Det gällde att veta hur man skulle fånga eller döda alla olika slags fyrfota vilda djur i vatten och på land. Som fågelfångare måste man känna till flyttfåglarnas rörelser och hur fåglarna fångades vid olika årstider. Det fanns ingen årstid då en flitig och omtänksam jägare inte kunde finna arbete, nytta och nöje. Om våren när fåglarna häckade borde han så mycket som möjligt döda räv och mård, vilka rövade ägg. Dessutom skulle han förhindra att hundar och katter sprang lösa och gjorde skada. På sommaren borde han se till att rovdjuren inte förökades, förstöra deras bon, nästen och ungar. Om hösten var det skördetid och under vintern skulle jägaren spåra och döda alla

större och mindre rovdjur, som ofredade och dödade hemtama och vilda djur.

Kunskap om många vetenskaper behövdes av den som ville bli jägare. Insikter i teologin var viktigast för att inte blir rädd när man var ensam i skogen. Ett fullkomligt förtroende för allmakten gjorde en lugn. Moralen undervisade människan om dess borgerliga skyldigheter. Genom att följa de moraliska reglerna fortlevde samhället. Juridiken var oundgänglig för att känna till olika förordningar, men också nyttig, till exempel vid gränstvister. Och ekonomin, den behövde alla. En jägare borde förstå att hushålla så att en viltart tillväxte även om den jagades. Medicinska kunskaper skadade inte att ha eftersom jägaren sällan var nära läkare och apotek. Geometrin och aritmetiken var också användbara. Fysiken behövdes för att spå väder och jägaren uppmanades att skriva dagbok över flyttfåglarnas sträckning, häckning, parning, läten och beteenden vid olika tider och väderlek samt lövens utsprickning och fällning. Kunskap om botaniken gjorde att man bättre förstod djurens födoval och fann medicinalväxter. Mineralogin skulle inte föraktas – jägaren kunde i ödemarken finna sällsynta bergarter och malmstråk. Musiken gav grunden för att kunna blåsa valthorn vid jakt för att kommunicera med omvärlden. Att behärska främmande språk var användbar kunskap både vid resor och vid läsning. Allt detta kompletteras med att jägaren skulle vara frisk, stark, smidig och vig, ha god syn och hörsel samt hög röst och lätt andedräkt.

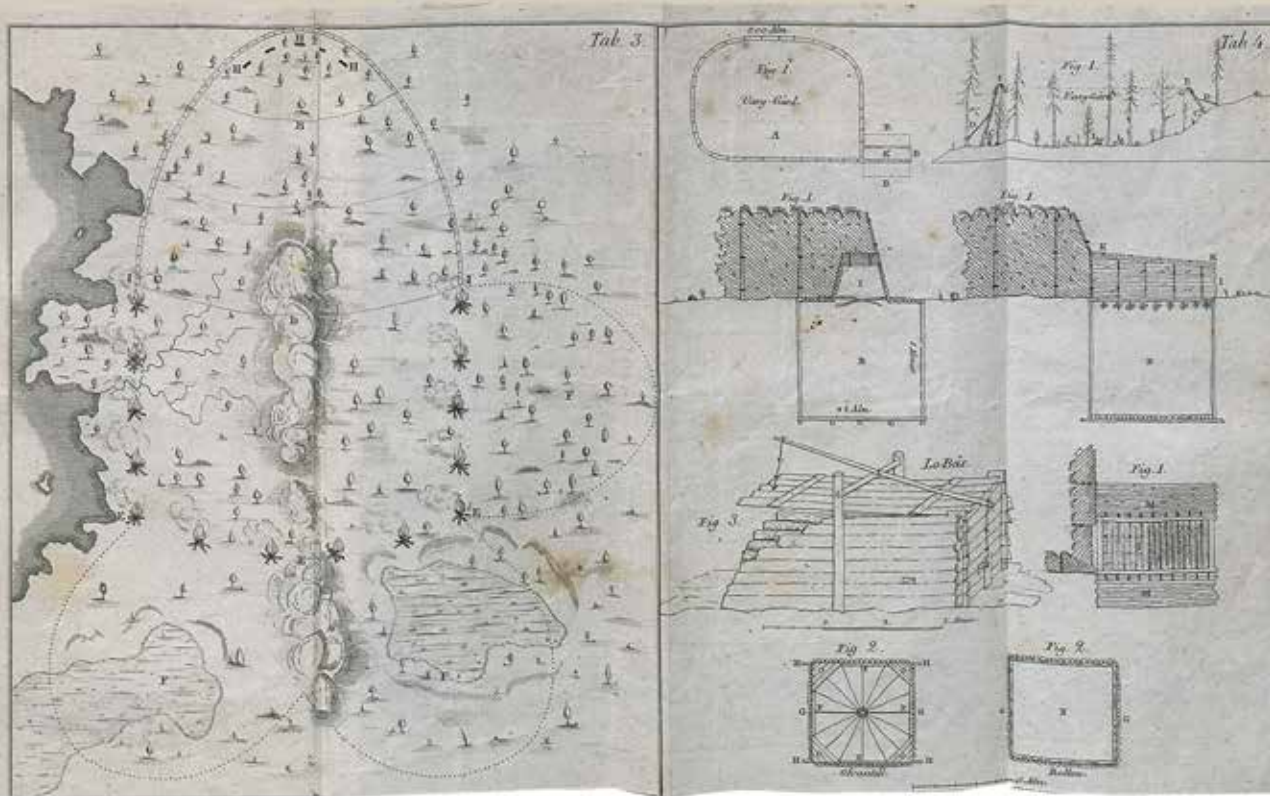
Den andra avdelningen är omfattande och behandlar hundar.³³ Här redogörs för olika hundraser, deras uppfostran, förplägnad och omvårdnad. Exempel på hundraser som nämns är *dogg*, *björnbitare*, *björnsköllare*, *svetthund*, *vindhund* och *rapphöns*. Den tredje avdelningen ägnas åt skjutgevärs av olika typer, skjutkonst, skötsel samt krut och dess beredning. Författaren ger även klara förslag

på hur man borde stärka jakten och jägaryrket i Sverige.

Önskeligt wore, att hos oss äfwen blefwe ett slagsskrå-ordning i Jägare-ståndet med högre och lägre grader; att hwar och en, efter flit, kunskap och skicklighet, deri befordrades, och att inga fullmakter bortgävos åt olärda eller obehöriga personer, som bara kunna säga ja och ropa hurra. Då skulle en sådan allmän täflan väckas till behöriga wettenskapers lärande och utöfwande. Då finge Riket dugliga embetsmän wid Jägare-Staten, och då utmärktes en Jägare icke blott af gröna rocken.³⁴

Näst i tur bland handböckerna kommer *Anteckningar angående jagt och djurfångst uti Sverige* av översten och hovjägmästaren Johan Ludvig von Greiff (1757–1828). Den utgavs i två upplagor 1821 och 1828.³⁵ von Greiff skrev i bokens inledning att han inte ansåg sig ”kunna sammanskriva ett fullständigt verk, som innefattar allt vad som hör till jaktkunskapen”. Han menade att det var över hans förmåga eftersom han saknade full kännedom om naturalhistorien. von Greiff ville egentligen inte producera ett ofullständigt verk, men hade uppmanats av andra att åtminstone skriva något om hur man skulle minska antalet rovdjur i landet grundat på ”vad jag av kunniga jägare, egen forskning och en 50-årig erfarenhet kunnat inhämta”.

von Greiff upplevde att efter jaktkungen Fredriks tid (Fredrik I, 1676–1751) blev jakten allt mindre aktad, färre jägare tränades, de större jakterna liksom villebrådet blev allt sällsyntare och jaktkunskapen försämrades.³⁶ Han påpekade att det pinsamt nog saknades instruktioner och föreskrifter för både jakten och skogsskötseln i vårt land. Samtidigt fanns det starka krafter som önskade att allmänningarna och kronoskogarna skulle överlätas till enskild disposition och att hela den förhatliga jägerbetjäningen, bestående av cirka 400 skogvaktare, skulle avskedas

Illustrationer över Johan Ludvig von Greiff's varggropar ur dennes bok Anteckningar angående jakt och djurfångst uti Sverige (1828). von Greiff var först och främst empiriker och utgick mestadels från sina egna jakterfarenheter.

eftersom några missbrukat sitt ämbete. År 1809 blev ett märkesår för von Greiff på två sätt. Han tilläts att vid årets riksdag argumentera för att behålla kronans skogar och jägeribetjäningen.⁵⁷ Den senare, som hade sina rötter i 1600-talet, skulle bevaka skogar och vilt, och vid krig inkallades den till militär tjänst. Det andra spänningsfyllda i von Greiff's liv var att han tillhörde den lilla skara som 1809 avsatte konung Gustav IV Adolf.⁵⁸

Den bok som von Greiff producerade innehåller beskrivningar för anläggning och avjagning av luderplatser, skallgång, varggårdar samt fångstgropar, sax, vakgluggsskytte, ludring med gift samt jakt med hund. Anvisningarna i text och bild är detaljerade. Man får veta hur stolpar ska slås ned, hur drevkedjan ska röra sig, hur fårskinnsappen ska läggas under ankan när den kedjas som bete i varggropen vid kallt väder. Det är nästan så att man kan ge sig ut med boken i

hand och göra allt detta. De viltarter som behandlas är björn, järv, lo och varg, samt räva, utter, älg och rovfåglar. Slutligen innehåller boken ett kapitel om hundarnas sjukdomar främst baserat på tysk och fransk litteratur.⁵⁹ von Greiff's andra upplaga av *Anteckningar angående jakt och djurfångst uti Sverige* från 1828 utökades genom ett bihang om jakt och fångst i allmänhet och fick därmed en bredare inriktning.

Enligt vårt tycke bör en mer omfattande jakthandbok innehålla följande huvudmoment: vapen och allt som därtill hör, jägarens övriga utrustning, viltarterna och beskrivning av deras ekologi, jakt och fångstmetoder, hundkänedom, bytets tillvaratagande, jaktförordningar, jaktetik och jaktvård samt gärna något tillbakablickande och reflekterande avsnitt för att se jakten som en del i ett fungerande samhälle. För att klassas som "svensk" bör den ge inblickar

i den svenska jakten och dess specifika förutsättningar. *Jagt-skolan eller åtskilliga nödiga och nyttiga underrättelser för en jägare* har en svag koppling till svenska förhållanden. von Greiff's *Anteckningar angående jagt och djurfångst uti Sverige* täcker bara vissa delar. Så vid utgången av 1820-talet saknades en mer heltäckande jaktbok med stark svensk koppling. I nämnda handböcker ser vi återigen det starka genomslaget av tysk litteratur. Tyskland, inte minst Preussen, var för Sverige ett stort föredöme inom skog och jakt. Den tyska dominansen stod sig till mitten av 1900-talet då intresset kom att växla över mot Nordamerika och då främst USA.

SWEDERUS – MÄNNISKAN

Swederus och hans omvärld diskuteras utifrån ett idéhistoriskt perspektiv av Jakob Christensson i denna bok, medan vi här fokuserar mer på personen Swederus. Han var barnfödd i Västerås dit föräldrarna flyttade 1790 från Uppsala. Sist i skaran på fem barn föddes Georg i juli 1796 i S:t Ilians församling, som då endast omfattade en liten del av Västerås stad och landsbygd väster om staden. Föräldrarna Magnus Swederus (1748–1836) och Hedvig Juliana Hellstedt (1753–1829) härstammade båda från Stockholm.⁶⁰ Magnus Swederus hade varit gift tidigare med Catharina Elisabeth Edström (1764–1783), Cajsas Lisa kallad. De fick tre barn tillsammans, innan hon dog endast 19 år gammal.⁶¹ Georg hade tre halvsyskon och fyra helsyskon. Namnet Swederus lär vara en latinisering av Svedvi i Västmanland, det vill säga Svedvi socken från vilken flera av släktingarna kom.⁶²

Han bodde hemma till 13 års ålder då han började studera i Uppsala och antogs vid Västmanlands nation 28 april 1809.⁶³ Efter avlagd filosofie kandidatexamen 1821 fick han arbete på *Allmänna Journalen* hos

Porträtt av Georg Swederus. Blyertsteckning av Alexis Wetterbergh, 1840-talet (Kungl. biblioteket, LIBRIS-ID:19728197).

redaktören Per Adam Wallmark.⁶⁴ Denne var aktiv publicist och författare med goda insikter i biblioteksvärlden genom sitt arbete på Kungliga biblioteket. Efter universitetsstudierna kom han in i bok- och tidningsvärlden där han fortsatte att verka under resten av sitt liv.

Faderns verk

Georg hade ett arv att förvalta då det gällde skrivande och böcker. Fadern Magnus var författare och skapade bland annat ett lånebibliotek som så småningom kom att bli Stockholms första stadsbibliotek.⁶⁵ Han efterträdde redan vid 22 års ålder Johan Jacob Schildt, som varit medarbetare till den välkände bibliotekarien Carl Christoffer Gjörwell. Antagligen fick han genom honom en gedigen insikt i bokbranschen.⁶⁶ Efter en tid hos Gjörwell med ansvar för "utrikes correspondence" startade Magnus borgarskapets bokhandel i Uppsala, vilken

efter flera turer och en del bråk utvidgades till akademiens bokhandel.⁶⁷ Strax därefter började han också med en läsecirkel och så småningom lånebiblioteket. Kulturpolitikern i Uppsala Karl Söderberg anser i *Uppsala Nya Tidning* att Magnus Swederus kanske största insats var utgivningen av *Tidningar utgifne i Uppsala*, som utkom 1773–1779.⁶⁸

Magnus Swederus verksamhet utvidgades till Åbo och Stockholm. Albert Wiberg, som tecknat Stockholms första stadsbiblioteks historia, menar att faderns insats var banbrytande.⁶⁹ Hans lånebibliotek i Stockholm 1784–1789 var för tiden modernt och hade ”varma rum” med prominenta låntagare som Hennes Majestät Drottningen och hertigen av Södermanland (sedermera Karl XIII). Under sin bokinriktade karriär verkade han också som översättare, något som även sonen Georg kom att syssla med.

År 1789 fick fadern motgångar då han ansågs ha överträtt privilegiebestämmelserna för sin verksamhet. Wiberg tror att detta medförde att han tröttnade på biblioteksverksamheten. Samma år prästvigdes han i Västerås stift och realiserade då planer han tidigare haft. Året därefter flyttade Magnus och hans hustru till Västerås där han blev domkyrkosysselman. Om Georgs moder har vi inte hittat mycket information, förutom att hon var dotter till en instrumentmakare.

Georg Swederus far ligger begravd vid sidan av de båda makarna i en märklig grav med tre gravstenar vid Bondkyrkan, sedermera Helga Trefaldighets kyrka i Uppsala. Inga fullständiga namn står på gravstenarna och på en av dem står: ”Hvilke vi varit gör dig vist lika nog. Vi voro människor. Vi voro christne.” Graven är den enda synliga som i dag finns kvar på den gamla kyrkogården kring kyrkan.

Efter något år på *Allmänna Journalen* ärvde Georg Swederus ett lantbruk i Stora Rösjö i Västra Ny socken, Östergötland. Han flyttade

dit 1823 från Stockholm för en period om cirka fem år.⁷⁰

Swederus kan mycket väl ha inspirerats av andra män i släkten. Många var präster och flera av dessa verkade också inom det naturvetenskapliga området, något som var vanligt bland dåtidens män inom kyrkan. Den som tydligast stod för naturvetenskap i omgivning var en farbror, Nils Samuel Swederus (1751–1833), som var både naturforskare och präst. Under en resa till England arbetade han bland annat med naturalisten Joseph Banks’ insektssamlingar och seglade med James Cook på hans första resa. För sina förtjänster invaldes han i såväl den engelska vetenskapsakademien, The Royal Society, och den svenska, Kungl. Vetenskapsakademien. Nils Samuel skrev som ung skaldestycken⁷¹ och hans omfattande lokala gärning som präst beskrivs i krönikor från Frövi.⁷²

Ett kusinbarn till Georg, Magnus Bernhard Swederus (1840–1911), var adjunkt vid Uppsala högre allmänna läroverk. De två brevväxlade en del, bland annat om släktforskning och släktfotografier.⁷³ Magnus Bernhard gav år 1886 ut en artikel med titeln ”Foglarnes bon”,⁷⁴ som trycktes i *Läsning för folket utgifven af Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande*. Denne Swederus skrev också i *Svenska Jägareförbundets Tidskrift* ett antal artiklar om ”Svenska konungar som jägare och jagtvårdare” under 1908–1909.⁷⁵

Hade Swederus ett verkligt intresse för jakt och var han jägare med egna erfarenheter? I hans företal till boken, som här återges i sin helhet, finns en sats som åtminstone avslöjar en del: Redan ifrån yngre åren tillgifven detta nöje [...]. Nöje syftar där på jakten. I en fotnot senare i boken angående användningen av skjutvapen skriver han: ”Under en längre tid skild ifrån jagtlifvet, har jag ej nyligen varit i närmare beröring med utmärktare Svenska jägare, [...]”.⁷⁶ Han hade alltså redan vid 36

års ålder inte jagat på länge. Varför vet vi inte. Kanske berodde det helt enkelt på tidsbrist, eller möjligen var han för sjuklig för att ränna i skog och mark. I medlemsförteckningen för Svenska Jägareförbundet 1832 finns en *Swederus, G. Magister*.⁷⁷ Det fanns visserligen fler G. Swederus vid denna tid, men det torde röra sig om Georg Swederus då han ofta benämndes magister. Vi hittar dock inte honom nämnd inom Jägareförbundets verksamheter, vilket tyder på att han inte hade förtroendeuppdrag eller var aktiv på annat sätt inom förbundet. Att jakt skulle ha varit en viktig verksamhet för honom motsägs också av att vi inte hittat andra uppgifter om hans jaktliga gärning eller intresse, vare sig i brev eller i andra handlingar. Uppenbarligen hade han haft en hund då han i svar på en recension av hans handbok skriver att han uppfostrat en hund. Huruvida detta var en jakthund avslöjas inte av hans formulering.

När Georg Swederus med familj flyttat från Östergötland till Stockholm bodde de på flera olika adresser i centrala Stockholm. Vid tiden för utgivningen av jakthandboken bildade han Svenska Industrieföreningen, vars sekreterare han var under några år, och ägnade sig huvudsakligen åt statshushållning samt industri- och järnvägsfrågor. Swederus blev så småningom sekreterare och ombudsman i Manufaktur-societeterna och tillhörde en tid även redaktionen för *Dagligt Allehanda*. Han invaldes i Patriotiska Sällskapet år 1850 och något år senare blev han föreståndare för Prins Carls inrättning för vanvårdade barn på Tjärhovsgatan i Stockholm. Under första halvan av 1850-talet finner vi Swederus med hustru, två döttrar och svärmor registrerad på denna inrättning.⁷⁸ Förutom alla dessa verksamheter hade han uppdragsresor både till Berlin och till Paris.

År 1827, då Georg Swederus drev lantbruk i Östergötland, framgår av husförhörslängden att hans hustru Katarina Elisabet Wenus

flyttar in. Giftermålet med Wenus hade skett i november 1826 i Maria Magdalena kyrka på Södermalm i Stockholm. För hustrun angavs inget yrke, men däremot meddelades i vigselboken att hon före flytten bodde på Långholmen i Stockholm.⁷⁹ Paret Swederus fick fyra barn, två döttrar och två söner: Uno Bleckert, född 1828, Maria Mathilda, född 1829, Franklin Rudolf, född 1831 och Julia Sofia Natalia, född 1833. Vid Georgs död 1888 levde endast sonen Bleckert och de två döttrarna.⁸⁰ De två sistnämnda var då båda ogifta. Sonen var grosshandlare och på bilden tronar denne tillsammans med familj och sin far framför ett hus på Lilla Essingen, som sannolikt är hans sommarresidens.

Georg Swederus med sonen Bleckert och hans familj framför Villa Bergsslottet på Lilla Essingen (Nordiska museet, 1867, NMA.0043144).

Swederus tog filosofie kandidatexamen 1821 vid Uppsala universitet, men fortsatte inte studierna. Han promoverades till jubeldoktor i juni 1872 vid samma universitet och enligt tidningsreferatet var vädret *herrligt* då han mottog jubelkransen.⁸¹

Tidvis var det ekonomiskt svårt och från och med 1881 fick han en årlig statspension på 1 200 kronor. Riksdagsman Sven Adolf Hedlund (1821–1900), som motionerade om pensionen, framförde bland annat: ”Denna motion väckes för att vinna något understöd på ålderdomen åt en gammal och fattig skriftställare, hvars hela lif varit huvudsakligen egnadt åt arbetet för sådana idéer, som innebära allmän välfärd.” Därefter kommer en två och en halv sidor lång, men ofullständig uppräkningslista av Swederus gärningar.⁸² Även om antalet ja-röster vid riksdagens omröstning om pensionen bara blev några fler än nej-rösterna så får beslutet ses som ett erkännande av hans verksamhet. Att det blev så många nej-röster tycks inte ha berott på tvivel om hans kvaliteter utan på en principfråga – att begäran inte hade kommit från Kungl. Maj:t utan från en enskild riksdagsman. Dessutom hade Swederus inte varit statstjänsteman.⁸³

Swederus var aktiv högt upp i åldern. Han led av nervsvaghet och melankoli, vilket sägs ha hindrat hans akademiska karriär.⁸⁴ Med anledning av att han fyllde 90 år skriver *Östergötlands veckoblad* den 23 juli 1886 en kort artikel rubricerad ”Rask åldring”. Tidningen berättar om den nyss fyllde 91-åringen.

[...] och har wid denna höga ålder att glädja sig åt owanligt goda så wäl själs- som kropp krafter. Den gamle skrifwer, läser och promenerar dagen i ända, och lynnet är godt, sömnen god. Kl. 8 i måndags på morgonen war han redan i rörelse och gladdes sig åt de blommor och det friska löf, hvarmed wänliga händer i hans eget hem hade prydt hans boning.⁸⁵

*Porträtt av Georg Swederus från 1880-talet.
Fotograf: Robert Roesler. Kungl. biblioteket
(LIBRIS-ID:wc74c1twtbhzkttbx).*

Även om han är rask så klagar han själv i brev 1884 till bibliotekarien vid Kungliga biblioteket Richard Bergström att ”hufvud-bråta (huvudvärk), hosta och snufva hindrar mig sedan länge att komma ut i fria luften”.⁸⁶

Efter ett långt och aktivt liv avlider så ”Filosofie jubeldoktor” Swederus den 8 juli 1888 vid nära 92 års ålder, i det ”trånga hemmet” på Repslagaregatan 16 på Södermalm i Stockholm. Dödsorsaken var *marasmus senilis*, försvagning på grund av ålderdom. Jordfästningen hölls i Maria kyrka i Stockholm och gravsättningen skedde 14 juli i en familjegrav på Solna kyrkogård.⁸⁷ Enligt bouppteckningen saknades större tillgångar. Böcker och noter värderades till 125 kronor, eller nästan 9 000 kr i 2020 års penningvärde.⁸⁸ Swederus hustru hade avlidit av lunginflammation 1879, nio år före honom.⁸⁹

Det var alltså inte en inbiten jägare och av friluftsliv mycket erfaren ung man som skrev den första svenska jakthandboken, utan en allmänt begåvad och beläst man som var uppvuxen i en miljö där det fanns ett genuint intresse för kunskap och kunskapsförmedling. Att han var en flitig skribent och rimligen också hade goda förlagskontakter komprimerade kanske till viss del de jaktliga bristerna.

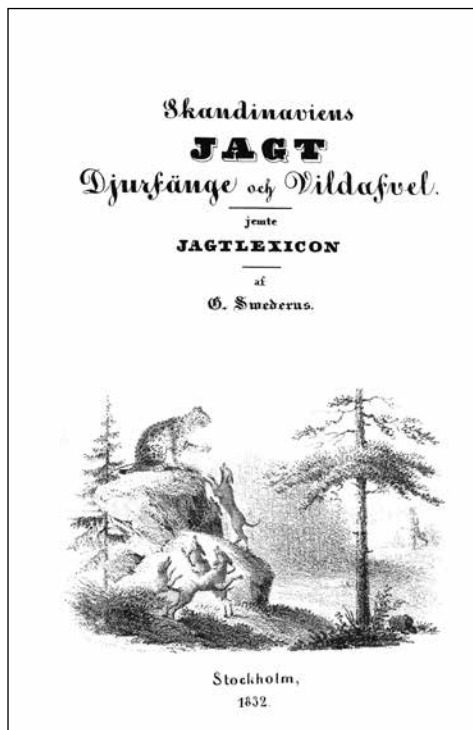
SWEDERUS — PUBLICERING
OM JAKT, VILT OCH
NATURRESURSHUSHÅLLNING

*Skandinaviens Jagt,
Djurfänge och Vildafvel*

Här beskriver vi översiktligt bokens struktur och innehåll samt målgrupper, förebilder och källor. Vi diskuterar också Swederus syn på naturen och rovdjuren kontra människan samt hur han såg på frågor som jakträtt, jaktens etik, jaktvård och brännvin. Swederus (eller Svederi) *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel* omfattar viii + 376 sidor samt två planscher med totalt 23 figurer.⁹⁰ Boken kostade vid utgivandet 2 riksdaler 22 skilling banko, ett pris som 2020 motsvarar omkring 300 kr.⁹¹

Bokens struktur och innehåll

Boken indelas i tre avdelningar. Den första upptar bössor och ammunition och den andra jakten på olika arter. Hundar behandlas i båda avdelningarna. Den tredje avdelningen är ämnesmässigt mer blandad och omfattar vildavel, djurs beredande till förvaring i naturaliekabinetten, djurhudars avtagande och beredning och förvaring för att säljas, villebrådet förvaring till mat, jaktlagar, register och jaktlexika samt förteckning över planscher och figurer.

Varför och för vem?

I bokens titel avgränsar Swederus ett geografiskt område: Skandinavien. Tämmligen likartade förhållanden rådde i Norge och Sverige och till viss del även i Danmark. Sverige och Norge var unionsbröder, så ett samlat grepp om den skandinaviska halvön var helt naturlig. Genom att inkludera Norge kanske han också hoppades nå en större målgrupp. Begreppen jakt och djurfänge har båda sitt ursprung långt tillbaka i tiden. Ordet vildavel likaså, men de två sistnämnda har numera försvunnit ur språkbruket. Vildavel omfattade de ansträngningar man gjorde för att förbättra situationen för viltet, men också viltets naturliga förnygring. Uttrycket motsvarar närmast begreppet jaktvård, som tillkom 1824,⁹² men som inte förrän på 1860-talet fylldes med innehåll av den utomordentlige redaktören Johan Wilhelm

Lindblad.⁹³ År 1935 föreslog Harry Hamilton i *Svenska Jägareförbundets Nya Tidskrift* att termen skulle ersättas av viltvård eftersom han ansåg att det var för mycket betoning på jakt i jaktvård och därför var viltvård bättre.⁹⁴ Viltskötsel och viltförvaltning är betydligt senare ord.

En av Swederus första meningar i bokens företal avslöjar något om orsakerna till bokens tillkomst.

Sedan jagtnöjet börjat bli föremål för en allmänare uppmärksamhet, och man tillika fullt insett behovet att tillfredsställa detta nöje på ett sätt som både motsvarar ändamålet genom sin varaktighet och gör jagten till en nationalvinst. I unga år ägnade Swederus sig åt jakten och beslöt sig för att utgifva en samlad översikt af jagtens närvarande tillstånd och fordringar. (s. 19)

Han verkade i en tid när det matnyttiga viltet minskade och diskussionerna om orsakerna till detta och tänkbara motåtgärder stod högt på agendan. Alla goda råd behövdes och de skulle spridas. Tanken på jakten som nationalvinst låg i tiden och skulle komma att hålla i sig länge. Swederus betonade att han ville bidra till att göra jakten till en sådan på samma sätt som Cassel, Sprengtporten och Ström betonat i 1828 års skogs- och jaktkommitté.⁹⁵ I likhet med dessa herrar ansåg Swederus att jakten redan nu gav en icke obetydlig inkomst för enskilda, men att den också skulle kunna ge en betydligt större statsekonomisk vinst. Tankesättet var naturligt för Swederus som gärna såg samhället i makroekonomiska termer.

Var det så att Swederus skrev boken för att kunna göra en personlig vinst genom bokens försäljning? Till detta ges självklart inget svar i boken, men vår närmare analys av hans levnadsförhållanden ovan indikerar att alla ytterligare inkomster säkerligen var välkomna.

Swederus var medveten om att en sådan här jakthandbok, speciellt när den omfattade

äldre jakt- och fångstmetoder, skulle kunna missbrukas av dem som önskade en ohämmad jakt. Ungefär samma resonemang anförde von Greiff 1821 i sin bok. Därför skriver han: "Den kunde också allmängöras utan all skada, nu, sedan grundsatserne förbjuda missbruk af de genvägar som kunna begagnas vid fången och jagt." Jaktstadgan från 1808 var förhoppningsvis garantin för att detta inte skulle ske,⁹⁶ vilket dock von Greiff tvivlade på i högre grad än Swederus.

Det framgår klart att Georg Swederus hade den yngre generationen i tankarna, på samma sätt som många andra jakthandboksförfattare: "[...] behöfdes också för yngre jägare en mera omfattande afhandling om jagtens många olika förhållanden och vilkor." Detta stöds även av en senare mening i företalet där han berättar att han hämtat en hel del information från den engelska boken av överste Hawker: "Derigenom har ett och annat tillkommit som äfven kan intressera den erfarna jägaren, som eljest icke kunna hemta några upplysningar i denna handbok." Även en del av det faktamässiga innehållet längre fram i boken tyder också på att de unga jägarna var en avsevärd del av målgruppen. Exempelvis är avsnittet "Dieten. Klädsel. Smygdräfter" tämligen undervisande och tyder på att det riktades till en ung och oerfaren läsekrets. Av detta kan man tro att det var en gammal och erfaren jägare som var författare, men han var endast 36 år när boken kom ut. Åtminstone inledningsvis hade Swederus ett stort jaktintresse, men i en fotnot står att han varit skild från jakten under rätt lång tid.⁹⁷ En slutsats blir då att hans erfarenhet nog var tämligen begränsad inom hela det stora område som jakten och fångsten omfattar.

Förebilder och källor

Hur fick han inspiration till sin omfattande bok och vilka källor använde han sig av? Det är nästan alltid svårt att i efterhand leda i

bevis varför en viss bok tillkommit. I det här fallet har vi dock hittat ett par ledtrådar. Som framgått ovan saknade Sverige i början av 1800-talet en riktig jakthandbok i vid mening. Den tändande gnistan till arbetet var några rader i ett litet häfte. Swederus skriver så här: "Men första anledningen gav den lilla anmälan varmed Hr Holmers börjar sin lilla monografi *Anteckningar om sättet att skjuta och fånga skälar uti Norra Skärgården af Stockholms län* från 1828."⁹⁸ Gustaf Holmers berättar att han i sin tur inspirerats av Johan Ludvig von Greiff's *Anteckningar angående Jagt och djurfångst uti Sverige* som hade givits ut 1821. I den andra upplagans förord till bihanget från 1828 skrev von Greiff om sitt eget jakthistoriska arbete och vad det skulle kunna leda till om andra gjorde likadant:

Andra må göra det bättre, det skall wara min glädje; men någon skall börja att göra sina anteckningar bekanta, och om flere äro lika beredwillige som jag trodt mig böra wara, så kan slutligen materialer uppkomma till en werkligen nyttig bok om vår inhemske Jagt.⁹⁹

Det var en önskan som Holmers, och uppenbarligen Swederus instämde i, men även andra som vi längre fram kommer att få se. Kapplöpningen hade nu börjat.

Swederus hade studerat vid Uppsala universitet och hade dessutom en far som var mycket kunnig och ansågs som den bästa inom bok- och biblioteksväsendet. Genom att han bodde i Stockholm hade han också tillgång till de fåtaliga, men bästa biblioteken, varav hans far startat ett. Vi kan därför vara övertygade om att han visste hur man skulle finna och använda de böcker han behövde för sitt arbete. I sitt företal nämner han sina källor, men han refererar inte konsekvent till dem i brödtexten. De källor som Swederus angav i sin bok i avsnittet "Register och Jagtlexicon" återfinns på s. 252–253.¹⁰⁰

Den relevanta litteratur som Georg Swederus fram till och med 1831 tagit med, möjligen tillsammans med fadern, uppgick således till cirka 25 nummer. I Leijonflychts lexikon från 1827 listades 18 referenser.¹⁰¹ I Theodor Hahrs mer monumentala arbete från 1866 nämns 26 svenska, viktiga arbeten från åren 1749–1830.¹⁰² En mer modern litteratursammanställning av Richard Kjellberg visar att det fram till och med att 1831 publicerats fler än 230 svenska, relevanta arbeten med ett bredare fokus.¹⁰³ Swederus liksom Hahr hade gjort ett hyfsat arbete att plocka fram underlag, men detta visar att hitta all litteratur inom ett tämligen vittomfattande område tar lång tid, om det över huvud taget var möjligt före våra litteraturlösningsdatabaser. Även i dag är det en utmanande uppgift.

Egna upplevelser eller kompilat?

Hur mycket av boken var grundat på egna jaktupplevelser och hur mycket var litteratursammanställningar? Ett antal indicier pekar på att Swederus hade tämligen skrallat jakt- och fångsterfarenheter att ösa ur. Dessutom var han fullt sysselsatt med annat. Däremot hade han goda förutsättningar att göra litteratursynteser vad gäller sådant som kunde inhämtas genom litteraturen. I förordet finns en mening där Swederus vill lyfta fram sitt kritiska sinne. "Jag har [...] samlat de källor som varit tillgängliga i bokhandeln eller hos enskilda, och med dem kontrollerat mina uppgifter."

Hur kommer vi då längre i denna fråga när vi uttömt företalet, bibliotekens och arkivens möjligheter? Den återstående källan är jaktbeskrivningarna i boken. Vid en genomläsning av bokens avsnitt som handlar om de olika viltarterna märker man att engagemanget för vissa arter är större än för andra. Här ökar detaljrikedomen i beskrivningarna av arterna och jaktsätten. Kanske berodde detta på att han för dessa

arter hade egna erfarenheter. Arterna var hare, räv, orre, rapphöna och sjöfågel. Läser man fångstbeskrivningarna på samma sätt kan man gissa att Swederus inte varit någon inbiten fångstman.

Ekologisk grundsyn

Vilken syn hade då Swederus på viltet och dess miljö?

Allt levande i naturen antyder en helhet i hvilken det utgör en integrerande del, som aldrig kan fullt riktigt betraktas ensamt för sig, utan endast i sammanhang med de öfriga. Allt går derpå ut att det hela ska bibehålla sig. För detta stora ändamål nödgas all enskildhet vika. (s. 59)

Det var uppenbart att han såg naturen som en helhet, men hur fungerade den? Fanns det dominans och konkurrens mellan individer och arter? Ja, den insikten skymtar fram, men vad den grundas på är svårare att veta – kanske bygger resonemangen på kunskap om människosläktet?

Rovdjuren kontra människan

Konflikten mellan rovdjur och människa är av mycket gammalt datum och är även i vår tid en av de största och mest kontroversiella viltfrågorna.

Emedan människan ensam vill vara rofdjur, söker hon att utrota de öfriga som hafva samma instinkt. Visst är också, att det matnyttiga vildbrådet på långt när icke lider så mycken förminskning genom jagt som genom rovdjurens förödelser. Om man tager hvarje hök, uggle, ulf eller örn, behöfver minst en orre (eller motsvarande mängd annat vildt) hvarje vecka, och att deras jagt fortgår i hvarje årstid, kan man göra sig ett begrepp om huru mycket större skada förorsakas af dessa jägare än af oss. Näst roffoglarne är räfslägtet, för sin talrikhets skull, i hög grad förödande. Vargarne göra

väl, hvar och en för sig, större skador, men dessa djur äro ojemnförligt mindre talrika än de båda förstnämnda djurarterne. (s. 61)

Vidare skrev Swederus:

Det bör således utgöra hvarje förståndig jägares grundsats, att vid valet mellan skott på ett matnyttigt vildt och ett rofdjur, fälla det sednare, så framt icke skottet särskildt skulle göra ett hinder i den jagt man har för händer. Äfvensom det torde kunna bringa landtmännen att genom fången och giller, hvar och en på sin gård bidraga till att förminska det stora antalet af vargar, räfvar och roffoglar. Jag skall längre fram uppgifva flera föga kostsamma sätt att fånga de sistnämnda, som, ehuru mindre bemärkta, likväl göra den största skadan. (s. 61)

Inställningen till rovdjuren var tidstypisk – de skulle förgöras då de negativt påverkade husdjuren och viltet. Att de var en naturlig del av naturen, eller att deras dödande inte fick gå så långt att arterna försvann från landet, låg långt ifrån författarens tankevärld.

Jakträttens orättvisor

En av de frågor som genomsyrar jaktens historia är vem som har rätt att jaga. Hade alla jakträtt eller tillhörde den endast de privilegierade i samhället? Frågan var säkerligen intressant för Swederus, som inte tillhörde den högsta samhällsklassen och som dessutom hade ett socialt patos. Det var därför självklart att han funderat kring detta:

I äldre tider, då missförhållandet i rättigheter hade samlat alla fördelar af samhällslifvet hos några få personer eller klasser, och deremot tyngden af mödor och brist på den öfriga mängden, hade den samlade kraften hos de förra lättat möjligheten för inrättningar och företag i stort. Hos dessa som till följd af tidens rähets icke egde flera nöjen än jagten, blef den också en nästan uteslutande sysselsättning. Vidlyftiga tillställningar för vildbrådets uppfofande,

oftast, eller nästan alltid, på den fattiges bekostnad, bragte vildafveln till en höjd som den aldrig nu mera kan uppnå, och som för ingen del vore önskvärd.

Sannolikt har en stor del af den avfighet som ännu stundom förspörjes mot jagten haft sin grund i det öfvermodiga förtryck som för dess skuld öfvergick mången. Hvad som öfverblifvit af bondens gröda efter vildbrådet betningar, förstördes kanske slutligt då en ridande jägarskara drog fram öfver de odlade fälten. Dessa tider, dess bättre! återkomma icke mer. (s. 184)

Så kunde han skriva för han visste att genom 1789 års reform hade jakträtten återförts till markägarna och den uppmålade bilden förpassats till historien. En av klassamhällets många barriärer var riven.

Är det rätt att jaga?

Swederus är särskilt intressant för att han som den ende av 1800-talets jakthandboks författare tar upp frågan om det är det rätt att jaga. Utgångspunkten är människans suveränitet:

Småningom uppstigande från lägre eller på annat sätt obetydliga organisationer, är, inom djurverlden, den ena arten immerfort ett vilkor för en eller flere andras bibehållande, till dess, på sista trappsteget, menniskan framstår med anspråk att de alla skapades för henne.

Menniska själf [...] behöfver blott sörja för sitt uppehälle; känner endast behofven af föda och värn mot den oblida luften. Dess behof finner hon snart tillfredsställda genom segern öfver de andra djuren i skapelsen. Hon begagnar sin öfverlägsenhet, d. ä. i ett annat afseende, hon låter allt gå efter dess egen inneburna möjlighet. Så äfven djuren emellan sig, ej blott artvis, utan äfven emellan individerna inom hvarje art. Hvar och en måste hufvudsakligen sörja för sig, emedan just derigenom att det enskilda består, också det hela kan ega bestånd. (s. 60)

Med andra ord, den starkaste överlever och människan har dessutom tilldelats herraväldet. Jakten är naturtillståndet återkallat i den närvarande tiden. Författaren erkänner en råhet i jakten, men skriver att vi måste äta i likhet med vildarna och djuren. Jakten ger själen och kroppen styrka om den övas med måtta och sans. Dödandet är en påminnelse om att människan har getts herraväldet över djuren.

Hvari består nyttan eller nöjet af jagten? Hvarför äflas man att döda ett oskyldigt kreatur? Är det ej ett bevis på råhet i känslan at finna nöje i en sådan sysselsättning? – Så frågas vanligen af kammarsittande män, för hvilka en dags jagtmödor vore en botöfning, – och så frågas af känsllosamma qvinnor, som likväl gerna själfva spisa en bit rapphöna eller ungfögel, och finna sig oändligt fromma, oaktadt deras sköna tänder villigt låna sig åt odjurets diet.

Jag svarar på dessa frågor: Jagtens egentliga väsende är icke sublimt. Det är naturtillståndet återkalladt i den närvarande tiden. Det är alltså en sysselsättning som tillhör råheten eller för den med sig? Ja! om man så vill! Men det är icke sublimare att äta, och likväl måste vi göra äfven det, i likhet med vildarne och djuren. Slutet af alla inkast och alla gensvar mot dessa, blir det att menniskan är af blandad art – en varelse hos hvilken det höga och det naturliga växlar, och att endast öfverspända begrepp yrka en alltid uteslutande sublim riktning. (s. 62)

Swederus inställning till jakten är således tämligen positiv och rättmätig. Människan står över djuren och de ger oss nyttigheter. Jakten var nöjsam och utvecklade kropp och själ, men det gällde inte själva dödandet. Människan har flera sidor så relationen till naturen blir lätt komplex. Jakten är ett sätt att mer fulländat uppleva naturens rika mångfald, ansåg Swederus. Därför var följande uppmaning helt naturlig:

Drag ut till skogarne, du jagtens vedersakare! och se träden vänligt nicka sin inbjudning emot dig! gå och hör stormens dunder omkring de vaggande stammarne; och fråga dig sedan om icke naturen eger ett språk som talar till ditt hjerta. Eller gå ut i en rikare natur, der sol och dagrar och vexlingar af oräkneliga former hvarje ögonblick verka på dig med nya intryck; hör derunder, och dela sjelf det verkligt lefvande lif som andas i jagten och skotten! – Då frågar du icke mer: "hvad är nöjet af jagten". (s. 62)

Så höjde Swederus ett varningens finger:

Men all njutning upphör att vara en sådan, när man sanslöst öfverlemnar sig derät. Det eljest fåvitska klandret får rätt, om man behandlar detta nöje såsom vore det ändamålet för all vår verksamhet. Onekligen blir det klandervärdt då man ifrån skyldiga sysselsättningar stryker ut i ett tidsfördrif, i stället för att hylla allvarliga pligter. Men detta är icke jagtnöjets fel; det är alldeles likt hvarje annat misstag om pligtens bud och nöjenas väsende. Allt blir ett ondt genom öfverdriften. Men det är ett omätligt svalg emellan den som stundom uppprskar sig med denna hugnad, och å andra sidan de dagdrifvande narrar, af alla stånd, hos hvilka en värdigare och högre verksamhet får stå tillbaka för en håg, som under sådana omständigheter blir endast föraktlig. (s. 63)

Liknande tankegångar för Theodor Hahr fram nästan 40 år senare i förordet till sitt *Album för jägare och jagtvänner, innehållande afbildningar af flertalet bland de inom Sverige förekommande jagtbara däggdjuren* 1869, men han understryker jaktvårdens betydelse för att jaktens nöjen ska kunna återupplevas i det alltmer viltfattiga Sverige.¹⁰⁴ Skulle dagens jägare skriva under på den filosofiska bild av jakten som Swederus skapade för nästan 200 år sedan? På vilka punkter tänker jägaren annorlunda i dag?

Jaktvård

Georg Swederus verkade under *förfallets och krisinsiktens tid* och ordet jaktvård hade i officiella sammanhang bara några år på nacken. Vad förde han fram för tankar om framtida förbättringar? De tidigare jakthandböckernas fokus var på jakten och fångsten. Att stärka viltpopulationerna med andra åtgärder förutom fredande av landområden och anläggande av djurgårdar nämns knappast. Ska vi söka den praktiska jaktvårdens rötter får vi gå till hovets och de förmögna arbete med raphönsen några hundra år tillbaka.

Som ett hedrande exempel anfördes Värmland. Genom en allmän överenskommelse hade landshövdingeämbetet fastställt att ingen jakt tilläts under förbjuden tid och ingen tilläts köpa redan skjutet villebråd under samma tid. Det var inte bara de fattiga som skulle åtlyda förordningarna, de gällde även de rika.

Om afsättningen hos den förmögne och bildade upphör, så upphör också största retmedlet för allmogens förföljelser emot det vilda. På så sätt skulle antalet af vildbrådet snart växa i betydlig mån, landet få en ökad inkomstkälla, och jägaren särskilt vinna ett mångdubbelt nöje af den rikare jagt han ega vid den årstid då ingen särskilt anledning hindrar honom att tillfredsställa sin favoritbøjelse. (s. 20)

Vän av ordning måste nu fråga sig vad som var så storslaget i värmlänningarnas överenskommelse. Det som de kommit överens om är precis vad som står i 1808 års jaktstadga och det kunde knappast vara så att både Swederus och värmlänningarna saknade den kunskapen.

Vårjakt på sjöfågel och skogshöns var allmänt förekommande och här träder jaktvårdaren och författaren fram med ett handfast råd:

Det skadar på intet vis tjäderfogelns tillväxt och förökande att man bortskjuter tuppar om våren, men man får ej bortskjuta dem alla, ty då händer att hönorna antingen nödgas flyga för långt bort för parning, och, om det är tidigt på våren, kläcka i en annan trakt, eller också i händelse ingen tupp finnes på nära håll, bli utan parning, eller ändtligen para sig med orren, hvaraf uppkommer den blandade afföda som sått namn af Rackelhanar, hvilka sedan icke kunna fortplantera sig. (s. 132)

Skribenten såg för de sysslolösa unga en uppgift inom jaktvården. För det nyttiga viltets tillväxt är rovdjurens förminskande den viktigaste åtgärden. Av rovfåglarna ansågs dagrovfåglarna göra den största skadan på villebrådet medan nattrovfåglarna var mindre skadliga. Här borde sysslolös ungdom kunna göra sitt bidrag, givetvis utan betalning – redan efter ett par tre år skulle man kunna se resultat. Möjligheten att gynna haren genom utplantering, fällning av asp, utläggning av grönsaker, plantering av buskar med mera nämns också. Den åtgärd som ägnas störst utrymme är anläggningen av större djurgårdar i vilka viltet jagas. Förstärkningsutplanteringar har också sin plats i handboken. Så kunde till exempel raphöns fångas på hösten, födas upp under vintern och släppas ut om våren. Om det inte gick kunde man ta ägg från andra trakter. Även uppfödning av tjäder och orre i burar rekommenderades. För änder skulle man insamla ägg som kläcktes under ankor eller höns.

Inom detta område kan vi säga att Swederus var lite av jaktvårdens föregångsman genom sina många uppslag. Många av dessa åtgärder lever kvar i dag, men han tänkte ett steg längre för att utveckla nyttjandet av de vilda för en ökad utkomst. Han föreslog att ejdern skulle domesticeras för sitt värdefulla duns skull. Den biologiskt mer kunnige Samuel Ödmann belyste dock frågan redan 1789 i sin prisskrift:

Om den kunde tämjäs och födas med det ting en Hushållare använder till detta ändamål, så löna det sig dock icke. De äro mindre afwelsamma än Gåsen, och lägga ej öfwer 5 a 6 Ägg. Man göre sig ingen räkning på Dunet, ty då Foglen började värpa i Hus, dunade han ej mer sitt bo. Gåsen dunar wild, men icke tam.¹⁰⁵

Brännvin

Denna dryck ansåg författaren vara något som tillhör jakten.

Brännvinet, den äkta nordiska pesten, som, brukadt med sans, är vid många tillfällen af högst välgörande användning, blir genom detta missbruk ett förgift, så mycket vådligare som det ifrån början vinner insteg under skepnaden af ett viktigt helsomedel. Men man behöfver endast göra försök huru mycket mera mödor man förmår uthärda med än utan brännvinets biträde, så skall man snart komma i erfarenhet deraf, att ju mera sådant man förtär, dess mindre står man emot både strapatser och, hvad man vanligtvis ännu mindre antager, emot köld och hetta, så snart frågan är om att hålla ut en hel eller flere dagar, och ej blott för några timmar. (s. 50)

Utgivning och tillgänglighet

Boken trycktes på Norstedts Tryckeri, Stockholm 1831/1832. ”Den egas troligen av de flesta jägare och är dessutom tillgänglig i Bokhandeln.”¹⁰⁶ Gissningsvis var upplagan några hundra exemplar och genomslaget bland bättre bemedlade jägare. För jämförelse kan nämnas att antalet prenumeranter på *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* var omkring ett tusen.

Swederus kom först

Kyrkoherden på Mörkö, den skicklige jägaren och fältbiologen Carl Ulric Ekström (1781–1858) hade planerat utgivning av en jakthandbok ungefär samtidigt med Swederus, men Swederus vann kapplöpningsen. I ett brev

till vännen Bengt F. Fries¹⁰⁷ skrev Ekström den 1 december 1831:

Jag ämnade bryta tystnaden med författandet av en Handbok för Jägare. En bokhandlare låfvade blifva Förläggare. Jag har samlat alle inom fäderneslandets utkomna skrifter i Jagt och Djurfångst – 39 till antalet [...] och medan sitter jag här med förordet och Planen färdig för min Bok, författas en dylik av en Swederus. Sic transit gloria mundi!¹⁰⁸

Det var säkerligen besvärande för den 50-årige Ekström att känna sig förbispurgen av den betydligt yngre och mindre jakterfarne Georg Swederus, som dessutom bara hittat 25 relevanta arbeten att citera. Ekströms hopsamlade material och rika kunskap kom ändå till användning. Strax efter den ovannämnda korrespondensen fick han av Fries förfrågan om han ville ta plats i redaktionen för *Tidskrift för Jägare och Naturforskare*.¹⁰⁹ Ekström kom att göra stora insatser för tidskriften. I den andra volymen av tidskriften utgiven 1833 finns en osignerad uppsats "Svenska jagtens litteratur" där även Swederus nämns.¹¹⁰ Den upptar drygt 40 arbeten och är sannolikt sammanställd av någon av tidskriftens redaktörer.

Nyaste Bonde-praktika

Kanske ledde åren som lantbrukare på Stora Rösjö till att Swederus även beslöt sig för att skriva *Nyaste Bonde-praktika* som utkom 1833.¹¹¹ Boken omfattar 284 sidor plus en sista sida med *Förteckning på böcker för menige man*. Förteckningen torde vara litteratur som Swederus värderade högt och därför rekommenderade. Där kan vi finna religiösa böcker: bönebok, biblisk katekes för skolor och *Om Christi efterföljelse*. Dessa blandas med *Lärobok för hästafveln*, *Medlidsamhet emot djuren* och *Sundhets-Lärobok för menige man*. Själveste bondepraktikan, som endast är cirka 8 x 14 cm, inleds med ett kapitel om den yttre rymden, vilket följs av kapitel om människans

kropp och om "Gud och människans själ". Efter några praktiska avsnitt som berör frågor inom lantbruksområdet kommer Swederus i de sista kapitlen in på regler för umgänge, gudsfruktan och människans uppfostran.

Även jakt och fiske får visst utrymme i boken, men jakten omfattar bara drygt en sida. "Den förra [jakten] är endast i få orter båtande; och att betrakta honom såsom ett nöje hör icke hit." Rovdjursjakten diskuteras kort och därpå följer en med bibliska argument förmanande mening om jakttiden: låt bli att jaga mellan första mars och första augusti. Man inte bara sparar viltet utan: "Bättre nytta har bonden af sin son om denne håller sig hemma om morgnarna, än med att springa i skog och mark, slita helsa och kläder, komma hem trött och lat, samt icke duga riktigt till arbete."¹¹²

Handlexikon för svenska hushållare

Ytterligare en bok inriktad mot lantbruk skrevs av Swederus 36 år efter utgivningen av *Nyaste Bonde-praktika*. Den långa titeln beskriver en hel del om vad boken handlar om: *Handlexikon för svenska landthushållare innehållande det wigtigaste i landtbruk, skogs-skötsel, trädgårdsskötsel, fiske, jagt, slöjd, kemi, teknik, wäderleksförhållanden, helsolära m.m.* med tillägget *Upptagande omkring 2 000 af ofwansagda arter*.¹¹³ Boken, som är på 574 sidor, utgavs av Palmqwist. En hel del av de 2 000 uppslagsorden, men långt ifrån en majoritet, berör djur, jakt eller fångst. Ett utdrag av beskrivningen av beckasiner får exemplifiera innehåll och Swederus skrivsätt.

Beckasin. Twå sorter: Dubbla och enkla. Den förra Scolopax Major, den sednare Scolopax Gallinago eller horrs-göken. Den stora beckasinen har ordentliga lekställen, men bör naturligtvis under lektiden sparas, såsom allt annat vildt. Hans wistelse är i kärrängar. Han flyger temligen tungt,

Magnus Körners becksiner (dvärg-, dubbel- och enkelbeckasin) återgivna i Llewellyn Lloyds The game birds and wild fowl of Sweden and Norway (1867, andra upplagan).

hvilket gör för skytten beqvämt att fälla honom; (han måste nästan alltid skjutas i flykten.) Man har en wäl öfwad hund som står för becksinen likasom för raphöns. För den större kan man likasom wid raphönsjagt begagna en pappersdrake, på hwars undersida man har en roffogel målad. Denna drake låter man då föras av en gosse [...].¹¹⁴

Swederus skriver genomgående sakligt, men det är klart att det saknas ett och annat. Bland becksinerna har han till exempel inte tagit med dvärgbeckasin eller som den också kallas halvenkel becksin, då med det vetenskapliga namnet *Scolopax gallinula*. Kanske var den för sällsynt? Eller kände han inte till den?

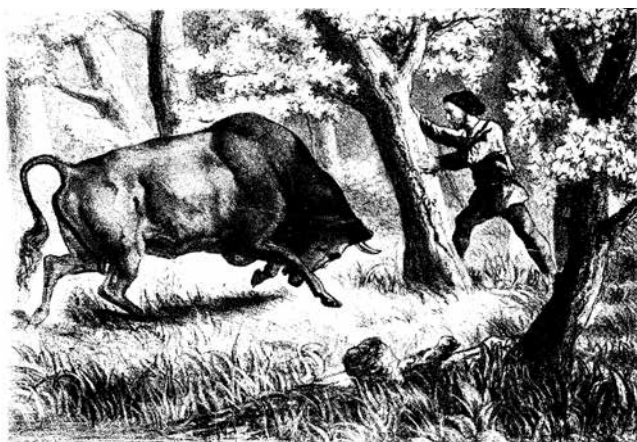
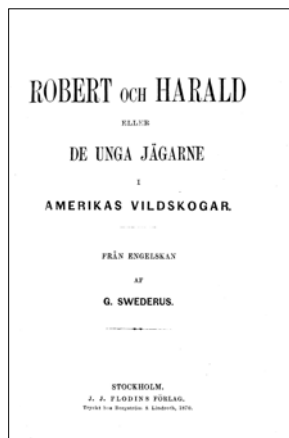
Swederus som översättare

I likhet med sin far var Georg Swederus översättare. Han översatte många böcker och tycks ha behärskat engelska, tyska och franska. Att han besatt goda kunskaper

i språk var nog anledningen till att han rekryterades av Gjörwell för att ansvara för utrikeskorrespondens, ett arbete där han sannolikt kunde förkovra sig i språken. Om hans produktion som översättare berättar en artikel i *Östergötlands Veckoblad* i juli 1886.

Han hade sjelf för ett tiotal år tillbaka, då fråga war om huru mycket han skrifvit: ”utgifna originalarbeten utgöra ungefär 50, översättningar kanske lika många och tidningsartiklar oräkneliga”. Antalet har säkerligen i icke obetydlig mån ökats under det sista decenniet.

Ett fåtal av de böcker som Swederus översatte berörde jakt. En ungdomsbok som han översatte från engelskan och som kom ut 1870 var *Robert och Harald eller De unga jägarne i Amerikas vildskogar*.¹¹⁵ Det som är mest känt inom den jaktliga sfären är dock hans översättningar av Llewellyn Lloyds böcker om sina jakter. Lloyd var en känd jägare i

Vid sidan av sitt eget skrivande så översatte Swederus också böcker från engelska, tyska och franska inom vitt skilda ämnen. Här titelsidan av en engelsk äventyrsbok och planschen från sidan innan som visar äventyrliga scener i samband med jakt i Amerika.

flera länder. Han föddes i London 1792 och var alltså fyra år yngre än Swederus. Lloyd var relativt välbeställd och ägnade mycket tid åt jakt och fiske, liksom åt studier av djurens uppbyggnad. Han kom till Sverige 1823 och stannade här till sin död 1876. Den första tiden bodde han i Värmland, kanske för att han där träffat den i Sverige legendariske jägaren och hovjägmästaren Herman Falk, med vilken han delade ett brinnande intresse för björnjakt.

Av Lloyds böcker var *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige: berättelser om en resa i dessa riken åren 1827–28* den första som Swederus tog sig an.¹¹⁶ Den kom ut i flera upplagor, även utökade sådana. En annan bok av Lloyd, *Svenska allmogens plägseder*, utgavs 1871 och var bearbetad till svenska av Swederus.¹¹⁷ En faksimilupplaga finns från 1979. I bokens företal framgår också att Swederus, troligen på eget bevåg, gjorde en del ändringar i Lloyds text eftersom han ansåg att Lloyd missuppfattat några saker, till exempel att svenskarna inte alls var avogt inställda mot engelsmän. Denna översättarens frihet tycks han även ha tagit sig vad gäller den nämnda ungdomsboken, där Swederus i författarens företal tillägger "att han icke noga följt

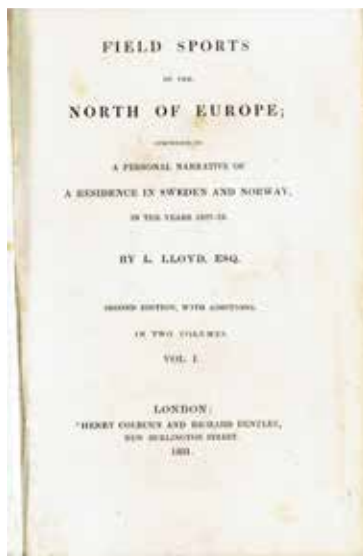
originalet, der i flera fall man haft afseende på svensk ungdoms fallenhet och tycken".

JAKTHANDBÖCKER NÄRMAST EFTER SWEDERUS

Turen har nu kommit till de jakthandböcker som utgavs under de 50 år som följde efter Swederus jakthandbok, det vill säga fram till och med 1882. År 1835 utkom jägmästaren Fredric Abraham von Unge (1793–1837), med sin *Handbok för den underordnade jägeripersonalen, landtmän och jagtwänner*.¹¹⁸ Författaren utexaminerades vid skogsinstitutet i Stockholm 1831 och var bland de första som studerade där.¹¹⁹ Till att börja med skrev von Unge för sig själv, men eftersom behovet av en lärobok för den underordnade jägaren var stort utvecklades den till en enklare publikation. Viktigt var att priset skulle vara "lindrigt".

Vilka var nu jägeripersonalen? Jägeristaten var den myndighet som hade förvaltningsansvar för skog och jakt. Personalen indelades i förvaltande och bevakande. Till den första gruppen hörde överjägmästare, jägmästare och överjägare; den andra gruppen bestod av underjägare på kronoparker och

Llewellyn Lloyds bok Fields sports of the north of Europe i två volymer blev i Swederus översättning till boken Jagt-nöjen i Sverige och Norrige.

skogsvaktare på allmänningar. Bevakningen var riktad bland annat mot virkestjuvar och krypskyttar. von Unge manade till efterhållande av den senare gruppen genom:

Den som vördar Skaparens i allt wisa inrättning, kan icke utan harm se detta mördande, som av krypskytten – nej! af tjufskytten kallas jagt, och som han, Lagar och Författningar till trots, tillåter sig – ja! till och med tanklöst skryter af – det, nemligen, att slunga ett bergsprängareskott bland skogens innebyggare under parningstiden, eller och bland de späda ungarna.

von Unge tar också upp den kunskap som han ansåg behövdes. "Jagtyrket, betraktadt sådant det åligger den i statens tjänst anställde Jägaren i och för Skogsbeståndens wård och det matnyttiga wildas fredande, hwartill bland annat, hörer rofdjurens förstörande." Jaktavsnittet behandlar gevär och ammunition, hunden, djurfång och jakt (artvis och gruppvis) samt avslutas med ett tämligen omfattande avsnitt, "läran om djurriket". Det sista avsnittet är starkt influerat av den klassiska zoologiska naturalhistorien, bland annat påverkad av Sven Nilssons fauna.

Det behandlar i första hand däggdjur och fåglar, men även en del ryggradslösa djur.

Sju år senare (1842) utkom jägaren och karantänsläkaren på Dalarö vid Stockholm, Pehr Gustaf Broman (1811–1867) med *Anteckningar öfver jagt och skjutkonst. Anmärkningar öfver vildafveln, dess fångst och fällande, skjutgevärd och ammunition, djurhudars aftagande och beredning, jagt hundar, deras dressering och sjukdomar, m.m.*¹²⁰ Den tillägnades Skandinavien *unge jagtvänner*. Det var vällovligt, men huvudanledningen var säkerligen att därigenom undvika de äldre och mer erfarna jägarnas kritik. Hans syn på naturen och jakten i ett historiskt perspektiv var klart nyttoinriktad: "[...] behofvet nödgade människan att söka sig klädnad och uppehälle under de mörka tidevarf, då åkerbruk och boskapsskötsel ännu lågo uti sin linda. – Då lemnade henne naturen de vilda djuren till nytta och oinskränkt egande rättighet."¹²¹ Med detta synsätt kan vi lättare förstå allmogens uppfattning att de "oinskränkt ägde rätten över viltet". Att få dem att respektera jaktförordningarna, som begränsade denna rätt, var en pedagogisk utmaning.

Broman var läkare, vilket märks till exempel i hans omsorger om jägaren.¹²² Jaktlivet rekommenderade han synnerligen för dem som har "disposition för hemorroidalsjukdomar, då de genom en måttlig och försiktig rörelse betydligt kunna lindra dessa besvärliga plågor". Jägaren blev lätt förkyld och Broman tipsade om att ta med ett par extra strumpor i jaktväskan. Ålderskrämporna *gikt- och reumatiska plågor* kunde minimeras genom att undvika kyla och blåst när man blivit svettig. Att Broman knappast hade någon större erfarenhet av vargfångst förstår vi när vi ser att han valde att nämna och illustrera Sonninis labyrintliknande varggård, en utländsk uppfinning som knappast fyllde sin uppgift (se Swederus illustration fig. 10 på s. 79 och 249).

Boken inleds med en genomgång av viltarterna och deras levnadssätt samt olika jakt- och fångstmetoder, först däggdjur och sedan fåglar. Broman började med rovdjuren björn, järv, varg, räv, mård, hermelin, utter, bäver, säl och grävling. Sedan följde egentligen vildbråd som hare, älg, ren och rådjur. Det första fågelavsnittet, *landt-foglar*, innehöll ett bidrag om rovfåglar och ett om jakten med falk. Det andra fågelavsnittet avsåg matnyttig fogel och här platsade tjäder, orre, järpe, ripa, morkulla, beckasin och kramsfågel. Det tredje avsnittet, *sjöfoglar*, behandlade svan, vildgås, ejder, svärta, alfågel, knipa, gräsand, årta, skrak (storskrake), pracka (småskrake), grissla, lommar, havstjäder (storskarv), tordmule och måsar. Artsammansättningen ger inget tvivel om att Broman hade en skärgårdsbakgrund. Slutligen avhandlas skjutgeväär, ammunition, laddning, djurhudar och jakthundar.

Bromans lilla bok med totalt 152 sidor var enkel och prisvärd. Den blev uppenbarligen riktigt populär. Boken var kanske precis det som jägaren behövde men saknade översikter, som exempelvis historik, etik och jaktförordningar. Illustrationerna var placerade på tre blad

och utgjordes av en lyrisk bild med jägaren, hunden och den i trädet upphängda haren (se nedan), en traditionell varggrop, Sonninis varggård, sälharpun med och utan skaft, uttergadd samt en uppspänd och ouppspänd språkla (för kramsfågelfångst).

Bromans *anteckningar* utgavs i nya upplagor med allt fler sidor, revisioner och nya illustrationer: 1851 (2:a), 1855 (3:e), 1863 (4:e) och 1882 (5:e).¹²³ Den 5:e upplagan, som utgavs efter Bromans död, hade omarbetats av extra jägmästaren Carl Schoug och innehöll inte mindre än 41 figurer och 230 sidor.¹²⁴ Från och med den tredje upplagan tillkom en huvudtitel *Handbok för Skandinaviens jägare*.

Strax före Bromans död 1867 kom 1800-talets huvudarbete inom jaktens område – Theodor Hahrs *Handbok för jägare och jagtvänner* (1866).¹²⁵ Denna hade kunnat ta udden av en femte utgåva av Bromans anteckningar, men en sådan utgavs och i den skrev förläggaren, P.A. Huldbergs förlag, i sitt förord:

"I natt jag hvilar väl i Skogen,
dock ensam ej – min hund är trogen."

Frontespisen till Bromans bok *Anteckningar öfver
jagt och skjutkonst* ... (1842).

Det torde måhända anses obehöfligt att framkomma med en ny upplaga af ifrågasvarande anteckningar, då vi uti Hahrs förtjänstfulla arbete, "Handbok för jägare och jagtvänner", ega en fullständig handledning i jagtkunskap; men då nämnde arbete genom sin utförlighet och deraf följande höga pris är mer eller mindre lämpligt och otjänligt för största delen av dem som idka och älska jagt, har denna omständighet i första rummet föranlett utgifvande af en ny i tidsenligt skick omarbetad upplaga af P.G. Bromans anteckningar öfver jagt och skjutkonst, hvilka härmed under hopp om vänligt emottagande öfverlämnas i allmänhetens händer.¹²⁶

År 1850 utkom *Handledning i jagt för nybegginnare* av pseudonymen C.W.-m. (Gammal jägare).¹²⁷ Författaren var skogsförvaltaren och civilingenjören Wilhelm Emanuel Källström (1817–1868).¹²⁸ Källström studerade vid Skogsinstitutet, men tog ingen examen. Hans kommande verksamhet och publicering var omfattande, särskilt i ämnet skoglig indelning.

Källströms bok har ett *Bromanformat*, men är av enklare utförande och saknar illustrationer. Förordet börjar med "I öde skog och på villande sjö fostrades aldrig fåfången". Det som följer är en storstilad hyllning till zoologen Sven Nilsson för arbetet med *Skandinavians fauna* – "en källa, sådan som den nämnda, borde icke grumlas; i sin fulla klarhet borde dess våg få övergå till den efter kunskap törstande unge jägaren". Källström tar ett lite annorlunda grepp om jaktbeskrivningarna. I stället för att gå igenom dem art för art argumenterar han för att det räcker att lära sig sex huvudjakter. Sedan kan man med framgång jaga vilket villebråd som helst. Även här utpekades de unga som målgrupp, och avslutningsvis skrev Källström hoppfullt: "Utgifvaren gör sig förvissad att hvarje nybegginnare i jagt, som följer denna handledning, icke alltför ofta behöfver

instämma i ordspråket: 'En jägare får gå många steg förgäfvets!'"

Bokens första avdelning *Faunan* är en genomgång av rent zoologiskt snitt där Källström behandlar de olika arternas kännetecken, först däggdjuren och sen fåglarna. Beskrivningarna av djuren är tämligen avancerade, även med dagens mått. Tänderna beskrivs noga och det tyder på att han tagit del av zoologernas rön. Det är här uppenbart att Källström inte lämnade Skogsinstitutet på grund av bristande begåvning. Den andra avdelningen av boken behandlar *Hunden*, i vilken han skriver att "det är det enda djur i världen, på vars trohet man alltid kan lita". Innehållet omfattar hundens olika raser, uppfödning, dressyr, sjukdomar och botemedel. Den tredje avdelningen beskriver de sex huvudjakttyperna: räv-, har-, säl-, tjäder- och orrjakt samt raphöns- och andjakt. Sedan följer ett sammandrag av den kungliga jaktstadgan.

Sjuttiosex korta, strödda uppsatser följer därefter, till exempel om bomoljans renande, rullning av blyhagel och kulor, att skilja unga och gamla djur, att förvara vilt om sommaren, vattens renande med kol, medel för fotsvett och ömma fötter, sätt att fånga åkerhöns och lärkor, fågellim, att uppföda tjäder- och orrfågel, harskramla, grävlingens användbarhet, lovarieteter, bäverjakt och rackelhane. Anekdoter har sin givna plats i jakten och så även i Källströms bok. Han bjuder på 30 sådana varefter kommer en ordlista omfattande nästan 200 ord och den är värdefull för den som råkar ha glömt vad *adroit*, *orrbenne* eller *uppvaktning* betyder. En andra upplaga trycktes 1861, vilken kom i nyutgåva så sent som 1969.¹²⁹

En handbok med något oklar tillkomst är *Jagtvännen* från 1856 av baron von Ehrenkreutz med den fullständiga titeln *Jagtvännen: Nyttiga anvisningar till tjänst för nybörjande jägare, landtmän och på landet*

Förr skilde man på tre färgformer eller varieteter av lodjur, varglo för gråaktiga (främst vad gäller loarnas vinterpäl), rävlo med rödaktig päls och kattlo för ovanligt fläckiga loar. Illustrationer av Magnus Körner ur Sven Nilssons Illuminerade figurer till Skandinavians fauna med text utgifne af S. Nilsson (1832).

emellanåt varande stadsboar, hvilka önska att genom sjelfunderwisning inhemta sätten att till nöje och med fördel bedrifva jagt, fågel- och djurfångst.¹³⁰ Det framhålls att det är en bearbetning av baron Johann Vincenz (Victor) Albrecht Eugen von Ehrenkreutz (1787–1865) som var kapten i kunglig preussisk tjänst. Boken är liten och nätt med 64 sidor och åtta träsnitt över fångstanordningar. I handeln kostade den 24 skilling banko, motsvarande cirka 40 kronor i dagens penningvärde. Den som var hågad till självstudier kunde lära av författaren som inledde boken med:

För öfrigt uttalas här blott min egen erfarenhet; jag war i min ungdom en renommerad skytt och hade praktiskt inhemtat jagten. Derföre känner jag mig ock wäl i stånd att underwisa hwarje okunnig, och om han lyssnar till de anwisningar jag gifwer, kan det ej fela att han med tiden blir en rätt god skytt och dugtig jägare.

Författaren guidar genom säkerhetsföreskrifter, bössans uppbyggnad, krut och laddning, skjutkonst och bössans rengöring. Därefter beskrivs ett antal viltarter och hur de ska jagas och fångas. De är: hare, tjäder, orre, järpe, rapphöns, morkulla och gräsand. Ett speciellt avsnitt ägnas åt fågelfångst, sedan följer rovdjursjakt och fångst samt om deras utrotande och avsnittet rör varg, räv och smärre rovdjur. Hunden, dess behandling och sjukdomar behandlas i ett kortare avsnitt. Sist i boken finns ett bihang som tar upp åtskilliga vilda djurs tämjande, att locka villebråd till jaktplatsen från en mils omkrets, att fånga kråkor, skator och andra fåglar med en pappersstrut, att avhålla harar och annat vilt från att besöka plantager och besädda fält. Vi känner inte riktigt igen oss när det gäller det svenska jaktbara viltet då vi saknar älg, rådjur och lo samt sjöfågeljakt vid kusten. Vi undrar om kramsfågelfångsten var så omfattande

Der Jagdliebhaber in der Schule des gerechten Waidmanns und Vogelsteller (*direktöversatt: jaktälskaren i den rättvisa jägarens och fågelfångarens skola*) (1856) av baron von Ehrenkreutz översattes samma år till *Nyttiga anvisningar till tjänst för nybörjande jägare, landtmän och på landet emellanåt varande stadsboar ... bedriva jakt, fågel- och djurfångst.*

i vårt land med donor och lim som boken antyder. Det utländska påbrät skymtar fram på flera ställen.

Pseudonymen "En jagtvän" utgav 1872 *Den lilla jagtboken. Kort handledning i jakt och djurfångst. Efter Baron von Ehrenkreutz m fl bearbetad af En jagtvän* i serien Allmännyttigt handbibliotek.¹³¹ Likheten med ovanstående bok är stor så vi väljer att inte närmare behandla den här. *Den lilla jagtboken* kom ut i en andra upplaga 1884.¹³² Dessutom verkar båda upplagorna vara tämligen sällsynta. Dock finns en förkortad upplaga under titeln *En gammal svensk jaktbok* av 1872 års upplaga utgiven 1961.¹³³

Standardverket under senare delen av 1800-talet och även därefter blev överjägmästaren Theodor Hahrs *Handbok för jägare och jagtvänner*, som publicerades 1866.¹³⁴ Hahr

(1829–1888) var mycket mångsidig och hade djup kunskap inom många områden, framför allt skogsskötsel, zoologi, entomologi och juridik. Han hade en omfattande erfarenhet av läraryrket, skogsförvaltningen samt skogsadministrationen. I början av sin karriär fick han uppgiften att bygga upp skogsskolan i Sillre i Medelpad. Dessutom var han en inte helt oäven naturmålare. Bland skogsmän var han mest känd som författare till "den gröna boken", det vill säga *Samling af gällande författningar rörande skogsväsendet* utgiven 1877.¹³⁵ För sin undervisning av elever vid Skogsinstitutet i studium av jaktvetenskapen saknades en fullständig jakthandbok. En ny bok skulle "bespara en betydlig tids uppoffring vid föreläsningarnas afskrifning". Hahr ignorerade, säkerligen med rätta, böckerna av Broman, von Ehrenkreutz och

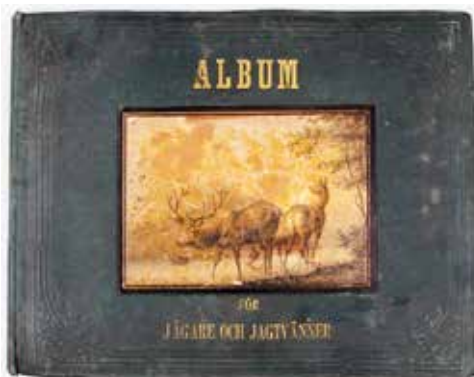
Källström. Swederus *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel* avförs på grund av att jakten förändrats avsevärt under de trettio år som gått.

Jakthandboken var mycket omfattande, fler än 570 sidor samt ett 90-tal streckfigurer och åtta kolorerade hundplanscher. Verket inleds med en historik och litteraturförteckning. Därefter följer en avdelning om jakt och fångst. Boken indelas i fyra huvudavdelningar och varje rymmer ett antal avdelningar. Första huvudavdelningen gäller jakt och fångst. Jakten grupperas i fyra huvudformer: drevjakt, jakt med hundar, ståndsytte och gångsytte. Den första avdelningen handlar om de för jaktens utövning behövliga tamdjuren och om deras skötsel, dressyr och användning med mera. Hundarna och deras vård och sjukdomar presenteras här liksom skjuthäst och falkar. Den andra avdelningen omfattar de för jakten behövliga vapnen och tar upp skjutgevärd av allehanda slag samt ammunition och skjutkonst. Hit hör också skarpa vapen som hirschfångaren, jaktkniven, björnsputet och harpunen. Den tredje avdelningen rymmer fångstapparater och jakttyg. Den fjärde avdelningen rör skjutkojor och skjutskärmar. Den femte avdelningen går

igenom däggdjursjakten art för art eller grupp för grupp och på samma sätt gör Hahr för fågeljakten.

Bokens andra huvudavdelning handlar om vildaveln och den tredje upptar jaktvården. Som fjärde och sista huvudavdelning kommer jaktbytets behandling. Därefter följer tre bihang: jägarens klädedräkt på jakt, bivackering i skog och mark samt sälfångst med slagnät. Det andra bihanget innefattar en förklaring till de vanligaste jaktermerna i alfabetisk ordning. Boken imponerar, den är strukturerad, faktafylld och välskriven. Som uppslagsbok står den sig väl även i dag.

Hahrs bok utan rikligt förekommande färgillustrationer började nog bli en svaghet i slutet av 1800-talet, men att lägga till sådana ökade priset och snävade in kundkretsen. År 1869 utgav Hahr, måhända som ett komplement, *Album för jägare och jagtvänner, innehållande afbildningar af flertalet bland de inom Sverige förekommande jagtbara däggdjuren*.¹³⁶ Han skriver: "Vår tid älskar att se afbildningar öfver de olika föremålen för vårt vetande [...]" Som konstnär, utbildad vid Konstakademien, fick han att tävla med de lysande bröderna von Wright och Magnus

Omslag till Theodor Hahrs Album för jägare och jagtvänner, innehållande afbildningar af flertalet bland de inom Sverige förekommande jagtbara däggdjuren och planschen över varg, vilken också återges på s. 75 i denna bok.

Körner. Vad kunde Hahr då bidra med som dessa konstnärer inte redan gjort? Rent tekniskt tycker vi inte att han når upp i samma klass, men han inför ett nytt avbildningssätt: "[...] afbildas djuren här företrädesvis i grupper och under olika sysselsättningar, [...] sökt att genom det omgivande landskapets framställning gifva en bild af de traktens natur, uti hvilka hvarje djurslag företrädesvis uppehåller sig." Albumet innehöll 18 planscher av däggdjur med pregnanta texter för varje art (samtliga planscher i Hahrs bok återfinns också i denna utgåva av Swederus jakthandbok, s. 16–250). Hahr lovade: "[...] skulle emellertid hans arbete lyckas vinna allmänhetens bifall så att en fortsättning deraf kan företagas utan uppoffring, så skola de jagtbara foglarne efter samma plan utgifvas." Vad som egentligen hände vet vi inte, men något fågelalbum blev det inte, trots att han färdigställt bilder av alla arter.

Den andra upplagan av *Handbok för jägare och jagtvänner* utgavs 1881–82 och var med sina 850 sidor än mer omfattande än den första.¹³⁷ Den levererades liksom den första upplagan i två band. Hahr tyckte att det framkommit så mycket ny kunskap och så mycket hade hänt under de senaste femton åren att en uppdatering behövdes. Om någon i Sverige hade god kunskap om den nationella och internationella litteraturen så var det Hahr. För att kostnaden inte skulle bli alltför hög reducerade han antalet hundplanscher till hälften. I stora drag behöll författaren bokens struktur. Några saker utelämnades, till exempel vargskallen som hade blivit omoderna liksom sälfångst med slagnät. Ett nytt bidrag var jaktsignalering. Vår högaktning för Theodor Hahr kvarstår även efter genomläsning av den andra upplagan. Ett manuskript till det som skulle ha kunnat bli den tredje upplagan finns bevarat men enligt Hahrs noteringar var det inte tänkt att tryckas. Kanske skrev han så av blygsamhet.

JÄMFÖRELSE AV SWEDERUS ARBETE MED ANDRA JAKTBÖCKER

Blev Swederus stilbildare för efterföljande författare av jakthandböcker? Ett sätt att studera detta kan vara att jämföra Swederus arbete med övriga jakthandböcker och analysera den strukturella uppbyggnaden, vad boken omfattade och hur innehållet placerades inbördes. Vår enkla analys visar att Georg Swederus knappast hade något större inflytande på kommande jakthandbäckers strukturella upplägg. Varje författare verkade ha, och ville antagligen ha, ett eget sätt att strukturera sin bok. Swederus lite vidare tankar om jakten var unika och utvecklades inte djupare av någon av hans efterföljare (se Tabell 1 – nästa sida).

SWEDERUS BIDRAG TILL EFTERVÄRLDEN

Georg Swederus förde vidare en tradition som frammanats av Johan Ludvig von Greiff 1828, nämligen att sammanställa och sprida information om jakt- och fångstsätt samt allt vad därtill hör, exempelvis vapen, klädsel, tillvaratagande av troféer och nyttiga delar av det fällda viltet.

Av de här nämnda jakthandboks författarna är det framför allt två som sticker ut. Det är Georg Swederus med bredd och intellektuell spänstighet och Theodor Hahr med bredd och djup. Swederus bokutgivning är omspunnen med en intressant historia och visar en mer frispråkig och intellektuell framtoning med sina funderande avsnitt kring jaktens etik, brännvin, orättvisor med mera. Han var en av de första vid sidan om Samuel Ödmann som lyfte betydelsen av jaktvården och gav konkreta exempel på åtgärder medan Hahr var lite av Swederus motpol. Han var överjägmästare och lärare vid Skogsinstitutet

Tabell 1. Den strukturella uppbyggnaden hos Swederus jakthandbok samt fem övriga som gavs ut i Sverige under de följande 50 åren, det vill säga 1832–82. Nyckelorden är inte helt kongruenta med kapitelrubrikerna.

SWEDERUS (1831/32)	VON UNGE (1835)	BROMAN (1842)
<i>Bössor, ammunition</i> <i>Jakten (reflektioner)</i> <i>Jakt art- och gruppvis</i> <i>Vildaveln</i> <i>Viltarter och -grupper</i> <i>Beredning för kabinetter</i> <i>Beredning av hudar för avsalu</i> <i>Förvaring till mat</i> <i>Jaktlagar</i> <i>Register</i> <i>Jaktlexikon</i>	<i>Gevär</i> <i>Ammunition</i> <i>Hunden</i> <i>Djurfång</i> <i>Jaktmetoder art- och gruppvis</i> <i>Läran om djurriket</i>	<i>Jakten</i> <i>Däggdjur</i> <i>Fåglar</i> <i>Gevär</i> <i>Ammunition</i> <i>Hudar</i> <i>Hundar</i> <i>Hundens sjukdomar</i> <i>Register</i>
VON EHRENCREUTZ (1856)	KÄLLSTRÖM (C.W.-M) (1861)	HAHR (1866)
<i>Fågelfångst</i> <i>Om fångande av rovdjur, om jagt efter dem samt deras utrotande</i> <i>Något om hunden, dess behandling och sjukdomar</i> <i>Bihang</i>	<i>Däggdjur</i> <i>Fåglar</i> <i>Hundar</i> <i>Hundens sjukdomar</i> <i>Gevär & skjutkonst</i> <i>Jakt</i> <i>Jaktstadgan</i> <i>Strödda uppsatser</i> <i>Anekdoter</i> <i>Jaktlexikon</i>	<i>Historik, litteratur</i> <i>Hundar</i> <i>Hundens sjukdomar</i> <i>Skjutbäst</i> <i>Falkar</i> <i>Gevär</i> <i>Skarpa vapen</i> <i>Fångstapparater & jakttyg</i> <i>Skjutkojor och skärmar</i> <i>Jakt art- och gruppvis</i> <i>Vildavel</i> <i>Jaktvård</i> <i>Jaktbytets behandling</i> <i>Klädedräkt</i> <i>Bivackering</i> <i>Sälfångst med slagjärn</i> <i>Jaktlexikon</i>

och nog den mest kunniga när det gällde jaktens formaliteter och det breda jaktämnet. Men han håller en annan distans till sitt kunskapsområde och läsarna och undviker det känsllosamma. Hahrs mantra var ”efterlevnad av jaktförfattningarna”, vilket han bland annat visar genom utgivandet av boken *Kort handledning för skogs- och jägeritjänstemän vid*

rättegångars utförande inför domstol, utarbetad efter tillförlitligaste källor år 1866.¹³⁸

Det är svårt att ta ifrån Georg Swederus äran av att ha författat den första, mer omfattande svenska jakthandboken, även om den inte höjdes till skyarna av samtiden. Det är ett svårt och brett ämne och inget förslingsverk blir perfekt, inte heller detta.

Albert Eklundh förbigår helt Swederus i sin omfattande jakthistoriska bok *Svensk jakt*, vilket vi tycker är orättvist. Kanske var det så att jägarna ville ha mer handfasta handböcker?

Må vara att Swederus definitivt inte kunde sin naturalhistoria, och mycket annat i boken kunde ha gjorts bättre, men den gav djupare tankar om jakten som få presterat. von Greiff's två böcker skulle ha kunnat belastas med liknande kritik, men han förläts direkt. Det är svårt att undgå misstanken att någon eller några personer aktivt verkade för att misskreditera Swederus bok av personliga skäl. Med redovisade brister i bagaget, tycker vi ändå att Swederus och *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel, jemte Lexicon* förtjänar en plats i den svenska jakt- och vilthistorien. Swederus har skrivit den första omfattande jakthandboken och sett jakten och fångsten i ett vidare perspektiv än någon före och långt efter honom. Språkligt sett står boken också i en klass för sig, vilket gör den väl värd att återutge.

Trots ett flitigt författande och översättande inom viltets och jaktens områden kan vi dock inte säga att han blev en av områdets förgrundsfigurer. Swederus visste vad som borde göras, men tog inte upp någon strid i samhället för att åstadkomma förbättringar. Pennan var rask, men han vässade den inte. Kanske hade han blivit bränd och såg viktigare uppgifter framför sig? I motsats till flera andra handboks författare verkar han förutom skrivandet och översättandet av några jaktböcker inte ha varit aktiv inom det jaktliga området. Jakten var nog mest ett kort stickspår i Swederus liv.

SLUTNOTER

1 Anonym 1832 f, s. 97.

2 Danell & Bergström 2016, s. 215 f

- 3 *Kongl. May:ts [...] jachter, diurefång och fugleskiutande [...] 1647; Kongl. May:tz [...] jachter, diurefång och fogelskiutande [...] 1664.*
- 4 *Kongl. Maj:ts [...] om de förmoner och wilkor [...] skattehemman [...] 1789.*
- 5 Haglund 1980, s. 14; Nyrén 2012.
- 6 Eklund 1930, s. 83.
- 7 Anonym 1832 f, s. 97–114.
- 8 *Kongl. Maj:ts nådiga stadga om jagt och djurfång 1808.*
- 9 BISOS 1823–1905.
- 10 Anonym 1832 c, s. 97–114.
- 11 Nilsson 1820, s. 200–201, 276, 287, 298, 304.
- 12 *Kongl. Maj:ts nådiga stadga om jagt och djurfång 1808.*
- 13 Nilsson 1820, s. 56.
- 14 *Jagtvård* nämns enligt SAOB första gången i *Kungörelse för öfver-hofjägmästare embetet*, 16 mars 1824.
- 15 Ödmann 1789.
- 16 Dal 1996, s. 200.
- 17 Anonym 1832 i.
- 18 Anonym 1832 b (stadgar).
- 19 Eklundh 1930, s. 268, 281.
- 20 Anonym 1832 (frågeformulär).
- 21 Nilsson 1820, företalet.
- 22 Nilsson 1820–1860; von Wright & von Wright 1828–1829.
- 23 Anonym 1832 f, s. 9–14, 33–44.
- 24 Eklundh 1930, s. 36.
- 25 af Robson 1828.
- 26 Skogsstyrelsen 1879, s. 139–140; Anonym 1832 d, 1832 g.
- 27 *Kongl. Maj:ts nådiga stadga om jagt och djurfång 1808*, § 21.
- 28 År 1832 står på titelbladet; 1831 står längst bak i boken. I en förteckning över böcker tryckta av P.A. Norstedt & Söner framgår att boken trycktes under andra halvåret 1831. Swederus, G., 1831/32.
- 29 Haglund 1980, s. 371.
- 30 Colerus 1683–86.

- 31 Risingh 1671.
- 32 Broocman 1736 & 1739; Tunón 2016.
- 33 Anonym 1833, s. 663.
- 34 Broocman 1739, s. 1–2.
- 35 Anonym 1833, s. 680.
- 36 BISOS H 1823–1905..
- 37 Broocman 1739, s. 12–18.
- 38 Broocman 1739, s. 26–28.
- 39 Nordholm 1953 (1749).
- 40 Nordholm 1953 (1749).
- 41 Nordholm 1953 (1749), s. 59–60.
- 42 Nordholm 1953 (1749), s. 53–54.
- 43 Fischerström 1768–72.
- 44 Brummer (1789) 2010.
- 45 Brummer (1789) 2010.
- 46 Brummer 1787.
- 47 Leijonflycht 1827.
- 48 Samzelius 1915, s. 406.
- 49 Leijonflycht 1826.
- 50 Anonym 1801.
- 51 Anonym 1801, s. 1–5.
- 52 Anonym 1801, s. 6–10.
- 53 Anonym 1801, s. 19–58.
- 54 Anonym 1801, s. 2–3.
- 55 von Greiff 1821, 1828.
- 56 von Greiff 1821, s. 3–7.
- 57 von Greiff 1821, s. 5–11.
- 58 von Greiff 1859.
- 59 von Greiff 1821, s. 53–56.
- 60 RA, Västerås domkyrkoförsamling, Husförhörslängder 1795–1801, s. 27.
- 61 RA, Helga Trefaldighets församling, Födelse- och dopböcker 1779–1839.
- 62 Söderberg 1962, s. 9.
- 63 Andersson & Sjögren 1960, s. 51.
- 64 Anonym 1954, s. 375.
- 65 *Biblioteksbladet* 1938, s. 101–104.
- 66 Wiberg 1938, s. 101.
- 67 Eriksson 2003.
- 68 Söderberg 1962, s. 9.
- 69 Wiberg 1938, s. 101.
- 70 RA, Västra Ny församling, Husförhörslängder 1820–1837, s. 96; Anonym odat.
- 71 <http://runeberg.org/nfcg/0504.htm>
- 72 <http://www.froviforsmuseet.com/kronikor.htm>
- 73 Brev till Magnus Bernard Swederus, odat.
- 74 Swederus, M.B., 1886.
- 75 Swederus, M.B., 1908, 1909.
- 76 Swederus, G., 1831/1832, företal s. 17 och fotnot s. 37.
- 77 Anonym 1832 b, s. 378.
- 78 RA, Maria Magdalena församling, Husförhörslängder 1851–1852, s. 184.
- 79 RA, Västra Ny, Husförhörslängder 1820–1837, s. 96; RA, Maria Magdalena församling, Lysnings- och vigselböcker 1813–1839, s. 137.
- 80 SSA, bouppteckning efter Georg Swederus, Stockholms rådhusrätt, år 1888, nr 258.
- 81 *Jönköpingsbladet* 1872-06-04.
- 82 Bihang till *Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1881*, s. 16–19.
- 83 *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1881*, s. 22–29.
- 84 Anonym 1954, s. 375–376.
- 85 *Östergötlands Veckoblad* 1886-07-23.
- 86 Brev till Richard Bergström 1884.
- 87 RA, Maria Magdalena församling, död- och begravningsböcker 1885–1889, s. 176.
- 88 SSA, bouppteckning efter Georg Swederus, Stockholms rådhusrätt 1888, nr 258; <http://www.historia.se/indexprisjamforelse.html>.
- 89 RA, Maria Magdalena församling, Död- och begravningsböcker 1879, s. 49.
- 90 Swederus, G. 1831/32.
- 91 Anonym 1832 h; Prisomräknare från medeltid till nutid, <http://www.historia.se/indexprisjamforelse.html>.
- 92 *Jagtvård* nämns första gången enligt SAOB i *Kungörelse för öfver-hoffjägmästare embetet*, 16 mars 1824.

- 93 Eklundh 1930, s. 93.
- 94 Hamilton 1935.
- 95 Anonym 1832 e.
- 96 *Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående jagt och djurfång* 1808.
- 97 Swederus, G., 1831/1832, fotnot s. 37.
- 98 Holmers 1828.
- 99 von Greiff 1828, s. 56.
- 100 Swederus, G. 1831/32, s. 325.
- 101 Leijonflycht 1827, s. 82–83.
- 102 Hahr 1866 a, s. 31–34.
- 103 Kjellberg 1991, s. 11–72.
- 104 Hahr 1869.
- 105 Ödman 1789.
- 106 Anonym 1833.
- 107 Brusewitz 1968, s. 70.
- 108 Så förgår världens härlighet.
- 109 Brusewitz 1968, s. 71.
- 110 Anonym 1833.
- 111 Swederus, G., 1832 a.
- 112 Swederus, G., 1832 a, s. 128–129.
- 113 Swederus, G., 1869.
- 114 Swederus, G., 1869, s. 27.
- 115 Swederus, G., 1870.
- 116 Lloyd 1830.
- 117 Lloyd 1871.
- 118 von Unge 1835.
- 119 Samzelius 1915, s. 412.
- 120 Broman 1842.
- 121 Broman 1842, s. iii.
- 122 Broman 1842, s. 9–10.
- 123 Kjellberg 1991, s. 82.
- 124 Broman 1882.
- 125 Hahr 1866 a.
- 126 Broman 1882, s. 12.
- 127 C.W.-m. (Källström) 1850.
- 128 Samzelius 1915, s. 425–426.
- 129 C.W.-m. (Källström) 1969 (1861).
- 130 von Ehrencreutz 1856.

- 131 von Ehrencreutz 1872.
- 132 von Ehrencreutz 1884.
- 133 von Ehrencreutz 1961 (1872).
- 134 Hahr 1866 a.
- 135 Hahr 1877.
- 136 Hahr 1869.
- 137 Hahr 1881–82.
- 138 Hahr 1866 b.

KÄLLOR

- Anonym (odat.), Klipp ur okänd tidning i Uppsalasamlingen, Uppsala stadsbibliotek.
- Biblioteksbladet* 1938, s. 101–104 (<http://runeberg.org/biblblad/1938/0113.html>).
- Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1881*, första samlingen, andra avdelningen, första bandet, motion nr 123.
- Brev till Magnus Bernhard Swederus, Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsavdelningen, G 270.
- Brev till Richard Bergström, 1884, i Swederus, Georg (1796–1888) *Skriftställare Brev och anteckningar*, II dat. 1844–88, odaterad Autografsamling, *Carolina*, Uppsala universitetsbibliotek.
- Jönköpingsbladet* 1872-06-04, Kungl. biblioteket, svenska dagstidningar.
- RA (*Riksarkivet*), Maria Magdalena församling, Död- och begravningsböcker 1878–1884, serie F1/11, s. 49.
- RA (*Riksarkivet*), Maria Magdalena församling, Död- och begravningsböcker 1885–1889, serie F1/12, s. 176.
- RA (*Riksarkivet*), Helga Trefaldighets församling, Födelse- och dopböcker 1779–1839, serie C/3, bild 13, 16, 19.
- RA (*Riksarkivet*), Husförhörlängd, 1795–1801, Västerås domkyrkoförsamling, serie A1a/7a, s. 27.
- RA (*Riksarkivet*), Husförhörlängder 1820–1837, Västra Ny församling, serie A1/7, s. 96.

RA (Riksarkivet), Husförhörlängder 1851–1852, Maria Magdalena församling, serie A1a/65, s. 184.

RA (Riksarkivet), Lysnings- och vigselböcker 1813–1839, Maria Magdalena församling, serie E1/5, s. 137.

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet 1881. Andra kammaren, Första bandet, Nr 1–17, s. 22–29.

SSA (Stockholms Stadsarkiv), Bouppteckning efter Georg Swederus, Stockholms rådhusrätt, år 1888, Bouppteckningar, vol. II A 1:2:700, nr 258.

Östergötlands Veckoblad 1886, Nr 30, 1886-07-23, Kungl. biblioteket, digitaliserade svenska dagstidningar.

INTERNET

Krönikor från Frövifors museum; <http://www.froviforsmuseet.com/kronikor.htm>

Prisomräknare från medeltid till nutid; <http://www.historia.se/indexprisjamforelse.html>

Runeberg; <http://runeberg.org/nfcg/0504.htm>

Svenska Akademiens Ordbok; <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Svenskt Biografiskt Lexikon; <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>

LITTERATUR

Andersson, Aksel & Sjögren, Paul, 1960, "Uppsala universitets matrikel", Fjärde bandet 1801–1817, *Uppsala Universitets årsskrift*.

Anonym, 1801, *Jagt-skolan, eller åtskilliga nödiga och nyttiga underrättelser för en jägare*, Stockholm, 90 s.

Anonym, 1832 a, "Anvisning att anteckna och meddela de upplysningar som jägare-förbundet önskar att från sina ledamöter erhålla", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1, bilaga.

Anonym, 1832 b, "Förteckning å Svenska Jägare-Förbundets ledamöter vid slutet av innevarande

år", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1, s. 371–380.

Anonym, 1832 c, "Jägare-förbundets stadgar", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1, bilaga.

Anonym, 1832 d, "Kongl. Maj:ts nådiga stadgar för Skogsinstitutet; gifne Stockholms Slott den 15 October 1828", *Skogs- och jagt-arkiv för Sverige* 1, s. 44–54.

Anonym, 1832 e, "Om jagten i riket", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1, s. 9–14, 33–44.

Anonym, 1832 f, "Om krypskyttet i Sverige", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1, s. 97–114.

Anonym, 1832 g, "Skogs institutet på Kongl. Djurgården", *Skogs- och jagt-Arkiv för Sverige* 1, s. 30–41.

Anonym, 1832 h, "Recension, Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon af G. Swederus", Stockholm, Norstedt & Söner, 1831, *Stockholms Posten*, nr 56, 57, 59, 60, 7–12 mars 1832.

Anonym 1832 i, "Om inrättande af smärre jagtsällskaper i landsorterne", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1, s. 14–24.

Anonym, 1833, "Svenska jaktens litteratur", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 2, s. 657–665.

Anonym, 1954, "Georg Swederus", i N. Bohman (red.), *Svenska män och kvinnor*, Stockholm, s. 375–376.

BISOS–Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, 1823–1905, H. Kongl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser.

Broman, Pehr Gustaf, 1842, *Anteckningar öfver jagt och skjutkonst. Anmärkningar öfver vildafveln, dess fångst och fällande, skjutgevär och ammunition, djurhudars aftagande och beredning, jagthundar, deras dressering och sjukdomar, m.m.*, Gefle.

Broman, Per Gustaf, 1882 (5:e uppl.), *Handbok för Skandinaviens jägare. Anteckningar öfver jagt- och skjutkonst. Anmärkningar öfver vildafveln, dess fångst och fällande, skjutgevär och ammunition, djurhudars aftagande och beredning, jagthundar, deras dressering och sjukdomar m.m.*, femte upplagan, fullständigt

- omarbetad af Carl Schoug, e. jägmästare, Stockholm, 230 s.
- Broocman, Carl Fredrich, 1739, *Then Swenska hus-hålds-bokens andre del. Om jern-wärk, jagt och foglafänge* [...], Norrköping.
- Brummer, Magnus Henric, 1787, *Kort utdrag af alla kongl. förordningar, resolutioner och bref rörande skogarnes wård och nyttjande i riket, samt jagt och diurfång*, Stockholm, 236 s.
- Brummer, Magnus Henric, 2010 (omtryck av 1789 års upplaga), *Försök til en swenskt skogs- och jagt-lexicon, med bidrag av Kerstin Ekman, Roger Bergström och Kjell Danell*, (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 49), Stockholm, 159 s. <http://rara.ub.umu.se/bookview/BookViewServlet/ipac/admin/BookViewLoader.jsp?method=getIpacBook&BookId=120>
- Brusewitz, Gunnar, 1968, *Björnjägare och fjärls-målare*, Stockholm, 190 s.
- C.W.-m. [Wilhelm Emanuel Källström], 1850, *Handledning i jagt för nybeggynare*, Stockholm.
- C.W.-m. [Wilhelm Emanuel Källström], 1969 (1861), *Handledning i jagt för nybeggynare*, Stockholm.
- Colerus, Johann, 1683–1686, *M. Joh. Coleri Oeconomia, thet är, hushåldz underwijsning, för 40 åhr sedan förswänkat, och i många rum uthaf andra authoribus, amplificerat och förbättrat af Isaaco Eri, Pastore Stenbyense i Östergötland*, Stockholm, 396 s.
- Dal, Björn, 1996, *Sveriges zoologiska litteratur. En berättande översikt om svenska zoologer och deras tryckta verk 1483–1920*, Fjälkinge, 370 s.
- Danell, Kjell & Bergström, Roger, 2016, "Allmogen fick jakträtten åter, 1789–1870", i *Jaktens historia i Sverige. Vilt, människa, samhälle, kultur*, Red. Kjell Danell, Roger Bergström, Leif Mattsson & Sverker Sörlin, Stockholm, s. 215–225.
- von Ehrenkreutz, B.C., 1856, *Jagtwännen. Nyttiga anwisingar till tjenst för nybörjande jägare, landtmän och på landet emellanåt warande stadsboar, hwilka önska att genom sjelfunderwisning inhemta sätten att till nöje och med fördel bedrifwa jagt, fågel- och djurfångst*, Stockholm, 68 s.
- von Ehrencreutz, 1872, *Den lilla jagtboken. Kort handledning i jagt och djurfångst. Efter baron von Ehrencreutz m fl bearbetad af En Jagtvän*, Stockholm, 83 s.
- von Ehrencreutz, 1884 (2:a uppl.), *Den lilla jagtboken. Kort handledning i jagt och djurfångst. Efter baron von Ehrencreutz m. fl. bearbetad af En Jagtvän*, Stockholm.
- von Ehrencreutz, 1961 (1872), *En gammal svensk jaktbok*, (Fabels handbibliotek; 6), Stockholm.
- Eklundh, Albert, 1930, *Svensk jakt. En överblick till hugfästande av Svenska Jägarförbundets etthundraåriga tillvaro*, Stockholm, 436 s.
- Eriksson, Johnny, 2003, *Carl Christoffer Gjörwell som aktör på den svenska bokmarknaden 1769–1771* (magisteruppsats, 20 poäng, institutionen för ABM, estetik och kulturstudier, Uppsala universitet), Uppsala.
- Fischerström, Johan, 1768–72, *Den enfaldige naturforskaren*, Stockholm & Uppsala, 192 s.
- von Greiff, Johan Ludvig, 1821, *Anteckningar angående jagt och djurfångst uti Sverige*, Stockholm, 56 s.
- von Greiff, Johan Ludvig, 1828 (2:a uppl.), *Anteckningar angående jagt och djurfångst i Sverige, Andra upplagan, tillökt med ett bihang: Om jagt och djurfångst i allmänhet samt med ett register*, Stockholm, 126 s.
- von Greiff, Johan Ludvig, 1859, *Greiffska papperen eller Johan Ludvig von Greiffs berättelse om statshwälfningen den 13 mars 1809*, Uppsala, 37 s.
- Haglund, Bertil (red.), 1980, *Jägaren och vildnaden: Svenska Jägarförbundet under 150 år*, Stockholm, 354 s.
- Hahr, Theodor, 1866 a (1:a uppl.), *Handbok för jägare och jagtwänner*, Stockholm, 552 s.
- Hahr, Theodor, 1866 b, *Kort handledning för skogs- och jägeritjänstemän vid rättegångars utförande inför domstol, utarbetad efter tillförlitligaste källor*, Stockholm.
- Hahr, Theodor, 1869, *Album för jägare och jagtwänner, innehållande afbildningar af*

- fler-talet bland de inom Sverige förekommande jakt-bara däggdjuren*, Stockholm, 92 s.
- Hahr, Theodor, 1877, *Samling af gällande författningar rörande skogsväsendet*, Stockholm, 750 s.
- Hahr, Theodor, 1881–1882, *Handbok för jägare och jagtvänner*, Stockholm, 750 s.
- Hamilton, Harry, 1935, "Hur göra jaktvården populär?", *Svenska Jägareförbundets Tidskrift* 73, s. 56–59.
- Holmers, Gustaf, 1828, *Anteckningar om sättet att skjuta och fånga skälar uti norra skärgården af Stockholms län*, Stockholm, 16 s.
- Kjellberg, Richard, 1991, *Den svenska jakten i litteraturen. En kommenterad bibliografi intill år 1960*, Stockholm, 382 s.
- Kongl. Maj:ts nådiga förordning, om krono=hemmans försäljande til skatte, samt de förmoner och wilkor, hwarunder skatte=hemman hädanefter skola innehafwas, 1789, Stockholms slott, Stockholm, s. 1–7.
- Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående jagt och diurfång, 1808, Stockholm, s. 1–39.
- Kongl. May:ts til Sverige, ordning och stadga huru alle rijkzens inbyggare sigh förhålla skole medh jachter, diurefång och fugleskiutande. Giord på rijkzdagen i Stockholm åhr 1647, Stockholm, s. 1–11.
- Kongl. May:tz ordning och stadga, om jachter, diurefång och fogelskiutande. Giord och förbättrat på rijkzdagen som höltz i Stockholm åhr 1664, Stockholm, s. 1–11.
- Leijonflycht, Anders August, 1826, *Afhandling om sättet att med gropar och saxar fånga rofdjur*, Stockholm, 24 s.
- Leijonflycht, Anders August, 1827, *Swenskt handlexikon för jägare*, Stockholm, 84 s. <http://rara.ub.umu.se/bookview/BookViewServlet/ipac/admin/BookViewLoader.jsp?method=getIpacBook&BookId=175>
- Lloyd, Llewellyn, 1830, *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige: berättelser om en resa i dessa riken åren 1827–28. Översättning från engelskan av Georg Swederus*, Stockholm, 326 s.
- Lloyd, Llewellyn, 1871, *Svenska allmogens plägseder. Översättning från engelskan av Georg Swederus*, Stockholm, 264 s.
- Nilsson, Sven, 1820, *Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer, Första delen, Däggande djuren*, Lund, 419 s. <http://archive.org/details/skandinaviskfauna02nils>
- Nilsson, Sven, 1820–1860, *Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer*, 4 volymer, Lund.
- Nordholm, Æschill, 1749 (faks. 1953), *Jämtelands djur-fänge*, Upsala, 64 s.
- Nyrén, Ulf, 2012, *Rätt till jakt. En studie av den svenska jakträtten ca 1600–1789, institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet, Göteborg*, 254 s.
- Risingh, Johan, 1671, *Een land-book eller några opsatter til vårt käre fädernes-landz nytta och förkofring wälmeente om land-bruuk och land-lefwerne, sammanhemptade och tilhoopassatte af Iohan Risingh*, Västerås, 94 s.
- af Robson, Carl Magnus, 1828, "Ett ord i ett wigtigt ämne", *Journalen* 80–81.
- Samzelius, Hugo, 1915, *Jägeristaten. Anteckningar om svenska väldets skogs- och jaktväsen*, Stockholm, 741 s.
- Skogsstyrelsen, 1879, "Skogs-styrelsens underdåniga berättelse angående skogs- och jagtväsendet i Sverige intill år 1870", *Bidrag till Sveriges officiella statistik (BISOS Q)*, Skogsväsendet, Stockholm.
- Swederus, Georg, 1831/1832, *Skandinavien Jagt Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon*, Stockholm, 375 s.
- Swederus, Georg, 1832, *Nyaste Bonde-praktika, omgjord efter den gamla. Eller kunskap om naturen, människan och Gud; Underrättelser om landtbruket; Råd för helsan och lefwernet; Kristliga betraktelser; m.m.*, Stockholm, 286 s.
- Swederus, Georg, 1869, *Handlexikon för svenska landthushållare innehållande det wigtigaste i landtbruk, skogskötsel, trädgårdsskötsel, fiske, jagt, slöjd, kemi, teknik, wäderleksförhållanden, helsolära m.m.*, Stockholm, 574 s.

- Swederus, Georg, 1870, *Robert och Harald eller De unga jägarna i Amerikas vildskogar*, Stockholm, 239 s.
- Swederus, Magnus Bernhard, 1886, *Foglarnes bon. Läsnig för folket utgifwen af Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande*, Stockholm.
- Swederus, Magnus Bernhard, 1908, "Svenska konungar som jägare och jagtvårdare", *Svenska Jägareförbundets Tidskrift* 46, s. 245–253, 352–363.
- Swederus, Magnus Bernhard, 1909, "Svenska konungar som jägare och jagtvårdare", *Svenska Jägareförbundets Tidskrift* 47, s. 5–21, 67–75.
- Söderberg, Karl, 1962, "Mångfrestaren Swederus", *Upsala Nya Tidning*, julnummer, s. 9–10.
- Tunón, Håkan (red.), 2016, *En fulständig svensk hus-hålds-bok af Reinerus Reineri Broocman En handbok i gårds- och hushållsskötsel i vid mening från 1700-talets första hälft samt Broocmans värld och hushållsbok belyst i åtta artiklar av nutida forskare*, två volymer, Stockholm, 1 141 s.
- von Unge, Fredric Abraham, 1835, *Handbok för den underordnade jägeri-personalen, landtmän och jagtwänner*, Stockholm, 138 s.
- Wiberg, Albert, 1938, "Stockholms första stadsbibliotek. Ett 150-årsminne", *Biblioteksbladet*, s. 101–104.
- von Wright, Magnus & von Wright, Wilhelm, 1828–1829, *Svenska foglar efter naturen och på sten ritade*, Stockholm.
- Ödmann, Samuel, 1789, "Swar på Kongl. Patriotiska Sällskapet utsatta pris-fråga: Hwilke äro de bäste medel at befordra matnyttige wilda diurs tillväxt och förkofran, och gifwas ännu någre hittils icke beskrefne samt bepröfwade medel, at utrota odjuren", *Hushållnings Journal* s. 363–395, 415–438.

ANNA WESTMAN

SWEDERUS SKRIFTER OM DE AREELLA
NÄRINGARNA

Georg Swederus (1796–1888) var under hela sitt verksamma liv en flitig skribent i vitt skilda ämnen. Förutom egna tidningsartiklar, böcker och publikationer översatte han andras texter från olika språk, bland andra flera verk av engelsmannen och jaktskildraren Llewellyn Lloyd (1792–1876).

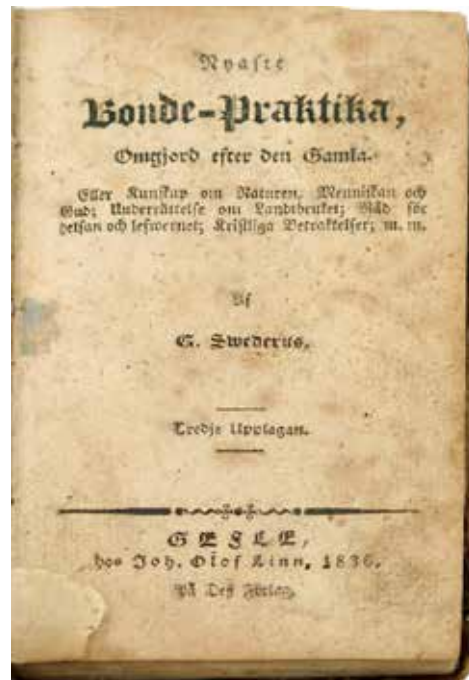
Swederus intresseområde var brett men han ägnade förhållandevis stor uppmärksamhet till de areella näringarna. Vid sidan av boken *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon* (1832) publicerade Swederus två mycket omfattande böcker i ämnet; den i tre upplagor utgivna *Nyaste bonde-praktika* (1832, 1833 och 1836)¹ och *Handlexicon för svenska landthushållare* (1869)². Utöver detta skrev han artiklar och översatte texter om skogsbruket.³

Det fanns ingen omedelbar relation till lantbruk inom familjen även om Swederus växte upp under lantliga förhållanden i Uppåkra utanför Västerås. Under några år (1823–1828) fick han dock möjlighet att skaffa sig större erfarenhet av jord- och skogsbruk då han genom sin fars försorg tog sig an driften av Stora Rösjö gård norr om Motala i Östergötland. Experimentet blev kortvarigt, gården såldes och han flyttade tillbaka till Stockholm 1829.

Denna text ger en introduktion till Swederus böcker om lantbruk.

BONDE-PRAKTIKAN

Under 1830-talet publicerade Swederus en bok med titeln *Nyaste bonde-praktika, omgjord efter den gamla. Eller kunskap om naturen, menniskan och Gud; underrättelser om landtbruket, råd för helsan och lefvernet, kristliga betraktelser; m.m.* Handböcker med råd för bönder har en mycket lång tradition och den ursprungliga

bondepraktikan trycktes 1508 i det som i dag är Tyskland. Det var en handbok med folkliga råd och tips till bönder. Den första svenska översättningen kom 1662 och var en anpassning av en dansk direktöversättning av den tyska. I Sverige kom bondepraktikan att tryckas i omkring femtio upplagor under de efterföljande seklerna. Hur stor spridning dessa fick och hur lästa de egentligen blev har diskuterats. Relevant för spridning har varit tryckort och möjlighet till distribution. Folklivsforskaren Sigfrid Svensson framför i sin artikel *Bondepraktikan och den folkliga traditionen* att spridningen troligen var begränsad och påverkan på den folkliga traditionen låg.⁴

Upsala läns Kongl. Landthushållnings-Sällskap utlyste 1831 en prissumma om 666 riksdaler 32 skilling banko till den som genomförde uppdraget att skriva en ny bondepraktika ”till gagn för de med kroppsarbeten sysslosatte Medborgare Classer i allmänhet, men särdeles för Allmogen” som främjar ett sunt och gudfruktigt leverne.⁵

Swederus bondepraktika täcker många ämnen, såväl om världen i allmänhet och hur människor bör förhålla sig till varandra och Gud som praktiska råd om lantbruk. Kapitlet om ”Jordens odling och hemmans skötsel” tar upp mindre än en tredjedel av boken och innefattar allt från text om växandet och olika jordmåner, åker, äng, djur, kolning, salpeterbränning och enskiftets fördelar.

Swederus bondepraktika skrivs innan den agrara revolutionen fått allmänt genomslag. Man kan ana ansatser till den men än ligger bebyggelsen i huvudsak kvar i byarna och de stora jordbrukstekniska förändringarna har ännu inte skett. Swederus lämnar åkerbruket i princip okommenterat. Men gödselhantering behandlas rätt grundligt. Mest utrymme får råden kring ängsskötseln som han är mycket kritisk till.

I vårt land träffas ängarne ofta wanwårdade, eller rättare sagdt, man wårdar dem alldeles icke. Stundom tillgår det sålunda. Om våren, då boskapen aw klen utfordring är knotig och resen, får man se en sådan släpande skock, fläckiga utaf att håret är bortfallet, stryka fram på en äng innan det gröna hunnit sticka upp. De skola sig då samla bukfylla utaf förnan, eller det gamla höstgräset, som stått under vintersnön och är halfmultnad samt alldeles odugligt till näringsmedel. Jorden är då oftast blöt af wärwåtan, kreaturens trampning wällar ojämnheter och en hårdare packning än tjenligt är. När äntligen gräset börjar sticka upp på betesmarken, flyttas boskapen dit – också för att, till en början, swälta – men emellertid blir då ängen fredad.⁶

Om ängens skötsel skriver han vidare att om man kunde vara mer noga med tidpunkt och inte lägga slättern på en bestämd tid utan anpassa tillfället vore mycket vunnet. Han tycker gräset ska stå på en äng i sänder så att den hinner gå i frö ordentligt och på så sätt gynna även ettåriga växter. I gemen skärs höet slarvigt och för högt upp, och det blir mer en tävlan mellan grannar om snabbheten snarare än kvaliteten. Han beskriver vidare att så fort sista volmen kommit på lasset så släpps korna på och utarmar ytterligare ängen genom att svälja eventuellt kvarliggande mognat frö, avbeta hjärtblad och dra upp rötter som sedan ligger oskyddade för väder och vind. ”– kan någon menniska undra på att en sådan äng bär både litet och att detta lilla af swag beskaffenhet?”⁷

Swederus råd för ängen är att inte beta ängen, helst varken om våren eller hösten, att någon del av ängen får stå tills den har skjutit mogna frön och att det inte ska slarvas vid slättern. Hellre långsamt och med vass lie än fort och fel. Han påpekar vikten av att ha många liar att byta till om en slås sönder mot en sten och att slå nära marken så fröna kan leta sig bättre ned i marken.⁸

Ängen kan också öka i avkastning om den gödslas, dikas och bevattnas. Här beskriver han ganska noggrant hur man går till väga med grävning och dammbyggande och att det kan löna sig att leda vatten från en skogsbäck för bevattningen. Om man lyckas översvämma ängen fyra gånger på våren får man en rik skörd så att när sommaren kommer "är bottengräset så tätt att man icke wet hvilkendera man mest skall undra på gräsets längd eller dess rikedom i räthet".⁹ Man kommer då behöva större yta än ängen att torka höet på.

Om bete skriver Swederus att i skogsbygder kan kreaturen beta på skogen men i slättbygderna är det ofta ett bekymmer att få betesmarken att räcka till då marken mestadels brukas till åker. I sådana bygder väljer man ofta hästar som dragdjur då de inte behöver lika mycket foder eller kan äta mer varierat än oxar. I dessa områden föreslår Swederus att man kanske inte ska ha något bete utan låta djuren stå inne hela sommaren och argumenterar att femtio tunnland god lerjord besädd med klöver och timotej lättare kan föda tjugofem djur än lika mycket betesland.¹⁰

Han skriver om jordblandningar, påföring av aska och kalk, kalkgödning på olika jordmåner, om flåhackning och mangelgödning. Märgeln liksom kalken kan om felanvänd "göra rika föräldrar men fattiga barn"¹¹ och vidare "att jorden alltid är frusen för lata och otrefna swin"¹² om den som tycker att tiden inte räcker till för arbetet med jordförbättring vare sig sommar eller vinter. Swederus framhåller också att klappersten i lagom storlek gynnar växtligheten eftersom den bevarar fukt, håller värme och stödjer stänglarna.¹³

Sammanfattningsvis anser Swederus att de regionala och lokala förutsättningarna är det som styr hur lantbruk bör utföras och att variationen är för stor för att kunna ge precisa råd. Men han beskriver ändå tre allmänna grundsatser vid lantbruket som handlar om att se alla gårdens delar i en helhet: ett slags

ekologisk jämvikt som kräver koncentration på uppgiften, inte låta bisysslor få konsekvenser för arbetet med själva gården och inte heller låta girighet, högfärd och fåfänga få inverka på arbetet.

Vad gäller jämvikten, den första grundsatsen, skriver han att man bör ha:

landtbrukets alla delar så att de svara mot hwarandra, så att man icke har för mycken öppen jord emot den ängstillgång som stället eger, icke förstör ladugård emot fodertillgången, icke för lite bete mot den mängd kreatur som anse nödig att hålla wid hemmanet.¹⁴

Den andra grundsatsen är en ordentlig indelning av arbetet. Här varnar Swederus för att luras av extra inkomster av bisysslor som i slutändan egentligen kostar mer än det smakar. Att av olika skäl lägga arbetskraft på annat än hemmanet är i längden olönsamt. Alla ska också hålla sig till sina sysslor vad gäller såväl klass som kön.¹⁵

Den tredje grundsatsen är att ingen högfärd eller fåfänga får blanda sig i spelet.

Skryt och överdåd gör inte gott för hemmanet. Allt det en gör ska göras för nyttan. Idogt arbete [...] Gör såsom naturen sjelf gör: hon ställer allt ut på tid, låter tillwexten ske småningom och för den skull blir det också waraktighet med allt hwad hon gör.¹⁶

HANDEXIKON FÖR SWENSKA LANDTHUSHÅLLARE

Över trettio år senare, 1869, ger Swederus ut *Handlexikon för svenska landthushållare, innehållande det wigtigaste i landtbruk, skogs-skötsel, trädgårdsskötsel, fiske, jagt, slöjd, kemi, teknik, wäderleksförhållanden, helsolära m.m. upptagande omkring 2000 ämnen af owansagda arter.*

Swederus var således verksam under större delen av 1800-talet och hann uppleva förändringar inom lantbruket. Under den tiden mer än dubblerades befolkningen i Sverige. När bondepraktikan gavs ut hade stadgan om lagaskifte börjat gälla (1827) vilket tillsammans med bred spridning av innovationer på de flesta områden inom lantbruk innebar en revolution för sektorn. Men det stora genombrottet för mekaniseringen kom först i slutet av 1800-talet då skiftet av jord och utflyttning av gårdar också realiserats.

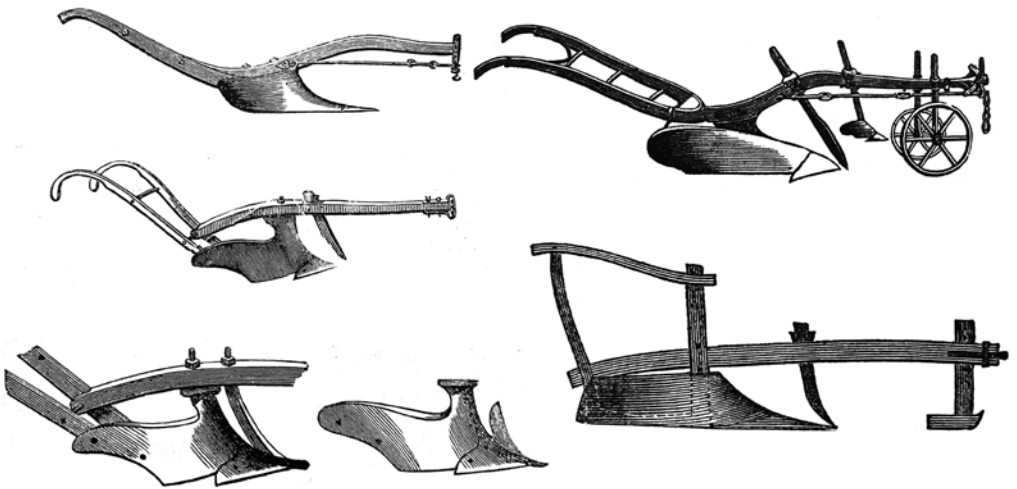
I handlexikonet får de senaste årens utveckling utrymme. Särskilt de tekniska landvinningarna får ta plats, och det är de uppslagsorden som också har fått rikligt med illustrationer. Anslaget på texterna under de olika uppslagsorden är varierande och kan vara allt från kortfattade fakta till noggranna och praktiska beskrivningar av tillvägagångssätt och material, ibland rent poetiska och ibland

med uppgifter om producent och försäljare med adress och prisuppgifter för jordbruksredskap. Vissa artiklar genomsyras av hans personliga syn på frågan och hur man bör lösa den problematik han ser. Artiklarna berör såväl primär som sekundär produktion. Redskap och metoder, material och livsmedel m.m.

Mellan uppslagsorden *Plantskola* och *Plommon* återfinns *Plogen* och här breder texten ut sig över flera sidor kompletterade med ett antal av bokens relativt få illustrationer.

Detta redskap är på sitt sätt urgammalt, dock icke af den form som sedermera, owisst när, tillkommit. Tillskillnad mot årdret som rispar jorden vänder plogen på jorden. Årdret kräver också mer styrning medan plogen oftast styr sig själv.¹⁷

Han beskriver därefter skillnaden på *Swäng-* och *Stångplogar*. Han nämner *Åkersplogen* av Wahrendorffs något förändrade *Amerikanska*

Illustrationer av plogar ur Nyaste bonde-praktika... av Swederus. Till vänster en drill- eller kupningsplog (överst), den amerikanska plogen (som hade legat till grund för åkerplogen) och nederst en variant på denna där rist och bill är i ett stycke (Swederus 1836, s. 290). Överst till höger en howardsplog (s. 135) och nederst en dalplog (s. 291).

plog. Man får reda på att den tillverkas i fem storlekar och hur mycket de kostar och att den framhålls framför den skotska – den är lättare men gör ändå tiltor med större kubikinnehåll och plöjer fortare med mindre dragkraft. Han nämner den *Howardska* svängplogen med hjul och att en förenkling av denna har utvecklats av Rathorst.

Han beskriver vidare *drill-* eller *kupningsplogen*, en svängplog med två vändskivor och han diskuterar fördelar och nackdelar med *Enbetsplogen*, *den skotska plogen*, *Werm-lands-plogen* och *Dalplogen* från Stjärnsund.¹⁸

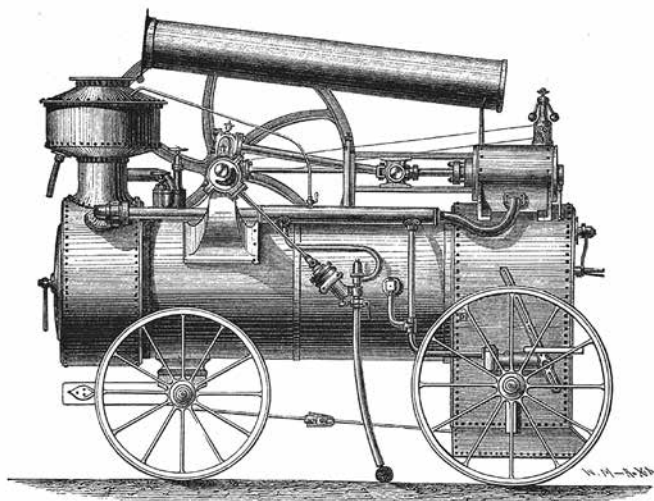
Tröskningen var ett arbets- och tidskrävande moment och när utvecklingen nu skapar möjligheter att få maskiner som ersätter handtröskningen är Swederus entusiastisk. Han skriver:

Förr och i andra länder användes fortfarande oxar som trampar ur säden eller så används vältar om körs fram och tillbaks över säden. Bäst vore om man hade tröskmaskiner som både tröskar och rensar. På åtskilliga ställen hade man flyttbara tröskverk som fördes från gård till gård och mot betalning på samma sätt som kvarntull.

Bäst tycker han det vore om man samlade sig i byarna till egna tröskverk drivet av en gemensamt införskaffad *locomobil*.¹⁹ Under uppslagsordet slöjda²⁰ påpekas att eftersom de flesta nu har tröskmaskiner kan tid frigöras som skulle kunna användas till att slöjda. Hans syn på bisysslorna har förändrats sedan *Bondepraktikan* då han såg dem som ett hot mot effektiviteten på gården och nu i stället som ett gott komplement till det övriga arbetet.

Under uppslagsordet *Ko* kan man läsa att ”man har under sednare tider infört fremmande ko-racer, under det att man icke för sig afgjort huruvida icke den gamla inhemska racen kan vara lika god eller bättre.” De nya stora korna gav visserligen mer mjölk men till vilken kostnad i foder och arbete, ombyggnationer av djurstall och gödselhantering, frågar han sig.²¹

Om svin skriver han att de svenska svinraserna är senväxta och att kinesiska och engelska absolut är att föredra.²² Om hästar att allra bäst är de norska hästarna av ”Guldbrandsdalingarnes race” (guldbrandsdaling eller dölhäst):

En lokomobil, en mobil ångmaskin med svänghjul som kunde driva exempelvis ett tröskverk. Denna modell är från Munktells i Eskilstuna (1853–1921), den dominerande tillverkaren i Sverige. Ur: Priskurant från MunkteU Mekaniska Verkstad, Eskilstuna 1876.

de förena allt hvad en landtman kan begära hos en häst – lätthet, hårdighet och styrka. De äro icke prydnadsdjur men kunna dock i allmänhet kallas wackra, ehuru korta och tjocka.

Swederus understryker också hur långt man kan komma med hästuppföstran genom vänlighet och mildhet.²³

Lexikonet i sig utgör en god källa till detaljerad kunskap om diverse ämnen och både själva formen för förmedling och innehåll berättar om den utveckling lantbruket var stadt i.

SKOGEN

I bondepraktikan tas frågan om skog upp mycket kort. Men bestämt:

Jag drager i betänkanade att nämna något om skogens wård. Misshushållningen därmed är så allmän och inrotad, att man knappt kan hoppas någon werkan af föreställningar derom. Men betänk likväl huru mycket det kostar naturen att alstra, och huru litet det kostar menniskan att förstöra.²⁴

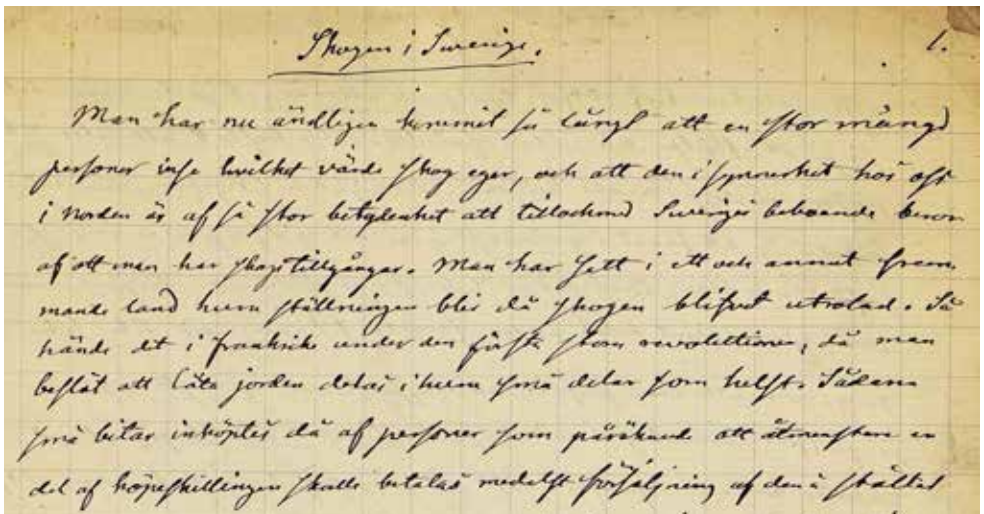
Han nämner att det blivit vanligare med frösådd av barrträd på svedjeland i fårorna efter ett starkt årder.

I lexikonet får skogen mer plats och misshushållningen med den är för honom en viktig fråga.

[...] ”om vi icke lemna något efter oss af wexande unga plantor, skola våra barn barn sakna skog, och med detsamma existence.” Swederus vill se en lag som ger skyldighet att så ny skog efter att ha avverkat.²⁵ Han vänder sig mot att äganderätten fått stå över omsorgen om långsiktig försörjning för nationen och samhället som helhet.

I artikeln under uppslagsordet *Skogs-bristen* lyfter han som orsaker till denna brist:

- Det stora antalet eldstäder som ökat i takt med befolkningsökningen, i såväl bostadshus, som bergsbruk och mekaniska inrättningar.
- Anläggningen av större kolförbrukande verk.
- Skogseldar, uppkomna av slarv och liknöjdhet inför skogen.

Inledningen till Georg Swederus opublicerade manuskript *Skogen i Sverige* skrivet 1884. Han inleder med att påtala det stora värde som skogen har för ekonomin och vikten av att säkerställa ett hållbart skogsbruk för framtiden.

- Export av gruvstötter och sparrar.
- Betning, nötboskap mer än getter, enligt vittnesmål av hovjägmästare af Ström som studerat hur stora skador djuren gjorde på återväxten.
- Oförståndigt svedjande, där marken efter några år täcks av "guckuråg" (sannolikt björnmossa) och lavar som gör det svårt för fallande frön att komma ned till jorden.
- Utstakning av vintervägar vartill ofta unga träd används. Dessutom bröllops- och julgranar.
- Gärdesgårdar vilka förbruka unga träd till så "fabelaktigt antal att wäl ingen beräkning därpå kan göras".

Om man till det lägger den skog som forcerat avverkas vid skiften på den areal hemmanet inte får behålla samt den utbredda okunskap om skogshushållning som råder ställer han sig förundrad över att det alls finns någon skog kvar.²⁶

"Skogshushållning" anser Swederus vara ett ord utan praktik. Trakthuggning vill han helst gråta över. Blädning kan i bästa fall ge en kontinuitet men där ser han svårigheter med frösädd.²⁷

I samband med missväxtåren i slutet av 1860-talet skrev Swederus ett inlägg där han framhöll cembratallen (*Pinus cembra*) som ett redskap att bistå människor i nöd då de har stora och näringsrika frön.²⁸ Den "Siberiska Cedern" beskrivs också i lexikonet. Han vet berätta att ryssarna samlar dess frön och åter dem begärligt och kallar trädslaget *Wola Citre* eller *Arekowa Derewena*. Fröet fås lätt från Petersburg och utgör en handelsvara under namnet cedernötter. Han framför möjligheter att införa arten för att odlas i de nordliga delarna av landet.²⁹ Rekommendationerna gav effekt och cembratall kan fortfarande hittas vid många nordliga gårdar och samhällen.

Skogliga frågor intresserade och engagerade Swederus livet igenom och bara några år innan han avled 92 år gammal skrev han

en artikel om "Skogen i Sverige" som bland annat behandlar skogskulturens möjliga utveckling och Föreningen för Skogskultur i Norrland.³⁰

FOLKBILDNING OCH LÅNGSIKTIGHET

Swederus bondepraktika baserades på den gamla men han hade skrivit om och moderniserat skriften så att den passade samtiden, en kombination av tro på vetenskap och ett uns av tidens romantiserande anda med längtan till det naturliga, det folkliga och enkla.

Bondepraktikan recenserades i flera tidningar³¹ och samtliga var positiva och berömde tilltalet – det var lärtamt skrivet, tyckte de, och "för den obildade klassen" erbjöd den en bred orientering i diverse ämnen. Även den

Illustration av cembratall (Pinus cembra) ur Swederus häfte Asiatiske cembra-tallen, Nordens brödräd från 1868 (Pinus pumila är dvärgtall).

bildade kunde genom den goda pedagogiken också lära sig ett och annat, ansåg de. Under 1800-talet växte klassklyftorna. Samtidigt som en majoritet av befolkningen fick en högre levnadsstandard ökade det jordlösa jordbruksproletariatet. En rörelse för att öka kunskaper hos en större del av befolkningen tog fart och folkskolestadgan från 1842 blev en tydlig symbol. Swederus *Nyaste bondepraktika* präglades av den folkbildningstanken.

Swederus bondepraktika var en av de sista i sitt slag och samtidigt kanske en av de första. Bondepraktikor i sin traditionella form med en blandning av folklig traditionell kunskap och till viss del överförd folktro samt traderade och från kontinenten översatta texter fick under artonhundratalet mer formen av utförligare, uppdaterade lärohandböcker anpassade till den vetenskapliga och samhällseliga utvecklingen. Det kom ut flera bondepraktikor och handböcker för lantbruket samtidigt med Swederus. Bland dem Nils Wilhelm Lundequist som gav ut en bondepraktika och en *Handbok i svenska landtbruket* (1840) som han också fick pris för av Landtbruksakademien.³²

Det budskap som tydligast framträder ur Swederus engagemang i frågorna är hur mån han är kring värnandet av de givna resurserna och hur människan bör låta bli att överutnyttja skog och vilt och se till jämvikt och långsiktighet i allt hon tar sig för. Att lokal variation och anpassning är av vikt. Att låta saker få ta tid som behöver det och se till återväxt för kommande generation. Och att all vår strävan för överlevnad ska ge oss möjlighet till själens frihet ...

Undervisning lemnas nu för tiden i alla rigtningar, utom i konsten att hushålla, att behärska materien för ändamål af själens frihet, hvarken mer eller mindre innefattar en klok hushållning, der man värderar penningen och hvad dermed har lika värde blott såsom ett medel för högre ändamål.³³

SLUTNOTER

- 1 Swederus 1832, 1833, 1836.
- 2 Swederus 1869.
- 3 Anonym, 1825; Martfeld, 1825; von Weckherlin 1847; *Skogstilgången*, s. [96]–102 i Swederus, 1837; *Omskogsvården*, s. [33]–37 i Swederus, 1838; Swederus 1868; *Skogen i Sverige*. Opublicerad artikel skriven 1884. 6 handskrivna foliosidor.
- 4 Christensson 2025.
- 5 Svensson 1943–1944.
- 6 von Kraemer & Carlson 1831.
- 7 Swederus 1833, s. 114 f.
- 8 Swederus 1833, s. 116.
- 9 Swederus 1833, s. 116.
- 10 Swederus 1833, s. 122.
- 11 Swederus 1833, s. 126–127.
- 12 Swederus 1833, s. 110.
- 13 Swederus 1833, s. 112.
- 14 Swederus 1833, s. 112 f.
- 15 Swederus 1833, s. 91 f.
- 16 Swederus 1833, s. 96 f.
- 17 Swederus 1833, s. 98.
- 18 Swederus 1869, s. 288.
- 19 Swederus, 1869, *Plog* s. 288 f.
- 20 Swederus 1869, *Tröskverk* s. 514.
- 21 Swederus 1869, *Slöjda* s. 434.
- 22 Swederus 1869, *Ko* s. 183.
- 23 Swederus 1869, *Svin* s. 486.
- 24 Swederus 1869, *Häst* s. 145 f.
- 25 Swederus 1833, *Skog* s. 131.
- 26 Swederus 1869, *Skog* s. 410.
- 27 Swederus 1869, *Skogsbrist* s. 411.
- 28 Swederus 1869, *Skogshushållning* s. 413.
- 29 Swederus 1868.
- 30 Swederus 1869, *Siberiska cedern* s. 393.
- 31 *Skogen i Sverige*. Opublicerad artikel skriven 1884. 6 handskrivna foliosidor.
- 32 Recensioner och anmälningar av *Bondepraktika*: *Aftonbladet* 30/5 1832, och 13/4,

16/4 o 18/4 1833; *Stockholms Posten* 21/6 1832; *Fäderneslandet* 2/7 1832; *Vexjö Bladet* 26/4 1833; *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 26/10 1836; *Vestmanlands läns tidning* 22/12 1836.

Handbokens recensioner: *Post- och Inrike-tidningen* 18/11 1869.

- 33 Lundequist 1839, 1840. Ytterligare samtida bondepraktikor: Backlund 1837, anonym 1802.
- 34 Swederus 1869, *Undervisning* s. 522.

KÄLLOR

Otryckta källor

Swederus, Georg, "Skogen i Sverige". Opublicerad artikel skriven 1884. 6 handskrivna foliosidor. i Kungl. bibliotekets handskriftsavdelning: X. 212:1-4; *Swederus, Georg (1796-1888); Uppsatser i sociala, ekonomiska och historiska ämnen*.

Tryckta källor

Anonym, 1802, *En liten bok, som kallas Bonde-practica, eller wäderbok, innehållandes några sköna reglor, huruledes man skal känna och lära årsens lopp, alltid warandes år ifrån år. Fromme läsare köp nu mig, mycket förstånd lærer jag dig. Bonde-practica är mit namn, läs mig, det lärer dig til gagn. Det hela årsens lopp wil jag dig lära, hwarefter du dig skal regera*, Örebro, 72 s. Mellan 1786 och 1882 utkom 10 upplagor med likalydande titel enligt Libris.

Anonym, 1825. *Hönsgården, eller Sättet att uppföda och sköta fjäderfä. Öfversättning. Med ett kopparstick*. Stockholm, 80 s.

Backlund, Joseph, 1837, *Försök på wers och prosa, till herr- och bondepraktika eller pragmatisk läsebok för hvem som heldst på grund af Uplands läns Kongl. Hushållnings-sällskaps uti Upsala Correspondenten d. 13 mars 1833 införda kungörelse författadt och samma sällskap tillegnat*, Stockholm, 126 s.

Christensson, Jakob, 2025, "Georg Swederus", i *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel, jemte Jagtlexicon af Georg Swederus. Med nutida kommenterande artiklar*, Stockholm, s. 289-308.

von Kraemer, Robert & Carlson, J. A., 1831, *Upsala Läns Kongl. Landthushållnings-Sällskaps handlingar*. Häfte 14, nr 2, s. 123-125.

Lundequist, Nils Wilhelm, 1839, *Bondepraktika för åker, äng och ladugård*, Stockholm, 183 s.

Lundequist, Nils Wilhelm, 1840, *Handbok i Svenska landtbruket*, Uppsala, 367 s.

Martfeld, Christian, 1825, *Om kreaturs gödning, sättet att i England och Irland insalta smör och kött, samt om metoden att röka nötkött i Hamburg till nytta för oeconomer, sjöfarande, garfware och husfäder*. Översättning. Stockholm, 96 s.

Svensson, Sigfrid, 1943-44, "Bondepraktikan och den folkliga traditionen", i *Folk-liv. Acta ethnologica et folkloristica europaea*, band VII-VIII, s. 1-18.

Swederus, Georg, 1832, *Nyaste bonde-praktika, omgjord efter den gamla. Eller kunskap om naturen, människan och Gud; underrättelser om landtbruket; råd för helsan och lefvernet; kristliga betraktelser; m.m. af G. Swederus*, 1:a uppl., Stockholm, 286 s.

Swederus, Georg, 1833, *Nyaste bonde-praktika, omgjord efter den gamla. Eller kunskap om naturen, människan och Gud; underrättelser om landtbruket; råd för helsan och lefvernet; kristliga betraktelser; m.m. af G. Swederus*, 2:a uppl., Stockholm, 328 s.

Swederus, Georg, 1836, *Nyaste bonde-praktika, omgjord efter den gamla. Eller kunskap om naturen, människan och Gud; underrättelser om landtbruket; råd för helsan och lefvernet; kristliga betraktelser; m.m. af G. Swederus*, 3:e uppl., Gävle, 270 s.

Swederus, Georg, 1837, *Om jernhandteringen i Sverige*, Stockholm, 108 s.

Swederus, Georg, 1838, *Åsigter och förslag till författning för jernhandteringen i Sverige af G. Swederus*, Stockholm, 81 s.

Swederus, Georg, 1868, *Asiatiska cembra-tallen, (Nordens brödräd)*, Stockholm, 23 s.

Swederus, Georg, 1869, *Handlexikon för svenska landthushållare Innehållande det wigtigaste i landtbruk, skogsskötsel, trädgårdsskötsel, fiske, jagt, slöjd, kemi, teknik, wäderleksförhållanden*,

helsolära m.m. Upptagande omkring 2000 ämnen af ofwansagde arter, Stockholm, 574 s.

von Weckherlin, August, 1847, *Öfver engelska landthushållningen och dess användbarhet i andra länder. Efter egna observationer af A. von Weckherlin. Öfversättning från andra tyska originalupplagan af Georg Swederus, Stockholm, 272 s.*

ANDERS LINDKVIST

JAKTVAPEN OCH VAPENTILLVERKNING PÅ SWEDERUS TID

Georg Swederus arbete var för sin tid omfattande och han skrev initierat om vapensystem, olika sorters pipor, kulor och krut men också om vapnens underhåll och om hur jägaren bäst lärde sig hantera dem. Hans redogörelse är saklig men avslöjar också mycket om hans vapentekniska samtid. Det finns en vetenskaplig anda i beskrivningarna där han väger nya och gamla innovationer mot varandra med hjälp av tabeller, utländsk forskning och egna försök. Swederus levde i en innovationsrik tid och hans arbete slog ner precis när vapentekniken gick in ett helt nytt och viktigt skede. Percussionslåset, eller slaglåset som det mer allmänt kallas, kom att förändra jaktvapnen i grunden.

För Swederus var denna nya teknik spännande och i texten omfamnar han den – men inte förbehållslöst. Det var med upplysningsmannens kritiska tankemodeller som han utgöt sitt arbete och det är med de senaste vetenskapliga rönen och egna empiriska studier som han väger sina vapentekniska omdömen.

JAKTVAPEN UNDER SWEDERUS TID

Under Swederus tid bestod ett jaktgevär av tre vitala komponenter: pipan, låset och stocken. Piporna kunde vara slätborrade eller

räfflade. De slätborrade vapnen användes generellt som hagelbössor men kunde vid behov även skjutas med rundkula. Räfflade bössor fungerade bara för att skjuta med kula, och loppet hade långsgående räfflor som gick i en flack spiral, vars syfte var att sätta rotation på kulan och stabilisera kulbanan därmed öka träffsäkerheten. Enstaka bössor kunde vara rakrafflade vilket innebar att räfflorna gick rakt längs hela pipans lopp, och denna hybridvariant passade både för hagel och kula. De räfflade bössorna delade Swederus in i två kategorier: lodbössor och studsare. Den förstnämnda var småkalibrig runt 7–12 millimeter och den senare avsedd för grövre kalibrar, upp till 20 millimeter. Han poängterar också att lodbössor ofta var försedda med långa pipor. Lodbössorna var tänkta till att skjuta stillastående småvilt på längre avstånd och långa pipor ansågs synonymt med bra precision. Studsare å andra sidan var ofta kortare och grövre i utförandet. Studsaren skulle vara smidig men samtidigt kunna leverera en kraftfull projektil mot ett större mål såsom björn och älg.

Nästan alla jaktvapen på Swederus tid var mynningsladdade.¹ Det innebar att svartkrut, förladdning och kula laddades från vapnets mynning. Projektilerna var nästan alltid rundkulor och alltid av bly. När vapnet skulle laddas mättades en förutbestämd krutladdning upp

Svensk slagläsbössa från cirka 1840 med olika tillbehör för hageljakt. I den avlånga pungen med svarvad mynning i svärtad horn förvarades hagel. Svenska kruthorn var ofta gjorda av koborn och pressade platta för att de skulle få plats i en ficka eller i en väska. Detta enkla kruthorn från slutet av 1700-talet hänger samman med ett ovanligt knallhattshorn tillverkat av en hummerklo. Foto: Lars Arvidsson.

vilken slogs ner i mynningen. Var det ett hagelvapen påfördes däremot en förladdning ovanför krutet, vilken anpassades för kalibern och bestod av exempelvis en rund bit tjock filt i tagel eller ull, hopknycklat papper, delar av ett getingbo eller kartong. Förladdningens funktion var att täta loppet för krutgaserna och därmed ge högre fart åt haglen. Ovanpå förladdningen hälldes ett mått hagel som slutligen förseglades med en skiva av exempelvis filt, kork eller papper. Förseglingen hindrade haglen från att trilla ut och höll samman laddningen. Om vapnet skulle laddas med kula så byttes haglet mot en rundkula. Vid grövre kulor användes en så kallad fetlapp som omslöt kulan och som pressades ner till krutladdningen. Fetlappen var fuktad med fett eller saliv och hade som funktion att skapa ett tätt lopp. Små kalibrar laddades ofta med

trångkula som var något större än loppet och som stöttes ner och på så vis tätade loppet. Kulan i studsaren satt så trångt att ingen försegling behövdes för att hålla kulan på plats i loppet. Krutet antändes med bössans lås (själva avfyrningsmekanismen) som kunde vara av flintlåstyp eller slaglåstyp (mer om låstyper s. 364–367).

OM PIPOR

Den gängse metoden vid traditionellt pip-smide var att på stället välla ihop ett rör av ett plattjärn. Pipsmeden skälade plattjärnet tills det bildade ett rör som sedan välades ihop bit för bit ihop över en järnten. Pipan fick då en långsgående söm och det var av yttersta vikt att vällningen i sömmen var noggrant utförd för att pipan skulle vara stark. Swederus

Kula med fetlapp (t.v.). När jägaren laddade en studsare omslöt man kulan med en infettad lapp i skinn eller tyg. Detta gjordes för att täta utrymmet mellan kulan och loppets räfflor. Lodbössa med trångkula (t.h.). På räfflade vapen med liten kaliber användes en kula som var något större än loppet, så kallad trångkula. Kulan stöttes ner i loppet och kulan formades efter loppets räfflor. Foto: Lars Arvidsson.

omnämner även damaskerade pipor vilket var en tillverkningsmetod av pipor som kom att bli mycket populär under 1800-talet men som i liten skala hade tillämpats i Sverige sedan 1700-talet. Särskilt pipsmederna i Norrtälje var kända för sina damaskerade pipor.² En damaskerad pipa vällades i stället i en spiral runt en järnten. I spiralen kunde man varva järn och stål av olika hårdhet och seghet vilket gav starkare pipor. Särskilt i England och Belgien kom pipsmederna att till fullo bemästra denna smideskonst.³

Swederus ägnar en stor del av sin text åt att förklara vikten av pipors kvalitet men också åt utformningen rörande trångborrning på hagelvapen.

Man finner lätt orsaken hvarför den tro blifvit allmän, att goda pipor äro en fullkomlig cylinder ifrån svansskrufven ända igenom; det är emedan man ej utan serskild sakkännedom och idkelig öfning märker den lindriga utvidgningen. Längst ned vid krutkammaren göres pipan något

Swederus beskriver flera av de olika utseendena som pipor kunde ha. Bilden visar olika sorters pipor som alla brukats under hans tid. Från ovan: Pipa i mässing med ingjutet ställopp, kistpipa med fyrkantigt kammarstycke, kistpipa avdelad i flera sektioner med rik gravyr, pipa med oktagonalt kammarstycke och bältat sikte, pipa med svinrygg och studsarpipa med oktagonalt form. Foto: Anders Lindkvist.

trängre än cylindern. Utvidgningen åt mynningen har den verkan att bössan skjuter så tätt som möjligt.⁴

Trångborrning är än i dag en självklar del av hagelvapnets anatomi. Genom att göra pipornas mynningar mer eller mindre trånga så kan man påverka hagelsvärmens storlek och täthet. Liksom på Swederus tid är trångborrning i dag en exakt och avancerad vetenskap där hagelpatronens beskaffenhet ska harmonisera med vapnets trångborrning. I moderna hagelbössor används utbytbara så kallade choker med olika trångborrningar så skytten kan ändra vapnets borrning beroende på vilken jakt som ska utövas. På Swederus tid var förhållandet betydligt mer statiskt och det gällde att hitta ett vapen med en trångborrning som passade den jaktform som man utövade. Mindre bemedlade jägare jagade ofta med avlagda, grova musköter och fick därför inte åtnjuta trångborrningens fördelar utan fick leva med muskötpipans cylindriska lopp.

Swederus ger uttryck för intressanta teorier kring stålqualiteten i bösspipor.

Ämnet till bösspipor har man i Sverige ofta valt af gammalt jern, söm, spikar, m.m. och trott sig finna förträffligheten deraf, "emedan det rostat ut." Hela denna tanka är bevis på fullkomlig okunnighet om jernets natur. Det förrostatas endast på ytan; det inre blir lika godt eller dåligt som förut. Att det en gång förut varit uppsmidet till finare arbeten, bevisar blott att det varit mjukt. Riktigt väl gjord sammansvetsning af stålstänger och jernstänger, hvarigenom ett äkta damascenerjern uppkommer, måste vara det bästa gods till pipor, men får ej tilltagas för svagt, af skäl som nyss är anfördt. Ett annat ämne till bösspipor har man funnit, af utmärkt godhet, i de så kallade Hammarpenorne, eller sjelfva

eggen af en länge nyttjad stångjernshammare, som skall visat sig förträffligt till skarpskjutning, men deremot sakna styrka⁵

Genom dessa teorier får vi intressanta inblickar i de tankar rörande pipsmide som fanns på Swederus tid. Det var en tid då järnets kvalitet var ojämnt och skiftade beroende på malm och framställningsmetod. Ännu hade inte järnets alla hemligheter avslöjats, och ojämn kvalitet var en naturlig del av arbetet bland smeder och bergsmän. Detta gav upphov till olika mer eller mindre vetenskapliga föreställningar om vilket järn som var bäst. Swederus försöker delvis slå hål på myten om att gammalt järn "rostat ut". Samtidigt framhåller han att hammarpenen på en stångjärnshammare skulle vara särskilt förträffligt. Viktor Gustafson omnämner i *Jaktminnen från Dalarnas finnskogar* samma uppfattning i samband med att hans far skulle beställa en ny bössa:

Han hade vid Gustafsström fått tag i en plåt utsmidd af eggen på en stångjärnshammare – det aldra finaste ämne till en bösspipa – och beställt bössa deraf hos Brushöjdssmeden.⁶

Denna metallurgiska föreställning skulle vi nog med modern stålframställning i ryggen kunna avfärda som mer vidskeplighet än faktiska stålegenskaper.

OM LÅSET

Låset var vapnets mekaniska utlösningssystem och vid denna tid fanns två rådande system, flintlås och slaglås. Den förstnämnda hade funnits i olika skepnader sedan 1500-talet medan den senare var en relativ nymodighet när Swederus publicerade sin skrift.⁷ Flintlåset fungerade på samma sätt som man gjorde upp eld på denna tid, med hjälp av flinta och eldstål. Flintlåset bestod av en hane med käftar upptill som höll fast själva flintan och ett eldstål, båda

Ryskt flintlås (t.v.) från 1836 som återanvänts i en sälbössa från Roslagen. Flintlåset var känsligt för fukt och krävde noggsamt underhåll för att fungera. I hanen sitter flintan och här är eldstålet uppfällt och blottar fångpannen. Slaglås (t.h.) i uppspant läge med en knallhatt på knallhattstapp. Låset är konverterat från flintlås vilket var ett mycket vanligt och enkelt sätt att modernisera äldre vapen på Swederus tid. Foto: Lars Arvidsson.

monterade på en låsplatta. Eldstålet hölls på plats med en skruv och en fjäder och fungerade som ett lock för fångpannan som var en liten skål som skytten fyllde med en gnutta krut. Fångpannan mynnade ut i ett fånghål som ledde in i pipans krutkammare. När låset gick av vid avfyrning drevs hanen av en kraftig fjäder, och flintan skrapade då i hög hastighet mot det fjäderbelastade eldstålet ner gnistor i fångpannan. Fångkrutet brann då av och antände krutet i krutkammaren varpå skottet gick av. Flintlåset var komplicerat och hade många praktiska brister. Flintan skulle vara lagom vass, ha rätt vinkel mot eldstålet och fångkrutet blev lätt fuktigt. Systemet innebar också en viss fördröjning mellan avtryck och avlossning samtidigt som fångkrutet brann av nära skyttens ansikte.

Under tidigt 1800-tal uppfanns det som kom att bli flintlåsets efterträdare – slaglås eller percussionslås som Swederus kallar det. På ett slaglås ersattes flintlåshanen med en enkel slaghane, eldstål och fångpanna byttes mot en snäcka med en knallhattstapp. På tappen trädde jägaren en liten kopparhylsa med en liten mängd knallkvicksilver (kvicksilverfulminat) som exploderade av anslaget från hanen.

Knallhatten detonerade krutet via en kanal in i krutkammaren. Systemet var avsevärt mer driftsäkert och enklare att tillverka än det komplicerade flintlåset. En stor fördel var också att existerande flintlåsvapen enkelt kunde konverteras till slaglås. Även de simplaste, lokala verkstäder kunde på så vis modernisera äldre vapen till slaglås, och teknologin blev därför snabbt tillgänglig för de flesta jägare redan under 1830-talet.⁸

Det framgår i kapitlet om slaglås att Swederus stod mitt i en vapentekniskt omvälvande tid. På Swederus tid var systemet helt nytt och hade börjat sprida sig i Sverige. Vapensmeden Gudmund Nystrand ansågs ha byggt det första slaglås vapnet år 1820⁹ men först år 1840 antogs det första slaglås vapnet i armén medan flottan fick sina första slaglås vapen så tidigt som år 1833¹⁰. På grund av nyhetens behag lade Swederus ganska mycket tyngd på att väga de olika slaglås varianterna mot varandra. Slaglås systemet hade ännu inte formaliserats, utan det fanns en flora av olika lösningar från olika tillverkare. Inom de närmaste årtionden slopades många konstruktioner och tekniken förfinades allt mer.

Skott kommer! Att skjuta med flintlås kräver träning eftersom fångkrutet flammar upp i ansiktet och fördröjningen är påtaglig. Här skjuts en svensk m/1815–20 jägarstudsare, ett militärt vapen som blev populärt jaktvapen bland björnjägare. Foto: Lars Arvidsson.

Swederus tvingas till många spekulationer när han försöker sig på att bedöma slaglås-systemets följder. En farhåga Swederus anför är att vapnen kunde sprängas eller slitas ut snabbare på grund av antändningens aggressiva art och därför råder han till att ladda med mindre krut än motsvarande flintlåsvapen. Han jämför olika tidiga studier och kommer bland annat fram till att flintlåsvapen anses mer långskjutande och tära mindre på piporna än slaglås. I takt med tiden kom dessa argument om flintlåsets fördelar att tyna bort i jaktlitteraturen. Att Swederus välkomnar slaglåset står emellertid bortom allt tvivel. Fördelarna, anser han, överskuggar alla dess eventuella nackdelar.

Percussionsbössorna hafva så många fördelar och en så egen treflighet för skytten, att man efter att hafva en gång smakat på denna kunskapsträdets frukt, ej gerna återgår till sina fordna långmodiga öfningar med en flintlåsbössa.¹¹

Slaglåssets intåg i det jaktliga landskapet under Swederus tid gav inte bara jägarna ett nytt driftsäkert vapensystem, i dess spår följde också nya tankemönster kring denna uppfinning. Många av idéerna kom att försvinna, andra förstärkas. Den centrala komponenten i slaglåset var knallhatten, en komponent som med tiden kom att bli en självklar industriprodukt. Swederus var förmodligen präglad av det gamla Sveriges självhushåll där ett beroende av en industriprodukt inte var självklart. Flintor gick ju enkelt att anskaffa men värre var det med knallhattar. För säkerhets skull lämnar han därför receptet för slagkrutet till knallhattarna i en fotnot, utifall man skulle vilja göra sina egna knallhattar.¹²

Ett kuriöst tilltag är att Swederus också väljer att nämna hjullåset i sin text,¹³ då låstypen hade slutat tillverkas i början av 1700-talet. Det förefaller som han också haft begränsad kunskap om låstypen, då han dels påstår att det aldrig klickar, dels anser att flinta är stenen som ger gnistor i hjullåset,

när det i själva verket var en bit svavelkis (järndisulfid).¹⁴

OM STOCKEN

Den sista beståndsdel av bössan är stocken som formar bössans själva kropp. Under Swederus tid tillverkades stockar av många olika sorters hårda träslag varav valnöten ansågs bäst. Det är ett träslag med lämplig densitet och styrka samtidigt som det kunde ha vacker ådring. I Sverige användes ofta inhemska träslag, exempelvis björk, alm, lönn, ask, al och rönne.¹⁵ Swederus nämner inget om träslagen, men desto mer om de ergonomiska kvaliteterna som en kolv ska ha. För honom är det av yttersta vikt att kolven är anpassad för användaren. Han ger även förslag på hur kolven kan skränkas för passa skyttens kropps-konstitution och hur balansen kan förbättras med blytyngder. Anledningen till att Swederus är noga med väl anpassade vapen är att hageljakten var den dominerande jaktformen vid denna tid.¹⁶ Hagelskytte förutsatte, då som nu, att viltet sköts i flykten och att skyttet var instinktivt. För att skytten snabbt ska få bössan till axeln krävs det att bössan passar skytten väl.

Swederus introducerar också halvstocken vilket var något av en nyhet i Sverige vid denna tid. De flesta bössor var helstockade vilket innebar att stockens trä sträckte sig längs med hela pipans längd. Efter 1800-talets mitt blev den halvstockade bössan alltmer vanlig och är än i dag vanligast bland både studsare och hagelbössor. Mynningsladdarens pipa hölls fast i förstocken med en korsskrub i pipans bas och av pipstift, pipsprintar eller band på förstocken. Swederus framhäver att det är av yttersta vikt att pipan i så stor utsträckning som möjligt är friliggande mot kolven. Idag betraktas den friliggande pipan som en självklarhet för att uppnå precision på studsare.¹⁷ När kulan åker igenom pipans

spiralräfflade lopp uppstår pipsvängningar, och när pipan är friliggande i stocken tillåts pipan röra sig med kulan vilket resulterar i jämnare precision.

TILLVERKNINGEN AV JAKTVAPEN UNDER SWEDERUS TID

Under 1700-talet, framför allt under frihetstiden, frodades bösshantverket i Sverige med hundratals vapenhantverkare organiserade i statliga gevärsfaktorer och hantverksskrån. Många smeder vann stor ryktbarhet och hovet omgav sig med egna skickliga vapensmeder. Det var under denna tid som bösshantverket stod på sin högsta höjd rörande kvalitet och blomstring. Under slutet av 1700-talet skedde ett märkbart skifte i vapenproduktionen i hela Sverige. Antalet skråanslutna bösshantverkare minskade stadigt och merparten av gevärsfaktorierna lades ner, och de kvarvarande fokuserade helt på militär produktion.¹⁸

Faktorierna hade några årtionden tidigare privatiserats och flera av dem gick allt sämre och en del försvann. I början av 1800-talet beslutade krigskollegium att koncentrera tillverkningen till endast tre platser: Huskvarna, Norrtälje och Eskilstuna.¹⁹ På en tid av ett fyrtiotal år runt sekelskiftet 1800 minskade antalet faktorer från åtta till endast tre. Med faktoriernas försvinnande och en stadigt minskande efterfrågan på kvalitetsvapen gick det svenska bösshantverket nu in i en svår tillverkningsperiod.

Norr om Dalälven såg produktionen av jaktvapen däremot annorlunda ut. Här spelade jakten en mycket stor roll för folkets överlevnad. Jordbruket gav inte lika stor avkastning som i söder, och jakt och fångst var en essentiellt viktig syssla för Norrlands befolkning. Sedan hundratals år exporterades mängder med skogsfågel och pälsvilt söderut.

Skilnaden mellan folkligt bössmede och skrähantverk var stor under Swederus tid. Den övre, en folklig sälbössa med flintsnapplås, tillverkad av någon norrländsk bössmed i början av 1800-talet. Den nedre en flintlåsbössa från sent 1700-tal tillverkad efter tidens mode av någon skrähantverkare. Foto: Anders Lindkvist.

Förhållandet i norr gav upphov till ett starkt och mångfasetterat folkligt bösshantverk. Hundratal allmogesmeder, utspridda över hela Norrland, producerade de bössor som behövdes.²⁰ Denna smidesproduktion blomstrade genom hela 1800-talet men präglades av robust funktionalitet och folkligt formspråk i jämförelse med städernas modemedvetna och mer avancerade produktion.

Om 1700-talet hade hundratal namngivna mästare inom vapenhantverket så återfanns vid Swederus tid endast ett litet fåtal ryktbara svenska

bössmakare som tillverkade högkvalitativa jaktvapen. Förhållandet blir tydligt om man exempelvis tittar på antalet verksamma pistolsmeder²¹ i Stockholm. På 1830-talet fanns endast tre verksamma mästare, jämfört med tolv stycken på 1730-talet.²²

De mer kända vapensmederna på Swederus tid var Gudmund Nystrand (1768–1863) och Johan Peter Marckman (1794–1868), båda verksamma i Eskilstuna.²³ Swederus tid var inte mästarens tid utan konstruktörernas era. Det var dessa ingenjörers namn som i stället blev synonyma med den nya tidens vapen, vem som höll i hamaren eller filen och utförde arbetet blev av mindre betydelse.

Bergsrådet och jägaren Carl Magnus af Robson beskrev 1834 i *Jägareförbundets Tidskrift för Jägare och Naturforskare* hur vapenproduktionen av jaktvapen såg ut vid denna tid och det var ingen vacker bild han

*Slaglåsstudsare tillverkad av Gudmund Nystrand runt 1840.
Foto: Livrustkammaren.*

målade upp. Inledningsvis konstaterade han torrt att vapensmidet förändrats till det sämre och att tillverkningen av jaktvapen nådde sin höjd under kung Adolf Fredriks tid. af Robson lovsjöng 1700-talets svenska mästare och deras, enligt honom, oöverträffade kvalitet. Han gav inte heller mycket för Gudmund Nystrand vars produktion han ansåg försämrats med åren.

F.d Rustmästaren Gudm. Nystrand gjort sig känd för välskjutande hagel-bössor; men som han under senare åren börjat slarfva mycket i arbetet och lemnat opålitliga gevär, deraf många söndersprungit för enkla skott, så har han nu mera betydligt förlorat förtroendet.²⁴

af Robson var mycket insatt i ämnet och gjorde en tapper insats med att försöka skrapa ihop ett antal dugliga svenska vapensmeder till sin artikel. Det finns en desperat underton i hans artikel, då hans läsare tillhörde primärt de burgna klasserna och här tvingades han råda läsarna till att söka sig ut bland landsbygdens allmogesmeder i jakt på acceptabla svenska

vapen. I övrigt konstaterar han lakoniskt att det är kontinentens vapentillverkare som jägarna ska söka sig till i jakt efter kvalitativa jaktvapen.

Vad berodde denna hantverksmässiga nedgång på? Anledningarna var många och komplicerade. Jaktlagstiftningen ändrades år 1789 och denna nya lag gav bönderna söder om Dalälven rätt till jakt på sin egen mark.²⁵ Följden blev kraftigt nedgående viltstammar och ett i längden svikande intresse för jakten. Samtidigt effektiviserades jordbruket och fick en allt större ekonomisk betydelse. Det orsakade en minskad efterfrågan på vapen samtidigt som det fanns ett överskott på äldre högkvalitativa vapen. Vid denna tid var det inte ovanligt att ett jaktvapen hade en livslängd på 100–200 år eller mer. Ytterligare en orsak stod att finna i teknikutvecklingen. Existerande flintlåsvapen kunde enkelt byggas om och därmed få sin livslängd avsevärt förlängd. Armén började också att modernisera stora mängder vapen men sålde samtidigt också ut tusentals äldre vapen som

Vapnen hade lång livslängd på Swederus tid. Denna bössa signerad Peter Utterberg (1703–1800), Norrköping, är ett exempel på detta. Pipan är daterad år 1646 och användes när Utterberg vid 1700-talets mitt tillverkade bössan. Runt 1840 konverterades bössan till slaglås, pipan var då 200 år gammal men fortfarande fullt funktionsduglig. Foto: Anders Lindkvist.

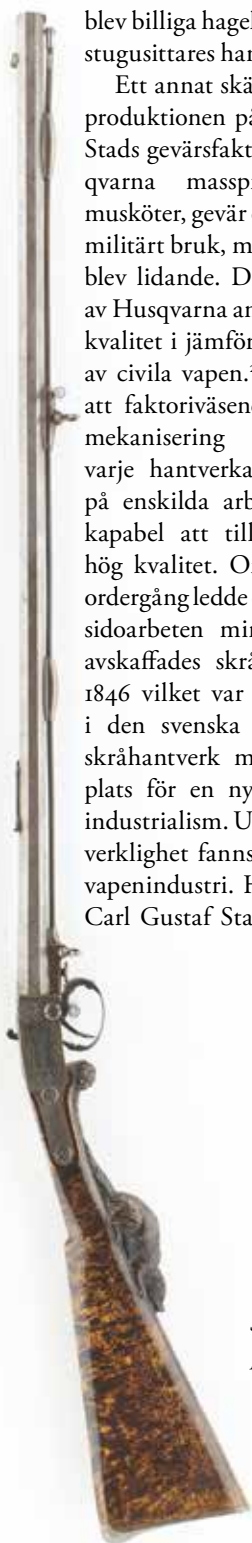
blev billiga hagelbössor i var drängs eller backstugusittares hand.

Ett annat skäl stod att finna i den militära produktionen på fabriekerna. På Carl Gustaf Stads gevärsfaktori i Eskilstuna och vid Husqvarna massproducerade vapensmederna musköter, gevär och pistoler av hög kvalitet för militärt bruk, medan den civila produktionen blev lidande. De jaktvapen som tillverkades av Husqvarna ansågs generellt sett ha en ringa kvalitet i jämförelse med äldre produktionen av civila vapen.²⁶ Anledningen till detta var att faktoriaväsendet stod inför en allt större mekanisering och industrialisering där varje hantverkare var alltmer specialiserad på enskilda arbetsmoment och därför inte kapabel att tillverka jaktvapen av särskilt hög kvalitet. Omstrukturering och jämnare ordgång ledde också till att fabrikarbetarnas sidoarbeten minskade kraftigt.²⁷ Samtidigt avskaffades skråväsendets monopolställning 1846 vilket var ett mycket omvälvande steg i den svenska hantverkshistorien. Stelbent skråhantverk med hög kvalitet fick lämna plats för en ny tid med näringsfrihet och industrialism. Ur denna nya hantverksmässiga verklighet fanns det bara plats för storskalig vapenindustri. Husqvarna vapenfabriker och Carl Gustaf Stads gevärsfaktori i Eskilstuna

kom ensamma att träda in i 1900-talets vapenproduktion. Den småskaliga och hantverksmässiga vapentillverkning som utövats i hundratals år tynade alltmer bort.

Swederus enda omnämnande av svensk vapentillverkning är intressant men så här i efterhand besynnerligt. Han lyfter fram Nils Harald Åkersteins patentbössa som ett lovande kort bland samtidens bösskonstruktioner. Åkerstein (1793–1853) var överstelöjtnant²⁸ och konstruerade olika sorters vapen för både civilt och militärt bruk. Hans patentbössa var en konstruktion som andades nytänkande, något som Swederus attraherades av. Åkersteins bössa hade den nya tidens slaglås och saknade framstock. Skytten förväntades hålla om pipan i stället. Det mest revolutionerande var att den var bakladdad. Kammarstycket kunde öppnas baktill och skytten kunde på så vis ladda fortare och slapp ladda från mynningen. Bakladdade vapen var inget nytt men deras komplexitet gjorde dem svåra att framställa och de var ofta behäftade med problem och därför synnerligen sällsynta fram till 1800-talets mitt. Det var först med verkstadsindustrins framväxt som bakladdade vapen kunde framställas effektivt och på sikt revolutionera den vapentekniska historien. Åkersteins konstruktion blev på sikt, trots Swederus lovord, aldrig mer än en obskyr parentes i utvecklingen. En märkvärdighet är att V.E. Källströms jaktbok *Handledning i jakt för begynnare* från 1864 parafraserat Swederus text om Åkersteins patentbössa rakt av.²⁹ Det ter sig märkligt då helt andra och betydligt bättre konstruktioner kommit ut på marknaden vid denna tid. Åkerstein själv hade varit död i över tio år och hans vapen hade sedan länge slutat produceras när Källströms bok kommit ut. Källströms tilltag kan tyda på att Swederus verk fortfarande bar stor auktoritet på området vid denna tid.

Slaglåsboössa, enligt Åkersteins patent, Stockholm 1838. Foto: Livrustkammaren.

HANDEL OCH ANSKAFFNING AV JAKTVAPEN UNDER SWEDERUS TID

Swederus var en vurmare för näringsfrihet och verkade för skråväsendets upplösning, men när han skrev sin bok låg dessa politiska idéer än i framtiden. Swederus och hans burgna jägarkollegor hade förhållandevis få möjligheter om de skulle köpa ett nytt vapen. Önskade de köpa ett högkvalitativt vapen så fick de besöka en skråhantverkare i en stad, det vill säga en vapensmed som tillverkade en bössa efter deras specifikation. Dess skråhantverkare var, som beskrivet av af Robson, förhållandevis få på 1830-talet och hade genom sitt skrå monopol på hantverket i sin stad. Fram till att skråväsendets privilegier fasades ut år 1846 var det förbud för de flesta borgerliga hantverkare att hålla lager och producera varor som inte hade en slutkund. Alla produkter som producerades inom skråhantverkets ramar tillverkades på beställning. Exempelvis var det först 1834 tillåtet för skråddare att sälja och lagervaror färdigsydda kläder.³⁰ Den tilltagande industriella utvecklingen gjorde till slut situationen ohållbar, hela den svenska tillverkningsindustrin stod inför ett skifte där fabriker och massproduktion kom att spränga den gamla ordningens bojar.

Jägaren kunde beställa från någon av vapensmederna som verkade nere i Europa. Detta kunde göras via köpmän eller genom att kunden helt enkelt besökte en vapensmed i utlandet som tillverkade en bössa efter dennes specifikationer. Kunde jägaren tänka sig att kompromissa med kvaliteten kunde hen köpa sig ett vapen av någon av landsbygdens bössmeder. Allmogesmederna hade inte rätt att försälja sitt bösshantverk i städerna där de kunde konkurrera med skråhantverkarna. När skråhantverket avskaffades som privilegium öppnades marknaden upp, men först 1864 infördes total näringsfrihet.

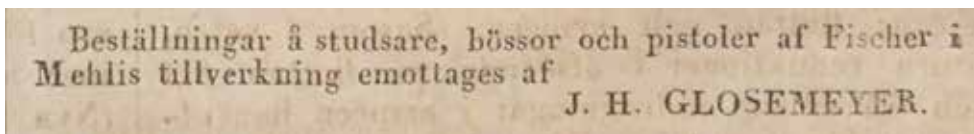
Den moderna jakt- och vapenbutiken uppstod i samklang med den industriella revolutionen och med näringsfrihetens införande. Med hjälp av förbättrade kommunikationer med järnvägsnät och postorderväsende, fabriksstillverkade vapen och tillbehör och uppkomsten av den moderna butikstanken föddes den jakttillbehörshandel som vi är vana vid i dag. Detta skedde under 1800-talets sista fjärdedel med butiker som exempelvis Bastmans och Widforss i Stockholm.

BRISTEN PÅ KVALITETSARBETEN

Som tidigare nämnts i denna artikel var den kvalitativa bösstillverkningen i Sverige ett ödelandskap på 1830-talet. Det fanns en handfull mästare i Sverige som tillverkade högklassiga jaktvapen varav de flesta verkade i Eskilstuna. Även om dessa smeder tillverkade vapen av god kvalitet kunde de knappast mäta sig med det bästa som producerades nere i Europa vid samma tid. De var också betydligt färre i jämförelse med de hundratals som fanns under 1700-talet. Bristen på kvalitetsvapen adresseras i *Tidskrift för Jägare och Naturforskare*s första årgång 1832. Här uttrycks en brist på bra studsare till målskjutning.

Bristen på dugliga gevär, hvilken icke så snart torde kunna afhjelpas, eger dock härvid ett afgörande inflytande.³¹

Det beskrivna problemet återkommer flera gånger i vapenartiklar skrivna under 1830-talet i *Tidskrift för Jägare och Naturforskare*. Bristen på bra vapen återspeglas också bland vapenannonserna i den samtida dagspressen där en del annonsörer tar emot beställningar på utländska vapen.

J. H. Glosemeyer är ett exempel på en handelsman som slog mynt av bristen av finare jaktvapen. Fischer var en av många vapentillverkare i Zella-Mehlis-trakten i Tyskland vid tiden. Aftonbladet 16 januari 1834.

ARBETSLÖSA MILITÄRA

VAPENARBETARE

Läser man i dagspressen under perioden 1810–1835 finner man en del annonser skrivna av pistolsmeder. I annonserna var det ofta pistolsmeder som slagit sig ner i en stad efter att ha arbetat som pistolsmed på regemente eller på någon av arméns arsenaler. Man kan anta att det är den stora nedrustningen under denna tid som skapat ett överskott på vapensmeder av vilka många sökte sig till städerna i jakt på arbete. Som exempel kan nämnas regementspistolsmeden J. Nordstedt som i *Westerås Stad och Läns Tidning* 1826 erbjuder sina tjänster³². I denna annons skriver han att han erhållit burskap i staden som klensmedsmästare. Nordstedt tar på sig alla sorters klensmedarbeten liksom vapenarbeten. Detta är typiskt för pistolsmedernas annonser vid tiden, de erbjuder sig att laga allt ifrån åkdon till att smida lås och beslag. En pistolsmed i Malmö specialiserade sig på att laga paraplyer.³³ Jonas Brolin, en pistolsmed i Göteborg, annonserade efter alla sorters järnarbeten, det enda som indikerar hans profession är att han signerat med sin titel "pistolsmed".³⁴ Allt detta pekar mot en allmän utspädning av yrkestiteln pistolsmed, att arbetena är för få för att man ska kunna hänge

sig åt vapenhantverket allena. Vapensmederna blev allmänhantverkare i stället för specialisthantverkare, något som kan vara ytterligare ett skäl för vapensmidets allmänna nedgång i kvalitet i jämförelse med 1700-talets blomstrande bösstillverkning.

För att tillverka en hel bössa krävdes en bred kompetens och därför var det vanligen flera hantverkare inblandade i tillverkningen. I sin enklaste samverkansform var de två, pistolsmeden och kolvmakaren. Pistolsmeden tillverkade alla delar av metall, och kolvmakaren stockade delarna som pistolmakaren tillverkat. I en annons från *Örebro tidning* 29 juni 1816³⁵ finns ett exempel på den typen av samverkan.

ALLMOGESMIDE OCH FAKTORIARBETEN

I brist på penningar eller känningar utomlands så var många utlämnade till att köpa inhemska jaktvapen. Ett sätt var att vända sig till fabriksverksarbetare som av gammal hävd hade tillåtelse att tillverka civila vapen vid sidan av den militära produktionen. Denna sidoproduktion var inofficiell men tilläts under 1700-talet pågå så länge som den inte störde fabriksverksbeställningar från

Pistolsmeden J. Zätterholm och stockmakaren J. Boudre är ett exempel på hur enskilda borgerliga hantverkare samarbetade vid tillverkningen av jaktvapen. Örebro tidning 29 juni 1816.

kronan. På 1830-talet fanns det egentligen bara tre faktorier kvar och de var belägna i Huskvarna, Eskilstuna och Norrtälje.³⁶ Enligt af Robson hade ledningen på Norrtälje faktori förbjudit arbetarna att producera och sälja jaktvapen. Däremot tycks en hel del enkla vapen tillverkats av Huskvarnas arbetare. De faktoriarbeten från Swederus tid som går att knyta till Huskvarna är i regel ganska enkla och billiga vapen. Även här menar af Robson att det är svårt att få ut några jaktvapen ur Huskvarnas tillverkning ”sedan arbetarnes tid blivit upptagen med kronoarbeten”.³⁷

En annan väg var att vända sig till allmogens bössmeder. Vid denna tid var det främst i Norrland som det fanns någon typ av bösstillverkning där vapen tillverkades från grunden. Den livsviktiga jakten i Norrland och avståndet från vapenproduktionens centralorter gjorde att det fanns gott om bössmeder. Dessa smeder framställde främst enklare vapen som fann sin marknad bland allmogen snarare än bland Swederus läsare.

HANDELN MED BEGAGNADE VAPEN I TIDNINGARNA

Begagnatmarknaden var viktig i det förindustriella Sverige, inte bara för vapen utan för de flesta sortens föremål. Människan

omgav sig med färre ting än i dag men sakerna höll hög kvalitet. Bruksföremål användes tills de inte längre gick att laga eller så såldes de vidare.

En vanlig väg att köpa begagnade vapen var på auktioner, hos privatpersoner eller hos speciella ombud. I Stockholms dagspress från Swederus tid fanns det gott om annonser om jaktvapen. Vanligast var att försälja via olika sorters ombud. Här var det frågan om kommissionshandel där en handlare med offentlig försäljningsverksamhet inom helt andra näringar har vapnet för påseende. I annonserna var det ofta kryddhandlare, tobaksbodas, möbelhandlare och klädesbodas som man får besöka om man vill se det annonserade vapnet. I en annons ur *Aftonbladet* 1835 utlyser innehavaren av ”tobaksboden mitt emot Landskancelliet vid Drottninggatan” att denne tar emot jaktgevär med tillhör för kommissionsförsäljning.³⁸ Dessa handlare använde sin publika försäljningsyta för att öka sina inkomster via försäljning av jaktvapen.

En del jaktvapen utannonseras också hos så kallade kommissionskontor som var ett slags förmedlingsverksamhet av varor, fastigheter och tjänster. I landsortens tidningar så är försäljningen via ombud mindre omfattande och annonserna är i större utsträckning

Exempel på försäljning av jaktvapen. En ny fransk bössa annonseras ut på ett så kallat kommissionskontor på Stora Nygatan 8. En annan bössa säljs i en diverseaffär på Drottninggatan 41. *Aftonbladet* 20 juni 1835.

publicerade med säljarens eget namn och adress. Det skulle kunna bero på att infrastrukturen kring handel och kommers var mindre omfattande eller utbyggd i landsorten.

I Stockholm fanns det också handlare som specialiserade sig på att sälja krut och hagel. En kryddhandlare vid namn Lind annonserar i *Svenska Dagbladet* att han erhållit privilegium att handla med krut och att han tillhandahåller krut, tändhattar och hagel i olika storlekar och grovlekar.³⁹ Vidare skriver han att priserna på krut är reglerade efter Krigskollegiums fastställda taxor och att han har lokal vid Skanstull. Det förekom att specialiserade handlare annonserade ut enstaka begagnade vapen.⁴⁰ Dessa handlare skulle man kunna se som ett första frö till det som senare kom att bli en specialiserad detaljhandel riktad mot jakt.

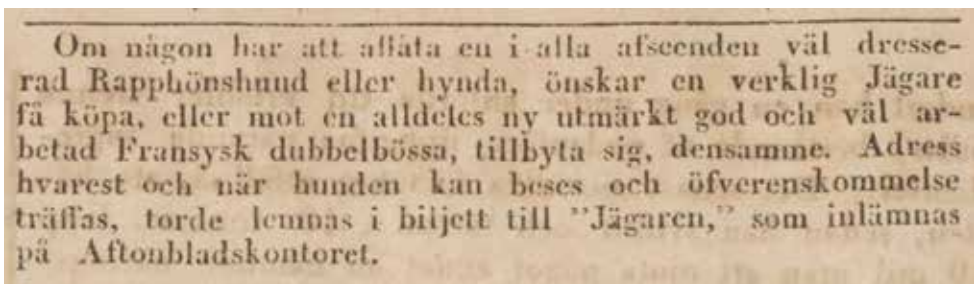
Den som önskade köpa jaktvapen kunde också annonsera i pressen. Tidningarna förmedlade kontakten mellan köpare och säljare. Ett exempel på en avancerad köpes-annons finns i *Aftonbladet* från 1835.⁴¹

AUKTIONER OCH MARKNADER

Jaktvapen omsattes också via olika auktioner. Dessa skedde både på landsbygden och i städerna. I auktionsannonserna uppräknas ofta jaktvapen bland objekten. För enkelt folk var det förmodligen överskottsauktionerna som lockade mest. Armén sålde med viss regelbundenhet ut militära vapen som i många fall omäändrades till enkla jaktvapen. En omfattande del av de överlevande jaktvapnen från 1800-talet är mer eller mindre tillverkade av militära delar. För landsbygdens fattigare jägare så var de militära

De första specialiserade detaljhandlarna för jakttillbehör. I Stockholm fanns flera krut- och hagelförsäljare som med tiden breddade sitt utbud med vapen och andra tillbehör. Aftonbladet 14 september 1835.

En annons som visar på hur specialiserade annonserna kunde vara. Kontakten mellan köpare och säljare förmedlades på Aftonbladets kontor. Aftonbladet 19 augusti 1835.

Utdrag ur auktionsannons i Stockholms Dagblad när Artillerigården i Stockholm sålde ut sina inventarier. Här säljs bland annat 226 dragongevär, 276 engelska infanterigevär, 1 406 svenska infanterigevär samt 156 danska infanterigevär. Stockholms Dagblad 4 april 1833.

vapnen välgjorda och robusta och de kunde med små medel modifieras till passande jaktvapen.

Det finns också uppteckningar från senare delar av 1800-talet om att handlare köpte upp större partier med utrangerade militära vapen och sålde dessa vidare.

Företagsamma formän inköpte hästlass med vapen och for omkring i bygderna och sålde dem. På de årliga marknader, som hölls på större orter i riket, salufördes ofta gamla knektbössor.⁴²

En liknande berättelse skriver Viktor Gustafson i sin skildring om sin barndoms jaktkultur på 1860-talet. Gustafson ska få sin första bössa och beskriver hur fadern köper äldre militära bössor.

Sen kom han hem från oxmarknaden i Filipstad och hade köpt tre stycken krongevär med flintlås. De kostade bara 3 kr styck men voro nya och blanka öfverallt.⁴³

Detta lilla citat är extra intressant eftersom det skvallrar både om de äldre militära vapnens billighet och om deras skick. Om detta var fallet under 1830-talet är okänt men att det militära överskottet fanns i stor omfattning vittnar auktionsannonserna om.

Från 1840-talet finns en uppgift som berättar att faktoriarbetare på Husqvarna sålde vapen på marknader som de tillverkat. Exempelvis fick pipsmeden Nils Lundqvist (1824–1917) på Husqvarna faktori åka till den stora marknaden Sigfridsmässan i Växjö och sälja vapen.⁴⁴ Detta område är dåligt utforskat men det är troligt att lokala bösshantverkare i södra Sverige sålde vapen på marknader och i sina hem. Många mindre bemedlade köpte gamla flintlåsmusköter på auktion och av handlare och lämnade sedan in dem till lokala smeder och hantverkare som moderniserade dem genom att göra om till slaglås, kapa dem och på andra sätt modifiera dem så de passade kundens önskemål.⁴⁵

NÅGRA NEDSLAG KRING LADDNING, VITLÖK OCH BRUNERING

Swederus ger intressanta inblickar i hur han tycker man ska handha jaktutrustningen. Hans noggranna beskrivningar andas sakkunskap och praktisk kännedom. De praktiska råden ger värdefulla insikter i hur jägaren brukade och skötte sin utrustning.

Noggranna laddningar

I beskrivningen av hur man laddar en studsare skymtar vi precisionsivaren Swederus. Ett räfflat vapen från denna tid laddades med passkula eller trångkula. Den senare var överdimensionerad för pipans lopp, tvingades ner i loppet och formades på så vis av pipans räfflor och tätade loppet. Trångkula lämpades främst för småkalibriga studsare som lodbössor eftersom en stor kula skulle kräva en avsevärd kraft för att få ner i en grov studsare. I grövre kalibrar användes allmänt en passkula, det vill säga en underdimensionerad kula. Som Swederus beskriver användes då en talgad skinnlapp kring kulan för att täta loppet mot pipans räfflor och bommar. Det framgår att Swederus gillade mycket täta lopp och förordade att kulan, trots lappen, skulle vara något överdimensionerad. För att pressa ner kulan första biten använder han två ”starka träpinnar” och träklubba för att driva ner kulan. Med denna metod fick han en kula som tätade loppet mot krutgaserna och säkerställde en kula med hög fart och precision. Swederus laddningsmetod framstår som omständlig och föga fältmässig men den garanterade säkerligen god precision. Tvingades skytten ladda om under stress som ofta skedde under jakt skulle Swederus ha tvingats förenkla proceduren.

Swederus stora intresse för precision låg i tiden. Under 1830-talet började de första jaktskytteföreningarna att startas. Det var i led med grundandet av de första jaktvårdsföreningarna och jaktklubbarna. Dessa skytteföreningar hade inskrivet i sina stadgar att hålla regelbundna skjutövningar och ur detta spirade ett första skott till den kommande skytterörelsen.⁴⁶ Skytte i denna organiserade form hade tidigare inte förekommit och krav på skjutskicklighet bland jägarna väcktes. Även bland professionella jägare infördes krav på skjutprov. Hovjägmästare Israel af Ström hade

Rundkula, skjuten fettlapp och tillplattad kula. En återfunnen fettlapp var en viktig indikator för att kunna bedöma loppets skick och om laddningen var lämplig. Foto: Lars Arvidsson.

i början av 1800-talet krävt att hans anställda jägmästare skulle kunna träffa med studsare en rullande skiva med en diameter på 25 centimeter på 30 meters håll.⁴⁷

Krut och vitlök

Krutets beskaffenhet var viktig för Swederus, och särskilt en liten passus kom att orsaka viss debatt i efterhand. Den rör förvaringen av krut och avfärdandet av vitlök som ingrediens för att förlänga krutets hållbarhet:

Alla tillsatser af hvitlöksklyftor m. m. äro rent af löjlige skyddsmedel emot dess försämring.⁴⁸

Knepet som sådant var gammalt. Exempelvis skriver Reinerus Broocman i sin självhushållsbok från 1739:

Man tager ock hwitlök af klöffterna, som wuxit nedre i jorden, hwilka äro bättre än lökpiorna, som wäxa ofwanföre, och låter honom wäl wädertorkas, lägger then i ett fat eller tunna ibland krutet, en temmelig hop, alt efter myckenheten af krutet, som man hafwer, och täpper thet wäl till, och förwarar thet i ett tort rum; så conserveras krutet

therigenom, warder alt starkare, gör snälla skott, och förordsakar, at man ther med alltid skiuter bättre och wissare.⁴⁹

Idén bakom vitlöken var förmodligen att den torkade löken skulle absorbera fukt. I en recension av Swederus bok i tidskriften *Stockholmsposten* i mars 1832 lyftes lite oväntat denna detalj upp. Ordväxlingen mellan Swederus och den okände recensenten pågick i flera omgångar och vitlöken blev ständigt föremål för debatt där Swederus beskyllde recensenten för att vara skrockfull. Recensenten kontrade anfallet med att understödja sin tes på flera olika sätt:

Författaren må gerna få ha rätt, angående löjligheten af hvitlökens förmenta bidragande till krutets konserverande, emedan vi själve aldrig försökt det, och icke inse några fysiska orsaker dertill. Anledningen af vårt påstående, att detta förvaringssätt icke torde vara "så rent af löjligt", var den, att vi med visshet veta, det en Svensk jägare ex professo, af frejdad autoritet, hade förvarat en portion af samma slags krut med tillsats af hvitlök, och den andra utan, men för öfrigt under enahanda förhållanden, och att den med hvitlöken försatta qvantiteten befanns vara fullkomligt bibehållen, men den andra deremot förderfvad. Äfven vilja vi med säkerhet komma ihåg, att A. D. Winckell, hvars förträffliga innehållsrika arbete: *Lehrbuch für Jäger*, etc. i Tyskland eger en klassisk reputation, ehuru man måste tadla det för brist på systematisk ordning, och hvilken autor man för ingen del kan beskylla för något charlataneri, säger att det är bra. I alla fall kam hvem som vill sjelf göra försöket. Herr Svederus, säger, att vi måste erinras om de öfriga ingrediencierna för talismaniska kompositioner till all jagtlyckas befordrande: " Nio bitar hvitlök, venstra ögat af en vipa, högra dito af en varglo" etc.; men vi vilja trösta Herr Svederus med den försäkran, att vi icke äro ibland dem som se spöken på ljusa dagen. Erindringen var rolig

nog, och för att icke blifva skyldige något, vilja vi i vår ordning erindra Författaren om Barthel (eller hvad mannen hette) hos Tieck, som sade att rapphöns vore en så rar rätt, och på tillfrågan, om han ätit rapphöns, svarade nej, men att han för trettio år tillbaka hade talat med en person, hvars farfars far hade i sin ungdom sett en adelsman äta sådana.⁵⁰

Recensenten gick här till kraftigt försvar för vitlökens förträffliga egenskaper. Han avfärdade Swederus beskyllningar om att det skulle röra sig om skrock och menade att det minsann fanns mer eller mindre vetenskapligt fog till vitlökens fördel. Recensenten gick dessutom till motattack, i samtidens syrliga anda, och hävdade att Swederus antagande bara var baserat på hörsägen snarare än på praktiska experiment. Denna mediala händelse är intressant eftersom den visar på ett exempel på hur debatten utformades kring frågor som vi i dag skulle anse vara högst småaktiga. Recensionen med efterföljande ordväxling förefaller snarare ha karaktären av en disputation än det vi idag skulle kalla en recension.

BRUNERING, ROST SOM SKYDDAR MOT ROST

Swederus ger också flera intressanta husmoderstips för jägare. Ett av dessa är ett recept på hur jägaren ska gå till väga för att brunera en pipa. På Swederus tid, liksom i dag så ytbehandlar man stålet för att det ska vara motståndskraftigt mot rost. Pipa, lås och beslag kunde man skydda på olika sätt, de vanligaste var att blankpolera eller låta järnet oxidera och på så vis få en tunn skyddande hinna, exempelvis genom blånering eller brunering. Swederus ger ett recept på en brunering vilket innebär att man låter polera och rosta ytan i omgångar till dess man får ett chokladbrunt oxiderat lager som skyddar mot aktiv rödrost.

Pipans färg. För att gifva pipan en vacker brun färg har man nyligen börjat använda följande sätt: Pipan tvättas och skuras med kläde och lut, sköljes sedan så väl att ej ringaste återstod af ett eller annat vidhängande ämne kan förefinnas, och får ej handteras med bara handen. Nu öfverstrykes hon, medelst en svamp, med en upplösning af 1 del blå vitriol i 4 delar rent vatten, (helst destilleradt) hvartill man satt $\frac{1}{2}$ del æther martialis, hvarefter pipan får torka. Befinnes den nu vara fläckig, uppblöter man den nybildade rosten med vatten, stryker den jemt öfver hela pipan och lemnar henne åter att torkas, hvarefter samma behandling ännu en gång förnyas. Är den ändå icke jemn efter aftvättning; bestrykes hon åter med upplösningen, lemnas att torka, den nybildade rosten fördelas åter o. s. v. tills den fått sin fulla färg. Afgnides med sugpapper, poleras med hårdt träd och fernissas med målarefernissa, som fästes under polering.⁵¹

Swederus recept innehåller två kemikalier, *æther martialis*, vilket är borax (dinatrium-tetraborat) som idag är ett ofta använt fluss-medel, och blå vitriol vilket är detsamma som kopparvitriol (kopparsulfat). Dessa kemikalier var vanligt förekommande handelskemikalier på Swederus tid och kunde köpas på apotek. Som ett extra skydd förordar Swederus att man kan försegla ytan med fernissa.

PÅ TRÖSKELN TILL EN NY TID

I fråga om svensk vapenlitteratur så var Swederus en verklig föregångare. Ingen svensk handbok om jakt hade fram till Swederus dagar så utförligt beskrivit jaktens redskap. Den tidigare floran av litteratur i ämnet var kortfattade eller i bästa fall enklare artiklar. Det som gör Swederus arbete värdefullt är kombinationen av hans noggranna efterforskningar och den väl valda vapenhistoriska tidpunkten för hans arbete. Swederus fångar samtidens tekniska yra, vända och fundersamhet och kanaliserar

den genom en vetenskaplig klarsynthet. Många av hans antaganden kom att ge honom rätt i efterhand. Slaglås, halvstockar och trångborrning tillhörde framtiden medan flintlås och gamla föreställningar om precision och funktion kom att kastas på historiens sophög. Kanske anade han vad som låg i framtiden bortom slaglåset när han skrev sin text. Swederus dog så sent som 1888 och hela 1800-talets tekniska utveckling kom att passera revy. När han avled hade i princip alla vapentechniska grundbultar uppfunnits som i dag är dominerande för jägare.

Redan under Swederus samtid hade franska och tyska vapensmeder börjat konstruera vapen som laddades med enkla enhetspatroner med en hylsa av mässing eller papp som innehöll både tändhatt, krut och kula i ett enda behändigt paket. Denna idé kom inte att få något större genomslag förrän den kom i militär användning. Den ökade eldhastigheten som enhetspatroner innebar är svårt att underskatta i krig. Enhetspatronen kom ändå att förvandla jakten i grunden, borta var allt fipplande med lösa knallhattar, krutmått, fetlappar och hagelpungar. I stället var varje patron noga uppmätt i ammunitionsfabrikens välsmorda inre eller i hemmets lugna vrå. Att snabbt kunna ladda om med exakta laddningar medgav också möjlighet till uppföljningsskott och fler fällda vilt. Patronerna blev också med tiden alltmer förbättrade, driftssäkra och närmast vattentäta.

Patronerna krävde helt ny sorts vapenmekanik som gjorde övergången mellan mynningsladdat och patronladdat mer komplicerad än konverteringen mellan flintlås och slaglås. Det förekom storskaliga militära ombyggnationer och civila vapensmeder som byggde om mynningsladdade vapen till patronladdade men det lät sig inte göras lika enkelt och konverteringsverksamheten var kortlivad. Det behövdes nya vapen för att klä in dessa nya patroner och en stor variation av

Det svenska militära remingtongeväret m/1867 förde in den svenska jaktvapenproduktionen och jägarstammen i en ny tid. Med moderna enhetspatroner och fabriksproduktion lämnade vi Swederus tid bakom oss. Detta exemplar i ursprunglig militär kaliber 12,7x44r är tillverkat av Husqvarna och användes till älgjakt ända in på 1930-talet. Foto: Lars Arvidsson.

mekanismer lanserades i en ständig ström av nya patentansökningar. Nya mekanismer kom ut på marknaden och hade namn som fallblock, rullblock, Lefauchaux-mekanism och Greener-mekanism.

Fyra år innan Swederus död lanserades det röksvaga krutet av fransmannen Paul Vieille, en revolutionerande uppfinning som för all framtid kom att förändra jakten och krigföringen världen över. Svartkrutet som använts sedan medeltiden i skjutvapen hade många nackdelar. En nackdel var att det sotade igen vapnen avsevärt vilket kunde göra vapnet obrukbart och var en grogrund för rost. Det orsakade också stora rökmoln vilket fördunklade skyttet, och svartkrutets långsamma brinntid gav blygsamma utgångshastigheter. Det röksvaga krutet löste samtliga

av dessa problem. Jaktvapnen blev ännu mer effektiva och lättare att underhålla. Det var först när Husqvarna gevärsfaktori ombildades som bolag år 1867 och företaget satsade på civil vapenproduktion som tillverkningen av svenska jaktvapen gick in i en ny industriell fas. Svenska armén gick över till Remingtongeväret m/1867 och därmed investerades i en ny modern maskinpark för att tillgodose arméns beställningar. När arméns beställningar minskade under 1870-talet valde Husqvarna under Wilhelm Tham att fokusera på tillverkningen av jaktvapen.⁵²

Swederus arbete ter sig som en lins genom vilken betraktaren kan ana den otroliga tekniska revolution som 1800-talet hade i sitt sköte. Det var en revolution som omkullkastade hundratals år av förhållandevis

likartad vapentechnologi och tillverkning. Med 1800-talets vapentekniska uppfinningar kom jakten aldrig bli sig lik igen och inte heller världen däromkring.

SLUTNOTER

1. Danell m.fl. 2016, 68.
2. Wennberg 1985, s. 14.
3. Reid 1986 s. 181.
4. Swederus 1832, s. 28f.
5. Swederus 1832 s. 24.
6. Gustavsson 1994, s.45.
7. Reid 1986 s. 187 f.
8. Johannesson 1994 s. 68.
9. Wennberg 1982 s. 212.
10. Alm 1953, s. 224.
11. Swederus 1832, s. 38.
12. Swederus 1832 s. 39.
13. Swederus 1832 s. 28.
14. Alm 1953, s. 120.
15. Källström 1864, s. 78, Hahr 1881, s. 176.
16. Danell m.fl 2016, s. 75.
17. Christoffersson m.fl. 2010 s. 46.
18. Persson 2008, s. 12 f.
19. Klingnéus 1997 s. 52.
20. Tillhagen 1987 s. 70.
21. Med pistolsmed avsågs för tiden smeden som smidde lås, pipa och beslag till bössor och pistoler.
22. Meyerson 1935, Tabell över Stockholms bössmakare 1527–1893.
23. Svantesson 2005, s. 37.
24. af Robson 1834, s. 881.
25. Danell m.fl 2016 s. 215 ff.
26. Hahr 1881, s. 227.
27. af Robson 1834, s. 880.
28. Meyerson 1935, s. 251.
29. Källström 1864, s. 74.
30. Eldvik 2014, s. 183.
31. *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1832, s. 309.
32. *Westerås Stad och Läns Tidning* 1826-09-15.
33. *Malmö Tidning* 1832-07-28.
34. *Aftonbladet* 1820-05-18.
35. *Örebro tidning* 1816-06-29.
36. Klingnéus 1997, s. 49.
37. *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1834, s. 880.
38. *Aftonbladet* 1835-05-04.
39. *Svenska Dagbladet* 1835-04-08.
40. *Aftonbladet* 1835-09-14.
41. *Aftonbladet* 1835-08-19.
42. Johansson u.å., s. 136.
43. Gustavsson 1994, s. 45.
44. Bergenblad & Hallenstig 1989, s. 50.
45. Johansson u.å., s. 137.
46. von Scheele 1834, s. 820 f.
47. Hamilton 2009, s. 98.
48. Swederus 1832, s. 44.
49. Tunón 2016, s. 558.
50. Replik å Herr Svederii ”Svar på den så kallade recensionen” m.m.”, 1832-03-28.
51. Swederus 1832, s. 32.
52. Birgerstam 2006, s. 6 f.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Alm, Josef, 1953, *Arméns handeldvapen förr och nu*, Stockholm, 387 s.
- Bergenblad, Harry & Hallenstig, Walter, 1989, *300 år med sikte framåt: en bok om Husquarna*, Spanien, 176 s.
- Birgerstam, Stig (red.), 2006, *Husquarna jaktvapen 1870–1977*, Gamleby, 255s.
- Broman, P. G, 1863, *Anteckningar öfver jagt- och skjutkonst*, Stockholm, 230 s.
- Christoffersson, Sten, 2010, *Jakt i Norden*, Stockholm, 270 s.
- Danell, Kjell, m.fl. (red.), 2016, *Jaktens historia i Sverige*, Stockholm, 375 s.

- Drejholt, Nils, 2011, *Firearms of the Royal Armouries III*, Stockholm, 704 s.
- Eldvik, Berit, 2014, *Möte med mode: Folkligt mode 1750–1900*, Stockholm, 219 s.
- von Goës, Nils, 1988, *Söderhamns gevärsfaktori 1620–1813*, Söderhamn, 70 s.
- Gustafson, Viktor, 1994, *Jaktminnen från Dalar-nas finnskogar*, Uddevalla, 151 s.
- Hahr, T.H., 1881, *Handbok för jägare och jaktvänner*, Stockholm, 462 s.
- Hamilton, Henning, 2009, "Vår förste skogs-hushållare. Om Israel Adolf af Ström (1778 –1856) och Djurgården", *Skogshistoriska Säll-skapets årsskrift 2009*, s. 90–102.
- Johannesson, Martin, 1994, *Allmogebössor*, Härnö-sand, 93 s.
- Johansson, Albert, u.å., *Allmogejägaren och hans vapen och skogar i gången tid*, Örebro, 158 s.
- Klingnéus, Sören, 1997, *Bönder blir vapensmeder – protoindustriell tillverkning i Närke under 1600- och 1700-talen*, Uppsala, 282 s.
- Källström, V.-E., 1864, *Handledning i jakt för nybegynnare*, Stockholm, 182 s.
- Larsson, Håkan, 2008, *Eskilstuna en vapensmedja – Carl Gustaf stads gevärsfaktori*, Eskilstuna, 343 s.
- Meyerson, Åke, 1936, *Stockholms bössmakare*, Stockholm, 467 s.
- Mårtensson, Leif, 2003, *Krut med kvalitet*, Kristianstad, 237 s.
- Reid, William, 1986, *Vapen genom tiderna*, Göte-borg, 280 s.
- af Robson, C.M, 1834, "Några anteckningar om böss-smidet i Sverige", *Tidskrift för Jägare och Naturforskare*, s. 876–881.
- von Scheele, Franz, 1834, "Jagt och skyttesällskaper i Landsorterne", *Tidskrift för Jägare och Natur-forskare*, s. 816–821
- "Strödda meddelanden om fabrikationen af jagt-gevär", *Svenska Jägarförbundets tidskrift*, andra årgången, 1864, s. 59–62.
- Svantesson, Perry, 2005, *Svenska vapentillverkare under slagläsperioden*, Borås, 216 s.
- Swederus, G, 1832, *Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexikon*, Stockholm, 234 s.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1987, *Allmogejakt i Sverige*, Stockholm, 310 s.
- Tunón, Håkan (red.), 2016, *En fullständig svensk hus-hålds-bok af Reinerus Reineri Broocman. En handbok i gårds- och hushållskiötsel i vid mening från 1700-talets första hälft sam Broocmans värld och hushållsbok behyt i åtta artiklar av nutida forskare*, Stockholm, 1 127 s.
- Wennberg, Kåa, 1989, *Svenska böss- och pistolsmeder*, Stockholm, 286 s.
- Wennberg, Kåa, 1982, *Svenska gevärssmeder*, Stockholm, 224 s.
- Wennberg, Kåa, 1985, *Norrtelje faktori och dess smeder*, Stockholm, 80 s.

Tidningsartiklar

Aftonbladet 1834-01-16.

Aftonbladet 1835-05-04.

Aftonbladet 1820-05-18.

Aftonbladet 1835-06-20.

Aftonbladet 1835-08-19.

Aftonbladet 1835-09-14.

Malmö Tidning 1832-07-28 "Recension. Skandi-naviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexikon af G. Svederus. Stockholm, Norstedt & Söner, 1831", *Stockholms Posten* 1832-03-07.

"Recension. Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexikon af G. Svederus. Stockholm, Norstedt & Söner, 1831", *Stockholms Posten* 12/3 1832.

"Replik å Herr Svederii "Svar på den så kallade recensionen m.m.", *Stockholms Posten* 1832-03-23.

"Replik å Herr Svederii "Svar på den så kallade recensionen m.m.", *Stockholms Posten* 1832-03-28.

"Replik å Herr Svederii "Svar på den så kallade recensionen m.m.", *Stockholms Posten* 1832-03-29.

"Replik å Herr Svederii "Svar på den så kallade recensionen" m.m.", *Stockholms Posten* 1832-04-04.

Stockholms Dagblad 1833-04-04.

Stockholms Dagblad 1835-09-07.

Svenska Dagbladet 1835-04-08.

Swederus, G, "Svar på den så kallade Recensionen af
"Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel
jemte Jagtlexikon. 376 sidor stor oktav med 3
plancher. Stockholm 1832.", *Stockholms Posten*
1832-03-16.

Swederus, G, "Svar på den så kallade Recensionen af
"Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel
jemte Jagtlexikon. 376 sidor stor oktav med 3
plancher. Stockholm 1832", *Stockholms Posten*
1832-03-17.

Westerås Stad och Läns tidning 1826-09-15.

Örebro tidning 1816-06-29.

STAFFAN THORMAN

REFLEKTIONER ÖVER HUNDAR

– på Swederus tid och i jaktboken

Swederus beskriver den typ av specialiserade jakthundar som alltsedan vikingatiden funnits i landets sydligare delar och som där ersatt de mer varglike spetshundarna som förblev allmogens och samernas jakthundar i landets nordligare delar.¹ Jakträtten och de som hade resurser att skaffa de specialiserade jakthundarna tillhörde det aristokratiska samhällsskiktet. Nya hundtyper infördes under den svenska stormaktstiden på 1600–1700-talen genom bland andra hemvändande officerare. De hundtyperna fick stor betydelse för utvecklingen av hönshunds- och stövarjakten i landets södra delar. Jakten var ett nöje, sport och träning, vilket framgår senare under 1800-talet då jakten betraktas som en idrott.² För allmogen i landets norra delar var jakten fortfarande en del av försörjningen³. Än i dag har fågelhundsjakten och stövarjakten en stark ställning och jaktformen är likartad även om dressyrformerna förändrats. Flera av stövarraserna har utnämnts till svenska nationalraser av Svenska Kennelklubben (SKK) vilket även flera spetshundraser har upphöjts till. Dock kom det större intresset för spetshundarnas avelsutveckling först i början på 1900-talet. De var allmogens hundar i norra Sverige och omfattades inte av den status som de hundtyper som användes vid överhetens nöjesjakter. Med nationalraser avses de svenska hundraser som betraktas som ett

nationellt kulturarv.⁴ Begreppet spetshundar (ty. *Spitzhunde*) beskrev en hundtyp från Tyskland i slutet av 1800-talet med spetsig nos, upprättstående öron, svansen ringlad över ryggen och med en tät päls. I början av 1900-talet blev det en sammanfattande klassificering av två nordiska huvudformer. Den ena är en större form med helt upprättstående öron och varmgrå färg som var ”svenskarnas och finnarnas hund”. Den andra som var mindre med öronspetsen framåtvikt och hade svart färg var ”lapparnes hund”. Inom de formerna fanns en mångfald av regionala varianter som nordiska eller norrländska fogelhundar, lapphundar,

Lapphund. Utsnitt ur målningen Samepojke leker med sin hund av Johan Tirén (1853–1911).

gråhund, björnhund, älghund med flera utifrån användningsområde. De användes även som vallhund, gårdshund och vakthund.⁵

SWEDERUS HUNDTYPER

Swederus beskriver egenskaps- och utseendemässigt sex specialiserade hundtyper. De är *rapphönshunden*, *stövaren*, *taxen*, *vinthunden*, *blodhunden* och den *Newfoundlän[d]ska hunden* (se s. 53 f). Swederus urval av hundtyper speglar jaktens betydelse som nöje, sport och status för en privilegierad överklass till vilken den här typen av handböcker vände sig.

I samtida beskrivningar⁶ av vilka hundtyper som finns ämnade för jakt så är rapp- eller hönshunden, jakthunden (stövaren), vint-hunden, blodhunden och taxen eller *hansen* gemensamma med dem som Swederus anger. I Swederus sammanställning av hundtyper upptar han inte den lappländska stövaren eller fogelhunden som jakthundar men han nämner dem ändå som nödvändiga vid specifik jakt efter älg och tjäder. Tolkningen av detta är att de hundtyperna sannolikt inte var tillräckligt statusbetonade. Thunberg (1798) tycks vara den första att nämna lapphunden.⁷

Allmogens vallhundar, band- och gårdshundar användas även till jakt i de landsdelar där de fick jaga av försörjningsskäl. De var olika typer av spetshundar vilket också samernas hundar var. Dock var det hundtyper med låg status som ofta betraktades som skadedjur när de fick springa fritt i markerna. De orsakade konflikter mellan överklassens nöjesjakt och allmogens försörjningsbehov. Man menade att de frispringande hundarna åt harungar och fågelungar i så stor mängd att det var brist på småvilt att jaga.

Rapphönshunden eller *hönshunden* (se s. 53–54) beskrivs av flertalet författare som en hund som används vid jakt efter fågel och som ska stå för villebrådet. Den förekom framför allt bland jägare i södra delarna av

Ett utsnitt ur plansch från Llewellyn Lloyds Scandinavian adventures, vol. 1, s. 370–371 (1854) med nordiska allmogens spetshundar, troligen föregångarna till det vi i dag kallar gråhund eller jämthund.

landet. Den motsvaras i dag av olika raser stående fågelhundar. Beskrivningen av hundtypen stämmer bäst överens med dagens vorstehhund som är en tysk fågelhundras. Under 1800-talet importerades flera raser från England av pointer- och settertyper som blev populära statushundar eftersom de var mycket kostsamma i inköp (jfr s. 55–56).

Stövaren (se s. 53–54) är en hund som genom vittringen av ett villebråd letar upp det och genom skallgivning driver det så jägaren får skotthåll (jfr s. 107–109). Stövandet, där hunden fritt söker efter vittring, är ett arbetssätt för hunden. Med tiden blev det benämningen på en typ av hund av en viss beskaffenhet och med vissa egenskaper. Den motsvaras i dag av de olika stövarraserna där svenska tidiga varianter uppblandades med europeiska varianter under 1700-talet. Både Carl von Linné och överjägmästaren Magnus Henric Brummer anger *jakthund*

för den typen.⁸ I början av 1800-talet börjar benämningen stövare användas på den typen av hund och möjligen kan Swederus vara den första som gör det. Det fanns olika varianter av stövarraser där de småländska och gotländska varianterna noterades av Swederus. Under 1800-talet utkristalliserades ytterligare ett par varianter som finns kvar än i dag. Det var schillerstövaren och svensk stövare. Den senare kom att senare kallas hamiltonstövare efter greve Adolf Patrik Hamilton, grundaren av Svenska Kennelklubben (1889).

Taxen (s. 54) är en hund som driver villebråd som en stövare men också driver ut villebråd ur deras gryt. Under 1700-talet kallades den allmänt *hanse* av Linné och Brummer och ursprunget är från Tyskland. Namnet tax kommer också från tyskans *Dachshund* för grävlingshund (ty. *Dachs*), vilket också är en av diskussionspunkterna i recensionsstriden. Swederus använder sig av tax på den här hundtypen. I dag är det en populär sällskapshund med många varianter men en hel del används fortfarande vid jakt.

Vinthunden (se s. 54) användes som hetsjakthund efter småvilt, fältfågel och stortrapp. Vinthundsjakten skedde med flera hundar och jägare ofta till häst. Hundarna släpptes på öppna fält och hedar i landets sydligaste delar. Swederus beskriver mycket kort jakten på trapp med vinthund i Skåne. Hetsjakten anses ha bidragit till utrotandet av stortrappen i Sverige. Den typen av jakt är sedan länge inte längre tillåten. Den påminner idag om greyhunden.

Blodhunden (doggen) (s. 54) klassificerades tillsammans med andra storvuxna hundar som *doggar* och/eller *mastiffer*. Deras funktion var att spåra skadade villebråd som lämnade blodspår. Det är väl en förklaring till varför Swederus nämner den typen i jaktsammanhang. Även mindre hundtyper kunde kallas för blodhundar som de användes för detta. En annan benämning var slaktarhund då dessa

Pang och Stella från 1886. Stamföräldrarna till rasen hamiltonstövare. Ur Svenska Jägarförbundets Nya Tidskrift, 1888:287.

större doggliknande typer ofta användes för att vakta nötkreatur i samband med drivningar till slakterier. Under 1800-talet blev den typen av hundar populär som sällskaps- och vakthundar för att under 1900-talet ersättas av det vi kallar för brukshundraser som *schäfer*, *rottweiler*, *boxer* med flera. Numera är doggarna enbart olika former av imponerande sällskapshundraser.

Den newfoundlän(d)ska hunden (s. 54) är en typ av hund som Swederus anger borde importeras från St John på New Foundland då den skulle fylla ett behov för jaktälskaren. Antagligen menar Swederus den idag utdöda *St John-hunden* som var en mindre form av newfoundlandshunden. Beskrivningen som ges av typen stämmer annars inte överens med det vi i dag kallar newfoundlandrasen utan snarare med någon form av föregångare till labrador retriever. Swederus skriver också att den inte ska förväxlas med den större hundsorten från Labrador. Utifrån dagens benämningar känns det som Swederus blandat samman de två hundtyperna. Under senare delen av 1800-talet beskrevs newfoundlandrasen av bland andra Carl Rudolf Sundström⁹ och den beskrivningen är i överensstämmelse med dagens ras. Dagens labrador retriever formades i England under andra halvan av 1800-talet och kom till Sverige i början av 1900-talet.

Swederus beskriver hur olika villebråd ska jagas med hund med särskilt fokus på stövarjakten efter småvilt, främst hare och räv, och hönsfågeljakten som är grundligt och omfattande beskriven i anslutning till beskrivningen av rapphönsjakt. Beskrivningen ger även en noggrann genomgång av hur dressyren av hundarna ska genomföras. Övrig jakt beskrivs mer kortfattat, och den lappländska stövaren med upprättstående öron är speciellt lämplig för björn- och älgjakt. Den hundtypen är föregångare till dagens älghundar. Jakten efter älg kan ske både med lös hund eller kopplad så kallad ledhund. Jakt efter vildren sker på samma sätt som efter älg. Vildrensjakt är inte längre aktuellt då den utrotades från den svenska faunan under 1800-talet genom jakt.

I Swederus beskrivning av fågeljakt efter tjäder så anges att "fogelhund" bör användas. Det är inte samma typ som rapphönshunden utan en nordlig spetshund. Brummer¹⁰ nämner också fogelhunden och på beskrivningen är det spetshundar som arbetsmässigt och utseendemässigt motsvaras av dagens trädskällande finsk spets och norrbottenspets. Samerna jagade också skogshöns med sina lapphundar.

Hundens dressyr för jaktändamål

Att träna och dressera hundar för olika ändamål har man alltid gjort och är en del av domesticeringen. Att fungera som drag-, strids-, vakt-, vall- och jakthundar har en flertusenårig tradition som kräver att hunden tränas och dresseras till detta samtidigt som en riktad fenotypavel lett fram till lämpliga hundtyper. Fenotypavel är en selektiv avel där djuren väljs utifrån efterfrågade karaktärsdrag. Inom jaktutövningen växte den specialiseringen framförallt fram bland de högre samhällsskikten som hade jakten

som sport och status. Hos dessa räknades hönshunds- och stövarjakten som de förnämsta jaktformerna som dessutom krävde specialiserade raser. Jakt efter klövvilt och rovdjur ansågs inte behöva särskilt dresserade hundar.

Swederus beskrivning av hur stövare ska inövas för harjakt (s. 88) utgår från att ungdomen lär sig genom att under aktiv jakt följa en erfaren vuxenhund som gärna kan vara mamman. För att undvika att stövaren tar upp klövvilt eller tamdjur så ska valpen gärna uppfosttras tillsammans med får. Jagar den får ska den omedelbart skjutas. Man ska också lära den att avbryta jakten och omedelbart kunna inkallas till föraren. Den inläringen ska ske med glatt humör och utan vresighet eftersom det lätt kan förstöra inkallningen. Dessutom får den inte hållas inomhus som sällskapshund då den då ansågs bli för bunden till föraren.

Dagens stövarjakt har många likheter med Swederus synsätt. Stövaren får inte jaga tamdjur och andra klövdjur. Till exempel torde problem med rådjursrenheten inte ha varit särskilt vanligt på 1800-talet med tanke på att rådjuren bara fanns i landets sydligaste delar på den tiden. Då var problematiken med angrepp på får och getter ett större problem och därav metoden att stövaren som valp skulle gå med tamdjuren och att den omedelbart skulle avlivas om den jagade tamdjur. Några få kommandoord skulle inläras och de var på tyska.

Ett helt annat synsätt gällde för rapphöns-hundens dressyr (s. 117–123). Den har sitt ursprung i Tyskland och modellen beskrivs i en översättning av Johan Peter Geist.¹¹ Den tycks vara den första beskrivande texten om hur hönshundar ska dresseras på svenska. Modellen består av två delar: dels en med kammardressyr som syftade till att lära hunden obrottslig lydnad, dels en fältdressyrdel som beskrev hur hunden skulle agera vid fågeljakten. Kammardressyren påbörjades

Vikten av en völdresserad jakthund som det framställs på titelbladet på William Nelson Hutchinsons Dog breaking: The most expeditious, certain and easy method, etc. från 1848.

när hunden var cirka ett år. Den byggde till stora delar på olust under förhållanden som måste betecknas som avancerat djurplågeri. Hunden isolerades fastbunden i ett rum i cirka tre veckor och den enda personen som fick besöka hunden var dressören. Under den tiden bibringades hunden underkastelse genom fysiskt våld och bestraffningar. På det sättet inlärdes också olika kommandoord. Lite intressant är att kommandoorden ofta var av franskt ursprung och dressyrmotoden av tyskt ursprung. Det kan tyda på jaktformens aristokratiska tillhörighet. Kommandoorden omfattade att *stå still*, *ligga ner* och *kvar*, *gå fint*, *hämta* och *avlämnat fåglar* på ett visst sätt. Fältdressyren baserades också till mångt och mycket på olustbetonade metoder men här fick hunden ändå möjlighet till att uttrycka en del naturliga jaktbeteenden. Inläring genom lek och lust ansågs skada hundens arbetsförmåga och att den då tog för lättvindigt på sin uppgift.

Att dressyrmotoderna var grymma framgår av en del skribenter som beskrev att man måste vara återhållsam med våld och tvång då många hundar härav blev odugliga. Swederus betonade själv en återhållsamhet och en individanpassad fostran med "ett kamratligt inövande, väl icke med lek, men med glattighet" men trots det var dressyren olustbetonad. Brummer ansåg exempelvis att jägaren måste känna sin hund och väl rätta dressyren därefter.¹² Det fanns också en insikt om att värna även den odugliga hunden eftersom odugligheten var jägarens eget fel. Samtida med Swederus publicerades i svensk översättning Friedrich Ernst Jester skrifter om dressyr av stövare för harjakt¹³ och av rapphönshunden¹⁴. I den kritik av Swederus som framkom i den så kallade recensitionsstriden i dagspressen (jfr s. 261–262, 268, 274) gjordes gällande att Swederus kamratliga syn på dressyren inte var förenlig med att få en völdresserad rapphönshund. Recensenten menade att Jesters *par force*-metod var den enda rätta, vilket innebar att dressyren måste ske med tvång och våld för att få hunden att förstå sin uppgift. Vilka metoder som ska användas för dressyr av hundar diskuteras ständigt, och med dagens kunskap ter sig även Swederus kamratliga metod som grym och ineffektiv.

Det intressanta med den här tyska dressyrmotoderna var att när brukshundarna utvecklades i början av 1900-talet så överfördes modellen för hönshundens kammardressyr till inlärande av lydnad hos polishundar och militära tjänstehundar. Modellen att använda olust och lust som en drivande kraft i all lydnadsdressyr även för privata hundar och sällskapshundar förekom långt in på 1970-talet i vårt land. Dock utvecklades metoden mer och mer mot en lustbetonad inläring allteftersom ny kunskap och erfarenhet växte fram. I dag fostras och dresseras hundar inklusive jakthundar av olika slag efter helt andra modeller som har med lek, motivation, glädje, tillit,

trygghet och förtroende mellan människa och hund att göra. De är i de allra flesta fall också familje- och sällskapshundar. Jakt med hund kan liknas vid ett lagarbete där förare och hund löser en uppgift tillsammans om än under förarens ledning.

Jakt med hund är i dag tillgänglig för alla intresserade medborgare i landet. Mångfalden av specialiserade jakthundar av olika raser har formats dels av rasaveln som tog fart när Svenska Kennelklubben (SKK) bildades 1889, dels av tillgången på jaktbart vilt och möjligheten för gemene man att jaga. SKK:s bildande skedde visserligen på initiativ av en jaktintresserad överklass. Men under 1900-talets samhällsutveckling har SKK blivit en folkrörelse för alla hundägare och fortfarande med starkt jakthundsengagemang. Sveriges fauna ser helt annorlunda ut i dag än för tvåhundra år sedan. Art- och viltrikedom är mycket större och tillgången på jaktbart vilt är riklig. Det har medfört att det nu finns en stor tillgång på olika typer av jakthundar. Retrieverar, spaniel- och terrierhundar av olika slag är nya inslag av raser som kommit de senaste femtio till hundra åren. Öppnandet mot övriga världen har också gett möjlighet till att importera nya raser till jakt vilket är grunden för de många olika jakthundsraser som nu finns i landet från i stort sett jordens alla hörn. En del av dessa kommer att bestå och utvecklas inom jakten, andra kommer att försvinna eller enbart bli sällskapshundar.

SLUTNOTER

1. Otterberg, H. 2008.
2. Rydholm, O.B. 1889.
3. Thorman m.fl. 2016.
4. Lindholm, Å. 2008.
5. Sundström, C.F. 1889.
6. Linnaeus 1753, Brummer 1789, Thunberg 1798, Nilsson 1820, 1847, Hahr 1866, Sundström 1889.
7. Thunberg, 1798.
8. Linné 1753 och Brummer 1789.
9. C.R. Sundström 1889.
10. Brummer 1789.
11. Johan Peter Geist 1814.
12. Brummer 1789.
13. Jester 1828.
14. Jester 1829.

REFERENSER

- Brummer, Magnus Henric, 1789. *Försök til et swenskt skogs- och jagt-lexicon*. Nyutgåva 2010. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 49, 159 s.
- Danell, Kjell m.fl. (red.), 2016. *Jaktens historia i Sverige. Vilt, människa, samhälle kultur*, Stockholm, 375 s.
- Geist, Johan P., 1814. *Praktisk handledning i konsten att dressera hundar, hästar och fåglar*, Stockholm.
- Gräslund, Anne-Sofie, & Svanberg, Ingvar, 2014. *Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund*. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala, 174 s.
- Hahr, Theodor, 1881, *Handbok för Jägare och Jagtvänner*. Första bandet. Stockholm.
- Jester, Friedrich E., 1828, *Afhandling om harjagt med stöfware*, Stockholm.
- Jester, Friedrich E, 1829, *Grundlig avhandling över rapphönsbundens dressering. Öfvs. af Sandström*. Nyköping
- Laubender, Bernhard, 1817, *Beskrifning om hundsjukan, jemte sättet till desz kurerande*. Stockholm.
- Lindholm, Åsa, 2008, *Svenska hundraser. Ett kulturarv*. Svenska Kennelklubben. Stockholm
- Linnaeus, Carl, 1753, *Cynographica eller beskrifning om hunden*. Nytryck 2006. Uppsala.

Nilsson, Sven, 1820. *Skandinavisk fauna. En handbok för jägare och zoologer. Första delen. Däggande djuren*. Lund.

Otterberg, Henrik, 2008, *Bergströms bestiarium*. Stockholm.

Rydholm, O.B., 1889. *6. Jagt. Illustrerad bibliotek för idrott* (red. V. Balck), Stockholm.

Sundström, Carl R., 1889. *Handbok för hundvänner*. Stockholm.

Thorman, Staffan, Leibring, Katharina & Svanberg, Ingvar, 2016, kapitel 5. "Jakthundar". I Danell, Kjell, Bergström, Roger, Mattson, Leif och Sörlin, Sverker (red.), *Jaktens historia i Sverige. Vilt, människa, samhälle, kultur*, Stockholm.

Thunberg, Carl Peter, 1798. *Beskrifning på Svenske Djur. Första Classen Mammalia eller Däggande Djuren*. Nytryck 1969. Stockholm.

HUNDENS SJUKDOMAR OCH DERAS BOTEMEDEL

HÅKAN TUNÓN

Att vara hundägare på Swederii tid var naturligtvis inte bara en dans på rosor, då som nu kunde hundarna råka ut för diverse sjukdomar och skavanker. Swederus omnämner tio åkommor som hunden kunde råka ut för i 1800-talets Sverige. I dag har vi vacciner (valpsjuka, rabies), antibiotika och andra läkemedel som botar många sjukdomar hos hundar. Förgiftningar var också en allvarlig risk då man betade kadaver med gifter och placerade i skogen för att ta död på varg och andra rovdjur. Det han dock inte nämner något om är inälvsparasiter vilka Linné anger som ett gissel. Den förbättrade hundsjukvården gör att hundar lever längre idag, vilket medför att åldersbetingade sjukdomar framträder mer. Hundar i vårt land lever i dag i samma vällevnad som vi själva med övervikt, allergier och hjärt-kärlsjukdomar m.fl. som följd. Dagens rasavel medför minskad genetisk variation med inavelsdefekter vilket förstärker sjukdomsfrekvensen. Det går dock inte att utesluta att inavel förekom även under Swederus tid på grund av den geografiska isoleringen eller att det förekom en riktad individavel mot önskad hundtyp. Det avspeglar sig i alla de lokala varianter av spetshundar och stövare som uppstått. Allvarligare konsekvenser av inaveln syntes nog inte då de sjukliga individerna inte överlevde till skillnad mot i dag.

Och man kan också konstatera att de botemedel som stod till buds då som nu till största delen var desamma som man skulle ha givit till en mänsklig patient. Det var inte heller alltid som man kunde förvänta sig någon entydigt positiv effekt. De sjukdomar som Swederus fokuserade på var:

1) *Valpsjuka* är en smittsam virussjukdom som drabbar främst unga hundar. Den sprids via aerosoler från infekterade hundar. Börjar med torr hosta som går över till våt, produktiv hosta. Nosen rinner och är irriterad och det kan bl.a. utvecklas till lunginflammation, hög feber och magbesvär, men också olika följsjukdomar. I dag finns det vaccin mot åkomman! Swederus rekommenderar olika slags kräk- och laxermedel, såsom kaliumantimontartrat eller kräkvinsten (*Tartarus antimonialis*) (1–2 gran = 6–12 mg) eller vit nysrot (*Helleborus albus*) (6–10 gran = 370–620 mg). Mer verksamt kräkmedel menar Swederus att en tinktur bestående av 3,3 g vit nysrot i en och en halv matsked brännvin som får stå och dra i ett dygn ska vara. Växtmaterialet silas av och därefter nyttjas tolv gran (745 mg) av tinkturen färskt blandad med en jungfru (ca 8 cl) vatten för att sprutas in i ådern varpå kräkning raskt ska följa. Ska med fördel kombineras med kräkvinsten för att även ge laxering. Man kan annars försöka att ena dagen inta ett lod (15 g) ”väl utbrända och pulveriserade gran-kol” (ungefär medicinskt kol) och $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{2}$ lod (3,7–7,5 g) bittersalt (magnesiumsulfat). Där kolet är ämnat att ta bort giften och bittersaltet framkalla laxering. Dagen därpå ger man valpen ett halvt till ett piller tre gånger dagligen av en blandning av ett qvintin (3,3 g) Teriak (*Theriac.*), 10 gran (620 mg) kvicksilverklorid (*Mercurius dulcis*) och ett halvt lod (7,5 g) bark av kinaträd (*Cinchona*-arter), vilket sedan blandas i flädersmos för att få till en pillermassa. Av detta gör man trettio piller som administreras till hunden ”tills förbättring följer”. Är inte hunden frisk inom några veckor finns det ingen anledning att fortsätta behandlingen om den var ämnad som jakthund eftersom luktsinnet kan vara skadat. Tankarna bakom användningen av kräk- och laxermedel var att man skulle driva ut sjukdomen, vilket troligen snarare har en försvagande effekt på hunden. Ingen av dessa behandlingar hjälper särskilt

Hund med rabies i sent skede. Ur George Fleming, 1872. Rabies or hydrophobia: their history, nature, causes, symptoms, and prevention. London.

bra mot en virusburen sjukdom. Kinabarkens febernedsättande effekt mot parasitsjukdomen malaria var förmodligen inte relevant här, även om kininsulfat i försök har visat sig dämpa tillväxten av vissa virus.

2) *Galenskap, vattuskräck eller rabies* som vi kallar det i dag är även det en virussjukdom, men Swederus menade att den ”Uppkommer af heta somrar, hvarunder kreaturet ej får tillräckligt af friskt vatten”. Ännu på 1800-talet förekom rabies i Sverige men vi har inte haft något inhemskt fall sedan 1886. Viruset påverkar hjärnan och skapar ett aggressivt beteende, vilket kan leda till provocerade angrepp. I andra fasen börjar djuret bli förlamat och får svårigheter att svälja, vilket har gjort att man kopplat beteendet till vattenskräck. Swederus beskriver det så att ”Den yttrar sig med afsky för vatten, samt vixelvis ilska och fruktan”. Behandlingar var ännu mycket symptomatiska, men i dag har vi rabiesvaccin som kan förebygga också om det ges tillräckligt tätt in på man kan ha blivit smittad. Swederus omnämner försök från Frankrike där man fokuserade på ”vattenskräcken” och intravenöst tillförde nästan 700 ml vatten med mindre gott resultat.

3) *Bett af galna hundar eller giftiga ormar.* Med galna hundar menade man rabiesmittade hundar. Swederus har helt rätt i att om behandling kan sättas in snarast efter skadan

så minskar risken för följdverkningar. Han rekommenderar "frätande ämnen" i syfte att förstöra giftet, såsom ammoniaklösning (Caustik Ammoniak, Stink-spiritus eller *eau de luce*), pulver av den grönaktiga skalbaggen spansk fluga (*Lytta vesicatoria*), salpetersyra (skedvatten), natrium- eller kaliumhydroxid (stark lut) och kalciumhypoklorit (klorkalklösning), vilka "drypes i såret och genast förstör giftet, men efter en minut anses det för sent". Mot bitt av rabiešmittade hundar rekommenderas även kauterisering (bränning med rödglödgat järn). Innan ormgiftet eller rabiešviruset hunnit spridas så skulle man kemiskt eller med värme kunna förstöra det.

4) **Sårnader** ska enligt Swederus tvättas med "ättika, brännvin och vatten, lika delar af hvardera". Stickor eller glasskärvor tas bort och såren får läka. Om något blir kvar i såret rekommenderas "varma linfrögrötar som ombytas då de kallna". Finns det särflikar syr man samman såret. På färska sår anser Swederus att blyvatten (blyacetat) vara ett bra sammandragande medel utvärtes, men det kräver att man försäkras sig om att inte hunden slickar i sig det giftiga botemedlet. Swederus menar också att en dubbel strumpa med kolpulver emellan doppad i svag ättika ska vara en god kur.

5) **Emot förgiftning** rekommenderas kräksmedel, vilket är en god insats för att ta bort det giftiga ämnet ur magsäcken och därmed minska framtida upptag. Här anses tre till sex gram (19–27 mg) kaliumantimontartrat eller femton till tjugofem gram (90–155 mg) kräkrotpulver (*Carapichea ipecacuanha*) vara lämpliga doser. Kräkroten kan inges med ljum mjölk och olja.

6) **Skabb** orsakas av ett kvalster (*Sarcoptes scabiei*) som gör gångar under huden. Swederus rekommenderar svavel invärtes i form av svavelblomma och utvärtes tillsammans med ister. Svavel, kvicksilver och tjära är också det som främst har använts mot skabb genom historien, både på djur och människor.

Kräkrot (Carapichea ipecacuanha) användes för att framkalla kräkning vid förgiftning. Illustration ur Köhler's Medizinal-Pflanzen in naturgetruenen Abbildungen, 1888–1890, volym 2, s. 553.

7) **Ohyra** bör i detta sammanhang användas för att beskriva de flesta ektoparasiter, som löss, loppor och skabb. Swederus föreslår pudring av pälsen med torkade, förmodligen malda, sabadillfrön. Sabadill (*Schoenocaulon officinale*) är en latin- och sydamerikansk växt som innehåller veratrin, en insektsdödande alkaloidblandning. Sabadillättika användes fram till 1960-talet på människor mot huvudlöss. Tvättning med såpa ska enligt Swederus också ha gynnsam effekt mot ohyra.

8) **Urinstämna**, dvs. när hunden av olika skäl inte kan urinera. Det kan exempelvis bero på prostataförstoring eller urinstenar. Detta att linda buken med "en våt och varm garnhärva" är väl kanske den märkligaste av Swederus hundkurer, men skulle förmodligen kunna lindra hundens obehag. Kanske kan

det dock bidra till att hunden slappnar av om urinstämman beror på anspänning, vilket skulle leda till en lösning.

9) **Obstruction** eller förstoppning botar Swederus med "ett halft lod rhabarber". Roten av läkerabarber (*Rheum officinale*) innehåller antrakinoner med laxerande verkan så rekommendationen är alldeles rimlig.

10) **Långvarigdiarrhé** botas enligt Swederus med hjälp av ett qvintin (3,3 g) bark från kaskarillträd (*Croton eluteria*) eller 25 droppar *tinctura thebaica*, dvs. opietinktur, två gånger dagligen. Kaskarill är ett bittert magmedel som bidrar till att underlätta matsmältningen medan opiet innehåller alkaloider som dämpar tarmperistaltiken och avgången, vilket dämpar diarrén och minskar förlusten av vätska.

Sammantaget kan man konstatera att många av de föreslagna behandlingarna var rimliga för sin tid och flera av dem dessutom kan ha bidragit till patienternas eventuella tillfrisknande, vilket faktiskt inte alltid har varit fallet när det gäller den äldre skolmedicinen.

Läkerabarber (Rheum officinale) innehåller laxerande ämnen och användes vid förstoppning. Illustration ur Köhler's Medizinal-Pflanzen in naturgetruenen Abbildungen, 1888–1890, volym 2, s. 673.

FÖRFATTARE

Roger Bergström, född 1946. Professor emeritus vid institutionen för vilt, fisk och miljö, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i Umeå. Har arbetat vid Svenska Jägarförbundets forskningsavdelning och Skogforsk. Tyngdpunkten i forskningen och publiceringen har legat inom viltekologi och viltförvaltning i Sverige. Har tillbringat fyra år i Botswana och forskat på boskaps- och viltbetets effekter på torra savanner. På senare år har forskningen alltmer kommit att handla om viltets och viltförvaltningens historia i Sverige.

Gunnar Broberg, 1942–2022, vetenskapshistoriker och professor i idé- och lärdomshistoria i Lund. Broberg disputerade 1976 vid Uppsala universitet på avhandlingen *Homo sapiens L.: studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära*. Broberg fortsatte att publicera sig inom vitt skilda aspekter på idé- och lärdomshistoria och uppmärksammades särskilt för sin forskning inom spåren Carl von Linné, Rasbiologiska institutet och tvångssteriliseringen i Sverige. Han var ledamot av Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund och Vetenskapssocieteten i Lund och har medverkat i en mängd olika böcker. Bland dessa kan nämnas *Gyllene äpplen, svensk idéhistorisk läsebok* (1992, två volymer, huvudredaktör), *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet* (1995), *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige* (1997), *Kattens historia* (2004), *Linné och de lärde i Lund* (2007), *Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus under tusen år* (2016) och *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (2019).

Jakob Christensson, född 1965. Docent i idé- och lärdomshistoria. Redaktör vid *Svenskt biografiskt lexikon*, Riksarkivet. Har bl.a. skrivit *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*, diss., (1996), *Vetenskapen i provinsen. Om baronerna Gyllenstierna på Krapparp och amatörernas tidevarv* (1999), *Konsten att resa. Essäer om lärda svenska resenärer* (2001), *Landskapet i våra hjärtan. En essä om svenskars naturumgänge och identitetssökande* (2002), *Vattenvarelser. En kulturhistoria* (2021) och varit redaktör för *Signums svenska kulturhistoria* (vol. 1–8, 2004–2009), *Bengt Bergius Tal om läckerheter* (2015) och Petrus Artedis *Ichthyologia* (2022).

Kjell Danell, född 1946. Professor emeritus vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i Umeå. Huvudsakligt forskningsområde: interaktioner mellan växter och växtätare, populationsekologi, förvaltning av viltresurser samt på senare tid om viltets och jaktens historia och kulturhistoria. Studiemiljöer: boreala skogar, tundra och savann. Ledamot i KSLA sedan 2003.

Anders Lindkvist, född 1984. Fil. kand. 2009, anställd vid bland annat Kalmar länsmuseum och Jönköpings länsmuseum 2007–2008, museipedagog och intendent på Norrköpings stadsmuseum 2011–2021. Startade 2018 företaget *Kurage – Historia & Vapen* som specialiserar sig på jakt- och vapenhistoria och handel med

antikvapen. Upphovsman till hemsidan www.kuragehistoria.com sedan 2008. Frilansskribent från 2012, sedan 2019 huvudsakligen för Svenska jägareförbundets tidskrift *Svensk Jakt*. Förekommer även som skribent i Svenska Vapenhistoriska sällskapets publikationer.

Staffan Thorman, född 1944. Fil. dr i zoologi 1983 vid Uppsala universitet och verksam som universitetslärare och forskare där fram till 1987. Anställd vid Naturhistoriska riksmuseet 1988–2008, främst som avdelningschef för utställningar och övrig utåtriktad verksamhet. Hedersordförande i Svenska Brukshundklubben och varit verksam som lärare och domare från 1973 samt som ledamot av förbundsstyrelsen (1995–2012), varav ordförande från 2004. Numera ledamot i Svenska Kynologiska Akademien vid Svenska Kennelklubben (SKK) från 2004 och i Agria och SKK:s forskningsfond. Medverkat som författare i ett antal böcker och skrifter om hundar och deras historia.

Håkan Tunón, född 1965. Farm.dr i farmakognosi från Farmaceutiska fakulteten, Uppsala universitet, och numera föreståndare för SLU Centrum för biologisk mångfald och forskningsledare inom etnobiologi och traditionell ekologisk kunskap. Doktorsavhandlingen handlade om kemi, farmakologi och farmacihistoria rörande svenska medicinalväxter. Forskar idag i huvudsak på olika aspekter runt traditionell ekologisk kunskap runt nutida och historisk naturresursanvändning. Dr. Tunón är ledamot av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Böcker i urval (författare och redaktör): *Samisk etnobiologi. Människor, djur och växter i norr* (2000), *Etnobiologi i Sverige 1–3 (Människan och naturen* (2001), *Människan och florán* (2005), *Människan och faunan* (2007), *Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen* (2010), *Etnobotanik. Planter i skik og brug, i historien og i folkemedicinen. Vagn J. Brøndegaards biografi, bibliografi og artikler i udvalg på dansk* (2015, 2 volymer), *En fulständig svensk hus-hålds-bok af Reinerus Reineri Broocman...* (2016, 2 volymer), *Stads-majorens Anderts Rosenstens grundeliga underwisning om skogars skötsel ...* (2017), *Fäboden. Naturen, kulturen och kulturlandskapet* (2019), *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster. Svenska perspektiv på livsviktiga framtidsfrågor* (2021) och *Tidig sjukdomsbehandling i Södra lappmarken* (2024).

Anna Westman, född 1970. Kulturhistoriker/kulturgeograf med agrarhistorisk inriktning. Arbetat i fabrik och som departementssekreterare, som författare, pedagog och som antikvarie på olika myndigheter, museer och organisationer, som dockmakare och scenograf. Sedan 2021 museiintendent för Stiftelsen Nora Järnvägsmuseum och Veteranjärnväg (NJOV). Har publicerat *Då gräs och gröda gror. En översikt av jordbrukets utveckling i Sverige* (1998) och *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (2009, tills. m. Tunón) och 2010. "Kulturarv och hållbar utveckling", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2010, 59:99–106 (tills. m. Tunón).

AKADEMIENS HISTORISKA VERKSAMHET

Till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens historiska verksamheter hör biblioteket, arkivet och arbeten med historiska projekt (BAHP). Biblioteket (KSLAB) är specialiserat på skogs- och lantbrukshistorisk litteratur i vid, tvärvetenskaplig mening. Det riktar sig främst till forskare på alla nivåer men är även öppet för allmänheten. Arkivet innehåller handlingar som rör akademiens verksamhet ända sedan akademiens tillkomst 1813. På hemsidan www.ksla.se/anh presenteras biblioteket och arkivet närmare.

I bokserien *Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden* (SOLMED) publiceras resultaten av de större historiska projekten. Serien *Miscellanea* består av mindre skrifter i olika ämnen. På hemsidan www.ksla.se/anh/publikationer/ ges en översikt över hela denna historiska skriftutgivning. Böcker och skrifter kan beställas direkt från akademien, men de kan exempelvis även beställas via internetbokhandeln.

Nyhetsbrevet Freja utkommer med information om de böcker som utges av akademien och om ny litteratur i biblioteket. Kostnadsfria prenumerationer tecknas via per.eriksson@ksla.se

SKOGS- OCH LANTBRUKSHISTORISKA MEDDELANDEN (SOLMED)

Redaktör: Jimmy Lyhagen.

Utgivna:

Nr 79 **ICHTHYOLOGIA. Det vill säga alla verk om fiskarna.**

Översättning från latin av *Hans Aili*, redaktör *Jakob Christensson* med bidrag av *Sven Kullander* och *Clas-Ove Strandberg*. 2022. Inbunden, 716 s., ill. delvis i färg.

Nr 78 **DEN GRÖNA NÄRINGEN UNDER 200 ÅR, DEL 1. Historia och utveckling.**

Redaktörer *Jimmy Lyhagen*, *Kjell Danell*, *Bo Gustavsson*. 2022. Inbunden, 428 s., ill. delvis i färg.

Nr 77 **DEN GRÖNA NÄRINGEN UNDER 200 ÅR, DEL 2. Belöningar och minnen.**

Redaktörer *Jimmy Lyhagen*, *Kjell Danell*, *Bo Gustavsson*. 2022. Inbunden, 496 s., ill. delvis i färg.

Nr 76 **PERSPEKTIV PÅ TILLVARON. Grosshandlaren A.W. Bergsten som fotograf och konstnär.**

Hans Antonsson. 2017. Inbunden, 138 s., ill. delvis i färg.

Nr 75 TRAKTORERNAS INTÅG. Teknik, produktion och marknadsföring i Sverige under introduktionstiden 1905–1930.

Per Thunström. 2017. Inbunden, 332 s., ill. delvis i färg.

Nr 74 STADS-MAJORENS ANDERS ROSENSTENS GRUNDELIGA UNDERVISNING OM SKOGARS SKÖTSEL, jämte bihang om allahanda fruktbärande träns vård, hwilka höra til trädgården af professor Clas Blechert Trozelius och Nio nyskrivna artiklar av nutida forskare.

Redaktör *Håkan Tunón.* 2017. Inbunden, 422 s., ill. delvis i färg.

Nr 73 EN FULSTÄNDIG SWENSK HUS-HÅLDS-BOK AF REINERUS REINERI BROOCMAN. En handbok i gårds- och hushållsskötsel i vid mening från 1700-talets första hälft samt Broocmans värld och hushållsbok belyst i åtta artiklar av nutida forskare. Volym 1 och 2.

Redaktör *Håkan Tunón.* 2016. Inbunden, 1141 s., ill. delvis i färg.

Nr 72 DRÖMMEN OM SVENSKT SILKE.

Av Anders Johansson Åbonde, med bidrag av Jakob Christensson, Kjell Lundquist, Ronny Pettersson, Leif Runefelt och Cajsa Sjöberg. 2016. Inbunden, 488 s., ill. i färg.

Nr 71 PERSPEKTIV PÅ LANTBRUKETS ORGANISERING. Historiografi, begreppshistoria och källor.

Redaktörer *Fredrik Eriksson* och *Per Eriksson.* 2015. Inbunden, 280 s., ill. delvis i färg.

Nr 70 SAGAD SKOG FÖR VÄLSTÅND. Den svenska sågverksindustrins historia 1850–2010.

Redaktör *Ronny Pettersson.* 2015. Inbunden, 592 s., ill. delvis i färg.

Nr 69 FÖR DEN VÄRMLÄNDSKA LANTHUSHÅLLNINGENS VÄL. Landshövdingar, akademiker och hushållningssällskap i arbete för agrar modernisering 1790–1820 skildrat i samtida och nyskrivna texter.

Redaktör *Olof Kährström.* 2015. Inbunden, 224 s., ill. i färg.

Nr 68 KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN 1812–2012. DEL A. HÄNDELSER OCH LEDAMÖTER UNDER 200 ÅR.

Redaktör *Jimmy Lyhagen.* 2014. Digital publikation på www.ksla.se/anh, 143 s., ill. delvis i färg.

Nr 67 KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN 1812–2012. DEL B. LEDAMOTSMATRIKEL.

Redaktör *Jimmy Lyhagen.* 2014. Digital publikation på www.ksla.se/anh, 284 s.

Nr 66 MOT ETT MODERNT LIVSMEDELSSYSTEM. LIVSMEDELSHYGIEN OCH LIVSMEDELSKONTROLL I SVERIGE OCH NORDEN 1850–1950.

Redaktör *Per Eriksson*. 2015. Inbunden, 480 s., ill. delvis i färg.

Nr 65 TAL OM LÄCKERHETER AV BENGT BERGIUS. Oavkortad illustrerad utgåva av en mathistorisk klassiker med appendix för excerpeter ur gamla reseskildringar (1780).

Redaktör *Jakob Christensson*. 2015. Inbunden, 580 s., ill. delvis i färg.

Nr 64 ETNOBOTANIK. PLANTER I SKIK OG BRUG, I HISTORIEN OG I FOLKEMEDICINEN. Vagn J. Brøndegaards biografi, bibliografi og artikler på dansk i udvalg. Volym 1 och 2.

[Utges gemensamt med Centrum för biologisk mångfald i CBM:s skriftserie nr 79.]

Redaktör *Håkan Tunón*. 2015. Inbunden, ill. delvis i färg. Digital publikation på www.ksla.se/anh, 1108 s.

Nr 63 MARCUS PORCIUS CATO: OM JORDBRUKET, MARCUS TERENTIUS VARRO: SAMTAL OM LANTBRUKET. Översatta från latinet av Sten Hedberg. Liv, lantbruk och livsmedel i Catos och Varros värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare.

Redaktör *Örjan Wikander* och *Sten Hedberg*. 2015. Inbunden, 584 s., ill. i färg.

Nr 62 DEN SVENSKA LANTBRUKSLITTERATUREN FRÅN ÄLDSTA TID TILL 1850 AV P.M. HEBBE.

Faksimilutgåva med korrigeringar, kompletteringar och tillägg av *Olof Kåhrström*. 2014. Inbunden, 848 s., ill. delvis i färg.

Nr 61 ATT BRUKA MEN INTE ÄGA. Arrenden och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag.

Redaktör *Anders Wästfelt*. 2014. Inbunden, 320 s., ill. delvis i färg.

Nr 60 VID FJÄLLETS FOT. A.W. Bergsten och hans Enaforsholm i Västjämtland – från jaktvilla till fjällgård.

Redaktör *Hans Antonson*. 2012. Inbunden, 376 s., ill. i färg.

Nr 59 ÖMSE SIDOR OM VÄGEN. Allén och landskapet i Skåne 1700–1900.

Av *Patrik Olsson*. 2012. Inbunden, 307 s., ill. i färg.

Nr 58 NÄR LANDET KOM TILL STADEN. Lantbruksmöten och lantbruksutställningar som arenor för agrara moderniseringssträvanden i Sverige och Finland 1844–1970.

Redaktör *Olof Kåhrström*. 2013. Inbunden, 416 s., ill. delvis i färg.

Nr 57 UPPLYSNING, ARBETE, SAMARBETE. Lantbruksveckan 1911–2007.

Av *Tore Johansson* och *Ronny Pettersson*. 2013. Inbunden, 264 s., ill., delvis i färg.

Nr 56 TRAKTORER, MJÖLKMASKINER, HÄSTRÄFSOR, MOTORSÅGAR OCH STATENS MASKINPROVNINGAR. Maskin- och redskapsprovningarnas betydelse för Sveriges jordbruks- och skogsbrukstekniska utveckling 1896–1996.

Av *Jan-Olov Jansson* och *Per Thunström*. 2012. Inbunden, 464 s., ill., delvis i färg.

Nr 55 MITT EMELLAN VIRKESINTRESSEN. Virkesmätningens historia i Sverige.

Av *Ronny Pettersson*. 2011. Inbunden, 656 s., ill., delvis i färg.

Nr 54 AGRICULTURE AND FORESTRY IN SWEDEN SINCE 1900. Geographical and historical studies (parallellutgåva på engelska av SOLMED nr 53).

Redaktörer *Hans Antonson* och *Ulf Jansson*. 2011. Inbunden, 512 s., ill. i färg. Pris: 200 kr. Knuten till denna antologi är atlasen *Agriculture and Forestry in Sweden since 1900*. Utgiven av National Atlas of Sweden. Temareaktör *Ulf Jansson*. Temavärd KSLA. 2011. Inbunden, 232 s., ill. i färg.

Nr 53 JORDBRUK OCH SKOGSBRUK I SVERIGE SEDAN ÅR 1900. Studier av de areella näringarnas geografi och historia.

Redaktörer *Hans Antonson* och *Ulf Jansson*. 2011. Inbunden, 512 s., ill. i färg. Pris: 200 kr.

Knuten till denna antologi är atlasen *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900*, utgiven av Sveriges Nationalatlas. Temareaktör *Ulf Jansson*. Temavärd KSLA. 2011. Inbunden, 232 s., ill. i färg.

Nr 52 DE AREELLA NÄRINGARNAS VÄLGÖRARE. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens donatorer och välgörare under 200 år.

Av *Nils Edling*. 2010. Inbunden, 734 s., ill.

Nr 51 BÖRJE HANSSEN. ÅTER TILL ÖSTERLEN – EN TIDIG MIKROHISTORIA.

Agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av *Anders Perlinge*. 2010. Inbunden, 368 s., ill. delvis i färg.

Nr 50 SVENSKT SKOGSLEXIKON.

Uppställt af *Axel Cnattingius* (omtryck av 1894 års upplaga). Redaktör och artikelförfattare *Per Eriksson*, samt artikel om tre skogslexikon av *Bengt Ek*. 2010. Inbunden, 224 s., ill. delvis i färg.

Nr 49 **FÖRSÖK TIL ET SWENSKT SKOGS- OCH JAGTLEXICON.**
Af Magnus Henric Brummer (omtryck av 1789 års upplaga). Med inledande artikel
av Kerstin Ekman och med bakgrundsartikel av *Roger Bergström* och *Kjell Danell*.
2010. Inbunden, 160 s., ill. Delvis i färg.

Nr 48 **NYCKLAR TILL KUNSKAP. Om människans bruk av naturen.**
[Utges gemensamt med Centrum för biologisk mångfald i CBM:s skriftserie nr 34.]
Redaktörer *Håkan Tunón* och *Anna Dahlström*. 2010. Inbunden, 372 s., ill. i färg.

Nr 47 **AGRARHISTORIA PÅ MÅNGA SÄTT. 28 studier kring människan
och jorden.**
Redaktör *Britt Liljewall*. 2009. Inbunden, 552 s., ill. delvis i färg.

Nr 46 **FÅRKONSULENTER PÅ 1700-TALET. Biografisk matrikel
över eleverna vid Jonas Alströmers schäferskola på Höjentorp och i Alingsås
1736–64.**
Av Per-Ola Räv. 2010. Inbunden, 158 s., ill. delvis i färg.

Nr 45 **MILLEFOLIUM, RÖLIKA OCH NÄSEGRÄS. Medeltidens lärda
svenska växtvärld.**
Av *Inger Larsson*. 2009. Ny utökad upplaga 2010. Inbunden, 304 s., ill. i färg.

Nr 44 **DEN SVENSKA FÅRSKÖTSELNS ÄLDRE HISTORIA – några
kapitel ur *Ull och ylle*.**
Av *Sven T. Kjellberg* (Omtryck ur 1943 års upplaga). Redaktör och artikelförfattare:
Carin Martiin. 2009. Inbunden, 143 s., ill.

Nr 43 **Lucius Junius Moderatus Columella. TOLV BÖCKER OM
LANTBRUK. En tvåtusenårig lantbrukslära från romarriket.**
Översättning från latinet av *Sten Hedberg*. Samt **Liv, lantbruk och livsmedel i
Columellas värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare.**
2009. Inbunden, 680 s., ill. delvis i färg.

Nr 42 **EKONOMISKA SKILDRINGAR UR SVERIGES HISTORIA.
Landshövdinge- berättelser, läromedel, tävlingsskrifter, reseberättelser och
andra skrifter i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv, samt plansch-
och kartmaterial i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek.**
Av *Olof Kåhrström*. 2009. Inbunden, 192 s., ill. delvis i färg.

Nr 41 **SVENSK MOSSKULTUR. Odling, torvanvändning och landskapets
förändring 1750–2000.**
Redaktör *Leif Runefelt*. 2008. Inbunden, 528 s., ill. delvis i färg.

Nr 40 KARTLAGT LAND. Kartor som källa till de areella näringarnas geografi och historia.

Redaktör *Ulf Jansson*. 2007. Inbunden, 228 s., ill. i färg.

Nr 39 FRÅN PIER DE' CRESCENZI TILL ALBRECHT THAER. Om några märkvärdigheter i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens biblioteks äldre samling.

Av *Olof Kåhrström*. 2007. Inbunden, 280 s., ill. i färg.

Nr 38 VETERINÄRINRÄTTNINGEN I STOCKHOLM 1821–1880.

Av *Hans Blomqvist*. 2006. Inbunden, 302 s., ill.

Nr 37 BONDESAMHÄLLET OMBANDLING I NORDVÄSTSKÅNE. Bjärehalvöns agrara utveckling under 1700- och 1800-talet.

Av *Mats Gustafsson*. 2006. Inbunden, 200 s., ill.

Nr 36 A.W. BERGSTEN – om personen, stiftelsen och fjällegendomen Enaforsholm.

Av *Hans Antonson*, *Nils Edling* och *Kjell Lundquist*. 2005. Inbunden, 200 s., ill. i färg.

Nr 35 LANTBRUKARNAS ORGANISATIONER. Agrart och kooperativt 1830–1930.

Av *Olof Brandesten*. 2005. Inbunden, 485 s., ill.

Nr 34 SKOG I FÖRÄNDRING. Vägen mot ett rationellt och uthålligt skogsbruk i Norrland ca 1940–1990.

Av *Stig Hagner*. 2005. Inbunden, 394 s., ill. i färg.

Nr 33 BRUKA, ODLA, HÄVDA. Odlingsystem och uthålligt jordbruk under 400 år.

Redaktörer *Ulf Jansson* och *Erland Mårald*. 2005. Inbunden, 323 s., ill. delvis i färg.

Nr 32 JORDBRUKARNAS KOOPERATIVA FÖRENINGAR och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv.

Redaktör *Reine Rydén*. 2004. Inbunden, 352 s., ill.

Nr 31 HÄGNADERNAS ROLL FÖR JORDBRUKET OCH BYALAGET 1640–1900.

Av *Örjan Kardell*. 2004. Inbunden, 277 s., ill. delvis i färg.

Nr 30 FRÅN BYATJUR TILL GENTEKNIK. Milstolpar i svensk husdjursgenetik och husdjursavel under 1900-talet.

Av *Jan Rendel*. 2003. Inbunden, 315 s., ill. delvis i färg.

Nr 29 **FÖR MODERNÄRINGENS MODERNISERING. Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidiga historia.**

Av *Nils Edling*. 2003. Inbunden, 248 s., ill.

Nr 28 **GROVEDA. Om en bondgårds ekonomiska historia 1786–1950.**

Av *Karl-Henrik Pettersson*. 2002. Inbunden, 255 s., ill. delvis i färg.

Nr 27 **ETT REFORMVERK UNDER OMPRÖVNING.**

Skifteslagstiftningens förändringar under första hälften av 1800-talet.

Av *Ronny Pettersson*. 2003. Inbunden, 309 s., ill.

Nr 26 **REGIONALA FRÄMJARE AV DE AREELLA NÄRINGARNA UNDER 200 ÅR. Hushållningssällskapens historiker, periodiska skrifter och arkiv.**

Av *Olof Kährström*. 2002. Inbunden, 316 s., ill.

Nr 24 **C.L. OBBARIUS. En nydanare i Bergslagens skogar vid 1800-talets mitt.**

Av *Bengt Brynte*. 2002. Inbunden, 240 s., ill. delvis i färg.

Nr 23 **EXPERIMENTALFÄLTET. Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907.**

Av *Ulrich Lange*. 2000. Inbunden, 408 s., ill. delvis i färg.

Nr 21 **I MÖTET MELLAN JORDBRUK OCH KEMI. Agrikulturmekans framväxt på Lantbruksakademiens Experimentalfält 1850–1907.**

Av *Erland Måråld*. 1998. Inbunden, 200 s., ill.

Nr 19 **BERGSLAGET OCH SKOGEN. En skogschefs hågkomster från Stora Kopparbergs Bergslags AB åren 1940–1970.**

Av *Carl Gustaf Sundberg*. Inledning av Ulrich Lange. 1997. Inbunden, 96 s., ill.

Nr 18 **GUD BEVARE UTSÅDET! Produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Hallands skogsbygd 1760–1865.**

Av *Lennart Andersson Palm*. 1997. Inbunden, 224 s., ill.

Nr 17 **LÖVTÅKT OCH STUBBSKOTTSBRUK. Människans förändring av landskapet – boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog.**

Redaktörer *Håkan Slotte* och *Hans Göransson*.

Del I. 1996. Hft., 210 s., ill. Del II. 1996. Hft., ill. (del I och II: 464 s.)

Nr 14 **SVENSK POTATISODLING. Utveckling under 1900-talet. POTATISEN I FORSKNING OCH UNDERVISNING. Institutionen för växtodlingslära i Ultuna 1957–1991.**

Av *Birger Svensson*. 1996. Hft., 105 s., ill.

Nr 6 **FÄLLNÄS GÅRD. Några nedslag i ett Södertörns-gods agrara historia.**

Av *Göran Samuelsson* och *Magnus Toll*. 1994. Hft., 190 s., ill.

Nr 5 **FÖR STUNDANDE SKÖRDAR: KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKS-AKADEMIENS ARKIV 1813–1983. En presentation med förslag till forskning.**

Förteckning och inledande artikel av *Anders Perlinge*. 1994. Hft., 178 s.

Nr 4 **FRÅN LADUGÅRD TILL DJURSTALL: EKONOMIBYGGNADER UNDER 250 ÅR.**

Av *Catharina Svala*. 1993. Hft., 120 s., ill.

Nr 3 **LÖVFODERKULTUR OCH SKOTTSKOGAR. Noteringar till en sextusenårig tradition.**

Av *Johan Curman*. 1993. Hft., 32 s., ill.

Nr 2 **NORRLÄNSK SKOGSHISTORIA. Människan skogen och industrin.**

Sammanställd av *Jörgen Björklund* och *Lars Östlund*. 1992. Hft., 120 s., ill.

Nr 1 **PETER HERNQUISTS BREV TILL ABRAHAM BÄCK 1763–1792.**

Tolkade och kommenterade av *Ivar Dyrendahl*. 1992. Hft., 152 s.

MISCELLANEA

SMÅSKRIFTER

Nr 17 **Brøndegaard y la etnobotánica española. Nombres vernáculos de las plantas Andalucía.**

Redaktör *Håkan Tunón*. 2016. Digital publicering på www.ksla.se/anh, 104 s., ill.

Nr 16 **Litteratur om silkesodling utgiven mellan 1740-talet och 2010-talet – om avel av silkesmaskar och odling av mullbär i historien. Nombres vernáculos de las plantas Andalucía.**

Sammanställd av *Anders Johansson Åbonde*. 2016 Digital publicering på www.ksla.se/anh, 31 s.

Nr 15 **V. J. Brøndegaards etnobiologiska samling – en systematiskt ordnad katalog med svensk och engelsk text / V. J. Brøndegaard's Ethnobiological Collection – a Systematically Arranged Catalogue with Texts in Swedish and English.**

Sammanställd av/compiled by *Linnea Bring Larsson* och *Sara Pettersson*. 2017. Hft., 324 s.

Nr 14 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2013–2014.**

Redaktör *Jimmy Lyhagen*. 2016. Hft., 80 s., ill.

Nr 13 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2011–2012.**

Redaktör *Jimmy Lyhagen*. 2014. Hft., 86 s., ill.

Nr 12 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2009–2011.**

Redaktör *Jimmy Lyhagen*. 2011. Hft., 80 s., ill.

Nr 11 **Källor till studier av skogs- och jordbrukets tekniska modernisering. Handbok om Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar av maskinbroschyrer och instruktionsböcker – med forskningsförslag.**

Av *Per Thunström*. 2011. Hft., 64 s., ill.

Nr 10 **Barnen, skogen och skolan. Om skolelevers plantering av skog i Sverige ca 1880–1960.**

Av *Mats Sjöberg*. 2011. Hft., 48 s., ill. delvis i färg.

Nr 9 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2007–2008.**

2009. Hft., 81 s., ill.

Nr 8 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2005–2006.**

2008. Hft., 60 s., ill.

Nr 7 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2003–2004.**

2008. Hft., 70 s., ill.

Nr 6 **TRAKTORERNAS TIDEVARV – Den tekniska utvecklingen och den svenska traktoriseringen.**

Av *Per Thunström*. 2007. Hft., 26 s., ill. delvis i färg.

Nr 5 ATLAS 1900 – Handledning till en digital atlas över jordbruket kring år 1900.

Av *Ulf Jansson*. 2004. Hft., 37 s., ill. helt i färg.

Nr 4 KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIENS HUS – Akademiens byggnader i Stockholm från 1813 till idag.

Av *Ulrich Lange*. 2003. Hft., 32 s., ill. delvis i färg.

Nr 3 DE OSKÄLIGA KREATUREN! Något om synen på lantbrukets djur de senaste 200 åren.

Redaktör *Niklas Cserhalmi*. 2002. Hft., 86 s., ill.

Nr 2 VÄGVISARE TILL DET FORNA EXPERIMENTALFÄLTET I FRESCATI, STOCKHOLMS UNIVERSITET – för dig som vill veta mer om Djurgårdens och universitetsområdets historia.

Av *Ulrich Lange*. 2001. Hft., 24 s., ill. delvis i färg.

Nr 1 TILL HERRAR MOTORPLOGÄGARE! Svenska Motokulturföreningen och den tidiga traktoriseringen i Sverige (1908–1926).

Skriften innehåller även en förteckning från 1921 över traktorer och motorplogar i Sverige.

Av *Per Thunström*. 2001. Hft., 78 s., ill.

PERSONBIBLIOGRAFIER

Nr 3 SVEN L. JANSSON.

Förteckning, upprättad av *Eva Tullgren*, över professorn i växtnärlärlära Sven L. Janssons (1919–2000) skrifter, artiklar m.m. 2001. Hft., 60 s.

LITTERATURFÖRTECKNINGAR

Nr 1 LITTERATUR OM VIRKESMÄTNING som behandlar Sverige och några andra länder – källlitteratur och historiker.

Sammanställning gjord av *Eva Tullgren*. 2001. Hft., 60 s.

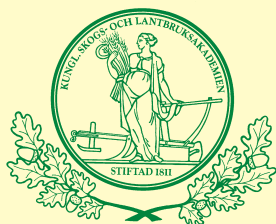

S*kandinaviens jagt, Djurfänge och Vildafvel jemte Jagtlexicon* af Georg Swederus publicerades 1831/32 och var Sveriges första samlade jakthandbok. Den var på många sätt ett pionjärverk. Georg Swederus (1796–1888) hade viss egen erfarenhet av jakt, men han var först och främst en mycket aktiv publicist. Boken ger en välformulerad bild av den samtida kunskapen om jakt och villebråd och författarens gryende men framsynta tankar rörande viltvård och naturvård.

Swederus hade en önskan att Sverige skulle uppnå ett långsiktigt hållbart nyttjande av viltet som resurs för att använda ett nutida språkbruk. Viltet skulle fredas under fortplantning och uttaget skulle ske på ett ansvarsfullt sätt. Visst var det en omtanke om viltet, men också ett bakomliggande samhällsekonomiskt intresse, och Swederus var synnerligen socialt engagerad, vilket resulterade i ett antal skrifter om att gynna de svaga i samhället. Han menade att viltet borde ses som en långsiktig och betydande inkomstkälla för nationen som inte skulle förödas genom ett obetänksamt missbruk av resursen.

Nu nästan tvåhundra år senare har vi fortfarande glädje av att läsa dessa tankar, men för att ge lite extra perspektiv på texten följs Swederus bok av ett avsnitt om sex artiklar som bidrar med sammanhanget. Vetenskapshistorikern Gunnar Broberg inleder med en kort historisk introduktion till jaktens kulturella dimensioner, som följs av en idéhistorisk biografi över Swederus av Jakob Christensson. Därefter följer ett bidrag skrivet av viltbiologerna Roger Bergström och Kjell Danell som ger en samlad bild av svensk historia utifrån perspektivet jakt och jaktlitteratur vilket positionerar Swederus och hans jaktbok. Kulturhistorikern Anna Westman presenterar Swederus skriftställande rörande de areella näringarna varpå vapenhistorikern Anders Lindkvist beskriver den tekniska utvecklingen vad gäller jaktgevär. Avslutningsvis följer en reflektion över jakthundar under Swederus tid skriven av zoologen och kynologen Staffan Thorman med ett kort appendix om Swederus beskrivning av hundens sjukdomar och deras botemedel av redaktören.

**KUNGL. SKOGS- OCH
LANTBRUKSAKADEMIEN**
Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 81
Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens
tidskrift

